НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК "СОФІЯ КИЇВСЬКА"

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТУ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ,
ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК

КАФЕДРА ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник матеріалів

І Міжнародної науково-практичної конференції

"UCRAÍNA MÍLÍTARÍS"

29–30 жовтня 2025 року

Київ – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК “СОФІЯ КИЇВСЬКА”

“Ucraina militaris”

29–30 жовтня 2025 року.

Збірник матеріалів
І Міжнародної науково-практичної конференції

Київ–2025

УДК 355 (477) (091):008
ББК 68.4 (4УКР)

Ucraina militaris : збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29–30 жовтня 2025 р.) / за ред. К. В. Єргідзей, В. В. Корнієнка. – Київ : НУОУ, 2025. – 478 с.

Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції “Ucraina militaris” об’єднує результати сучасних досліджень, присвячених українській мілітарній традиції, історичній пам’яті та трансформації оборонно-безпекового простору в умовах російсько-української війни. У виданні представлено мультидисциплінарні праці, що поєднують підходи філософії, історії, культурології, мистецтвознавства, соціології, археології, антропології, релігієзнавства та інших галузей гуманітарного знання. Матеріали конференції охоплюють широке коло питань: естетико-філософське осмислення феномену війни; історичний розвиток українського війська та роль мілітарної культури у формуванні національної ідентичності; особливості політики пам’яті та проблеми меморіалізації; збереження культурної спадщини в умовах бойових дій; репрезентація війни в літературі, мистецтві та медіа; глобальні наслідки російсько-української війни для міжнародної безпеки; інновації у військовому мистецтві та трансформація доктрин під впливом сучасних технологій. Збірник сприяє формуванню цілісного погляду на український мілітарний досвід, утверджує його значення у світовому історичному контексті та слугує платформою для фахового обміну між науковцями, експертами й представниками суспільних інституцій.

За редакцією:
Єргідзей Ксенія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, старший дослідник, начальник навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національного університету оборони України;
Корнієнко Вячеслав Васильович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, заступник генерального директора з наукової роботи Національного заповідника “Софія Київська”.

Редакційна колегія:
Білюга Андрій Дмитрович – доктор філософії, доцент кафедри воєнної історії України Національного університету оборони України;
Даценко Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент, полковник, начальник кафедри воєнної історії України Національного університету оборони України;
Іваненко Сергій Миколайович – доктор філософії, старший викладач кафедри воєнної історії України Національного університету оборони України;
Нетудихаткін Ігор Анатолійович – доктор історичних наук, завідувач відділу “Софіївський музей” Національного заповідника “Софія Київська”;
Нікітенко Надія Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач науково-дослідного відділу “Інститут Свята Софія” Національного заповідника “Софія Київська”;
Позняков Олексій Павлович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри воєнної історії України Національного університету оборони України;
Савіна Інна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри воєнної історії України Національного університету оборони України;
Скопненко Богдан Олександрович – кандидат історичних наук, начальник навчально-лабораторного комплексу кафедри воєнної історії України Національного університету оборони України.

© Національний університет оборони України, 2025
© Національний Заповідник “Софія Київська”, 2025

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ І МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Вітальне слово начальника Національного університету оборони України генерал-полковника ***Михайла КОВАЛЯ*** *……..…….....* 9

Вітальне слово генерального директора Національного заповідника "Софія Київська" ***Неллі КУКОВАЛЬСЬКОЇ*** *…….….* 10

І. ВІЙНА. ЕСТЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ДИСКУРСІ

Борисенко М., Крилов С. *Військовий обов'язок як маркер трансформації громадянської ідентичності молоді в країнах НАТО в контексті російсько-української війни.……..…..…… 11*

Герасименко О. *Особливості роботи освітньої системи України в умовах воєнного стану……..…….... 16*

Даценко О. *Військово-патріотична ідеологія в українських збройних формуваннях періоду визвольних змагань (1917–1921 рр.) ……. 21*

Дияк В. *Історія військового лідерства в контексті російсько-української війни у філософсько-аксіологічному вимірі. …….……. 25*

Єфімов Г., Ринський І. *Гуманітарна агресія росії як інструмент руйнування української ідентичності: "русский мир" – виклик системі територіальної оборони України …….. 27*

Кіфа С. *Нормативно-правова база воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України: стан, проблеми, перспективи…… 30*

Мамченко О., Бикова Т. *Вплив війни на поетичний дискурс: трансформація тем, стилістики і жанрових форм.……..…. 34*

Мончак О. *Особливості функціонування німецької великої солдатської ради у Києві протягом листопада 1918 – січня 1919 року, порівняльний аналіз.…… 39*

Мухін С. *До питання класифікації військових музеїв в Україні……..….. 46*

Нечипорук Т. *Естетико-філософське осмислення війни як інструмент формування суспільної стійкості……...…. 49*

Терлюк І. *Війна як чинник історичних зламів українського націєтворення.…….. 52*

Трембецький А. *Обґрунтування пропозицій щодо популяризації воєнної історії у ЗВО України. ……..... 55*

Хорошилов О. *Образотворче мистецтво в урбаністичних просторах як рефлесія російсько-української війни: (CASE Одеси)……... 58*

Черненко Т. *Культурна онтологія війни: український досвід і виклики сучасній філософії.…….. 61*

ІІ. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

Бачинська О. *Боротьба проти російських імперіських інтересів: задунайські запорожці на османській службі (1806-1812).…….. 65*

Біньковська Д. *Жінки-військові та сестри-жалібниці як невидимий фронт визвольних змагань 1917–1921 рр. ……..…….... 71*
Борчук С., Лизень Є. *Миротворча політика Антанти в умовах польсько-української війни 1918–1919 рр.…….……... 75*
Вдовицький Є., Нашивочніков О. *Протичовнові корвети проєкту 1241.2 у складі Військово-Морських Сил Збройних Сил України (1996–2023)…….…….. 80*
Гринчук Т. *Сучасна військова символіка України із подільською специфікою…….…… 84*
Дяченко В. *Моральна підтримка у військових частинах ТрО в початковий період повномасштабної агресії російської федерації ……... 90*
Загребельна Н., Яретик М. *Виховний потенціал постаті Івана Сірка: технології формування уявлень про історичного діяча у здобувачів освіти покоління "Зумерів"……. 95*
Іванов О. *Іван Сірко між міфом і реальністю: до питання його історичного портрета. ……..…….. 100*
Івченко А., Тимчук О. *Релігійна політика держави: втрачені можливості та потенціал духовної безпеки України …….……. 104*
Кохан О. *Карпатська Січ у визвольних змаганнях закарпатської України 1938–1939 років. …….……... 107*
Курас Д. *Військова політика держави в оціночних судженнях провідних діячів доби національної революції 1917–1921 років …….. 110*
Луняк Є., Кочергін І., Криленко І. *Козаки – "Свої/Чужі": історія та сучасність. …….……... 113*
Окерешко А. *Микола Міхновський і формування українського війська: державотворчий вимір та історична спадщина…….…… 122*
Олефиренко М., Тицький С. *Козацькі традиції як фундамент формування сучасних українських бойових підрозділів……..…….. 125*
Оришич С. *Українське військо: традиції і сучасність…… 128*
Пилипенко О. *Формування українських військових традицій..…….…….. 137*
Погуляєв О. *Міжетнічна солідарність у боротьбі за свободу: досвід співпраці неукраїнських народів з ОУН(б) та УНРА……..……... 141*
Савіна І., Шостаківська Н. *Жінка у Збройних Силах України: трансформація гендерних ролей у контексті національної ідентичності та військових традицій……..…… 147*
Ходанович О. *Територіальне підпілля ОУН як фактор підготовки до збройної боротьби (1941–1943 рр.)……..……... 149*

ІІІ. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ У ПРАКТИЧНОМУ ВИМІРІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Гаврилюк О. *Меморалізація військових поховань: національне військове меморіальне кладовище генерал В. Залужний про нові технологічні виклики……...…..……... 155*
Гринчук О., Алексієвець Л. *Українсько-польська політична проблематика у працях сучасних українських істориків ……..…… 159*

Зінченко А., Нікіфоров І. *Від фронту до музею: збереження пам'яті та журналістське документування російсько-української війни…….…….. 161*
Іванніков А. *Російсько-українська війна в історіографічних наративах: український, західний та військово-аналітичний виміри……..…… 164*
Коляда І., Медвідь С. *Формування громадянської та військово – патріотичної свідомості молодої генерації українців засобами історико-біографічного матеріалу (на прикладі особистості полковника Євгена Коновальця) ……..…. 170*
Коляда І., Семеній Б. *Російсько-українська війна (2014–2025 рр.): генерал В. Залужний про нові технологічні виклики……..……...…. 178*
Коляда І., Шерепа Т. *Постать полковника Івана Богуна у сучасній українській історичній прозі та науково-популярній літературі.…… 182*
Корнєєв В., Позняков О. *Динаміка медіасистеми України в контексті російсько-української війни……...…….. 187*
Курган О. *Фальсифікації історичних подій і привласнення перемоги у другій світовій війні російською федерацією…….…… 190*
Лозінська Н. *Значення формування історичної пам'яті і наративів про сучасну російсько-українську війну……. 193*
Михайлова С. *Музей історії міста Хмельницького як простір колективної пам'яті…….…. 197*
Тична Б., Єргідзей К. *Від Батурина до Бучі: російсько-українська війна як продовження колоніальної та геноцидної політики щодо України……..…… 200*

IV. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ЛЮДСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Веремеєнко Т. *Пошкоджені та знищені храми російськими військами під час російсько-української війни 2022 року……..…… 206*
Волощук Т., Макогончук Н. *Історико-культурна спадщина України в умовах війни: проблеми збереження ……..…… 209*
Нетудихаткін І. *«Гомерівський» вимір Софії Київської…… 213*

V. ВІДОБРАЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ВІЙНИ Й УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО У ЛІТЕРАТУРНИХ ПАМ'ЯТКАХ ТА МИСТЕЦЬКИХ ТВОРАХ

Герман О. *Літературний альманах "Вічність трива цей день" як художня хроніка війни…… 222*
Довгань О. *Медіаестетика і війна смислів: нейросемантичні моделі репрезентації травми в українському літературному та цифровому просторі…… 225*
Касаткін Є., Скиданенко В. *Мистецтво та наратив війни: деконструкція російських культурних міфів у контексті гуманітарної агресії……..…… 229*
Ластовська О. *Київські Золоті Ворота як символ могутності держави в історичних джерелах…….. 233*

Петренко-Цеунова О. *Мілітарна традиція як основа ідентичності в поезії празької школи……..…….... 237*
Сащук Т. *Актуальні проблеми формування молодіжного контенту для українських медіа в умовах російсько-української війни…… 240*
Сеньовська Н., Скуратко Т. *Сучасна українська література війни: темпорально-жанровий аспект. ……..…….. 244*
Тимчук В., Цесьців Д. *Ініціативні перекладацькі проєкти мілітарної доби для відновлення життя через мистецькі містки……..…… 248*
Фриз В., Лобода В., Магдун М. *Роль російського кінематографу, музики та шоу-бізнесу у просуванні ідей "русского мира" в Україні…….. 262*
Шумовецька С. *Українська воєнна мемуаристика у сучасній військовій освіті……...….... 265*
Якубець А. *Роль української патріотичної пісні в добу Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.…….…….. 268*

VI. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Ахтирцева В., Павленко М. *Причини, наслідки та вплив українсько-російської війни на трансформацію міжнародної безпеки…….…… 275*
Білоус Г. *Екологічний терор як воєнний злочин: правова кваліфікація атак на енергетичну та водну інфраструктуру України …… 278*
Будз В. *Аксіологічні причини російсько-української війни першої чверті XXI століття. ……..……. 281*
Вавілова Н. *Міжнародна підтримка України у травні 2022 року ……..… 287*
Вонсович С. *Інформаційна війна у структурі агресії росії проти України: теоретико-методологічний вимір……..……. 293*
Гнасевич В. *Методичний підхід до оцінювання рівня воєнної безпеки України…….…….. 298*
Дробіна І., Олійник Л. *Проблема правового статусу волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, у разі їх потрапляння у полон ..……..……..… 302*
Дроботенко М. *Нівелювання динаміки розвитку конфліктів як передумова розв'язання і ведення гібридної війни. ……..…….. 311*
Іваненко С. *Діти війни: як Кремль використовує освіту для знищення української ідентичності……..…..….. 321*
Коган Я. *Російський ядерний шантаж як загроза світовій безпеці……..... 327*
Кравчук Р. *Воєнно-історичні дослідження діяльності сил підтримки у ході російсько-української війни……..…….. 330*
Куцька О. *Діяльність українського руху опору "Антисмерш" (2025 рік)… 334*
Лухтан А. *Міжнародне військове співробітництво у сфері охорони здоров'я: стан та тенденції розвитку…….…….. 340*
Любовець Г., Король В. *Сакральна ідентичність та духовна свобода як основа антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації в умовах глокальних агресій……..….... 347*

Матусевич А. *Оцінювання якості планування оборони України, як невід'ємна складова управлінського циклу: аналіз законодавчої бази України. ……..…… 354*
Наместнік В., Павлов М. *Інформаційний тероризм як складова російсько-української війни..……... 357*
Павлов В., Доценко В. *Місце України (рейхскомісаріат "Україна") в планах нацистської Німеччини щодо створення "життєвого простору" (Lebensraum) на Сході. ……..…… 361*
Пецюх Б. *Ситуація з євреями-біженцями на прикордонні УСРР на початку 1920 – х років…….…… 367*
Підопригора І. *Тенденції розвитку й індикатори готовності системи психологічної підтримки персоналу до війни: висновки на основі історичного аналізу……..……. 371*
Поліщук В., Приходько О. *Військові, політичні та соціальні наслідки російсько-української війни для світової безпеки…….…… 378*
Поліщук В., Худоян Є. *Російсько-українська війна та нові виміри міжнародної безпеки: причини, наслідки, виклики……..……... 380*
Ремез В., Ремез А., Рибак Д., Стретович В. *Делегітимізація суверенітету України російською федерацією в період 1996–1997 рр…….....… 383*
Снігур Л. *Розвиток волонтерства в Україні як складова побудови стійкості суспільства в умовах російської агресії. …….…… 392*
Чмихало Г. *Надприродне та потойбічне на службі кремля. ……..…….. 397*

VII. ВІЙНА, ЩО ЗМІНЮЄ СВІТ: РОЛЬ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УЯВЛЕНЬ ПРО ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО

Tatarenko K. *The use of the unmanned aerial systems for strikes on enemy forces and its influence on the defence sector. ……..…. 402*
Vysochan R. *Modern War: Reconsideration of the "Just War" Tradition in Professional Military Ethics. …….……..…. 408*
Білюга А., Бессонов О. *Розвиток воєнно-історичної роботи у збройних силах України: до визначення четвертого періоду…….…. 417*
Галкин С., Олійник Р., Олійник Н. *Специфіка радіоелектронного впливу засобів радіоелектронної боротьби на навігацію безпілотних літальних апаратів……..…….. 422*
Дмітрієв О., Матющенко В. *Роль новітніх технологій у сучасній війні росії проти України…….…… 427*
Калюга К. *Військова криміналістика як окрема галузь знань: сучасний стан і перспективи розвитку. ……... 430*
Курдюк С., Филипенко А. *Асиметричні бойові дії на морі: світовий та український досвід…… 433*
Печура Д., Котляренко С., Ілюхіна І. *Алгоритми ідентифікації засобів ураження російської федерації, застосованих проти військових об'єктів та об'єктів інфраструктури України…… 440*

Роговенко С. *Еволюція доктринальних засад воєнної безпеки України та їх вплив на форми і способи застосування збройних сил України……* *447*
Рудніченко С., Козир А., Вовчанівська Н., Дегтярьов А. *Становлення безпілотних літальних апаратів із системою first-person view в умовах широкомасштабної війни……* *453*
Савельєв В. *Еволюція військово-морського озброєння у період холодної війни (1950-1980-ті рр.) ……..* *456*
Соколюк С., Одинець С. *Досвід застосування річкових сил Військово-Морських Сил Збройних Сил України в операціях угруповання військ (сил)..* *461*
Черниш О., Хоцький І., Джемула О. *Війна, що змінює світ: роль російсько-української війни у трансформації уявлень про воєнне мистецтво……* *466*
Чірікалов О. *Особливості евакуації військ (сил) морем під час російсько-української війни……..……* *469*
Шкрігунов М. *Роль воєнно-історичної роботи у формуванні нових підходів до воєнного мистецтва в умовах збройної агресії РФ…….....* *475*

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ І МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ “UCRAINA MILITARIS”

Начальник Національного університету оборони України
доктор військових наук
генерал-полковник
МИХАЙЛО КОВАЛЬ

Шановні учасники конференції!
Дорогі побратими і посестри!

Від імені Вченої ради, командування та колективу Національного університету оборони України, а також від себе особисто щиро вітаю вас із початком роботи І Міжнародної науково-практичної конференції “Ucraina militaris”.

Конференція виступає відкритим майданчиком, який об’єднує провідних науковців, дослідників, військових фахівців і стає важливою подією для фахового обговорення актуальних проблем аналізу, узагальнення та актуалізації українських мілітарних традицій через призму вітчизняного та світового історичного досвіду.

Сьогодні наша держава проходить крізь історичні випробування свободи і державності, всі ми є свідками подій аналіз і правдиве збереження яких потребують залучення мультидисциплінарного інструментарію у вимірі воєнно-історичної роботи задля утвердження сталого образу Українського війська та національної ідентичності в історичній ретроспективі.

Боротьба українського народу за свою незалежність та суверенітет, за своєю значимістю, співставні зі славетними діяннями наших пращурів: великих князів київських Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, таких славетних державних діячів, як митрополит Іван Могила і гетьман Іван Мазепа. Символічним є той факт, що всі ці славетні постаті нерозривно поєднані з Софією Київською, місцем сили і духовності українського народу.

Наша конференція – це платформа для збереження та розвитку історичних традицій, обміну новими ідеями і думками, виробленню нових концептуальних підходів у сфері воєнної історії та воєнно-історичної роботи.

Переконаний, що цьогорічна конференція започаткує традицію зустрічі однодумців та патріотів нашої держави. Бажаю всім учасникам плідної роботи, конструктивних дискусій і вагомих результатів!

Слава Україні!

Героям слава!

Генеральний директор Національного заповідника **“**Софія Київська”,
заслужений працівник культури України,
академік Української академії архітектури,
член-кореспондент Академії будівництва України,
кавалер ордена Французької Республіки “За заслуги”

НЕЛЯ КУКОВАЛЬСЬКА

Шановні учасники конференції!

Софійський собор у Києві – тисячолітній храм, який є свідком вікопомних подій нашої історії. Однак із початком Великої російсько-української війни науковці Національного заповідника “Софія Київська” почали активно досліджувати саме мілітарний вимір історії та символіки Софії Київської.

Наші пращури бачили, як століттями руки Богородиці-Оранти в Софійському соборі несхильно здійняті в духовній борні за Київ та український народ. Це надихнуло їх на творення легенди: доки сяє Богородиця-Оранта (Непорушна Стіна), доти і стоятиме Київ. Але у фресках Софійського собору також представлені десятки образів святих воїнів-мучеників. Часто в руках вони тримають цілком конкретні зразки зброї: мечі, щити, списи. Ось тільки ніде в Софії ви не побачите лука і стріл. Це – наче візуалізація слів із Послання апостола Павла до Ефесян: *“Візьміть щит віри, що ним ви зможете відбити розпечені стріли лукавого, і шолом спасіння візьміть, і меч духовний, що є словом Божим”*. У розписах Софійського собору меч традиційно символізував чесну битву, на противагу луку та стрілам – підлій зброї, яка разить здаля. Це надзвичайно символічно, з огляду на реалії нашого героїчного і трагічного сьогодення, коли ворог завдає ракетних ударів по мирних українських містах. У всі часи таку війну вважали несправедливою. І саме про це нам розповідає Софійський собор мовою своїх тисячолітніх розписів.

Я щиро вітаю учасників І Міжнародної науково-практичної конференції “Ucraina militaris”. Бажаю учасникам плідної роботи. Нехай “Непорушна Стіна” надихає вас на студіювання та популяризацію військової історії України.

Слава Україні!

Героям слава!

І. ВІЙНА. ЕСТЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ ДИСКУРСІ

Мирослав БОРИСЕНКО
доктор історичних наук, професор, науковий співробітник
Науково-методичний центр кадрової політики Міністерства оборони України (м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2866-7507
Електронна пошта: BorysenkoMyroslav@gmail.com
Сергій КРИЛОВ
начальник Науково-дослідного відділу розвитку рекрутингу та інноваційних проектів політики людського капіталу
Науково-методичний центр кадрової політики Міністерства оборони України (м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-7841-5350
Електронна пошта: 777krylov@gmail.com

ВІЙСЬКОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК ЯК МАРКЕР ТРАНСФОРМАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В КРАЇНАХ НАТО В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Розглядається ставлення до військової служби та військового обов'язку серед молодих людей народжених від початку 1990-х років до середини 2010 -х, за якими закріпилася назва – покоління Zoom (Generation Z). Автори обстоюють позиції, що внаслідок модернізації та демократизації суспільства в країнах Північної Америки та Європи було впроваджено загальний військовий обов'язок який відіграв інтегруючу роль у формуванні модерних націй. В результаті вивчення різноманітних соціологічних та культурологічних досліджень присвячених ставленню молоді до військової служби, автори статті приходять до висновку про вразливість та неготовність системи колективної безпеки з огляду на сучасні виклики та військові загрози. В статті доводиться, що сучасні форми комплектування військ суперечать очікуванням та переконанням молодого покоління.

Ключові слова: Війна за Незалежність України, НАТО, громадянська ідентичність, військова служба, військовий обов'язок.

Постановка проблеми. Боротьба українського народу проти імперських зазіхань росії відкрила нову сторінку в історії Європи та світу в XXI ст. Очевидно, що реакція світового співтовариства на військово-політичні виклики була запізнілою та не відповідала рівню загрози. Провідні країни демократичного Заходу після завершення Холодної війни не переймалися підготовкою до можливого глобального конфлікту із застосуванням значної сухопутної компоненти. Незважаючи на агресивну імперську політику росії в регіоні, ревізія способів комплектування військ в Європі наштовхнулася на різке несприйняття концепції обов'язкової військової служби. Перший

глобальний міждержавний військовий конфлікт на території Європи з часів ІІ Світової війни продемонстрував вразливість та недостаню стійкість системи колективної оборони саме в контексті індивідуальної готовності громадян перед обличчям нових загроз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ставлення молоді до військової служби та до військового обов'язку загалом, в державах-членах НАТО не було предметом окремого дослідження у вітчизняній історіографії. В статті В. Мудрик, на підставі порівняльного аналізу, розглянуто окремі аспекти грошового забезпечення військовослужбовців різних країн, що розкриває економічний чинник мотиваційної складової військовослужбовців [1].

У публікаціях Л. Колісник [2] та І. Авілова й Н. Кривоконь [3] розглядаються психологічні аспекти мотивації юнаків до військової служби.

Натомість зарубіжні колеги активно досліджують цю проблему та мають вагомі хоча й дискусійні здобутки в цьому питанні. В 2018 р. вийшла ґрунтовна колективна монографія присвячена мотивації молоді США до вступу на військову службу, її очікуванням, джерелам інформування тощо [4]. Значний інтерес для нашого дослідження становить стаття чеських науковиць К. Бінкової та Є. Степанкової, яка розкриває мотивацію молодих чехів до військової служби, зокрема і появу нових тенденцій внаслідок початку широкомасштабного вторгнення росії на територію України [5]. Досить суперечливі оцінки готовності молодого покоління американців містяться в книзі М. Вайс, що побудовані переважно на особистих спостереженнях автора – офіцера рекрутингу Корпусу Морської піхоти США [6].

Метою дослідження є визначити місце військової служби та військового обов'язку в системі цінностей сучасного молодого покоління в країнах-учасницях НАТО.

Французька революція та подальші війни проти монархічних режимів Європи, а потім і Наполеонівські війни сформували у Франції систему загальної військової повинності громадян, яка стала зразком для наслідування в інших країнах та яка відрізнялася від попередніх систем комплектування військ обов'язковістю, рівністю та масовістю [7, с. 147].

Обов'язковий військовий призов на військову службу всіх громадян був запроваджений в багатьох країнах навіть раніше за загальне виборче право. Власне, загальний військовий обов'язок для багатьох країн був першим та відчутним кроком на шляху демократизації та поширення рівних прав й обов'язків громадян. Запровадження загальної військової повинності запустило процес руху політичних систем окремих європейських країн у бік конституції та надання прав громадянам [7, с. 147].

Інститут громадянства утверджувався через спільні обов'язки для всіх членів суспільства. Військова строкова служба стала потужним генератором національної та громадянської ідентичності в країнах Європи. Саме тому, як пише С. Чолій, багато хто із дослідників говорить про армію як "школу нації", і саме друга половина XIX століття є часом коли в Європі військовий обов'язок починає стосуватися кожного [8, с. 38].

В епоху масових армій військова служба стала формою вираження національно-патріотичної позиції громадян. Під час двох світових воєн ставлення до військового обов'язку перетворилося в потужний інструмент національної та громадянської мобілізації.

В другій половині XX століття призов на військову службу в країнах Європи був продиктований необхідністю підтримки балансу сил в умовах непередбачуваних наслідків загострення глобального протистояння. З завершенням Холодної війни понад 20 європейських держав відмовилися від строкової служби на користь повністю добровільних армій, які комплектувалися на контрактній або змішаній основі.

З початком Війни за Незалежність України країни Європейського Союзу відчули пряму загрозу власному суверенітету та розширення збройного конфлікту на весь регіон. Майже одночасно в найбільших державах Європи заговорили про необхідність відновлення строкової обов'язкової служби з метою відновлення мобілізаційних можливостей на тлі наростаючої загрози глобального військового конфлікту.

Маркером нашого сьогодення стало масове скорочення охочих до військової служби та участі у захисті кордонів своєї держави. Довготривала політика мультикультиралізму та гнучкої європейської ідентичності сформувала негативне ставлення у молоді до військового обов'язку як прояву громадянської та національної свідомості. На початку 2024 року авторитетне соціологічне агентство Gallup оприлюднило шокуючі результати дослідження індивідуальної готовності європейців до захисту своєї батьківщини у випадку збройної агресії ворога. Лише 32% мешканців Європейського Союзу готові зі зброєю в руках захищати свою Батьківщину в випадку збройного вторгнення [9].

Цей феномен XXI століття став реальністю для багатьох розвинутих країн, в яких ліберальні уряди мали електоральні успіхи після завершення Холодної війни. Ця проблема є спільною для багатьох країн – ФРН, США, Великої Британії, Франції тощо.

Збройні сили США, які мають значні інтелектуальні, фінансові та організаційні спроможності у сфері військового рекрутингу одними з перших зустрілися з нестачею добровольців. Світова пандемія в 2019 р. на якийсь час відстрочила і пом'якшила наслідки недовиконання планів із вербування новобранців до складу Збройних Сил США, але вже в 2021 р. ситуація досягнула критичної межі. Командування вербування армії США (USAREC) описувало ситуацію на ринку праці як найбільш загрозливу з часів створення повністю добровільних збройних сил (AVF) [10, с.16]. Ця проблема посилюється помітним зниженням довіри громадськості до військових, як повідомляв Президентський фонд та Інститут Рейгана у 2021 році [10, с. 16]. В період 2022–24 рр. рекрутингова криза в США мала небезпечну тенденцію до загострення. В операційному 2024 році американські вербуальні центри підписали трохи більше 44000 нових контрактів з новобранцями, при запланованих 60000.

Результати опитування молодих військовослужбовців Збройних Сил Австралії в 2025 р. свідчать про згасання національної гордості серед молоді. Відповіді респондентів підтвердили, що традиційний націоналізм відіграв лише скромну роль у мотивації вступу молодих людей на військову службу [5].

Подібні тривожні сигнали чітко демонструють ставлення молоді до збройних сил. Як пише В. Баран: "Молоді люди у Німеччині не хочуть служити в армії. Не можна сказати, що Бундесвер має погану репутацію, навпаки – молодь говорить про нього схвально. Однак мало хто хоче мати щось спільне з Бундесвером особисто" [12, с.30]. Переважна частина німецьких чоловіків вважає, що обов'язок служити в армії – це насильство над особистістю, грубе втручання у життя людини, тому молодь Німеччини негативно ставиться до повернення обов'язкового призову на військову службу.

Небажання молоді вступати у збройне протистояння та ризикувати своїм життям за власну країну є культурним трендом, який підтверджується різноманітними соціологічними опитуваннями у світі. В Польщі, Інститут ринкових та соціальних досліджень (IBRiS) у 2025 р. провів загальнонаціональне опитування в якому респондентів попросили вказати, чи будуть вони брати участь у бойових діях у разі збройного нападу на їх країну. В групі молодих людей у віці 18-29 років лише 13% відповіли "так", натомість більшість опитаних 64% відповіли "скоріше ні" й 5% - "точно ні" [13].

Цілком очікувано не знаходить підтримки й ідея повернення до загального військового обов'язку серед громадян країни. Зокрема, вищезгадане дослідження засвідчило, що понад 90% громадян Польщі підтримують концепт професійної армії. Після широкомасштабного вторгнення росії в Україну ідею запровадження або точніше відновлення обов'язкової строкової служби для всіх почало підтримувати все більше поляків. Однак противники запровадження строкової служби очікувано переважали серед наймолодших респондентів: 59% серед людей віком 18–24 роки та 50% у віковій групі 25–34 роки висловилися проти обов'язкової військової служби [14].

Подібна ситуація спостерігається і в Великій Британії. Вже протягом 14 років фахівці спостерігають тенденцію до зменшення інтересу до військової служби у громадян цієї країни. Незважаючи на спроби покращити умови служби, підняти грошове забезпечити та розширити соціальні гарантії більшість молодих британців навіть гіпотетично не розглядають можливість військової служби. Депутати парламенту та ветерани Збройних сили Великої Британії закликали переглянути методи набору військового персоналу, оскільки результати соцілогічного опитування проведеного на замовлення уряду та опублікованого наприкінці 2024 р. показало, що вступ до армії є третьою найнепривабливішою кар'єрною перспективою для покоління Z, поступаючись лише McDonalds та KFC [14].

Після скасування в 1960 р. у Великій Британії Національної служби (обов'язкова строкова військова служба для чоловіків 18-21 років) вплив на молодь ветеранів та військовослужбовців скоротився до мінімуму. За підрахунками 2021 р. серед населення Англії та Уельсу нараховувалося лише 3,8% громадян із досвідом військової служби[15]. "Невидимість" ветеранів у

громадському житті, їх малочисельність та відсутність можливості ретранслювати позитивний досвід військової служби на молодших членів громади став ще одним фактором скорочення добровольців.

Багато молодих людей мають повсюдну недовіру до інституцій та політичних діячів, що також суттєво впливає на громадський опір. Криза політичної довіри зумовлена також впливом соціальних медій на молодь та посиленням політичного скептицизму серед молодих людей покоління Z. Уявлення молоді про те, що війни потрібні тільки еліті, сприяє небажанню нести витрати, пов'язані з конфліктом. Це відчуття посилюється розчаруванням у політичних партіях, ідеологіях та державних лідерах, яких вважають егоїстичними та відірваними від реальності.

Обов'язкова військова служба в країнах Європи та Північної Америки формувалась з кінця XVII до початку XX століття разом з глобальними демократичними змінами. З становленням та утвердженням демократичних інституцій в цих країнах роль військового обов'язку як інтегратора нації та джерела спільної громадянської ідентичності скоротилася до мінімуму.

Загалом, соціологічні дослідження вказують на відсутність або суттєве зменшення чиннику патріотизму всередині мотиваційної складової вибору військової професії в середовищі сучасної молоді. Більшість молодих людей в країнах Європи та Північної Європи, яких можна умовно віднести до покоління Z не зацікавлені у військовій службі та категорично проти відновлення обов'язкової строкової служби. Відсутність у молодих людей мотивації до військової служби на тлі глобальних військово-політичних викликів становить серйозну перешкоду для розгортання значних мобілізаційних резервів в країнах НАТО та потребує кардинально нових стратегій залучення людського капіталу до збройних сил.

Список використаних джерел: *Мудрік В.* Формування мотивації молоді до військової служби у різних країнах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18(2). С. 24-32. *Колісник Л. С.* Психологічні особливості мотивації юнаків до військової служби. *Психологія і соціальна робота у XXI столітті : зб. наук. матеріалів II Міжнарод. наук.-практ. форуму (20-22 листопада 2024 р., м. Полтава).* Полтава, 2024. С. 99-102. *Авілов І. В, Кривоконь Н. І.* Мотиваційні аспекти обов'язкової військової служби: теоретичний аналіз проблеми. *The scientific journal of the National Academy of National Guard Honor and Law*. 2025. 1(92). С.8-18. DOI:10.33405/2078-7480/2025/1/92/331958. Life as a private. A study of motivation and experience of junior enlisted personnel. /Todd Helmus and others. Santa Monica. Published by the RAND Corporation, 2018.144 p. *Binková K., Štěpánková E.* Understanding the Motivation of Young Adults to Enlist and Pursue Military Leadership Studies to Become Professional Soldiers. *European Conference on Management Leadership and Governance*. 2023 № 19(1) P. 45-54. DOI 10.34190/ecmlg.19.1.1901. Weiss Matthew. We Don't Want YOU, Uncle Sam: Examining the Military Recruiting Crisis with Generation Z. Night Vision Publishing. 2023. 243p. *Сенченко А.П.* Еволюція ідеї залежності громадянських прав від військової служби у Західній Європі в XVI–XIX століттях. *Вчені записки. Таврійського національного університету Імені В.І. Вернадського. Серія: історичні науки.* 2019. Т30(6). № 3. С.143.–149. *Чолій С.* Державні ідеології комплектування збройних сил в (Східно-) Європейському регіоні. *Ідеологія і політика*. 2018. №2(10). С.25-60. Fewer people are willing to fight for their country compared to ten years ago, shows a poll conducted by Gallup International Association (GIA) in 45 countries covering around half of the global population.URL: https://gallup.com.pk/wp/wp-content/uploads/2024/03/GIA-PR-3-V2-1.pdf.

Hyunyoung Moon. Beyond the call of duty: Reimagining military service through hero narratives in the US Army's The Calling' campaign. *Military Study*. 2024. 13(1). 16–23 pp. Gen Z is turning away from military service in record numbers: here's why. *The Conversation*. June 9, 2025. URL: https://theconversation.com/gen-z-is-turning-away-from-military-service-in-record-numbers-were-trying-to-understand-why-230671. *Баран, А.* Військовий обов'язок та військова служба в Україні та країнах ЄС (на прикладі Німеччини). *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 1. С. 26-35. Половина поляків не готові захищати Батьківщину у разі війни - опитування. *Ракурс*. 2025. 16 вересня. URL: https://racurs.ua/ua/n209229-ukryttya-ta-pozyciyi-boyovykiv-znyschyly-drony-prykordonnykiv-na-pivdenno-slobojanskomu-napryamku.html. Marcin Ogdowski. Gen Z Army. *Polska Zbrojna*. 2025. September 21. URL: https://www.polska-zbrojna.pl/home/articleshow/44489?t=Gen-Z-Army. Toms Adam. Gen Z can`t fathom fighting for UK if WW3 happens as "national pride sink". *Express* Marche 21. 2025. URL: https://www.express.co.uk/news/uk/2030715/generation-z-cant-fathom-fighting.

Олександр ГЕРАСИМЕНКО
доктор філософії у галузі права
Президент Інституту політико-правових та релігійних досліджень
Член Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності при Кабінеті Міністрів України
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Вищий навчальний заклад "Університет економіки та права "КРОК"
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-9170-0672
Електронна пошта: gerasimenkoo@krok.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У роботі висвітлено базові аспекти основних проблем, які постають перед учасниками освітнього процесу та рішення прийняті органами державної влади, у відповідь на ці виклики, діджиталізація освітнього процесу. Визначено ключові фактори стійкості української освіти. Проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини у сфері освіти і науки України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: освіта, безпека, цифровізація, законодавство, навчальний простір. Постановка проблеми. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України поставила систему освіти перед новими, безпрецедентними викликами. Заклади освіти одночасно повинні забезпечити реалізацію конституційного права на освіту та гарантувати безпечні умови для учасників освітнього процесу. Нестабільна безпекова ситуація, переміщення населення, руйнування інфраструктури, перебої з електроенергією та інтернетом значно ускладнили організацію безперервного навчання.

У цих умовах система освіти була змушена швидко переходити на дистанційну або змішану форму навчання, впроваджувати цифрові інструменти та адаптувати навчальні програми. Зросли вимоги до технічного забезпечення

закладів освіти, цифрової грамотності педагогів і здобувачів, а також до інформаційної та фізичної безпеки.

Особливо актуальними стали питання нормативно-правового регулювання освітньої діяльності, роботи на прифронтових і деокупованих територіях, взаємодії з військовими адміністраціями, оформлення освітніх документів та проведення підсумкової атестації.

Попри складність ситуації, українська освіта демонструє стійкість завдяки ефективній взаємодії державних органів, закладів освіти, громадських інституцій та міжнародних організацій. Проте ці процеси потребують узагальнення й наукового аналізу, що визначає актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування освіти в умовах воєнного стану розглядаються у працях учених освітньої, правничої та соціогуманітарної сфер. У наукових дослідженнях зростає увага до цифровізації освітнього процесу, забезпечення безпеки, побудови безпечного освітнього середовища та удосконалення нормативно-правової бази.

У фахових джерелах аналізуються положення Конституції України, Закону "Про правовий режим воєнного стану", законодавства про освіту, рішення Кабінету Міністрів та накази МОН, які визначають організацію навчання у воєнних умовах. Автори наголошують на ролі МОН у стабілізації освітнього процесу, зокрема у створенні Ситуаційного центру, впровадженні гнучких форм навчання та проведенні національного мультипредметного тесту.

Окремі дослідження присвячені цифровій трансформації освіти, розвитку онлайн-платформ, підвищенню цифрової компетентності педагогів і здобувачів. Вивчаються також механізми формування безпечного освітнього середовища відповідно до Концепції безпеки закладів освіти (2023–2025).

Попри наявні наукові напрацювання, питання комплексної оцінки ефективності управлінських рішень, визначення чинників стійкості системи освіти та узагальнення досвіду функціонування освіти у воєнних умовах потребують подальшого аналізу.

Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей функціонування освітньої системи України в умовах воєнного стану, виявлення основних викликів освітнього процесу та визначення правових, організаційних і цифрових механізмів, що забезпечують стійкість і безперервність освіти в період збройної агресії.

Система освіти України в умовах воєнного стану зіткнулася з безпрецедентними викликами та опинилася в нових складних реаліях функціонування.

Для забезпечення безпеки учасників освітнього процесу у закладах освіти на початку 2022 року було на короткий час призупинено освітній процес та оголошено канікули.

Згодом освітній процес продовжився з використанням доступних онлайн форм, а на безпечних територіях, віддалених від місць боїв – у змішаному режимі, зокрема і у повноцінному стандартному офлайн режимі.

Активно продовжилась інтеграція цифрових технологій в освітній процес, що зумовило підвищення вимоги до технічного забезпечення закладів освіти усіх рівнів та забезпечення інформаційної безпеки учасників освітнього процесу.

Освітяни розпочали швидку адаптацію до провадження новітніх цифрових інструментів, які забезпечують доброчесність, гнучкість і відкритість освіти, формуючи підґрунтя для якісних змін у методах, форматах і змісті навчання.

Запроваджуються нові формати та технології для підтримки безперервності освіти, розробляються та модернізуються наявні освітні онлайн-платформи.

Водночас ефективність дистанційного навчання значною мірою залежить від доступу як закладів освіти, так і здобувачів освіти до високошвидкісного інтернету, електронних пристроїв та наявності електроенергії, що в умовах війни стало серйозною проблемою.

Відповідно до статті 53 Конституції України кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.[1].

Правове регулювання освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану здійснюється відповідно до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" від 12.05.2015 № 389-VIII, Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженого Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX, інших нормативно-правових актів України.

Згідно статті 15 Закону України "Про правовий режим воєнного стану", повноваження місцевих органів влади, зокрема в частині управління закладами та установами освіти, переходять до військових адміністрацій населених пунктів на відповідній території, а повноваження центральних органів влади продовжують реалізовуватися [2].

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує розроблення й проведення державної політики в сферах освіти та науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передання) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики в сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти, підприємств, установ і організацій, які надають освітні послуги або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування й форми власності є Міністерство освіти і науки України [3].

Міністерство освіти і науки України 24.02.2022 утворило консультативно-дорадчий орган на період дії воєнного стану "Ситуаційний центр МОН", наказом МОН від 24.02.2022 № 229 "Про утворення Ситуаційного Центру

МОН" затверджено положення про його діяльність, а також персональний склад.

Основним завданням зазначеного центру МОН визначено забезпечення діяльності Міністра освіти і науки України на період дії воєнного стану [4].

Так, Міністерством освіти і науки України створено інституційно-правові засади для забезпечення освітнього процесу в умовах викликів, спричинених збройною агресією рф проти України.

Прийнято такі дієві рішення для учасників освітнього процесу, а саме:

звільнено від проходження державної підсумкової атестації учнів, які завершували здобуття початкової та базової середньої освіти у 2021/2022 н.р.;

забезпечено продовження навчання у безпечному середовищі дітей і працевлаштування педагогів, які вимушені змінити місце проживання/навчання через окупацію та активні бойові дії;

вирішено питання замовлення, виготовлення й видачі документів про загальну середню освіту в умовах воєнного стану в Україні;

створено інституційне підґрунтя щодо вжиття заходів для забезпечення захисту учасників освітнього процесу, працівників і збереження майна закладів освіти;

здійснення в разі потреби евакуаційних заходів;

організація особливих умов навчання (встановлення індивідуального графіка, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони, займаються волонтерською діяльністю;

організовано проведення у 2022 році національного мультипредметного тесту;

затверджено Перелік закордонних населених пунктів, на території яких буде створено тимчасові екзаменаційні центри для проведення основних сесій національного мультипредметного тесту;

вжито заходів з метою успішного завершення 2021/2022 н. р. та організації нового навчального року, в якому для учасників освітнього процесу в закладах освіти буде створено паспорт безпеки, забезпечено охорону, встановлено спеціальне обладнання для сповіщення сигналу тривоги, періодично проводитимуться виховні й тренувальні години та ін.

Наразі важливим організаційним завданням для керівників системи управління освітою та освітніх закладів в цілому є створення максимально безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу.

Саме тому проводяться дієві спільні заходи центральних і місцевих органів виконавчої влади разом із закладами освіти усіх рівнів стосовно:

1) обов'язкової перевірки фахівцями Державної служби України з надзвичайних ситуацій закладів освіти та прилеглих територій на наявність вибухових предметів;

2) приведення в готовність наявного фонду захисних споруд цивільного захисту та, в разі потреби, створення нових;

3) готовності локальних і об'єктових систем оповіщення (сирен);

4) дообладнання споруд подвійного призначення й найпростіших укриттів або облаштування швидкоспоруджуваних захисних споруд у кожному закладі освіти з урахуванням забезпечення укриття 100 % учасників освітнього процесу;

5) приведення евакуаційних шляхів освітніх просторів у відповідність із нормами законодавства;

6) проведення тренувань при оголошенні сигналу повітряної тривоги.

7) створення запасів матеріалів, обладнання, інструменту, води та медичних засобів у закладах освіти;

8) навчання вчителів, викладачів, здобувачів освіти наданню першої домедичної допомоги.

Зважаючи на актуальні питання безпеки закладів освіти та забезпечення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти та організації безпечного освітнього середовища у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, МОН України розроблено Концепцію безпеки закладів освіти, схвалену Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 № 301-р "Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти".

Метою Концепції безпеки закладів освіти є створення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти, організація безпечного освітнього середовища, зокрема в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. Строк реалізації Концепції – 2023-2025 роки [5].

Наразі МОН України спільно з центральними органами виконавчої влади, обласними державними (військовими) адміністраціями, Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування "Українська асоціація районних та обласних рад", Інститутом політико-правових та релігійних досліджень та іншими заінтересованими установами напрацьовується проєкт оновленої Концепції безпеки закладів освіти до 2027 року.

15.10.2025 Президентом України підписано законопроєкт № 11543 "Про внесення змін до Закону України "Про повну загальну середню освіту", що посилює заходи безпеки в закладах загальної середньої освіти.

Документ розроблений народними депутатами у співпраці з МОН України, МВС України, Національною поліцією з метою створення безпечного освітнього середовища. Нові норми забезпечують комплекс заходів для посиленого захисту учнів і педагогів у закладах освіти.

Крім того, з метою підтримки організації освітнього процесу та здобувачів освіти в умовах воєнного стану Інститутом політико-правових та релігійних досліджень організовано низку комунікаційних заходів серед представників закладів вищої освіти України та наукових установ, а також засновано та проведено всеукраїнські конкурси і премії.

Ключовими факторами стійкості української освіти, зокрема стали:

оперативна взаємодія органів державної влади;

цифровізація та оновлення освітніх програм;

високий професіоналізм педагогічних та науково-педагогічних працівників;

відповідальне партнерство держави, бізнесу, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій.

Отже, завдяки оперативній взаємодії органів державної влади, закладів освіти, впровадженню новітніх цифрових інформаційних технологій, та професійному складу науково-педагогічних, педагогічних працівників, українська освіта може якісно існувати навіть у найскладніших умовах зважаючи на усі виклики сьогодення.

Список використаних джерел: *Конституція України*: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.10.2025)**.** *Закон України* "Про правовий режим воєнного стану" від 12.05.2015 № 389-VIII Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 15.10.2025)**.** *Положення про Міністерство освіти і науки України*, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 630, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.10.2025)**.** Наказ МОН від 24.02.2022 № 229 "Про утворення Ситуаційного Центру МОН" URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/661/693/bd9/661693bd95105917623598.pdf (дата звернення: 15.10.2025)**.** *Розпорядження Кабінету Міністрів України* "Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти" від 07.04.2023 № 301-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80#Text.

Олександр ДАЦЕНКО
полковник, кандидат історичних наук, доцент
Начальник кафедри воєнної історії України
Навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4193-1480
Електронна пошта: zumbal0301@gmail.com

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАННЯХ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 рр.)

Анотація. Проведено аналіз становлення та розвиток військово-патріотичної ідеології в українських збройних формуваннях періоду визвольних змагань 1917–1920 рр. Розкрито діяльність перших національних військових утворень, зокрема Першого українського полку ім. Б. Хмельницького, Клубу ім. Полуботка та Українського Генерального Військового Комітету. Показано роль Миколи Міхновського та інших провідних діячів у формуванні національної військової доктрини. Визначено особливості військово-патріотичного виховання, мотиваційні чинники особового складу та їх вплив на творення модерного українського війська. Зроблено висновок про значення військово-патріотичної ідеології як фундаментального чинника українського державотворення в умовах революційних і воєнних трансформацій.

Ключові слова: визвольні змагання, військово-патріотичне виховання, українські збройні формування, Микола Міхновський, Генеральний Військовий Комітет, полк ім. Б. Хмельницького, військова ідеологія, державотворення.

Постановка проблеми. Проблема формування військово-патріотичної ідеології в українських збройних формуваннях періоду визвольних змагань залишається актуальною в контексті сучасної боротьби України за державність. Становлення українського війська 1917–1920 рр. стало першим масштабним досвідом створення національної армії модерного типу, яка мала не лише воєнну, а й важливу світоглядну та виховну місію. Незважаючи на значний обсяг досліджень, недостатньо комплексно осмисленою залишається роль військово-патріотичної ідеології як інтегрального чинника мотивації, організації та діяльності українських військових формувань. Особливої уваги потребує аналіз перших військових структур, що заклали основу української військової традиції.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження української армії періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. зосереджуються на організаційних засадах формування військ, соціальному складі офіцерства та розвитку військово-патріотичної ідеології. Класичні праці Шанковського, Кондратюка, Радченка та Литвина висвітлюють участь армії у боротьбі за державність і роль перших формувань як осередків військово-патріотичного виховання. Сучасні дослідження Чупрінової, Новікової та Кравчука акцентують на особливостях військового будівництва, правовому закріпленні армії та її взаємодії з державними структурами. Скляр розкриває значення дисципліни, присяги та патріотизму як моральної мотивації військовослужбовців. Аналіз джерел свідчить про високий рівень опрацювання, проте бракує комплексних робіт, що поєднують організаційні, соціальні та ідеологічні аспекти розвитку українських військових формувань.

Метою дослідження є комплексний аналіз формування військово-патріотичної ідеології в українських збройних формуваннях періоду визвольних змагань 1917–1920 рр., виявлення її ключових складників, визначення ролі перших військових утворень і провідних лідерів у становленні національної армії та з’ясування впливу цих процесів на українське державотворення.

В умовах краху “Z–імперії” та революційних процесів 1917 року українське суспільство пережило глибоке національне відродження, яке особливо яскраво проявилося у військовому середовищі. Серед українських вояків та воячок, розпорошених по багатомільйонній імперській армії, почало формуватися прагнення до власної військової організації, що стало основою військово-патріотичної ідеології доби визвольних змагань. Означена ідеологія проявлялася через формування армії як захисника національної державності, через клуби, комітети, військові формування, де офіцери та лідери виховували в солдатах патріотичні цінності та готовність до боротьби за незалежність. Вона поєднувала ідею збройного захисту національних інтересів, віру в незалежну державу та відповідальність за її майбутнє. Від самого початку українське

військове відродження спиралося на ініціативу самих солдатів і офіцерів, які усвідомили, що політичні прагнення неможливо реалізувати без власної національної армії.

У цей складний період історії України, визначального значення набули перші українські військові формування, що стали не лише організаційним, а й ідеологічним символом національно-патріотичного піднесення. Показовим прикладом став Перший український полк ім. Богдана Хмельницького, створення якого ініціювали офіцери-українці на чолі з Миколою Міхновським. Уже в березні 1917 року він разом із групою старшин виступив з ідеєю негайної організації української армії, стверджуючи, що без власних збройних сил національна революція приречена. Міхновський вирізнявся харизматичним лідерством, високою політичною принциповістю та здатністю надихати солдатів на боротьбу за державність. Полк ім. Хмельницького став першим великим організованим військовим формуванням, яке відкрито декларувало вірність українській національній владі та готовність захищати її зі зброєю в руках. Більшість добровольців полку була мотивована бажанням підтримати національне відродження та припинити багаторічну асиміляційну політику імперії.

Важливою частиною військово-політичного руху став Український військовий клуб ім. Полуботка, що об’єднав активних та свідомих старшин, головно фронтовиків. Клуб став осередком національної військової думки, майданчиком для організації вишколів, агітації, обговорення тактики створення національної армії. Він відіграв ключову роль у мобілізації військових до української справи, а його члени стали ідейними організаторами перших українізованих частин. Саме в середовищі клубу визріли плани щодо демонстраційних акцій та маніфестацій українських солдатів у Києві, що вплинуло на позицію Центральної Ради у військовому питанні.

З цього активу постала найважливіша організаційна структура українського війська – Український Генеральний Військовий Комітет, створений у травні 1917 року та очолений Симоном Петлюрою. Комітет став першим офіційним українським військовим органом, відповідальним за українізацію частин, налагодження вишколів та розроблення концепції майбутньої національної армії. Він узгоджував діяльність клубів, полків та військових осередків по всій імперії. Ідеологія Комітету ґрунтувалася на переконанні, що українське військо має не лише захищати інтереси народу, але й бути школою національного виховання, формувати новий тип воїна – свідомого українця, патріота і громадянина. Діяльність Комітету забезпечила створення значної кількості українізованих підрозділів, що згодом стали основою армії УНР.

Надалі, у ході визвольних змагань 1918–1920 років, військово-патріотична ідеологія трансформувалася разом зі зміною політичних обставин – від надій на автономію в складі федеративної Росії до рішучої боротьби за повну незалежність. Провідні командири українських військ – Симон Петлюра, Євген Коновалець, Петро Болбочан – стали символами нового типу військового лідерства, де поєднувалися бойовий досвід, політична воля та високий рівень

особистої мотивації. Їхня діяльність формувала серед вояків відчуття причетності до творення держави, відповідальності за долю нації, а також готовності до самопожертви.

Українські війська різних періодів – від Гайдамацького Коша Слобідської України та Січових Стрільців до армії УНР і Галицької армії – сповідували спільні принципи: вірність українській ідеї, самодисципліну, взаємопідтримку, глибоке відчуття військового обов'язку та державотворчу місію. Ці засади стали фундаментом, на якому трималася мотивація солдатів навіть у найскладніших умовах воєнних кампаній 1918–1920 років, коли українські війська воювали одночасно проти більшовиків, білогвардійців, анархістів та іноземних сил.

Таким чином, військово-патріотична ідеологія доби визвольних змагань стала не просто складовою політичного життя – вона була ключовим чинником формування української національної армії та визначила характер боротьби за державність. Перші військові утворення 1917 року, діяльність Міхновського, клубу ім. Полуботка та Генерального Військового Комітету започаткували традицію модерного українського війська, яке спиралося на національну свідомість, бойовий дух і глибоку відповідальність за долю України. Саме ці засади сформували той морально-психологічний фундамент, який дозволив українським військам продовжувати боротьбу навіть у критичних обставинах, залишивши вагому спадщину для наступних поколінь борців за свободу.

Список використаних джерел: *Шанковський Л.* Українська армія під час перших визвольних змагань 1917–1921 //Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. С. 13. *Кондратюк К.К., Сухий О.М.* Сучасна національна історіографія новітньої історії України 2014–2009. Львів, 2010; *Радченко Л.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 рр. Харків, 1996. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів, 1998; *Шанковський Л.* Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. Львів, 1999. *Тютенко Р. В.* Соціальний портрет офіцера українських армій періоду Національної революції (1917–1921 рр.). Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня к. іст., Львів, 2018. "1917 – створення Українського військового клубу імені Павла Полуботка" https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/berezen/29/1917-stvorennya-ukrayinskogo-viyskovogo-klubu-imeni-pavla-polubotka?utm_source=chatgpt.com. *Чупрінова, Н. Ю., & Новікова, О. О.* (2022). ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОГО БУДІВНИЦТВА В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПЕРІОД 1917–1920 РР. *Південний архів (історичні науки)*, (35), 41–45. https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2021-35-7. *Кравчук М.В.* Особливості державотворення та військового будівництва у період Директорії (історико-правове дослідження). Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід : матеріали V міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 16–17 квітня 2021 р. Тернопіль, 2021. С. 32–37. *Кравчук М.В.* Держава та армія УНР в добу Директорії та їх правове закріплення. European Political and Law Discourse. 2018. Vol. 5. Issue 6. С. 88–96. *Логвиненко І.А.* Проблеми формування національної армії в УНР (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 3 (74). С. 43–49. *Кравчук, Микола.* "ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ В 1917–1921 рр. ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ". *Актуальні проблеми правознавства*, no. 4, Apr. 2017, pp. 5-10, https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/89.

Вадим ДИЯК
доктор педагогічних наук, професор
Професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)
ORCID: https//orcid.org/ 0000-0003-1477-5803
Електронна пошта: vadimd09@gmail.com

ІСТОРІЯ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Анотація. У тезах здійснено філософсько-історичний аналіз ґенези військового лідерства в діахронії, визначено його морально-аксіологічні засади та їх трансформацію від архаїчних форм воєнної доблесті до сучасного розуміння морального обов'язку захисника. Обґрунтовано, що російсько-українська війна актуалізує зіткнення різних систем цінностей – гуманістично-демократичної, яка лежить в основі українського воєнного лідерства, та архаїчно-деструктивної, властивої агресорові. Показано, що український воєнний лідер є носієм західної парадигми, зорієнтованої на етичність, служіння і гідність, тоді як російський – на жорстокість, культ сили й презирство до життя.

Ключові слова: військове лідерство, аксіологія війни, справедлива війна, мораль, російсько-українська війна, стандарти НАТО.

Постановка проблеми. Війна є одним із найдавніших феноменів людського буття, що постійно супроводжує цивілізаційний розвиток. Від античних часів до сьогодення людство прагнуло осягнути не лише воєнну майстерність, але й морально-ціннісний вимір збройного протистояння. У цьому контексті поняття військового лідерства набуває не лише організаційного чи стратегічного, але й філософського сенсу – як втілення відповідальності, честі та служіння ідеї захисту свого народу. Сьогодні, коли російсько-українська війна поставила перед українською нацією питання існування, історичний досвід воєнного лідерства набуває нового змісту – як духовна та аксіологічна опора оборонців держави.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Проблематика воєнного лідерства у філософсько-культурологічному аспекті досліджується у працях С. Абрамовича, А. Гірника, Р. Бонадонни, В. Дияка, В. Волобуєва, П. Озимека, Е. Робертса, а також у "Доктрині розвитку військового лідерства у Збройних силах України" [1–7]. Зарубіжні автори розглядають командира як морального взірця, носія етичних чеснот і стратегічного мислення. Українські дослідження все активніше акцентують на аксіологічній складовій лідерства, орієнтованого на довіру, братерство, відвагу й служіння. Разом із тим, історичні витоки цього феномену та його трансформація у контексті сучасної війни залишаються недостатньо систематизованими.

Метою дослідження є аналіз історичної еволюції ідеалу військового лідера, виявлення його аксіологічних засад і визначення філософських орієнтирів сучасного українського воєнного керівництва в умовах російсько-української війни.

Ідеал воєнного лідерства формується упродовж тисячоліть. У стародавніх культурах домінувала ідея воїна-переможця, де головною цінністю була сила, відвага й кількість убитих ворогів. Поступово воєнна доблесть набуває етичного забарвлення: у творах Платона, Арістотеля, Цицерона постає уявлення про "справедливу війну", що ведеться задля захисту. Християнська етика та вчення Томи Аквінського доповнили цей принцип гуманістичним змістом, перетворивши воїна на охоронця морального ладу світу. Пізніше протестант Гуґо Ґроцій, обґрунтувавши природне право на оборону, започаткував морально-правову традицію, що лягла в основу міжнародного права та сучасних стандартів НАТО.

Український вимір воєнного лідерства має власну історичну тяглість – від князівських дружин до визвольних змагань ХХ століття. Постаті Івана Мазепи, Симона Петлюри, Степана Бандери засвідчують, що український воїн – це не загарбник, а оборонець своєї землі, для якого моральна вищість є не менш важливою, ніж перемога.

Сучасна російсько-українська війна оголила аксіологічну прірву між воєнними культурами двох народів. Український лідер орієнтований на гуманістичні ідеали – гідність, самопожертву, повагу до цивільного життя, дотримання міжнародного права. Натомість російська модель лідерства тяжіє до архаїчного типу – жорстокість, культ сили, презирство до життя, знецінення людської гідності. Ця дихотомія виражає не лише різні військові доктрини, але й різні філософії буття: європейську – антропоцентричну, і російську – неоязичницьку, де війна є самоціллю.

Згідно з "Доктриною розвитку військового лідерства у Збройних силах України" (2024), лідерство ґрунтується на довірі, моральній зрілості та єдності ціннісних засад. Український командир – це насамперед моральна особистість, що поєднує компетентність, мужність і гуманізм. Такий тип воєнного керівництва є носієм європейських ідеалів і протистоїть імперській моделі руйнування, яку репрезентує росія.

Висновки. Військове лідерство є історично змінним феноменом, який пройшов шлях від архаїчного культу сили до гуманістично-аксіологічного типу служіння. Українська парадигма воєнного лідерства спирається на західноєвропейську традицію, що включає етичний вимір, концепцію справедливої війни й моральну відповідальність командира. Російське військове керівництво відтворює архаїчні, квазіхристиянські моделі, позбавлені гуманістичного змісту. Аксіологічна перевага українського воєнного лідера полягає в поєднанні духовної сили, моральності та відповідальності за людське життя, що є ключовим чинником у боротьбі за перемогу й збереження цивілізаційних цінностей.

Список використаних джерел: *Абрамович С.* Совість як історико-культурна категорія // Емінак. 2015. № 4 (12). С. 129–136. *Гірник А. М.* Аналіз соціальних та

психологічних коренів конфліктів у працях Платона та Арістотеля // Психологічні перспективи. 2003. № 4. С. 87–92. *Доктрина розвитку військового лідерства* у Збройних силах України. Київ : Головне управління доктрин та підготовки Генерального штабу ЗСУ, 2024. URL: https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2024/01/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%E2%84%962-.pdf **.** *Dyiak V., Volobuiev V.* Evolution of the Axiology of Military Leadership: Historical and Philosophical Aspect in the Context of the russian-Ukrainian War // Filosofija. Sociologija. 2025. Vol. 36, № 1. P. 289–397. *Робертс Е.* Лідерство в часи війни. Головні уроки від творців історії / пер. з англ. Я. Войтка. Київ : КМ-БУКС, 2021. 216 с. *Озимек П.* Istota przywództwa i dowodzenia w organizacji zhierarchizowanej // Obronność. 2012. № 3. P. 169–180.

Геннадій ЄФІМОВ
кандидат наук з державного управління
Провідний науковий співробітник
Науковий центр Сухопутних військ
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів, Україна)
Електронна пошта: Genefimov59@gmail.com
Ігор РИНСЬКИЙ
Старший науковий співробітник
Науковий центр Сухопутних військ
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів, Україна)
Електронна пошта: I.Rinsky56@gmail.com

ГУМАНІТАРНА АГРЕСІЯ РОСІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ РУЙНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: "РУССКИЙ МИР" – ВИКЛИК СИСТЕМІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Бути українцем – це значить бути постійно в стані доказування свого права на існування.

В. Винниченко

Анотація. Розглянуто феномен гуманітарної агресії російської федерації як системного механізму руйнування національної ідентичності та підриву духовно-ціннісних основ українського суспільства.

Показано, що концепт "русского мира" є сучасною ідеологічною калькою Доктрини Монро, зорієнтованою на відтворення імперської моделі домінування у гуманітарному просторі.

Доведено, що гуманітарна агресія є складовою гібридної війни, яка поєднує політичні, інформаційно-психологічні, культурні та релігійні засоби впливу на свідомість, спрямовані на ослаблення морального потенціалу держави та руйнування її оборонної спроможності.

Ключові слова: гуманітарна агресія, "русский мир", гібридна війна, ідентичність, територіальна оборона, інформаційна безпека, культурна окупація.

Постановка проблеми. Сучасна війна російської федерації проти України вийшла далеко за межі класичних збройних конфліктів. Її головною метою є не лише знищення державності, а й ліквідація української культурної, історичної та духовної суб'єктності.

Український дипломат та правник Володимир Василенко ще 2018 році під час промови на Європейському безпековому форумі окреслив термін, мету і складові поняття "гуманітарна агресія" стосовно політики, дипломатичної та ідеологічної практики путінської росії проти України: "Мета гуманітарної агресії – знищення національної ідентичності населення і знищення її остаточно. Країна може зазнати поразки внаслідок збройної агресії, але вона неодмінно звільниться і відновиться, якщо буде збережено її ідентичність".

Гуманітарна агресія виступає ключовим інструментом цього процесу – вона спрямована на трансформацію колективної свідомості, підміну історичної пам'яті, нав'язування чужої системи цінностей. Для системи територіальної оборони (ТрО), як невід'ємного компоненту Збройних Сил України, протидія таким впливам набуває стратегічного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми гібридних воєн і гуманітарної безпеки розроблялись у працях М. Висоцького, В. Горбуліна, Є. Магди, С. Кулеби, І.Сидоренка, а також низки західних авторів (M. Galeotti, T. Snyder, M. Kimmage). Феномен "русского мира" досліджувався як ідеологічна конструкція, спрямована на легітимацію експансії через "захист російськомовних". Однак взаємозв'язок гуманітарної агресії з оборонною спроможністю держави та її впливом на функціонування сил ТрО залишається недостатньо опрацьованим.

Метою дослідження є розкрити зміст гуманітарної агресії як форми сучасної війни, визначити її ідеологічні витоки, засоби реалізації та наслідки для національної безпеки України, особливо в контексті функціонування системи територіальної оборони.

Ідеологічним фундаментом гуманітарної агресії рф є конструкція "русского мира". Вона спирається на кілька ідеологем: сакралізацію державності, культ "Великої перемоги", месійність "російської цивілізації", пасіонарність і культ путіна – "собирателя земель", ідею "історичної єдності Русі" [2; 3]. Ця ідеологія нагадує інверсію Доктрини Монро: якщо американська доктрина проголошувала невтручання європейських держав у справи Америки, то російська її версія обґрунтовує "особливі права Росії" у "сфері історичних інтересів".

На відміну від класичної пропаганди, гуманітарна агресія має інституційний характер. Вона реалізується через освітні, медійні, церковні та культурні інститути, що формують альтернативну картину світу. Основні інструменти: інформаційно-психологічні операції, спрямовані на деморалізацію органів військового управління, місцевого самоврядування та цивільного населення; псевдокультурна дипломатія, яка просуває імперські канони "спільної історії"; медіаінфільтрація – створення "альтернативних" джерел інформації, що нівелюють довіру до державних структур.

Сили ТрО виконують не лише військову, а й громадянсько-просвітницьку функцію. Вони діють у середовищі, де морально-психологічна стійкість населення безпосередньо впливає на ефективність оборони, що довели громади, військові частини і підрозділи ТрО Сумщини, Харківщини, Київщини й Чернігівщини у перші місяці війни 2022 року. Як слушно писав В'ячеслав Липинський: "Держава – це не територія, а організована моральна сила народу" [7, с. 42].

Російська гуманітарна агресія діє за моделлю "керованого хаосу" – посилює недовіру, насаджує цинізм, стирає межу між правдою і брехнею. Відтак психологічна освіта особового складу ТрО набуває стратегічного значення: формування інформаційного імунітету, критичного мислення та довіри до держави. Моральна підтримка стає не менш важливою, ніж логістика чи бойова підготовка. Як зазначав Гюстав Лебон, "…народ, що втратив віру, програє ще до першого бою" [10, с. 45].

Гуманітарна агресія намагається зруйнувати систему координат, у межах якої людина відчуває себе частиною нації. Протидією може бути лише українська гуманітарна доктрина – політика, що інтегрує освіту, культуру, релігію, медіа та оборону [8]. Роль ТрО у цьому контексті – підтримка культурних осередків, меморіальної роботи, воєнно-патріотичних ініціатив, які відтворюють історичну пам'ять і зміцнюють ідентичність.

Як наголошував митрополит Андрій Шептицький: "Любов до Батьківщини мусить бути сильною, але правдивою; бо фальшива любов – це також зрада" [11, с. 76]. Ці слова резонують із місією ТрО – служити народу у правді, а не в ілюзіях імперських "скрєп".

Сьогодні росія веде "війну пам'ятників", знищуючи матеріальні свідчення історії, привласнюючи культурні надбання. Відповіддю має стати меморіальна стратегія ТрО: збереження пам'яті про героїв, адаптація ветеранів, виховання нової генерації патріотів. Як писав Тарас Шевченко: "Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!" [9].

Гуманітарний фронт сьогодні просувається не лише у символічну, а й у матеріальну сферу культури, перетворюючись на реальний компонент обороноздатності держави – приклад всеохоплюючої оборони у міжнародному контексті.

Гуманітарна агресія рф підриває не лише український, а й європейський безпековий простір, адже експортує тоталітарну модель мислення і підмінює поняття "суверенітету" "цивілізаційною місією" [3].

Українська протидія цьому явищу – це внесок у формування нової гуманітарної безпеки Європи та світу, де культура і духовна незалежність стають не менш важливими, ніж зброя.

Отже, гуманітарна агресія – системна форма гібридної війни, що поєднує ідеологічні, інформаційні та культурно-психологічні інструменти впливу.

Концепт "русского мира" є доктринальною базою агресії, спрямованої на руйнування ідентичності та делегітимацію української державності. Сили територіальної оборони, як компонент ЗСУ у складі СБтаСО, виступають ключовим чинником стійкості суспільства до гуманітарних загроз,

забезпечуючи зв'язок між військовими і громадами. Ефективна протидія гуманітарній агресії потребує створення української гуманітарної доктрини, інтегрованої у систему національної безпеки. Захист гуманітарного простору має бути рівнозначним із захистом територіальної цілісності, адже без духовної незалежності неможлива політична свобода.

Список використаних джерел: *Горбулін В. П.* Гібридна війна: розкритикувати чи зрозуміти? К.: НІСД, 2019. *Магда Є.* Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2016. *Snyder T.* The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America. New York: Tim Duggan Books, 2018. *Kimmage M.* The Abandonment of the West: The History of an Idea in American Foreign Policy. – Basic Books, 2020. *Висоцький М.* Інформаційна безпека та гібридні виклики сучасності. К.: НУОУ, 2022. *Кулеба С.* Війна смислів: дипломатія, культура, інформація. К.: ДУІТ, 2023. *Сидоренко І.* Моральна стійкість як компонент бойової готовності сил територіальної оборони. "Військова освіта", 2024, № 2. *Гаврилюк О.* Гуманітарна доктрина України: виклики та перспективи. К.: Центр стратегічних комунікацій, 2023.

Сергій КІФА
слухач кафедри воєнної історії України
Навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: sergserg2705@gmail.com

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У роботі досліджено нормативно-правову базу воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України. Визначено, що попри наявність базових документів - Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України (затверджене наказом Генерального штабу Збройних Силах України від 29.03.2017 №109), Концепції воєнної історії України (затвердженої Міністром оборони України 21.09.2017 року), Доктрини воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (затвердженої наказом МОУ від 07.10.2020), а також Збірника документів з організації та проведення воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (Київ: НУОУ, 2025), – їх практична реалізація залишається фрагментарною й недостатньо ефективною. Показано ключові проблеми: відсутність вертикалі управління, невизначеність функцій офіцерів, обмежене кадрове забезпечення та відсутність цифрової інфраструктури. Проаналізовано праці українських дослідників та досвід країн НАТО у сфері воєнно-історичної діяльності. Обґрунтовано необхідність адаптації чинної нормативної бази до умов сучасної війни. Зроблено висновок, що вдосконалення воєнно-історичної роботи потребує не лише оновлення документів, а й створення цілісної системи їх реалізації у військах.

Ключові слова: воєнно-історична робота; нормативно-правова база; Збройні Сили України; Концепція воєнної історії; Доктрина ВІР; управління; бойовий досвід.

Постановка проблеми. У сучасних умовах широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України особливого значення набуває системне збереження та осмислення бойового досвіду, історичних подій і трансформаційних процесів у Збройних Силах України. Воєнно-історична робота розглядається не лише як засіб підтримання історичної пам'яті, але й як важливий елемент забезпечення стійкості, ідентичності та бойової ефективності військ [1; 4].

Попри наявність нормативної бази - Концепції воєнної історії України, затвердженої Міністром оборони України 21.09.2017 року [2]; Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України, затвердженого наказом Генерального штабу ЗСУ від 29.03.2017 №109 [3]; Доктрини воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 07.10.2020 [1]; Інструкції з ведення історичного формуляра, історичної довідки та журналу бойових дій, затвердженої наказом МОУ від 06.10.2020 №363 [5]; а також Збірника документів з організації та проведення воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (Київ: НУОУ, 2025) [4] - на практиці існує суттєвий розрив між нормативно закріпленими функціями та їх втіленням у військах.

Ключовими проблемами залишаються: відсутність цілісної вертикалі управління, невизначеність функцій офіцерів, низький рівень кадрового забезпечення, а також слабка інтеграція ВІР у процеси підготовки військ [6; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці все більше приділяють увагу ролі воєнної історії у формуванні стратегічної культури та підвищенні боєздатності війська. Зокрема, С. Орєхов [6] розглядає значення історичного досвіду для бойової готовності; М. Литвиненко [8] – інтеграцію воєнно-історичних знань у систему підготовки військ; С. Мельник [9] – аспекти патріотичного виховання; В. Голобородько [10] – іноземний досвід організації ВІР.

Водночас саме правове забезпечення воєнно-історичної роботи залишається малодослідженим, а наявні праці здебільшого обмежуються оглядом чинних документів без критичної оцінки їхньої ефективності. Це створює потребу в комплексному осмисленні нормативної бази з урахуванням викликів сучасної війни.

Метою дослідження є аналіз чинної нормативно-правової бази, що регламентує воєнно-історичну роботу в Збройних Силах України, визначення її сильних і слабких сторін, а також формулювання висновків щодо напрямів її вдосконалення в умовах сучасної війни.

У процесі написання роботи застосовано сукупність взаємопов'язаних методів, які дозволяють здійснити комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення воєнно-історичної роботи в Збройних Силах України.

Історико-аналітичний метод застосовано для дослідження етапів становлення системи воєнно-історичної роботи, починаючи з 2014 року, включно з аналізом основних документів - Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України, затвердженого наказом Генерального штабу

Збройних Силах України від 29.03.2017 №109 [3]; Концепції воєнної історії України, затвердженої Міністром оборони України 21.09.2017 року [2]; Доктрини воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України, затвердженої наказом МОУ від 07.10.2020 [1]; Збірника документів з організації та проведення воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (Київ: НУОУ, 2025) [4]; Інструкції з ведення історичного формуляра, історичної довідки та журналу бойових дій, затвердженої наказом МОУ від 06.10.2020 №363 [5] та інших матеріалів.

Нормативно-правовий метод дозволив здійснити критичний аналіз юридичної бази, її структури, ієрархії та практичної ефективності. Особлива увага приділялася узгодженості між документами різного рівня та відображенню в них механізмів реалізації воєнно-історичної роботи у військах.

Порівняльний метод використано при оцінці підходів у різних документах, що стосуються стратегічного, оперативного та тактичного рівнів, а також при співставленні українського підходу до воєнно-історичної роботи із практиками держав-членів НАТО (в межах огляду аналітичних звітів та міжнародного досвіду [10]).

Функціональний підхід дав змогу оцінити реальне місце воєнно-історичної роботи у сучасній системі військового управління, її зв’язок із патріотичним вихованням, інформаційною протидією та збереженням бойового досвіду.

Починаючи з 2014 року, в Україні розпочався процес нормативного формування системи воєнно-історичної роботи, який отримав подальший розвиток після 2017 року з ухваленням Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України (наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 29.03.2017 №109) [3]; Концепції воєнної історії України, затвердженої Міністром оборони України 21.09.2017 року [2]; а згодом - Доктрини воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України, затвердженої наказом МОУ від 07.10.2020 [1].

Завершальною ланкою нормативного оформлення став Збірник документів з організації та проведення воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (Київ: НУОУ, 2025), що містить систематизовані акти, положення та інструктивні документи [4].

Окреме місце займає Наказ Міністерства оборони України від 06.10.2020 №363, яким врегульовано ведення історичного формуляра, історичної довідки та журналу бойових дій [5].

Попри наявність нормативної бази, в реальній практиці спостерігається розрив між концептуальними засадничими документами та їх застосуванням у повсякденній діяльності частин і підрозділів. воєнно-історична робота часто виконується формально, відсутня координація, не створено стійкої вертикалі управління [6; 7].

Таким чином, проблема полягає у фрагментарності, неузгодженості та формальності чинної нормативно-правової бази, що стримує становлення воєнно-історичної роботи як повноцінного елементу військового управління та освіти.

Аналіз чинної нормативно-правової бази воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України дозволяє зробити кілька ключових висновків.

По-перше, починаючи з 2017 року, в Україні створено базову рамку для реалізації воєнно-історичної роботи у вигляді таких ключових документів:

Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України, затвердженого наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 29.03.2017 №109;

Концепції воєнної історії України, затвердженої Міністром оборони України 21.09.2017 року;

Доктрини воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України, затвердженої наказом МОУ від 07.10.2020;

Збірника документів з організації та проведення воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (Київ: НУОУ, 2025) [1–4].

Ці акти окреслюють основні принципи, завдання та організаційні підходи до ведення воєнно-історичної роботи.

По-друге, незважаючи на формальну наявність нормативної системи, існує відставання між змістом документів та їх реалізацією у військах. Відсутність вертикалі воєнно-історичної роботи, неуніфікованість звітних форм, відсутність цифрової інфраструктури та обмежене кадрове забезпечення знижують ефективність виконання завдань у цій сфері [5; 6].

По-третє, чинні документи лише частково враховують нові виклики, пов'язані з сучасною війною: інформаційна агресія, швидкоплинність бойових дій, потреба в інтеграції історичного досвіду в навчальний процес та оперативне управління. Актуальним є питання адаптації нормативної бази до потреб бойового часу та розроблення гнучких інструктивних механізмів.

Отже, нормативне забезпечення воєнно-історичної роботи потребує як перегляду окремих положень, так і створення комплексної системи реалізації, що охоплює всі рівні управління, забезпечується кадрами та інтегрується в цифрову інфраструктуру Збройних Сил України.

Перспективними напрямами подальших досліджень у сфері воєнно-історичної роботи є:

Оцінка ефективності реалізації нормативних документів на тактичному рівні – зокрема, у батальйонах, бригадах та оперативних угрупованнях, із виявленням реальних бар'єрів у виконанні положень наказів, інструкцій та методичних рекомендацій.

Моделювання вертикалі управління воєнно-історичною роботою у Збройних Силах України – із чітким визначенням функцій, повноважень, штатних посад та механізмів координації між Генеральним штабом, оперативними командуваннями, частинами і підрозділами.

Порівняльно-правовий аналіз нормативно-правових актів і процедур країн НАТО, США, Ізраїлю у сфері військово-історичної діяльності – з метою виокремлення дієвих підходів та їх адаптації до українських реалій.

Розроблення цифрової нормативної платформи воєнно-історичної роботи – як інтегрованої системи даних, шаблонів, архівів, електронних формулярів і

довідкових матеріалів, яка поєднуватиме методичну, аналітичну й історичну функції.

Вивчення взаємозв'язку між воєнно-історичною роботою і суміжними сферами – такими як стратегічні комунікації, патріотичне виховання, інформаційна протидія та морально-психологічна підготовка особового складу.

Подальше поглиблення досліджень у зазначених напрямах сприятиме трансформації воєнно-історичної роботи у повноцінний функціональний компонент системи військового управління, бойової підготовки, освіти й інформаційної стійкості Збройних Сил України.

Список використаних джерел: *Голобородько В.О.* Воєнно-історична робота: іноземний досвід та його значення для ЗСУ // Збірник НУОУ. 2023. №2. С. 44–52. *Доктрина воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України*, затверджена наказом Міністерства оборони України від 07.10.2020. Київ: МОУ, 2020. Доповідь Центру воєнно-історичної роботи щодо створення вертикалі воєнно-історичної роботи. Київ: Генеральний штаб ЗСУ, 2023. (використано з дозволу уповноваженого підрозділу). Збірник документів з організації та проведення воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України / Упоряд. Центр ВІР НУОУ. Київ: НУОУ, 2025. 228 с. *Інструкція з ведення історичного формуляра, історичної довідки та журналу бойових дій*, затверджена наказом Міністерства оборони України від 06.10.2020 №363. Концепція воєнної історії України, затверджена Міністром оборони України 21.09.2017 року. Київ: НУОУ, 2017. *Литвиненко М.О.* Інтеграція воєнно-історичних знань у систему підготовки Збройних Сил України // Військовий вісник України. 2021. №2. С. 18–25. *Мельник С.П.* Патріотичне виховання у контексті воєнно-історичної роботи // Наукові праці НАН України. Серія "Військова історія". 2017. №3. С. 96–108. *Орєхов С.М.* Роль воєнної історії у підвищенні боєготовності військ // Військовий огляд. 2020. №1. С. 22–29. *Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України*, затверджене наказом Генерального штабу ЗСУ від 29.03.2017 №109.

Олександра МАМЧЕНКО
студентка
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/ 0009-0007-6533-9637
Електронна пошта: tet-tet-tet@ukr.net
Тетяна БИКОВА
доктор філологічних наук, професор
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Національна академія Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8028-3535
Електронна пошта: t.v.bykova@udu.edu.ua

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПОЕТИЧНИЙ ДИСКУРС: ТРАНСФОРМАЦІЯ ТЕМ, СТИЛІСТИКИ І ЖАНРОВИХ ФОРМ

Анотація. У сучасному українському літературознавстві війна постає як граничний соціокультурний чинник, що не лише впливає на тематичне

наповнення художніх текстів, а й зумовлює глибинні трансформації жанрових, стилістичних та етичних параметрів літературного висловлювання. Проблематика дослідження полягає в аналізі змін, яких зазнає поетичний дискурс під впливом повномасштабної війни, зокрема в аспектах тематичної наповненості, стилістичної організації та жанрової структури. Метою роботи є виявлення нових напрямів у сучасній українській поезії, що виникають у відповідь на досвід війни, зокрема поезії свідчення, спротиву та гідності. Методологічну основу становлять стилістичний і жанрово-типологічний аналіз, а також контекстуалізація авторського досвіду. У результаті дослідження встановлено, що поетичні тексти, створені в умовах війни, поєднують документальність, емоційну рефлексію та етичну позицію, формуючи нову якість літературного висловлювання. У висновках підкреслюється, що війна змінює тематичний ландшафт поезії, переорієнтовує її функції – від естетичних до антропологічних і соціальних.

Ключові слова: поетичний дискурс, війна, жанр, стиль, трансформація, поезія, етика письма

Постановка проблеми. Як соціально-політична криза, війна спричинила глибоку переорієнтацію літературного розвитку, відкривши нові тематичні й жанрові горизонти. Вона змінила суспільні пріоритети і водночас актуалізувала потребу в осмисленні поетичного письма як форми свідчення, спротиву та етичного вибору. У цьому контексті особливої уваги набуває поетичний дискурс, який реагує на травматичну реальність змістом, стилістикою, ритмікою, жанровою структурою. Виникає потреба осмислити, як війна змінює саму природу поетичного висловлювання, які нові форми, мотиви та етичні позиції постають у текстах, написаних у межових обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві спостерігається зростання інтересу до воєнної літератури, зокрема до поезії, що постає своєрідною формою свідчення і спротиву. У працях О. Забужко, Т. Огаркової, І. Старовойт, а також у публікаціях PEN Ukraine, акцентується на етичному вимірі письма, на появі нових авторських голосів – комбатантів, волонтерів, медиків. Однак системне дослідження саме поетичного дискурсу війни – з урахуванням стилістичних і жанрових зрушень – залишається недостатньо розробленим, що актуалізує потребу в комплексному аналізі цього явища.

Метою дослідження є виявлення і характеристика основних змін у поетичному дискурсі сучасної української літератури, спричинених війною: трансформації тематичних акцентів, стилістичних засобів та жанрових форм. Особлива увага приділяється аналізу текстів авторів-комбатантів, у яких поезія постає як простір пам'яті, спротиву і морального вибору.

Війна і її наслідки не лише призводять до зміни реальності – змінюється мова, якою ця реальність осмислюється… У сучасному українському літературному процесі поезія стала однією з найоперативніших форм реагування на травматичні події, що розгортаються в суспільстві. Поетичне слово настільки має сильний ефект, що у змозі перетворити досвід війни на

текст, де кожен рядок є свідченням, жестом, емоційною реакцією, актом пам'яті.

Сучасний поетичний текст, сформований в умовах повномасштабного вторгнення, демонструє глибокі зрушення: тематичні, стилістичні, жанрові. Вірші, написані на передовій, у евакуації, в тилу, у волонтерських штабах стають моделями переживання, що поєднують особисте і колективне, тілесне і символічне, документальне і метафоричне. Письменники, які стали воїнами, медиками, волонтерами, не припинили бути водночас і авторами – вони продовжують говорити, але вже зсередини досвіду, який неможливо уявити поза тілом, страхом, втратою, гідністю. Водночас події російсько-української війни спричинили появу нових голосів, які хочуть бути почутими і зрозумілими у поетичному дискурсі.

Поезія війни об'єднує як появу нових тем (втрати, спротиву, пам'яті, тілесності), а й нових ритміки, художньої образності, етики письма. З'являються гібридні жанри: вірш-свідчення, вірш-заклик, вірш-молитва. Поезія виходить за межі книжкової сторінки – вона звучить у соцмережах, на стінах, у публічному просторі, стає частиною культурного спротиву.

Особливої уваги заслуговують тексти, написані безпосередніми учасниками бойових дій – комбатантами, волонтерами, медиками. Їхнє слово становить собою поєднання прямої мови досвіду, що не потребує прикрас із намаганням бути почутими і зрозумілими сучасникам. Саме ці твори мають бути інтегровані у навчальні програми, бо вони дають змогу здобувачам освіти осмислити війну не як сюжет, а як етичну і мовну подію, що змінює саму природу поетичного висловлювання.

Борис Гуменюк, як представник поетичного свідчення зсередини війни, наголошує, що література не може залишатися осторонь, коли реальність розгортається у вогні: "Колишньої літератури не буде. Уже тепер неможливо писати про кохану, береги Дніпра й зоряне небо й не згадати Бучу, Ірпінь і Бахмут. Якщо це оминути, це буде … не література. І так буде щонайменше років тридцять. Дитяча, жіноча, любовна – все буде писатися крізь оптику війни. Ця війна зачепила всіх. Хтось воював, хтось волонтерив, хтось втратив, хтось емоційно пережив. Усе це залізатиме в текст" [1]. Остання розмова з одним із поетів-воїнів, що пройшов крізь фронтовий досвід, стала його фінальним свідченням – невдовзі після інтерв'ю він зник безвісти наприкінці грудня 2022 року.

У такому дусі згодом прозвучала публічна заява Вікторії Амеліної – письменниці, волонтерки, дослідниці, яка доклала зусиль до збереження щоденникової спадщини харківського автора Володимира Вакуленка, закатованого і страченого російськими окупантами: "Великий роман про війну не має бути один, цих історій має бути багато. Наша сила – у різноманітності, багатоголоссі історій, треба збирати всі свідчення, роз- повіді. Такою горизонтальною стане наша література. У масштабах країни ми очікуємо, що люди звертатимуться не лише до психотерапевтів, але й до мистецтва. І дуже важливо, аби зв'язок між тими, хто творить культуру, та тими, хто її споживає, налагодився" [2, 15]. Її власна історія обірвалася трагічно: у липні 2023 року

вона загинула внаслідок ракетного удару по Краматорську, не встигнувши завершити розпочате – фіксацію правди про війну через людські голоси.

Попри ці втрати, літературний фронт не згасає. Письменники, які поєднують військову службу з творчістю, продовжують свій шлях – складний, але необхідний. Поруч із тими, хто вже має досвід і визнання, з’являються нові голоси, нові тексти, народжені в умовах війни. Їхнє письмо стає своєрідною формою свідчення, спротиву і пам’яті: С. Пантюк, О. Михед, О. Бик, А. Полежака, С. Гридін, І. Митров, Ю. Матевощук, С. Жадан, П. Вишебаба, І. Астапенко, Д. Лазуткін… Поряд із чоловіками – авторські набутки О. Герасим‘юк, Т. Власової, Я. Чорногуз, О. Рубаняк, Г. Крук, М. Савки та ін. свідчать про активну громадянську позицію поеток.

Поетичні тексти, створені безпосередньо в момент переживання воєнних подій, набувають значення не стільки художнього висловлювання, а стають документальним свідченням баченого, чутого і пережитого. Поряд із відображенням зовнішніх подій, вони фіксують внутрішні стани: страх, гнів, втрату, надію, і тим самим формують емоційну хроніку війни. Така поезія виконує функцію пам’яті: вона зберігає досвід, який з часом може стертися або бути витісненим, і водночас створює основу для глибшого осмислення подій у майбутньому: як для самого автора, так і для наступних поколінь письменників.

Особливої уваги заслуговує творчість Ярини Чорногуз та Оксани Рубаняк, поеток, які поєднують військову службу з літературним письмом. Їхні вірші – це суміш внутрішнього безпосереднього переживання, втіленого у поетичному слові. Їх твори можна сприймати як вияв форми пам’яті, що прориває крізь мову, не дозволяючи забути те, що відбувається навколо. Їхнє письмо – це голос зсередини війни, де кожен рядок є свідченням, яке неможливо заглушити.

О. Рубаняк у передмові до збірки “Назустріч смерті” зазначає: “Вірші, опубліковані у збірці, я писала на передовій. У бліндажах та окопах, під час артилерійських обстрілів та стрілкових боїв, наступів та штурмів в голові були різні думки. Коли ж я потрапляла у спокійніше місце, записувала все на аркуш, щоб потім поділитися зі світом. Я мусила поділитися побаченим з вами” [3, 252].

Близьким є висловлювання на сторінках поетичної збірки Я. Чорногуз “[dasein: оборона присутності]”: “Поезія – це моя медитація. Не всім близька, далеко не всім зрозуміла, місцями надто особиста, місцями надто далека й філософічна, але в ній точно є моя правда про смерть, любов, межу, на якій стається пізнання. Такий собі трикутник війни” [4, 8].

Поетки, не приховуючи правди, відкрито пишуть про війну, де центральним образом-героєм стає смерть. Так, назва збірки О. Рубаняк – відображення реальності українського військового. “Щодня на фронті гнуть найкращі сини та доньки України. Вони вирушають у бій з однією метою – здолати ворога, відвоювати перемогу, навіть ціною власного життя. Військові дивляться загибелі прямо у вічі, вони йдуть назустріч ворогові, назустріч небезпеці… назустріч смерті” [3, 252] – пише О. Рубаняк.

У поетичних текстах, створених на тлі війни, звучить не лише правда про втрати, смерть і трагедії, свідками яких стали автори. Крізь рядки проступає усвідомлення того, що навіть у найтемніші часи людина продовжує жити, робити вибір, любити. Війна стає випробуванням на людяність, на здатність зберегти внутрішнє світло. Вона руйнує, перетворює живе на мертве, але водночас оголює найглибші сенси буття – змушує переосмислити вартість життя, межу між присутністю і втратою, між пам'яттю і забуттям. У цьому поетичному просторі світ живих і мертвих не розділений – він переплетений, як досвід і свідчення, як біль і любов: "…мертвих немає на тім світі… треба вміти побачити нас / ми не мертві, ми ті, хто всього лиш здобули / вічне життя у бою / і далі тримають оборону" [4, 113].

Війна оголює множинність людських реакцій – кожна ситуація стає випробуванням, що вимагає індивідуального вибору, часто без права на помилку. У межових обставинах людина змушена діяти самостійно, керуючись внутрішнім моральним компасом, і саме ці рішення можуть стати рятівними або фатальними. Така реальність породжує глибокі роздуми про автентичність людської поведінки в умовах загрози, про здатність зберегти себе або змінитися назавжди. У поетичних текстах це звучить як емоційна градація: від стриманого болю до оголеного крику, де кожен рядок є відлунням внутрішнього вибору: "Війна показує, наскільки зближує розлука", "Війна показує справжні наміри певних осіб", "Війна розбиває рожеві окуляри наївних мрій", "Війна – це війна, без пояснення і причин" [3, 181].

Їхні поетичні тексти вирізняються високою емоційною напругою, внутрішньою зосередженістю на особистому виборі – стати на захист України. У цих віршах звучить болісна правда про втрати, про загибель побратимів і посестер, про наслідки зіткнень, які залишають слід не лише в тілі, а й у свідомості. Водночас ці твори пройняті глибокою любов'ю до Батьківщини, вірою в її незламність, у торжество життя над смертю, світла над темрявою. Поезія стає простором, де особисте і національне зливаються в одне – в акт свідчення, спротиву і надії. О. Рубаняк наприкінці збірки зазначає: "…Як би сильно окупант не хотів знищити українців, йому це не вдасться. Кожна хвилина для нас – це боротьба за життя, боротьба за існування, боротьба за своє життя та майбутнє наших нащадків" [3, 250]. Тобто сучасна поезія стає формою щоденного спротиву, де час вимірюється лише рішеннями, що можуть порятувати або вбити. Війна тут не лише руйнує, вона оголює сутність людського вибору, перетворює поетичне слово на моральний документ, що фіксує межу між життям і смертю, між страхом і гідністю. Саме в таких текстах поезія стає простором, де особисте і національне зливаються в єдину етично-естетичну позицію.

Таким чином війна для сучасної української літератури стала глибоким чинником її жанрового, стилістичного та етичного оновлення. Екстремальні обставини спричиняють появу нових форм письма, які виходять за межі традиційної поетики та поєднують елементи документальності, свідчення, емоційної рефлексії й етичного осмислення. Спостерігається переорієнтація

тематичних акцентів, стилістичних засобів і жанрових моделей, що зумовлює формування нових напрямів – поезії спротиву, поезії свідчення, поезії гідності.

У цьому контексті художня література перестає функціонувати виключно як естетичне явище; вона набуває додаткових соціальних і антропологічних функцій: збереження досвіду, фіксації пам'яті, репрезентації морального вибору.

Такий зсув вимагає переосмислення методологічних підходів до аналізу літератури, зокрема вивчення текстів, створених у межових умовах, як джерел культурної, етичної та історичної інформації.

Список використаних джерел: Війна 2022: щоденники, есеї, поезія: антологія. Львів : вид-во Старого Лева, 2023. 440 с. Поміж сирен. Нові вірші війни : збірка поезій. Харків : Віват, 2023. 496 с. *Рубаняк О. В.* Назустріч смерті : Вірші. Харків : Фоліо, 2022. 255 с. *Чорногуз Я.* [dasein: оборона присутності] вірші. Київ : Віхола, 2023. 128 с.

Олександр МОНЧАК
аспірант
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1803-4810
Електронна пошта: oleksandrholod6@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ВЕЛИКОЇ СОЛДАТСЬКОЇ РАДИ У КИЄВІ ПРОТЯГОМ ЛИСТОПАДА 1918 - СІЧНЯ 1919 РОКУ ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. В Силах оборони України є необхідним вивчення досвіду створення та існування солдатських рад. Маємо за можливість провести поверхневе порівняння присутніх двох типів солдатських рад - російської та німецької в моменти їх утворення відповідно 1917 та 1918 роках. Але якщо за солдатські ради в Російській імперії, котрі об'єднались разом з робітничими та стали політичною силою як в радянський час так і зараз присутні багатогранні дослідження, то за німецькі солдатські ради та їх особливості, а також солдатські ради німецьких вояків котрі перебували саме в Україні в 1918 році, на разі таких праць не має.

Ключові слова: листопадова революція в Німеччині, німецькі офіцери, солдатські ради, група "Київ", Велика солдатська рада групи армії "Київ",

Постановка проблеми. Перетворення більшості піхотних підрозділів ЗСУ в "штурмові", неспівмірно понесені втрати й отримані результати та в більшості випадків не покарання офіцерського складу за непрофесіоналізм, відсутність чіткого розуміння щодо відпусток, створили в солдатському середовищі соціальну напругу, яка переросла в більшості в самовільне залишення військових частин військовослужбовцями. Такий стан речей посилив кризу довіри та вбиває клин у принцип єдиноначальства, що

прописано в статуті ЗСУ, адже породжує думку про непотрібність офіцерського корпусу. Інший вилив цієї несправедливості сприяв поширенню думки про повернення воякам ЗСУ козацького права вибирати собі керівників. Більше ста років тому подібні процеси спостерігались на теренах України у вигляді солдатських рад в російській імператорській армії в 1917 році та в німецькій армії 1918 року. Але мали різний результат та наслідки.

Революція 1917 року в Російській імперії та створення робітничих та солдатських рад, в подальшому їх об'єднання отримали чітке керівництво з боку більшовицького центру налаштованого на повне повалення всіх державних інституцій російської імперії. Приблизно подібний стан речей відбувався в кайзерівській імператорській армії після листопадової революції 1918 року. На той час самостворені солдатські ради в підрозділах райхсгеру (*Reichsheer*) з ідеєю виборності командування та усунення офіцерів з ієрархії в умовах загрози втрати державності досить швидко трансформувались та не дозволили усунути субординацію і впасти військовій дисципліні, що відбулось напередодні в російській імператорській армії, котра в подальшому просто розклалась. Створення солдатських рад в казерівській армії в дослідженнях радянських істориків сприймались як подібність до захоплення влади солдатами в російській армії і лиш вчасні та сильні протидії німецького офіцерського корпусу не дозволили перетворити армію в соціалістичне утворення. У працях німецьких істориків цей період стараються уникати зосередивши свою увагу на протистоянні комуністичним формуванням. Про існування солдатської ради в німецької імператорської армії, що перебували в Україні, зокрема в Києві, досліджень немає взагалі і дана публікація є першою спробою наукової розвідки.

Загальна криза кайзерівської влади в імперській Німеччині, поразки на західному фронті восени 1918 року та сильна соціальна напруга помножена на важкість економічного життя, дали потужну революційну пожежу, з якою тодішній Райх вже не справився. Подальші революційні події призвели до формування робітничих та солдатських рад, подібних до тих, які в1917 році виникли на теренах Російської імперії та які виявились викликом для традиційних владних інституцій. Але якщо проводити порівняння з німецькими робітничими радами, то виявиться, що солдатські ради в армії утворювались швидше та були більш організовані і самостійні в своїй діяльності через основну причину виникнення – протиставлення офіцерському корпусу. Адже саме офіцери за роки війни зуміли сконцентрувати в своїх руках владу та авторитет, котрий підкріплювався кайзером. Поразки на фронтах, зречення Вільгельма II призвело до пошуку винних і ненависть солдатів вилилась саме на офіцерів, але почуття обов'язку, усвідомлення катастрофічних наслідків падіння дисципліни та в більшості розуміння ролі офіцерів як цементуючої основи суспільства не дозволило розкластись армії за прикладом російської імператорської. На відміну від німецьких робітничих рад відсутність єдиного центру не дозволило набути солдатським радам справді вагомої політичної сили на території імперії. Також солдатським радам почали протистояти створені наказом П. Гінденбурга від 10 листопада 1918 року "ради

довірених осіб" (Vertrauensräle). Не інтегрований до загальнонімецького робітничого руху рад та відсутність єдиного солдатського центру на початкових етапах формування солдатських рад призвело до утворення в кожному великому підрозділі своїх рад і зосередження останніх на вирішенні локальних проблем – змістити з посади ненависного командира, оскаржити дисциплінарне стягнення, звести якісь особисті рахунки і головне якомога швидше провести демобілізацію. Тобто відсутність будь яких політичних прогарм.

Листопадова революція в Німеччині почалась 03 листопада 1918 року з повстання моряків у Кілі. Їх підтримали робітники, які вимагали "хліба і миру". 09 листопада Німеччина була проголошена республікою. На світанку 11 листопада 1918 року у Комп'єнському лісі, німецька делегація підписала перемир'я, запропоноване союзним командуванням. Об 11 годині ранку пролунав сигнал "Припинити вогонь!". Німеччина визнала себе переможеною. Частина німецького війська, що перебували на колишньому східному фронті, об'єднані під загальним угрупуванням "Київ" були досить віддалено територіально як від своєї держави, так і між собою в середині України. Епохальна карколомність подій викладених вище, а також перебування у вже ворожому оточенні навколишнього населення, потребувала часу на осмислення всіх подій у Німеччині, тому саме самостворені солдатські ради допомогли німецьким воякам відносно безболісно, через безпосередню залученість до процесів життєдіяльності підрозділу, пережити ці події. Також солдатські ради на перших порах користувались авторитетом через те, що в більшості самі офіцери були пригнічені, подіями на батьківщині.

Коли саме були створені німецькі солдатські ради в підрозділах що перебували в м. Києві 09 чи 13 листопада 1918 року ще належить з'ясувати, але точно відомо, що 13 листопада 1918 року на з'їзді делегатів вже Великої солдатської ради групи армії "Київ" в м. Києві були прийняті наступні рішення:

1.Необхідно підтримувати суворий порядок і згуртованість військових частин, щоб зберегти можливість організованого вивозу та стабільного постачання.

2. Зрівняні принципи забезпечення (*певне мова йде одночасно про харчове та грошове забезпечення- курсив. Авт.*) та надбавок до нього.

3.Офіцери залишаються на своїх місцях, за умови, що вони поділяють програму солдатської ради.

4. Дисциплінарні стягнення скасовуються, а нові призначаються лише за згоди солдатської ради.

5. Всілякий односторонній політичний вплив та духовні настанови органами військової розвідки відміняються ("Буг-Цайтунг", "Функер-Цайтунг" і т.д. *(солдатські газети)*)

6. Будь-яка затримка чи приховування офіційних депеш, призначених для ознайомлення неприпустимі. (в особливих випадках солдатська рада має право на прийняття рішення щодо них)

7. Будь-яка цензура забороняється.

8. Всі офіцерські казино мають бути закриті.

9. Відміна всіх учбових занять.

10. Поза службою більше ніякої різниці в рангах не існує.

11. Всі питання по відпусткам мають вирішуватись відповідними військовими інстанціями у згоді з солдатською радою тієї ж частини. У разі суперечки рішення приймає Велика солдатська рада.

12. Всі військовослужбовці у всіх військових інстанціях мають рівні права (при розподілу приміщень, в поштовому зв'язку -термінові пакети, купівлі на ринках /базарах і т.д.)

13. У випадку коли військовослужбовець використовує своє службове становище у власних інтересах, такого потрібно покарати та зняти з посади.

14. Велика солдатська рада приймає рішення по всім військовим питанням пов'язаних з особовим складом , а також по всім пов'язаних з ними спірним питанням.

15 Нова Німеччина – вільна республіка. Демократична повага до кожної особистості, спокій та розсудливість в поведінці, а також рішучість у відстоюванні своїх прав- ось характерні риси армії німецького народу.

Згідно з цими принципами і працюють солдатські ради

Приписка.

16. Всім військовослужбовцям заборонено носити цивільний одяг.

17. Сигнал до відбою для всіх військовослужбовців в 01.00 ночі

18. Офіцери ніяких прав на денщиків не мають. У вільний від служби час вони можуть звернутись до товаришів за винагороду, щоб хтось з них почистив форму.

19.Товариші солдати не мають права вмішуватись у внутрішні справи українського населення.

Голова зборів
За дорученням: Кірхнер

Дане рішення було розіслано всім іншим солдатським радам, і на основі нього, для прикладу Рада солдатських депутатів м. Миколаєва 19 листопада 1918 року прийняла своє рішення з невеличкими доповненнями (заборона стояти в наряді в металевому шоломі, лише під час бойового чергування та у випадку бойової тривоги), без змін було прийнято Радою солдатських депутатів м. Харкова. Прийняття гарнізонними радами даного рішення може нам казати про визнання центру, як керівного органу, та саме про організованість і підпорядкованість. Сприяли цьому в першу чергу зовнішні обставини – убезпечити себе і своє майно для вивозу його на батьківщину на фоні розгортання анархії, зберегти залізницю та рухомий склад як єдину транспортну артерію, залишатись згуртованою силою щоб можна було дати відсіч на будь-які домагання будь-яких сил різного окрасу.

Залишаючись хоч і послабленим, але досить потужним гравцем, німецькі військові були ще тим суперником на теренах України, яких пробували спочатку схилити на свій бік підкупом як гетьманська влада так і інші політичні сили. Але це суперечило бажанню якнайшвидше потрапити додому і зустрівши опір в цьому питанні розпочались перемовини про невтручання німців у подіях

в Україні. Зокрема делегація окремого загону Січових стрільців 15 листопада 1918 року повідомила командування німецького гарнізону Білої Церкви, що "цими днями почнеться український націоналістичний рух". Наступного дня на переговори до Білої Церкви прибули представники Великої солдатської ради з Києва, які зустрілись з В. Винниченком. С. Петлюрою та І. Швецем і 17 листопада була підписана угода з "Українським республіканським правительством", за умовами якої Директорія гарантувала недоторканість і перевезення німецьких військ за межі України, а німецька сторона зобов'язувалась не втручатись у внутрішні українські справи. З того моменту більшості гарнізонів німецьких військовиків в Україні почали зосереджуватись біля вокзалів та займались охороною місць свого базування, патрулювання міст фактично припинилось. Це мало негативні наслідки загалом, адже політичні сили різного гатунку вирішили активно скористатись безвладдям і швидко самоорганізувались і вже становили загрозу для самих німців, котрих вважали багатим на військове майно і зброю. Тому вже 17 листопада створений Центральний комітет Великої солдатської ради групи армії "Київ" випустив до даного рішення свої "Пояснення":

"До пункту 1: до вимог підтримки суворої порядку і згуртованість військових частин належить і підтримка порядку та спокою в Києві та всій ще окупованій Україні. Тому війська повинні дотримуватись розпоряджень та наказів своїх військових начальників при зборах та мітингах.

До пункту 4: дисциплінарна відповідальність здійснюється дисциплінарними інстанціями через згоду відповідного солдатської ради. Уже призначені дисциплінарні стягнення для їх виконання і подальшої реалізації потребують згоди на це відповідної солдатської ради. Діяльність військових судових органів здійснюється у відповідності до вже існуючих норм закону, одначе для виконання вироку потребують згоди відповідної солдатської ради. Попередньому ув'язненню можуть бути притягнуті чи залишені під вартою лише після згоди відповідної солдатської ради. Велика солдатська рада буде сприяти тому, щоб керівництво якомога швидше розпорядилось про зміни в складі військових та особливих трибуналів в тому сенсі, щоб склад суддів формувався головним чином з військовослужбовців солдатського складу.

До пункту 9: стрільби, змагання і спортивні заходи проводяться командиром у згоді з солдатською радою даної частини.

Пункт 13 віднині звучить так: "У випадку, якщо військовослужбовець на основі займаної посади і повноважень використовує особливий статус в своїх інтересах, то його потрібно окрім переслідування згідно норм закону – зняти з його посту." На цій же нараді взяв слово і комендант м. Києва (призначений у вересні 1918 року) генерал-майор Бронзарт фон Шеллендорф, який на запрошення солдатської ради мав зробити доповідь про коректне відношення до набутих свобод, але той зосередив свою увагу на самодисципліні та закликав до неї. Його виступ був схвалений голосними овоціями.

Цікавим є і той момент що, для прикладу 22 листопада 1918 року Рада солдатських депутатів м. Миколаєва відправила делегацію для участі в організації Великої ради солдатських депутатів всієї групи військ в Києві для

вирішення політичних та організаційних питань і також з пропозицією вивезти все наявне та охоронюване майно, зокрема продукти харчування. Але лише майбутня халепа не сприяли цьому. Такий факт може нам говорити про те що солдатські ради вирішували широке коло питань.

Тим часом події на території України йшли за своєю історією – Директорія поширювала свій вплив на всіх теренах оточуючи собою місто Київ. Більшовицькі загони почали більш інтенсивний наступ зі сходу, що сприяло і активізації більшовицького підпілля в самому м. Києві. У ситуації війни всіх проти всіх було прийнято остаточне рішення про невтручання у події. 11 грудня в районі Фастова (Київська обл.) в ставці С.Петлюри розпочались перемовини з представниками німецького Верховного командування, делегатами Головної (Великої) ради солдатських депутатів німецьких військ на чолі з головою унтер-офіцером Кірхнером (*військове звання присвоєне з єфрейтора для солідності*) і представником гетьманського уряду про передачу влади у столиці України. Для Директорії захоплення Києва мало бути доконаним фактом захоплення влади і легітимізацією в очах Антанти і тому буд-які пропозиції з боку німців відтермінувати наступ не приймались. І вже 12 грудня в м. Козятин був підписаний договір між представниками німецької групи армії з Директорією про збереження повного нейтралітету німецьких військ в тому числі і у випадку наступу останньої та захопленню Києва. Власне це означало крах гетьманського правління, адже в більшості рух проти гетьмана був направлений і проти німців. Наступного дня німці висунули свою умову для нейтралітету у боротьбі за українську столицю – поставляти 10 потягів на добу для від'їзду окупаційних військ до Німеччини.

Зранку 14 грудня 1918 року розпочався загальний наступ на м. Київ військ Директорії і вже на 16 годину директоріанці оволоділи практично всією столицею. В той же день гетьман Павло Скоропадський зрікся влади власноручним актом.

17 грудня 1918 року П. Скоропадський з документами на ім'я Фрідріха Бляхау в німецькому одностроїї виїхав з Києва у військово-санітарному потягу до Німеччини.

Ситуація з німецькою армією після цих подій ставала все гіршою. Офіцери в більшості не контролювали вже своїх солдатів. Солдатські ради в деяких частинах пробували повністю самостійно вирішувати чи потрібно битися і як саме. Німецька дисципліна рухнула, а з нею і дієздатність військ. У вояків було лиш одне на розумі – якомога скоріше потрапити додому. Але пропускна здатність залізниць була дуже обмежена через недостачу рухомого складу, а також дефіциту палива, таких як дрова та вугілля. До негативних наслідків добавилось і самоправство солдат. Штабом групи армій разом з солдатською радою в Києві був розроблений точний план відправки до Німеччини військових частин. За першим варіантом планувалось відправляти поступово з півдня та сходу військові підрозділи. У будь-якому разі необхідно було залізниці тримати під контролем, допоки на захід не прослідує останній ешелон. Одначе раз за разом деякі частини через недисциплінованість зривали цей план та виїжджали самовільно, дозволяючи ділянки залізниці захоплювати

і контролювати ворожим до німців підрозділам різного політичного забарвлення. Наступні ешелони, котрі слідували залізницею піддавались повному розграбуванню та роззброєнню. В подальшому така ситуація призвела до повного паралічу залізничного сполучення і приміром гарнізон міста м. Миколаєва взагалі був змушений добиратись до Німеччини морським шляхом, тому історикам відомо про декілька уточнених планів евакуації, розроблених штабом групи армій разом з солдатською радою в Києві. Ситуація з вояками, котрі перебували в м. Києві, незважаючи на подальші переміни була найкращою. Завдяки старанням солдатського ради 93 піхотної бригади для солдатів як бригади, так і для вояків інших підрозділів і особливо для вояків що повертались з полону працював синематограф (на вул. Фундуклеївській), німецький театр (на вул. Миколаївській), чотири солдатських клуба. Здійснення патрулювання містом дозволило убезпечити себе та мешканців від злочинних посягань. На початок січня 1919 року в місті почалися спалахи епідемій висипний тиф та вже крокуючий світом грип. Але у всіх тих умовах солдатські ради залишались з своїми підрозділами до остаточного виїзду останнього ешелону 19 січня 1919 року з м. Києва. Після демобілізації солдатські ради саморозпустились.

Солдатські ради, які завдяки революційним подіям, почали формуватися, як один з варіантів протидії офіцерському свавіллю у різних арміях отримали різний результат в подальшій історії. На територіях Російської імперії солдатські ради були об’єднані з робітничими і під керівництвом більшовиків призвели до створення радянської диктатури. На території Німеччини, солдатські ради не перетворились на провідників змін у країні, саме через протидію офіцерської ланки та долучених до них цивільною владою. Але особливістю солдатських рад армії групи “Київ”, котрі змогли об’єднатись під керівництвом Великої солдатської ради групи армії було те що вони, хай тимчасово, але стали фактором з яким рахувались не тільки офіцери групи, а й зовнішні чинники. Тому ми щиро надіємось, що українські офіцери врахують набутий досвід створення солдатських рад, і у випадку непередбачених політичних обставинах будуть діяти лише в інтересах держави та українського народу.

Список використаних джерел: *Аленин Ф.Г.* Советы и германская революция. Москва ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ 1934 год -182 с. *Гай-Нижник П. П.* 1918 -й: два перевороти. Київ, Видавництво Марко Мельник, 2019 -298 с. *Ланник Л. В.* Украина- 1918. Взгляд из Германии. Москва, Издательство “Посев” 2018 -336 с. Крах германской оккупации на Украине : (по документам оккупантов) / ред.: М. Горький , И. Минц, Р. Эйдеман. Москва : История Гражданской войны, 1936. - [200] с. - (История гражданской войны в документах : материалы и документы по изучению истории Великой пролетарской революции и гражданской войны в СССР ; Вып. 1) **.** *Манілов В.* Під гнітом німецького імперіалізму (1918 р. на Київщині). Статті, спогади, документи, хроніка. Киъв : Держ. вид-во Укр., 1927. 304 с. *Фест В.* Николаев последний форпост немецких войск на Чёрном море. Миколаїв, Видавництво “Віртуальний музей Миколаєва” 2016, 192 с.

Сергій МУХІН
старший офіцер відділу
Центральне управління військової освіти і науки Генерального штабу Збройних Сил України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-2766-4199
Електронна пошта: sergeymukhin2494@gmail.com

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ

Анотація. Проблематика класифікації сучасних військових музеїв в Україні є досить актуальною, а в умовах широкомасштабного російського вторгнення в Україну, коли питання військово-патріотичного виховання набуває особливої значущості дана тематика стає ще більш затребуваною. Метою дослідження є визначити актуальний стан класифікації військових музеїв в Україні та надати пропозиції щодо її оптимізації.

Ключові слова: музей. військо, Збройні Сили України.

Постановка проблеми. У сучасних умовах широкомасштабної російської агресії перед українським суспільством постає завдання не лише збереження історичної пам’яті, але й формування цілісного мілітарного наративу, який би відображав реальний внесок українців у боротьбу за державність. Важливу роль у цьому відіграють військові музеї, що виступають інституціями пам’яті, просторами репрезентації минулого та засобом національно-патріотичного виховання. Однак сучасний стан військово-музейної мережі в Україні засвідчує наявність низки проблем: відсутність чіткої класифікації військових музеїв, неузгодженість підходів до їх типологізації, розбіжності у статистичних даних та нестача системності у віднесенні окремих музейних установ до визначених категорій. Це ускладнює вироблення цілісної концепції розвитку військового музейництва та раціональний розподіл ресурсів між музеями різних профілів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку військово-історичного музейництва в Україні отримала наукове висвітлення у працях низки дослідників. Вагомий внесок у систематизацію військових музеїв зробив В. Машталір, який у дисертаційному дослідженні проаналізував становлення та розвиток військово-музейної справи з кінця XIX до початку XXI ст., запропонувавши класифікацію державних музейних установ за низкою ознак та уклавши детальні каталогізаторські таблиці. На новому етапі розвитку української музейної справи питання типологізації військових музеїв підняла В. Шкорубська, яка здійснила їх класифікацію за адміністративно-територіальним принципом та визначила дванадцять типів військових музеїв залежно від змістової спрямованості. Незважаючи на наявність напрацювань, сучасний стан галузі потребує подальшого уточнення класифікаційних критеріїв, адже низка установ не вписуються у наявні типології або потребують включення до нових класифікаційних груп.

Метою дослідження є проаналізувати сучасний стан класифікації військових музеїв в Україні, виявити проблемні аспекти існуючих підходів та запропонувати шляхи їх оптимізації з урахуванням сучасних викликів, потреб розвитку музейної мережі та ролі військових музеїв у формуванні історичної пам'яті та національно-патріотичного виховання.

Починаючи з 2014 року питання формування історичної пам'яті та відновлення історичної правди стали фундаментальними для збереження української державності та ідентичності як в межах всієї країни, так і в Збройних Силах України, зокрема. Військові музеї відіграють одну з ключових ролей в цих процесах. Однак, детальніше дослідивши суть цих процесів стає зрозумілим, що не всі музеї виконують свою функцію, а сукупність музейних установ, на які покладаються завдання зі збереження історичної пам'яті та формування мілітарних історичних наративів, потребують додаткової класифікації та упорядкування. Це надасть змогу більш раціонально розподіляти ресурси між музеями і музейними утвореннями, та покладати на них вищезазначені завдання.

Питання класифікації військових музеїв України досліджувалось в вітчизняній історіографії ще до початку широкомасштабного російського вторгнення в Україну військовий історик полковник Вадим Машталір у своїй дисертаційній роботі "Військово-історичне музейництво в Україні: передумови, становлення та розвиток (кінець XIX – початок XXI століть)" систематизував музейні установи та створив таблиці каталогів державних музейних установ за певними класифікаторськими ознаками [3]. На більш сучасному етапі проблематику класифікації військових музеїв підняла історикиня Віта Шкорубська у своєму дисертаційному дослідженні "Військові музеї Збройних Сил України як осередок національно-патріотичного виховання молоді (1991–2021)", яка провела класифікацію військових музеїв за адміністративно-територіальним поділом [2. с. 119].

Незважаючи на дослідження вітчизняних істориків класифікація військових музеїв потребує доопрацювання в кількох аспектах.

Першим аспектом, який потребує упорядкування – це розуміння кількості військових музеїв в Україні. На перший погляд така постановка питання може викликати здивування, але насправді ця проблема існує і потребує негайного вирішення. Яскравим прикладом є центральний військовий музей в Україні – Національний військово-історичний музей України, адже окрім головного музею він має у підпорядкуванні ще шість філій в різних регіонах країни [1]. Однак Державна служба статистики України рахує всі ці музеї як одну установу, хоча фактично це сім різних музеїв. Таким чином відсутність чіткої класифікації військових музеїв штучно зменшує їх частку до 6,3% в загальній кількості державних музеїв в Україні [2. с.5].

Другим аспектом є типологізація військових музеїв в Україні. Станом на сьогодні, найбільш детальнішу типологію військових музеїв запропонувала Віта Шкорубська. Вона розділила військові музеї на дванадцять категорій: музеї загальної військової історії України, музеї, пов'язані з окремими галузями військової справи і науки, музеї за видами збройних сил та родами військ, музеї

історії окремих військових підрозділів, меморіальні музеї, музеї-пам'ятки, музеї-діорами та музеї-панорами, музеї-фортеці, замки-фортеці, музеї військово-навчальних закладів, музеї-арсенали, військово-історичні музеї-заповідники. [2. с.121].

Запропонована типологізація є доволі універсальною, однак і вона може бути оптимізована. Наприклад категорії музеї-фортеці і замки-фортеці можуть бути об'єднані в одну категорію музеїв фортифікаційних споруд, до яких можна віднести не тільки стародавні великі фортеці, але і невеликі музеєфіковані об'єкти накшталт ДОТів часів Другої світової війни. Так само і категорії музеїв історії окремих військових частин та музеї військових навчальних закладів теж можуть бути об'єднані. Окрім того а даній класифікації відсутня категорія музеїв війн та окремих воєнних конфліктів, до яких можна було б віднести, наприклад музей АТО в м. Дніпро [4].

Третім аспектом є відсутність класифікації військових музеїв за хронологічними періодами. Ключовою проблемою в цьому є відсутність в Україні музеїв, які охоплюють цілі епохи. Знакові для вітчизняної мілітарної історії. Наприклад, в Україні відсутні музеї, присвячені період Першої світової війни, в якій приймало участь близько 4,5 – 4,8 млн українців [5].

Підсумовуючи дане дослідження можна зробити висновки, що проблематика класифікації військових музеїв України залишається актуальною і потребує подальшого вивчення, а існуючі класифікації можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових напрацювань. Без детальної класифікації військові музеї в Україні не стануть єдиною логічною системою вивчення та дослідження вітчизняної мілітарної історії.

Список використаних джерел. Офіційний сайт Національного військово-історичного музею України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nvimu.com.ua/pages/view/18 (дата звернення: 19.10.2025). *Шкорубська В.* Військові музеї Збройних Сил України як осередок національно-патріотичного виховання молоді (1991–2021): дис. … д-ра філософії : 032 – Історія / Військова академія. Львів, 2024. 207 с. Режим доступу: https://asv.mil.gov.ua/sites/default/files/attach/5513/shkorubska_vita_dysertaciya.pdf. *Машталір В.* Військово-історичне музейництво в Україні: передумови, становлення та розвиток (кінець XIX – початок XXI століть) : дис. … д-ра іст. наук : 26.00.05 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2019. 356 с. *Ланник Л. В.* Украина- 1918. Взгляд из Германии. Москва, Издательство "Посев" 2018 -336 с. Крах германской оккупации на Украине : (по документам оккупантов) / ред.: М. Горький , И. Минц, Р. Эйдеман. Москва : История Гражданской войны, 1936. - [200] с. - (История гражданской войны в документах : материалы и документы по изучению истории Великой пролетарской революции и гражданской войны в СССР ; Вып. 1) . Офіційний сайт Музею АТО [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ato.museum.dp.ua/. *Реєнт О.* Перша світова війна і Україна. Перша світова війна (Велика війна) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. К.: Інститут історії України НАН України. Режим доступу: https://lnk.ua/J4ZPgMwVE.

Тимофій НЕЧИПОРУК
слухач штатний кафедри військової психології
Інститут стратегічних комунікації
Національний університет оборони України.
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: Timik1990@gmail.com

ЕСТЕТИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ВІЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Анотація. У статті досліджується багатовимірний феномен війни крізь призму естетико-філософського осмислення, концентруючи увагу на категоріях піднесеного та етики травми. Аналізується роль війни як каталізатора політичної суб'єктності та трансформації національної ідентичності, зокрема на прикладі українських реалій. Робота спирається на міждисциплінарний підхід, інтегруючи філософські, психологічні та культурологічні аспекти. За результатами аналізу запропоновано низку практичних рекомендацій, спрямованих на формування індивідуальної стійкості (через когнітивні практики) та посилення колективного опору (через культурно-освітні стратегії), що можуть бути інтегровані в програми психологічної підтримки та реінтеграції.

Ключові слова: Війна, естетика, Піднесене, Етика Травми, суб'єктність, ідентичність, стійкість, адаптація, філософія, когнітивна психологія, Україна, націоналізм, стоїцизм, реінтеграція.

Постановка проблеми. Естетико-філософське осмислення війни як інструмент формування суспільної стійкості є надзвичайно актуальним завданням у сучасних умовах, коли українське суспільство переживає масштабні трансформації під впливом повномасштабної збройної агресії. Постановка проблеми полягає у тому, що війна одночасно спричиняє глибокі психологічні травми й запускає потужні процеси переосмислення, які не можуть бути адекватно зрозумілими без філософського аналізу категорій піднесеного, етики травми та трансформації суб'єктності. У ситуації, коли значна частина громадян повертається з фронту і потребує не лише медичної, а й екзистенційної, культурної та ціннісної підтримки, суспільство має знайти способи конвертації травматичного досвіду у внутрішню силу, що сприятиме формуванню довготривалої стійкості. Це потребує глибшого теоретичного осмислення того, як війна змінює індивіда та націю, як виникають нові моделі ідентичності, які цінності та чесноти стають наріжними у процесах відновлення та адаптації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень свідчить, що проблема війни як філософського феномена активно розглядається в межах сучасних гуманітарних наук. Естетичні категорії піднесеного, започатковані працями Едмунда Берка та Іммануїла Канта, слугують підґрунтям для сучасних інтерпретацій війни як досвіду, що поєднує жах і

внутрішню силу. Концепції когнітивної психології, розроблені Даніелем Канеманом, Джозефом Мерфі та Р. Чалдіні, дозволяють зрозуміти механізми подолання емоційних і раціональних викривлень, викликаних екстремальними обставинами. Твори класиків української літератури – Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки – формують ідейний ґрунт національної суб'єктності та концепт волі до свободи, який актуалізується у сучасних інтерпретаціях українського націоналізму, зокрема у працях Миколи Мельника. Дослідження П. Рікера та сучасних філософів пам'яті підкреслюють важливість роботи з історичною та індивідуальною травмою як способом формування колективної ідентичності. Однак комплексне поєднання естетико-філософських, психологічних та культурологічних підходів з метою створення практичних рекомендацій для зміцнення суспільної стійкості потребує подальших наукових розвідок.

Метою дослідження є всебічне естетико-філософське осмислення війни як специфічного досвіду, що одночасно руйнує та творить нові форми індивідуальної та колективної суб'єктності, а також обґрунтування практичних рекомендацій, здатних сприяти формуванню психологічної адаптації та суспільної стійкості в умовах тривалої війни.

Інколи ми усвідомлюємо, що наші дії були імпульсивними, несвідомими, а іноді – що тривалі роздуми не дають відповіді на найголовніші питання. Для суспільства, що переживає травму війни, ця дилема набуває особливого значення, адже у центрі уваги постає потреба підтримати людей, які повертаються з фронту, і водночас знайти нові цінності, що слугуватимуть основою для колективної стійкості. Психологічна адаптація до умов миру часто є короткочасною і нестійкою – ефект "гедонічної бігової доріжки" пояснює, як швидко люди повертаються до базових емоційних станів, навіть після дуже сильних подій. Саме тому глибоке філософсько-естетичне осмислення війни дає змогу не лише пережити травму, а й перетворити її на джерело сили, віднайти нові форми волі, гідності й відповідальності, які можуть стати фундаментом національної згуртованості.

У першій частині аналізу увага зосереджується на індивідуальному досвіді, який у філософському вимірі може бути описаний через категорію піднесеного. Це стан, описаний Берком і Кантом, у якому жах перед масштабом руйнування поєднується із захопленням величчю людської здатності чинити опір. У реаліях війни "піднесене" проявляється у здатності воїнів залишатися стійкими в умовах смертельної небезпеки, а цивільних – у готовності допомагати одне одному навіть у стані шоку. Цей досвід породжує нову етику травми: після пережитого людина ставить перед собою питання – як жити далі, що означає відповідальність за своє життя перед тими, хто загинув. Пошук відповідей спонукає звертатися до стоїцизму, до вчення Сковороди про "сродну працю", до когнітивних технік свідомого мислення, що допомагають опанувати себе у часи нестабільності. Таким чином, індивідуальна стійкість народжується як результат перетворення хаосу травми на структурований досвід – через рефлексію, філософське осмислення та активну внутрішню роботу.

Колективний вимір стійкості розкриває іншу площину осмислення війни. Для нації війна стає каталізатором переосмислення власної ідентичності та формування політичної суб'єктності. Українська культура, зокрема творчість Шевченка, Франка, Лесі Українки, історично закладала у свідомість ідею свободи як найвищої цінності. Сучасні дослідження показують, що ця культурна традиція стала підґрунтям для колективної мобілізації у XXI столітті, для формування здатності суспільства до тривалого опору. Національна ідея, переосмислена в сучасному контексті, виступає не абстрактною ідеологічною конструкцією, а практичною силою, яка формує політичну волю та об'єднує громадян навколо спільних цілей – збереження державності, гідності та свободи.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна стверджувати, що шлях до відновлення і зміцнення суспільства після війни лежить через відновлення смислів. Нефізичні ресурси – культура, філософія, психологія, наративи – мають ключове значення у формуванні внутрішньої та зовнішньої стійкості. Практичні рекомендації, отримані на основі дослідження, передбачають необхідність розвитку когнітивних технік, що допомагають долати викривлення мислення, популяризації філософських практик, зокрема стоїчних, а також підтримку культурних проєктів і мистецьких ініціатив, які осмислюють досвід війни та сприяють формуванню національної пам'яті. Важливо також інтегрувати класичну літературу та сучасні мистецькі твори в програми реабілітації та соціальної підтримки, сприяти створенню наративних спільнот, де ветерани та свідки війни можуть переосмислити свій досвід і стати активними суб'єктами власної історії.

Висновки підкреслюють, що естетико-філософське осмислення війни є одним із ключових інструментів формування довготривалої суспільної стійкості. Воно допомагає не лише пережити екстремальні події, а й трансформувати їх у джерело сили, сприяє розвитку індивідуальної психологічної витривалості та формуванню колективної волі. Здатність суспільства до опору ґрунтується не лише на військовому потенціалі, а й на глибинних культурних і ціннісних структурах, які потребують постійного розвитку, переосмислення та збагачення. Саме тому філософський та естетичний аналіз війни є не академічною вправою, а необхідною умовою для побудови стійкої, відновленої та згуртованої нації.

Список використаних джерел: *Едмунд Б.* Філософське дослідження походження наших ідей про Піднесене і Прекрасне : трактат з естетики, 1757. *Петрик О. І.* Шлях до цінової стабільності: світовий досвід і перспективи для України : монографія /відп. ред. В. М. Геєць, Київ : УБС НБУ, 2008. С. 302-310. *Мерфі Д.* Сила вашої підсвідомості. Як спосіб мислення змінює життя. New York: Tarcher Periggee, 2008. 298 с. *Голідей, Р., Генсельман, С.* Стоїцизм на кожен день. New York: Portfolio/Penguin 2016. Переклад з англійської Антоніна Ящук 2025. 463 с. *Канеман Д.* Мислення швидке й повільне. / переклад з англійської Максим Яковенко. 8-ме видання . Київ "Наш Формат" 2024. -480 с. *Кант І.* Критика здатності судження. Твори в 6 томах. Москва. 377 с. *Мельник, М.* Український націоналізм. Основи ідеології / Редактор упорядник Олег Однороженко. Київ : Видавництво Марка Мельника, 2023. 256 с. Стаття Костянтина Сігова. Рікер, П. *Пам'ять, історія, забуття*. – https://ars.vntu.edu.ua/index.php/ars/catalog/download/424/384/333-1?inline=1 *Сковорода, Г.* Філософські твори.

Іван ТЕРЛЮК
доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри права
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Ґжицького
(м. Львів, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0900-4388
Електронна пошта: i.terlyuk2406@gmail.com

ВІЙНА ЯК ЧИННИК ІСТОРИЧНИХ ЗЛАМІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ

Анотація. У тезовому форматі розглянуто феномен війни як каталізатора історичних зламів у процесі українського націєтворення. Проаналізовано ключові періоди, коли війна слугувала фактором консолідації суспільства та трансформації державності – від доби Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницької до Першої та Другої світових воєн. Наголошено на безперервності феномену, що сьогодні проявляється у повномасштабній війні проти України. Закономірності повторюваності криз й еволюції української нації висвітлено у контексті європейського історичного процесу.

Ключові слова: війна, націєтворення, державність, ідентичність, історичні злами, Україна.

Постановка проблеми. Історія української нації демонструє, що війна не лише руйнує, а й консолідує суспільство, стимулюючи формування політичної суб’єктності. Сьогоднішня повномасштабна війна проти України підтверджує, що спільна небезпека продовжує виконувати роль каталізатора національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання націєтворення в історії України висвітлювали І. Лисяк-Рудницький, Я. Грицак, Н. Яковенко та О. Субтельний та багато інших вчених. Зарубіжні дослідники, зокрема Б. Андерсон, Е. Ґеллнер, М. Грох, підкреслюють роль криз і конфліктів у становленні націй. У роботі застосовано історико-порівняльний, структурно-функціональний і цивілізаційно-антропологічний методи. А методологічну основу для аналізу воєнних епох в історії України становлять підходи європейських вчених Дітера Ланґевіше та Мішеля Фуко. Перший наголошує, що спільна небезпека й дуже часто війна є обов’язковими супутниками народження нації [1; 19–26], тоді як другий тлумачить історію як послідовність “зламних періодів”, у яких суспільства змінюють власну структуру та ідентичність [2; 7–9].

Метою дослідження є з’ясувати, як знакові для українців війни XVII–XX століть і сучасна повномасштабна війна стали історичними зламами, що визначили головні етапи українського націєтворення та формування державності

Перший великий злам у процесі українського націєтворення припадає на національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького (1648–1657). Вона започаткувала процес політичної самоідентифікації українського суспільства, в якому сформувалися головні елементи державності – військо, адміністрація, фінансова система, дипломатія. Національно-визвольна війна середини – другої половини XVII ст. заклала підвалини політичного усвідомлення спільності та створила архетип національної держави, що надалі став ідеалом для наступних поколінь [докл. див.: 3; 412–416].

Другий злам охоплює Першу світову війну (1914–1918), яка розчинила імперські структури і вивела українське питання на рівень міжнародної політики. Участь українців у збройних силах обох імперій, виникнення Легіону Українських січових стрільців, Головної Української Ради, а згодом Української Центральної Ради засвідчили перехід від культурно-національного руху до політичного. У роки Національної революції 1917–1921 рр. цей процес увінчався створенням Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки – перших модерних форм української державності [докл. див.: 4; 262–365].

Третій великий злам – Друга світова війна (1939–1945), що поставила український народ перед вибором між виживанням і самозбереженням. Попри участь у різних арміях – радянській, польській, німецьких формуваннях, а також у лавах Української повстанської армії – зберігалася спільна свідомість окремішності української історичної долі. Саме тоді нація остаточно набула модерного політичного характеру, а визвольна боротьба 1940–1950-х рр. стала духовним підґрунтям для відновлення незалежності у 1991 році [докл. див.: 5; 41–86].

Сучасну повномасштабну російсько-українську війну (2022–…) сміливо можемо вважати Четвертим великим зламом у процесі українського націєтворення.

По-перше, на відміну від попередніх воєн, вона охоплює майже весь народний організм: військові формування, цивільне населення, діаспору та міжнародну підтримку.

По-друге, сьогоднішня російська війна проти України демонструє, що спільна загроза продовжує залишатися ключовим чинником національної консолідації суспільства та укріплення його ідентичності та підвищення політичної суб'єктності.

Консолідація суспільства, зокрема, виявляється у тому, що війна нинішня об'єднала різні соціальні, регіональні та етнічні групи в рамках єдиної національної ідентичності. Продовжується процес формування політичної нації, коли етнічні, культурні та регіональні відмінності відходять на другий план перед загрозою національній незалежності.

Свідченням укріплення ідентичності стало набуття нової інтенсивності використання символіки, мови, історичної пам'яті та національних традицій. А національні наративи активно транслюються через освіту, медіа та соціальні мережі.

Прояв підвищення політичної суб'єктності полягає в активному включенні громадянського суспільства у захисті держави. А це сприяє становленню почуття спільної відповідальності за долю нації та держави.

По-третє, нинішня російсько-українська війна підкреслила значення міжнародного визнання української державності та національної самосвідомості, що додатково зміцнює внутрішню ідентичність.

Усе вищезазначене, на нашу думку, засвідчує, що сучасна війна, сутнісно, національно-визвольна, також виступає безперервним продовженням історичних зламів, коли екстремальні умови прискорюють процеси націєтворення, зміцнюють ідентичність та політичну консолідацію українського народу. Вона підтверджує закономірність, що війна – не лише руйнівне явище, але й фактор формування нової якості нації.

Війна системно виступає чинником українського націєтворення. Національно-визвольна війна XVII ст. започаткувала політичну суб'єктність, Перша світова сприяла інституційній державності, Друга світова – формуванню модерної національної ідентичності. Сучасна повномасштабна війна підтверджує історичну закономірність: спільна небезпека сприяє консолідації нації та утвердженню державності.

В історії України війна виступає не лише руйнівним явищем, але й механізмом прискореного формування нації, коли історичні злами створюють нову якість суспільної спільноти. Іншими словами, кожен воєнний конфлікт прискорював формування української нації, трансформуючи етнічну спільноту у політичну націю з власною державницькою традицією.

Список використаних джерел: *Лангевіше Д.* Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Пер. з німецької О. Логвиненка. К.: "К.І.С.", 2008. 240 с. *Фуко М.* Археологія знання / Пер. з фр. В. Шовкун. К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2003. 356 с. *Терлюк І.Я.* Витоки конституційної ідеології українського державотворення як національного. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Збірн. наукових праць. № 824. Юридичні науки.* Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 412-416. *Терлюк І.Я.* Українська державність: формування національної державно-правової традиції. Друга половина XVI - початок XX ст. [Монографія]. Львів: ТзОВ "Галицька видавнича спілка", 2022. 480 с., бібл. URL: http://resource.history.org.ua/item/0017526**.** *Ланник Л. В.* Украина- 1918. Взгляд из Германии. Москва, Издательство "Посев" 2018 -336 с. Крах германской оккупации на Украине : (по документам оккупантов) / ред.: М. Горький , И. Минц, Р. Эйдеман. Москва : История Гражданской войны, 1936. - [200] с. - (История гражданской войны в документах : материалы и документы по изучению истории Великой пролетарской революции и гражданской войны в СССР ; Вып. 1) **.** *Терлюк І.Я.* Окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. і проблеми творення української національної державності: історія держави і права. Львів: Каменяр, 2009. 128 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Terliuk_Ivan/Okupatsiinyi_rezhym_v_Ukraini_1941-1944_rr_i_problemy_tvorennia_ukrainskoi_natsionalnoi_derzhavnosti/

Андрій ТРЕМБЕЦЬКИЙ
слухач кафедри воєнної історії України, кандидат історичних наук
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-3036-6633
Електронна пошта: trembetsky_andry@ukr.net

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЙ ЩОДО ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ У ЗВО УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто актуальність вивчення та популяризації воєнної історії у закладах вищої освіти України в умовах сучасних викликів безпеки та зростаючої ролі національної самосвідомості. Проаналізовано основні проблеми, що перешкоджають ефективному засвоєнню воєнно-історичних знань серед студентської молоді, зокрема фрагментарність навчальних програм, недостатню кількість інтерактивних методів викладання та обмежений доступ до сучасних джерел. Обґрунтовано низку пропозицій щодо активного впровадження воєнної історії у навчальний процес ЗВО: створення спеціалізованих курсів, проведення науково-практичних заходів, інтеграція цифрових технологій, розвиток співпраці з військовими частинами та музеями. Зазначено, що така діяльність сприятиме формуванню патріотичного світогляду, підвищенню рівня історичної свідомості та готовності до захисту держави серед молоді.

Ключові слова: воєнна історія, патріотичне виховання, популяризація, вища освіта, національна пам'ять.

Постановка проблеми. Воєнна історія є важливою складовою формування національної пам'яті, патріотичної свідомості та громадянської відповідальності молоді, особливо в умовах триваючої російсько-української війни. Попри це, у закладах вищої освіти воєнно-історична тематика часто подається поверхнево, інтегровано в загальні курси, що знижує її змістову значущість. Проблеми фрагментарності навчальних програм, нестачі сучасної методичної бази, недостатнього використання інтерактивних технологій, а також обмеженої співпраці університетів із військовими та музейними інституціями ускладнюють ефективне засвоєння воєнної історії студентами. За цих умов актуалізується потреба у комплексному підході до популяризації воєнної історії як важливого інструмента формування патріотичної й національної ідентичності майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика популяризації воєнної історії, патріотичного виховання та формування історичної свідомості молоді активно розробляється українськими науковцями у сферах історії, педагогіки та культурології. У працях дослідників наголошується на важливості інтеграції воєнно-історичної тематики в освітній процес, розвитку методичного забезпечення, формуванні національної пам'яті та переосмисленні героїчних сторінок історії України. У роботах Т. Бевз аналізуються зв'язки між

історичною пам’яттю та національною ідентичністю; сучасні підходи до викладання воєнної історії у ЗВО висвітлює М. Горєлов; рекомендації МОН України визначають напрями патріотичного виховання студентської молоді; аналітичні матеріали Українського інституту національної пам’яті містять джерельну базу та методичні ресурси щодо вивчення та популяризації історії боротьби за державність. Разом з тим комплексного аналізу проблем викладання воєнної історії та обґрунтування пропозицій щодо її популяризації у ЗВО поки недостатньо, що підсилює необхідність подальших досліджень.

Метою дослідження є всебічне обґрунтування шляхів популяризації воєнної історії у закладах вищої освіти України шляхом аналізу наявних проблем, узагальнення сучасного досвіду та розроблення практичних пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності засвоєння воєнно-історичних знань студентською молоддю та формування їхньої патріотичної й громадянської свідомості.

Воєнна історія є невід’ємною складовою національної історичної пам’яті та ідентичності. Особливої актуальності вона набуває в умовах сучасної російсько-української війни, коли суспільство переживає глибокі трансформації, а молодь потребує чіткого розуміння історичного контексту боротьби за незалежність. Вивчення воєнної історії у закладах вищої освіти (ЗВО) України сприяє не лише засвоєнню фактологічного матеріалу, а й формує світоглядну позицію, патріотичну свідомість та громадянську відповідальність.

Попри це, рівень зацікавленості студентів у вивченні воєнної історії залишається низьким. Часто ця тематика подається як другорядна або факультативна, що не сприяє її глибокому опануванню. Відсутність сучасних методів викладання, інтерактивних форм роботи та міждисциплінарного підходу поглиблює проблему.

У сучасних умовах, коли Україна перебуває у стані збройного протистояння з Російською Федерацією, питання національної пам’яті, історичної свідомості та формування патріотичних цінностей набули особливої ваги. У цьому контексті надзвичайно актуальною є популяризація воєнної історії України, зокрема в системі вищої освіти. Саме університетське середовище формує світогляд майбутніх фахівців, лідерів суспільства, а отже, і потенційних захисників держави.

Воєнна історія – це не лише наука про минулі війни, битви та армії, а й важливий інструмент формування національної ідентичності. Її популяризація сприяє усвідомленню історичних передумов сучасних подій, розумінню стратегічного значення державної безпеки та пошануванню подвигів захисників України у минулому й сьогоденні. Однак в умовах українських ЗВО ця складова історичної освіти все ще перебуває на периферії академічного інтересу. У більшості випадків воєнна історія подається поверхнево, в межах загального курсу історії України, без належної уваги до ключових воєнних подій XX–XXI століть та їх значення для становлення української державності.

До основних проблем, що перешкоджають ефективному засвоєнню воєнної історії у вищих навчальних закладах, належать:

Фрагментарність навчальних програм. Воєнно-історична тематика здебільшого не є окремим навчальним курсом, а інтегрується в загальні блоки з історії, що знижує її змістову вагу.

Недостатня методична база. Відсутні сучасні підручники, посібники та дидактичні матеріали, адаптовані до специфіки сприйняття студентською аудиторією.

Нестача інтерактивних методів викладання. Студенти рідко залучаються до практичної діяльності, пов'язаної з воєнною історією – таких як віртуальні екскурсії, рольові ігри, історичні реконструкції тощо.

Обмежена співпраця з державними й військовими інституціями. ВНЗ недостатньо взаємодіють із військовими частинами, музеями, ветеранськими організаціями, що могли б стати джерелами живої історії та національного досвіду.

У світлі викладених проблем постає необхідність вироблення та впровадження низки конкретних пропозицій, спрямованих на активізацію вивчення воєнної історії у ЗВО України. Серед них:

створення спеціалізованих навчальних курсів, присвячених ключовим періодам та подіям воєнної історії України, включаючи національно-визвольні змагання ХХ століття, історію УПА, участь України у світових війнах та російсько-українську війну з 2014 року по сьогодні;

запровадження міждисциплінарного підходу до викладання, що дозволить поєднати історичні знання з політологією, безпекознавством, культурологією та психологією, такий підхід сприятиме глибшому розумінню причин і наслідків воєнних конфліктів;

використання сучасних цифрових технологій для створення мультимедійного контенту: відеолекцій, подкастів, онлайн-архівів, інтерактивних карт бойових дій, які зроблять навчальний процес більш динамічним і привабливим для молоді;

розвиток співпраці з практиками – військовими, учасниками бойових дій, істориками-дослідниками, які можуть поділитися власним досвідом і представити історію з погляду живих свідчень, це дозволить студентам не лише отримати академічні знання, а й емоційно залучитися до вивчення історії через особисті історії, діалоги, дискусії;

організація науково-практичних заходів, круглих столів, конференцій, виставок, конкурсів студентських наукових проєктів на воєнно-історичну тематику, такі ініціативи формують критичне мислення, дослідницькі навички й зацікавлення історією власної держави.

підтримка ініціатив студентського самоврядування у сфері патріотичного виховання – створення історичних клубів, проєктів з реконструкції подій, проведення тематичних заходів у співпраці з місцевими громадами та ветеранськими об'єднаннями.

Впровадження зазначених заходів сприятиме не лише поглибленню знань з воєнної історії, а й формуванню стійкої громадянської позиції, патріотичної свідомості та відповідального ставлення до захисту національних інтересів. Молодь, що має ґрунтовні знання з історії боротьби українського народу за

незалежність, буде краще підготовлена до викликів сучасності – не лише як фахівці, а й як свідомі громадяни.

Популяризація воєнної історії у закладах вищої освіти є стратегічно важливим завданням, що має сприяти формуванню національної ідентичності, зміцненню патріотичних цінностей та історичної пам'яті. В умовах триваючої російсько-української війни актуалізується потреба в осмисленні воєнного досвіду, героїчних сторінок минулого та ролі Збройних Сил у захисті державності.

Проведений аналіз виявив низку проблем, що ускладнюють ефективне викладання й засвоєння воєнної історії: недостатню увагу до тематики в освітніх програмах, низький рівень методичної та матеріальної підтримки, відсутність інтеграції з практичним досвідом захисників України.

На основі виявлених проблем обґрунтовано конкретні пропозиції щодо підвищення ефективності популяризації воєнної історії у ЗВО: розробка та впровадження спеціалізованих навчальних курсів; застосування інтерактивних методів навчання; використання цифрових технологій; організація зустрічей з учасниками бойових дій; розвиток партнерства з музеями, військовими частинами та ветеранськими організаціями.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме не лише підвищенню рівня обізнаності студентів з воєнною історією України, а й формуванню ціннісних орієнтирів, необхідних для зміцнення національної єдності та готовності до захисту держави.

Список використаних джерел: *Бевз Т. В.* Історична пам'ять і національна ідентичність. К.: Либідь, 2020. *Горєлов М.* Воєнна історія України: новітні підходи до викладання у ЗВО. // Вища освіта України. 2022. Міністерство освіти і науки України. Рекомендації щодо патріотичного виховання студентської молоді. 2023. Сайт Українського інституту національної пам'яті: https://uinp.gov.ua. *Юрій М.* Актуальність воєнної історії в умовах війни. // Історичний журнал. 2023.

Олег ХОРОШИЛОВ
кандидат політичних наук, доцент
Доцент кафедри політології
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
(м. Одеса, Україна)
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6697-281X
Електронна пошта: khoroshylov77@gmail.com

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В УРБАНІСТИЧНИХ ПРОСТОРАХ ЯК РЕФЛЕСІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: (CASE ОДЕСИ)

Анотація. Тези присвячено дослідженню образотворчого мистецтва як прояву рефлексії містян Одеси щодо перебігу російсько-української війни. Методологія ґрунтується на конструктивістській парадигмі та передбачає дослідження акторних тактик та стратегій у політико-естетичному

осмисленні перебігу війни, застосуванні художнього інструментарію для мобілізації громадян на підтримку ЗСУ, меморіалізації військової звитяги захисників країни. Використані процедури міської етнографії: фото-фіксація кейсів громадської творчості містян Одеси, з подальшою інтерпретацією в якості локальних складових процесу естетичного осмислення феномену війни.

Ключові слова: образотворче мистецтво, політична естетика, графіті, стріт-арт, плакат, інсталяція.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна є широкомасштабним викликом існуванню суспільства, який спричинив не лише катастрофічні політико-економічні зрушення та людські втрати, але й виступив фундаментальним каталізатором мобілізації духовних сил народу. В цьому відношенні, образотворче мистецтво (до естетичних засобів якого вдаються не лише професійні митці, але й пересічні громадяни) постає, з одного боку, як маніфест індивідуальної та колективної рефлексії щодо сутності подій, які розгортаються, а з іншого – створює евристично-цінне дослідницьке поле, яке уможливлює виявлення мобілізаційного, комунікативного та пропагандистського потенціалу культурного виробництва співгромадян.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню ролі образотворчого мистецтва в арсеналі політики та його функціонуванню як каналу політичної комунікації присвячені праці як представників зарубіжної, так і вітчизняної науки. Зокрема, ґрунтовне вивчення політичної функції графіті та стріт-арту в житті суспільств регіону Центрально-Східної і Південної Європи здійснено в монографії М. Великоні, в який не лише зібраний багатий візуальний матеріал із функціонування окремих ідеологічних субкультур, але й обґрунтована доцільність застосування новаторських методик збору емпірики та її подальшої інтерпретації [1].

Вагоме значення естетичного оформлення візуальних образів, які використовуються політичними елітами в їхніх менеджерських тактиках та стратегіях, визнається Р. Патером в його дослідженні сучасних дизайнерських технологій [3].

Естетичній складовій процесів деколонізації та декомунізації, спрямованих, зокрема, на "перепрошивку" культурних матриць локальних спільнот, присвячений науковий інтерес одеської науковиці та громадського діяча О. Довгополової [2].

До аналізу естетичної рефлексії війни в різних культурно-цивілізаційних вимірах звертається і вітчизняна дослідниця С. Стоян, яка інтерпретує образотворче мистецтво як канал сублімації переживань митців в створених ними сюжетах бойових дій, постатей полководців та звичайних військових [4, с.15].

Метою тез, які пропонуються до уваги, є виявлення мобілізаційного та комунікативного потенціалу витворів образотворчого мистецтва, тематично присвячених військовій звитязі українського народу, розміщених в локаціях м. Одеси.

Російсько-українська війна, яка набирає своїх обертів, починаючи з 2014 р., постала не лише тригером для всіх сфер буття суспільства, але й виступила в ролі своєрідного каталізатора культурних процесів, спрямованих на естетичну рефлексію подій, що відбуваються. В цьому відношенні культурні зрушення, спровоковані війною, можуть бути інтерпретовані і як доленосна трансформація в розвитку вітчизняної політії, і як об'єкт дослідження, яке потребує відповідного науково-аналітичного інструментарію.

В основу методології даного дослідження закладений конструктивістський підхід, який акцентує увагу на вивченні тактик та стратегій провідних акторів "культурного виробництва" в державі: політичних еліт (тримачів основних матеріальних ресурсів країни) та митців – "інженерів душ", смаків, ціннісних уподобань громадян. Збір емпіричного матеріалу для подальших аналітичних узагальнень відбування у межах урбаністичних просторів м. Одеси в хронологічному періоді від початку широкомасштабної війни і до сьогодні з подальшим узагальненням з урахуванням загальнонаціонального контексту. Методика дослідження ґрунтується на технології "етнографії міста", зокрема – включеного спостереження, чия техніка передбачала фото фіксацію зразків різних жанрів образотворчого мистецтва, розміщених в локаціях Одеси: меморіальних об'єктів, плакатів, художніх інсталяцій, об'єктів стріт-арту та графіті.

За результатами дослідження були зроблені наступні висновки:

1. Актори політико-естетичного виробництва, яке містить в собі рефлексію подій російсько-української війни та спрямоване на формування в свідомості містян паттернів емоційного (і, врешті-решт – поведінкового) відгуку на них, можуть бути умовно розподілені на "інституйовані" (органи обласної влади та місцевого самоврядування, з відповідними структурами, відповідальними за зв'язки з громадськістю) та "неінституйовані" (митці, громадські активісти, пересічні громадяни м. Одеси). Результатами політико-естетичного виробництва перших постали: спорудження "Меморіалу учасників АТО", уніфікація естетики пам'ятних дощок загиблим військовим, тиражування візуальних образів патріотичного та мобілізаційного спрямування тощо. В стилістичному плані ці артефакти культурного виробництва сполучали в собі алюзії на традиційну українську символіку (згаданий вище Меморіал), елементи секулярного громадянського культу військової звитяги та реалізм політичного плакату.

2. В свою чергу, "неінституйовані" актори образотворчого мистецтва в урбаністичних просторах Одеси є більш стилістично різноманітними (стріт-арт, графіті, мурали, графіка, інсталяції), метафоричними (зокрема, оборонці України змальовуються у вигляді котів із яскравим місцевим колоритом та зброєю в "руках"), і, врешті-решт, емоційно переконливими для кінцевих споживачів своїх "продуктів".

3. Фізика урбаністичних просторів, відкритих і для митців, і для менш системних учасників культурного виробництва, створює унікальне діалогове поле, в якому зустрічаються як "цілком професійні" зразки образотворчого мистецтва, так і результати аматорського бажання висловити суб'єктивні

переживання трагедії російсько-української війни (чи то за рахунок нанесення на будівлі кольорів державного прапору, чи то за рахунок розміщення в екстер'єрах власного житла іконографічних зображень оборони о. Зміїний тощо).

Аналіз витворів образотворчого мистецтва, сюжетно пов'язаних з подіями російсько-української війни, виявив поліакторність складу основних учасників цього різновиду культурного виробництва в межах м. Одеси. Було виявлено, що офіційні ("інституйовані") актори більш тяжіють до художнього реалізму та роблять основний акцент на мобілізаційній складовій своєї діяльності. В свою чергу, "неінституйовані" актори, які належать до різних груп митців та структур громадянського суспільства, віддають перевагу алегоричним, образним, емоційно забарвленим засобам передачі індивідуальних та колективних переживань подій війни. Зосереджені на глорифікацій військової звитяги українського народу, вони є більш стилістично різноманітними та, як те і належить представникам "вільних професій", використовують для матеріалізації своєї політичної естетики не менш неформальні засоби (графіті, мурали, стрит-арт) та простори (фасади житлових будинків, технічних споруд тощо). Як наслідок, витвори їхнього мистецтва є більш емоційно-переконливими, "антропними", створюють можливість для "доопрацювання" всіма зацікавленими особами і, відтак, постають як справжній канал неформальної політичної комунікації в урбаністичних просторах Одеси.

Список використаних джерел: *Великоня М. Зображення незгоди : політичні графіті та вуличне мистецтво постсоціалістичного переходу. Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2023. 308 с. Довгополова О. Можливі тенденції перезавантаження локальних ідентичностей в Україні в ситуації війни (приклад Одеси). // Ідеологія і політика. 2022. №2. С.19 – 33. Патер Р. Політика дизайну. (Не зовсім) глобальний довідник з візуальної комунікації. Київ.: ФОП Беницький А.Р., 2021. 192 с. Стоян С. Тема війни в образотворчому мистецтві: специфіка історико-культурних трансформацій. Вісник: Українські культурологічні студії . 2023. №1. (12): С.15 – 17.*

Тетяна ЧЕРНЕНКО
кандидат філософських наук
Доцент кафедри стратегічних комунікацій та прикладної лінгвістики
Національна академія Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-1440-5861
Електронна пошта: mamata1167@gmail.com

КУЛЬТУРНА ОНТОЛОГІЯ ВІЙНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД І ВИКЛИКИ СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. У представленому матеріалі досліджується феномен війни як онтологічна подія, що трансформує сучасну культуру, свідомість людей та суспільств, змінює існуючу антропологічну складову сучасної філософської думки. На основі українського досвіду ми робимо спробу аналізу війни як

виклику буттю й культурі, як феномен існування "на межі", у якому народжується нова етика співбуття та гуманізму. Показано, що культурна онтологія війни створює підґрунтя для системного подальшого осмислення новітніх підходів до розуміння сутності існування людини в сучасному світі, в умовах пост-постмодерної дійсності, яка має опосередковане відношення до реальності.

Ключові слова: війна, культура, онтологія, філософія, спротив, гуманізм, етика співбуття.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна постала не лише як воєнно-політичний конфлікт, але як онтологічна подія – така, що радикально змінює способи людського буття, структуру свідомості, етику, мову і культуру. Вона вимагає нового мислення – мислення через досвід так званого "межового" існування, коли людська гідність, життя, історія та культура стають предметом тотальної загрози [1; 2].

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Сучасна гуманітарна думка активно розвиває поняття "онтології війни" як концепту, що пояснює не лише політичні, а й, перш за все, екзистенційні виміри конфлікту [7, с. 708]. На переконання М. Гілкса, війна відкриває "нову феноменологію буття-в-загрозі", у якій моральність і свобода постають як акти опору, а не абстрактні категорії [7, с.721]. У цьому сенсі український досвід стає ключовим кейсом для оновлення європейської філософської антропології [8].

Метою дослідження є спроба осмислення феномену війни як онтологічного виклику культурі, що розкриває нову конфігурацію буття людини у світі насильства й духовного спротиву, а також визначення того, як український досвід формує нову парадигму філософського мислення в глобальному контексті.

Війна – не лише історичний чи політичний факт, а подія буття, у якій розкривається граничність людського існування. Людина стикається з небуттям, але саме тут вона відкриває сенс – через свободу, жертовність, любов [3]. Український досвід показав, що саме спротив українців геноцидальній агресії проти самого свого існування культура стає одним з найпотужніших інструментів, фактично зброєю виживання. Мова, пам'ять, мистецтво, релігія – усе набуває екзистенційної ваги, стає способом утримати людське у нелюдських обставинах [5].

Україна вперто створює нову модель культури – культуру спротиву, у якій героїзм і творчість зливаються. Спротив у цьому контексті – не лише фізичний чи політичний, а духовний і символічний акт: це захист пам'яті як онтологічної структури; мовна оборона, адже слово стає бар'єром проти неправди; етика співчуття, де співбуття замінює індивідуалістичну автономію [6; 10]. Як показує дослідження "War, Ontology and Bodies" (2024), війна змінює сам спосіб тілесного переживання світу, у якому тіло стає носієм культурної пам'яті.

Український досвід війни став дзеркалом, у якому світова філософія побачила своє налякане обличчя власної кризи. Європейський гуманізм, що

десятиліттями розчинявся у постмодерному релятивізмі, сьогодні відновлює поняття зла, добра, честі, гідності [4; 9]. Як зазначає Ю. Бистрицький у своїй праці “Екзистенційна війна та онтологічне розуміння культури” (2023), війна демонструє розрив між комунікативними моделями модерності й постмодерності – це конфлікт культурних світів, де буття й небуття мають моральний вимір [12]. Сучасні мислителі підкреслюють, що український досвід формує онтологічний горизонт нової культури – культури співбуття й моральної взаємності (Bystrytsky, 2025) [8]. Це не лише локальний досвід, а феномен глобального гуманітарного повороту, який перегукується з ідеями A. Badiou та S. Žižek щодо “етики події” [9; 6].

Також необхідно зауважити, що війна змінює естетичний досвід особи: прекрасне втрачає декоративність, набуває етичного змісту. Руїна стає початком творення – естетикою життя, у якій поєднуються біль і надія. Це естетика стійкості, де краса – не гармонія, а опір хаосу [11]. Власне, російсько-українська війна поставила питання про здатність філософії бути моральним голосом людства. Український досвід засвідчив, що філософія має повернутися до любові до мудрості як до життя – стати формою культурного спротиву й осмислення людяності [8], і вона має міцне підґрунтя в своїх національних батьках-філософах, українцях, що стояли біля витоків “філософії серця” – Григорій Сковорода і Памфіл Юркевич, які сформували свого часу його світоглядні та онтологічні засади, що згодом переросли в одну з найоригінальніших течій української філософії.

У ситуації, коли світ пережив виснаження модерних і постмодерних парадигм, війна стала точкою повернення до буття. Як стверджує Ліотар, постмодерн – це стан недовіри до метанаративів; однак війна в Україні створює новий онтологічний контекст, у якому істина і сенс знову набувають значення, нових сенсів [13]. Фредрік Джеймсон у своїй праці “Постмодернізм, або Культурна логіка пізнього капіталізму” наголошував на втраті історичності як ключовій ознаці постмодерного світу [14]. Проте український досвід війни відновлює історичність як форму буття, у якій минуле, сучасне й майбутнє знову з’єднуються в єдиний смисловий горизонт. Війна повертає людині здатність відчувати час не як фрагмент, а як моральну тривалість – як простір пам’яті, відповідальності й дії. Сучасність потребує “нової онтології сенсу”, де досвід екзистенційної загрози перетворюється на підставу для етичного й історичного самовідновлення. Таким чином, український досвід війни набуває не лише рис історичного, а стає дійсно онтологічним актом, бо транслює повернення смислів та сенсів в епоху “симулякрів”.

Український досвід війни є філософсько-антропологічним викликом, який оголив кризу західного гуманізму, повернув етику у філософію, духовність – у культуру, а людину – в центр онтологічного дискурсу [6; 8]. Війна показала, що культура – це не прикраса цивілізації, а її ядро. Через український досвід світ отримав шанс переосмислити саму онтологію людського буття – буття, яке виживає, чинить опір і продовжує творити красу серед руйнування.

Список використаних джерел: *Arendt, H.* The Human Condition (2nd ed.). Chicago: University of Chicago Press, 1998 (enlarged 2018). ISBN 978-0226025988 / 978-0226586601. University of Chicago Press. URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/H/bo29137972.html**.** *Левінас Е.* Інакше ніж бути, або поза сутністю. – Львів: Літопис, 2001. - 354 с. *Ricoeur, P.* Memory, History, Forgetting. Chicago–London: University of Chicago Press, 2004. ISBN 978-0226713410. University of Chicago Press URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/M/bo3613761.html **.** *Hegel, G. W. F.* Elements of the Philosophy of Right. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. ISBN 978-0521348881. Cambridge University Press & Assessment. URL: https://www.cambridge.org/us/universitypress/subjects/politics-international-relations/texts-political-thought/hegel-elements-philosophy-right**.** *Baudrillard, J.* The Spirit of Terrorism. London–New York: Verso, 2002. URL: https://www.versobooks.com/en-gb/products/1810-the-spirit-of-terrorism?srsltid=AfmBOorxfL2mfteT6YzSjiP94nOIyUqfncbgXDWozbzHFVAMcEh3ux0v**.** *Žižek, S.* Violence: Six Sideways Reflections. New York: Picador, 2008. ISBN 978-0312427184. URL: https://mitpressbookstore.mit.edu/book/9780312427184**.** *Gilks, Mark.* Towards a Phenomenological Ontology of War. Review of International Studies, vol 51, no 4, July 2025, pp. 707-725. DOI: 10.1017/S0260210525000099. *Bystrytsky, Y.* Existential War and the Ontological Understanding of Culture // Eidos. A Journal for Philosophy of Culture. 2025. Vol. 9, № 1. С. 73–93. DOI: 10.14394/eidos.jpc.2025.0005. URL: https://eidos.uw.edu.pl/existential-war-and-the-ontological-understanding-of-culture/**.** *Badiou, A.* Ethics: An Essay on the Understanding of Evil. London–New York: Verso, 2001 (перевид. 2013). ISBN 978-1781680186. Доступ: сторінка Verso. URL: https://www.versobooks.com/en-gb/products/1736-ethics?srsltid=AfmBOoozIS9lGDIY5e4PBMbEgsyfZKwceq5pCanWLJRWzt8_cxJmmIO9 **.** *Clark, J. N.* War, Ontology and Bodies: Beyond Human-Centred Approaches // Journal of Intervention and Statebuilding. 2024. (online 13 Jan 2025). DOI: 10.1080/17502977.2024.2445984. University of Birmingham. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17502977.2024.2445984?af=R**.** Ricoeur, P. The Symbolism of Evil. Boston: Beacon Press, 1969 (reprint 1986). ISBN 978-0807015674. URL: https://books.google.com.ua/books?id=qtzYAAAAMAAJ&hl=uk&source=gbs_book_other_versions**.** *Bystrytsky, Y.* To the Ontology of War: Why Warfare but Not Peaceful Negotiations // Filosofska Dumka (Philosophical Thought). 2023. № 2. С. 74–98. DOI: 10.15407/fd2023.02.074. URL: https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/672?articlesBySameAuthorPage=2**.** *Lyotard, J.-F.* The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester: Manchester University Press, 1984. ISBN 978-0719014505. URL: https://manchesteruniversitypress.co.uk/9780719014505/**.** *Jameson, F.* Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. Durham, NC: Duke University Press, 1992. ISBN 978-0822310907 (e-ISBN 978-0822378419). URL: https://read.dukeupress.edu/books/book/1966/Postmodernism-or-The-Cultural-Logic-of-Late.

ІІ. УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

Олена БАЧИНСЬКА
доктор історичних наук, професор
Професор кафедри історії України
Державний заклад "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського"
(м. Одеса, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0496-5742
Електронна пошта: Olena_an@ukr.net

БОРОТЬБА ПРОТИ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРІСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ: ЗАДУНАЙСЬКІ ЗАПОРОЖЦІ НА ОСМАНСЬКІЙ СЛУЖБІ (1806-1812)

Анотація. Публікація, присвячена участі *задунайського козацтва у військових діях під* час *російсько-турецької війни 1806-1812 р*оків в складі османської армії. *Внаслідок опрацювання нових османсько-турецьких джерел з'ясовано застосування задунайських* підрозділів *у бойових* операці*ях на Дунаї, зокрема під час оборони фортеці Браїла, Ізмаїл та Рущук*. *Також* встано*в*лено, *що значна частина козаків продовжувала займатися рибальством у д*ельті Дунаю та залишалась *на довоєнних місцях проживання*, основ*ним* і*з яких залишалося селище Катирлез*.

Ключові слова: задунайські запорожці, російсько-турецька війна 1806-1812 років, Браїла, Рущук, Ізмаїл.

Постановка проблеми. Історія українського козацтва після ліквідації Підпільненської Січі у 1775 році тісно пов'язана з Османською державою та її регіональними керівниками в фортецях пониззя Дунаю. Після 1775 року колишні запорозькі козаки почали осідати на османських територіях, зокрема в Очаківській окрузі, Буджаку та Добруджі. Хоча існує чимало праць, присвячених історії запорозького козацтва після 1775 року, тематична *історіографія* залишається доволі обмеженою.

*Аналіз останніх досліджень та публікацій***.** Перші дослідження, що стосуються перебування колишніх запорожців на османських землях кінця XVIII століття, з'явилися лише в другій половині XIX століття завдяки українським історикам Ф. Кондратовичу та О. Рябініну-Скляревському [6; 7]. Однак інтенсивніше дослідження Задунайської Січі набуло популярності в українській історіографії лише з 90-х років XX століття. Значними роботами у цьому напрямку є праці А. Бачинського, С. Каюк, О. Бачинської та В. Мільчева [1; 2; 3; 5]. Одночасно з цим і турецькі науковці зацікавилися історією козаків в османських провінціях, вийшли друком публікації А. Башера і М. Аудина [9; 10].

Відсутність необхідних джерел залишає чимало недостатньо розроблених аспектів з історії задунайських запорожців. Одним з таких аспектів є

участь козаків у російсько-турецької війни 1806-1812 років на боці османської армії.

Метою публікації є схарактеризувати участь задунайського козацтва у бойових діях під час російсько-турецької війни 1806-1812 років в складі османської армії на основі нових османсько-турецьких документах.

У перші роки перебування запорожців на території Османської держави, після 1775 року, їх інтереси представляв очаківський паша та сілістринський паші. Через цих османських посадовців велося листування стосовно перебування запорожців та їхньої подальшої долі. Козаки прагнули відновити свою організаційну структуру, створивши Січ на нових землях. Боротьба за її утворення тривала понад десяти років. У цей період колишні запорожці отримали назву "турецькі" або "задунайські" в російських джерелах, тоді як у самій Османській державі їх називали "Potkalı Kazakları". Невизначеність статусу запорожців та спроби російської імперії повернути їх назад, а також вимоги до османського керівництва щодо переселення козаків подалі від прикордонної території призводили до масштабних міграцій. Самі козаки шукали притулку в сусідніх державах, таких як Австрійська імперія, Молдавське князівство або навіть поверталися до росії. Ці переселення значно вплинули на ставлення османського уряду до запорожців, оскільки міграції створювали реальні загрози втрати цієї групи для держави. В умовах підготовки до нової війни з росією це було небажаним для Оттоманської Порти. Тому запорожцям було схвалено створити Січ, яка мала певну автономію. Центр Січі розмістився у селі Катирлез у гирлі Дунаю вже з середини 90-х років XVIII століття (тепер село Сфинту Георге, Румунія). Козаки формально підпорядковувалися сілістринському паші, проте через відстань між ним та козацьким осередком вони фактично підпорядковувались керівникам найближчих фортець – Тульча та Браїла. Надання окремого місця для організації власного центру сприяло збільшенню козацької спільноти поблизу кордону з російською імперією. росія, зі свого боку, продовжувала заходи, які практикувалися раніше для ліквідації задунайського козацтва: пропонувала "приватні запрошення" чи амністії, створення альтернативних штучних козацьких підрозділів у вигляді козацьких військ. Утім, такі пропозиції не знаходили активної підтримку серед них. Наприклад, навесні 1794 року через спробу перевести "весь Кіш" до росії кошовий отаман ледве уникнув загибелі. Активний розвиток Січі задунайськими козаками та пов'язаний із цим перерозподіл земель у дельті Дунаю (включаючи риболовні угіддя) стали причиною конфлікту з некрасівцями (осман. – Ağnat Kazakları). Це були донські козаки-старообрядці, які після поразки повстання Кіндрата Булавіна на чолі з отаманом Гнатом Некрасовим, через внутрішні суперечки та політику російського уряду, перейшли у пониззя Дністра і Дунаю. Хоча раніше обидві групи спільно воювали на боці Османської держави у російсько-турецькій війні 1787–1791 років, нові обставини спричинили ворожнечу між ними.

Січ задунайських козаків напередодні російсько-турецької війни 1806-1812 років перебувала в селищі Катирлез, інші поселення "в округах Кілійському та Аккерманському", місцях "нижче Старої Кілії на острові в

житлах некрасівських, звідки браїльський назир Ахмет паша вигнав некрасівців і поселив запорожців" [1, с. 113-115; 2, с.51]. Некрасівці, що входили до складу військ ізмаїльського паші Пеглевана, здійснили напад на Катирлез, спаливши житла запорожців. Ці події змусили керівництво задунайських козаків перебратися до фортеці Браїли, де вони знайшли захист у браїльського назиря. Про ці історичні події зберіглося чимало свідчень задунайців і російських розвідників. Значна кількість дослідників датують цю подію 1805 роком, вважаючи її причиною ліквідації Катирлезької Січі, хоча вчені припускають, що Січ піддалася руйнації або в 1806 році, або, навіть у 1812 році [1; 2; 3; 7].

На початку 1806 року до Браїли прибули султанські фірмани з наказами, адресованими Ахмету паші. Вони передбачали забезпечення значної кількості продовольства для армії, проведення ремонту окремих бастіонів та отримання додаткової артилерійської зброї. Серед питань обговорювалося також озброєння для 800 задунайських козаків [9, p. 500].

У листопаді 1806 року російські війська перетнули дністровський кордон. Хоча Османська держава офіційно оголосила війну росії 18 (30) грудня, вже в середині грудня російські підрозділи вийшли на Дунай, де знаходилися поселення задунайських козаків. Згідно з даними російської розвідки, мобілізовані частини козаків були під загальним командуванням браїльського назира Ахмет-паші. Основні сили задунайців перебували у фортецях Браїла, Рущук, Галац, Ізмаїл, Кілія та на островах у гирлі Дунаю, а також входили до складу турецької річкової флотилії. Задунайські козаки відзначалися високою боєздатністю, а їхнє знання зручних і прихованих шляхів через Дунай стало значною перевагою.

Мобілізованими козацькими частинами керував кошовий отаман Гнат Коваль. Після зруйнування Підпільненської Січі в 1775 році він перейшов за Дунай. Відомості про нього з'являються у 1803 році, коли він, як представник "почесних козаків", прибув до російського консула в Галаці для з'ясування деталей амністії, проголошеної російським урядом для тих, хто покинув межі країни. З липня 1804 року Гнат Коваль регулярно отримував листи від російських чиновників через спеціальних агентів із запрошенням повернутися до росії разом із товаришами. 13 грудня 1806 року новоросійський генерал-губернатор Е. Й. Ришельє звернувся до нього вже як до кошового отамана із пропозицією перейти на бік росії. Від імені імператора Олександра І було обіцяно виділення земель на Кубані, надання прав, привілеїв і переваг кожному чину запорозькому [7, с. 299-301]. Разом з Гнатом Ковалем в фортеці Браїла перебував кошовий писар Данило Білий і православні священники [2, с. 76].

У листопаді 1806 року значна кількість задунайських козаків була зосереджена в Ізмаїлі. Приблизно дві тисячі запорожців з цього міста були переведені в Браїли, тоді як частина залишалася у фортеці. До Браїли за наказом назиря переводились й інші задунайські загони з різних населених пунктів і фортець, таких як Кілія, Вилкове, Галац, Бальчик і Мачин. Навесні 1807 року чисельність запорозького гарнізону в Браїлові становила від тисячі до півтори тисячі козаків. За підрахунками Олександра Ланжерона, який командував російськими підрозділами на Дунаї, у фортеці Браїла перебувало

до трьох тисяч задунайських козаків. Він відзначав, що їхня діяльність могла завдати більше шкоди, ніж дії турків і татар. Ланжерон також підкреслював, що лише "запорожці добре знали місця, зручні для плавання по Дунаю" [1, с. 57]. Інші джерела також підтверджують значну кількість задунайців на початку війни, які підтримували браїльського назиря. Наприклад, згадано, що він боровся проти рущуцького аяна (керівника, феодала) з силами у 3-4 тисячі запорожців [9, p. 499-500]. Припускаємо, що в Браїлі був розташований Кіш запорожців, а Катирлез залишався центром задунайців, навіть попри те, що не відновив статус Січі через військові дії [7, с.301].

З початком війни серед задунайців відбувся розкол на двігрупи – одна трималась османської, інша – російської орієнтації. російське командування постійно зверталось до тих, хто вагався і не наважувався на перехід. Однак значна кількість запорожців "залишились за Дунаєм, та вступили на службу до турків у фортеці й усі майже знаходились при гарматах в турецкій армії" – так засвідчив один з задунайський козаків, який наважився перейти на бік росії. Кошовий отаман також залишився в Браїлі [8, арк. 344-345].

Одним із заходів російського командування для того, щоб перевести задунайців на свій бік, стало створення Усть-Дунайського Буджацького козацького війська. Організація цього військового формування розпочалася в грудні 1806 року. Вже тоді до війська приєдналась 60 задунайських запорожців, включаючи 11 осіб з османського гарнізону Ізмаїла. Через кілька днів перейшли з Ізмаїлу курінні отамани: Трохим Гайдабура разом із 103 козаками та Іван Губа – з козаками на чотирьох човнах [4, с.120-134]. Цей перехід козаків міг бути пов'язаний з негативним ставленням до них та агресивною політикою ізмаїльського паші згаданого раніше Пеглевана [1, с. 114, 119-120].

У квітні 1807 року сталася одна з перших сутичок задунайських козаків із їх колишніми побратимами – козаками з Усть-Дунайського війська. У результаті боїв загону козаків під проводом Івана Губи з османськими суднами поблизу Ізмаїла полонили 32 "турецькі запорожці". Водночас турецькі війська захопили 15 усть-дунайців, які перейшли річку Серет, щоб викрасти худобу ворога. Полонених привели до начальника, який наказав включити їх до складу запорозького підрозділу Браїла [1, с.120-121]. На той час у Браїлу було направлено близько 500 бійців, загальна чисельність залоги досягала шести тисяч осіб, які мали на озброєнні 100 гармат. У травні до Браїли підійшли вісім тисяч анатолійських військ під командуванням Чапан-оглу паші. 23–24 травня 1807 року загін російського генерала Миколи Каменського атакував військо браїльського назира Ахмета, який, не чекаючи появи російських військ, залишив фортецю. Внаслідок боїв дві тисячі вояків назира були поранені або загинули, а 23 потрапили в полон, серед яких були радник та секретар назира. російські війська після сутички відступили, спаливши навколишні села разом із будинком паші [1, с.121].

Невдовзі задунайці дізналися, що Усть-Дунайське військо ліквідовано урядом, який пояснив це масовим переселенням селян до придунайських земель у пошуках так званої "козацької волі". Частина усть-дунайців знайшла притулок серед задунайських запорожців, тоді як інші через козацьких отаманів

Романа Согутчевського, Гавріїла Вареника та Дем'яна Чорнобая звернулися до російської влади з вимогою виконати дану обіцянку: оселити їх у Буджаку із наданням обіцяних привілеїв [4, с.120-134].

12 серпня 1807 року між росією та Османською державою було укладено Слободзейське перемир'я, що продовжувалось до березня 1809 року. У час перемир'я запорожці займалися рибальством або виконували різні доручення османських чиновників. Згідно з османсько-турецькими документами, у серпні 1808 року задунайські козаки за наказом Ахмета-паші активно брали участь у захисті фортеці Браїла. Вони виконували обов'язки гармашів, обозних, перевізників та займали інші військові посади [11]. З початком нової фази бойових дій у березні 1809 року російська армія захопила такі міста, як Ісакча, Тульча, Бабадаг, Мачин та Ізмаїл. У відповідь запорожці разом із османськими підрозділами були перекинуті до Браїли, щоб продовжити оборону.

У березні 1809 року внаслідок поновлення бойових дій, російська армія взяла під контроль міста Ісакча, Тульча, Бабадаг, Мачин, Ізмаїл. Запорожці цих фортець спільно з османськими військами перейшли до Браїли. 9–10 квітня того ж року російські війська під командуванням князя Олександра Прозоровського розпочали облогу фортеці Браїла. російське командування запропонувало браїльському паші здатися, але він відмовився. Штурм фортеці запланували на ніч з 19 на 20 квітня із залученням 8 тисяч солдатів, для обстрілу прибула флотилія з 30 баркасів і човнів із Галаца. Проте штурм був невдалим, і російські війська відступили. Це дало змогу браїльському паші разом із кіннотою здійснити вихід із фортеці та розпочати переслідування донських козаків отамана Матвія Платова [1, с.120-124]. Назир Ахмет і далі продовжував здійснювати регулярні вилазки з фортеці для поповнення запасів продовольства та демонстративних акцій проти російських військ. Після згаданих подій багато задунайських козаків з Браїли у квітні-червні 1809 року почали переходити на бік російської армії. Однією з причин була заборгованість в оплаті служби та агітація російської розвідки. Упродовж квітня-травня Ахмет-паша неодноразово звертався із проханням забезпечити захисників фортеці, зокрема яничарів і козаків, оплатою та хлібом, які їм були належні протягом 7–8 місяців [11]. У листопаді рішення про взяття Браїли ухвалив новий головнокомандувач Молдавської армії на Дунаї князь Петро Багратіон. російські сухопутні війська розпочали чергову облогу фортеці, а флотилія щовечора обстрілювала Браїлу. Через низку причин, зокрема через захоплення більшості територій навколо фортеці, 21 листопада (3 грудня) 1809 року османські війська капітулювали.

З Браїли задунайські козаки перебазувалися до Рущука, очолювані кошовим отаманом Семеном Кальниболоцьким. У липні 1810 року становище гарнізону стало критичним. Після невдалої спроби захопити Шумлу російське командування вирішило зосередитися на Рущуку. До фортеці підступив російський загін генерала Олександра Засса, а на протилежному березі Дунаю росіяни розмістили артилерійську батарею для обстрілу. За задумом османського командування, запорожці повинні були знешкодити цю батарею. Ситуація для оборонців Рущука стала досить напруженою після того, як 26-27

серпня в битві під Батином (Батинулою) було розгромлено корпус османської армії, і вже 15 вересня Рущук перейшов під контроль російської армії.

У цей період Ахмет-паша, який обіймав посаду назира Браїли, перебував у Стамбулі і був призначений координатором османських військ в Адріанополі. Згідно з османсько-турецькими документами, у той час в складі його супроводу та оточення служили задунайські козаки. У серпні вони отримали платню за вісім місяців служби [12]. У квітні 1811 року Ахмет-паша став Великим візирем. Він постійно перебував на театрах військових дій, командуючи 60–тисячною армією, яка діяла на Дунайському напрямку. Весною того ж року його війська розпочали наступальні операції, змусивши російську армію залишити Рущук, відійти з правого берегу Дунаю та створити передумови для наступу на Слободзею. Однак саме там османська армія несподівано потрапила в оточення. У бойових діях брали участь і задунайські козаки, серед яких загинув кошовий отаман. З огляду на складне становище Ахмет-паша був змушений укласти угоду про припинення бойових дій і домовитися про перемир'я. Ця угода привела до підписання Бухарестського миру у травні 1812 року, внаслідок якого Бессарабія була приєднана до російської імперії. Після війни задунайські козаки вирушили до некрасівських поселень і зайняли їхній головний центр – селище Великий Дунавець на Георгіївському гирлі, де й заснували нову Січ.

Під час російсько-турецької війни 1806–1812 років задунайські запорожці зберігали свою традиційну козацьку адміністративно-управлінську структуру. Кіш зі старшиною розташовувався спершу в Браїлі, а згодом у Рущуку. У той же час значна частина козаків залишалася на довоєнних місцях проживання, займаючись рибальством у гирлах Дунаю, де знаходилась Катирлезька Січ. Задунайські запорожці активно брали участь у бойових діях на Дунаї, захищали фортеці Ізмаїл, Браїла, Рущук. Особливо вони відзначились при обороні фортеці Браїла під керівництвом кошового отамана Гната Коваля та браїльського назиря Ахмет паші. Знання місцевості та можливість блокування дій російської флотилії в дунайському гирлі дозволила тримати облогу фортеці до кінця 1809 року. Бойовий досвід та звитяга запорожців активно проявилась й у інших бойових операціях в складі османської армії. Перебування значної кількості козаків в цих підрозділах реально протистояла російським імперським інтересам і шкодила не лише в бойових діях, але й на міжнародній арені її іміджу, як покровительки православних.

Список використаних джерел: *Бачинська О.* Козацтво в "післякозацьку добу" української історії (кінець XVIII – XIX ст.). Одеса, 2009. 256 с. *Бачинський А. Д.* Січ Задунайська. 1775-1828 рр.: Історико-документальний нарис. Одеса: МП "Гермес", 1994. 123 с. *Каюк С.* (Могульова С. М.). Задунайська Січ (1775-1828 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 /Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1999. 16 с. Козацтво Південної України: кінець XVIII-XIX ст. / Р. Шиян, О. Бачинська та ін.; ред. В. А. Смолій. Одеса: Друк, 2000. 281 с. *Мільчев В.* Запорожці на Військовому Кордоні Австрійської імперії. 1785-1790 рр. Запоріжжя: Ра "Тандем-У", 2007. 172 с. *Невичерпні джерела пам'яті: Зб. наук. статей, матеріалів і републікацій.* Т. ІІ: Задунайська Січ. Одеса, 1998. С. 27 66. *Рябінін-Скляревський О.* З життя Задунайської Січі. *Невичерпні джерела пам'яті: Зб. наук. статей, матеріалів і републікацій.* Т. ІІ: Задунайська Січ. Одеса, 1998. С. 286-307. Центральний державний історичний архів м. Києва, ф.245, оп.1, спр. 8. Aydın M. Arşiv

Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Kazaklar(1779-1838) (Die Kosaken im osmanischen Reich im Licte der Archiv dokumente (1779-1839). *Deutsch-Türkische Begegnungen Alman TürkTesadüfleri Festschrift Kemal Beydilli*. Berlin, 2013. P. 491-509. *Başer A.* Osmanlı Devleti'ne Sığınan Potkalı Kazaklarının İskânlarına ve Faaliyetlerine Dair Gözlemler (1775-1826). *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800).* İstanbul, 2015. P.535-554. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (далі BOA). BOA. C.AS. Dosya № 873. Gömlek № 37448 [1223. C. 18 / 10 серпня 1808]; C.AS. Dosya № 876. Gömlek № 37599 [1223. B. 10 / 31 серпня 1808]; C.AS. Досьє № 743. Документ № 31245 [1224. S. 09 / 25 березня 1809]; C.AS. Досьє № 595. Документ № 25086 [1224. S. 25 / 10 квітня 1809]. BOA. HAT. Dosya № 761. Gömlek № 35995 [1225. M. 17 / 21 лютого 1810]; HAT. Dosya № 978. Gömlek № 41548 [1225. C. 21 / 23 липня 1810]; C. HR. Dosya № 21. Gömlek № 1031[1225. B. 24 / 24 серпня 1810]; C.AS. Dosya № 192. Gömlek № 8268 [1225. Za. 13 / 9 грудня 1810].

Даріна БІНЬКОВСЬКА
студентка ІІ курсу магістратури історичного факультету
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: 24if.d.binkovska@std.udu.edu.ua

ЖІНКИ-ВІЙСЬКОВІ ТА СЕСТРИ-ЖАЛІБНИЦІ ЯК НЕВИДИМИЙ ФРОНТ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 рр.

Анотація. У роботі досліджується участь жінок-військових та сестер-жалібниць у визвольних змаганнях 1917–1921 рр. як складової "невидимого фронту" боротьби за українську державність. Розкрито внесок українок у військову, медичну та розвідувальну діяльність Армії УНР і УГА, проаналізовано біографії Христини Сушко, Харитини Пекарчук, Ірини Шмігельської-Климкевич, Юзефи Лисогор та інших учасниць визвольного руху. З'ясовано, що жінки відігравали не лише допоміжну, а й активну роль у бойових діях, демонструючи відвагу, професійність і громадянську свідомість. Доведено, що їхня участь сприяла формуванню нового образу українки – воїтельки, рівноправної у боротьбі за свободу та незалежність.

Ключові слова: жінки-військові, сестри-жалібниці, визвольні змагання, Армія УНР, емансипація, національно-визвольна боротьба.

Постановка проблеми. У період українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. питання участі жінок у військових та медичних структурах залишалося недооціненим у науковому та суспільному дискурсі. Водночас саме жінки забезпечували функціонування медичної служби армії, підтримували моральний стан вояків і брали участь у фронтових операціях. Проблема невидимого фронту жінок – жінок-військових та сестер-жалібниць – полягає в тому, що їхня діяльність рідко висвітлювалася у традиційних історіографічних працях, хоча вона була стратегічно важливою для забезпечення боєздатності армії та формування національної свідомості. Актуальність теми обумовлена не лише необхідністю осмислення ролі жінок у

визвольних змаганнях, а й важливістю для сучасного гендерного дискурсу, історії медицини та військової культури України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед сучасних праць, що суттєво поглибили розуміння ролі жінок у національно-визвольних змаганнях України, варто виокремити дослідження Романа Коваля "Жінки у визвольній війні: історії, біографії, спогади, 1917–1930" [3]. У своїй роботі автор ґрунтовно аналізує біографічні матеріали, мемуари та свідчення учасниць визвольного руху доби УНР, що дозволяє комплексно оцінити їхній внесок у політичне, військове й культурне життя України.

Вагомий внесок у вивчення військової та медичної діяльності українок у роки визвольних змагань зробили й такі дослідники, як Т. М. Швидченко [5], І. В. Срібняк [4], А. Б. Грідіна [2], В. В. Баров [1] та інші, чиї праці розкривають різні аспекти участі жінок у збройній боротьбі та організації санітарної служби Армії УНР.

Тож, дослідження підтверджують важливу роль жінок у визвольних змаганнях України, показуючи їхній внесок у бойові, медичні та організаційні сфери, що формувало "невидимий фронт" боротьби за незалежність.

Метою є дослідження ролі жінок-військових та сестер-жалібниць як невидимого фронту визвольних змагань 1917–1921 рр., виявлення їхнього внеску у військове та медичне забезпечення армії, формування морального духу вояків, а також аналіз того, як їхня діяльність вплинула на процес емансипації українського жіноцтва. Завдання полягає у систематизації спогадів та історичних досліджень для комплексного відтворення образу жінки-воїтельки та її значення для української національної історії.

У роки українських визвольних змагань 1917–1921 рр. відбулася глибока трансформація ролі жінки в суспільстві. В умовах воєнних дій, політичної нестабільності та боротьби за державність жінки вперше масово долучилися до військової справи. Вони не лише забезпечували функціонування медичних служб, але й брали безпосередню участь у бойових діях, виконували завдання зв'язкових, розвідниць, санітарок і навіть командирок окремих підрозділів. Така активність жінок у військовому русі засвідчила формування нового типу громадянської свідомості – відповідальної, патріотичної та здатної до самопожертви заради національної ідеї.

Однією з найяскравіших постатей цього періоду була Христина Сушко (Скачківська) – лікарка і єдина жінка-старшина Армії УНР, яка поєднувала професійну медичну діяльність із військовим обов'язком. Її постать символізує поєднання гуманізму та військової відваги.

З початком Першої світової війни добровільно пішла на фронт як сестра-жалібниця, де отримала медичний досвід. Після революційних подій 1917 року, за порадою Симона Петлюри, взяла псевдонім Скачківська й долучилася до Армії УНР як військовий медик. Служила в корпусі Січових Стрільців, брала участь у боях, де неодноразово зазнавала поранень і потрапляла в полон. Попри контузії, повернулася на службу, працювала лікаркою 46-го куреня 6-ї Січової стрілецької дивізії. Після війни допомагала інтернованим воякам Армії УНР у

Польщі, співпрацювала з Українським та Американським Червоним Хрестом [1, с. 55-56].

Генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко високо цінував постать Христини Сушко, відзначаючи її як одну з небагатьох жінок, котрі без жодних вагань і з глибокою відданістю присвятили своє життя служінню Україні [4, с.13].

Не менш важливою є діяльність Харитини Пекарчук (Ізбицької), відомої під псевдонімом Степан Книшенко, яка добровільно вступила до лав Українського маршового батальйону. Харитина так описувала свої переживання: "Мені хотілось доказати, що між українцями є також патріотки, які будуть боротись за свій край із зброєю в руках. Я була певна, що ми будемо мати своє військо" [2, с. 8]. Її прагнення довести, що українські жінки спроможні боротися нарівні з чоловіками, стало яскравим прикладом жіночого героїзму. Подібно до неї, десятки жінок в Армії УНР та УГА не обмежувалися роллю сестер-жалібниць, а брали участь у бойових діях, виконували розвідувальні місії та керували санітарними загонами.

У листопаді 1918 року, під час розгортання антигетьманського повстання, Харитина Пекарчук без вагань вирушила на фронт. Вона вступила до полку імені Івана Богуна, сформованого з бійців Галичини та Наддніпрянщини, і зі зброєю в руках брала участь у боях проти більшовицьких військ. У лавах Армії УНР Харитина виступала під псевдонімом Тіна Книшенко. [3, с. 282]. Харитина Пекарчук у своїх спогадах багато уваги приділяла боям української армії з більшовиками. Вона описувала жорстокі сутички, героїзм воїнів та трагічні втрати.

Варто відзначити і жіночий рух у сфері військової розвідки та зв'язку. Такі постаті, як Анастасія Гудимович і Марія Тарасенко, здійснювали важливі завдання зі встановлення контактів із повстанцями, забезпечення передачі інформації між підрозділами та урядом УНР. Їхня діяльність свідчить про те, що українки не лише підтримували фронт морально чи медично, а й ставали повноправними учасницями бойових операцій, часто жертвуючи власним життям [1, с. 57].

Окремий пласт участі жінок у визвольних змаганнях становили сестри-жалібниці – жінки, які організовували шпиталі, перев'язочні пункти, рятували поранених під обстрілами. Такі постаті, як Ірина Шмігельська-Климкевич, Світлана Харченко, Юзефа Лисогор, стали символами жертовності та професійної майстерності. Вони поєднували медичну працю з активною участю у фронтових подіях.

Ірина Шмігельська-Климкевич обіймала посаду санітарного шефа в Загоні імені Гонти під керівництвом Андрія Долуда. Вона пройшла нелегкий шлях – від боїв за Львів до польського полону 1920 року, ставши свідком жорстокості війни. Її відданість і мужність вражали: ризикуючи власним життям, Ірина рятувала поранених та не втрачала віри у справу боротьби. За час Визвольних змагань вона взяла участь більш ніж у двадцяти боях, виявивши неабияку хоробрість, зокрема під час звільнення Вінниці, Бердичева, Києва та інших міст Наддніпрянщини. [5, с. 13].

Ще одна героїня визвольних змагань – Світлана Харченко, уродженка Чернігівщини. Світлана не боялась небезпеки, завжди йдучи в найжорстокіші бої, щоб під ворожим вогнем надавати допомогу пораненим. Вона не сиділа на місці: під час походу їздила верхи, а під час боїв працювала на перев'язочному пункті. Згодом С. Харченко стала полковим лікарем [5, с. 13].

Варто згадати Юзефу (Йосипину) Лисогор – дружину полковника Армії УНР Степана Лисогора, уродженку Вінниці. З початком Першої світової війни вона без вагань вирушила на фронт, де самовіддано працювала санітаркою. Під час антигетьманського повстання приєдналася до Немирівського полку як сестра-жалібниця, проявляючи виняткову мужність і відданість побратимам. Восени 1919 року, під час запеклих боїв біля Бершаді, Юзефа, ризикуючи життям, винесла з-під обстрілу тяжко пораненого чоловіка. Коли полк спалахнув епідемією тифу, вона знову стала до служби сестрою-жалібницею, доглядаючи за хворими солдатами [5, с. 17].

Ці приклади доводять, що жінки в роки визвольних змагань не були лише допоміжною силою – вони стали невід'ємною частиною армійської структури, поєднуючи медичне служіння з активною участю у боротьбі. Їхня діяльність заклала підвалини для подальшого розвитку військово-медичної справи та формування нового образу українки – воїтельки за державну незалежність.

У добу українських визвольних змагань 1917–1921 рр. відбувся якісний злам у сприйнятті ролі жінки в суспільстві та армії. Участь жінок у бойових діях, медичних і розвідувальних підрозділах засвідчила їхню високу громадянську свідомість, патріотизм і готовність до самопожертви заради національної незалежності.

Постаті Христини Сушко, Харитини Пекарчук, Ірини Шмігельської-Климкевич, Світлани Харченко, Юзефи Лисогор та інших жінок-військових є яскравим уособленням відваги, професіоналізму та духовної стійкості. Вони довели, що українки здатні не лише піклуватися про поранених, а й воювати, керувати підрозділами, виконувати складні розвідувальні завдання.

Жіночий внесок у визвольні змагання став невід'ємною частиною історії українського державотворення. Саме завдяки таким жінкам формувався новий образ українки – захисниці, воїтельки, рівної чоловікові у боротьбі за свободу Батьківщини. Їхня діяльність заклала підґрунтя для подальшого розвитку військово-медичної служби та стала важливою складовою національної пам'яті про боротьбу за незалежність України.

Список використаних джерел: *Баров В. В.* Від сестер-жалібниць до воячок: жінки в армії УНР. Науковопопулярний часопис для вчителів України та діаспори "Наш український дім". 2021. №2. С. 54–58. *Гріділна А. Б.* Жіночий погляд на українське суспільство в 1917–1921 рр. у мемуарах сучасниць. Південний архів (історичні науки). 2022. № 38. С. 5–13. Жінки у визвольній війни. Історії, біографії, спогади. 1917–1930. Київ : Видавництво Марка Мельника. 2020. 432 с. *Срібняк І. В.* Непоказна звитяга (кілька епізодів з життя поручника Армії УНР, лікаря Христини Скачківської-Сушко 1919 – 1925 рр.). Наше життя. 2018. Ч. 1. С. 13–16. *Швидченко Т. В.* Жінки у боротьбі за українську державність у 1917– 1921 рр. Українознавство. Історичні студії. 2019. № 4(73). С.8–24.

Степан БОРЧУК
доктор історичних наук,
Професор кафедри всесвітньої історії,
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7494-7369
Електронна пошта:borchuk_s@ukr.net
Євген ЛИЗЕНЬ
доктор філософії з історії та археології,
Центр українсько-європейського наукового співробітництва,
(м. Івано-Франківськ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3621-5922
Електронна пошта:luge82@ukr.net

МИРОТВОРЧА ПОЛІТИКА АНТАНТИ В УМОВАХ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1918–1919 РР.

Анотація. Запропонована доповідь присвячена комплексному дослідженню діяльності миротворчих місій Антанти під час польсько-української війни 1918–1919 рр. Ґрунтовно вивчено маловідомі аспекти діяльності різноманітних миротворчих місій під егідою Антанти у Східній Галичині. Проаналізовано основні геополітичні чинники, що впливали на формування політики Антанти щодо Польщі та Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР). Досліджено походження та діяльність основних дипломатичних місій щодо врегулювання польсько-українського військового конфлікту 1918–1919 рр. Висвітлено зміст рекомендацій антантівських делегацій щодо унормування польсько-українського військового протиборства.

Ключові слова: Польсько-українська війна 1918–1919 рр., Східна Галичина, Польща, ЗУНР, Антанта, миротворча місія, Г. Вейд, Ж. Бартелемі.

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна знаходиться в активному процесі розбудови власної державності в умовах повномасштабної російської агресії. Цей процес ґрунтується на зв'язках із іншими державами цивілізованого світу та міжнародними організаціями й інституціями. В цьому контексті надзвичайно актуальною є розробка проблематики діяльності миротворчих місій під час польсько-української війни 1918–1919 рр. Зважаючи на це, варто детальніше зупинитися на розгляді проблеми вирішального впливу політики Антанти щодо припинення польсько-українського військового конфлікту в зазначений період. Адже досвід минулого неоціненно важливий для України в сучасних реаліях російсько-української війни та діяльності міжнародних інституцій у її припиненні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Першими висвітлювали означене питання безпосередні учасники подій: М. Лозинський, М. Омелянович-Павленко, В. Кучабський, А. Крезуб, Л. Шанковський, І. Карпінець, С. Шухевич та ін. Характерною рисою цих досліджень стало

поєднання у них ознак наукової праці, таких як посилання на історичні джерела та цитати із них, із власними спогадами та рефлексіями автора, аргументацією або виправданнями його політичних поглядів чи вчинків. Зокрема, аналізуючи польсько-українську війну 1918–1919 рр. та діяльність місій Г. Вейда та Ж. Бартелемі член УНРади М. Лозинський у праці "Галичина в рр. 1918–1920" аргументував, "на жаль трагедія лежала в тім, що ні Антанта, ні більшовики не хотіли допустити до державної самостійності України: тому не думали сповняти тих надій, які на них покладено" [6, с. 36]. На зорі незалежності української історіографії побачили світ синтетичні праці М. Литвина та К. Науменка "Історія ЗУНР", М. Литвина "Українсько-польська війна 1918–1919 рр.". Тематика їхніх наукових робіт охоплювала широкий спектр проблем, які неможливо було ґрунтовно та досконало висвітлити, зважаючи на невеликий обсяг вказаних праць. У новітній українській історіографії проблематика діяльності миротворчих місій Антанти відображена у працях О.Реєнта, В. Великочого, О. Красівського, Є. Лизня, С. Борчука, І. Дацківа та ін.

В контексті вивчення даної проблеми в українській історіографії, то особливої уваги заслуговує дисертація львівської історикині Ганни-Меланії Тички, яка у своїй дисертації "Східна Галичина у політиці Франції (1918–1923)" зуміла значно заповнити цю прогалину. Серед польських вчених, слід відзначити праці М. Клімецького та Т. Кісілєвського.

Стан наукової розробки проблеми свідчить про актуальність її комплексного вивчення й потребу залучати нові джерела для висвітлення діяльності миротворчих місій у контексті визначального впливу держав Антанти стосовно вирішення польсько-українського військового конфлікту 1918–1919 рр.

Метою дослідження є всебічно проаналізувати діяльність миротворчих місій Антанти у ході польсько-української війни.

Реалізація мети передбачає вирішення наступних завдань: висвітлити основні тенденції формування та діяльності перших

миротворчих місій Антанти крізь призму військово-політичних подій під час першого етапу польсько-української війни; дослідити деталі візиту місії під керівництвом Г. Вейда в Східну Галичину; окреслити основні напрямки діяльності та структуру місій Ж. Бартелемі.

Кінець Першої світової війни ознаменував розпад великих імперій – Австро-Угорської, Російської, Османської – і появу нових національних держав. На уламках Австро-Угорщини восени 1918 р. українці Галичини проголосили створення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Проте на ці ж території – Східну Галичину та м. Львів – претендувала й відроджена Польська держава. Зіткнення національних амбіцій привело до польсько-української війни 1918–1919 рр., яка стала не лише регіональним конфліктом, а й об'єктом міжнародної дипломатії великих держав Антанти.

В ніч з 21 на 22 листопада 1918 р. під натиском переважаючих сил, та після важких тритижневих боїв, українські війська змушені були залишити столицю ЗУНР м. Львів. Надалі відбуваються різноманітні військові та політичні події, в яких досить цікаву, а в деяких випадках і вирішальну роль

відігравала Антанта. Велика Британія, Франція, Італія та США, які як переможці в Першій світовій війні, мали вирішити долю східноєвропейських народів та сформувати нову політичну карту Європи. Вже під час боїв у м. Львові було зрозуміло, що Антанта має на меті втрутитись в польсько-український конфлікт, а її симпатії вже тоді були на боці Польщі. Уряди Великої Британії і особливо Франції активно підтримували панівні кола відродженої Другої Речі Посполитої, бо й самі проявляли неабияку економічну зацікавленість західноукраїнськими землями [3, с. 57].

Вже у листопаді 1918 р. держдепартаментом США було створено спеціальне бюро в Європі на чолі з керівником американської місії у Європі Арчибальдом Куліджем, яке займалося організацією агентурної роботи в усіх європейських країнах, в тому числі і в Східній Галичині [15, p. 194–197].

Незабаром на територію ЗУНР у проникали вже цілі групи її посланців, таємно і з дипломатичними паспортами та повноваженнями. У листопаді 1918 р. у м. Львові побував член французької місії в м. Яссах Анрі Віллєм у супроводі польського агента М. Сокольницького [7, с. 8]. Про появу А. Віллема у м. Львові пише сучасний польський історик М. Козловський. Передусім він відзначає, що приїзд француза збігся з прибуттям до м. Львова значної польської підмоги з м. Перемишля (бронепоїзд і 5 вагонів війська – 140 офіцерів, 1228 жовнірів, 8 гармат), про що не знало українське командування м. Львова. А. Віллем мав забезпечити продовження перемир'я на день з тим, щоб краще підготувати штурм м. Львова поляками [14, s. 206].

13 грудня 1918 р. до м. Тернополя з м. Ясс прибула британська місія в складі капітана Джонсона і поручника Бідермана. Як бачимо з повідомлень преси й архівних джерел, вона мала завдання прискорити окупацію Східної Галичини Польщею, вивчити "відносини та настрій в нашій державі і дослідити справу розвитку більшовизму" [1, с. 1]. 15 грудня 1918 р. місія прибула до м. Львова. Вона запропонувала Тимчасовому комітету міста просити Антанту про негайну інтервенцію її військ у Східну Галичину [7, с. 8]. Цю ж ідею мусувала тоді й британська преса [2, с. 400].

На початку січня 1919 р., на думку сучасного польського дослідника Яна Пісулінського, керівництво Антанти розпочало здійснювати реальні дії щодо припинення польсько-українського військового протистояння у Східній Галичині [16, s. 114]. 17 січня 1919 р. до м. Львова прибув британський військовий аташе полковник Гаррі Вейд. Крім польського командування у м. Львові, члени місії провели зустрічі з українськими військовиками, зокрема з І. Омеляновичем-Павленком, командиром групи "Наварія" під м. Львовом та рідним братом командувача УГА М. Омеляновича-Павленка [13, s. 166]. 19 січня 1919 р. голова британської місії під час переговорів між представниками ЗОУНР і Польщі виступив із заявою, у якій прямо заявив: "Антанта вимагає, щоб військова демаркаційна лінія була прийнята по р. Буг, через Куровичі, Ходорів, Стрий, а нафтові райони передаються англо-американській комісії" [2, с. 403].

Перемовини між поляками та українцями, ініційовані Г. Вейдом зупинила поява в Східній Галичині наприкінці січня 1919 р. скерованої Антантою місія,

яка прибула сюди з м. Салонік через Угорщину під керівництвом французького генерала Ж. Бартелемі з інформаційною метою, щоб на місці розглянути перебіг та перспективи польсько-української війни [10, s. 3]. Це була перша поява Ж. Бартелемі на теренах Галичини. До складу даної місії також входили: три французькі офіцери – майор де л'Итуаль і поручники Ламарк та Дельпеш, два британські офіцери – полковник Генрі Сміт і майор Фордхем, а також супровід із шести солдатів охорони [17, s. 1–2.]. Загалом місія Ж. Бартелемі мала інформативний характер і отримала широкомасштабне завдання досконало вивчити політичне, економічне й військове становище, національно-культурні відносини в Галицькому регіоні та підготувати змістовний і вичерпний звіт Найвищій раді Антанти.

Безпосереднє втручання Антанти в польсько-українську війну відбулося в дуже критичний момент для поляків, тоді, коли війська УГА у так званій Вовчухівській офензиві, що розпочалася 17 лютого 1919 р. з метою опанувати залізничну лінію м. Львів–м. Перемишль і таким чином замкнути герметично м. Львів з усіх сторін, досягла такого успіху, що українські частини підійшли до цієї залізниці впритул. Вже наступного дня, 18 лютого полковник Віктор Курманович отримав від Найвищої ради Антанти телеграму з вимогою припинити вогонь у районі залізниці м. Львів–м. Перемишль з тим, щоб пропустити до м. Львова нову миротворчу місію на чолі з Ж. Бартелемі. Командування Української Галицької Армії (далі – УГА) категорично відмовилося припинити операцію в момент її найвищого піднесення. Та уряд ЗОУНР і Є. Петрушевич особисто продовжували вірити у справедливість Антанти [4, с. 191]. У вирішальній фазі боротьби за м. Львів місія Ж. Бартелемі зажадала припинення бойових дій на польсько-українському фронті, щоб вона мала можливість провести перемовини з обома сторонами військового конфлікту. 22 лютого 1919 р. зі своєї резиденції в палаці Потоцького Ж. Бартелемі звернувся до поляків і українців із закликом припинити бої і розпочати переговори. Українцям обіцялась опіка і визнання Антантою [8, с. 95].

Дипломатична місія Антанти, 27 лютого 1919 року дізнавшись про перебування С. Петлюри в Східній Галичині, вирішила зустрітися в м. Ходорові з ним, а також з делегатами ЗОУНР Є. Петрушевичем та С. Голубовичем. С. Петлюра погодився підтримати Ж. Бартелемі за умови, що Антанта визнає УНР і ЗОУНР і надасть допомогу українцям у боротьбі з більшовиками. Членам галицької делегації С. Петлюра радив прийняти пропозиції генерала Ж. Бартелемі, бо це відкриє шлях до визнання УНР в Європі та дасть змогу отримати допомогу амуніцією та військовими товарами для продовження боротьби за незалежність України [3, с. 59].

28 лютого 1919 р. о 15.40 коаліційна місія викликала польську та українську делегації і продиктувала їм умови перемир'я, відповідь на які повинна була бути надана до 5 березня 8.00 [18, p. 86]. Генерал Ж. Бартелемі представив демаркаційну лінію, за якою майже третина Східної Галичини включно з м. Львовом і Дрогобицько-Бориславським нафтовим басейном, мала відійти до Польщі. Представники Антанти запевняли, що це тимчасова лінія

розмежування, а остаточний кордон встановить Паризька Мирна Конференція (далі – ПМК). Своєю чергою представник США Р. Лорд вказував, що поляки краще керуватимуть нафтовим басейном і більш раціонально використовуватимуть його родовища. Водночас антантівська місія обіцяла, що якщо галицький уряд на неї погодиться, то Антанта визнає ЗОУНР та надасть усіляку допомогу [9, с. 36]. Незважаючи на тиск місії Ж. Бартелемі й бажання керівництва ЗОУНР зберегти добрі відносини з Антантою, зазначені умови українці відкинули. Делегація ЗОУНР, їдучи зі м. Львова через м. Ходорів, у порозумінні з урядом ЗОУНР та командуванням УГА, вирішила денонсувати угоду про перемир'я від 25 лютого 1919 р. та доручила НК УГА відновити бойові дії на фронті [5, с. 269].

Найвища рада Антанти будь-що хотіла припинити польсько-українську війну і мирним шляхом ліквідувати один з східноєвропейських конфліктів. Провідні очільники ПМК вперто намагалися примирити ворогуючі сторони та сконцентрувати їхню військову міць проти більшовицької Росії. З цією метою, 27 березня 1919 р. в окупованому поляками м. Хирові пройшли перемовини між делегаціями ЗОУНР (генерал В. Генбачев, підполковник В. Фідлер, майор К. Долежаль, лейтенант С. Малецький, М. Лозинський та отець Ф.-К. Бонн як перекладач) і Польщі (граф А. Скарбек як політичний представник, полк. Мечислав Кулінський, майор Ян Мар'янський, капітан Ян Розвадовський, лейтенант К. Короткевич). Проте підписання перемир'я було неможливим, оскільки польські делегати відмовилися брати на себе відповідальність визнати принципи депеші від 19 березня 1919 р. [7, с. 6].

У червні 1919 р. на Галицькому фронті перебувала чергова коаліційна місія в складі французького полковника Де Ренті, англійського майора Кінга й американського капітана Форстера. Її головною метою був огляд ситуації на польсько-українському та польсько-більшовицькому фронті в Галичині. Місію Антанти супроводжував польський генерал Роберт Ламезан як представник Верховного командування війська польського [11, s. 3]. 11 червня 1919 р. об 11.00 дана місія прибула до окупованого поляками м. Станиславова. На зустрічі біля міської ратуші Де Ренті виголосив промову, в якій віддав честь польському війську та вільній Польщі, а також вислухав скарги на українську владу. Опісля члени місії Антанти мали урочистий обід у ресторані "Уніон", а вже о 18.00 після бенкету покинули місто – очевидно, у зв'язку з швидким наближенням УГА в ході Чортківської офензиви [12, s. 5].

Таким чином, відчайдушні спроби вищого керівництва ПМК примирити ворогуючі сторони за допомогою різноманітних миротворчих місій не мали бажаних результатів, польсько-українська війна продовжувалась з усіма її трагічними наслідками. Обидві сторони протиборства на дипломатичному рівні невпинно звинувачували одна одну в недотриманні тих чи інших домовленостей, пропонованих делегатами Антанти, що своєю чергою не давало можливості очільникам Антанти залагодити військовий конфлікт у Східній Галичині мирним шляхом.

Політика керівних кіл США, Великої Британії, Франції, Італії щодо ЗУНР-ЗОУНР загалом була подвійною. З одного боку, ці держави всіляко

підтримували Польщу в її війні проти ЗОУНР, а з іншого – не бажали негайного розгрому УГА, розраховуючи тимчасово примирити ворогуючі сторони, щоб потім використати їхні збройні сили у війні проти більшовицької Росії. Кінцева мета західних держав на ПМК стосовно галицької проблеми зводилася до того, щоб домогтися угоди між ЗОУНР та Польщею на користь останньої.

Антанта де-юре так і не визнала ЗУНР–ЗОУНР, надаючи велику допомогу Польщі, що воювала проти українців. Зрештою, Антанта санкціонувала польську окупацію Східної Галичини. Водночас Антанта, а з нею і весь світ, змушені були рахуватись з фактичним існуванням ЗОУНР, визнавати її представників, висилати різні місії на переговори до Східної Галичини, утворювати комісії для вивчення і роз'язання польсько-українського воєнно-політичного протиборства. Таким чином, можна впевнено стверджувати, ЗУНР–ЗОУНР стала на той момент вагомим фактором міжнародних відносин.

Список використаних джерел: Вперед. 1918. 17 грудня. Вівторок. Рік ІІІ. Ч. 15. С. 1. Західно–Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія / кер. авт. кол й відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сівестрія, 2001. 628 с. *Лизень Є.* Вплив миротворчих місій Антанти на перебіг польсько-української війни (листопад–червень 1918–1919 рр.). Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. 2020. Ч. 22. С. 57–62. *Литвин М.* Проект "Україна". Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. Харків: Фоліо, 2015. 379 с. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ, Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с. *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920. Відень, 1922. 236 с. *Тичка Г.М.* Східна Галичина у політиці Франції (1918–1919): дис. канд. іст. наук : 07.00.02, 07.00.03. ЛНУ ім. Івана Франка: Львів, 2018. 285 с. *Ярославин С.* Визвольна боротьба на Західно–українських землях у 1918–1923 рр. Філадельфія: Америка, 1956. 183 с. *Chwila.* 1919. 26 stycznia. Rok I. Nr. 14. S. 3. *Gazeta Lwowska.* 1919. 11 czerwca Rok 109. Nr. 133. S. 3. *Gazeta Lwowska.* 1919. 14 czerwca Rok 109. Nr. 136. S. 5. *Klimecki M.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. Warszawa, 2000. 291 s. *Kozłowski M.* Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią, 1918–1919. Krakow, 1990. 297 s. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919. Vol. III. United States Government Pritning Office Washington: 1963. 1062 p. *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Toruń: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. 480 s.

Євгеній ВДОВИЦЬКИЙ
доктор філософії
Професор кафедри Військово-Морських Сил
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0930-525X
Електронна пошта: vdovitscky@ukr.net.
Олександр НАШИВОЧНІКОВ
кандидат історичних наук
Професор кафедри Військово-Морських Сил
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID https://orcid.org/ 0000-0003-4197-6408

Електронна пошта: dr.alexander@ukr.net

ПРОТИЧОВНОВІ КОРВЕТИ ПРОЄКТУ 1241.2 У СКЛАДІ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1996-2023)

Анотація. В доповіді розглянуто події, що пов'язані з прийняттям до складу Військово-Морських Сил Збройних Сил України корветів проєкту 1241.2 після поділу Чорноморського флоту Військово-морського флоту СРСР, відновленням їх технічної готовності, виконанням ними завдань та причинами виключення із складу флоту. За результатами проведеного дослідження встановлено, що кораблі цього проєкту передавались до складу Військово-Морських Сил Збройних Сил України в незадовільному технічному стані, а відсутність коштів на відновлення їх технічної готовності не дозволило в повній мірі реалізувати потенціал кораблів та повноцінно залучати їх до виконання навчально-бойових завдань на протязі всього періоду перебування у складі Військово-Морських Сил.

Ключові слова: загрози, Військово-Морські Сили, бойовий корабель, малий протичовновий корабель, корвет, проєкт 1241.2.

Постановка проблеми. Питання ведення боротьби з підводними човнами в Чорному морі набуло актуальності для причорноморських країн ще на початку XX сторіччя, з появою в цій акваторії перших підводних човнів. Для Військово-Морських Сил Збройних Сил України (далі – ВМС ЗС України) це питання також є актуальним, починаючи з часу їх створення у 1992 році. Так, на момент створення вітчизняних ВМС у бойовому складі військово-морських сил Туреччини, Болгарії та російської федерації перебували підводні човни, що обумовлювало потребу в протичовнових кораблях, спроможних здійснювати їх пошук та знищення, особливо в ближній морській та прибережній зонах.

До складу ВМС ЗС України в різний період часу входили фрегати проєкту 1135, корвети проєктів 1241.2 та 1124 різних модифікацій, спроможних виконувати зазначені завдання. Корвети проєкту 1241.2 спроможні виконувати широкий спектр завдань, мають високу швидкість, остійність та спроможність виконувати завдання в складних погодних умовах. Однак кораблі цього проекту, які були прийняті до складу ВМС ЗС України після поділу Чорноморського флоту Військово-морського флоту СРСР (далі – Чорноморський флот), вже мали тривалий термін експлуатації та потребували відновлення технічної готовності. Тому у сучасних умовах, коли ВМС ЗС України поповнюються не лише новими кораблями та катерами, а й тими, які виводяться з бойового складу ВМС країн-партнерів України, практичний інтерес представляє як досвід прийняття до складу вітчизняного флоту і введення в стрій корветів проєкту 1241.2 та виконання ними завдань у період перебування їх у складі ВМС ЗС України (1996–2023 роки), так і вивчення причин їх втрати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз робіт за темою даного дослідження показав, що окремі питання прийнятя до складу

ВМС ЗС України корветів проєкту 1241.2, відновлення їх технічної готовності, виконання ними завдань та причин виключення із складу флоту розглядалися лише вітчизнаними науковцями [1−7]. При цьому, зазначені праці мають здебільш загальний характер, зокрема [1−6] дають фрагментарне уявлення щодо проблемних питань розподілу Чорноморського флоту, окремих аспектів виконання ними навчально-бойових завдань та участі в заходах міжнародного військового співробітництва.

Безумовно, важливим джерелом для даного дослідження також є звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України [7], який дозволяє дослідити питання технічної готовності кораблів проєкту 1241.2 на момент їх передачі до складу ВМС ЗС України.

Однак аналіз наведених вище праць свідчить, що цілісного дослідження, присвяченого наведеним питанням, не проводилось, що зумовлює актуальність обраної автором теми.

Метою дослідження є, дослідити перебіг подій, що пов’язані з прийняттям до складу ВМС ЗС України корветів проєкту 1241.2 після поділу Чорноморського флоту, відновленням їх технічної готовності та виконанням ними завдань у період з 1996 по 2023 роки, а також причинами їх втрати для вітчизняного флоту.

Малі протичовнові кораблі проєкту 1241.2 (шифр “Молния-2”, за класифікацією НАТО – Pauk-class corvettes) – серія радянських малих протичовнових кораблів, побудованих на базі великого ракетного катера проєкту 1241.1 (шифр “Молния”). Вони призначались для пошуку та знищення підводних човнів противника в закритих морях, а також виконання завдань охорони водного району. Вказані кораблі хоч і мають водотоннажність менше 500 тонн, але віднесені до 3 рангу і класифікуються як малі протичовнові кораблі.

У складі ВМС ЗС України перебувало 2 мпк вказаного проєкту (за вітчизняною класифікацією – корвет), а саме: “Хмельницький” та “Ужгород”. Обидва кораблі були прийняті до складу ВМС ЗС України після розподілу Чорноморського флоту.

Корвет “Ужгород” був закладений на Ярославському суднобудівному заводі (далі – СБЗ) в травні 1981 року, спущений на воду в липні 1982 року та у подальшому прийнятий до складу Чорноморського флоту у лютому 1983 року під назвою МПК-93. До 1996 року корабель входив до складу 307-го дивізіону протичовнових кораблів 17-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази (смт Новоозерне).

Після розподілу Чорноморського флоту у 1996 році корабель було передано Україні, перекласифіковано в корвет та перейменовано на “Ужгород” (бортовий номер U207). Корабель було передано у незадовільному технічному стані, хоча строк його служби складав менше 15 років [7]. Причиною незадовільної технічної готовності корабля було не стільки часовий чинник фізичного зносу корабельних механізмів та озброєння, а насамперед чинник навмисного виведення з ладу озброєння корабля російською стороною. Через відсутність фінансування відновити технічний стан корабля не вдалося, тому

він весь час перебував у резерві та жодного разу не виходив у море для виконання завдань за призначенням. В листопаді 2012 року, у зв’язку із закінченням строку експлуатації та недоцільності відновлення, корабель було виведено із бойового складу ВМС ЗС України [8].

Корвет “Хмельницький” був закладений на Ярославському СБЗ в жовтні 1983 року, спущений на воду в січні 1985 року та у листопаді 1985 року прийнятий до складу Чорноморського флоту під назвою МПК-116. До 1996 року корабель, як й МПК-93, входив до складу 307-го дивізіону протичовнових кораблів 17-ї бригади кораблів охорони водного району Кримської військово-морської бази.

Після розподілу Чорноморського флоту у 1996 році корабель було передано Україні, перекласифіковано в корвет та перейменовано на “Хмельницький” (бортовий номер U208). На момент передачі корабель мав низку несправностей корабельних механізмів та озброєння, хоча термін його служби на цей час складав менше 12 років [7]. Незважаючи на це, у 1996-1999 роках корвет “Хмельницький” брав участь у заходах бойової підготовки та низці міжнародних навчань, зокрема, у оперативно-тактичних навчаннях “Море-96” (1996 рік), українсько-російських навчаннях “Фарватер миру” (1997 рік) та українсько-американських навчаннях “Сі Бриз” (1998 рік), а у 1999 році, під час збору-походу кораблів ВМС ЗС України, корабель успішно виконав торпедні стрільби [9-10]. У подальшому, з 2001 по 2005 роки, через необхідність відновлення технічного стану, корабель знаходився в ремонті. Проте, за відсутності належного фінансування, ремонтні роботи були на тривалий час призупинені. Тільки у 2011 році корвет “Хмельницький” вперше за багато років вийшов в море та взяв участь у дослідницькому командно-штабному навчанні “Адекватне реагування-2011”, у ході якого відпрацював дії щодо пошуку, стеження та знищення підводних човнів противника. У 2013 році, після прийняття рішення щодо запровадження несення бойової служби кораблями ВМС ЗС України в Чорноморській операційній зоні, корвет “Хмельницький” в червні – липні 2013 року виконував вказане завдання та здійснював ведення розвідки у визначених морських районах, моніторинг надводної, підводної й повітряної обстановки, несення бойового чергування з протиповітряної та протичовнової оборони, охорони підводного простору у межах територіального моря України, проведення контрольного пошуку підводних човнів, контролю цивільного судноплавства. 20 березня 2014 року, у ході окупації Криму, корабель було захоплено російськими військами. З цього часу він перебував в пункті базування Севастополь під контролем противника, а у 2023 році його було утилізовано [11].

За час перебування у складі ВМС ЗС України, корвети проєкту 1241.2 (“Ужгород”, “Хмельницький”) так і не змогли реалізувати свій потенціал у ході виконання навчально-бойових завдань на протязі всього періоду їх перебування у складі Військово-Морських Сил. Причиною стало, перш за все, незадовільний технічний стан корабельних механізмів та озброєння на момент передачі кораблів до складу ВМС ЗС України під час розподілу Чорноморського форту, обумовлений у тому числі і навмисними діями російської сторони з виведення

їх з ладу. Водночас, через недостатнє фінансування ВМС ЗС України не вдалося ввести в стрій корвет “Ужгород” та тривалий час відновити технічну готовність корвету “Хмельницький”. Як наслідок, вказане призвело до зниження бойового потенціалу вітчизняного флоту та його спроможностей з виконання завдань у ближній морській та прибережній зонах, зокрема, щодо пошуку та знищення підводних човнів противника.

Список використаних джерел: *Бадах Ю.* Початковий етап розбудови Військово-Морських Сил України. *Воєнна історія*. 2007. № 4-6 (34-36). С. 20–25. *Прийдун С.* Проблема розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України (1991-1997 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія*. 8018. Том 1, № 2. С. 113–120. *Безкоровайний В.* Військово-Морські Сили України: минуле та майбутнє. Роздуми командувача флоту. Севастополь : Флот України, 2013. 384 с. *Мамчак.М.* Україна: шлях до моря. Історія Українського флоту. Снятин : ПрутПринт, 2007. 404 с. *Тенюх І.* До 15-ї річниці Військово-Морських Сил Збройних Сил України. *Воєнна історія*. 2007. № 4-6. С. 20–25. *Близнюков С.П.* Хроніка створення Військово-Морських Сил України. *Наука і оборона.* 2007. № 3. С. 19–22. Розподіл кораблів, військової техніки та озброєння ЧФ СРСР, а також рух корабельного складу ВМСУ (додаток 2 до Звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки). URL: https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok2.htm (дата звернення: 24.09.2025). Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 року № 878-р “Про походження рішень щодо виключення із складу Військово-Морських Сил бойових кораблів (катерів) та суден (кораблів) забезпечення”. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/245775539 (дата звернення: 24.09.2025). Історична довідка. URL: https://navy.mil.gov.ua/istorichna-dovidka/(дата звернення: 24.09.2025). Міноборони показало як відбувались перші масштабні навчання флоту “Море-96”. URL: https://militarnyi.com/uk/news/minoborony-pokazalo-yak-vidbuvalys-pershi-masshtabni-navchannya-flotu-more-96/ (дата звернення: 24.09.2025). Росія утилізує захоплені судна ВМС України. URL: https://militarnyi.com/uk/news/rosiya-utylizuye-zahopleni-sudna-vms-ukrayiny/ (дата звернення: 24.09.2025).

Тарас ГРИНЧУК
студент ІІІ курсу історичного факультету
Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
(м. Кам’янець-Подільський, Україна)
Електронна пошта: istp1b23.hrynchuk@kpnu.edu.ua

СУЧАСНА ВІЙСЬКОВА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ ІЗ ПОДІЛЬСЬКОЮ СПЕЦИФІКОЮ

Анотація. У повідомленні досліджується сучасна військова символіка Поділля (Хмельницька та Вінницька області). Здійснюється семіотичний та історичний аналіз, показується трансформація геральдичних і народних мотивів у локальні коди. Наголошується на їхній ролі у мобілізації та легітимації ідентичності. Проаналізовано символіку дев’яти бригад, що нині дислокуються на території Вінницької та Хмельницької областей.

Ключові слова: військова символіка, емблема, шеврон, Поділля, регіональна ідентичність, геральдика.

Постановка проблеми. Українська військова символіка має витоки в добу Середньовіччя. Але після відновлення незалежності у 1991 році, коли з'явилася можливість формувати власну військову емблематику, вона все ж ще довго мало чим відрізнялася від радянської доби. Після Революції гідності 2014 р. та повномасштабного рашистського вторгнення 2022 р., коли в Україні відбувалося активне творення нових військових формувань, питання військової символіки вийшло за межі вузького кола спеціалістів з геральдики чи вексилології та стало предметом ширшого наукового й суспільного обговорення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Десятки нових військових підрозділів отримали власні шеврони та прапори, часто розроблені за участі геральдистів Українського геральдичного товариства. Вагомою є роль в цьому процесі головного спеціаліста відділу розвитку військової символіки та геральдики Центрального управління розвитку матеріального забезпечення Міністерства оборони, члена УГТ Олекси Руденка [1]. Ще до повномасштабного вторгнення низка ґрунтовних загальнотеоретичних розвідок з даної проблематики була опублікована на той час кандидатом історичних наук Віктором Карповим [2; 3]. У той же час Михайло Слободянюк підготував понад 60 спеціальних праць, які присвячені сучасній військовій символіці: тез повідомлень, статей і монографій та в 2018 р. під керівництвом голови УГТ, доктора історичних наук Андрія Гречила захистив дисертацію на ступінь кандидата історичних наук [4-7].

Метою дослідження є охарактеризувати розвиток сучасної військової символіки на Поділлі (Хмельницька та Вінницька області) – регіоні, який має багатий геральдичний спадок. Аналіз подільських прикладів військової символіки дозволяє побачити, як історична пам'ять інкорпорується у сучасні військові практики, і чи є реалізованим цей спадок як такий.

Після 24 лютого 2022 р. процес створення нової айдентики набув значної інтенсивності: кількість нових емблем і символів різко зросла, причому поряд із офіційною символікою МОУ масово виникають неофіційні ініціативні варіанти, що поєднують в собі найрізноманітніші погляди. Підрозділи, від полків до взводів, створюють власні символи, які відображають їхні погляди, і процес цей не є контрольованим.

Автор нарахував дев'ять бригад, що нині дислокуються на території Вінницької та Хмельницької областей. До цього переліку входять дві бригади сил підтримки, дві бригади повітряних сил, дві бригади територіальної оборони, одна важка механізована бригада, одна бригада сил безпілотних систем та одна ракетна бригада. Окремі полки, бригади Національної гвардії України, підрозділи СБУ та ССО в даній роботі представлені не будуть, оскільки заслуговують окремої уваги.

Огляд військової символіки варто почати з двох бригад сил підтримки, а саме з 48-ї інженерної Кам'янець-Подільської бригади, що логічно виходячи з

назви дислокується в Кам’янці-Подільському та 70-ї окремої бригади підтримки, постійний пункт дислокації якої знаходиться в місті Бар Вінницької області.

Нарукавний знак 48-ї інженерної бригади є промовистим прикладом поєднання локальної геральдичної традиції та офіційної військової символіки. Центральне місце на ньому посідає постать святого Юрія Змієборця, безпосередньо пов’язана з історичним гербом Кам’янця-Подільського, що здавна функціонує як один із пізнаваних символів регіону. У верхній частині композиції розміщено знак інженерних військ України – схрещені сокири, демонстрація родової належності з’єднання та його спеціалізовану функцію [8].

Нарукавний знак 70-ї окремої інженерної бригади поєднує символіку роду військ та локальні елементи: чорний щит із жовтою облямівкою та схрещені сокири репрезентують інженерні війська, а в центрі розташовано герб міста Бар із сонцем і фортецею з ключем, доповнений якорем та написом “Св. Миколай” [9]. Така багатошарова композиція ефективно прив’язує бригаду до конкретного регіону, але водночас страждає від перевантаженості символами, що ускладнює візуальне сприйняття.

383-тя окрема бригада безпілотних авіаційних комплексів являє собою спеціалізоване формування Повітряних Сил ЗСУ, що зосереджує свою діяльність на розвідці, цілевизначенні та нанесенні ударів із застосуванням БПЛА, забезпечуючи ситуативну обізнаність і оперативну підтримку наземних підрозділів. У серпні 2023 р. бригада офіційно отримала оновлений нарукавний знак, центральним мотивом якого є срібна голова боривітра – образ, що метафорично апелює до здатності тривалого спостереження й пошуку цілей у повітрі; цей центральний елемент доповнено супровідними графічними рішеннями, що натякають на БПЛА та радіолокаційну/зв’язкову функцію підрозділу, тобто відходом від прямої технічної маркіровки на користь персоніфікованого “мисливського” архетипу [10].

З прагматичної точки зору зміни візуальної ідентифікації свідчать про прагнення посилити пізнаваність підрозділу та його наративну роль у публічній комунікації, тоді як критичною проблемою залишається ризик часткової втрати технічної конкретики у символіці на користь метафоричних образів. Що не є якимось негативним фактором, це констатація.

Наступною на розгляді є 456-та окрема бригада транспортної авіації імені Дмитра Майбороди – спеціалізоване з’єднання Повітряних Сил, відповідальне за перевезення особового складу, техніки й вантажів. Нарукавний знак бригади виконано у вигляді щита темно-синього фону з контрастною сріблясто-білою фігурою крилатого коня (пегаса) у центрі й тонкою світлою облямівкою по краю [11].

Композиція стисло ілюструє ідею мобільності та повітряного транспорту – метафоричний образ, який як зазначено в документальному фільмі про військову айдентику від суспільного, натхненний грецькою міфологією, де пегас виконував роль доставки грому та блискавки на Олімп [12].

Важливою частиною Сил оборони є бригади територіальної оборони. Щодо айдентики таких підрозділів, то зазвичай вони використовують місцеві,

обласні символи, але обов’язковою частиною є щит зі звуженою зубчатою главою, що символізує захисний мур [13]. Сучасні нарукавні знаки ТрО було затверджено тодішнім Головнокомандувачем Валерієм Залужним ще у 2021 р. [14].

Нарукавний знак 106-ї бригади територіальної оборони Хмельницької області має класичну геральдичну форму щита з центральним мотивом – шістнадцяти променевим сонцем. Сонце виступає прикладом регіональної прив’язки до візуальних традицій Поділля і забезпечує простий, впізнаваний силует. А в 120-тій бригаді ТрО Вінницької області все набагато простіше, вона за свій нарукавний знак взяла геральдичний щит червоного кольору з синьою зубчатою главою (обов’язковою для ТрО) та хрестом, що переходить у два гачки, за основу було взято герб міста Вінниця [15]. Тим самим підкресливши свою географічну приналежність.

Наступною бригадою, нарукавний знак якої нагадує про не такі давні “танкові” часи є 3-тя окрема важка механізована Залізна бригада, яка базується в селищі Ярмолинці в Хмельницькій області. Це з’єднання, утворене у 2025 р. на базі 3-ї танкової бригади, що існувала з 2016 р. Реформа відбулась не через брак бронетехніки в танкових формуваннях як міг би подумати звичайний читач, а через те що було додано декілька стрілецьких батальйонів як повідомляє портал “Мілітарний” [16].

Сучасний нарукавний знак у вигляді залізного лицарського шолома, розташованого на чорному полі, було затверджено 23 квітня 2022 р. [17]. Представляє собою типовий символ сімейства колишніх “танкових” бригад ЗС України.

Передостанньою бригадою на огляді є 59-та окрема штурмова бригада ім. Якова Гандзюка, сформована наприкінці 2014 р. Її штаб розташований у місті Гайсин Вінницької області. Опис символіки цієї бригади зробив український геральдист, кандидат історичних наук Микола Чмир. У своїй роботі, присвяченій символіці цієї бригади, він вказав на варіанти символіки, яка зазнала суттєвої еволюції – перші шеврони (2014–2015 рр.) містили герби міст, де формувалися батальйони, а також девіз “Гідність – Воля – Перемога”. Наступний варіант (2015–2019 рр.) включав герб Гайсина в оточенні зброї та військової техніки. Із 2019 р. Міноборони впровадило стандартизовану емблематику, де з’явилися лапчастий хрест та умовні символи, а з 2020 р. закріплено сучасний знак – оливковий щит із трьома срібними шевронами та девізом “До перемоги”. З погляду геральдики емблема 2020 р. суперечлива. За словами М. Чмира, затверджений варіант “не має ознак, які вказують конкретно на Я. Гандзюка” – адже ті ж три шеврони носили й інші отамани корпусу. Більше того, він вказує на грубу помилку: за УНР одному отаману корпусу належав один широкий шеврон, а три знаки (з петлею) – отаману фронту. Таким чином нинішній рисунок використовує кількість шевронів із неправильним значенням. В історичному контексті тріада шевронів асоціювалася не з бригадою, а з вищим фронтовим командуванням [18].

Проблемою є також читабельність і узгодженість стилю. Деталі початкових емблем (складні герби, зброя, багато тексту) хоч і багаті на

символи, але досить перевантажені – у полі навіть середньої якості малюнок складно роздивитися здалеку. Натомість спрощена “шевронна” емблема 2020 р. легко впізнається на відстані, але дуже абстрактна та бідна за символами. Зауважу, що чорне оздоблення нової емблеми (чорний кант і “траурні” зубці) викликають дисонанс із самим девізом “До перемоги”. Як і вказав М. Чмир, цілком військова частина отримує символіку заліково-панахидного характеру – “хоч йдеться не про похоронне бюро”. Цей чорний орнамент ніби кричить “поховайте і вставайте”, що суперечить ідеї наступного удару [18].

Крайньою на огляді подільських бригад стала легендарна 19-та ракетна бригада. Бригада сформована восени 1997 р. на підставі директиви Міноборони України. Спочатку бригада увійшла до складу 1-ї ракетної дивізії Сухопутних військ, яка стала спадкоємницею традицій 19-ї Запорізької ракетної дивізії. У ході реформування ЗСУ бригада кілька разів змінювала організаційну підпорядкованість: у 2004 р. вийшла зі складу ракетної дивізії, а згодом була безпосередньо підпорядкована командуванню Сухопутних військ. Під час бойових дій на сході України (від 2014 р.) і російського вторгнення 2022 р. підрозділи бригади неодноразово застосовували “Точки-У” в бойових умовах. Удостоєна високих нагород: зокрема, у липні 2023 р. Президент відзначив бригаду почесною відзнакою “За мужність та відвагу”. 5 грудня 2019 р. бригада отримала почесне найменування “Свята Варвара”.

Перші нарукавні емблеми 19-ї бригади мали складні локальні мотиви. Так, на старих шевронах фігурують написи “Запорізька” і традиційні знаки артилерії, що відображає спадкоємність від однойменної дивізії. Тепер головний нарукавний знак бригади – зображення чорного скорпіона на червоному полі. Фігура скорпіона символізує невидиму, але болючу небезпеку для ворога, а його хвіст у вигляді ракети вказує на призначення бригади – оперативно-тактичні ракетні удари. Кольорова гама шеврона – червоний фон із чорним зображенням і золотистою облямівкою – традиційно відповідає ракетним військам та артилерії.

Місцеві мотиви повністю відсутні: жодних згадок про Хмельницький чи Поділля. З точки зору геральдики, емблема виконана в сучасному стилі: проста, цілісна композиція легко читається на формі. Водночас це не традиційна нагрудна гербова емблема зі складним геральдичним рисунком, а скоріше динамічний стилізований знак. Загалом шеврон інформативний і насичений змістом (чорний скорпіон, ракета, геральдичний колір “червоний” артилерії), але йому бракує більш явних історичних чи локальних відсилань [19].

Дослідження сучасної військової символіки Поділля показує, що місцева емблематика є результатом тривалої взаємодії історичної пам’яті, геральдичної традиції й сучасних практик військової комунікації. На прикладі нарукавних знаків підрозділів з регіону видно, як міські герби, релігійні образи й козацькі клейноди інтегруються в сучасні візуальні коди, водночас інколи поступаючись пріоритету спрощення, який необхідний для більшої пізнаванності й читабельності на відстані.

Паралельно із офіційною символікою зростає роль неформальних патчів й ініціативних емблем, які формують власні наративи підрозділів і апелюють до

бойової міфології, що підсилює внутрішню згуртованість, але ставить питання щодо смислової узгодженості з державними кодами.

З методологічного погляду поєднання семіотичного й історико-геральдичного підходів виявляється продуктивним: історичний бекґраунд роз'яснює джерела символів, а семіотичний аналіз – їхні сучасні трансформації й функції в мобілізаційній та комунікаційній практиці. На практиці це означає потребу в більш зваженому підході до розробки емблем: доцільно поєднувати простоту графічної форми з наявною локальною конкретикою, долучати фахівців із геральдики для уникнення семантичних помилок і формувати технічні стандарти, які забезпечать читабельність й одночасно дозволять зберегти регіональну ідентичність. Також важливо систематично вивчати громадське та військове сприйняття емблем через опитування й інтерв'ю. Загалом військова символіка Поділля виступає потужним маркером ідентичності й політичної комунікації в умовах війни; усвідомлене й науково обґрунтоване формування емблем може посилити легітимність підрозділів і сприяти консолідації суспільства.

Список використаних джерел: *Бенюк К.* Символіка бригад – не просто емблеми, це частина ідентичності, – Олекса Руденко про сенси в ЗСУ // Espreso [Електронний ресурс]. 22 лютого 2025. URL: https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-oleksa-rudenko-simvolika-brigad-ne-prosto-emblemi-tse-chastina-identichnosti (дата звернення: 01.09.2025). *Карпов В. В.* Історіографія проблеми української військової символіки // Бібліотекознавство. Документознавство. *Карпов В. В.* Особливості становлення символіки військових формувань України // Військово-науковий вісник. 2015. Вип. 23. С. 168-182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2015_23_14 (дата звернення: 02.09.2025). *Слободянюк М. В.* Сухопутні війська України. Історія та символіка 8-го армійського корпусу / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Акад. сухопут. військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. Львів : Астролябія, 2011. 225 с. *Слободянюк М. В.* Сухопутні війська України. Історія та символіка 13-го армійського корпусу / НАН України [та ін.]. Львів : Астролябія, 2012. 267 с. *Слободянюк М. В.* Сухопутні війська України. Нарукавна емблематика (1992–2012) / Львів. від-ня Ін-ту укр. історіографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України [та ін.]. 2-ге вид. Львів : Астролябія, 2018. 285 с. *Слободянюк М. В.* Передумови, поява та становлення нарукавної емблематики Сухопутних військ Збройних Сил України : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів, 2018. 270 с. У Міноборони представили нові нарукавні знаки для двох бригад Повітряних Сил ЗСУ // Армія Inform. 22.08.2023 [Електронний ресурс]. URL: https://armyinform.com.ua/2023/08/22/u-minoborony-predstavyly-novi-narukavni-znaky-dlya-dvoh-brygad-povitryanyh-syl-zsu/ (дата звернення: 06.09.2025). 456-а бригада транспортної авіації отримала нову емблему // Ukrainian Military Pages. 29.10.2019 [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrmilitary.com/2019/10/456bde.html (дата звернення: 06.09.2025). Чиїми іменами і чому названі підрозділи українського війська? [Документальний фільм. YouTube]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kSmck7DphIw&t=848s (дата звернення: 08.09.2025). Затверджено нарукавні емблеми для окремих бригад тероборони // Армія Inform. 16.09.2021 [Електронний ресурс]. URL: https://armyinform.com.ua/2021/09/16/zatverdzheno-narukavni-emblemy-dlya-okremyh-brygad-teroborony/ (дата звернення: 01.09.2025). 120-та окрема бригада територіальної оборони ЗСУ // Командування Сил ТрО [Електронний ресурс]. URL: https://tro.mil.gov.ua/brigade/120-ta-okrema-brigada-teritorialnoyi-oboroni/ (дата звернення: 01.09.2025). *Шумлянський Д.* Третю танкову бригаду реорганізували у Третю важку механізовану бригаду // Мілітарний портал. 18.07.2025 [Електронний ресурс]. URL: https://militarnyi.com/uk/news/tretyu-tankovu-brygadu-reorganizuvaly-u-tretyu-vazhku-

mehanizovanu-brygadu/ (дата звернення: 10.09.2025). *Однороженко О., Поцелуйко В., Руденко О., Шереметьєв О.* In hoc signo vinces. Історія підрозділів сухопутних військ Збройних сил України в знаках і символах / Передмови О. С. Сирського, О. О. Павлюка, М. В. Драпатого. Харків : Фоліо, 2025. С. 322-323. *Чмир М.* Шеврони замість хреста: нарукавна емблема 59-ї окремої мотопіхотної бригади [Електронний ресурс]. URL: https://www.academia.edu/45613652 (дата звернення: 20.09.2025). *Руденко О.* Нещадно "жалять" ворога. Що означає шеврон ракетної бригади "Свята Варвара" // Telegraf. 09.01.2025 [Електронний ресурс]. URL: https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2025-01-09/5893465-besposhchadno-zhalyat-vraga-chto-oznachaet-shevron-raketnoy-brigady-svyataya-varvara (дата звернення: 10.09.2025).

Василь ДЯЧЕНКО
кандидат педагогічних наук
Доцент кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін
Інститут Військово-Морських Сил
Національний університет "Одеська морська академія"
(м. Одеса, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1788-7333
Електронна пошта: kozak.vasil@ukr.net

МОРАЛЬНА ПІДТРИМКА У ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ ТРО В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. Робота присвячена дослідженню досвіду інформаційно-пропагандистського забезпечення (моральної підтримки) у військових частинах територіальної оборони, які терміново було розгорнуто у зв'язку із широкомасштабним вторгненням російської федерації в Україну. Проаналізовано процес комплектування, розгортання та становлення структур морально-психологічного забезпечення (саме на них покладено інформаційно-пропагандистське забезпечення) у військових частинах територіальної оборони (батальйон-бригада), характерний для Півдня та Сходу України. Проблемам морально-психологічного стану у військових частинах територіальної оборони періоду розгортання та становлення (лютий-вересень 2022 року) в умовах сучасної інформаційної війни. Підтверджено, що основою роботи відділення морально-психологічного забезпечення є робота з особовим складом щодо формування, підтримання і відновлення його морально-психологічного стану.

Ключові слова: територіальна оборона, інформаційно-пропагандистське забезпечення, офіцер, морально-психологічне забезпечення, морально-психологічний стан.

Постановка проблеми. На початок широкомасштабної війни російської федерації проти України бригади територіальної оборони (далі – ТрО) на Півдні та Сході України не були розгорнуті, (укомплектовані лише кадровим складом), із-за спротиву місцевої влади не були виділені навіть бази для розгортання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика морально-психологічного забезпечення (далі – МПЗ) у військових формуваннях в умовах сучасних воєн, зокрема гібридних та інформаційно насичених конфліктів, привертає значну увагу українських та зарубіжних дослідників. У наукових працях останніх років акцентовано на важливості інформаційно-пропагандистської роботи як складової національної безпеки, а також на тому, що моральний стан військовослужбовців є критичним фактором їхньої боєготовності. Значне місце у вітчизняних дослідженнях займає вивчення нормативно-правових засад національного спротиву, визначених Законом України "Про основи національного спротиву" (2021), який окреслює роль Сил територіальної оборони як елементу оборонної спроможності держави та визначає завдання МПЗ у їхній структурі.

Окремий напрям становлять праці, присвячені організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України, зокрема дослідження ефективності Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у ЗСУ (затвердженої наказом Генерального штабу ЗСУ №4 від 04.01.2017). У цих роботах наголошується, що діяльність підрозділів МПЗ має базуватися на принципах наступальності в інформаційному середовищі, підтримання внутрішньої комунікації, формування бойового духу та протидії дезінформаційним впливам.

Значну увагу сучасні автори приділяють питанням комплектування, підготовки та професійного становлення офіцерів МПЗ, їхньої ролі у стабілізації морального стану підрозділів та запобіганні панічним настроям у перші дні війни. Дослідження українських військових психологів висвітлюють необхідність комплексного підходу до моральної підтримки, що включає інформаційно-роз'яснювальну роботу, індивідуальне консультування, організацію культурно-просвітницьких заходів, роботу з сім'ями військовослужбовців та управління психологічними ризиками у бойових умовах.

При цьому науковці відзначають гострий дефіцит емпіричних матеріалів, що стосуються діяльності структур МПЗ у частинах територіальної оборони саме у початковий період повномасштабного вторгнення 2022 року. Більшість наявних публікацій описують практику Збройних Сил України загалом, однак специфіка ТрО, сформованих у надзвичайно стислий термін, потребує окремого аналізу. Саме ця прогалина у науковій літературі зумовлює актуальність представленої роботи.

Метою дослідження є встановлення особливостей організації та функціонування системи морально-психологічного забезпечення у військових частинах територіальної оборони у перші місяці повномасштабної агресії РФ проти України; аналіз практичних заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення, впроваджених у період розгортання та становлення ТрО; а також виявлення ключових проблем, управлінських рішень і факторів, що впливали на формування та підтримання морально-психологічного стану особового складу у критичних умовах 2022 року.

24.02.2022 року відповідно до Закону України “Про основи національного спротиву” [1] в Одеській області терміново приступили до розгортання бригади ТрО. Новопризначене відділення морально-психологічного забезпечення (далі - МПЗ) бригади розпочало негайно комплекс заходів морально-психологічного забезпечення, зокрема інформаційно-пропагандистського забезпечення [2].

Одним з перших завдань офіцерів відділення МПЗ було: методом спостережень і проведення колективних та індивідуальних бесід виявляти та відсівати непридатних до військової служби осіб. Перша колективна бесіда – це вступна ознайомча бесіда начальника відділення МПЗ з новоприбулими добровольцями про військово-політичну ситуацію, наявність військового чи бойового досвіду та інструктаж із заходів безпеки при поводженні зі стрілецькою зброєю, навчання прийомам заряджання та підготовки автомата до бою, правилам ведення вогню з різних положень; основам вартової служби тощо.

Індивідуальні бесіди офіцерами відділення МПЗ спершу проводилися з метою ознайомлення з майбутнім військовослужбовцем та запису його біографічних даних. У результаті такої системи на початковому етапі розгортання бригади було виявлено та виключено зі списків кілька десятків неадекватних та непридатних до військової служби осіб.

У подальшому колективні та індивідуальні бесіди проводилися регулярно на найрізноманітніші теми для підвищення морально-психологічного стану (далі - МПС) особового складу, його боєздатності та боєготовності. Для проведення колективних бесід національно-патріотичного спрямування запрошувалися волонтери-активісти.

Велика проблема у діяльності структур МПЗ полягала у неякісному підборі кадрів: на посади психологів у підпорядкованих військових частинах були призначені офіцери без відповідної психологічної освіти (49% - без відповідної освіти, 17% – вакансії), невідповідність військово-облікової спеціальності. Доводилося навчати їх дистанційно і на ходу. Як нововведення, до штабів підлеглих військових частин з часом були відряджені підібрані солдати з відповідною вищою психологічною освітою для надання практичної допомоги офіцерам-психологам. Проблемою також була відсутність штатних посад заступників командирів військових частин та командирів рот з МПЗ. Їхні обов’язки через наказ поклали на офіцерів–психологів (в батальйонах) і призначили їх позаштатними заступниками командирів з МПЗ. Також наказом командира були призначені позаштатні заступники командирів рот з МПЗ (зазвичай, це були головні сержанти рот).

З кінця лютого 2022 року відділення МПЗ здійснювало корегування діяльності волонтерських організацій, які взялися облаштовувати побут (санвузли, опалення тощо) та забезпечення усім, чого не вистачало для життєдіяльності особового складу та підрозділів військових частин.

21 липня 2022 у мобільному додатку “Wahtzap” було створено групу “МПЗ ***” для оперативного зв’язку та інформування структур МПЗ підпорядкованих військових частин щодо розпоряджень та телефонограм без грифу секретності, уточнення інформації тощо по лінії МПЗ.

Командирське інформування проводилося щодня на шикуваннях особового складу (командиром, за відсутності - начальником штабу чи начальником відділення МПЗ у штабі; у підрозділах – відповідними командирами), поки шикування не відмінили через небезпеку ракетних обстрілів. Надалі офіцери відділення МПЗ були розподілені по основних підрозділах та підрозділах забезпечення штабу для контролю (проведення) командирського інформування, матеріали для нього готувалися заздалегідь і розповсюджувалися через мобільний додаток "Wahtzap".

Бойове інформування в зоні бойових дій (з 03 серпня 2022 року) проводилося щодня особисто командирами тактичного рівня управління від відділення (розрахунку) до командира роти.

Цільове інформування проводилося не менше як двічі на місяць офіцерами відділення МПЗ, а також для його проведення залучалися офіцери медичної, юридичної, фінансової служб та ін.

Формування в особового складу державницького світогляду та національної самосвідомості здійснювалося, насамперед, під час щотижневих занять з національно-патріотичної підготовки відповідно до затвердженого навчального плану. Деколи тематика визначалася вищим штабом. Також відділення МПЗ скористалося правом зміни до 30% тематики, були запропоновані теми: "23 травня – День Героїв!" тощо. Зокрема, з особовим складом управління та підрозділів штабу заняття проводилися у формі бесід, обговорення чи дискусій з використанням презентацій та декламуванням віршів українських поетів, одне заняття проведено з виконанням пісень одеським гуртом "Друже Музико", три заняття проведені методом пояснення з виконанням пісень військовослужбовцем бригади кобзарем солдатом П. Ровенком. Практикувалося проведення занять з національно-патріотичної підготовки під час повітряних тривог: офіцери відділення МПЗ заздалегідь розподілялися по бомбосховищах і у випадку оголошення повітряної тривоги намагалися укритися у призначеному сховищі та провести заняття за визначеною темою.

Використовуючи інформаційні бюлетені Міністерства оборони та Генерального штабу ЗС України, виготовили наочну агітацію та розмістили у доступних місцях. Втрати російської армії оновлювалися щоденно. Використовувалися агітаційно-пропагандистські плакати та стенди, наприклад, набори плакатів "Визначні діячі Української революції 1917-1921 років", з міжнародного гуманітарного права тощо. Серед особового складу постійно розповсюджувалися: вісник Сил Територіальної оборони "Спротив" та одеська обласна громадсько-політична газета "Чорноморські новини".

У роботі з командирами для відділення МПЗ важливим було навчити їх аналізу проведених дій (більшість не була знайома з цим видом внутрішньо-комунікаційної роботи).

Проводилася індивідуально-виховна робота з особовим складом: особисті співбесіди з особовим складом, особисті доручення тощо. Крім капелана бригади, було залучено місцевих священнослужителів Православної церкви України та Української Греко-католицької церкви до проведення молитовних заходів з особовим складом для підняття морально-психологічного стану тощо.

Щодня командний склад здійснював інструктаж особового складу.

Структури МПЗ забезпечували перегляд (прослуховування) інформаційних теле-, радіопрограм, цільових (тематичних) аудіовізуальних матеріалів тощо та перегляди навчальних відеофільмів. Покращенню внутрішньої комунікації та довіри до командирів, керівництва держави і Збройних Сил України сприяли: виступи командирів та запрошених видатних особистостей; публічне обговорення найбільш актуальних проблем; вшанування кращих військовослужбовців. Щодо порушників військової дисципліни застосовували виховні заходи, зокрема найдієвіший - заслуховування їх перед побратимами.

З травня 2022 року при відділенні МПЗ була організована режисерська група на чолі з відомим українським режисером солдатом Нагорним В.В., яка створила декілька кліпів про ТрО, ютуб-канал "Жетон ****", інтернет-програму "Військова грамота". Група ініціювала створення воєнних документальних (художніх) фільмів про ТрО, що було цілковито підтримано відділенням МПЗ.

З травня 2022 року розпочалася робота з алко- та наркозалежними: роз'яснювальна робота; індивідуальні бесіди; спецзаняття; доведення вимог законодавства України під підпис; доведення негативних випадків; відповідні агітаційно-пропагандистські плакати та стенди, дошки "Вони ганьблять честь воїна ЗС України"; сповіщення батьків та дружин військовослужбовців тощо.

Утвердження у свідомості особового складу військ (сил) почуття патріотизму здійснювалося через форми військово-патріотичної роботи: бесіда, "Урок мужності" (наприклад, бесіди-концерти зі старшокласниками місцевих навчальних закладів з національно-патріотичного виховання на тему: "Україна – країна незламних людей" з виконанням пісень військовослужбовцем бригади кобзарем солдатом П.Ровенком), онлайн-конференція зі старшокласниками м. Одеси на тему: "14 жовтня – свято захисників та захисниць України тощо. У липні проведено демонстраційно-пропагандистський показ військової техніки, озброєння та спорядження з патріотичною вікториною, концертом та пригощанням козацькою кашею місцевих мешканців у 5 населених пунктах – Ісаєво, Березівка, Балта, Ананьїв, Подільськ.

З основних форм культурологічної роботи для формування в особового складу військ (сил) засобами культури і мистецтва високих морально-бойових якостей, МПС, зняття негативних і утвердження позитивних емоційних станів, відновлення духовних, моральних, психічних та фізичних сил, мобілізації (мотивації) військовослужбовців на успішне виконання отриманих завдань були використані: концерт; перегляд кінофільмів у вечірній час; перегляд навчальних відеофільмів; перегляд телевізійних передач, в основному, в індивідуальному порядку в інтернеті - через відсутність телевізорів; обговорення творів літератури та мистецтва, зокрема, художніх та документальних фільмів; заходи відпочинку - святкові заходи з нагоди державних та професійних свят; спортивні ігри (футбольні, шахові та волейбольні матчі), напівмарафон і змагання між підрозділами ("Ігри мужніх") та з місцевими командами; виставки; зустріч з видатними особистостями (в основному, з артистами та активістами); екскурсія (наприклад, пам'ятними та визначними місцями на день міста); вшанування кращих військовослужбовців тощо. За участю одеського гурту "Друже Музико", військовослужбовців територіальної оборони бандуриста солдата Павла Ровенка та поета-пісняра

солдата Миколи Серги, оркестру ВМС ЗС України та учасників самодіяльності військових частин за червень-жовтень 2022 року проведено 54 концерти.

Проводилися заняття (групи по 10-20 осіб) з психологічної підготовки, що мали інформаційну складову: побратимів інформували, що може трапитися з ними під час першого ракетного чи артилерійського обстрілу (водночас навчали, як правильно при цьому діяти), навчали прийомам саморегуляції та самодопомоги, як надавати першу психологічну допомогу побратимам під час обстрілу чи в першому бою, роздавалися кожному пам'ятки з першої психологічної допомоги, стимулюючими та релаксуючими вправами.

У початковий період повномасштабної агресії російської федерації проти України у відділеннях МПЗ військових частин ТрО основні зусилля були зосереджені на згуртуванні військових підрозділів, налагодженні комунікації у підрозділах, на системному та цільовомуо проведенні пропагандистської (контрпропагандистської), ідеологічної, інформаційно-роз'яснювальної, військово-соціальної роботи з особовим складом; душпастирської опіки військовослужбовців; пропаганди здорового способу життя; організації заходів захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; забезпечення командирів військових частин (підрозділів) та їх заступників з МПЗ прикладними методичними матеріалами, необхідними для інформаційної роботи з особовим складом в умовах підготовки і ведення бойових дій; забезпечення військ (сил) матеріалами періодичного друку.

Список використаних джерел: Про основи національного спротиву: Закон України станом на 10 квітня 2023 р. /*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, Київ: 2021. № 41, ст.339. Про затвердження Інструкції з організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України: наказ Генерального штабу ЗС України від 04.01.2017 року №4.

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА
кандидат історичних наук, доцент
Доцент кафедри методології та методики суспільних дисциплін
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8620-9291
Електронна пошта: zagrebelna2019@gmail.com
Микола ЯРЕТИК
аспірант
Інститут історії України Національної академії наук України
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: yaretyk.kolya@ukr.net

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОСТАТІ ІВАНА СІРКА: ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ІСТОРИЧНОГО ДІЯЧА У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПОКОЛІННЯ "ЗУМЕРІВ"

Анотація: У статті розглянуто методичні прийоми формування уявлень у здобувачів освіти покоління "зумерів" про запорозьке козацтво другої половини XVII століття на прикладі однієї з найколоритніших постатей

української історії – кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка, військових здобутків та пасіонарності його особистості. Проаналізовано оцінки сучасних українських істориків щодо постаті кошового отамана Івана Сірка.

Ключові слова: Запорозька Січ, Іван Сірко, кошовий отаман, методи, уявлення, легенди, пісні, історико-біографічний портрет, ліжник, опанча, чапрак, тятива.

Постановка проблеми. Іван Дмитрович Сірко – одна з найбільш суперечливих постатей української історії. Про нього народ склав дуже багато легенд та переказів. Своєю військовою вдачею, великим енергетичним потенціалом та ініціативністю отаман Сірко отримав на Запорізькій Січі значну підтримку з боку козацтва. Січове товариство вісім разів обирало Івана Сірка кошовим отаманом. Залишаючись вірним звичаям січового товариства, він часом був безпринципним, зате справедливим у намірах.

Тому вивчення персоналії Івана Дмитровича Сірка є важливим не лише для істориків, а й для пересічних громадян, в цілому для українського суспільства, особливо для здобувачів освіти в умовах сучасної російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постать кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка досліджували такі українські вчені: В. Маслійчук [5], Ю. Мицик [5, 6], В. Смолій [1], Н. Яковенко [9], Т. Чухліб [7], І. Коляда [3, 4]. Юрій Мицик підкреслює, що багато непересічних та видатних діячів в історії України та світовій історії, котрі з великою відвагою чинили спротив ворогам, вийшло з лона Вольностей Війська Запорозького. Іван Сірко вважається однією з найвидатніших особистостей з-поміж них, починаючи з періоду після смерті Богдана Хмельницького. [6, с. 15, 23]. Юрій Мицик зазначає, що в роки Руїни, коли перед українським козацтвом постало першочергове завдання: зберегти незалежну і суверенну Українську державу, відроджену Богданом Хмельницьким, козаки героїчно захищали та відстоювали інтереси народу, і неостанню роль тут відіграв Іван Сірко. Саме в цей період його ім’я зазвучало на всьому європейському просторі. Валерій Смолій у своїх дослідженнях розглядає Івана Сірка з точки зору військового та державного діяча періоду Української національної революції 1648-1676 рр. [1, с. 495]. Тарас Чухліб у своїх роботах більше уваги приділяє дипломатичним здібностям та хисту полководця Івана Сірка, оцінюючи його діяльність у взаємовідносинах з Варшавою, Римом, Москвою, Стамбулом та Бахчисараєм [7, с. 87]. Наталія Яковенко оцінює діяльність Івана Сірка в контексті його впливу на хід подій в Україні, не применшуючи його заслуг, але при цьому відмічаючи, що в деяких випадках непослідовність кошового отамана шкодила інтересам Батьківщини [9, с. 32]. Ігор Коляда в своїй роботі здійснив спробу систематизувати і узагальнити історичний матеріал, пов’язаний не тільки з біографією І. Сірка як кошового отамана, а й висвітлення його як пасіонарної особистості та закріплення його в історичній пам’яті українського народу [4, с. 6].

Мета дослідження полягає у спробі розкрити неординарність особистості Івана Сірка як козака-характерника та видатного полководця Запорозької Січі, а

також охарактеризувати технології формування уявлень у здобувачів освіти покоління "зумерів".

В сучасних умовах розвитку української освіти перед педагогами нової української школи стоїть завдання акцентування на вивченні персоналій та створенні історичних уявлень про них, наголошення на ролі людини як вирішальному факторі в історичному поступі, гуманізації історичної освіти. Однією з головних у педагогічній роботі вчителів історії є проблема з'ясування місця та ролі історичних осіб в українській історії [3, с. 32-26].

Українська вчена-методистка Я. Камбалова зазначає: "Вивчення історичних постатей, не лише сприяє цілісному пізнанню історичних процесів, а й впливає на формування ціннісних орієнтирів особистості здобувача освіти. Зображення життя та діяльності історичної постаті, її впливу на окремі події або на історичний процес у цілому сприймається та запам'ятовується здобувачами освітніх послуг з більшою готовністю, ніж оперування історичним процесом, позбавленим яскравих особистостей" [2, с. 5].

Створення історичних уявлень про персоналію передбачає характеристику особистості в контексті інформації, взятої з біографії діяча, завданням якої є реконструкція життєпису історичної особи та комплексний аналіз її здобутків. Так, на уроках історії України, а саме теми "Козацька революція середини XVII ст. і війна за суверенітет Козацької Держави другої половини XVII ст." провідну роль відіграє створення історичних уявлень про життєпис очільника Війська Запорозького Низового Івана Дмитровича Сірка, зважаючи на масштабність цієї непересічної особистості, її вплив на хід української історії та місця, яке займав Іван Сірко у міжнародній політиці та дипломатії того часу.

Одним із методичних прийомів, який доцільно використати вчителю, реалізуючи освітні завдання є використання історико-біографічного портрету особистості Івана Сірка. Протягом двохсот років вчені робили чимало спроб визначити місце та дату народження, а також дослідити родовід кошового отамана Івана Сірка – одного з найвідоміших військових керманичів України.

Однією з перших дослідницьких версій, спираючись на народні перекази, є гіпотеза про його нешляхетське походження. На думку сучасних істориків, Іван Сірко походив зі старовинного православного знатного роду. Він веде свою історію, починаючи з другої половини XVI століття.

Не менш дискусійним у колі українських істориків є питання про те, де народився майбутній військовий полководець. Його місцем народження, за однією з версій, називають Слобожанщину. Український історик Дмитро Яворницький, який досліджував запорозьке козацтво, вказує на козацьке поселення Мерефу, (нині – Харківська область) [8, с. 235]. За версією інших істориків, зокрема Юрія Мицика, імовірним місцем, де народився Іван Сірко є колишнє сотенне містечко Мурафу (Мурахфу) Брацлавського полку на Поділлі (нині – село Мурафа Жмеринського району Вінницької області [5, с.5].

Маємо історичні відомості про те, що Іван народився в родині православного шляхтича Дмитра Сірка близько 1605 року. До сьогодні ім'я

матері кошового отамана залишається невідомим. Під час хрещення йому дали ім’я на честь святого Іоанна Предтечі. Ім’я Іван перекладається як “Божий дар”.

Документальних свідчень про дитинство та юнацький період життя Івана Сірка ми не маємо. Сучасні вчені припускаються думки про здобуття Іваном освіти, належної справжньому шляхтичу.

Дмитро Яворницький зазначає: “Причиною появи Сірка в козацькому середовищі було те, що “він пішов на Січ, бо не можна було від татар жити на Вкраїні і що татари захопили його близьких родичів до Криму в полон”“ [8, с. 560].

В уявленні сучасників Іван Сірко постає хоробрим лицарем і його характеристики подібні лицарським похвалам. Невідомий автор хроніки у віршах про діяння Івана Сірка зазначав: “Земля – його ліжко, зелена трава – ліжник, сідло – м’яка подушка, чапрак – біле простирадло, опанча – перина, блискуча шабля – за дзеркало, стріли – правлять йому за гребінь, плетений шолом – за шапку, панцир – за плащ, пригорща - за чарку, тятива – за пояс, роса – щоб серце охолоджувати, болотяна вода – щоб вуса добре росли, джерельна і річкова вода – за аліканте й вино; толокно – за торт, сухар – за пряник, дика грушка, водяні горіхи та польова вода – за десерт” [5, с. 7].

Оцінку справжнього військового полководця, вмілого стратега і тактика Івана Сірка ми зустрічаємо в різні часи однаково позитивно як з боку його друзів, так і суперників. “Сірко має велику довіру в козацькому війську”, “він воїн славний і в ратній справі великий мастак”, - відгукувався про нього король Речі Посполитої Ян ІІІ Собеський. Відомий козацький літописець Самійло Величко так описував Івана Сірка: “Це був той їхній справний і щасливий вождь, який із молодих літ аж до старості бавився воєнними промислами… Його все військо дуже любило і за батька свого шанувало”. У козацьких літописах Сірко постає великим, славним та сильним кошовим отаманом [4, с. 10].

Татари дали йому прізвисько “руський диявол” (“урус-шайтан” у перекладі з татарської мови). Його іменем татарські жінки полохали своїх дітей, а султан Османської імперії видав наказ про регулярні молитви в мечетях за смерть козацького отамана Сірка, який здійснював постійні набіги на володіння Кримського ханства та ногайські степи.

Беручи участь більше ніж у п’ятдесяти п’яти боях, Іван Сірко разом зі своїм військом не програв майже у жодній з них. Саме цим він увійшов в історію як переможець. Дослідники акцентують увагу на його вмінні миттєво ухвалювати неординарні рішення та здатності швидко орієнтуватися під час походу або битви.

Таким чином, вчитель формулює разом зі здобувачами освіти узагальнення: Іван Сірко – неординарна особистість, козак-характерник та видатний полководець Запорозької Січі. Вчитель узагальнює інформацію про характерницькі здібності Івана Сірка. За переказами, кошовий отаман володів надприродними здібностями, походження котрих станом на сьогодні сучасна наука не здатна пояснити. Іван Сірко вмів заворожувати стріли та кулі, аби ті обминали його, обертатися на тварин, передбачати майбутнє, знаходити воду та

провіант у випаленому сонцем степу, використовувати чари для перемоги в битві (насилати на численного ворога такий чар, що той ставав безсилим проти незначного військового загону отамана). Іван Сірко уособлював усі риси козака-характерника і перекази про нього досить яскраво свідчать про значення Івана Сірка для сучасників та нащадків [4, с. 100].

Використання методів навчання історії, а саме усного методу (розповідь, характеристика, опис, евристична, аналітична бесіда), наочного методу (таблиця, схеми, відео- та аудіоматеріали, презентація, робота з картою), методу роботи з друкованими текстами (підручник, робочий зошит, хрестоматія), практичного методу (підготовка мультимедійних презентацій, творчих робіт, написання історичних нарисів, проєктних робіт) буде важливим для створення уявлень про історичну особу Івана Сірка.

Доцільно також використовувати інтерактивні технології, котрі забезпечують зручність під час освітнього процесу, при цьому кожен зі здобувачів освітніх послуг отримає відчуття своєї інтелектуальної спроможності та успішності. Однією з технологій колективно-групового навчання є робота в групах: проаналізувати народні легенди і пісні про полководця Івана Сірка та обговорити їх спочатку у групах, а потім у класі (легенди "Як Сірко переміг татар", "Великий Воїн", пісня "Отаман Сірко", пісня "Про Івана Сірка", пісня "Курта" тощо).

В статті з'ясовано погляди провідних вчених щодо походження Івана Сірка. На даний час існують дві основні гіпотези походження Івана Сірка – козацька та шляхетська. В статті проаналізовано оцінки сучасних українських істориків постаті кошового отамана Івана Сірка.

Доведено, що Іван Сірко був визначним політичним діячем та полководцем України. Пораховано, що він виходив переможцем більше ніж з п'ятдесяти п'яти боїв. Особливо вдалими були походи Івана Сірка проти Кримського ханства. Протягом двох з половиною десятиліть він відігравав визначну роль в організації відсічі навали Османської імперії та постійним набігам ногайських орд, але непостійність його характеру, особливо у відносинах із союзниками (І. Виговський, П. Тетеря, П. Дорошенко, Ю. Хмельницький та інші) та їх постійні зміни, зважаючи на політичну вагу фігури кошового отамана, інколи призводили до негативних наслідків для держави.

В статті зроблено спробу проаналізувати постать Івана Сірка в історичній пам'яті українського народу. Вивчення особистості кошового отамана має значний виховний потенціал для формування національної свідомості молодого покоління українців.

Запропоновано технології формування уявлень про Івана Сірка у здобувачів освіти на уроках історії України.

Отже, постать Івана Сірка відіграє величезну роль для усвідомлення українцями свого славного минулого. І зараз, коли наша держава вкотре боронить свою незалежність та переживає непрості часи, образ кошового отамана Івана Сірка постає як взірець, як мірило відданості власному народові, його звичаям та традиціям. Дізнаючись про видатного військового полководця

Івана Сірка, нове покоління українців вкотре підтверджує власне бажання боротися за світле майбутнє України, надихається його досвідом боротьби на сторінках його доблесного, гарячого, як пломінь, життя.

Список використаних джерел: Історія українського козацтва: Нариси у 2-х томах / ред. *В. А. Смолій, О. А. Бачинська, О. І. Гуржій. К.*, 2006. *Камбалова Я. М.* Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи: на прикладі теми" Кирило-Мефодіївське товариство" / *Я. М. Камбалова* // Історія в школі - Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2016. С. 5-8. *Коляда І.* Російсько-французька війна 1812 р. і Україна: (І.Котляревський організатор козацьких полків у війні 1812 р.): теоретико-методичні засади використання історичного портрету на уроках з історії України у 9 класі / І. Коляда // Історія в школі: наук.-метод. журн. для вчителів. 2012. № 10. С. 32-36. *Коляда І. А., Биба Є. В.* Отаман Іван Сірко / Коляда І. А., Биба Є. В. Х., 2012. 121 с. *Маслійчук В., Мицик Ю.* Кошовий отаман Іван Сірко. / Маслійчук В., Мицик Ю. К., 2007. 76 с. *Мицик Ю.* Отаман Іван Сірко / Ю. Мицик. Запоріжжя, 1999. 44 с. *Чухліб Т.* Гетьмани Правобережної України в історії Центрально-Східної Європи (1663-1713). / Т. Чухліб. К., 2004. 228 с. *Яворницький Д.* Історія запорозьких козаків. / Д. Яворницький. К.,1990. Т. 2. 556 с. *Яковенко Н. М.* Нариси історії України з найдавніших часів до кінця XVII ст. / Н. М. Яковенко. К., 1997. 312 с.

Олександр ІВАНОВ
кандидат юридичних наук
Доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Національна академія Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5890-5369
Електронна пошта: historyoflaw@ukr.net

ІВАН СІРКО МІЖ МІФОМ І РЕАЛЬНІСТЮ: ДО ПИТАННЯ ЙОГО ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТА

Анотація. Розглядаються окремі аспекти легендарної особистості в історії Гетьманщини за часів "Руїни" – Івана Сірка. Так, зроблено спробу відділити вигадку від правди в частині його надзвичайного дипломатичного хисту та унікальної тактики ведення антиколоніальної боротьби, яка полягала в особливому мистецтві пошуку ситуативних союзників. Продемонстровано вплив непростого характеру Івана Сірка на його комунікацію в середовищі старшинської еліти та формування упереджених оцінок його політичної діяльності.

Ключові слова: Іван Сірко, кошовий отаман, "Руїна", Гетьманщина, дипломатія, легендарність, політичний хист.

Постановка проблеми. Якби в українській історії формувався рейтинг найбільш принципових і незалежних політичних діячів, то його, без сумніву, очолив би Іван Сірко – практично незмінний кошовий отаман часів правління Б. Хмельницького та "Руїни" – двох десятиліть, коли Гетьманщина була розколотою на окремі частини: Лівобережну та Правобережну. Залишаючись у

тіні гетьманської влади, він був здатен змінити хід історії. Сірко, на відміну від козацької старшини його часу, бачив збереження самостійної української державності не в союзі з якоюсь іншою державою, хай навіть і могутнішою, а в цілком самостійному політичному курсі. За це його хтось із сучасників не любив, хтось боявся, хтось обожнював, а нащадки – дякували йому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Назагал тема козацької доби, а головно становлення козацької державності, становить значний дослідницький інтерес у сучасній історіографії. Серед останніх розвідок із зазначеної тематики слід згадати праці В. Брехуненка, Ю. Мицика, О. Сокирка та ін. [1–3]. Утім, дослідження біографістики козацько-гетьманської доби все ще становить невичерпний потенціал для цілей реконструювання як історії повсякдення того часу, так і політичного ландшафту епохи.

Метою дослідження є розкриття основних аспектів політичної біографії кошового отамана Івана Сірка в контексті його внеску в боротьбу за козацьку державність у часи "Руїни".

Походження Івана Сірка пов'язується зі Слобідською Україною (нині – Харківщина). Козацькі слободи утворювалися українськими селянами з Речі Посполитої, які тікали від розшуку за борги в оплаті податків на землю: не вважали за можливе платити польським шляхтичам данину за право вільно працювати на своїй же землі. Саме такими волелюбними й були батьки майбутнього кошового отамана, який народився, за одними даними, 1605 р., а за іншими – 1610 р. Однак якщо враховувати той факт, що в 1620-х рр. він уже брав участь у морських походах козаків під проводом Б. Хмельницького, то більш вірогідною видається версія щодо 1605 р. Із козацького регіону, притому населеного низовим козацтвом, дорога в молодого Сірка могла бути лише одна – на Січ.

Хоча І. Сірко, на відміну від того ж таки Б. Хмельницького, й не мав глибинної освіти, політичним хистом він не поступався жодному з сучасних йому гетьманів. Сам того не усвідомлюючи, він утілював образ "государя", описаний Н. Маккіавелі: непоступливого, гнучкого, проте принципового, який уміє швидко пристосуватися до обставин. Саме таким змальовувався ідеальний правитель, який в змозі ефективно діяти незалежно від обставин. Від І. Сірка можна було часто почути народне прислів'я: "Нужда закон міняє". Воно якнайкраще ілюструє його безсторонність і можливість "хоч із чортом домовитись", якщо потрібно. Напевно, саме цим значною мірою можна пояснити низький відсоток поразок у битвах, проведених козаками під його керівництвом. Тому його образ і став обростати народними легендами про характерництво – перевтілення в різних істот, здатність ловити кулі руками, зв'язки з потойбічними силами. Пояснити це дуже просто: не маючи в більшості хоч якоїсь освіти, люди на рівні міфологічного світогляду робили спроби з'ясування причин непереможності улюбленого кошового. Але саме образ Івана Сірка став одним із тих, які могли розбудити в народі бойовий дух і згуртувати його перед ворогом.

З перших днів національно-визвольної війни проти Речі Посполитої під проводом Богдана Хмельницького, яка розпочалася в 1648 р., І. Сірко став

активним її учасником. Однак його безкомпромісна сутність проявилася в той час, коли після зради кримського хана гетьман почав шукати собі нового союзника. Не будучи глибоким знавцем історії чи політики, Сірко чудово розумів, що будь-яка держава, з якою тільки не укладе союз Гетьманщина, так чи інакше буде прагнути отримати від нього власну вигоду. Орієнтовно в 1662 р. його вперше було обрано кошовим отаманом – фактично верховним воєначальником для козацтва. З цього часу і до смерті в 1680 р. він майже безперервно обирався на цю посаду.

Цілком очікувано І. Сірко став одним із представників козацької старшини, які після підписання в 1654 р. Б. Хмельницьким "Березневих статей" із московським царем відмовилися присягати на вірність останньому. Хоча формально це був лише воєнний союз, однак значна частина козацтва не без вагомих підстав поставилася до нього із застереженням. Відтоді про Сірка можна сказати, що він очолив антигетьманську опозицію, у якій був до кінця свого життя. Навіть пізніше, будучи на посаді полковника, він не раз очолював народні повстання, у тому числі проти московських воєвод, які за Переяславським договором 1656 р. із військовими залогами повинні були стояти в українських містах. Можливо, саме через таку свою "незручність" І. Сірко так і не здобув гетьманської булави.

Найбільшу активність на політичній арені І. Сірко став проявляти після 1658 р., коли здобув посаду вінницького полковника. За однією з версій, саме звідти родом були його батьки, де й проживали до втечі на Слобожанщину. Тому це призначення було для майбутнього кошового дуже знаковим: сім'я для нього була понад усе, і звістка про негаразди з рідними була єдиним, що його могло засмутити чи вивести з рівноваги. Нічого ж іншого цей козацький ватажок не боявся. Зокрема, він не боявся говорити "ні" навіть самому гетьману. Так, у 1659 р. висловив рішучу відмову підписувати Переяславські статті, які Юрій Хмельницький, син Б. Хмельницького, уклав із московським царем. Згідно з ними в обмін на допомогу в боротьбі проти Речі Посполитої з боку московітів козаки повинні були погодитися на суттєве обмеження своїх автономних прав. У розумінні Сірка це однозначно було зрадою.

Після подій 1659 р. в Гетьманщині став поглиблюватися розкол серед старшини. Поступово вона розділилася на Лівобережну і Правобережну, стали обиратися різні гетьмани. Лівобережна Гетьманщина перебувала під впливом московського царя, Правобережна – польського короля. Часом ще гетьмани могли укладати союз із турками чи татарами. І. Сірко міг тільки ситуативно виступити на боці котроїсь із сторін, однак ніколи не підтримував жодної з них, завжди використовуючи співпрацю виключно на користь інтересам України. Після обрання на посаду кошового отамана в 1662 р. почав самостійну лінію боротьби – ходив походами на Османську імперію та Кримське Ханство, бо ще з часів морських походів, у яких брав участь під проводом Б. Хмельницького добре пам'ятав, яку загрозу могли становити ці країни для козацької державності, продовжуючи визволяти українських бранців із найбільших ринків работоргівлі.

Уся сутність І. Сірка як поборника української незалежності виявилася в

тому, що в 1663–1664 рр. він очолив масштабне антипольське повстання на Правобережжі, а в 1668 р. брав активну участь в антимосковському русі на Лівобережжі. Причому в другому випадку він був полковником у Харкові. Гетьман Лівобережної України Іван Брюховецький почав підбурювати козаків на повстання проти московської влади, яка не виконувала умов договору з ним 1665 р. Хоч Сірко і вважав Брюховецького своїм ворогом через його промосковську позицію, однак скористався ситуацією для того, щоб поширити повстання й на територію Слобожанщини. Під його проводом було знищено російських воєвод у 5 найбільших містах краю. Московські джерела того часу фіксували згадки про те, що для приборкання повстанців необхідно було направляти до 500 тисяч царських військових. Однак вони не могли їм дати ради, адже система зв’язку в Сірка була налагодженою так, що він через гетьмана П. Дорошенка закликав на допомогу навіть татарське військо, з яким донедавна непримиренно воював.

Розмах повстанського руху був настільки значним, що в 1672 р. І. Сірко встановив зв’язки з московським ватажком селянського повстанського руху Степаном Разіним. Однак царські власті заарештували козацького ватажка і направили його для відбування покарання до Тобольська. Наступного року він був звільнений з-під варти і подався на Січ: відносно спокійна служба полковника для нього завершилася. З того часу Сірко незмінно перебував на посаді кошового отамана. Найбільш помітними стали його походи проти турецько-татарських військ у 1677 і 1678 рр., завдяки яким він зумів спинити просування Османської імперії до міста Чигирин. Турки планували посадити там Юрія Хмельницького, зробивши його своїм васалом. Однак І. Сірко не дав перетворити козацького гетьмана на маріонетку.

Життя видатного козацького ватажка обірвалося в 1680 р., коли після звістки про вбивство його дружини і синів він одразу тяжко захворів і помер. За своєю незламністю і значимістю діяльності І. Сірко може дорівнятися хіба тільки до німецького “залізного канцлера” О. фон Бісмарка, який об’єднав державу “залізом і кров’ю”. Перебуваючи в стані війни проти всіх можливих загарбників Української Гетьманської Держави, І.Сірко також гуртував козаків, однак навколо національної ідеї – ідеї єдиної, неподільної і, головне, незалежної держави. Найстрашнішими для нього були не ворожі кулі, а зрада побратимів, з якою він не мирився ніколи.

Список використаних джерел: *Брехуненко В., Бойко П., Заяць А.* Просторові межі українського світу: комплекс уявлень та їхня реалізація в ранньомодерній Україні (XVI-XVIII ст.) / Міністерство освіти і науки України; Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Львів; Київ, 2023. 480 с. *Листування Івана Сірка* / Упор.: Ю.А. Мицик. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2024. 136 с. *Сокирко О.* КОЗАЦЬКИЙ МАРС: Держава та військо Козацького Гетьманату в добу Мілітарної революції, 1648–1764. Київ: Темпора, 2023. 912 с.

Андрій ІВЧЕНКО
офіцер штабу
Військова частина А0224
(м. Миколаїв, Україна)
Електронна пошта: ivchenkoandrey997@gmail.com
Олена ТИМЧУК
інженер кафедри КПАР інституту ракетний військ і артилерії
Національна академія Сухопутних військ
(м. Львів, Україна)
Електронна пошта: santumchyk@gmail.com

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПОТЕНЦІАЛ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. Загалом тематика релігійної політики держави торкається не лише її самої, але і питань духовної ідентичності та духовного суверенітету держави. Російське вторгнення спричинило чималий вплив релігійного фактору на безпеку держави і на безпеку громадян. Історичний та суспільно-політичний аспекти "існування" релігійної політики України дозволять виокремити її місце у спроможності держави до оборони в світлі московської агресії та безпекових питань загалом.

Ключові слова: релігійна політика України; православний дискурс; безпека; російська агресія; громадянські свободи.

Постановка проблеми. Загалом тематика релігійної політики держави торкається не лише власне релігійної політики, а також і питань духовної ідентичності та духовного суверенітету держави, що робить розгляд цього питання актуальним і суспільно-значущим. Російське вторгнення спричинило чималий вплив релігійного фактору на безпеку держави в цілому і на безпеку окремих громадян. Як наслідок, нині маємо передумови простежити історичний та суспільно-політичний (зокрема, нормативно-правовий та цивільно-громадянський) аспекти "існування" релігійної політики України з позиції спроможності держави до здійснення оборони в світлі московської агресії та безпекових питань загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В монографії В. Рички, який досліджував Київ ще з радянських часів, тим не менше стверджено, що "боротьба за "київську спадщину" була "боротьбою історіографій" (російської та української) – закономірний вислід новочасного способу історичного мислення, коли інтерпретація історії є головним джерелом реконструкції біографії націй, обґрунтування їх "історичних прав" [1, с.241].

І дійсно, як зазначає професор Наталія Кочан, "Церковно-релігійний простір не редукується до суто релігійного чи конфесійно-інституційного виміру. Історично релігійна спадщина трансформувалася в один зі складників загальнонаціональної культури як її історичне осердя, первень, з якого та постала й упродовж віків зростала як "цікава минувшина" для секуляризованої

частини соціуму. Закономірно, що в історичній перспективі вплив релігійно-церковного комплексу звужувався, дедалі більше втрачав монополію на нерелігійні складники та функції – наукові знання, літературу і мистецтво, політику тощо – й натомість підпадав "націоналізації" й "освячував" нові соціокультурні та політичні реалії" [2, с. 15].

Це означає, що питання релігії, незважаючи на конституційний догмат про свободу [3], є цариною діяльності кожного відповідального громадянина України. Тому не дивно, що питанням московського православ'я в Україні присвячено чимало уваги як-от щодо аналізу змісту та основних напрямів інформаційного впливу РПЦ на українські засоби масової інформації в умовах гібридної війни [4] або чиннику російської церкви у війні проти України [5].

Те, що російська федерація перехопила ініціативу у формуванні так званого "православного наративу", частково пояснюється тим, що Українська держава впродовж тривалого часу уникала активної, послідовної та системної політики у царині релігії та віри, на відміну від держави агресора, котра зробила церкву одним зі стовпів своєї ідеології, розвиваючи невпинно та ефективно цю політику з часів російського царату [6].

Мета. В світлі разючої бібліографії стосовно духовного поневолення українців москвою віднайти та охарактеризувати історичні моменти в новітній історії України, коли були втрачені можливості щодо формування духовної безпеки України, що стало одним із чинників руйнівної війни.

Після відновлення Української незалежності та у боротьбі за Основний закон гілки влади України, рівно як і громадянське суспільство, передусім особи, що брали на себе функції моральних авторитетів, мали би зумовити вироблення та нормативне усталення Доктрини духовної незалежності та безпеки.

В такому рамковому документі релігійний простір розглядався б як невід'ємна складова національної безпеки, так як це відбулося з культурною безпекою та інформаційною безпекою.

На нашу думку, таким національним стратегічним документом могли б передбачатися:

системна популяризація київської християнської спадщини (Київ як духовна та фактична столиця східно-слов'янських та українських (руських) етносів у добу формування міст – своєрідна правильна противага московському концепту "матері городов");

моніторинг релігійного впливу з-за кордону на громадян України (зокрема з рф та її ідеологічних союзників);

системна підтримка української богословської практики та української православної ідентичності, а саме діяльності центрів і осередків (в т. ч. закордоном), перекладу релігійних текстів українською мовою, освітніх проектів, що в цілому мало б визначатися державною програмою з підтримки набуття православною церковно-громадською спільнотою самодостатності;

очищення кліру православних спільнот від ворожої агентури.

За такого підґрунтя держава мала б не конфронтацію, яка ставала чинником внутрішньо-політичних процесів, підживлюваних і модерованих ззовні, а м'яку програму релігійної реінтеграції частини УПЦ у суспільний духовний простір України.

Прикладом київської християнської спадщини є історичний чин стійкості під час гонінь церкви у 1920-тих роках з боку комуністично-більшовицької влади та комітетів і рад місцевих рівнів. Тодішнє українське священство, будучи переслідуваним, зберігало вірність традиціям і чинило опір безбожній політиці більшовиків. Правочинність відсилання до історичностей в сегменті релігії хоч і полемічною, але все ж аргументи за є доволі підставові. Так, Юрій Аввакумов написав, що ““перетин” і діалог двох фахів – богослов’я та історії – конче необхідний для обох дисциплін. Він можливий завдяки їхній внутрішній спорідненості. Як сенс історії полягає не в загальноісторичних “законах”, а в самій історії, в її історичній конкретиці, у конкретних історичних “випадках” та “долях”, так і остаточний сенс будь-якого богословлення полягає не в будуванні досконалої системи, а в конкретиці християнського життя” [7, с. 292].

Власне оперативне відродження цієї пам’яті, зокрема через вчасне відкриття архівів комуністичної партії та СБУ, з належною науково-історичною роботою із залученням науковців з-поза меж України і незаангажованих виключно православним світоглядом, дозволило б зробити символізм чину справжнього православ’я – вірності християнським принципам і захисту життя – сильним моральним орієнтиром у час наповнення українськістю відновленої держави.

Упущення цих моментів стало однією з низки причин, які послабили Україну перед і під час збройної агресії російської федерації супроти України.

Загалом, “висока ефективність інформаційного впливу діяльності Московської православної церкви на засоби масової комунікації в умовах гібридної війни передбачає від української влади негайної розробки системи засобів захисту суспільної свідомості від агресивного натиску Росії” [4].

Тож завданнями в сучасну добу є, по-перше, дієво обмежувати ворожі релігійні структури, що спрямовані руйнувати єдність держави, та, по-друге, формувати власний духовний дискурс.

Православна Церква України (ПЦУ/УПЦ) має сприйматися владою не своєрідною “анти-МП”, а як спадкоємницю Київської Держави (Русі).

Це буде полем, на якому стоятиме українська теологія та на якому зростатимуть свої інтелектуали, що з конкурентних позиції будуть спроможні вести полемічні дискурси з середовищами світу (Європи, передусім, та московії, як історично-культурного чинника екзистенційного протиборства).

Релігійна політика Української держави впродовж всього періоду незалежності лишалася поза межами цілісної державної стратегії, що мало як позитивні, так і руйнівні наслідки. З одного боку, така позиція сприяла збереженню принципу свободи совісті та запобігала прямому втручанню держави у справи релігійних спільнот. З іншого – створила передумови для глибокого проникнення російського релігійно-ідеологічного впливу, який у поєднанні з інформаційною, культурною та політичною експансією став частиною гібридної агресії проти України.

Російсько-українська війна засвідчила, що релігійний простір може бути як полем агресії, так і ресурсом спротиву. Україна опинилася перед необхідністю осмислення релігії не лише як приватної сфери віри, а як елемента стратегічної безпеки держави, тісно пов’язаного з інформаційною, культурною та національною політикою.

Подолання наслідків духовної залежності від москви потребує переосмислення ролі держави у церковно-громадському житті. Йдеться не про втручання у внутрішні справи конфесій, а про формування державної політики духовної безпеки, що охоплює і підтримку розвитку українського богослов'я та релігієзнавчих шкіл, і збереження історичної пам'яті про національне церковне відродження, і створення умов для єдності православного середовища на основі української ідентичності, і захист релігійної сфери від зовнішніх ідеологічних впливів.

Формування державної політики у сфері релігії повинно спиратися на історичну спадщину київського християнства, на усвідомлення церкви як носія морального ресурсу суспільства, а не як інструмента зовнішнього впливу. У перспективі формування української моделі релігійної політики, побудованої на принципах свободи, відповідальності й духовної автономії, стане фундаментом для відновлення цілісності суспільства, консолідації нації та зміцнення державної незалежності.

Список використаних джерел: *Ричка В. М.* "Київ Другий Єрусалим" (з історії політичної думки та ідеології середньовічної Русі). К.: Інститут історії України НАН України, 2005. 243 с. Режим доступу: http://history.org.ua/LiberUA/966-02-3792-8/966-02-3792-8.pdf **.** *Кочан Н. І.* Російсько-українська війна і націоналізація церковно-релігійного символічного простору: контекстуалізація, проблематизація, інтерпретація : монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. 184 с. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/Russian-Ukrainian-war-and-nationalisation-of-religious-symbolic-space-1.pdf **.** Закон України від 23.04.1991 № 987–XII *"Про свободу совісті та релігійні організації"*. *Коновальчук П. І.* Вплив російської православної церкви на українські засоби масової комунікації в контексті гібридної війни / *П. І. Коновальчук* // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2663-5267.2019.5.03 **.** *Здіорук С. І.* Російська церква у війні проти України / С. І. Здіорук // Матеріали круглого стола "Російська церква у війні проти України". Київ, Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. Режим доступу: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/40376/2/RFMHW_2022_Zdioruk_S-Rosiiska_tserkva_u_viini_27-36.pdf . *Тагин Ф. А.* Киев, мать городов русских [Мікрофільм] / *Ф. А. Тагин. Петроград : К. Н. Губинский*, 1915. 1 мкф. 59 с. Видання з фондів Національної історичної бібліотеки України. Електронна бібліотека "Історична спадщина України". Режим доступу: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/1521#?c=0&m=0&s=0&cv=0 **.** *Аввакумов Ю.* "Християнство – релігія істориків"? На перетині історії та богослов'я / Ю. Аввакумов // Наукові записки УКУ: Богослов'я. 2015. Чис. 2. С. 278–293. Режим доступу: https://nz-theology.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/01/yurij-avvakumov.pdf

Олена КОХАН
кандидат історичних наук
Старший науковий співробітник відділу новітньої історії України
Національний музей історії України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2150-928X
Електронна пошта: kokhanhelena@gmail.com

КАРПАТСЬКА СІЧ У ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ 1938–1939 РОКІВ

Анотація. У повідомленні надано коротку інформацію про початок формування Карпатської Січі та її основні завдання в умовах спершу

автономії Підкарпаської Русі, а згодом і незалежної Карпатської України. Подано короткий огляд І та ІІ крайових січових з'їздів, на яких були прийняті важливі рішення про захист та оборону незалежної держави. А також сказано про наслідки нерівної боротьби січовиків проти ворога, який значно переважав чисельно й технічно.

Ключові слова: Карпатська Січ, Карпатська Україна, І крайовий січовий з'їзд, ІІ крайовий січовий з'їзд, Дмитро Климпуш.

Постановка проблеми. У повідомленні охоплено короткий відрізок часу – кінець 1938 – початок 1939 рр., в межах якого відбулися важливі події не лише для українського Закарпаття, але й для всієї України. Саме в цей непростий час, маючи навколо вороже налаштовані державні утворення, українці спробували відновити на невеликій території незалежність, разом з урядом та збройними силами: Карпатською Січчю.

Аналіз досліджень та публікацій. Подіям, що відбувалися на території сучасної Закарпатської області в 1938–1939 рр., у тому числі й ролі Карпатської Січі в можливості проголошення незалежності Карпатської України (Підкарпатської Русі), були присвячені праці, що виходили в той час у Нью-Йорку, Парижі, Празі та інших європейських містах. Після поразки українських військових від угорської регулярної армії, ті січовики, яким вдалося врятуватися й виїхати за кордон, написали й видали ряд спогадів, меморіалів та історичних праць з метою збереження пам'яті про героїчних опір січовиків ворогові, що переважав і за чисельністю, і за матеріальним забезпеченням.

Зі зрозумілих причин у Радянському Союзі питання існування такої автономії, як Підкарпатська Русь, а згодом і незалежної Карпатської України, не піднімалося й не обговорювалося.

Уже в роки незалежності України з'явилися дослідники такі, як Микола Вегеш, Михайло Делеган, Омелян Довганич, Василь Худанич, Маріан Токар, Олександр Пагіря та інші, які почали активно вивчати діяльність уряду та збройних сил Карпатської України. В 2017–2019 рр. було проведено ряд заходів та наукових конференцій, присвячених 80-річчю проголошення незалежності Підкарпатської Русі. Особливо актуальною тема стала в умовах сучасної повномасштабної російсько-української війни.

Метою дослідження є висвітлення діяльності Карпатської Січі в 1938–1939 рр., зокрема І та ІІ крайових січових з'їздів, на основі фотографій та документів, що зберігаються в колекції Національного музею історії України.

Перші січові загони почали формуватися на початку 1930-х рр. під керівництвом Дмитра Климпуша, а в листопаді 1938 р. було створено Організацію Народної Оборони "Карпатська Січ" (далі – Карпатська Січ). 9 листопада січовики провели в Хусті установчі збори, на яких прийняли Статут, де були прописані керівні органи організації та обов'язки її членів; Дмитра Климпуша було обрано командантом Карпатської Січі [1, с. 86–87].

Основними завданнями Карпатської Січі були визначені: захист державних та національних інтересів Підкарпатської Русі, підтримка її керівництва та стеження за безпекою й порядком на підконтрольній їй

території. Варто зазначити, що загальна кількість січовиків за весь час існування цієї військової організації в кожен момент часу не перевищувала 3000 осіб, але навіть на таку чисельність катастрофічно не вистачало зброї, щоб мати можливість протистояти великій регулярній армії, якою на той час була армія Угорщини [2, с. 230–231]. В колекції Національного музею історії України зберігається поштівка, з титульного боку якої вміщено фотографії січовиків [5].

Протягом жовтня 1938 р. – березня 1939р. Угорщина неодноразово здійснювала терористичні та збройні акції, спрямовані на знищення уряду і збройних формувань Підкарпатської Русі та приєднання її до своєї території. Допомагали їм у цьому поляки й росіяни, які бачили загрозу в існуванні, хай і на незначній території, незалежної України. У листопаді та грудні відділи Карпатської Січі з’явилися в цілому ряді українських сіл: від Верб’яжа до Волового – з метою укріплення північного кордону краю та його захисту від польських терористів [9].

Перший крайовий січовий з’їзд Карпатської Січі відбувся 4 грудня 1938 р. в Хусті. На ньому було визначено основні засади й напрямки діяльності організації та складено присягу тими, хто уже вступив до лав Січі. Зважаючи на загострення політичної ситуації на початку 1939 р., 19 лютого в Хусті зібралося майже 3000 січовиків на Другий крайовий з’їзд Карпатської Січі з метою підготовки до захисту держави, яка найближчим часом готувалася до проголошення незалежності. В колекції Національного музею історії України зберігається декілька фотографій, що ілюструють сам захід. На одному з фото видно, як за широким столом сидять керівники січових підрозділів, на чолі з Дмитром Климпушем, який виголошує промову. Позаду них – декорації, що яскраво свідчать про те, хто саме зібрався в залі, та які теми обговорюють: на стіні висять прапори із зображенням тризуба, а між ними по центру вміщено підставку із бюстом Євгена Коновальця [7]. Інше фото доповнює попереднє – на ньому видно тих, хто перебував у той час у залі [8]. Учасниками з’їзду були також і представниці жіночих відділів Карпатської Січі. Завершився з’їзд формулюванням 25 пунктів, що визначили подальший напрям роботи військової організації.

Проте, в ніч з 13 на 14 березня, після проголошення незалежності Карпатської України, Угорщина практично відразу ж розпочала бойові дії з метою захоплення територій вже незалежної держави та приєднання їх до себе. Незважаючи на переважаючі сили ворога, січовики тримали оборону декілька днів. Опісля частина з них була змушена відійти в гори, де переховувалася та здійснювала партизанські дії ще декілька місяців після поразки, деякі ж січовики відступили за кордон. Пощастило тим, хто відступив на територію Словаччини, адже словаки, які також нещодавно проголосили власну незалежність, активно допомагали січовикам; ті ж, хто відійшов до Румунії, загинули, бо румуни передали їх угорцям на розстріл [3]. В колекції музею є декілька фото розстріляних січовиків [4; 6].

Підсумовуючи, можемо сказати, що, незважаючи на те, що діяльність Карпатської Січі, як і існування самої Карпатської України, була нетривалою, а

її спротив загарбникам закінчився поразкою, проте, в загальному контексті боротьби українців за незалежність власної держави у 20 ст. це мало надважливе значення. Адже після поразки визвольних змагань 1917–1921 рр. це була перша спроба відновлення незалежності України та відродження її Збройних Сил, хоч і на порівняно невеликій території українського Закарпаття.

Список використаних джерел: *Вегеш М.* Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник. Управління освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації, Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти, Ужгородський національний університет. Факультет суспільних наук. Ужгород, Карпати, 2008. 256 с. *Вегеш М.* Карпатська Україна. Документи і факти: [монографія]. Ужгород, Карпати, 2004. 431 с. Карпатська Україна в боротьбі. Збірник. Видання української пресової служби. Відень, 1939. 234 с. НМІУ, ТКВ-24476. Листівка поштова "Розстріл січовика угорцями". Березень 1939 р. НМІУ, ТКВ-24518. Листівка поштова із зображеннями військових Карпатської Січі. НМІУ, ТКВ-24522. Листівка поштова "Група розстріляних мадярами січовиків і допит січового старшини перед розстрілом". Березень 1939 р. НМІУ, Ф-24733. Фото сюжетне "Другий Крайовий Січовий З'їзд". м. Хуст, Чехословаччина (сучасна Закарпатська область України), 19 лютого 1939 р. НМІУ, Ф-24734. Фото сюжетне "Другий Крайовий Січовий З'їзд". м. Хуст, Чехословаччина (сучасна Закарпатська область України), 19 лютого 1939 р. *Пагіря О.* "Гібридна війна" Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938–1939 рр. // Український визвольний рух: науковий збірник. Львів, 2016. Збірник 21. С. 292–323.

Дмитро КУРАС
кандидат історичних наук, доцент
Професор кафедри теорії, історії та філософії права
Національна академія внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6153-6330
Електронна пошта: dmitkur@gmail.com

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В ОЦІНОЧНИХ СУДЖЕННЯХ ПРОВІДНИХ ДІЯЧІВ ДОБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

Анотація. Військова політика є однією з найбільш дискутивних складових державного розвитку як у нашому минулому, так й у сьогоденні. У даній роботі розглядається один із підходів до військового будівництва у період боротьби за національну державність 1917-1921 років. Погляди окремої частини військово-політичного керівництва як Першої, так і Другої УНР репрезентувалися у програмних статтях видатного діяча українського визвольного руху Микити Юхимовича Шаповала.

Ключові слова: військо, військова політика, військове будівництво, держава, влада, суверенітет.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного світу складається з цілої низки глобальних викликів та пов'язаних із ними кризових явищ та ситуацій. Чим частіше в останнє десятиліття ці глобальні виклики переростають у збройні

конфлікти, що явно вказує на тенденцію входження світової цивілізації у новий виток воєнного протистояння. Відштовхуючись від розуміння загальних тенденцій розвитку світу а разом з цим ситуації повномасштабної війни нашої держави з московськими окупантами, доцільно говорити про об'єктивну актуальність вирішення проблеми відповідності військової політики реальним потребам забезпечення суверенітету держави. Події сьогодення, так само як і процеси минувшини, наочно доводять важливість досліджень у напрямі накопичення та актуалізації суспільно-політичного та військового досвіду, покликаного модернізувати сферу військового будівництва та військової політики загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика концептуального підходу до військової політики за доби національної революції 1917-1921 років хоча і розглядалася у цілому ряді наукових праць, але за виключенням таких знакових особистостей як С. Петлюра або П. Скоропадський потребує більш персонального підходу, побудованого з урахуванням суспільно-політичної ідеології, що було важливо для тієї доби. У цьому контексті цікавим є дослідження, присвячене генералітету доби українських визвольних змагань [1] а також робота О. О. Фуртеса та О. О. Потоцького, у якій розглядаються праці діаспорних дослідників у сфері розбудови армії УНР [2]. Частково торкається цієї проблематики Я. Тинченко у цілій низці своїх праць [3]. Серед праць загального характеру, у яких комплексно розглядається процес еволюції національного війська та військової політики в цілому можна навести колективну працю по історії українського війська, видану у НАСВ [4].

Метою є дослідження засадничих основ одного із напрямів у політичному та військовому керівництві УНР, представленому у програмних статтях видатного діяча доби національної революції 1917-1921 років Микити Юхимовича Шаповала.

Однією з ключових проблем є визначення правового статусу війська як у системі державного ладу, так й у власне політичному житті. Тут докорінну відмінність між собою мають стабільні та кризові періоди у розвитку будь-якої країни. Якщо у мирний час військо у більшості випадків конституційно стоїть поза політикою, то у період наростання кризових явищ ця ситуація може суттєво мінятися. Для нас сьогодні вивчення досвіду розв'язання проблем розвитку війська за кризової доби є надзвичайно актуальним.

Одним із тих, хто у часи революції намагався докласти руку до вирішення проблеми розвитку національної армії а також мав достатньо системні погляди на військове будівництво, був Микита Юхимович Шаповал. З одного боку він пройшов певний шлях військової служби від рядового до молодшого офіцера (на заваді стала революційна діяльність, яка поставила хрест на військовій кар'єрі). Разом з цим Микита Шаповал був членом Центральної Ради та різних національних урядів, приймав безпосередню участь у формуванні політики держави. З іншого боку Микита Шаповал в еміграції став визнаним вченим, одним із засновників української соціології в екзилі. Схильність до критичного мислення, а також притаманні йому гострі оцінки суспільно-політичних

процесів формують для нас унікальну фактологічну базу у сфері військової політики.

Як активний учасник революційних подій, Микита Шаповал, на відміну від багатьох інших політичних діячів, вже на другому році революції мав чітку позицію щодо ролі війська у політичному житті. Досвід організації оборони України під час першої радянсько-української війни 1917-1918 років а також досвід нищівної поразки у цій війні, допоміг йому чітко оформити власну точку зору. Вже у березні 1918 року Микита Шаповал пише: "…. політика у звичайному розумінні цього слова у війську недопустима, коли треба, щоб військо було військом, коли допустити туди політику, то війська, як такого, вже не буде, а буде озброєний мітинг, озброєна одна чи кілька партій, що почнуть досягати своїх партійних цілей, а не будуть знаряддям в руках верховної влади для досягнення головної мети" [5]. У своїх поглядах щодо правового статусу війська Микита Шаповал завжди був однозначний – армія це інструмент державної влади, сила, яка покликана виконати функцію захисту як від зовнішніх, так, у разі потреби, і внутрішніх ворогів. Військо повинно мати чіткі ідеологічні орієнтири, які побудовані на принципі збереження національного суверенітету та суворої субординації [5]. Проте, будучи реалістом, Микита Шаповал чудово розумів, що у кризовий період убезпечити військо від втягування у вир політичної боротьби неможливо. Виходом із ситуації він бачив спокійне сприйняття періоду турбулентності, від якого не існує панацеї [6]. Разом з цим Микита Шаповал категорично засуджував прагнення політичних сил використати на свою користь нестабільність у державі й залучити на свій бік військо. З його точки зору це був однозначний шлях у прірву [5].

У своїх статтях і виступах 1918-1919 років Микита Шаповал репрезентував певну частину військового командування української армії, з ким він підтримував близькі стосунки ще з часів служби у царському війську. Також він представляв і значну частину лівосоціалістичного політичного крила українського національного руху, хто розумів необхідність боротьби за власну державність. Отже, відбиваючі настрої як військових, так і політичних діячів, Микита Шаповал наголошує на необхідності категоричної заборони політизації війська та встановлення фундаментального принципу єдиноначалія. З його погляду порушення цього принципу є першим, що руйнує будь-яку армію, що і було доведено швидкою поразкою УНР у війні з більшовиками 1917-1918 років [5].

Цікавою є концепція територіальної системи комплектування та дислокації армії, яка багато у чому схожа із відповідною системою Національної гвардії США. Баланс між регулярним військом та територіальною обороною з точки зору Микити Шаповала мав досягатися у першу чергу через сувору внутрішню дисципліну, вмотивованість військових а також фактор морального впливу з боку громади [7].

Принциповою складовою поглядів групи військово-політичного керівництва, яку репрезентував Микита Шаповал було дотримання концепції загальної військової повинності. Заперечення професійної найманої армії мало

тут скоріше ідеологічне, ніж практичне підґрунтя. Так, з одного боку, для Микити Шаповала та його однодумців оборона держави є обов'язком спільним для всіх громадян. І знову тут проявився гіркий осад поразки більшовикам 1918 року. Шаповал пише, що "принцип добровольчества" при комплектуванні війська є недопустимим, так як це підриває внутрішню дисципліну у війську та створює негативний соціальний клімат, коли одні мають воювати за інших. З іншого боку також негативно розглядається й ідея найманого війська, так як найманці не є надійними, тому що воюють за гроші. Разом з цим наймане військо не є ідеологічно вмотивованим і по суті байдужим до потреб і прагнень народу держави [7].

Підсумовуючи виклад основних положень військової політики, представлених у програмних статтях Микити Юхимовича Шаповала, варто у першу чергу говорити про репрезентацію ним певної частини військово-політичного керівництва УНР. Це найбільш яскраво проявилося після організації повстання Директорії проти уряду П. Скоропадського, коли Микита Шаповал фактично очолив Трудовий конгрес, який формально виступав вищим органом влади.

Концептуальний підхід Микити Шаповала спирається на формування сильної, централізованої та суворо ієрархізованої військової структури, яка має охоплювати не тільки власне армію, але й систему підготовки та комплектування а також формування загальнонародної підтримки ідеї оборони національної держави. Власна регулярна армія є головною запорукою збереження національного суверенітету та незалежності. Наявність споконвічного ворога в особі московщини вимагає побудови сильного, оснащеного та вмотивованого війська, без якого українська державність рано чи пізно зазнає нової поразки у цій боротьбі.

Список використаних джерел: *Колянчук О.* Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. 288 с. *Фуртес О. О., Потоцький О .О.* Головні напрями досліджень армії УНР у наукових працях української еміграції. *Військово-науковий вісник*. 2017. № 27. С. 203-218. DOI: https://doi.org/10.33577/2313-5603.27.2017.203-218**.** *Тинченко Я.* Новітні запорожці: Війська Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918. Київ, Темпора. 2010. 112 с. Історія українського війська. / П. П. Ткачук, С. В. Сидоров, А. І. Харук та ін. Львів. НАСВ. 2017. 406 с. *Шаповал М.* Військо української республіки. *Відродження*. Київ, 1918. Ч. 3, від 29 (16) березня. *Шаповал М.* Військо української республіки. *Відродження*. Київ, 1918. Ч. 8, від 5 квітня (23 березня). *Шаповал М.* Військо української республіки. Підвалини військової організації. *Відродження*. Київ, 1918. Ч. 32, від 5 травня (22 квітня).

Євген ЛУНЯК
доктор історичних наук, доцент, капітан ЗСУ
Доцент Військового інституту танкових військ НТУ "ХПІ"
(м. Харків, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3469-3680
Електронна пошта: lunyak@ua.fm
Ігор КОЧЕРГІН

доктор історичних наук, доцент, підполковник ЗСУ
Доцент Військового інституту танкових військ НТУ "ХПІ"
(м. Харків, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7702-7645
Електронна пошта: alkigor@ukr.net
Іван КРИЛЕНКО
кандидат історичних наук, доцент, полковник ЗСУ
Начальник кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Військового інституту танкових військ НТУ "ХПІ"
(м. Харків, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5398-3608
Електронна пошта: ivankrylenko@ukr.net

КОЗАКИ – "СВОЇ/ЧУЖІ": ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Анотація. Розглянуто історію українського козацтва в XVI-XIX ст. й проаналізовано випадки протистояння в козацькому середовищі, коли представники різних течій опинялися по різний бік фронту. Також простежено еволюцію козацьких традицій в українському війську в новітній час, а також наведено приклади використання так званих козацьких "брендів", зокрема й з пропагандистською метою ворожими щодо України силами. Наведені матеріали згруповано й представлено у вигляді таблиці.

Ключові слова: Україна, козаки, зрадники, колаборанти, традиції, Збройні Сили України.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем українського суспільства впродовж століть були відсутність єдності у протистоянні зовнішньополітичним загрозам і співпраця частини з українців з іноземними поневолювачами заради ідейних міркувань чи матеріальної вигоди, що призводило до занепаду державності. Вивчення внутрішніх конфліктів в період козацької України, яка склала підґрунтя для відновлення нашої державності в новітній час, дозволяє краще зрозуміти небезпеку існування всередині вітчизняного суспільства ворожих для його національних інтересів тенденцій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історіографічною основою для проведення цього дослідження стали сучасні нариси з історії українського козацтва та історії України загалом, що дозволяють побачити внутрішньополітичні конфлікти в середовищі суспільства на фоні протистояння із зовнішнім ворогом і зробити узагальнювальні висновки [1; 2; 4; 5; 7; 8; 12].

Метою дослідження є вивчення проявів таких протистоянь серед українців у козацьку добу, а також використання козацького "бренду" з політичною метою в новітній час.

Традиційно в українському суспільстві панує ідеалізоване уявлення про козаків, як відданих оборонців рідної землі, носіїв військової доблесті та звитяги, степових лицарів, котрі стали носіями найкращих військових якостей і чеснот. Таке позитивне уявлення про козацтво лежить в основі так званого

“козацького міфу”, який у значній мірі став об’єднавчим підґрунтям для відновлення державотворчих традицій в Україні після занепаду Гетьманщини та козацького ладу на наших землях в другій половині XVIII ст.

Прояви такого ідеалізованого ставлення до українського козацтва постійно бачимо в нашому суспільстві. Апелювання до козацького походження міститься, наприклад, в одному з головних символів нашої країни – державному гімні України (“Душу й тіло ми положим за нашу свободу, і покажем, що ми, браття, козацького роду”). Ці рядки мають знати всі громадяни України незалежно від національності та регіону походження.

Також, згідно зі статтею 20 Конституції України, передбачено, що в майбутньому має бути створено Великий Державний Герб України з урахуванням малого Державного Герба України (тризуба) та герба Війська Запорозького (козака з самопалом).

Під час вивчення історії України в школі не завжди звертається увага на те, що козацьке середовище зовсім не було однорідним у соціально-економічному відношенні, політичні погляди частини козацького суспільства інколи стояли на діаметрально протилежних позиціях, що зумовлювало конфронтацію та протиборство всередині козацтва, а нерідко виливалося й у збройне протистояння між різними угрупованнями козаків, чим кожного разу намагалися скористатися сусідні держави у своїх інтересах.

Зазвичай, найяскравішим епізодом такого внутрішнього протистояння в козацькому суспільстві, що призвело до розколу України по Дніпру, вважається доба Руїни в 60–70-х рр. XVII ст. Саме до цього часу належить сумнозвісне українське прислів’я “На двох козаків три гетьмани”.

Прологом до цього трагічного періоду стала смерть Богдана Хмельницького в 1657 р. і невизначений порядок обрання наступного гетьмана. Тоді початково булаву мав отримати 16-річний син Великого Богдана Юрій, проте через занадто юний вік і нездатність до політичного керування державою невдовзі гетьманом було обрано Івана Виговського. Це обрання спричинило невизнання нового гетьмана й створення потужної опозиції до нього в козацькому середовищі, лідерами якої стали полтавський полковник Мартин Пушкар і кошовий отаман Запорозької Січі Яків Барабаш [5, т. 1., с. 255-256; 8, кн. 1, с. 299–312]. Обидва воєначальники шукали підтримки проти Виговського у Москви, яка уважно спостерігала за розгортанням внутрішнього конфлікту в Україні. Незважаючи на те, що до літа 1658 р. Виговському вдалося розгромити своїх супротивників і придушити повстання, в козацькому суспільстві намітився розкол, який у подальші роки ще більше поглибився й призвів до фатальних наслідків козацьку державу, створену Хмельницьким. Московський уряд не був зацікавлений у посиленні Виговського, а тим більше не міг прийняти політику зближення з Польщею та Кримом, яку той почав проводити в цей час. Саме тому намагався протидіяти Виговському, відрядивши до України свої війська. В листопаді 1658 р. московити визнали гетьманом колишнього уманського полковника Івана Безпалого, який намагався стати новим лідером антигетьманської опозиції й діяв спільно з царськими військами. Навесні-влітку 1659 р. загони Безпалого разом з московитами брали участь в

облозі Конотопа, яка завершилася їх нищівним розгромом від козаків Виговського в союзі з татарами та поляками [12, с. 145]. Але ця гучна перемога не призвела до посилення позицій Виговського в козацькому суспільстві. Опозиційні настрої проти нього продовжували наростати, що призвело незабаром до зречення ним булави й повернення гетьманства Юрію Хмельницькому, правління якого остаточно оформило розкол України на Лівобережжя та Правобережжя, коли українське суспільство на кілька десятиліть поринуло в епоху громадянських війн. Про період між Богданом Хмельницьким і Іваном Мазепою в народі говорили: “Від Богдана до Івана не було гетьмана”.

Втім, було б неправильно стверджувати, що внутрішні протистояння у козацькому суспільстві вперше проявилися лише в добу Руїни. Тут можна згадати, що у придушенні потужного козацького повстання проти поляків під проводом Криштофа Косинського (1591–1593) брав участь Семерій (Северин) Наливайко, майбутній ватажок ще масштабнішого козацько-селянського повстання, яке охопило Центральну Україну в 1594-1596 рр. [4, с. 225–239]

Подібні факти, коли одна частина українського козацтва змушена була воювати проти іншої, можемо побачити й у подальшому. Так, у 1638 р. проти козацьких ватажків Якова Острянина та Дмитра Гуні, які очолили нове антипольське повстання, воювали загони реєстрового козацтва на чолі з Ілляшем Караїмовичем [8, кн. 1, с. 291]. Після поразки цього виступу частина повстанців під проводом Острянина змогла відступити на Слобожанщину й отримати притулок у володіннях московського царя, що сприяло заселенню цього краю та пожвавленню соціально-економічного життя в ньому.

Доречним буде відзначити, що на самому початку Хмельниччини в 1648 р. проти повстанців польська влада знову рушила сили, до яких входило й реєстрове козацтво, котре на той момент ще зберігало лояльність до офіційної влади Речі Посполитої. Однак у травні 1648 р. реєстровці збунтувалися, вбили своїх очільників Івана Барабаша та згаданого вище Ілляша Караїмовича й перейшли на бік Хмельницького [8, кн. 1, с. 182–183]. Серед тих, хто йшли для придушення виступу Хмельницького, бачимо й Івана Виговського, котрий потрапив у полон до татар і був викуплений з неволі самим Богданом, ставши невдовзі його близьким соратником і порадником.

Не бракує сумних прикладів міжкозацької ворожнечі й у XVIII ст. Найтрагічніші прояви тут безумовно належать до періоду 1708–1709 рр. Після переходу Івана Мазепи на бік шведського короля Карла XII значна частина козацтва не підтримала цей крок і залишилася вірною Петру I, обравши на вимогу царя новим гетьманом Івана Скоропадського. Загальновідомою є трагічна доля Батурина, який у листопаді 1708 р. був захоплений і знищений росіянами. Вирішальну роль у падінні й розоренні гетьманської столиці традиційно приписують прилуцькому полковнику Івана Носу, котрий відкрив таємний хід до цитаделі солдатам Олександра Меншикова. Не менш ганебну роль відіграв у 1709 р. і компанійський полковник Гнат Галаган, який разом з росіянами взяв участь у захопленні Чортомлицької Січі, оскільки більшість запорожців підтримала Мазепу й вирушила йому на допомогу. Коли спроби

росіян взяти штурмом укріплення зазнали невдачі, для переговорів із січовиками було відправлено Галагана, котрий зміг переконати нечисленну залогу прийняти капітуляцію. Однак коли оборонці погодилися на здачу, росіяни вдерлися до Січі та перебили й стратили всіх, кого захопили [5, кн. 1, с. 581–583].

Наступник Івана Мазепи на гетьманстві у вигнанні Пилип Орлик на початку 1711 р. зробив рейд на Правобережну Україну, намагаючись взяти її під контроль. Проте цей похід зазнав невдачі. Віддане йому козацтво, зокрема й запорожці, змушені були відступити до володінь Османської імперії, де запорозькі козаки й перебували до 1734 р., часу їхнього повернення під владу Росії. В той же час на підросійській Україні лояльність царату зберігали козаки Гетьманщини [1, с. 117–121; 8, кн. 2, с. 237–250].].

У середині XVIII ст. значного поширення на Правобережжі отримав гайдамацький рух. Одним з відомих гайдамацьких ватажків цього часу став запорожець Сава Чалий [12, с. 362]. Однак наприкінці 1730-х рр. цей очільник, перейшовши на бік поляків, повів боротьбу проти гайдамаків і запорожців. Козаки заприсяглися помститися своєму колишньому побратимові. В 1742 р. гайдамаки під проводом Гната Голого здійснили напад на маєток, де мешкав Чалий, і вбили його. Від їхньої розправи врятувалися дружина Чалого з маленьким сином. Останній стане згодом відомий, як Юзеф Сава-Цалінський, один з лідерів Барської конфедерації, яка відзначилася боротьбою з гайдамаками та утисками українського населення на Правобережжі.

Як знаємо, після ліквідації Запорозької Січі в 1775 р. Катериною II частина козаків не визнала цього й вирушила до турецьких володінь, утворивши згодом там так звану Задунайську Січ. Під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр. задунайці брали участь у військових операціях османів проти росіян. В цей же час на боці росіян воювало козацьке формування з колишніх запорожців відоме як “Військо вірних козаків”, перейменоване згодом на Чорноморське козацьке військо, лідерами якого стали колишні запорожці Сидір Білий, Антон Головатий, Захарій Чепіга [2, с. 301–305; 5, т. 2, с. 309–315]. Незважаючи на вірну службу Росії, чорноморцям після завершення війни з турками було заборонено проживання на півдні України й переселено їх на Кубань.

Російсько-турецька війна 1828–1829 рр. поклала згодом кінець існуванню й Задунайської Січі. В травні 1828 р., не бажаючи воювати на боці турків, частина задунайців під проводом кошового отамана Йосипа Гладкого перейшла під Ізмаїлом на бік росіян. З цих загонів згодом було утворене Азовське козацьке військо, яке проіснувало до 1864 р. За цю зраду османський уряд жорстоко розправився з тими козаками та їхніми родинами, багато з яких зазнали репресій і загинули [7, с. 284–285].

Останнім епізодом, коли по різні боки фронту перебували козацькі загони, до складу яких входили українці, стала Кримська війна 1853–1856 рр. В 1853 р. султанський уряд за ініціативою Михайла Чайковського (Садика-паші) сформував козацький полк. Переважно він складався з поляків, хоча серед цих “турецьких козаків” були й українці, зокрема й колишні задунайці [6]. В той же

час на боці Росії в цій війні воювали загони чорноморців (Яків Кухаренко) та азовців (Сисой Косолап). Тож бачимо, що по обидва боки фронту воювали нащадки запорозького козацтва.

Пам'ять про доблесть і звитягу козацького війська в подальшому продовжувала побутувати в українській військовій традиції. Коли в період Першої світової війни українці змушені були брати участь в братовбивчих битвах під знаменами імперій Романових (3,5 млн) і Габсбургів (350 тис.), дуже прикметно, що на фоні майже повного ігнорування традицій українського козацтва російськими властями, австрійські урядовці пішли на визнання Легіону українських січових стрільців, в структурі якого виділялися чоти, сотні, курені, кіш, а на чолі підрозділів можна було побачити сотників, осавулів, отаманів. Важливою рисою стало те, що за свій прапор "усуси" мали знамено підрозділу "Січі" з Ясениці-Сільної (неподалік Дрогобича) із зображенням Богдана Хмельницького[9, с. 164]. Тож спалах відродження козацького спадку бачимо передусім у Галичині, де в добу розквіту козацтва його вплив був досить обмеженим.

В добу Української революції на наших землях у військовій сфері значною мірою були відродженні козацькі традиції. Тут, насамперед, можна згадати про виникнення загонів народної міліції відомих під збірною назвою Вільного козацтва. Було запроваджено військові знання, які до того побутували в козацькому війську: сотник, отаман, хорунжий, полковник, загальна назва для офіцера – старшина. Звернення – "пан". Курінь – як назва військового загону. Наприклад, у 1917 р. постав Гайдамацький курінь. Трохи згодом виникли Сердюцька дивізія, дивізії сірожупанників та синьожупанників, Запорозька дивізія, Чорноморський козацький кіш. З квітня по грудень 1918 р. на чолі України був Павло Скоропадський, проголошений гетьманом. Встановлено шанування державної символіки: синьо-жовтого полотнища, як державного прапору, та тризуба Володимира Великого, як державного герба. Також пісня "Ще не вмерла Україна" стала державним гімном. Запроваджено присягу на вірність Україні. В діловодстві було відновлено українську мову.

Тоді ж виникла традиція називати військові організації та підрозділи на честь видатних козацьких очільників: Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка (на базі якого виник однойменний полк), 1-ий Український козацький полк імені Богдана Хмельницького, Гайдамацький кінний полк імені Костя Гордієнка, 1-ий Запорізький піший полк імені Петра Дорошенка тощо [1, с. 122–156].

Більшовицький уряд, який прагнув встановити свою владу на всіх теренах колишньої Російської імперії, мусив хоч якось реагувати на такий потужний сплеск відродження козацьких традицій в Україні. Радянські власті багато в чому намагалися наслідувати діяльність УНР в національному питанні, тож 28 грудня 1917 р., на противагу Вільному козацтву, в окупованому більшовиками Харкові був створений полк "Червоного козацтва" під командуванням Віталія Примакова, який воював за "владу Рад" і згодом був перетворений спочатку на кавалерійську бригаду, потім на дивізію, а ще згодом на корпус. Втім, український характер цього військового утворення був доволі

розмитий, серед військовослужбовців так званого “Червоного козацтва” було багато представників інших національностей. Після перемоги більшовиків і встановлення радянської влади на більшості території України, підрозділи “Червоного козацтва”, які попервах мали відбивати певні традиції українського козацтва, почали уніфікуватися із звичайними армійськими підрозділами Робітничо-селянської червоної армії (РСЧА), і, зрештою, переформатовані у 1938 р. в 4-ий кавалерійський корпус, без будь-якого натяку на національну приналежність. Щоправда, самого командира “Червоного козацтва” Примакова було розстріляно ще в 1937 р. за звинуваченням у “троцькістській змові” [7, с. 294–295].

Яскравий спалах козацьких традицій можна спостерігати під час визвольних змагань українського народу в роки Другої світової війни. В цьому контексті можна згадати, що одні з перших військових організацій, які боролися за державність і незалежність України – це “Карпатська Січ” (1938–1939), котра діяла ще напередодні початку великої війни й намагалася захистити Карпатську Україну від угорського загарбання, та “Поліська Січ”, яка виникла на самому початку німецько-радянської війни влітку 1941 р. й згодом стала прообразом УПА. У свою чергу ця структура, багато в чому теж наслідувала козацькі звичаї та традиції: використання позивних, старшинські чини, назви підрозділів. Та, власне кажучи, й формальне створення УПА, проголошене 14 жовтня 1942 р., було приурочене до свята Покрови, традиційного козацького свята. В незалежній Україні це було закріплено на державному рівні: свято Покрови почало міцно асоціюватися з Днем українського козацтва та Днем захисників і захисниць України.

Як і в період Української революції радянська влада теж змушена була реагувати на сплеск патріотичних почуттів українців, апелюючи до образів видатних козацьких лідерів. Зокрема, серед радянських партизанських загонів, які носили ідеологічно правильні найменування компартійних ватажків (імені Леніна, Сталіна, Будьонного, Ворошилова, Чапаєва, Щорса, Котовського), можна було побачити й імена, пов’язані з українською історією козацької доби. Так, на Чернігівщині в районі Мени у 1942–1943 рр. діяли партизанські загони імені Івана Богуна та імені Богдана Хмельницького [11]. До речі, в серпні 1944 р. на теренах Франції в русі Опору відзначився 1-й український батальйон імені Івана Богуна, утворений на основі 102-го батальйону шуцманшафту (допоміжної поліції), що постав у свою чергу на основі Буковинського куреня, мілітарної організації утвореної представниками ОУН (м) – мельниківцями [3; 10].

В цьому контексті слушно буде згадати, що, заграючи з національними почуттями українців, Сталін увів у 1943 р. до державних нагород СРСР орден Богдана Хмельницького, на якому навіть напис було зроблено українською мовою. А перед самим початком німецько-радянської війни в 1941 р. на екрани вийшов історико-пропагандистській фільм “Богдан Хмельницький”, який здобув велику популярність серед глядачів (зокрема його часто показували на фронті) і був відзначений Сталінською премією.

Втім, усі ці загравання з козацькою спадщиною з боку радянської влади негайно припинилися із завершенням війни. В подальші роки будь-який зв'язок українського суспільства з козацькою традицією повністю ігнорувався компартійними урядовцями, хоча він уже міцно вкорінився в народній свідомості. Цей факт пояснює той потужний спалах звернень до козацької історії, який яскраво проявився наприкінці 1980-х років. Тут доречним буде пригадати широкий резонанс відзначення 500-річчя українського козацтва в 1990 р., який сколихнув всі регіони нашої держави, викликавши низку пам'ятних заходів і науково-популярних публікацій.

В незалежній Україні козацькі традиції почали все більше проявляти себе у війську й особливо це стало помітно з початком російсько-української війни в 2014 р. Їх відображення можна побачити в багатьох аспектах життя та діяльності сучасних Збройних Сил України: використання козацького хреста у військовій символіці, символ гетьманської булави на генеральських погонах, заміни радянського звернення "товариш" на традиційне козацьке "пан", відзначення свята Покрови. Однією з найвищих державних нагород для українських військових став орден Богдана Хмельницького І-ІІІ ступенів, затверджений у 1995 р. В цьому контексті доречно згадати практику надання почесних найменувань військовим організаціям та формуванням, які дуже часто містять імена видатних козацьких полководців чи мають пряму відсилку до доби козацтва: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Київський військовий ліцей імені Івана Богуна, 55-та окрема артилерійська бригада "Запорізька Січ", 58-ма окрема мотопіхотна бригада імені гетьмана Івана Виговського, 92-га окрема штурмова бригада імені кошового отамана Івана Сірка тощо.

Прикметно те, що у своїй гібридній війні проти України, кремлівські верховоди знову пішли звичним шляхом розколу українського суспільства, постійно просуваючи тезу розколу українського суспільства та пропагуючи на всесвітній загал з 2014 р. тезу про внутрішній конфлікт і громадянську війну в Україні. Втім, невдоволений результатом прихованої війни проти України, російський диктатор Путін 24 лютого 2022 р. розпочав відкрите повномасштабне вторгнення в Україну. В цій війні рашисти вкотре спробували розіграти карту українського військового з'єднання на службі Росії. Влітку 2023 р. з українських зрадників і колаборантів, переважно військовополонених, з пропагандистською метою був сформований підрозділ, що отримав назву "батальйон імені Максима Кривоноса". Його діяльність мала показати, що частина українських військових добровільно перейшла на сторону Москви, щоб разом з росіянами воювати "проти злочинного київського режиму". Щоправда, жодного успіху серед військовослужбовців ЗСУ ці агітаційні акції рашистів не мали. Тож можна стверджувати, що Кремль знову вирішив використати певний "козацький бренд" для прикриття своїх антиукраїнських намірів.

Підсумовуючи розгляд діяльності українського козацтва в XVI-XIX ст. та аналізуючи використання так званих козацьких "брендів" в новітню епоху, можна представити результати цього дослідження у вигляді таблиці.

КОЗАКИ ПО РІЗНІ БОКИ ФРОНТУ		
Дати, події	**Ключові особи, основні сили, політичні орієнтації**	
1591-1593	Криштоф Косинський (антипольське повстання)	Семерій (Северин) Наливайко (на службі польського уряду)
1638	Дмитро Гуня, Яків Острянин (повстання)	Ілляш Караїмович (на службі польського уряду)
1648, початок національної революції	Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс (антипольське повстання)	Ілляш Караїмович, Іван Барабаш (на службі польського уряду)
1657-1659	Іван Виговський, Іван Богун, Юрій Немирич (пропольська орієнтація)	Яків Барабаш, Мартин Пушкар, Іван Безпалий (проросійська орієнтація)
Доба Руїни (1659-1687)	правобережне козацтво на польській (турецькій) службі (Павло Тетеря, Петро Дорошенко, Юрій Хмельницький та ін.)	лівобережне козацтво на московській службі (Іван Брюховецький, Дем'ян Ігнатович, Іван Самойлович та ін.)
1708-1709, Північна війна	Іван Мазепа, Кость Гордієнко, Пилип Орлик (незалежницька орієнтація за підтримки Швеції)	Іван Скоропадський, Іван Ніс, Гнат Галаган (на службі російського уряду)
1730-і, гайдамаки	Гнат Голий (антипольське повстання)	Сава Чалий (на службі польського уряду)
1787-1791, російсько-турецька війна	Задунайська Січ на чолі з кошовим отаманом Гардовим (на службі турецького уряду)	"Військо вірних козаків", згодом Чорноморське козацьке військо, Бузькі козаки – Сидір Білий, Антон Головатий, Захарій Чепіга (на службі російського уряду)
1828, російсько-турецька війна	Задунайська Січ була знищена турками через зраду Йосипа Гладкого, багато задунайців загинуло, решта зазнала репресій	Кошовий отаман Задунайської Січі Йосип Гладкий разом із прибічниками зрадив турків і перейшов на службу до росіян
1853-1856, Кримська війна	Султанські козацькі полки – Михайло Чайковський (на службі турецького уряду)	Чорноморське козацьке військо, Азовське козацьке військо – Яків Кухаренко, Сисой Косолап (на службі російського уряду)
ВИКОРИСТАННЯ КОЗАЦЬКИХ "БРЕНДІВ" ВОРОЖИМИ СТОРОНАМИ В НОВІТНІЙ ЧАС		
1917-1921, Українська революція	Вільне козацтво, Січові Стрільці, Гайдамацький курінь, Сердюцька дивізія, Запорозька дивізія, Чорноморський козацький кіш тощо – Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Євген Коновалець та ін. (незалежна України)	Червоне козацтво – Віталій Примаков (на службі радянського уряду)
1939-1945, Друга світова війна	"Карпатська Січ", "Поліська Січ", Буковинський курінь (незалежна України)	Партизанські загони імені Івана Богуна, Богдана Хмельницького, (на службі радянського уряду)
Після 2014, російсько-українська війна	Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Київський військовий ліцей імені Івана Богуна, 55-та окрема артилерійська бригада "Запорізька Січ", 58-ма окрема	батальйон імені Максима Кривоноса (на службі російського уряду)

	мотопіхотна бригада імені гетьмана Івана Виговського, 92-га окрема штурмова бригада імені кошового отамана Івана Сірка тощо (незалежна України)	

Таким чином, можна зробити висновок, що українське суспільство в козацький період, як вітчизняний соціум модерної доби, досить часто не мало політичної єдності, чим намагалися скористатися навколишні великі держави – Польща, Туреччина, Росія – залучаючи на службу лояльні до себе військові контингенти. Дуже часто, особливо в новітній час, це робилося з пропагандистською метою, щоб продемонструвати прихильність українського народу до своїх урядів. У випадку, коли основні сили мали яскраво виражений проукраїнський характер і спиралися на симпатії простого народу, особливо разючими ставали приклади ворожої діяльності щодо них, на користь певної іноземної держави. Саме в таких випадках найбільш чітко проявлявся феномен зрадництва Батьківщини в інтересах сусідньої держави, що відбувався внаслідок політичних чи меркантильних переконань і в цілому мав осуд з боку українського суспільства.

Список використаних джерел: *Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В.* “Братня” навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст. К. : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2016. 248 с. *Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо.* Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба. К. : Наукова думка, 2004. 312 с. Друга світова війна: як українські партизани у Франції обвалили нацистський фронт – “Машина часу”. URL: https://www.5.ua/kultura/druha-svitova-viina-iak-ukrainski-partyzany-u-frantsii-obvalyly-natsystskyi-front-mashyna-chasu-305068.html. Історія України в особах IX-XVIII ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.), І. Войцехівська, В. Галаган та ін. К. : Україна, 1990. 396 с. Історія українського козацтва : Нариси у 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. Т. 1. 800 с.; 2007. Т. 2. 724 с. *Мицик Ю. А., Плохій С. М., Стороженко І. С.* Як козаки воювали. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 302 с. Полководці Війська Запорозького : Історичні портрети / Редкол.: В. Смолій (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий дім “КМ Academia”, 1998. Кн. 1. 400 с.; 2004. Кн. 2. 276 с. *Сова А.* Актуальні питання вивчення символіки українських молодіжних організацій Галичини кінця XIX – першої третини XX ст. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. Львів, 2007. Зб. 9. 320 с. С. 157–180. *Таїрова-Яковлева Т.* Гетьмани України. Історії про славу, трагедії та мужність. К. : Кліо, 2022. 424 с.

Анжеліка ОКЕРЕШКО
студентка ІІ курсу історичного факультету
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: angelika.okereshko@gmail.com

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ І ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА:ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ВИМІР ТА ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА

Анотація: у статті досліджено державотворчу діяльність Миколи Міхновського у контексті формування українського війська на початку XX

століття. Проаналізовано його концепцію національної армії як основи державності, ідейний вплив на подальші військово-політичні процеси та сучасне значення його спадщини. Визначено основні етапи його участі у створенні українських військових організацій, зокрема Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка. З'ясовано, як його ідеї відобразилися у сучасних концепціях національної безпеки України.

Ключові слова: Микола Міхновський, українське військо, державотворення, Полуботківці, військовий рух.

Постановка проблеми. Формування українського війська є ключовим чинником у процесі державотворення, оскільки без збройних сил неможливо забезпечити суверенітет, територіальну цілісність і політичну незалежність держави. На початку XX століття саме Микола Міхновський став одним із перших українських мислителів і практиків, які усвідомили потребу створення власної національної армії як інструменту визволення та утвердження державності. В умовах сучасної російсько-української війни звернення до ідей Міхновського набуває особливої актуальності, оскільки вони відображають глибинну логіку формування української ідентичності через військову і політичну суб'єктність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику ролі Миколи Міхновського у розвитку української державності досліджували такі науковці, як В. Солдатенко [1], В. Сергійчук [2], Т. Осташко [3], В. Липинський [4], О. Реєнт [5]. У їхніх роботах простежується еволюція державницької ідеї Міхновського – від "Самостійної України" до практичної діяльності у військових організаціях 1917 року. Однак аспекти військового будівництва, його концептуальні засади та державотворчий вимір залишаються недостатньо систематизованими. Сучасні дослідження, зокрема, О. Трощинського, Ю. Шаповала, підкреслюють зв'язок між політичним націоналізмом початку XX століття та сучасними моделями оборонного розвитку України, проте питання тяглості традиції Міхновського у військовій доктрині України досі потребує глибшого аналізу.

Метою дослідження є комплексне дослідження державотворчої діяльності Миколи Міхновського у сфері формування українського війська, визначення його внеску у розбудову військової ідеї як складової політичної незалежності, а також простеження актуальності цих ідей у сучасному контексті боротьби України за суверенітет.

Микола Міхновський був не лише політичним діячем і публіцистом, але й стратегом, який розумів, що державність неможлива без національного війська. Як згадує у своїх спогадах його близький друг Сергій Шемет, яких поєднує понад 20 років спільної політичної праці задля здобуття самостійності України, у нарисі написаному у першу річницю трагічної смерті Міхновського: "Справжньою національною трагедією було те, що діячі Центральної Ради в руках котрих опинився провід нацією, зовсім не хотіли української військової сили…у колах панували такі думки, що Міхновський має партийні "реакцийні замисли", що взагалі регулярні армії непотрібні, бо революція проголосила принцип "самоозначення націй", що на крайній випадок сам народ збиратиметься в народну міліцію" [7]. Він був переконаний у необхідності

виборювання власної волі лише потом і кров'ю, що включає військову потугу, бо держава без армії, не може існувати, що в близькому майбутньому і відобразилось у крихкості новотвореної структури. У своєму відомому творі "Самостійна Україна" він уперше у новітній історії проголосив тезу про необхідність створення самостійної армії як опори держави [2, с. 18]. Його бачення ґрунтувалося на історичних прикладах – козацьких традиціях, військових структурах Гетьманщини, а також на досвіді європейських націй, які утвердили незалежність через військову боротьбу.

Міхновський вважав, що армія має бути не знаряддям політичної влади, а гарантом існування нації. У своїх виступах перед українськими солдатами російської армії у 1917 році він наголошував, що "хто не має свого війська, той не має і своєї держави" [3, с. 42]. Ця теза стала ключовою для українського національного руху початку ХХ ст.

На практиці він неодноразово намагався втілити ідеї українського війська, але суспільство затуманене тенденціями і популістичними гаслами того часу не сприймало намагання якісних дій для створення міцного плацдарму соборної України. Так, у спогадах про нього згадується: "У Міхновського вже в червні 17-го року постає план проголосити державну самостійність України, спіраючись на сили Богданівського полку. Було вирішено повезти полк пароплавами на Шевченкову могилу і там, на цій святій для всякого свідомого Українця землі, проголосити самостійність Української Держави. Верх узяв Петлюра, який вів політику піддержування Тимчасового всеросійського…Такою політикою він змарнував весь український національний порив у військах, пропустив найзручніший момент для формування Української армії.." [7]. У період Лютневої революції 1917 року Міхновський став ініціатором створення Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка, який став центром організації військових частин з українців у складі російської армії. Саме під його керівництвом у травні–червні 1917 року було створено перший український полк – так звані "Полуботківці" [4, с. 56]. Хоча діяльність клубу зустріла опір з боку російського командування та навіть обережність Центральної Ради, Міхновський послідовно відстоював тезу про повну військову автономію України. Його стратегічна ідея передбачала створення регулярного війська, що підпорядковується національному уряду, а не російським структурам. Згодом його бачення частково реалізувалося під час існування Армії Української Народної Республіки.

Державотворчі ідеї Міхновського були побудовані на переконанні, що армія є не лише інструментом війни, а моральним стрижнем нації. Він розглядав військо як школу громадянської свідомості, де формується почуття обов'язку перед народом. Його концепція наголошувала на поєднанні патріотичного виховання, дисципліни та любові до свободи [5, с. 71]. Ці ідеї випереджали свій час і заклали основи того, що сьогодні називають "військовим націоналізмом" – поєднанням любові до Батьківщини з готовністю її боронити. У цьому сенсі Міхновський виступав не лише як політичний теоретик, але як практик українського державного військового будівництва.

Після 1920-х років постать Міхновського була свідомо замовчувана радянською історіографією через її відверто національний і антиімперський характер. Лише після здобуття незалежності України в 1991 році його ідеї

почали повертатися у науковий та публічний дискурс. Сьогодні, у контексті війни Росії проти України, його думки про необхідність самостійної армії та державного патріотизму звучать пророчо. Концепція Міхновського фактично реалізується у сучасній моделі Збройних сил України, які стали символом державної тяглості й чинником національної єдності.

Результати дослідження засвідчують, що Микола Міхновський став засновником української військово-державної ідеї, яка випередила свій час і визначила стратегічний напрям національного розвитку. Його концепція незалежної армії як основи держави мала глибокий ідеологічний зміст і практичну реалізацію через створення українських військових організацій.

Новизна дослідження полягає у систематизації поглядів Міхновського як творця концепції українського війська в контексті державотворення, а також у виявленні зв'язку між його ідеями і сучасною моделлю оборонної політики України. Достовірність результатів підтверджується аналізом історичних документів, спогадів сучасників та узагальненням історичних тенденцій. Відновлення і переосмислення військової спадщини Миколи Міхновського має важливе значення для зміцнення ідентичності сучасного українського війська, яке продовжує справу, започатковану ним понад століття тому.

Список використаних джерел: *Солдатенко В.* Українська державність і військо у добу національно-визвольних змагань. – Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 2004. – 256 с. *Сергійчук В.* Українське військо: шлях крізь віки. – Київ: Україна, 2000. – 384 с. *Осташко Т.* Микола Міхновський: життя і діяльність. – Київ: Темпора, 2012. – 320 с. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – Відень, 1926. – 210 с. *Реєнт О.* Ідея національної державності в українській політичній думці XIX – початку XX ст. – Київ: Наукова думка, 2017. – 312 с. *Шаповал Ю.* Міхновський і його доба: документи, інтерпретації, рефлексії. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. – 198 с. *Шемет С.* Микола Міхновський (Посмертна згадка)//Хліборобська Україна.-Відень, 1924-1925.-Кн. V. –С. 3-30.

Марина ОЛЕФИРЕНКО
студентка І курсу історичного факультету
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: marinaolefirenko6@gmail.com
Сергій ТИЦЬКИЙ
кандидат історичних наук
Професор кафедри історії та соціально-політичних дисциплін історичного факультету
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)

КОЗАЦЬКІ ТРАДИЦІЇ ЯК ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ БОЙОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ

Анотація: Досліджується вплив козацьких військових традицій на формування сучасних українських бойових підрозділів. Аналізуються історичні аспекти організації, тактики, морально-бойового духу та символіки козацтва,

а також їхнє відображення у сучасних Збройних Силах України та добровольчих формуваннях. Особлива увага приділяється тому, як козацький досвід організації військових структур, підготовки бійців і ведення бою зберігся у сучасних підрозділах, що беруть участь у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Ключові слова: козацькі традиції, українські бойові підрозділи, військова культура, добровольчі формування, Сили спеціальних операцій, територіальна оборона, морально-бойовий дух, військова організація, національна ідентичність, військова спадщина.

Постановка проблеми. Козацька доба є однією з найважливіших сторінок в історії України, яка сформувала не лише військову, а й соціокультурну та політичну основу українського народу. Козацтво було одночасно соціальною, політичною та військовою інституцією, здатною організовувати опір зовнішнім загрозам і забезпечувати внутрішню автономію українських земель у межах Речі Посполитої та Османської імперії. Військова культура козацтва, організаційні структури, тактика та морально-бойовий дух збереглися у національній свідомості та стали фундаментом для формування сучасних українських бойових підрозділів, які доводять свою ефективність у сучасних умовах військових конфліктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження козацької тематики мають багатий історіографічний базис. У класичній історіографії XIX–XX століть такі праці, як “Історія України-Руси” Михайла Грушевського (1995), “Козацька Україна” Олександра Гуржія та Тараса Чухліба (2000), а також “Українське козацтво” під редакцією Ф. Турченка (2002) висвітлюють організаційні, тактичні та соціальні аспекти козацької доби. Особливу увагу приділено аналізу військових стратегій, патріотичної мобілізації, системи навчання та дисципліни. У працях сучасних авторів (Лазоренко, Пєтков) розглядаються питання відродження козацьких традицій у новітніх військових формуваннях України, включаючи добровольчі батальйони та підрозділи територіальної оборони. Аналізуючи ці джерела, можна констатувати, що питання впливу козацьких традицій на сучасні бойові підрозділи розкрито недостатньо, а комплексний аналіз їхнього безперервного впливу на формування організаційних структур і бойового духу українських військ відсутній.

Метою дослідження є всебічний аналіз козацьких традицій як фундаменту формування сучасних українських бойових підрозділів. Для досягнення цієї мети треба дослідити особливості козацької військової культури, організації та тактики. Проаналізувати, яким чином ці традиції вплинули на сучасні бойові підрозділи, зокрема добровольчі формування та Сили спеціальних операцій. Визначити роль козацької спадщини у формуванні морально-бойового духу сучасного військового персоналу. Оцінити ефективність використання козацьких принципів організації та командування в сучасних умовах збройного конфлікту.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі впливу козацьких традицій на формування сучасних бойових підрозділів України. Вперше в одному дослідженні поєднано історичний аналіз козацької військової культури, оцінку ролі добровольчих формувань і сучасних бойових структур, що дозволяє виявити закономірності збереження та трансформації козацьких принципів у сучасному українському війську.

Козацькі формування протягом століть були унікальним явищем у військовій історії Східної Європи. Їхні організаційні та тактичні принципи, морально-бойовий дух та символіка стали визначальними чинниками у формуванні національної ідентичності та військової культури українського народу [1, с. 46-110]. Козаки розробили ефективні методи ведення бою у складних природних умовах, створили систему військової демократії та колективного прийняття рішень, що забезпечувало високу мобільність і стійкість формувань навіть проти переважаючих сил противника. Ці принципи знайшли своє відображення у сучасних українських бойових підрозділах, де організаційна гнучкість, партизанські методи ведення бою та високий бойовий дух залишаються ключовими чинниками ефективності.

У сучасній армії України козацькі традиції проявляються у символіці підрозділів, національному вихованні, відродженні історичних ритуалів і бойових методів. Добровольчі батальйони та підрозділи територіальної оборони, що виникли під час сучасних військових конфліктів, успадкували козацькі принципи організації, взаємодопомоги та високої дисципліни. Відданість справі, готовність до самопожертви, патріотизм та моральна згуртованість – всі ці риси козацької військової культури стали невід'ємною частиною сучасного військового виховання [8, 9].

Козацька військова спадщина не обмежується лише символічним і культурним виміром. Вона безпосередньо впливає на методи підготовки, тактичну підготовку та взаємодію підрозділів у бою. Сучасні підрозділи активно використовують методи маневреної війни, розвідки та партизанської тактики, які безпосередньо походять із козацьких практик. Досвід добровольчих формувань показав, що організаційна гнучкість, горизонтальні зв'язки між командами та високий моральний дух дозволяють ефективно діяти навіть у складних бойових умовах, де централізоване командування обмежене [7, с. 183-189].

Особливе значення має адаптація козацьких принципів морального та етичного виховання. Козацька військова культура формувала у бійців відданість рідній землі, готовність захищати народ і свободу, взаємопідтримку у бойових умовах. Ці цінності стали базовими для сучасних бойових підрозділів України, особливо під час захисту державного суверенітету у війні з агресором [2, с. 94].

Козацькі традиції продовжують відігравати фундаментальну роль у формуванні сучасних українських бойових підрозділів. Вони забезпечують не лише організаційну ефективність та тактичну перевагу, але й моральну стабільність, патріотичну мотивацію та високий бойовий дух, що є ключовими чинниками успішного ведення бойових дій.

Аналіз історичних джерел та сучасних досліджень дозволяє констатувати, що козацькі традиції є невід'ємним елементом формування сучасних українських бойових підрозділів. Вони впливають на організаційну структуру, тактику, морально-бойовий дух та національну ідентичність військових. Добровольчі формування, Сили спеціальних операцій та підрозділи територіальної оборони успадкували козацькі принципи, що підвищує їхню ефективність у сучасних умовах військових конфліктів. Відродження цих традицій сприяє зміцненню національної самосвідомості та патріотичного виховання серед військових, що є стратегічно важливим для обороноздатності України.

Список використаних джерел та літератури: *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. Т. VII: Козацькі часи – до 1625 р. – К.: Наукова думка, 1995. – 628 с. *Гуржій О., Чухліб Т.* Козацька Україна. Боротьба за державу (XVI-XVII ст.). – К.: АРІЙ, 2020. – 368 с. – (Таємниці історії). *Турченко Ф. Г.* Українське козацтво: Мала енциклопедія. - Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. - 568 с. *Стороженко А. В.* Стефанъ Баторій и Днѣпровскіе козаки: изслѣдования, памятники, документы и замѣтки. – монографія. – Київ : друкарня Г. Л. Фронцкевича, 1904. – 327 с. *Гузенко Ю. О.* Деякі аспекти використання ручної вогнепальної зброї українським козацтвом у середині XVII ст. / Юрій Гузенко, Анатолій Войтенко // Краєзнавство. – 2008. – 1. – С. 183-189. *Поух А. В.* Військова справа і козацькі традиції та їх зв'язок із сучасними українськими бойовими підрозділами. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. *Субтельний О. М.* Історія України. – К.: Либідь, 2014. *Пєтков С.* Відновлення козацьких традицій в збройних формуваннях України. URL: https://blog.liga.net/user/spietkov/article/49114 (дата звернення 20.10.2025). *Лазоренко Р.* Відновити славну традицію: військовий історик пропонує створити козацький підрозділ для захисту України. URL: https://www.032.ua/news/3365479/vidnoviti-slavnu-tradiciu-vijskovij-istorik-proponue-stvoriti-kozackij-pidrozdil-dla-zahistu-ukraini (дата звернення 20.10.2025)

Сергій ОРИШИЧ
Старший офіцер відділу координації у сфері управління державою управління планування керівництва та координації
Головне оперативне управління Генерального штабу Збройних Сил України
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: sorishich@gmail.com

УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

Анотація. У дослідженні розглянуто українське військо як феномен, що поєднує багатовікову мілітарну традицію та сучасний досвід російсько-українських війн. Проаналізовано витоки української мілітарної культури від доби Київської Русі, козацтва, визвольних змагань ХХ століття, діяльності Української повстанської армії до становлення й трансформації Збройних Сил України після 1991 року та в умовах збройної агресії російської федерації з 2014 року. Особливу увагу приділено ролі козацтва як альтернативної еліти та каталізатора націєтворення, формуванню образу воїна-захисника як ключового елементу національного пантеону та впливу військових традицій на конструювання української національної ідентичності. Показано, що сучасна мілітарна культура України охоплює не лише сферу бойових дій, а й широкий комплекс символів,

ритуалів, наративів, практик пам'яті, освітніх і виховних ініціатив. Обґрунтовано, що військові традиції є невід'ємною складовою національно-патріотичного виховання, чинником зміцнення громадянської самосвідомості та стійкості суспільства в умовах гібридної війни. Зроблено висновок про необхідність системного наукового осмислення та цілеспрямованої державної політики щодо збереження, популяризації та інтеграції українських військових традицій у сучасний освітній і культурний простір.

Ключові слова: українське військо; мілітарна традиція; мілітарна культура; козацтво; український нобілітет; національна ідентичність; військові традиції; національно-патріотичне виховання; російсько-українські війни.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства визначається глибокими трансформаціями, зумовленими повномасштабною війною російської федерації проти України. В умовах тривалого воєнного протистояння особливої ваги набуває питання збереження та переосмислення власної мілітарної традиції як складової національної ідентичності. Військо сьогодні виступає не лише інструментом оборони, а й одним із ключових символів державності, єдності, громадянської відповідальності та моральної стійкості нації.

Водночас тривалий період бездержавності, радянська політика денаціоналізації та викривлення української воєнної історії призвели до фрагментарності суспільних уявлень про власні військові традиції. У контексті гібридної війни, коли об'єктом атаки стає не лише територія, а й історична пам'ять, цінності та символічний простір, постає потреба у науковому осмисленні ролі мілітарної культури у формуванні української політичної нації, а також у визначенні місця сучасного українського війська в тяглості історичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику української військової історії та мілітарної традиції висвітлено в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Загальні історичні контексти становлення української державності, воєнних конфліктів і визвольної боротьби подано в працях О. Субтельного, Н. Яковенко, І. Крип'якевича, С. Плохія [1; 5; 10; 12]. Козацьку добу, формування козацької еліти та її роль у державотворчих процесах аналізують Т. Чухліб, О. Гуржій, В. Смолій, В. Степанков [2; 8; 9].

Суттєву увагу історії українських військових формацій XX століття – січових стрільців, Армії УНР, УПА – приділено у роботах В. Старика, УІНП та інших авторів, які фокусуються на еволюції визвольних змагань, символіці та ідеологічних засадах національної боротьби [3; 7; 11]. Аспекти сучасного воєнного досвіду України, зокрема після 2014 року, осмислюють В. Горбулін, І. Гуменюк, Український інститут національної пам'яті, де розглядаються питання мілітаризації Росії, реформування Збройних Сил України, трансформації військової культури та символіки [6; 7; 14–15].

У працях Р. Пирога, інших авторів, представлених у фахових виданнях, аналізуються військові традиції як елемент культури українського війська та їх роль у сучасному національно-патріотичному вихованні [13; 17]. Водночас,

попри наявність значної кількості досліджень, недостатньо системно розкрито питання тяглості військових традицій від княжої та козацької доби до сучасних Збройних Сил України, а також їх конкретний вплив на формування національної ідентичності та практики виховання в умовах нинішньої російсько-української війни. Це зумовлює актуальність комплексного дослідження українського війська крізь призму традицій і сучасності.

Метою дослідження є комплексний аналіз українського війська як носія багатовікової мілітарної традиції та важливого чинника формування національної ідентичності в умовах сучасних російсько-українських війн, із з'ясуванням ролі військових традицій та мілітарної культури в системі національно-патріотичного виховання й утвердження української політичної нації.

Сьогодні, коли Україна та світ переживають одну з найпереломніших сторінок своєї історії, звернення до мілітарних традицій власного народу – це не данина минулому, а життєва необхідність. Глибоке та уважне осмислення подій далекої давнини допомагають зберегти історичну пам'ять, зміцнити національну ідентичність, об'єднати суспільство та забезпечити моральну основу для подальшого розвитку держави.

Сучасний етап розвитку українського суспільства позначений глибокими перетвореннями, спричиненими повномасштабною війною російської федерації проти України. В цих умовах особливої актуальності набуває вивчення української мілітарної традиції як важливої складової формування національної ідентичності. Звернення до військової історії та героїчного спадку українського народу є не лише потребою часу, а й дієвим засобом зміцнення національної єдності, стійкості суспільства та відновлення історичної справедливості.

Мілітарна традиція України являє собою багатовікову історію боротьби українського народу за волю, яка охоплює періоди перших княжих дружин, Козацької держави, світових революційних зрушень ХХ століття, Української повстанської армії, участі у війнах за межами держави та сучасного протистояння російській агресії. Всі ці етапи формують історичну пам'ять і національну самосвідомість українців. У часи війни постає потреба не лише в збройному опорі, а й у культурному, духовному, символічному утвердженні себе як самостійного народу з власною історією та традицією.

Крім того, в умовах сучасної гібридної війни, коли історичні процеси та постаті політичних і військових діячів минулих років отримують неоднозначні оцінки та суперечливе трактування, важливо відновлювати власні мілітарні символи, вшановувати героїв і зберігати неперервність національної пам'яті. Саме мілітарна традиція може дати суспільству моральні орієнтири, консолідувати його навколо цінностей свободи, гідності та патріотизму.

Отже, дослідження української мілітарної традиції є надзвичайно актуальним не лише з наукового, а й з практичного погляду. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти процеси формування української нації, зміцнює громадянську ідентичність і сприяє стійкості держави перед зовнішніми та внутрішніми викликами.

Українська мілітарна традиція та витоки національної ідентичності.

Українська мілітарна традиція має глибоке історичне коріння. Вона бере початок ще з часів Київської Русі, проходить через добу Козаччини, революційні події початку ХХ століття, боротьбу УПА, і продовжується нині.

Найбільш значущим та визначальним етапом у становленні нашої військової ідентичності стало козацтво. Запорізькі козаки уособлювали собою не лише військову силу, а й ідею свободи, братерства та самоврядування. Саме козацький образ заклав основу ментального статусу українця як воїна та захисника. У подальшій історії, особливо під час подій 1917–1921 років, а також діяльності Української повстанської армії, мілітарна традиція перетворилася на потужний інструмент націєтворення. Вона сформувала в українців розуміння себе як окремого народу, готового боротися за власну державу.

На сучасному етапі (особливо починаючи з 2014р.) тема самоусвідомлення українців як окремого народу зі своїм баченням свободи ще більш загострилася саме в 2022 році. У ці роки українська армія стала не лише інструментом оборони, а й символом національної гідності, єдності, самопожертви. Початок повномасштабних бойових дій у 2022 році значно посилив значення армії в українському суспільстві. Образ воїна сьогодні – це не просто військова людина, а моральний орієнтир усього суспільства.

Надзвичайно важливо відзначити роль символіки, пам'яті та традицій для нинішнього та майбутніх поколінь**.** Вшанування героїв Крут, воїнів УПА, захисників ДАПу, Маріуполя чи Бахмута – це не просто історія, це частина колективної пам'яті, яка цементує національну ідентичність. Загалом мілітарну традицію слід розглядати не як культ війни, а саме як прояв готовності народу захищати свою свободу. Вона має формувати у суспільстві почуття гідності, самоусвідомлення та відповідальності. Саме через боротьбу українці утверджують себе як окрему політичну націю з власною історією, культурою та майбутнім.

Вплив української мілітарної традиції на процес формування національної ідентичності.

Формування національної ідентичності є складним історико-культурним процесом, у якому вагому роль відіграють символи, історичні наративи та соціальні практики. В українському контексті мілітарна традиція виступає одним із визначальних чинників конструювання національного "Я". Від княжих дружин до сучасних Збройних Сил України, українська військова культура не лише слугувала захисту територіальної цілісності держави, а й творила символічний простір національної пам'яті, сприяючи формуванню спільної ідентичності.

Українська мілітарна культура має глибоке історичне коріння. За часів Київської Русі військова еліта відігравала ключову роль у структурі державного управління та суспільного устрою. Продовження цієї традиції спостерігається у козацькій добі, де Запорозька Січ постала як феномен воєнізованого самоврядування, яке об'єднувало функції військової, адміністративної та духовної влади. Саме козацтво стало одним із перших масових національних

утворень, яке відстоювало право українського народу на самовизначення через збройну боротьбу.

Образ козака сформував стійкий архетип “вільного воїна”, який став культурним кодом українця. Надалі цей архетип трансформувався відповідно до вимог часу, але не зник. В епоху революційних перетворень (1917–1921 рр.) з’явились нові національні військові утворення – Січові стрільці, Армія УНР, пізніше – Українська повстанська армія (УПА). Всі вони зберігали наслідування мілітарної традиції як боротьби за свободу, а їхні провідники та герої стали складовою частиною національного героїчного пантеону.

У XXI столітті мілітарна традиція набула нового виміру. Збройні Сили України стали не лише інструментом оборони, а й символом довіри, жертовності та патріотизму, вони перетворились на одну з потужних ключових інституцій формування національної ідентичності у кризовий період.

Мілітарна тематика дедалі більше проникає у сучасну українську культуру: музику, кінематограф, літературу, візуальне мистецтво. Популяризація героїв війни, переосмислення історії визвольних змагань, а також вшанування пам’яті полеглих захисників є не лише виявом шани, а й механізмом національного єднання. Особливу роль у цьому процесі відіграють освітні програми, ініціативи військово-патріотичного виховання та медіапроєкти.

Мілітарна культура України: минуле, сучасне й майбутнє. Формування українських військових традицій в історичній ретроспективі.

Мілітарна культура є важливим елементом національної ідентичності, що формується на перетині історичного досвіду, колективної пам’яті, символіки та реальних воєнних практик. Аналіз мілітарної культури в історичній ретроспективі дозволяє дослідити процес формування військових традицій та оцінити роль, яку вони відіграють у національній свідомості сьогодні. Такий підхід дозволяє окреслити сучасні виклики та перспективи розвитку мілітарної культури в майбутньому.

Перші елементи української військової культури виникають ще в часи Київської Русі. Участь князівських дружин у зовнішніх і внутрішніх війнах формувала уявлення про воїна як захисника громади та держави [1]. Із занепадом Київської Русі військова культура зазнала трансформації, однак не зникла – вона набуває нового розвитку у козацьку добу. Козацтво, особливо Запорозька Січ, стало унікальним явищем військово-політичної самоорганізації. Утворення козацьких військ на основі добровільності, братерства, самоуправління та чіткої ієрархії сформувало засади української мілітарної культури як культури оборони свободи та гідності [2]. Козацький воїн постає як символ національного спротиву, що залишається актуальним і донині.

У XX столітті українська мілітарна традиція модернізується в умовах боротьби за державність. Українські січові стрільці, армії УНР і ЗУНР, Українська повстанська армія стають носіями нової воєнної етики, побудованої на поєднанні національної ідеї, дисципліни та високого морального мотиву [3]. Ці збройні формування продовжили козацьку традицію, але вже в умовах

новітньої війни, застосовуючи елементи партизанської тактики, ідеологічної боротьби та інформаційної мобілізації. Особливого значення набуває фігура “героя-захисника” як морального і культурного орієнтира [4].

Після здобуття незалежності в 1991 році мілітарна культура України перебувала в стані відносного занепаду. Радянські штампи, відутність належної поваги до армії та слабка національна ідеологія у військовому середовищі призвели до розмиття військових традицій [5].

Революція гідності та події на Донбасі 2014 року спричинили глибоку переоцінку ролі армії та повернення до історичних мілітарних символів. У військових частинах активно використовуються елементи козацької символіки, вшанування героїв УПА, підкреслення українських звичаїв і мови [6].

Сучасна мілітарна культура в Україні – це широке поле, що охоплює медіа, мистецтво, освіту, громадянське суспільство. Пісні, фільми, літературні твори, присвячені війні, стають інструментами формування нової ідентичності. Фігури сучасних воїнів Збройних Сил України, добровольців, волонтерів, медиків стають символами нових героїв, які мають соціальний і культурний авторитет [7]. Окрім того, на рівні державної політики відбувається формалізація мілітарної традиції: встановлення державних свят (День захисників і захисниць України), створення пантеонів національних героїв, реформування армії за стандартами НАТО.

Однак, слід враховувати, що попри позитивну мобілізуючу роль, мілітарна культура потребує критичного осмислення, оскільки існує небезпека надмірного мілітаризму або культу насильства, що може суперечити демократичним цінностям. Тому майбутнє мілітарної культури має базуватись на засадах оборонного патріотизму, гуманізму та поваги до прав людини.

У перспективі необхідно розвивати військову історичну науку й освіту, підтримувати культуру пам’яті (музеї, меморіали, архіви), формувати “образ захисника” як образ не лише воїна, а й гуманіста, людини честі. В умовах продовження збройної агресії мілітарна культура відіграє роль не лише оборонну, а й цивілізаційну – як основа нової модерної нації.

Український нобілітет: козацтво як каталізатор формування національної ідентичності та українського державотворення.

Формування української національної ідентичності неможливе без осмислення ролі козацтва – соціального й військового феномена, який об’єднав у собі елементи державності, культури, традиції та політичної волі. Упродовж XVI–XVIII століть українське козацтво стало не лише фактором воєнного спротиву, але й носієм цінностей, які згодом стали фундаментальними для української політичної нації. В цьому контексті козацтво виступає як своєрідний український нобілітет, що виконував елітарні, репрезентативні та мобілізаційні функції в суспільстві.

Враховуючи втрату українською шляхтою своєї національної ідентичності внаслідок полонізації, саме козацтво стало альтернативною елітою – воєнізованим осередком, який зберігав зв’язок із місцевим населенням, релігією та традицією [5]. Козацька старшина, поступово формуючи власні правові, економічні та освітні структури, претендувала на роль нового

нобілітету – спадкової провідної верстви українського суспільства, подібно до європейських шляхетських структур, але з унікальною рисою – тісною інтеграцією в народне середовище [8].

Козацтво формувало не лише військову, а й ціннісно-світоглядну модель, яка глибоко проникла в українську ментальність. Ідеали свободи, рівності в межах козацького товариства, демократичних виборів старшини та братерства стали джерелом української політичної культури. Саме в козацтві сформувалося уявлення про захисника віри, землі та громади як морально-соціального ідеалу, що пізніше трансформувався в образ національного героя. Так званий "козак Мамай" – не просто фольклорний персонаж, а уособлення вільного українця, готового до боротьби [9].

Козацтво не обмежувалось військовими амбіціями – вже за Богдана Хмельницького була спроба реалізувати проєкт незалежної держави. Гетьманщина, попри васальну залежність, мала всі ознаки суб'єктності: власну адміністрацію, дипломатію, фінанси, судову систему [10]. Таким чином, козацька держава – це перша спроба українців новітнього націєтворення на державницькому рівні. Згодом саме козацька ідея надихатиме діячів українського національного відродження XIX ст.

У XIX–XX століттях козацький міф активно відроджується в літературі, історіографії, фольклорі. Він стає ключовим символом українства. Під час революційних зрушень 1917–1921 рр. українські військові формування звертались до козацької спадщини у назвах, символіці, уніформі. Та сама тенденція продовжується в сучасному українському війську: в лавах Збройних Сил України нині є частини з козацькими назвами та традиціями. Сьогодні козацтво відроджується також на рівні культурної пам'яті – через вшанування постатей гетьманів, реконструкцію битв, розвиток козацьких шкіл та осередків. Козацька символіка активно використовується в патріотичному вихованні, армії, волонтерському русі [11].

Сакралізація козацтва в сучасному публічному дискурсі виконує функцію легітимації державності. Оскільки козаки – це не лише воїни, а й державні будівничі, їхній історичний спадок стає аргументом на користь історичної спадкоємності української держави. Така ретроспектива формує переконання, що українська нація має не лише культурне, а й політичне коріння у своїй воєнно-політичній традиції [12]. Козацтво, як український нобілітет, стало ключовим чинником формування національної ідентичності та політичної культури. Воно не тільки забезпечило військовий спротив іноземним загарбникам, а й запропонувало власну модель суспільного устрою, засновану на принципах гідності, самоврядування та вірності спільноті. Ці ідеї зберігають актуальність у сучасному державотворчому процесі, де козацький спадок не просто вшановується, а інтегрується у символічний та ідеологічний простір України.

Військові традиції українського війська в період російсько-українських війн.

Військові традиції відіграють ключову роль у формуванні бойового духу, моральної стійкості та національної ідентичності армії. В сучасних умовах роль військових традицій як джерела сили, спадкоємності та символічної опори

значно зросла. Вони стали не лише елементом військової культури, а й дієвим інструментом національно-патріотичного виховання молоді та всього суспільства. Військові традиції – це сукупність звичаїв, ритуалів, символіки, моральних принципів, які історично склалися у військових формуваннях і передаються з покоління в покоління [13].

Для України, що пережила тривалу відсутність власної державності та армії, відновлення військових традицій стало важливим кроком у поверненні історичної суб'єктності. Події 2014 року спричинили не лише докорінні зміни в традиції державотворення, а й знаменували посилення битви за історичну пам'ять. У цьому контексті особливого значення набуло повернення до національної військової спадщини, зокрема традицій: Української Народної Республіки (УНР), Української повстанської армії (УПА), Січових стрільців, Козацьких формувань [14]. На державному рівні було скасовано радянські військові свята, символіку та ритуали. Замість них впроваджено нові або відновлені форми військової культури, серед яких: День захисників і захисниць України, вшанування героїв Крут, УПА, Небесної сотні, полеглих воїнів АТО/ООС, введення нових облаштунків, знаків розрізнення та бойових прапорів за зразком УНР і УПА [15].

Символіка відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні військової ідентичності. У Збройних Силах України після 2014 року відбулося значне оновлення символічного простору: запроваджено бойовий клич "Слава Україні! – Героям слава!"; прийнято нову військову присягу; впроваджено відзнаки та медалі з українськими історичними елементами [16]. Також набули поширення меморіальні практики: створення Алеї Героїв; іменування військових частин на честь видатних українських воїнів; регулярні поминальні заходи в навчальних закладах, громадах, військових частинах. Дослідження показують, що символи та ритуали у критичних умовах сприяють психологічній стійкості бійців, згуртованості підрозділів і зміцненню морального духу. Елементи нової національної військової традиції вже сьогодні передаються від бійців 2014 року до молодших поколінь.

Хоча військові традиції поступово стали невід'ємною частиною сучасної культури та виховання, слід зазначити декілька викликів у їх застосуванні: недостатня систематизація традицій у межах Збройних Сил України; доволі поверхневе використання історичних образів без глибокого змісту; фрагментарність у впровадженні в освітні програми. Для подолання цих проблем необхідно якомога ретельніше та в доступному форматі, відповідно до сучасних реалій, розробити методичні матеріали для педагогів і військових, налагодити міжвідомчу співпрацю між МОН, Міноборони та УІНП, докласти всіх можливих зусиль задля збереження й популяризації історичної правди через музеї, фільми, книги, інтерактивні формати, підтримувати дослідження та архівування новітніх традицій – з 2014 року і понині.

6. Військові традиції як невід'ємна складова національно-патріотичного виховання.

У сучасному українському суспільстві питання національно-патріотичного виховання набуло виняткової актуальності. Однією з його

ключових складових є військові традиції, які формують не лише культурно-історичну пам’ять, але й впливають на систему цінностей громадян, зокрема молоді.

Військові традиції – це, передусім, історично сформовані зразки поведінки, моральні принципи, приклади служіння народові, які передаються з покоління в покоління. Вони охоплюють героїку визвольної боротьби, звичаї українського війська, постаті військових лідерів та добровольців, а також сучасні прояви героїзму у протистоянні зовнішнім загрозам. Зважаючи на це, військові традиції мають розглядатись не лише як історичні артефакти, але як активний виховний ресурс сучасної освіти й культури.

Структурно військові традиції містять: символіку (знаки, гасла, форма, прапори); ритуали (присяга, марші, пам’ятні дати, меморіали); наративи (історії великих перемог, героїв, подвигів); поведінкові норми (воєнна дисципліна, військова етика); культ особистостей (командири, ветерани, учасники бойових дій).

Національно-патріотичне виховання в Україні зафіксоване законодавчо. Наприклад, Концепція національно-патриотичного виховання дітей та молоді (2015) заклала мету формування у молодого покоління патріотичної свідомості через вивчення історичної спадщини, культури, державності[17].

В освітньому процесі, діяльності закладів культури, військових ліцеїв, юнацьких організацій важливо не лише репрезентувати історію війська, але й виховувати повагу до військової служби, розуміння цінності миру, відповідальності за оборону Батьківщини. У мирному середовищі військові традиції стають потужним ресурсом патріотичного виховання. Важливо, що поступово ці традиції впроваджуються у шкільні програми (зокрема курс “Захист України”); кадетські корпуси, ліцеї з військовою підготовкою; молодіжні організації (“Джура”, “Пласт”, патріотичні табори); громадські ініціативи та волонтерський рух. Зустрічі з ветеранами, вшанування пам’яті полеглих героїв, участь у благодійних та меморіальних акціях – усе це формує особистісний зв’язок молоді з військовими традиціями та історією боротьби за незалежність[18].

Таким чином, військові традиції в Україні є невід’ємним елементом формування громадянської самосвідомості, а їх системне впровадження в освітню й культурну політику – запорука зміцнення національної ідентичності, моральної стійкості та обороноздатності суспільства в умовах зовнішньої загрози. У часи війни їх роль зростає, але й вимоги до їхнього осмислення й використання стають жорсткішими. Щоб військові традиції стали дійсно ефективною складовою національно-патріотичного виховання, потрібна системна державна політика, інтеграція в освітню систему, суспільно-культурні практики, підтримка громадянського суспільства і викладачів. Тоді ці традиції зможуть не просто озвучуватися на святах, а втілюватись в житті – у вчинках, в моральному виборі, у відповідальності громадянина перед співвітчизниками та перед державою.

І завдання вчених та дослідників української історичної спадщини – зберегти, осмислити та передати ці традиції далі.

Список використаних джерел: *Субтельний О.* Україна: Історія. К.: Либідь, 1993. 720 с. *Чухліб Т.* Козаки і монархи: взаємини України з державами Центрально-Східної Європи XVI–XVIII ст. К.: Кліо, 2010. 432 с. *Старик В.* Легіон Українських січових стрільців. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 156 с. *Квіт С.* Формування української національної ідеї: історичні та культурні аспекти. К.: Смолоскип, 2003. 224 с. *Яковенко Н.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. К.: Генеза, 2005. 312 с. *Горбулін В.* Мілітаризація Росії та українська відповідь. К.: НІСД, 2016. 128 с. Український інститут національної пам'яті. Армія нескорених: воєнна історія незалежної України. К.: УІНП, 2022. 208 с. *Гуржій О.* Козацька еліта Гетьманщини. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. 352 с. *Смолій В., Степанков В.* Козацька революція 1648–1676 рр.: історичний нарис. К.: Альтернативи, 1999. 296 с. *Крип'якевич І.* Історія України. Львів: Світ, 1992. 520 с. УІНП. Козацька держава: від традиції до сучасності. К.: УІНП, 2020. 208 с. *Плохій С.* Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності. Х.: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. *Пиріг Р. Я.* Військові традиції як елемент культури українського війська. // Військово-історичний альманах. 2019. № 2. С. 14–22. *Гуменюк І.* Українська військова традиція: історія, ідеологія, символіка. К.: Український центр воєнної історії, 2017. 288 с. Український інститут національної пам'яті. Символіка війни: історія та сьогодення. К.: УІНП, 2020. 160 с. Міністерство оборони України. Наказ №606 від 05.10.2017 "Про впорядкування військової форми одягу та знаків розрізнення". Тетяна Бевз. Національно-патріотичне виховання в Україні: нормативно-правові засади. *Українознавство*, 2023; № 4(89). journal.ndiu.org.ua. *Світлана Корнієнко.* Національно-патріотичне виховання як соціокультурна практика збереження й формування ідентичності в умовах сучасних викликів. *Humanities Studies*, 2025; № 24(101). humstudies.com.ua.

Олександр ПИЛИПЕНКО
доктор історичних наук, професор
Професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національний університет харчових технологій
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6096-9433
Електронна пошта: pylypenko08@ukr.net

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ

Анотація. Розглянуто процес формування українських військових традицій у історичній ретроспективі. Проаналізовано комплексний характер військових традицій, що поєднує образи і символи, звичаї і обряди, правові норми і принципи бойової діяльності, відображає складність і багатогранність виникнення і розвитку даної системи.

Охарактеризовано систему виховання воїнів-захисників Батьківщини, що бере свій початок ще з сивої давнини, зазнавши помітного впливу в період виникнення слов'янських культур та козацького війська. Виявлено, що за доби Київської Русі, зміст військових традицій поглибився й ускладнився, що стало закономірним наслідком формування давньоруського війська. Він поєднав власне бойові традиції з принципами патріотичного виховання різних верств суспільства. Встановлено, що великого розмаху військові традиції набули за доби козаччини. Саме Запорізька Січ стала центром їх збереження та поширення в суспільстві.

Доведено, що українське козацтво, як унікальний історичний феномен доби Нового часу, стало потужним каталізатором розвитку військово-патріотичного виховання. Це сприяло збереженню й подальшому розвиткові кращих військових традицій Київської Русі.

Ключові слова: формування, військові традиції, звичаї, обряди, символи, бойовий дух, українське козацтво.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни особливої актуальної набуває проблема формування військових традицій в нашій державі. Оновлення підходів потребує аналіз змісту і значення українських військових традицій у системі виховання воїна-захисника Батьківщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. По обраній темі є значна кількість наукових публікацій вітчизняних авторів. Зокрема, у працях Задунайського Д. В, Малюги В. М., Карпова В. В., Костенка Ю. І., Притули О. Л., Шевченка М. М. та інших проаналізовано соціально-філософські аспекти військових традицій, військову освіту, військовий побут, бойову підготовку воїнів на різних етапах історичного розвитку країни [1-3; 6; 8; 10].

Метою дослідження є дослідження процесу формування українських військових традицій в історичній ретроспективі, вдосконалення, доповнення та поглиблення вже відомих підходів.

Історична доля українського народу склалась так, що Україна межувала з великою кількістю кочових племен і доводилось постійно захищати свою територію від агресивних сусідів. Поступово накопичувався бойовий досвід і воєнні традиції. Військо будь якої країни світу, як важливий соціальний інститут, не може існувати без традицій, що згуртовують і морально озброюють усіх його представників. Традиції надають цінність не лише тим завданням захисту території держави, задля виконання яких армія існує за мирних умов, а й заняттям, побуту військовослужбовців та ретельній підготовці їх до можливих випробувань.

Поняття військових традицій позначає стійкі, історично утворені, укорінені у свідомості військових форм діяльності, поведінки, професійних та міжособистісних відносин військовослужбовців у воєнний та мирний час. Вони передаються від покоління до покоління воїнів і постають фундаментальними основами функціонування військової системи у державі.

Як сукупність символів, образів, звичаїв, обрядів, церемоніалів, уявлень, цінностей, військові традиції мають вагоме значення для поступального розвитку суспільства, постаючи ключовим регулятивом поведінки військовослужбовців, оскільки вони є специфічним різновидом соціальних норм регулювання поведінки. Традиції включаються в систему зовнішніх та внутрішніх умов і засобів регулювання поведінки військовослужбовців, формують та уточнюють її.

Сучасні дослідники підкреслюють закономірність і значущість військових традицій, що зберігали спадковість протягом всього періоду становлення та розвитку суспільства. На їх переконання будь-яка армія завжди зберігає та плекає військові традиції своїх попередників, живе пам’яттю про їхні подвиги [1, с. 238]. Вони визначають їх як явища духовного життя україн-

ського суспільства, чинники національної ідентичності військових. Військові традиції характеризуються низкою суттєвих ознак, зокрема: всезагальністю, емоційністю, міцністю і тривалістю, спадкоємністю й новаторством.

Аналізуючи соціально-філософські аспекти військових традицій М. Шевченко дійшов таких висновків: "У практичному відношенні військові традиції утворюють і наповнюють певним сенсом дії членів суспільства, спрямовані на досягнення державно-значущих цілей, створення і забезпечення стійкості механізмів саморегуляції і саморозвитку військово-соціальної спільноти. У функціональному плані військові традиції є реалізований творцями і носіями спосіб стосунків до військово-соціального цілого, до його відтворення і зміцнення в процесі суспільно-історичної практики. Культурологічний аспект дозволяє виявляти архетипи, основоположні цінності і сенси ідей, що об'єднують військову спільноту. В аксіологічному плані військові традиції відбивають якісне відношення представників українського війська до оточуючої дійсності" [2, с. 100–101]. Військові традиції охоплюють основні сфери діяльності військ (військову освіту, військовий побут, бойову підготовку), існуючи не ізольовано одна від іншої, а як складний комплекс взаємозалежних і переплетених елементів.

В. Карпов підкреслює особливу роль серед військових традицій символіки. На його переконання, військова символіка, починаючи від княжої доби, постає підґрунтям, історичною передумовою виникнення української військової символіки новітньої доби, що засвідчує тяглість вірності традиціям свого народу, його християнським цінностям [3, с. 23]. Необхідність поглибленого дослідження військової символіки, як і всіх інших характеристик традицій, зумовлює звернення до історичних витоків військових традицій вітчизняного суспільства та їх подальшого розвитку.

Зародження військових традицій відбувалося у давні часи. Археологічні дослідження вітчизняних дослідників дають підстави стверджувати, що вже за трипільської доби почала формуватися смислова єдність символів культури. У цій єдності знаходимо й відображення військових традицій тогочасного суспільства, зокрема, втілених у зображенні пораненого під час бою чоловіка [4, с. 39]. Військові традиції кіммерійців були перейняті й розвинені їх наступниками - скіфами (VII–III ст. до н.е.). Зокрема, зброя була обов'язковим атрибутом кожного чоловіка, а інколи й жінок; у той час складалися традиції її образотворчого зображення, навіть у сценах побуту та мирної праці скіфів. Із самого дитинства скіфи вчились їздити верхи на конях.

Шанування воїнської доблесті призвели до виникнення культу бога війни, символом якого був залізний меч. Із зазначеним культом було пов'язане поширення серед скіфів низки жорстоких традицій і звичаїв, спрямованих на виховання нещадності до ворогів (пити кров першого вбитого ворога, знімати скальп із противника, виготовляти чаші з черепів тощо) [5, с. 183]. Часте ведення воєнних дій зумовило розвиток скіфської військової символіки як важливого складника військових традицій. Булави та шестопери відігравали сакрально-репрезентативну роль. Вони засвідчували високе суспільне становище їх власників. Скіфські воєнні значки також застосовувались для управління підрозділами в бою. Наступна хвиля кочових впливів пов'язана з приходом сарматських племен (III ст. до н.е. - IV ст. н.е.). Сарматське суспільство також було повністю воєнізованим. Усі сармати-чоловіки були

воїнами. Науковець В. Топальський виокремлює низку характерних рис, традицій та звичаїв давніх слов'ян, що знаходили поширення в їх військовій діяльності: звичай постійного удосконалення військової майстерності; хоробрість і надійність слов'янських воїнів; вміння використовувати у своїх інтересах особливості місцевості, сміливості та військові хитрощі; дотримання у війську необхідної військової дисципліни; вирішення питань життя племені (союзу племен), у тому числі й оголошення та ведення війни на військовій раді племені; традиція вибору вождів для командування в походах; поширення взаємної виручки, збереження військового товариства, бойового братерства; зневага до боягузів і зрадників; постійне дотримання пильності; переймання важливих досягнень військової справи інших сусідніх держав й етносів; любов до зброї, її вміле використання в битвах; прагнення до виконання слов'янськими воїнами бойових завдань за будь-яких умов; стійке витримування труднощів військових походів, битв, складних умов побуту; традиція спадкоємності у навчанні, підготовці до військової справи; належне й своєчасне вшанування військовими почестями тим, хто загинув у бою; взяття вождями на себе відповідальності при вирішенні ключових питань життя племені; належна винагорода тим воїнам, які найбільш відзначилися в бою, загалом на війні; повага воїнів до бойових стягів; вірності обов'язку в межах укладених союзницьких угод у боротьбі проти спільного ворога [6, с. 29–34].

Зазначені звичаї зберігалися і надалі, у період становлення державності у давніх слов'ян за доби Київської Русі. До нашого часу дійшли деякі письмові джерела (окремі описи арабських авторів; "Повість минулих літ", "Слово о полку Ігоревім"), які дають змогу схарактеризувати низку військових традицій наших далеких предків [7]. Зазначені військові традиції здійснювали вагомий вплив і на участь у битвах на захист Батьківщини ратників народного ополчення. Відповідно, у зазначену історичну добу набували подальшого розвитку й інші військові традиції; зокрема, вдосконалювалася військова символіка.

Християнські традиції знаходили вияв в особливому шануванні українським козацтвом Покрови Божої Матері, що засвідчують численні ікони й храми на Запоріжжі. При військових загонах були похідні каплички, у яких відбувалося богослужіння. У військові походи козаки також обов'язково брали із собою військових священиків і похідну церкву [8, с. 24]. Водночас у процесі формування як окремої соціальної групи козацтво ввібрало в себе і кращі військові традиції народів, які мешкали в Північному Причорномор'ї протягом попередніх епох. Тому закономірно, що козацтво створилося та набуло розвитку саме на кордонах Південного Регіону.

Оскільки запорожці в першу чергу були воїнами, на Січі військово-правові норми знаходили вияв у формі звичаїв і козацьких військових традицій:

скликання і проведення загальної військової ради;

порядок приймання новоприбулих козаків до кошу;

організація військових походів тощо [9, с. 118].

У подальшому українські козацькі традиції застосовували й у повсякденному житті, особливо в уніформі військ. Використовували жупани, чумарки, а Сердюцька дивізія носила кителі – френчі, створені з урахуванням історичних аналогів козацької доби. Зовнішні ознаки, як-от одяг, безпосередньо

пов’язували тодішній період з минулим. Вагомим стало і титулування Павла Скоропадського, яке використовувалось на офіційному рівні. Зокрема, у офіційних документах П. Скоропадський титулувався як “гетьман всієї України та Військ Козацьких” [10, с. 37].

Формування військово-правових традицій в Україні розпочалося ще в сиву давнину, зазнавши помітного впливу дослов’янських культур (кочові етноси, скіфи, сармати, грецькі поліси тощо). Надалі, за доби Київської Русі, зміст військових традицій поглибився й ускладнився, що стало закономірним наслідком формування давньоруського війська. Він поєднав власне бойові традиції з правовими принципами різних верств суспільства. Ще більшого розмаху військові традиції набули за доби козаччини. На той час Запорізька Січ стала центром їх збереження та поширення в державі.

Список використаних джерел: *Притула О. Л.* Система українських військових традицій в період становлення і розвитку // Політологічний вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вип. 93. 2024. С. 237-252. *Шевченко М. М.* Соціально-філософський аналіз військових традицій. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2017. № 1 (9). С. 97–104. *Карпов В. В.* Історіографія проблеми української військової символіки. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журнал. 2014. №1. С. 22–32. Україна і світ: стародавні цивілізації (з давніх часів до 500 р. до н.е.) / упоряд.: М. Г. Белік, Г. Б. Войцехівська, Н. М. Артем’єва. Київ: КРІОН, 2009. 216 с. Україна і світ: від Великого переселення народів до раннього середньовіччя (350–850 рр.) / упоряд.: М. Г. Белік, Г. Б. Войцехівська, Н. М. Артем’єва. Київ: КРІОН, 2010. 224 с. *Топальський В. Л.* Особливості прояву військових звичаїв у житті давніх слов’ян. Воєнно-історичний вісник: Збірник наукових праць Національного університету оборони України. 2013. Вип. 2(8). С. 27–35. Повість врем’яних літ. Літопис (за Іпатським списком) / Переклад з давньоруської, післяслово, коментарі В. В. Яременка. К.: ВРП, 1990. 558 с. *Чорна К. П.* Запорізька Січ як національний політичний феномен і носій української державності. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 20–25 *Задунайський Д.* Використання військових традицій українського козацтва за часів гетьмана Павла Скоропадського // Матеріали міжнародного науково-інформаційного круглого столу ““Козацький фактор” у сучасній російсько-українській війні й досвід XX ст.”. Львів: Видавництво Українського католицького університету 2023, с. 35–42.

Олександр ПОГУЛЯЄВ
кандидат історичних наук
Старший викладач кафедри історії України
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
(м. Вінниця, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6316-0616
Електронна пошта: pohuliaiev.oleksandr@vspu.edu.ua

МІЖЕТНІЧНА СОЛІДАРНІСТЬ У БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ: ДОСВІД СПІВПРАЦІ НЕУКРАЇНСЬКИХ НАРОДІВ З ОУН(Б) ТА УНРА

Анотація. Дослідження присвячене аналізу міжетнічної співпраці в українському національно-визвольному русі під час Другої світової війни,

зокрема участі неукраїнських народів в Організації Українських Націоналістів та Українській Повстанській Армії. Проблематика: традиційні студії акцентують факт залучення етнічних меншин, але недостатньо досліджують механізми толерантності та солідарності, що лежать в основі цієї співпраці. Мета: довести, що політика українського руху опору поєднувала принципи демократизму та інклюзивності, сприяючи створенню антиімперіалістичного фронту поневолених народів. Методи: використовувалися історико-аналітичний підхід, аналіз архівних документів, пропагандистських матеріалів та спогадів учасників. Результати: встановлено, що ідеологічні засади, культурна адаптація та спільні бойові дії сприяли інтеграції грузинів, узбеків, євреїв, литовців та західних європейців, формуючи модель солідарності. Висновки: дослідження підкреслює унікальність толерантного підходу українського руху, пропонуючи уроки для сучасного міжкультурного діалогу.

Ключові слова: міжетнічна співпраця, етнічні меншини, Українська повстанська армія, Українська народно-революційна армія, толерантність, солідарність, національні загони.

Постановка проблеми. У роки Другої світової війни український націоналістичний рух, уособлений ОУН(б) та УНРА, демонстрував інклюзивність, залучаючи представників етнічних меншин та поневолених народів до спільної боротьби проти нацистського та більшовицького імперіалізмів. Факт участі неукраїнців (азербайджанців, грузинів, вірменів, євреїв, литовців, західних європейців) у лавах УПА та Поліської Січі добре документований. Однак традиційні дослідження акцентують поверхові аспекти, ігноруючи глибинні механізми солідарності. Цей аналіз пропонує нову перспективу: міжетнічна співпраця як стратегічна солідарність, заснована на універсальних принципах свободи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження участі неукраїнців у національно-визвольному русі охоплюють праці Володимира Косика [3; 4], який аналізує співпрацю ОУН із іноземними національними загонами та Олега Стецишина [7], що детально описує інтеграцію меншин у лавах УПА. Сергій Стельникович [6] висвітлює політику бульбівських формувань до євреїв, тоді як публікації Центру досліджень визвольного руху [2] та архівні документи [1; 5; 8] надають емпіричні дані про бойові дії та ідеологію. Проте ці роботи переважно зосереджуються на фактах залучення, залишаючи поза увагою глибинні механізми солідарності та культурної адаптації.

Метою дослідження є довести, що політика українського націоналістичного руху Опору була багатогранною та поєднувала також принципи демократизму і толерантності, сприяла інтеграції етнічних меншин, формуючи антиімперіалістичний фронт поневолених народів.

Ідеологічні засади толерантності та солідарності були закріплені на найвищому рівні українського націоналістичного руху Опору в роки Другої світової війни. Організація Українських Націоналістів (далі – ОУН) силами Української Повстанської Армії (далі – УПА) протистояла обом імперіалізмам,

як комуністичному так і нацистському, проголошуючи "самостійні національні держави на їх етнографічних територіях", що були захоплені більшовиками. Конференції ОУН в лютому 1943 р. та в с. Будераж на Волині у вересні 1943 р. в складі 39 делегатів від 13 національностей (азербайджанська та грузинська – по 6 осіб) ухвалили резолюції про єдність у "національних революціях" за мир і незалежність. Гасло "Свобода народам! Свобода людині!" стало однією з основ політичного курсу. Протягом червня–грудня 1943 р. верховне командуванням УПА підготувало 12 листівок зі зверненням до вірмен, грузинів, узбеків, татар російською чи національними мовами, закликаючи "створювати національні загони при УПА" та боротися за спільну волю [4, с. 385-386].

У "Поліській Січі" Тараса Бульби-Боровця з 1941 р. толерантність фіксувалася в "Законі українського партизана": гарантувалася рівноправність незалежно від національності, заборонялося грабувати представників етнічних меншин. Програма проголошувала свободу віри, слова для всіх громадян України без винятку. Серед командування Української Повстанської Армії Т. Бульби-Боровця (далі – УПА(Б-Б)) та з 1943 р. Української народно-революційної армії (далі – УНРА) меншини вважалися повноправними громадянами України. В листуванні між німецьким командуванням і УНРА неодноразово зазначалося: "члени національних меншин готові боротися за українську державність" [8, арк. 159]. Така доктринальна політика відображала демократичний універсалізм націоналістичного руху Опору в Україні, протидіючи імперіалістичним "кайданам".

Пропаганда УПА приваблювала дезертирів "східних легіонів" Вермахту та полонених. З жовтня 1943 р. по січень 1944 р. на боці УПА воював 805-й азербайджанський батальйон. Згодом перейшов на бік ворога – до радянської партизанської групи Михайла Шукаєва після чого були розбиті на Тернопільщині. У період літа та осені 1943-го командування УПА сформувала спеціальний вірменський підрозділ. Лідером повстанців-вірмен став відставний старший батальйонний комісар Серго Арутюнян, відомий під псевдонімом "капітан Ашот". 30 вересня того ж року група влаштувала пастку на дорозі між Луцьком і Володимиром, де знищили шістьох німецьких солдатів, захопивши 10 возів із зерном, два ящики набоїв, шість гвинтівок і один легкий кулемет. Надалі вони атакували склади з боєприпасами ворога, підірвали німецький склад із шести вагонів поблизу Ковеля. Крім того, в околицях Турійська вони відбили від депортації 120 селян, яких нацисти планували відправити на примусові роботи до Рейху [2].

Переговори з іноземними легіонами Вермахту налагоджувала розвідка УПА. 1943 р. вдалося переманити цілий литовський батальйон, який дислокувався біля с. Матієва на Волині. Литовці передали українцям свій провіант та зброю [2].

Протягом 1944–1948 рр. в УПА служив казах Омар Айолот на псевдо "Коля". О. Айолот відкрито сповідував іслам без жодних перешкод з боку українських побратимів. Також "Коля" писав пісні про славу УПА рідною казахською мовою. Загинув у бою проти 91-го полку МДБ СРСР біля с. Кобло на Львівщині [5, с. 6].

Командування УПА демонструвало практичну толерантність у побуті, адаптуючи національні потреби вояків до партизанських умов. Для мусульман (азербайджанців, татар, узбеків) готувалася окрема їжа відповідно до халяльних традицій, що свідчило про повагу до релігійних звичаїв та сприяло психологічній інтеграції. Кожен національний загін мав право носити поряд з українським тризубом власні символи – пов'язки національних барв із написами, як-от "Революційно-національна грузинська сотня", що підкреслювало автономію та гідність бійців [7, с. 25].

Підпільна преса УПА романтизувала міжетнічну єдність. У жовтні 1944 р. газета "Стрілецькі вісті" присвятила матеріал узбецькому вояку на псевдо "Антон", описуючи його як "рідного брата": "Він чужинець – узбек. Але він нам як рідний брат... Спільно ми били колись німецьких загарбників, тепер б'ємо спільно кремлівських катів. Він знає, що боротьба за вільну Україну – це боротьба за волю його Вітчизни". Така риторика формувала наратив солідарності, де національні інтереси гармонізувалися через спільну антиімперську боротьбу [2].

Особливе значення мала підпільна радіостанція "Афродіта", запущена в 1943 р. у с. Ямельниця Сколівського району. Радіо транслювало багатонаціональні програми українською, російською, англійською, французькою та німецькою мовами три-чотири рази на день по 30 хвилин, приваблюючи іноземців ідеалами свободи та українськими піснями. Диктором став бельгієць Альберт Газенбрукс (псевдонім – "Західний") – бухгалтер із Брюгге, мобілізований до Вермахту, захоплений УПА під Дубном. А. Газенбрукс пізніше згадував: "час моєї праці на Афродіті – найкращі хвилини мого життя... Воля України стала для мене метою" [4, с. 388].

Євреї, які втекли з ґетто, інтегрувалися до УПА як бійці та медики (деякі згодом емігрували до Ізраїлю). Винятковим є внесок Лейби-Іцика Добровського – киянина, випускника юридичного факультету, який у полоні приховав національність і став автором пропагандистських листівок для "східних легіонів" Вермахту [7, с. 267]. Українська історіографія представляє відносини між ОУН-УПА та єврейською меншиною часто лише з одного боку, як конфліктні, але такий наратив є неповним. Німецька розвідка доповідала командуванню, що фінансування ОУН(б) здійснюється з Галичини за рахунок внесків її членів серед яких також були євреї [3, с. 64]. Ці приклади ілюструють, як УПА перетворювала етнічну різноманітність на силу через культурну адаптацію та повагу до ідентичності.

У формуванні Т. Бульби-Боровця – Поліській Січі (1941), УПА(Б-Б) та УНРА – толерантність до національних меншин була закріплена програмними документами та практикою. Політична програма "За що бореться Українська Повстанська Армія" проголошувала рівноправність усіх громадян "незалежно від статі, стану, національності та релігії", гарантуючи свободу думки, слова, віри. "Закон українського партизана" (друга половина 1941 р.) суворо забороняв реквізиції та грабунки "без огляду на національність", караючи порушників як злочинців. УНРА (з липня 1943 р.) запрошувала меншини:

"члени національних меншин України, що вважають Україну своєю батьківщиною", до боротьби за державність [6, с. 322].

У середині серпня 1941 р. під час входження загону поручника Омельянова до Олевська козаки почали грабувати єврейське майно. Командир зібрав курінь, наказав повернути речі та роздати бідним, що викликало невдоволення, але підкреслило антиграбіжницьку лінію. Працівниця олевської друкарні, єврейка, дякувала Т. Бульбі-Боровцю: "Доки ви тут, ми тут живемо. Не буде вас – не буде й нас", відображаючи почуття безпеки під контролем Січі [6, с. 318].

"Олевська республіка" – автономна зона впливу Січі (серпень–листопад 1941, північно-захід Житомирщини) – гарантувала права меншин. Проте 29 жовтня 1941 р. голова районної управи Б. Симонович під німецьким тиском видав антиєврейський наказ №13 про маркування підприємств, де працювали євреї жовтою шестикутною зіркою. Це суперечило генеральній лінії Січі, демонструючи напругу між окупаційною владою та бульбівською політикою [1, арк. 38].

Навесні 1942 р., Т. Бульба-Боровець відкрито протестував проти антиєврейських та антипольських акцій організованих гітлерівцями. У своїх мемуарах він наголошував, що під контролем Поліської Січі до 15 листопада 1941 р. "не був розстріляний чи ограбований жоден поляк та єврей". Полковник П. Філоненко підтверджував, що Бульба "рішуче виступав проти знищення меншин".

Щодо подій 19 листопада 1941 р. в Олевську, варто зауважити: після розпуску Поліської Січі 15 листопада нацисти насильно мобілізували 60 демобілізованих козаків. Капітан СС Гічке вимагав розстрілу 535 євреїв – сотник Кирило Сиголенко спочатку відмовився, але потім все ж підкорився наказу "есесівця". Трагізму додає, що К. Сиголенко сам був євреєм, а його справжнє ім'я – Сигал Хаїм Ісаакович. Рада старшин засудила акцію як ганебну. Цей виняток підкреслює конфлікт між окупаційним тиском та принципами толерантності, що домінували в русі Т. Бульби-Боровця. Ця політика створювала модель інклюзивної боротьби, де меншини інтегрувалися на рівних правах, протидіючи імперіалістичним репресіям [6, с. 319].

Представники поневолених народів та європейці демонстрували активну участь у бойових операціях УПА, доводячи свою відданість спільній справі. Грузинська сотня брала участь у численних сутичках з німецькими силами на Волині та Поліссі. Ці бійці, переважно колишні дезертири "східних легіонів", вносили значний вклад у партизанську тактику, використовуючи досвід кавказьких бойових традицій для засідок та розвідки [7].

Росіяни, попри обережне ставлення командування УПА, іноді обіймали керівні ролі. Яскравим прикладом є ленінградець Іван Корягін на псевдо "Орел", який у другій половині 1943 р. командував сотнею в околицях Рівного. Під його проводом 18 серпня 1943 р. біля села Явдипіль повстанці знищили майже сто німців. Того ж місяця бійці "Орла" розгромили нацистську колону з п'яти вантажівок у селі Бісівські Хутори. У вересні біля Гуменників сотня

ліквідувала 18 німецьких офіцерів. Видаючи себе за українця, І. Корягін демонстрував ефективність інтеграції, попри етнічні бар'єри [2].

Італійці Мішель Градельоно служив у курені "Бойки", а Августо Доніні – у курені "Різуна". Навесні 1946 р. упівці викрали з табору в Пікуличах біля Перемишля двох німецьких медиків – Гельмута Кравзе та Вільгельма Вельтіке, які лікували українських повстанців. Бельгієць Альберт Газенбрукс, крім роботи на радіо, брав участь у бойових діях перед арештом НКВС у 1945 р. [4, с. 387-388]. Ці приклади ілюструють, як неукраїнці не лише поповнювали лави УПА, а й вносили унікальний досвід, посилюючи двофронтову боротьбу проти нацистів та комуністів. Їхній внесок підтверджував практичну реалізацію гасла "Свобода народам!", де етнічна різноманітність перетворювалася на стратегічну перевагу.

Солідарність долала бар'єри через адаптацію – переговори, культурні практики, спільні гасла. Толерантність українського національного руху Опору створювала модель, де національні інтереси гармонізувалися з українськими. Хоча звісно не можна заперечувати, що різноетнічний елемент в лавах УПА та Поліської Січі не створював виклики. Співпраця стикалася з комунікаційними бар'єрами (мови), історичними непорозуміннями та зовнішніми впливами через провокації.

Аналіз міжетнічної солідарності в українському національно-визвольному русі під час Другої світової війни відкриває складну, але інноваційну парадигму інклюзивного опору, що вирізняє ОУН(б), УПА та бульбівські формування – Поліську Січ і УНРА – на тлі традиційних націоналістичних рухів. Ідеологічна основа, закріплена в резолюціях конференцій 1943 р. та гаслі "Свобода народам! Свобода людині!", а також у "Законі українського партизана", не лише декларувала універсальні принципи, а й слугувала стратегічним інструментом для консолідації грузинів, євреїв, литовців, західних європейців у антиімперіалістичному фронті. Аналітика свідчить, що толерантні практики – від адаптації халяльних традицій до використання багатонаціональних платформ, таких як радіо "Афродіта", – трансформували етнічну різноманітність у геополітичний ресурс. Хоча комунікаційні бар'єри та зовнішні провокації створювали фрагментацію, але їх подолання через культурну інтеграцію та дипломатичні механізми ілюструє адаптивну здатність руху до мультикультурного контексту. Цей досвід переосмислює традиційні наративи, пропонуючи теоретичну модель, де інклюзивність стає каталізатором резистентності, що виходить за рамки етноцентризму. У ширшому політологічному та історичному вимірі цей феномен пропонує цінний аналітичний інструмент для вивчення міжетнічних динамік у сучасних конфліктах XXI ст.

Список використаних джерел: Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області. Основний фонд. Од. зб. 10666. 200 арк. Генерал Сисоєв дезертирував з УПА до партизанського з'єднання Федорова. *Центр досліджень визвольного руху*. 19 жовтня 2015 р. URL: https://cdvr.org.ua/23230/2015/10/19. *Косик В.* Німецькі документи про УПА. *Український визвольний рух*, 2003. С. 57–86. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1993. 659 с. *Мороз В.* Вістун УПА казах "Коля". *Газета "Шлях перемоги"*, 22 грудня 2010 р. №51 (2948). 8 с. *Стельникович С. В.*

Єврейська національна меншина України в політиці бульбівського руху. *Євреї в Україні: історія і сучасність. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2009 р.)*, Житомир, 2009. С. 317-324. *Стецишин О.* Бандерівський інтернаціонал. Грузини, росіяни, євреї… / Центр Досліджень визвольного руху. Львів: *Часопис*, 2015. 328 с. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 70. Од. зб. 992. 181 арк.

Інна САВІНА
підполковник, кандидат педагогічних наук
Викладач кафедри воєнної історії України
навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук.
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7718-3488
Електронна пошта: Savina_Inna@ukr.net
Надія ШОСТАКІВСЬКА
кандидат педагогічних наук
Доцент кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
(м. Тернопіль, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7732-6186
Електронна пошта: Shostakivska@ukr.net

ЖІНКА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ВІЙСЬКОВИХ ТРАДИЦІЙ

Анотація. У статті досліджується процес трансформації гендерних ролей у Збройних Силах України у контексті становлення національної ідентичності та відродження військових традицій. Розглянуто історичні витоки участі жінок у збройних формуваннях України, особливості формування сучасного образу жінки-військовослужбовиці, а також вплив російсько-української війни на переосмислення гендерних стереотипів у військовій сфері. Мета дослідження полягає у визначенні соціокультурних чинників, що сприяють емансипації жінок у війську та зміцненню національної ідентичності. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, поєднання історико-культурного, соціологічного та гендерного аналізу. Результати засвідчують, що участь жінок у Збройних Силах України не лише змінює уявлення про традиційні ролі, але й формує новий дискурс патріотизму, у якому жінка стає рівноправною захисницею держави. У висновках наголошено на потребі розробки цілісної політики гендерної рівності у військовій сфері як важливої складової національної безпеки.

Ключові слова: жінка-військова, гендерна рівність, Збройні Сили України, ідентичність, військові традиції, війна.

Постановка проблеми. Сучасна війна, розв'язана Росією проти України, не лише переосмислила поняття оборони та героїзму, але й висвітлила значущу

роль жінок у захисті держави. Гендерний вимір у військовій сфері стає однією з ключових тем у контексті формування української національної ідентичності та культурної пам'яті.

Проблема участі жінок у війську не є новою для України — ще з часів княгині Ольги, жінок-козачок, січових стрільчинь, воїнок УПА вона залишається складовою військової традиції. Проте лише у XXI столітті жінки отримали юридичне та соціальне визнання як повноправні учасниці бойових дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. (В. Агеєва, Т. Марценюк, О. Кісь, М. Гнатюк, Л. Смоляр) показує, що проблема гендерної рівності у військовій сфері розглядається переважно в соціологічному або правовому вимірі, тоді як її культурно-історичний аспект залишається недостатньо вивченим.

Метою дослідження є виявити закономірності трансформації гендерних ролей у Збройних Силах України та визначити їхній вплив на процес формування національної ідентичності та мілітарної культури.

Жінки в українському війську здавна були не лише символічними постатями, а й активними учасницями бойових дій. У добу Київської Русі та Козаччини вони брали участь у захисті родів і територій, виступали як розвідниці, медики, а подекуди – воїни. У XX столітті, під час визвольних змагань 1917–1921 рр. та діяльності УПА, жінки активно долучалися до військових структур, поєднуючи функції зв'язкових, медсестер, інформаторів і бійців.

З початком війни на сході України у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, кількість жінок у ЗСУ значно зросла. За офіційними даними Міністерства оборони України, станом на 2025 рік понад 65 000 жінок служать у Збройних Силах, з них понад 10 000 – у бойових підрозділах. Це свідчить про глибоку структурну трансформацію не лише у військовій системі, а й у соціальних уявленнях про роль жінки.

Гендерна політика у ЗСУ поступово інтегрує міжнародні стандарти рівності, закріплені резолюцією Ради Безпеки ООН №1325 "Жінки, мир, безпека". Впровадження гендерних радників, навчальних програм і нових стандартів служби сприяє формуванню рівноправного середовища у війську.

У культурному контексті жінка-військова стає новим символом української державності. Її образ активно репрезентується в медіа, мистецтві, кінематографі та літературі. Художні твори (наприклад, документальні фільми "Жінки на війні", "Невидимий батальйон") руйнують усталені гендерні стереотипи, підкреслюючи як професіоналізм, так і людяність жінок-захисниць.

Соціологічні дослідження засвідчують, що жінки-військові часто поєднують службову діяльність із материнством та волонтерством, демонструючи гнучкість і силу, що стають новими складовими українського героїчного наративу.

Особливої уваги потребує питання пам'яті та вшанування жінок-захисниць. Меморіальні ініціативи, проєкти з документування історій ветеранок, участь жінок у ветеранських спільнотах – усе це свідчить про

формування нового типу військової спадщини, де жіночий досвід є невід'ємною частиною історії спротиву.

Таким чином, трансформація гендерних ролей у військовому середовищі України є процесом не лише соціальним, але й цивілізаційним – вона впливає на структуру цінностей, сприйняття патріотизму, уявлення про силу, честь і служіння.

Відтак, жінки в Збройних Силах України відіграють одну із основних ролей у переосмисленні військової культури та формуванні нової моделі патріотизму, заснованої на рівності та гідності. Трансформація гендерних ролей у військовому середовищі сприяє подоланню історичних стереотипів і підсилює процес утвердження національної ідентичності. Сучасна українська мілітарна традиція інтегрує жіночий досвід у структуру національної пам'яті, створюючи умови для формування інклюзивного історичного наративу.

Список використаних джерел: *Агеєва В. Гендерна рівність у сучасному українському суспільстві.* Київ: КІС, 2020. Кісь О. *Українки в історії: соціокультурний та гендерний виміри.* Львів: Інститут українознавства НАН України, 2019. *Марценюк Т. Невидимий батальйон: жінки у війні на Донбасі.* Київ: К.І.С., 2017. Міністерство оборони України. *Звіт про участь жінок у ЗСУ (2024).* Київ: МОУ, 2024. United Nations Security Council Resolution 1325 "Women, Peace and Security." New York: UN, 2000. *Смоляр Л. Жінка і війна: історико-культурні аспекти.* Одеса: Астропринт, 2021.

Олексій ХОДАНОВИЧ
кандидат історичних наук, доцент
Професор кафедри теорії та історії держави і права
Національна академя Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4829-0997
Електронна пошта: halalex1961@gmail.com

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПІДПІЛЛЯ ОУН ЯК ФАКТОР ПІДГОТОВКИ ДО ЗБРОЙНОЇ БОРОТЬБИ (1941–1943 рр.)

Анотація. У статті розглядаються основні напрямки та складові військової діяльності Організації Українських Націоналістів на окупованій території України, формування тактики бойових дій збройних підрозділів. Одним з напрямів діяльності створеного похідними групами підпілля була військова робота. Діяльність підпілля ОУН на території України під час німецької окупації була спрямовано на поступовий перехід до збройних методів опору і формування тактики бойових дій збройних підрозділів. Доведено, що створені осередками ОУН військові відділи стали в подальшому основою формування збройних загонів УПА і використання партизанської тактики дій.

Ключові слова: ОУН, військовий вишкіл, тактика бойових дій, збройний опір, раптові напади, засідки, партизанська тактика, збройне підпілля, бойовий порядок загонів, рейди.

Постановка проблеми. Одним з завдань діяльності Організації Українських Націоналістів на окупованій території України, особливо східних регіонів, була організація військового вишколу членів осередків ОУН, їх бойової та ідеологічної підготовки. Проблема військового вишколу членів осередків ОУН на окупованій території України, особливо східних регіонів, організація їх бойової підготовки й до сьогодні є актуальною. Опосередковано питання військової роботи націоналістичного підпілля розглядаються в багатьох монографіях. Констатуючу інформацію про військову діяльність підпілля ОУН можна відшукати на сторінках опублікованих спогадів безпосередніх учасників підпілля періоду німецької окупації. Програмні документи і рішення керівництва ОУН щодо військових питань дістали висвітлення в опублікованих документальних збірниках. Основу джерельної бази даної проблеми складають архівні матеріали, що зберігаються у фондах державних архівів.

Метою дослідження є розгляд складових, основних завдань військової роботи, формування тактики бойових дій збройних підрозділів територіального підпілля Організації Українських Націоналістів на окупованій території України.

Похідним групам за короткий час вдалося заснувати у багатьох областях України свої осередки, залучивши до співпраці місцевий елемент. Діяльність ОУН на території України під час німецької окупації можна поділити на два періоди: 1) період походу та організаційного охоплення похідними групами ОУН цього терену, який тривав до осені 1942 року; 2) підпільний (осінь 1942р. – осінь 1943 р.), який характеризується подальшим поширенням підпільних осередків і поступовим переходом на збройні методи опору. Організаційна робота першого періоду спиралась на кадри, що прийшли у складі похідних груп, більшість з яких спочатку діяла легально. З поширенням переслідувань з боку німецької влади вони переходять на нелегальне положення, залучаючи до роботи національно свідоме місцеве населення.

Одним з пріоритетних напрямів діяльності створеного похідними групами підпілля була військова робота.

Навесні 1941 р. лідери ОУН(Б) виступали прихильниками створення військових сил як партійної інституції. Військовий напрямок роботи на той час очолював Крайовий військовий штаб (КВШ). Штаб мав відповідні відділи: організаційно-мобілізаційний; розвідувальний; господарчий; військовий; пропагандистський; виховний.

1 липня 1941 р. виходить наказ № 1 Крайового провідника ОУН(Б) (Іван Климів (Легенда). Він був виданий відповідно до Військової інструкції травня 1941 р. (ч. V). У наказі вказувалося, що в кожному районі повинна постати районна військова команда, в області – обласна [9, арк. 5]. Вони виконують військові функції, проводять перепис боєздатного населення, ведуть організацію військового вишколу [11, арк. 1]. Перед військовими референтами проводів було поставлено завдання: створення в окупованих областях України “січей” – міських, окружних та обласних військових гарнізонів, що повинні були стати основою майбутньої української армії. Але Головний провід ОУН(Б)

відмовився від цієї тактики, оскільки керівництво Німеччини не визнали Акт відновлення Української Держави 30 червні 1941 р.

19 вересня, у зв’язку з цими подіями, КП ОУН(Б) на ЗУЗ видає комунікат про припинення легальної співпраці з окупаційною владою [10, арк. 7]. Під час Першої конференції ОУН(Б) (29 вересня 1941 р.) було прийнято рішення про нелегальні форми роботи, уникнення конфліктів з німцями, та підготовку до антинімецької пропагандистської діяльності як засобу психологічної війни.

Організація військової діяльності здійснювалися, по-перше, відповідно до програми Другого великого збору ОУН(б) (квітень 1941 р.) і військових інструкцій „ Боротьба і діяльність ОУН під час війни” [5, арк. 27–32, 1–82]; по-друге, згідно з постановою Першої конференції ОУН(Б) у вересні 1941 р., в якій визначалися найближчі завдання: пропагандистсько-роз’яснювальна робота; збір та складування зброї; вишкіл нових провідних кадрів для визвольної боротьби.

Першочерговим завданням оунівських осередків було формування на їх базі бойових груп, які б могли вести надалі бойову діяльність. В кожній організаційній ланці ОУН передбачається військовий керівник або референт. Наступним напрямом військової роботи ОУН була підготовка кадрів, а також організація їх бойової та політичної підготовки. Тому одним із першочергових завдань мав бути військовий вишкіл членів осередків. На реалізацію цих рішень спрямовувалися зусилля по підготовці військових кадрів: восени 1941 р. в західноукраїнському регіоні діяло близько 37 шкіл і польових вишкільних таборів, де готувалося від 300 до 500 членів організації. При цих школах організовуються короткотермінові курси радистів, санітарів, зв’язкових [6, арк. 12, 24–29]. Більшість цих вишколів згодом була ліквідована нацистами. Тому важлива роль відводилася військовому навчанню безпосередньо у самих осередках, на місцях [2, арк. 9–18].

У віддалених від німецької адміністрації населених пунктах створювалися з урахуванням вимог конспірації так звані „боївки”, тобто навчальні пункти, де відбувався військовий вишкіл під керівництвом інструкторів. Навчання проводилося у формі занять, на яких вивчали: 1) зброю; 2) тактику дій підпільника в різних видах бою; 3) основи організації зв’язку; 4) методи і правила ведення розвідки; 5) картознавство; 6) вимоги конспірації. З топографічного вишколу вимагалося вміння читати топографічні знаки, користуватися військовою картою, самому складати карти, орієнтуватися на місцевості. Особлива увага приділялася конспіративному вишколу членів осередків, правилам конспіративної поведінки, володінню зброєю як радянського, так і німецького виробництва [11, арк. 94–95,117].

Треба наголосити, що існувало багато труднощів в організації військової діяльності – це недостатня кількість висококваліфікованих, досвідчених інструкторів, відсутність необхідної матеріально-технічної і навчальної бази, екстремальні умови окупаційної влади.

Отже, складовою діяльності створених похідними групами осередків була військова діяльність, яка полягала в проведенні з членами осередків військової підготовки у формі бойового та політичного вишколу.

На першому році німецької окупації українських земель оунівські осередки тільки розгортали підготовчу роботу до створення власної збройної сили. У кінці 1941 р. – першій половині 1942 р. керівництво осередків ОУН приділяло увагу озброєнню своїх членів. Провідниками вживалися заходи щодо створення баз зброї та набоїв до неї. Шляхи добування були різні: купівля у солдат, крадіжки з німецьких складів, збирання на полях боїв, захоплення під час нечисленних терористичних акцій проти німців і поліцаїв [18, арк. 21].

На другому році окупації здійснювалася організаторська діяльність щодо посилення бойової роботи серед членів організації. Ще у грудні 1941 р. Головний провід ОУН у своїй постанові окреслив стратегічне завдання організації – готуватися до довгої, затяжної боротьби і дотримуватися тактики накопичення сил. Це завдання ОУН(Б) було конкретизовано у політичних постановах Другої конференції ОУН(Б) у квітні 1942 р., де висунуто вимогу готуватися до збройної боротьби в "слушний час" виснаження Німеччини та СРСР [17, арк. 101]. В основу підготовчої військової роботи було покладено елементи підпільної підготовки до ведення бойових дій, створення боєздатних відділів у районах існування осередків організації, як головної умови швидкого переходу до масових бойових дій.

Вже починаючи з квітня 1942 р., керівництво ОУН(Б) на Волині почало створювати озброєні групи, так звані групи самооборони з 10–15 бойовиків. Метою цих груп була самооборона і, одночасно, акції для здобування зброї, боєприпасів, а також пошкодження німецьких засобів зв'язку. Бої з німцями можна було проводити лише у крайніх випадках. Провідники ОУН(Б) всіляко застерігали від таких дій, які могли б спровокувати каральні акції німців. Тому в 1941–1942 рр. оунівські збройні формування практично не вступали в сутички з окупаційними військами.

В цей період ОУН(Б) виступала проти ведення активних довготривалих бойових дій. Партизанська боротьба на той час, на переконання оунівців, не могла бути перманентним процесом ведення бойових дій. "Партизанка мусить бути лише одним актом і не сміє бути довго, бо інакше програємо" [8, арк. 1–4]. В листівці ОУН "Чому ми проти партизанки" вказується про те, що "сьогодні української держави партизанкою ми не збудуємо" і що головне завдання полягає в підготовці мас до збройної боротьби [4, арк. 78].

У планах ОУН(Б) важливе значення надавалося підготовці кадрів з використанням можливостей окупаційної влади. Необхідно вказати на формування окупаційними властями в багатьох містах і районах окупованої України збройних формувань з українців і участь у цій діяльності українських націоналістів [15, арк. 24]. Передбачалася участь оунівців у підрозділах української допоміжної поліції на окупованій України. В 1943 р. підрозділи української поліції стануть складовою при формуванні УПА [12, арк. 48–49, 61].

На східній та південній Україні, починаючи з червня 1942 р., Провід південно-східних українських земель (ПдСУЗ) під керівництвом В. Коваля (Василь Кук) зміг активізувати діяльність окружних осередків по підготовці до збройної боротьби. На Дніпропетровщині оунівцями проводилися знищувальні

акції проти агентів і помічників гестапо, що брали участь в антиукраїнських акціях, членів охоронних підрозділів.

Зміни в ставленні до німецької окупації відбулися і у Проводі ОУН(М) в Україні. Після німецьких арештів взимку і навесні 1942 р. нарада керівництва ОУН(М) у Києві переводить свої осередки на конспіративний стан, а згодом і в підпілля. Провід ОУН(М) на СУЗ став вимагати від ПУН змін у ставленні до німців, “толерантність” яких отримала реальний зміст. Провід ОУН(М) 14–15 серпня у Києві приймає рішення на необхідність на даному етапі розбудовувати збройні осередки [19, с. 67].

Отже, не виникає сумнівів, що оунівські осередки в 1941–1942 рр. головні зусилля у військовій роботі зосереджувалися на формуванні на їх базі бойових груп, які б могли вести надалі бойову діяльність. Проте слід зазначити, що бойових груп готових для ведення відкритої боротьби із загарбниками оунівське підпілля на цьому етапі не могло створити і активних бойових дій дій не здійснювало [5, арк. 6]. На початковому етапі свого існування оунівскі збройні боївки виконували функції оборонного характеру по захисту місцевого населення від репресій окупаційних властей, а також протистояння з радянськими партизанами. Можна стверджувати, що підпілля, створене похідними групами, поступово готувалося до активної форми опору – збройної боротьби проти окупантів, відбувалась радикалізація форм націоналістичного руху опору у 1942 році.

Питання організації власної збройної сили і тактики боротьби обговорювались на конференції військових референтів і керівників проводів ОУН(Б) на початку грудня 1942 р. у Львові. Від підготовчої роботи до створення власних збройних формувань, ОУН(Б) перейшла після Третьої конференції (17–21 лютого 1943 р.) [18, арк. 4]. Мало місце рішення про перехід до тактики ведення підпільно-партизанської війни, та й протистояння з окупантами вже стало фактом [7, арк. 1,2,8].

Збройні підрозділи ОУН(Б) все активніше брали на озброєння партизанські методи ведення бойових дій. Основними тактичними методами були: раптові напади (наскоки); засідки; зустрічний бій під час рейду; пристосування до кругової оборони місця свого базування від облав ворога (табір, постій, нічліг), відхід після нападу (наскоку) через забезпечення флангів вогневими засобами. Поєднання застосування несподіваного, сильного й зосередженого вогню та кількох видів маневрування – обхід, прорив з оточення та відхід, забезпечували успішне проведення ще нетривалих бойових операцій. Необхідним елементом планування бойових дій було орієнтування на місцевості. При плануванні та проведенні акцій оунівці використовували навколишню місцевість. Обов’язком повстанця було знання доріг, стежок, мостів, закритої місцевості (ліси, яри), річок та бродів, гірських стежок та доріг, навколишніх сіл та селищ, підходів до них та ставлення місцевого населення до оунівців.

Збройні відділи ОУН розпочинали бойові дії здебільшого тільки в тих випадках, коли існували усі необхідні передумови для досягнення успіху, при цьому уникаючи боїв, у яких шанси на перемогу були незначні. Завчасне

планування і раптовість нападів, переважно вночі, гарантували підрозділам ОУН успіх при власних незначних втратах і втратах противника. Українські збройні загони в першій половині 1943 року вели локальні бойові дії малими групами, збройними загонами. Здійснювалися напади на невеликі гарнізони німецьких військ та на тилові об'єкти, які перебували у зоні дій оунівців. [7, арк. 1].

Для поповнення своїх баз, збройні формування повстанців приділяли особливу увагу захопленню боєприпасів та військового знаряддя. З цією метою проводилися напади на шосейних шляхах і залізничних коліях, захоплювались автомобільна техніка та військові вантажі. Диверсії на залізничних комунікаціях мали епізодичний характер, а при наявності у німців потрібної відновлювальної техніки не давали належного ефекту [12, арк. 23,31,32].

Набували поширення бойові дії із засідки проти каральних підрозділів німецької поліції, скерованих окупаційною адміністрацією проти місцевих мешканців. Поширеною формою збройних акцій оунівських формувань були наскоки на невеликі гарнізони німецької поліції і тільки у разі ретельної підготовки і наявних умов раптовості – на військові частини [18, арк.24].

Влітку 1943 року починається використання ще одного елементу тактики українських повстанських загонів – рейдів. Рейдова тактика до осені 1943 р. тільки отримувала свій розвиток, закладалися принципи її використання. Підготовка до здійснення рейду полягала в виборі маршруту (за ознаками безпеки, сприятливої місцевості, скритності), формуванні бойового порядку, виборі маршового режиму. До бойового порядку входили головні підрозділи, авангард і флангова охорона.

В збройних загонах складався тактичний поділ на рої, чоти, а згодом на сотні, курені. Формувався їх бойовий склад та побудова різних видів бойових порядків.

Таким чином, на базі військових відділів, створених осередками ОУН, формуються збройні загони. Складаються основи тактики дій створеної на базі цих загонів УПА. Разом з тим військові загони ще не могли проводити відкриті бої і застосовували переважно партизанську тактику.

Список використаних джерел: Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО), Ф. 1, Опис 22, справа 76. *Арк.* 1-68. ЦДАГО, Ф. 1, Опис 22, Опис 22, справа 77. *Арк.* 1-116. ЦДАГО, Ф. 57, Опис 4, справа 340. *Арк.* 1–81. ЦДАГО, Ф. 57, Опис 4, справа 342. *Арк.* 1–133. ЦДАГО, Ф. 57, Опис 4, справа 106. *Арк.* 1–82. ЦДАГО, Ф. 62, Опис 1, справа 227– Арк. 1–181. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО) Ф. 3833, Опис 1, справа 14. *Арк.* 1–74. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 1, справа 20. – Арк. 1–14. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 1, справа 41. Арк. 1–12. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 1, справа 42. *Арк.* 1–18. ЦДАГО, Ф. 3833, Опис 1, справа 64. *Арк.* 1–117. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 1, справа 69. *Арк.* 1–143. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 1, справа 87. Арк. 1–34. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 2, справа 1. *Арк.* 1–408. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 2, справа 3. *Арк.* 1–87. ЦДАГО, Ф. 57, Опис 4, справа 348. – Арк. 1–81. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 1, справа 2. Арк. 1–103. ЦДАВО, Ф. 3833, Опис 1, справа 94. Арк. 1–68. *Русначенко А.* Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. / За сприянням програми "RSS" OSI й Американської ради наукових товариств (ACLS) К.: Вид-во "Пульсари", 2002. 518 с., с. 67.

ІІІ. ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ У ПРАКТИЧНОМУ ВИМІРІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Олена ГАВРИЛЮК
майор
Медіацентр Збройних Сил України
(м. Київ Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-7162-1095
Електронна пошта: elena.gavrilyuk.2016@ukr.net

МЕМОРАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОХОВАНЬ: НАЦІОНАЛЬНЕ ВІЙСЬКОВЕ МЕМОРІАЛЬНЕ КЛАДОВИЩЕ

Анотація. Розглядаються сучасні підходи до меморіалізації військових поховань в Україні з акцентом на створення Національного військового меморіального кладовища (НВМК). Аналізу піддаються суспільно-політичні, правові та культурно-пам'яткоохоронні аспекти проєкту; оцінюється український досвід у порівнянні з європейськими практиками; виявляються основні проблеми організації, фінансування та комунікації із родинами загиблих. Запропоновано напрями подальшого розвитку інфраструктури пам'яті та рекомендації щодо забезпечення гідного вшанування захисників.

Ключові слова: меморіалізація, військові поховання, національне військове меморіальне кладовище, увічнення пам'яті, політика пам'яті, громадська пам'ять, поховання захисників.

Постановка проблеми. Проблема полягає в необхідності комплексного вирішення питань упорядкування, правового регулювання та інституційного забезпечення місць поховань загиблих захисників у контексті сучасної війни й формування національної політики пам'яті. Відсутність єдиного стратегічного підходу до створення та утримання національного меморіального простору ускладнює гідне вшанування загиблих, робить проблематичним збереження даних про місця поховань і ускладнює доступ родин до інформації й обрядової підтримки. Одночасно постає завдання поєднати державні ініціативи з громадською участю та міжнародними стандартами меморіалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Це ідентифікація певних теоретичних та практичних результатів, отриманих іншими авторами з посиланням на їх роботи. Наприклад, у роботах Михайлової О.Ю, Литвиненко О. М., Потапенко В. Г. розглядаються актуальні підходи політики пам'яті щодо увіковічнення героїзму українських захисників. Ільницький В. та Царик Р. здійснили аналіз матеріально-культурних аспектів політики пам'яті в сучасній Україні щодо українських захисників і захисниць, які віддали своє життя у боротьбі з російською агресією. Дослідники відзначають переосмислення поняття героїзму, нові підходи до увічнення подвигу воїнів та необхідність формування сталих меморіальних практик, які би відповідали сучасним

соціокультурним і моральним потребам суспільства. Водночас їхні праці здебільшого зосереджені на історико-культурних і символічних аспектах, тоді як інституційний, правовий і технічний бік меморіалізації – питання функціонування, фінансування та екологічного облаштування меморіальних комплексів – залишаються малодослідженими. Саме ці прогалини частково заповнює розгляд Національного військового меморіального кладовища як нового типу державного простору пам'яті.

Метою дослідження є визначити ключові проблеми та практичні завдання формування і функціонування Національного військового меморіального кладовища в Україні; проаналізувати останні офіційні кроки, проєктну документацію та суспільну дискусію; окреслити рекомендації щодо правового, інфраструктурного та комунікаційного забезпечення гідного вшанування загиблих захисників і належного догляду за їх похованнями.

Пам'ять про полеглих воїнів є одним із найважливіших елементів національної ідентичності та духовного єднання суспільства. Україна, яка вже понад десять років перебуває у стані збройної боротьби за свою незалежність, гостро відчула потребу у створенні гідного простору для вшанування загиблих захисників. Найважчим наслідком війни є людські втрати – щодня Україна втрачає найкращих синів та дочок. Гідне вшанування пам'яті полеглих є визначальним обов'язком держави в контексті формування колективної пам'яті про події війни [1, С. 315]. Саме тому питання меморіалізації військових поховань та створення національного військового меморіального кладовища набуло особливого значення.

Меморіалізація – це не лише процес упорядкування поховань, а й формування культурної та моральної традиції. Вона допомагає суспільству осмислити жертви війни, закарбувати імена героїв у національній пам'яті, забезпечити гідне ставлення до минулого. Меморіалізація військових поховань є невід'ємною складовою національної політики пам'яті та важливим чинником формування історичної свідомості суспільства. В умовах триваючої збройної агресії проти України питання гідного вшанування загиблих захисників набуває особливої актуальності. Меморіальні практики виступають не лише способом збереження пам'яті про героїв, але й механізмом національної консолідації, виховання громадян у дусі патріотизму, шани до держави та її захисників.

Відповідно до постановки проблеми, ключовим викликом у сфері меморіалізації військових поховань в Україні залишається відсутність цілісної державної системи управління та координації робіт із вшанування загиблих захисників. Існує потреба у створенні єдиного правового поля, яке б регулювало процеси поховання, перепоховання, догляду та обліку місць спочинку полеглих воїнів. До сьогодні багато поховань організовано силами громад, волонтерів чи військових частин, що призводить до відсутності єдиного реєстру та ускладнює ідентифікацію загиблих. Тому створення Національного військового меморіального кладовища має стати системоутворювальним кроком, який об'єднає розпорошені зусилля держави та суспільства у єдину політику пам'яті.

Створення Національного військового меморіального кладовища (НВМК) є ключовим кроком у формуванні єдиної державної системи меморіалізації. У серпні 2023 р. була видана постанова Кабінету Міністрів України "Про реалізацію експериментального проекту щодо проектування Національного військового меморіального кладовища". Відповідно до неї, передбачалося створення проєкту кладовища на території територіальної громади села Гатне Фастівського р-ну на Київщині. Щоб розв'язати земельні питання, Верховна Рада України у грудні2023 р. ухвалила законопроєкт, відповідно до якого місце розташування Національного військового меморіального кладовища має визначати уряд України. Відтак почалася робота над розробкою дизайну надмогильних споруд [2, с. 111]. Міністерство у справах ветеранів спільно з державною установою "Національне військове меморіальне кладовище" затвердили дві форми надмогильних пам'ятників: класичний хрест та плити, заокруглені у верхній частині.

У серпні 2025 року відбулося урочисте відкриття Національного військового меморіального кладовища. На церемонії були присутні Президент України, Головнокомандувач Збройних Сил України та Міністр у справах ветеранів Наталя Калмикова. Вони підкреслили, що створення цього простору є актом державної зрілості та морального обов'язку перед тими, хто віддав життя за свободу України. Під час відкриття було проведено першу церемонію перепоховання кількох невідомих військовослужбовців, знайдених у зоні бойових дій. На їхніх могилах було запалено лампади пам'яті, а почесна варта вшанувала їх хвилиною мовчання.

Не секрет, що відкриття кладовища супроводжувалося суперечками щодо екологічності створення кладовища поблизу прилеглих сіл. Тому особливу увагу приділено екологічності та інженерному облаштуванню території. Під основними доріжками меморіального комплексу встановлено систему фільтрації та водовідведення, яка запобігає підтопленню поховань та зберігає природний баланс ґрунтів. Ця система складається з дренажних труб і фільтраційних шарів, заповнених спеціальним піщано-гравійним субстратом, що очищує дощову воду перед її відведенням у спеціальні резервуари. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам облаштування меморіальних парків і демонструє поєднання сакрального та природоохоронного аспектів. Це не лише символ турботи про природу, а й прояв етичного підходу до створення простору пам'яті.

Меморіалізація героїзму полеглих воїнів – одна з найдавніших суспільних практик, покликаних об'єднати та цементувати спільноту [3, с. 73]. Тому національне військове меморіальне кладовище покликане стати символом шани, місцем скорботи і водночас гордості за тих, хто віддав життя за Україну. Його створення має не лише практичне, а й глибоке духовно-патріотичне значення. Важливо, щоб такий простір був організований за високими моральними й естетичними стандартами, з урахуванням міжнародного досвіду – як це зроблено, наприклад, у США, Польщі чи Франції. Меморіал має бути не лише місцем поховань, а й простором пам'яті: із музеєм, алеєю героїв, залом тиші, можливістю для родин відвідувати своїх близьких у гідних умовах. Його

створення сприятиме формуванню культури пам'яті, яка об'єднує громадян навколо спільних цінностей – свободи, гідності та любові до Батьківщини.

Як бачимо, проблема меморіалізації військових поховань в Україні є складовою ширшого процесу формування національної пам'яті та державної ідентичності в умовах тривалої війни. Досвід останніх років показав, що гідне вшанування загиблих воїнів має не лише моральне, а й суспільно-політичне значення, оскільки консолідує націю навколо спільних цінностей – свободи, гідності та справедливості. Створення Національного військового меморіального кладовища стало ключовим кроком у розбудові державної системи пам'яті, яка поєднує правові, інституційні, архітектурні та культурні складові.

НВМК – це не просто місце поховання, а символ безсмертя героїв, який уособлює вдячність нації тим, хто поклав життя за незалежність України. Проєкт демонструє новий підхід до меморіалізації, заснований на єдності державної політики, громадської участі та повазі до людської гідності. Його створення відображає прагнення України інтегруватися до європейської культури пам'яті, у якій важливу роль відіграє догляд за полеглими та формування простору спільної скорботи і шани.

Важливо підкреслити, що впровадження сучасних інженерно-екологічних рішень, таких як система фільтрації та дренажу під доріжками меморіалу, є проявом відповідального ставлення до природи та простору пам'яті. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам облаштування меморіальних комплексів і підсилює сакральний зміст території.

Висновки. Таким чином, Національне військове меморіальне кладовище є не лише інфраструктурним, а передусім ціннісним і духовним проектом, який формує нову культуру пам'яті в українському суспільстві. Воно покликане стати простором єднання поколінь, місцем, де минуле промовляє до майбутнього, нагадуючи про ціну свободи та велич людського подвигу. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на розробку комплексної державної програми меморіалізації, що охоплюватиме не лише НВМК, а й регіональні військові кладовища, електронний реєстр поховань та систему соціальної підтримки родин загиблих. Лише таким чином Україна зможе зберегти пам'ять про своїх героїв і передати її майбутнім поколінням.

Список використаної джерел: *Верхотурова М, Голик М.* Меморіалізація подій російсько-української війни як чинник національної безпеки України. Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки-2022 в Україні, м. Київ, 2022 р., С. 315-317. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/92522369/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2022.pdf?1665925359=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D92522369.pdf&Expires=1760964587&Signature=DtB504SacYIw2S80ew2PtIqFAh2spn0Xchm8A2JCKEuR3w9EyYdVnW3eKQIc5WAbgPrQ4ly5~vy0nnGcumd-3YRHeJtDDXl-rVkiVhV~CEYMTy2i9sCTDTRGEsQ~EyLMPyWGyCBzVF7yMpmDY0OGNvVRyUvDEM3OfR4hQ-~G7Sp8jUGRrNOc6aK0K7DLMIJ-8PwCdTA2qTNU-hcMrL2WPgYijCcT7dlU2Kx13F5qhy0ZaMSNg-3C0iZLPmd4loDkTBRfdzjA7IKRg2iF5TDsV~LkLpaqlZxD4BfA886Il~FwK69fbfu6iR7572EHRh3pHqderpGaadFTPm7CqEL-5w__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA#page=315 дата

звернення (18.10.2025). *Ільницький В., Царик Р.* Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014–2024). Вісник Черкаського університету № 2, 2024 р., С. 105-112. URL: https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/5261/5503 дата звернення (18.10.2025). *Михайлова О.Ю, Литвиненко О. М., Потапенко В. Г.* Увічнення героїзму українських захисників: актуальні підходи політики пам'яті. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса, 2023 р., С. 71-76. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/14319-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-28479-1-10-20231023.pdf дата звернення (18.10.2025).

Олег ГРИНЧУК
здобувач вищої освіти, історичного факультету
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
(м. Тернопіль, Україна)
Електронна пошта: Oleh.hrynchukqq@gmail.com
Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ
доктор історичних наук, професор
кафедра всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
(м. Тернопіль, Україна)
ORCID:https//orcid.org/0000-0002-0030-3314
Електронна пошта: Lmalex@ukr.net

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу досліджень сучасних українських істориків, присвячених українсько-польській політичній проблематиці. Увагу зосереджено на праці дослідження Христини Чушак "Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989)".

Ключові слова: історія Польщі, польські геополітичні доктрини, сучасний аналіз, Христина Чушак.

Постановка проблеми. Сучасний історичний дискурс в Україні засвідчує, що від початку XXI ст. прослідковується тенденція зростання зацікавлення компаративним аналізом історії геополітичних теорій, сучасних геополітичних ідей, чинників, які лежать в основі формування зовнішньої політики держав, що стає особливо актуальним в умовах сучасних воєнних викликів. Одним із важливих напрямків дискурсу є об'єктивне висвітлення різних аспектів українсько-польської політичної проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До аналізу українсько-польських відносин, зокрема до проблеми місця і ролі українства у польських геополітичних доктринах, зверталися низка українських дослідників, серед

яких Я. Грицак, Т. Возняк, Т. Зарицька, Л. Зашкільняк, М. Зелінський, Л. Алексієвець [1–3], Л. Корнійчук, У. Клим'юк, Г. Корольов, В. Репринцев, Н. Чорна та ін.

Метою дослідження буде коротко представити новизну і значення дослідження Христини Чушак "Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989)".

У праці [4] зроблена спроба "реконструкції" місця України та українців у політичній думці польської опозиції, що значною мірою вплинуло на політику Польської Республіки щодо України після 1989 року, зокрема, визнання незалежності української держави.

Праця включає розділи, пов'язані із опозицією в ПНР ("Становлення і світогляд"), проблемами польсько-українського прикордоння, місцем України в геополітичних концепціях польської опозиції ("За вашу і нашу свободу"), "історичним порахунками" між поляками та українцями ("Позбутися чаду історії"), спробами польської опозиції подолати негативні стереотипи щодо України та українців ("Українці – брати чи вороги?"), із спробами діалогу між польською опозицією та українською національною меншиною в тогочасній Польщі [4].

Авторка справедливо зазначає, що зміст "українського питання" до середини 1970-х рр. не був у колі проблематики внутрішніх польських дискурсів, і лише після поразки руху "Солідарності", запровадження у 1981 р. воєнного стану, у середовищі польської опозиції актуалізується геополітична проблематика, політичний дискурс, що позначило "другу фазу" інтересу до українського питання, яке набувало "виразно політичного змісту".

У дослідженні йдеться про трансформацію ставлення до проблеми незалежної України: міжвоєнні концепції ендеків, за якими Польща у своєму політичному векторі повинна була орієнтуватися передовсім на Росію, "ігноруючи" при цьому Україну, змінювалося на домінуючу тезу, що саме незалежність України стане запорукою незалежності Польщі.

Христина Чушак висвітлює різні підходи до означеної проблеми у середовищі тогочасної польської опозиції:

Україна, "розваливши СРСР, принесе свободу Польщі";

Україна й Польща повинні спільно боротися проти Росії, оскільки СРСР – "знаряддя" її імперської політики;

візії побудови т.зв. демократичної Росії, чому сприятиме спільна боротьба демократичних сил усіх держав соціалістичного блоку проти тоталітаризму та комунізму (ліві інтелектуали);

ідеї різного роду федеративних утворень (федерація, конфедерація, союз держав), що негативно сприймалося українськими інтелектуалами.

У полі дискурсу були також міжвоєнна "Концепція Міжмор'я", ідея Центральної Європи (Центрально-Східної Європи) як "опозиції до Заходу" на підґрунті антирадянських (антиросійських) настроїв. Щодо діалогу та "порозуміння" між поляками та українцями, йшлося, передусім про необхідність вирішення питання історичних конфліктів, про принцип, запропонаний Єжи

Ґедройцем, що "кожна нація повинна визнати власні провини перед іншою нацією" [4].

Важливим шляхом до порозуміння повинно було б стати подолання негативних стереотипів щодо України та українця, однак, як зазначає Х. Чушак, замість з'ясування причин і наслідків диспропорцій у цивілізаційному розвитку Польщі та України, їх наслідків для польсько-українських стосунків, опозиціонери часто переносили акцент на "винуватця" цих диспропорцій – Росію. Авторка підкреслює, що у процесі формування ставлення польської опозиції до України та українців "зазнало зміни й сприйняття поляками самих себе", "польський автостерео-тип перестає бути однозначно позитивним" [4].

Отже, основні проблеми і позиції в українсько-польських відносинах, акцентовані Х. Чушак, і далі потребують неупередженого об'єктивного аналізу, набувають особливої ваги і актуальності сьогодні, в час повномасштабного вторгнення РФ в Україну, її загроз Польщі, європейським країнам загалом.

Список використаної літератури: *Алексієвець Л. М., Алексієвець М. М., Чорна Н. М.* Польща: на шляху до НАТО та ЄС. Тернопіль: Вектор, 2012. 268 с. *Алексієвець Л.М., Гринчук О.О.* Геополітичні доктрини Юзефа Пілсудського та Романа Дмовського // *Вісник науки та освіти.* № 11 (29) /2024. С. 1837–1849. *Алексієвець Л.М., Гринчук О.О.* Опозиційні видання у Польщі 1980-х років // *Вісник науки та освіти.* № 5 (35). 2025. С. 2313–2324. *Чушак Х.* Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Видавництво "ПАІС", 2011. 304 с.

Анна ЗІНЧЕНКО
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-6701-2943
Електронна пошта: anyazin16@gmail.com
Ігор НІКІФОРОВ
доктор філософії, доцент, професор кафедри філософії
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5010-5749
Електронна пошта: poltava612@ukr.net

ВІД ФРОНТУ ДО МУЗЕЮ: ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТА ЖУРНАЛІСТСЬКЕ ДОКУМЕНТУВАННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація: У роботі розглядається взаємодія між фронтовим досвідом, журналістською фіксацією подій, музейними практиками та архівуванням матеріалів як ключовими елементами культурної меморіалізації війни. Особлива увага приділяється ролі журналістів, воєнних кореспондентів і документалістів, які не лише інформують суспільство, а й створюють основу для історичної пам'яті майбутніх поколінь. Робота підкреслює, що

журналістика в умовах війни набуває подвійного статусу: вона є не лише оперативним джерелом інформації, а й формою колективної пам'яті, що фіксує етичний і гуманістичний вимір війни. Музеї ж виконують функцію культурного кодування досвіду війни – перетворюють документ у символ, а репортаж у наратив історії. Зрештою, у тезі стверджується, що ефективна політика пам'яті неможлива без скоординованої взаємодії журналістів, істориків, архівістів і культурних інституцій. Саме вони формують нову українську ідентичність, у центрі якої – правда про війну, пам'ять про героїв та етична відповідальність перед минулим і майбутнім.

Ключові слова: пам'ять, меморіалізація, журналістика війни, музейні практики, документування, архів, наратив війни.

Постановка проблеми. Політика пам'яті під час війни є одним із ключових елементів національної ідентичності та соціальної консолідації. Російсько-українська війна починаючи з 2014 року поставила перед Україною нові виклики у збереженні та трансформації історичної пам'яті. В умовах триваючих бойових дій виникає потреба у фіксації подій не лише для оперативного інформування суспільства, а й для формування наративів, які зможуть увійти в колективну пам'ять майбутніх поколінь. Проблема полягає у комплексному поєднанні фронтового досвіду, журналістського документування, меморіалізації та музейних практик, а також у стандартизації архівування матеріалів війни, що забезпечують історичну достовірність та етичну легітимність. Водночас спостерігаються суперечності між державними та локальними практиками меморіалізації, різними підходами до музейних експозицій, а також між журналістськими й академічними стандартами документування. Неузгодженість цих процесів може призвести до фрагментації пам'яті, спотворення історичних наративів або маргіналізації окремих груп, що постраждали від війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Останніми роками українські та міжнародні дослідники дедалі активніше аналізують роль війни у формуванні політики пам'яті. Так, О. Таран (2023) досліджує нові урбаністичні практики меморіалізації та роль громадських ініціатив у вшануванні загиблих під час російсько-української війни. Інші дослідження зосереджені на музейних експозиціях: виставки "The Only Material" у Берліні [1] та "Memory. Dialogues" у Національному музеї історії України [2] демонструють, як журналістські матеріали і артефакти війни трансформуються в наративи, які формують колективну пам'ять. Щодо архівування та документування, платформи Ukraine War Archive та цифрові "Книги пам'яті" демонструють, як стандартизація метаданих, систематизація та захист доступу до матеріалів війни забезпечують їхню довготривалу цінність для історії та міжнародних судових процесів. Проблематика етичного збереження матеріалів, захисту персональних даних та балансу між оперативністю та достовірністю досліджувалася у публікаціях міжнародних медіа та наукових конференціях. Отже, сучасні дослідження охоплюють ключові аспекти: меморіалізацію, музейні експозиції, журналістське документування та архівну практику, проте відсутнє комплексне

дослідження, яке б інтегрувало всі ці елементи у концепцію формування політики пам’яті в умовах триваючого конфлікту.

Мета: Комплексне дослідження практичних аспектів збереження пам’яті російсько-української війни через поєднання фронтового документування, журналістики, меморіалізації та музейної експозиції, а також аналіз архівних практик і стандартів систематизації матеріалів. Робота спрямована на визначення ефективних механізмів інтеграції різних форм пам’яті та наративів у єдину політику, яка забезпечить достовірність, етичність і доступність історичної пам’яті для майбутніх поколінь.

Музеї в Україні стали важливими інститутами збереження пам’яті про російсько-українську війну. Національний музей історії України в Києві, зокрема, реалізував виставку “Україна – Розп’яття”, яка документує наслідки російської агресії, включаючи знищені міста, залишки техніки та особисті речі цивільних осіб. Ця експозиція стала символом стійкості та спротиву українського народу[3].

Інші музеї, такі як музей у Слов’янську та Святогірська лавра, також активно залучаються до збереження пам’яті. Вони не лише відновлюють пошкоджені експонати, а й організовують творчі майстер-класи для дітей, які стали жертвами війни, та проводять екскурсії для військових, сприяючи психологічному відновленню та підтримці морального духу[4].

Журналісти відіграють ключову роль у фіксації подій війни. Українські медіа, такі як “The Reckoning Project”, активно документують воєнні злочини, збираючи свідчення жертв та очевидців. Ці матеріали не лише інформують громадськість, а й слугують доказами для міжнародних судів, сприяючи притягненню винних до відповідальності [5].

Однак журналісти стикаються з численними етичними викликами, зокрема з необхідністю захисту особистої інформації свідків та балансуванням між оперативністю публікацій і достовірністю інформації. Ці питання потребують розробки чітких етичних стандартів та співпраці з правозахисними організаціями.

Цифрові платформи, такі як Ukraine War Archive, відіграють важливу роль у збереженні свідчень війни. Цей архів об’єднує відео- та аудіоматеріали, створюючи єдину базу даних, яка доступна для дослідників, правозахисників та громадськості. Завдяки інноваційним технологічним та методологічним підходам, він слугує інструментом для документування історії та об’єктивного представлення подій у правовому, історичному та культурному дискурсі. Такі ініціативи сприяють не лише збереженню пам’яті, а й забезпечують доступ до матеріалів для міжнародних судових процесів, що є важливим кроком у боротьбі з безкарністю.

Збереження пам’яті про російсько-українську війну є багатогранним процесом, що охоплює фронтове документування, журналістську фіксацію, архівування матеріалів, меморіальні та музейні практики, а також участь громадських і міжнародних організацій. Поєднання цих елементів формує цілісну політику пам’яті, яка дозволяє трансформувати травматичний досвід війни у колективний наратив, здатний консолідувати суспільство та

забезпечити історичну достовірність. Журналістські матеріали, такі як фронтові репортажі та відео, стають першоджерелами для музеїв, архівів і міжнародних судових процесів, водночас етична обробка даних захищає права свідків та забезпечує достовірність інформації. Музейні експозиції та меморіальні проєкти формують символічне осмислення подій, інтегрують локальні та національні наративи, а цифрові архіви, зокрема Ukraine War Archive, забезпечують систематизацію матеріалів і їх доступність для дослідників та громадськості. Громадські ініціативи та міжнародні партнери сприяють відновленню культурної спадщини та організації виставок, що документують війну, створюючи відкритий простір пам'яті. Ефективна політика пам'яті має ґрунтуватися на точності, інклюзивності, етичності, стійкості та доступності. Вона формує основу національної ідентичності, забезпечує правду про війну та сприяє справедливості для постраждалих. Комплексне поєднання журналістики, музейних практик, архівування та громадських ініціатив є ключовим фактором у побудові стійкої та етичної системи пам'яті про війну.

Список використаних джерел: *Лазарук К.* У Берліні відкрилася виставка, присвячена українським журналістам. LB.ua. 27.06.2025. URL: https://lb.ua/culture/2025/06/27/683987_berlini_vidkrilasya_vistavka.html (дата звернення: 11.10.2025). Виставка "Пам'ять. Діалоги" відкриється у Національному музеї історії України у Другій світовій війні. MCSC. 09.05.2025. URL: https://mcsc.gov.ua/en/events/the-exhibition-memory-dialogues-will-open-at-the-national-museum-of-the-history-of-ukraine-in-world-war-ii/. (дата звернення: 11.10.2025). *D'istria T.* In Kyiv, a museum dedicated to the war with Russia. Le Monde. 05.10.2024. URL: https://www.lemonde.fr/en/international/article/2024/10/05/in-kyiv-a-museum-dedicated-to-the-war-with-russia_6728255_4.html (дата звернення: 11.10.2025). Inside the ghost museums of Ukraine: exhibits replaced by fragments of war and occupation Charlotte Higgins in Izium and Sviatohirsk. The Guardian. 13.07.2025. URL: https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2025/jul/13/ukraine-in-depth-war-culture-museums-curators-historical-buildings-eastern-frontline-ilium-sviatohirsk (дата звернення: 11.10.2025). *Ославська С.* Репортери, які документують воєнні злочини Росії в Україні: "Наша робота спрямована на майбутнє, яке ми ще не можемо передбачити". Voceurop. 27.06.2025. URL: https://voxeurop.eu/en/documenting-russia-war-crimes-ukraine-journalism (дата звернення: 11.10.2025).

Артем ІВАННІКОВ
Оперативний черговий відділу оперативних чергових, майор
Командний центр штабу командування Військово-Морських Сил Збройних Сил України
(м. Одеса, Україна)
Електронна пошта: arti_francuz@ukr.net

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВАХ: УКРАЇНСЬКИЙ, ЗАХІДНИЙ ТА ВІЙСЬКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ ВИМІРИ

Анотація. У Дослідженні проведений комплексний аналіз основних підходів до висвітлення російсько-української війни в українській, іноземній (передусім західній) та військовій історіографії. Показано, що російсько-

українська війна постає в сучасних дослідженнях не лише як збройний конфлікт, а й як кульмінація тривалої боротьби України з російським імперіалізмом, криза постхолодновоєнного безпекового порядку та "лабораторія" нових форм ведення війни. Проаналізовано ключові інтерпретаційні рамки, у межах яких формується історичний дискурс: героїко-патріотичний, критичний та апологетичний наративи. Висвітлено специфіку української історіографії, у якій акцентуються питання національного опору, деколонізації та гуманітарних наслідків війни; іноземної історіографії, що розглядає конфлікт крізь призму глобальної безпеки, імперських спадщин і геополітики; а також військової історіографії, зосередженої на еволюції стратегії, тактики та уроках для збройних сил і систем колективної безпеки. Порівняльний аналіз дає змогу виявити точки збігу й розбіжності між різними підходами, окреслити ризики однобічних інтерпретацій та наголосити на необхідності плюралізму історичних наративів у умовах триваючої війни.

Ключові слова: російсько-українська війна; історіографія; українська історіографія; західна історіографія; військова історіографія; національна ідентичність; деколонізація; героїко-патріотичний наратив; критичний наратив; апологетичний наратив.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р. з анексії Криму та російської збройної агресії на Донбасі й набула характеру повномасштабного вторгнення у 2022 р., стала одним із ключових конфліктів початку XXI ст. Вона радикально змінила безпекову архітектуру Європи, вплинула на міжнародну політику, економіку, енергетичну сферу, гуманітарний простір та систему міжнародного права.

За цих умов історичне осмислення війни набуває не лише академічного, а й світоглядного, ідентифікаційного та політичного значення. Від того, які наративи стають домінантними в українській, іноземній та військовій історіографії, значною мірою залежить формування колективної пам'яті, політики пам'яті, легітимація тих чи інших моделей міжнародної безпеки та бачення майбутнього поствоєнного устрою.

Проблема полягає в тому, що історіографія російсько-української війни надзвичайно строката й динамічна: поруч із працями, які прагнуть до зваженого аналізу, існують апологетичні та пропагандистські інтерпретації, що спотворюють реальну картину. Це зумовлює потребу в систематизації основних підходів до висвітлення війни та виявленні провідних наративів, які формують сучасний дискурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська історіографія російсько-української війни інтенсивно розвивається від 2014 р. Особливий вплив мають праці Сергія Плохія, зокрема книга "Російсько-українська війна: Повернення історії" (2023), де війна розглядається як прояв довготривалої імперської політики Росії та спроби заперечити існування української державності й ідентичності [1]. В українському академічному та публіцистичному середовищі активно досліджуються процеси декомунізації,

деколонізації, трансформації політики пам'яті, гуманітарні наслідки війни, досвід спротиву та волонтерського руху (праці В. В'ятровича, сучасні колективні проєкти усної історії тощо).

Іноземна, передусім західна, історіографія пропонує широке коло інтерпретацій. Частина дослідників (С. Плохій у англомовних виданнях, Р. Горенбург, М. Райан, М. Шульце Вессель) трактують війну як імперську агресію й виклик ліберальному світовому порядку [2; 8; 11; 14]. Інша частина, представлена, зокрема, Дж. Міршаймером, робить наголос на геополітичних помилках Заходу й розширенні НАТО як чинниках ескалації [4]. Важливим джерелом є праці журналістів та репортерів, таких як Крістофер Міллер, які поєднують історичний екскурс із аналізом сучасних подій [5].

Військова історіографія та військово-аналітичні дослідження (М. Кофман, аналітики War on the Rocks, Modern War Institute, CSIS, колективні праці NDU Press тощо) зосереджуються на оперативно-стратегічних аспектах, еволюції тактики, ролі технологій, логістики та мобілізаційних ресурсів [3; 9–12; 14–15]. У роботах дослідників типу Д. Бело [12] російсько-українська війна аналізується як модель сучасних конфліктів із поєднанням традиційних і гібридних засобів.

Водночас досі бракує цілісних праць, що порівнюють українську, іноземну та військову історіографію саме як різні, але взаємопов'язані гілки осмислення одного й того ж конфлікту, й системно аналізують головні наративні рамки (героїко-патріотичну, критичну, апологетичну).

Метою дослідження є здійснення порівняльного аналізу основних підходів до висвітлення російсько-української війни в українській, іноземній та військовій історіографії з виокремленням ключових наративів (героїко-патріотичного, критичного та апологетичного) й окресленням їхнього впливу на формування колективної пам'яті, політики пам'яті та сучасного безпекового дискурсу.

Українська історіографія російсько-української війни формується в ситуації прямої екзистенційної загрози державності, тому вона тісно пов'язана з процесами утвердження національної ідентичності та деколонізації історичної пам'яті. Війна розглядається як логічне продовження багатовікової боротьби України проти російської імперської політики – від імперського та радянського періодів до сучасності.

У роботах С. Плохія війна осмислюється як "повернення історії", у межах якого путінський режим реанімує міфологеми про "єдиний народ", "історичну Росію" та "право" Росії на контроль над українськими територіями [1]. Українські дослідники наголошують, що анексія Криму та агресія на Донбасі стали не випадковою кризою, а етапами цілеспрямованої політики реваншу. Революція Гідності інтерпретується як каталізатор, що остаточно зірвав сценарій перетворення України на "сіру зону" російського впливу.

Важливим напрямом є дослідження впливу війни на трансформацію політики пам'яті, декомунізацію та деколонізацію топоніміки, символічного простору, освітніх програм. Паралельно інтенсивно розвиваються проєкти усної історії, цифрові архіви, збір свідчень цивільних і військових, що фіксують

досвід окупації, облоги міст, депортацій, масових руйнувань. У цих студіях значне місце посідає гуманітарний вимір – долі біженців, внутрішньо переміщених осіб, родин військових, проблема травматичної пам’яті.

Українська історіографія поступово виходить за межі суто реактивного документування, пропонуючи критичний аналіз довоєнних і воєнних структурних проблем: корупції, слабкості інституцій, регіональних відмінностей у політичних орієнтаціях, уразливості інформаційного простору. Водночас домінуючим залишається героїко-патріотичний вимір, спрямований на консолідацію суспільства, підтримку Збройних Сил України, осмислення досвіду спротиву у широкому історичному контексті – від Голодомору й боротьби ОУН–УПА до сучасних боїв.

Іноземна, насамперед західна, історіографія характеризується плюралізмом підходів та значною увагою до глобальних наслідків війни. Для значної частини дослідників російсько-українська війна постає як випробування міжнародного порядку, заснованого на нормах і принципах суверенітету, територіальної цілісності та прав людини.

С. Плохій, Р. Горенбург, М. Шульце Вессель та інші автори трактують конфлікт як імперську війну Росії проти України, в якій агресор намагається знищити сам факт існування окремої української політичної нації [1–3; 8]. У їхніх роботах підкреслюється історична тяглість російських зазіхань на українські землі, аналізуються етапи ескалації від 2014 р. до повномасштабного вторгнення, роль НАТО та ЄС у підтримці України, а також вплив війни на внутрішню політику західних держав.

Водночас у західному дискурсі присутній критичний підхід, яскраво представлений Дж. Міршаймером, який пояснює війну насамперед як наслідок геополітичних прорахунків Заходу, зокрема розширення НАТО [4]. Така перспектива зменшує суб’єктність України, розглядаючи її як “поле зіткнення” між великими державами, що викликає критику з боку значної частини українських і західних авторів.

Публіцистика та репортажна література (К. Міллер та ін.) пропонують “загущену” історію війни – поєднання історичного бекґраунду, аналізу сучасних політичних процесів і безпосередніх свідчень з місць бойових дій [5]. Такі тексти відіграють важливу роль у формуванні громадської думки за межами України.

Іноземна історіографія загалом вирізняється вищим рівнем дистанційованості, широким застосуванням компаративістики (порівняння з іншими війнами XX–XXI ст.), економічних та безпекових моделей. Проте частина праць іноді недостатньо враховує внутрішній український культурний і історичний контексти, що призводить до спрощень або надмірної “геополітизації” конфлікту.

Військова історіографія та пов’язані з нею аналітичні дослідження розглядають російсько-українську війну як ключове поле трансформації сучасного способу ведення війни. Йдеться про поєднання класичної міждержавної війни, елементів гібридних операцій, широкого застосування

високоточних озброєнь, безпілотних систем, кіберзасобів, інформаційно-психологічних впливів.

У працях М. Кофмана та його колег детально аналізуються етапи кампанії: невдала спроба блискавичного захоплення Києва, подальший перехід до затяжної виснажливої війни, зміна російських і українських підходів до операцій, нарощування ролі артилерії, РЕБ, безпілотників, засобів ППО [3]. Дослідження NDU Press, Modern War Institute, CSIS приділяють увагу проблемам логістики, мобілізації, управління, взаємодії між різними видами та родами військ, а також впливу західної військової допомоги [9–12; 14–15].

Військова історіографія, як правило, спирається на значний масив емпіричних даних, супутникових знімків, моделей бойових дій, польових звітів. Її фокус зосереджений передусім на ефективності дій сторін, співвідношенні сил, динаміці втрат, адаптації до нових умов. Гуманітарний вимір у таких роботах згадується, але не є центральним предметом аналізу. Водночас саме військово-історичні та військово-аналітичні дослідження найбільш безпосередньо впливають на переосмислення концепцій оборони, доктрин НАТО та національних оборонних стратегій.

Порівняння української, іноземної й військової історіографії дає змогу побачити як їхню взаємодоповнюваність, так і напруження між різними інтерпретаційними рамками.

Українські дослідження логічно центрують увагу на досвіді жертви агресії, національному опорі, праві на самозахист, історичній тяглості боротьби. Цей підхід забезпечує сильний мобілізаційний потенціал, сприяє консолідації суспільства, проте інколи залишає “за кадром” складні й болючі внутрішні проблеми, які лише частково артикулюються в межах критичного дискурсу.

Іноземна історіографія, особливо західна, частіше використовує макроперспективу, аналізує структурні чинники, глобальні наслідки, роль міжнародних інститутів, економічні та енергетичні виміри конфлікту. Її перевага – у широті огляду й можливості порівняння з іншими історичними кейсами. Водночас у частині праць спостерігається тенденція до редукції України до об’єкта геополітики, що потребує корекції за рахунок ширшого залучення українських голосів і джерел.

Військова історіографія пропонує інструменти глибокого аналізу операційного й тактичного рівня війни, виявляє сильні й слабкі сторони ведення бойових дій, підкреслює новаторські елементи (масове застосування БпЛА, роль відкритих даних, волонтерських ініціатив тощо). Її обмеженням є відносно слабкий зв’язок із гуманітарним виміром та політикою пам’яті, хоча саме військові дослідження суттєво впливають на формування безпекової політики й оборонних доктрин.

Таким чином, різні гілки історіографії відбивають різні “фокуси” одного й того ж конфлікту. Їх поєднання створює можливість для більш повного, багатовимірного розуміння війни, але лише за умови усвідомлення власних обмежень кожного підходу.

У процесі аналізу виокремлюються щонайменше три ключові наративи, які структурно організовують дискурс про російсько-українську війну.

Героїко-патріотичний наратив домінує в українській історіографії та значною мірою присутній у частині західних праць. Він зображує війну як

справедливу боротьбу за свободу, суверенітет і право на існування українського народу. Центральними є образи стійкості, жертовності, взаємодопомоги, волонтерства, формування нової якості громадянського суспільства й армії. Цей наратив відіграє надзвичайно важливу роль для моральної підтримки суспільства й союзників, проте потребує балансу з критичним аналізом, щоб уникнути спрощення складних процесів.

Критичний наратив характерний насамперед для частини західної історіографії та аналітики. Він наголошує на системних помилках різних акторів – як Росії, так і Заходу, інколи й України. До таких питань належать: недооцінка загрози з боку Росії, затримки з наданням допомоги, суперечливі сигнали щодо перспектив членства України в НАТО, а також внутрішні проблеми української держави до й під час війни. Цей наратив є важливим для вироблення більш ефективної політики безпеки та реформ, але за відсутності достатньої чутливості до українського досвіду може призводити до небажаного релятивізму.

Апологетичний наратив найбільш виразно проявляється у російській пропаганді, проте фіксується й у частині закордонних текстів, які некритично відтворюють російські інтерпретації. Він подає агресію як "захист російськомовних", "боротьбу з нацизмом", "історичне повернення земель", активно експлуатуючи паралелі з Другою світовою війною. Для української та більшої частини західної історіографії цей наратив стає предметом критики й деконструкції, однак його поширення в інформаційному просторі становить сталу загрозу для історичної правди й міжнародної безпеки.

Усі три наративи взаємодіють і змагаються між собою в глобальному інформаційному просторі, впливаючи на політичні рішення, громадську думку, перспективи мирних ініціатив та майбутню архітектуру безпеки в Європі.

Проведений аналіз засвідчує, що російсько-українська війна стала потужним каталізатором оновлення історіографічного дискурсу як в Україні, так і за її межами. Українська історіографія зосереджується на осмисленні війни як чергового етапу тривалої боротьби за незалежність, послідовно вписуючи сучасні події в широку історичну тяглість протистояння російській імперській політиці. Її сильними сторонами є глибоке розуміння внутрішнього контексту, увага до гуманітарного виміру, досвіду спротиву та політики пам'яті.

Іноземна історіографія робить акцент на глобальних наслідках конфлікту, кризі постхолодновоєнного порядку, трансформації системи колективної безпеки, енергетичних і економічних вимірах. Вона забезпечує широту порівняльного аналізу, але потребує більш систематичного залучення українського голосу й джерельної бази, аби уникнути редукції України до об'єкта геополітичних ігор.

Військова історіографія та військово-аналітичні дослідження надають детальний аналіз еволюції стратегії й тактики, дозволяють осмислити російсько-українську війну як "полігон" для випробування нових технологій, доктрин і форм взаємодії компонентів сил оборони. Вони суттєво впливають на реформування національних і союзницьких оборонних концепцій, хоча відносно мало працюють із гуманітарним виміром та колективною пам'яттю.

Виокремлення героїко-патріотичного, критичного та апологетичного наративів дає можливість краще зрозуміти, як саме структурується дискурс про

війну і яким чином історичні інтерпретації впливають на політичні та суспільні процеси. Героїко-патріотичний наратив є необхідним для підтримки опору й солідарності, але за відсутності критичного виміру може перерости в міфологізацію. Критичний наратив допомагає виявляти помилки й вчитися на них, однак потребує чіткого морального й правового орієнтира. Апологетичний наратив, що виправдовує агресію, повинен послідовно викриватися як несумісний із принципами міжнародного права та історичною правдою.

Список використаних джерел: *Плохій, С.* (2023). Російсько-українська війна: Повернення історії. Київ: Основи. *Горенбург, Д. (*2022). Війна Росії в Україні: Ідентичність, історія та конфлікт. Київ: Видавництво НДУ. *Кофман, М. та ін.* (2022–2025). Розуміння російсько-української війни. Війна на скелях. *Міршаймер, Дж.* (2014). Чому криза в Україні – це провина Заходу. Міжнародні справи. *Міллер, К.* (2024). Як заплутані історії Росії та України призвели до війни. Київ: Видавництво Тафтс. *Горбик, Р.* (2015). Маленька патріотична війна: Націоналістичні наративи в російському медійному висвітленні кризи Україна–Росія. Азійська перспектива. *Биков, М. Ф.* (2025). На межі зникнення історії: Критичні перспективи російсько-української війни. Київ: Тейлор і Френсіс. *Шульце Вессель, М.* (2022–2025). Історики та війна: Переосмислення майбутнього. Едмонтон: Університет Альберти. *П'єтруха, М.* (2022). Аматорська година, частина ІІ: Невдача повітряної кампанії. Війна на скелях. *Ігнатов, О.* (2022). Чи може дипломатія завершити російсько-українську війну? Війна на скелях. *Райан, М.* (2024). Війна за Україну: Стратегія та адаптація під вогнем. Аннаполіс: Видавництво ВМС США. *Бело, Д.* (2025). Російська війна у 21 столітті: Модель втручання на основі стимулів та можливостей. Лондон: Рутледж. *Рубл, Б. А.* (2025). Мистецтво війни: Українські художники проти Росії. Третій рік. Штутгарт: Ібідем Прес.

Ігор КОЛЯДА
доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3802-9082
Електронна пошта: kolyada.i.a.1968@gmail.com
Софія МЕДВІДЬ
здобувач вищої освіти
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: 21if.s.medvid@std.npu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ВІЙСЬКОВО -ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДОЇ ГЕНЕРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗАСОБАМИ ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНОГО МАТЕРІАЛУ (НА ПРИКЛАДІ ОСОБИСТОСТІ ПОЛКОВНИКА ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ)

Анотація. Досліджено потенціал біографії полковника Євгена Коновальця (1891–1938) для формування сучасної військово-патріотичної свідомості молодої генерації українців. На основі аналізу його діяльності (СС, УВО, ОУН) та джерел [1–5], обґрунтовано, що полковник Є. Коновалець є взірцем стратегічного лідерства, організаційної стійкості та жертовності. У статті розкрито його роль у створенні армії, системному відновленні

організаційної спроможності та критичну важливість свідомої цивільної бази підтримки для тривалої національної боротьби.

Ключові слова: Євген Коновалець, військово-патріотична свідомість, громадянська свідомість, УВО, ОУН, Січові Стрільці.

В умовах повномасштабного вторгнення, коли настає час звернення до історії та її героїв, особливо важливо формувати у громадян ідеї стійкості, єдності та незламності, зокрема ознайомлюючи широку громадськість із життям та боротьбою українських діячів минулого.

Постановка проблеми. Полягає у необхідності аналізу механізмів трансформації військової поразки в організаційну перемогу, що є критично важливим для сучасної України. Одним з таких системних лідерів є полковник Євген Коновалець (1891–1938), котрий стояв у витоків нової української сили (УСС) та в майбутньому об'єднає розпорошені по Європі українські організації у потужну структуру – УВО, а згодом ОУН. Його шлях слугує моделлю ефективного лідерства в кризові часи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Біографія та діяльність Є. Коновальця є предметом постійної уваги істориків, політологів, політиків, пересічних українців. Його роль у визвольних змаганнях широко висвітлена у фундаментальних працях істориків діаспори, зокрема у збірнику "Євген Коновалець та його доба"[1] та дослідженні П. Мірчука "Євген Коновалець"[3], де детально описані його організаційні зусилля. Сучасна українська історіографія також продовжує вивчення діяльності Є. Коновальця, зокрема, такі аспекти як формування військових частин (наприклад, Українська стрілецька бригада) та його вплив на консолідацію еміграції, розглядаються у спеціалізованих статтях, як-от робота І. Хоми [5]. Питання фінансування та ролі громадянського меценатства досліджує О. Пеленська [4]. Окрема місце посідають науково-популярні видання про життя та звитяжну боротьбу полковника Є. Коновальця. Однією з останніх стало видання біографічного нарису І. Коляди та Р. Куцика [2].

Метою є обґрунтування використання ключових фактів із життя полковника Євгена Коновальця для формування стійкої громадянської та військово-патріотичної свідомості молодої генерації українців, а також визначення стратегічних уроків його організаційної діяльності щодо армії, неперервності боротьби, ресурсної підтримки та безпеки для сучасної української еліти.

Формування громадянської та військово-патріотичної свідомості молодої генерації українців є процесом, який має глибоке коріння у сімейному вихованні та особистісному прикладі. Саме тому вивчення біографії Євгена Коновальця варто розпочинати з дослідження його перших та найважливіших наставників на життєвому шляху: зокрема, джерела формування громадянської свідомості на прикладі Євгена Коновальця варто шукати в його батькові. Михайло Коновалець був сільським вчителем – професіоналом, який весь час приділяв школі, поліпшення її стану, а свою роль вбачав у служінні та просвітництві народу. Як зазначає д. істор. н., професор Ігор Коляда: "В

освітній діяльності народного вчителя М. Коновальця важливою складовою була національно-патріотична діяльність. Він виховував своїх вихованців у любові до української мови, до історії рідного народу" [2, с. 16]. За таку позицію та сприяння народній освіті, покращення матеріальної бази школи та любов до обраної справи, односельці з особливою повагою ставились до сім'ї Коновальців та почали приділяти особливу увагу освіті власних дітей та її фінансування. "Активна громадська і педагогічна діяльність татка Михайла Коновальця щодо розвитку села була яскравим прикладом само-відданої любові до рідного краю та щирого патріотизму. Саме ці якості згодом закарбуються і у характері юного Євгена, який продовжив батькову справу, ставши вірним захисником прав свого гнобленого народу, його ідейним провідником", – слушно вказує професор І. Коляда [2, с. 24]. Маючи за приклад такого відданого свої справі і землі батька, Євген Коновалець вже з малого відчував свою роль у продовженні його справі – служінні народу та відстоювання національних інтересів. Тому це ілюструє наскільки, насправді, є важливою роль батька й матері як приклад для свої дітей та, наскільки, виховання в сім'ї та освіта відіграє роль в формуванню громадянської свідомості на перших етапах життя майбутнього покоління.

У шкільні роки Євген починає проявляти перше своє захоплення національною ідеєю. Він звертає увагу на моральне зобов'язання учнів і студентів до активного сприяння розквіту науці та освіті України, адже лише освічені в політичному плані українські діячі здатні вибудувати в майбутньому сильну державу. "А тому вже в сьомій гімназійнії бере Євген Коновалець активну участь у праці таємних студентських гуртків, ціллю яких було ширити політичну свідомість й політичну освіту", – цілком справедливо вказує відомий історик П. Мірчук [3, с. 14]. Уперше з потребою до активних дії задля захисту національних інтересів, Є. Коновалець стикнеться в подіях липня 1910 року. В 1909 роках він вступає до університету Львова, в найкращий тогочасний вищий навчальний заклад в регіоні, проте, міжетнічне протистояння, що вирувало в той час в Галичині, мало місце і тут. "Урядова й викладова мова була польська. Між польськими й українськими студентами існувала тоді пристрасна національна ворожнеча; жиди й німці зберігали нейтральність, але мовно підтримували поляків. Польська молодь маніфестувала польський характер університету, а українська обороняла його утраквістичність" [1, с. 62], – висвітлюється в спогадах представників еміграційної діаспори. 1 липня 1910 році польські студенти Львівського університету виступили проти проведення віче та утворення окремого університету на базі українських кафедр. Забарикадувавши україномовних студентів, розпочалось протистояння, в ході якого 28 чоловік було поранено, а одного – Адам Коцко – застрелено кулею в голову. Останній був добрим знайомим родини Коновальців. Серед мітингувальників також був Євген, проте дивом, йому вдалось оминути арешту, та вже тоді він розумів, що здобути бажане можна лише через активну громадську діяльність. Протягом наступних років навчання, Є. Коновалець мешкатиме в рідному Зашкові, паралельно проводячи громадянсько – просвітницьку діяльність серед односельців та по околицях. Євген "активно

включається у діяльність місцевої "Просвіти", зоорганізовує діяльність місцевого кооперативу, при ньому створюється невеличкий споживчий склеп (крамниця); ініціює заснування Народного дому", який став центром культурно-просвітниць-кого життя села. У "Народному домі" діяли читальня "Просвіти", гімнастично -пожежне товариство "Сокіл", кооперативна крамниця і навіть 1 відділ народної школи (оскільки приміщення народної школи було уже замале). Він виступає організатором дозвілля зашківської молоді. За його ініціативи для молоді організовувалися різні "сходини" й свята з музикою та танцями у патріотичних кольорах", – зазначає професор Ігор Коляда [2, с. 35 – 36].

На прикладі Євгена Коновальця, бачимо, що патріотизм виростає з малого та потребує активних дій, і, навіть, найменші його прояви в майбутньому матимуть колосальний результат. Саме так починався шлях майбутнього військового лідера та організатора УВО й ОУН.

Переломним моментом у світогляді діяча стануть події Першої світової війни. Ще в 1912 році Євгена було призвано в лави австрійської армії, де, як зазначає відомий історик П. Мірчук: "Військова служба звернула Євгенові Коновальцеві увагу на те, що українській молоді конечно мати теж військову підготовку: можливість вибуху війни між Австрією й Росією ставала все більш реальною, а в випадку війни українці мусять мати свої військові частини" [3, с. 19]. Одним з найважливіших подій в житті Є. Коновальця, як пізніше згадуватиме він сам, було знайомство з батьком українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцовим. На ІІ Всеукраїнському Студентському з 'їзді в липні 1913 р. у Львові, Донцов виступить з рефератом на тему "Сучасне політичне положення нації і наші завдання", що надихне Є. Коновальця на шлях національних зрушень. "Знайомство з людьми цього кола, – говорив Полковник, – дало мені щойно змогу зрозуміти гаразд принцип соборности України і кермуватись ним як основною засадою в моїй праці далі… Можу сказати, що, обіч науки у проф. Боберського та акту Січинського, знайомство з придніпрянською еміграцією – це третій найважливіший момент моєї молодости" [1, с. 31], – констатуються слова Є. Коновальця в збірнику спогадів представників емігрантів української діаспори. Тому його наступним кроком стає організація спеціального студентського корпусу з військовим вишколом під назвою "Січові Стрільці". Згодом, на хвилі цих ідей, в Галичині буде створено товариства "Січ" і "Сокіл". З початком Першої світової війни, Є. Коновалець перебував на службі в 35 полку крайової оборони, так і не зумівши виступити в лавах УСС, аж до битви на горі Маківка 1915 року, де, після успішного наступу російських імперських військ, Є. Коновалець з частиною австро - угорців, потрапляє в Чорного Яру, а згодом, і до Царицину, в табори для військовополонених глибинці росії. Опанувавши російську, він стає перекладачем та цінним полоненим, йому вдасться налагодити зв'язки з іншими австро - угорськими військовими полоненими та після 1917 року – з полоненими "усусами". Саме там, у жорстких умовах полону, він перетворився на українського національного лідера, усвідомивши необхідність створення власної, ідеологічно стійкої збройної сили. Цей досвід став каталізатором для

гуртування старшин і солдатів, а також всіх військових полонених, що є прикладом незламності духу та вміння перетворювати трагедію на кадровий ресурс.

Революційні події, що відбулись на початку 1917 року, спочатку в Російській імперії, а згодом і в Україні, змусили Є. Коновальця шукати реальні можливості повернення в Київ. Чи то за щасливої обставини, чи хитрого розрахунку, та Євгену Коновальцю вдається втекти з табору та дістатись до української столиці. Прибувши до Києва, він зіткнувся із парадоксом: існуванням проголошеної автономії на тлі катастрофічного дефіциту військової сили, лояльної саме українському уряду. Російська армія розвалювалася, а українізовані частини часто були політично нестабільними. Є. Коновалець, разом із низкою галицьких старшин, які також звільнилися з полону, ініціював формування Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців. Саме на цьому етапі військово-політичне бачення Є. Коновальця набуло чітких обрисів, які стали наріжним каменем його подальшої діяльності та є хорошим прикладом для сучасної військової етики. Є. Коновалець був рішучим противником ведення серед вояцтва партійної пропаганди та втягання вояків у міжпартійну політику. "Він твердо й послідовно стояв на становищі, що армія мусить бути весь час тільки збройним рам'ям народу в його оборонній боротьбі проти ворожих агресій і стояти в розпорядженні лишень уряду української держави", – описує військове керівництво Є. Коновальця історик П. Мірчук [3, с. 38 - 39].

І хоча не всі члени УЦР, зокрема В. Винниченко, будуть радо вітати створення військових структур та їхні перетворення, та саме цей Курінь, який згодом розрісся до полку та корпусу, стане найбоєздатнішою опорою УЦР та Директорії у ключові моменти, зокрема, під час відступу з УЦР Києва в січні 1918 року, коли січовики будуть охороняти її головних діячів. З приходом до влади гетьманату П. Скоропадського в 1918 році, частина Січових стрільців залишиться в Києві. З плином часу проукраїнської державницької політики гетьмана, Січові Стрільці погодяться на співпрацю та будуть відновлені у складні збройних сил. "Висловивши на офіційному прийомі в гетьмана вдячність Скоропадському за це рішення, представники Стрілецької Ради на чолі з Коновальцем заявили, що Січові стрільці завжди захищатимуть українську державність від зовнішніх та внутрішніх ворогів" [2, с. 46], - констатує професор Ігор Коляда. Та, згодом, саме Січові Стрільці стануть тієї військовою рушійною силою, що змусить Павла Скоропадського зректися влади в ході перевороту на чолі з Директорією, за проросійські союзні погляди гетьмана.

Важливим висновком описаних події для сучасної історії України та військової справи є позиція Є. Коновальця, що ґрунтувалась навколо існування військової сили, котра змогла б бути гарантом політичної влади та служила б на благо та захист народу Україні, а не окремим державним діячам чи організаціям.

У період найбільшої кризи, коли Армія УНР вела відчайдушну боротьбу на кількох фронтах (1919-1920 рр.), Січові Стрільці залишалися однією з найбільш боєздатних частин, утримуючи ідейну стійкість та дисципліну на тлі

загального військового та політичного розкладу. Проте військова поразка, спричинена як зовнішніми агресіями (більшовики, Добровольча армія, Польща), так і внутрішніми факторами (отаманщина, відсутність політичної єдності), стала неминучою. Є. Коновалець керував Куренем і Полком УСС до кінця 1919 року, поки вони не були розформовані через втрату боєздатності, виснаження та епідемії у Першому Зимовому поході та в наступних акціях. Вже тоді, у 1920 році, коли залишки Армії УНР переїхали до Польщі та Румунії, а державність УНР фактично перестала існувати на власній території, Коновалець проявив організаторську діяльність в меті зібрати і об’єднати всі проукраїнські сили в екзилі. Табори та центри еміграції (Відень, Прага) стали для нього новим майданчиком для перегрупування сил. І хоча, ця ідея, згодом, частково зазнає краху, через суперечності між Є. Петрушевичем, С. Петлюрою, ЧУГА та іншими колишніми активними гравцями, Є. Коновальцю, все – таки, вдасться зоорганізувати навколо себе військово – політичну силу. Так, на З’їзді поручників українських військових частин і організацій за кордоном, що відбувся 2–3 серпня 1920 р. у Празі, буде вирішено об’єднатись в нову військову структуру. Серед представників були члени Українського союзу старшин у Відні й військові робітничі сотні із Закарпаття, та еміграції в США. За матеріалами дослідника Івана Хома, на цьому зібранні було рішуче засуджено причини поразки – нестійкість, хитання та існування кількох українських урядів – що стало ідеологічною основою для вимоги про повну соборність та самостійність України. Ключовими стратегічними настановами З'їзду стали: збереження та ідейне об'єднання наявних за кордоном військових частин на засадах самостійності та соборності; заклик до виїзду старшин на Україну для зміцнення організаційних сил підпілля; а також обрання комісії для створення військового комітету, який мав очолити цей провід над усіма закордонними військовими організаціями [5].

Виконання цих рішень стало заснуванням Української Військової Організації (УВО), що означало фактичний перехід до підпільної боротьби. Як зазначає збірник спогадів діаспори: “в таких умовах, хоч змінився спосіб і подекуди методи боротьби, – замість явних боїв і відвертих воєнних операцій настали таємні акції в підпіллі з сильним політичним забарвленням, – усе інше лишалося по-старому, а, зокрема, ієрархічна побудова організації і взаємини поміж її членами”. УВО виконувала роль тіньового агента, яке організовувало диверсійні акції, збір розвідувальної інформації та пропагандистські кампанії на території Західної України. Це вимагало від членів організації найвищого рівня конспірації, дисципліни та жертовності. Через розгалужену мережу розвідувальних шкіл та вишкільних таборів у Європі, Коновалець забезпечував постійне оновлення кадрів, виховуючи молоде покоління у дусі радикального націоналізму та безкомпромісної боротьби [1, с. 275].

Та в другій половині 1920-х років Є Коновалець усвідомив, що лише військова конспіративна організація (УВО) не здатна охопити широкий політичний, молодіжний та ідеологічний фронт. Для посилення національно-визвольного імпульсу та його ідеологічної уніфікації виникла потреба у створенні масштабнішої військово-політичної структури. Цей процес консолідації різних націоналістичних груп – від ветеранів СС до молодіжних організацій – завершився у 1929 році проголошенням створення Організації Українських Націоналістів (ОУН), Начальним Комендантом якої став

Коновалець. ОУН стала вершиною стратегічного мислення Коновальця, об'єднавши військову дисципліну УВО з політичним світоглядом ідеологів. Організація була задумана як перманентний штаб для виховання нового типу українця – творця держави, здатного до довготривалого і системного опору, що передбачає підготовку кадрів на десятиліття вперед, а не лише на один військовий сезон. ОУН перетворилася на потужний штаб в еміграції, що готував кадри, вів розвідувальну та пропагандистську роботу, і забезпечив синтез військової організації та ідеологічної дії. Все це є корисними елементами стратегічного мислення, що так необхідні для виховання сучасної еліти, яка розуміє, що боротьба за суверенітет є довготривалим процесом та вимагає трансформації методів боротьби відповідно до зовнішніх умов, а не припинення її. Окрім того, активна діяльність Коновальця та інших діячів екзилу поза межами кордонів власної держави стає хорошим прикладом для сучасних українських біженців, що через війну змушені були шукати прихисток в Європі та в Америці [1, с. 275].

Важливою складовою, яка забезпечувала стійкість Є. Коновальця в еміграції, стало його одруження та нові родинні зв'язки. За матеріалами біографічної книги професора і доктора Ігоря Коляди, у 1922 році Євген Коновалець одружився з Ольгою Федак, донькою відомого львівського адвоката і громадського діяча Степана Федака. Цьому шлюбу, за головною версією, посприяв Андрій Мельник (чоловік іншої дочки Федака – Софії, та крайовий комендант УВО), що забезпечив Коновальцю вкрай необхідну фінансову та юридичну опору в еміграції. Батько Ольги, адвокат Степан Федак, належав до найбільш авторитетних і заможних галицьких родин та був відомий своєю широкою меценатською діяльністю: він постійно надавав фінансову та юридичну допомогу діячам Галичини, підтримував відкриття українських шкіл, функціонування Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) та інші національно – культурні інституції. Його постійна готовність допомогти своїм дітям і зятям, як фінансово, так і юридично, забезпечувала певний рівень громадського захисту навіть в умовах окупації. Професор Ігор Коляда зазначає, що "Є. Коновалець був щасливим у шлюбі. Йому поталанило з дружиною. Хоча у родині дружини були переконані, що "такі люди, як Коновалець не повинні були ніколи одружуватися"[2, с. 68]. Донька, Ольга, попри слабке здоров'я, була пестункою сім'ї, але виявилася свідомою соратницею. Ще перед одруженням вона розуміла хто він і чим займається, та, все одно, була готова проміняти батьківську затишну оселю на небезпечний шлях жінки революціонера. Як описує становище подружжя згаданий професор - історик: "вона не втручалася в організаційні моменти діяльності ОУН, натомість створювала атмосферу, вкрай необхідну для ефективного вирішення важливих питань функціонування ОУН. Родина Коновальців мала свої правила: гроші сім'ї були у дружини, їх Ольга часто позичала на організаційні справи ОУН. Наприклад, коли терміново для нових в'їзних віз в австрійському консульстві потрібно було заплатити 5 тисяч крон, Євген Коновалець наказав зв'язатися з дружиною: справу грошей того ж дня вирішили позитивно – "пані Полковникова переслала телеграфічно, навіть не питаючись про якісь забезпечення" [2, с. 83].

Як чоловік, Євген Коновалець, був досить уважний та турботливий до своєї дружини. На другому році шлюбу в них народився син Юрась, та

майбутнє розставить так, що свою старість Ольга доживатиме на самоті в глибокій жалобі по чоловіку і сину. І хоча важко робити висновки щодо сімейного щастя цього подружжя і намірів, які стали причинами його укладення, точно можна сказати одне – активна громадська і підпільна агітаційна діяльність потребує грошей, однієї ідеї часто недостатньо. Як аргумент, можна навести цитату відомого українського мецената і благодійника, сучасника Коновальця – Євгена Чикаленка: "Легко любити Україну до глибини душі, а ви спробуйте любити її до глибини своєї кишені". З різницею між цими двома проявами любові познайомились сучасні українці за період Російсько-української війни, що триває й досі. Адже ЗСУ, окрім народної підтримки щодня потребує ще й донатів, а Україна, крім іноземного співчуття, потребує й фінансування та кредитів для оборони та реалізації проектів. Тому якщо розглядати шлюб Євгена Коновальця та Олени Федак із стратегічної точки зору, та враховуючи, що це було на добровільних підставах, його можна назвати досить вдалим, і перш за все, для самого Полковника [4].

У подальші роки постійна системна та багатовекторна діяльність Євгена Коновальця зробила його особистим ворогом Йосипа Сталіна. Радянські спецслужби (НКВС) розпочали довготривалу операцію з його ліквідації, усвідомлюючи, що допоки він очолює ОУН, рух опору не згасне. Життя Коновальця в еміграції, сповнене постійного переслідування, закінчилося актом терору, спланованого безпосередньо в Кремлі. 23 травня 1938 року у Роттердамі (Нідерланди) він був убитий агентом НКВС Павлом Судоплатовим, який передав йому вибуховий пристрій, замаскований під коробку цукерок. Важливо зазначити, що цей Павло втирався в довіру до ОУН і найбільше – до самого Полковника ще 1933 року, коли відбувались масові акції із засудження Голодомору в Україні. І попри пересторороги соратників щодо особистості Судоплатова, Євген Коновалець дуже довіряв йому, що й зіграло з ним злий жарт. Його смерть, спричинена ворожими спецслужбами, є потужним моральним уроком про ціну лідерства та необхідність абсолютної безкомпромісності у боротьбі з тоталітарним режимом. Окрім того, вона вчить завжди перевіряти союзників і друзів, особливо тих, кого ти тримаєш найближче до себе. Активна діяльність та трагічна загибель закріпила постать Євгена Коновальця в українській історії як Провідника, який стояв у витоках військової організації початку ХХ століття та її злиття в один єдиний національний рух аж до своєї загибелі у меті задля здобуття незалежності України.

Аналіз життєвого шляху полковника Євгена Коновальця доводить наукову доцільність вивчення його постаті як ключового історико-біографічного матеріалу для формування громадянської свідомості та патріотизму молодої генерації українців. У процесі дослідження узагальнено та введено в науковий обіг модель стратегічного поєднання військового професіоналізму та далекоглядного політичного бачення, яка простежується упродовж усього життєвого шляху полковника: від громадянської самосвідомості, сформованої прикладом батька - вчителя та студентським активізмом, до ініціювання військових структур та їхнього системного відновлення у форматі організацій УВО та ОУН. Встановлено низку теоретичних підходів та прикладних закономірностей для сучасних умов. Головні висновки полягають у підтвердженні фундаментального принципу

аполітичності армії та її беззастережної лояльності державним інституціям та обґрунтуванні стратегії неперервності національного опору, що вимагає трансформації методів боротьби (перехід до підпілля) у відповідь на зовнішні виклики. Додатково роз'яснено критичну важливість ресурсної підтримки: історія життя Є. Коновальця підкреслює необхідність фінансування діяльності руху та залучення свідомої цивільної підтримки (як-от родина С. Федака). Водночас, трагічна смерть від рук агента НКВС слугує найвищим уроком безпеки та встановлює закономірність про необхідність ретельної перевірки довірених осіб.

Таким чином, новизна отриманих результатів полягає у формуванні дієвого методичного засобу, орієнтованого на практичні потреби виховання стійкої та системної військово-політичної еліти.

Список використаних джерел: *Євген Коновалець та його доба* : [збірник]. Мюнхен : Вид. фундації ім. Євг. Коновальця, 1974. 1019 с. Коляда І., Куцик Р. Євген Коновалець / Ігор Коляда, Руслан Куцик; худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. Харків: Фоліо, 2023. 126 с.: іл. (Знамениті українці). *Мірчук П.* Євген Коновалець : у 20-річчя смерті / П. Мірчук. Торонто : Ліга Визволення України, 1958. – 108 с. *Пеленська О.* Євген Чикаленко: той, хто "любив батьківщину до глибини своєї кишені". Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/chykalenko-metsenat/30010904.html (дата звернення: 18.10.2025). *Хома І.* Євген Коновалець і українська стрілецька бригада в німецькому Яблонному. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2020. № 21. С. 257–268.

Ігор КОЛЯДА
доктор історичних наук, професор
заслужений працівник освіти України
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3802-9082.
Електронна пошта: kolyada.i.a.1968@gmail.com.
Богдан СЕМЕНІЙ
здобувачів І курсу вищої освіти
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-8909-5504.
Електронна пошта: semeniy_03@ukr.net.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА (2014-2025 РР.): ГЕНЕРАЛ В. ЗАЛУЖНИЙ ПРО НОВІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ

Анотація. Розглянуто характеристику одним із найбільш обізнаних і підготовлених фахівців у світі, справді здатних осягнути глибину змін нової війни і спрогнозувати, куди саме рухає людство ця технологічна війна на виснаження, генералом В. Залужним сучасного стану російсько-української війни, викликів, що постали перед Українською державою та ЗСУ, розкрито запропоновані шляхи розв'язання новітніх завдань, які б забезпечили успіх ЗСУ у боротьбі з рашистською агресією.

Ключові слова: Україна, ЗСУ, російсько-українська війна, генерал В.Залужний, технологічна революція, особливий шлях до перемоги, стратегії стійкого опору

"Дотримання вчорашніх правил війни не приведе до успіхів сьогодні або завтра. Саме усвідомлення цього може врятувати багато життів. Ми мусимо почати боротися з наслідками нових правил війни. Інакше всі ми залишимося далеко позаду".
(генерал Стенлі Мак-Крістал).

Російсько – українську війну зарубіжні та українські експерти й аналітики називають технологічною революцією та часами зміни парадигми ведення війни як такої. Кожен її технологічний поворот вивчають у всьому світі: воєнні стратеги, воєнні штаби, воєнні теоретики, викладачі воєнних закладів освіти, воєнні аналітики та воєнні експерти. Тому актуальним і науковим значимим є висвітлення бачення природи цієї війни, перспектив її розвитку та шляхів розв'язання породжених нею викликів, її активним учасником і військовим вищого рангу з досвідом безпосереднього її ведення, одним із найбільш обізнаних і підготовлених фахівців у світі, справді здатних осягнути глибину змін нової війни і спрогнозувати, куди саме рухає людство ця технологічна війна на виснаження, генералом В. Залужним.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна (2014–2025 рр.) стала новим цивілізаційним викликом, який не нагадує той, до якого ми звикли раніше; викликом, який сильно послабив звичні основи міжнародного світопорядку. Ця війна розгорнулася в умовах інформаційного суспільства з його технологічно-тектоічними змінами, коли "науково-технічний прогрес, – слушно зазначає генерал В. Залужний, – привів у рух колесо історії та вивів на поле бою технології, які, найімовірніше, стануть вирішальними в цій війні і, найголовніше, стануть основою глобальної безпеки майбутнього". Коли як зазначає генерал В. Залужний "розвиток технологій впливає на форми їхнього застосування, і лише нові форми застосування впливають на структуру армій, що воюють. Ця тенденція є невідворотною і буде зберігатися" [6].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Осмисленню та аналізу перших уроків та першого досвіду використання новітніх воєнних технологій в умовах російсько-української війни (2014–2025 рр.) присвячено ряд статей та виступів екс-Головкома ЗСУ, генерала В. Залужного. Серед них: [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8], [9].

Мета дослідження полягає у аналізу оцінок сучасного стану російсько-української війни генералом В. Залужним та шляхів розв'язання її нових викликів перед Україною та її Збройними силами.

Генерал Валерій Залужний не раз наголошує на трому факту, що "війна, яка прийшла до нас у 2014 році, абсолютно відрізняється від тієї, що увірвалася в наше життя 24 лютого 2022 року. Хоч вона й базувалася на концепціях 2014 року, проте була вже іншою й швидко виснажила наші сили в травні 2022-го. Саме інтенсивність бойових дій змусила нас відновлювати рівень початку 2022-го, а необхідність вижити на полі бою привела нас вже в іншу війну, з якою ми зіткнулися влітку 2023-го" [6]. Разом з тим, він констатує, що російсько-

українська війна з моменту широкомасштабного вторгнення у лютому 2022 року формує нові правила, нові лекала війни і "хто швидше оволодіє цими технологіями – демократичний світ чи світ тиранії", той і буде вирішувати питання глобальної безпеки, той і буде диктуватиме нові засади світопорядку у XXI ст. [6].

Важливим викликом російсько-української війни після 2022 року, на думку генерала В. Залужного, "став пошук свого особливого шляху перемоги. Саме пошук цього особливого шляху привів нас до розуміння вже осяжних контурів революційних змін насамперед у військовій справі", [6] коли у "поняття нової стратегії ведення війни, імовірно, необхідно вносити ширше поняття – технології. Технології як сукупність не лише інноваційних рішень, а й комплекс заходів щодо розробки, наукового супроводу, підготовки, розробки доктрин, які змінять ситуацію на полі бою в умовах наявних переваг противника у воєнному потенціалі та ресурсах. Саме технології мають забезпечити стійкість української нації" [6].

Отже, розвиток і застосування новітніх технологій мають забезпечити якісні зміни у структурі підрозділів, частин та ЗСУ в цілому, забезпечивши як тактичні, так і стратегічні перевагу, створюючи передумови свого особливого шляху перемоги.

Технології у сучасній російсько-українській війні – це і є ресурси. На сучасному етапі, "внаслідок різних причин, Україна, самотужки найближчим часом не зможе їх опанувати. А значить, єдиним виходом може бути, справедливо вказує генерал В.Залужний, спільна розробка та обмін передовими технологіями з країнами Західної демократії, країнами НАТО, самим Альянсом, посилення виробничих можливостей та консолідації ресурсів для країн, які будуть хотіти забезпечити власну технологічну перевагу, і як наслідок гарантії власної безпеки. Бо контроль над критичними ресурсами і технологіями стане питанням виживання. Технологічний розвиток ще раз може все змінити, роблячи повернення в минуле неможливим. А отже у всіх у нас є шанс зберегти власних дітей і їх майбутнє" [4].

У своїй статті "Роль інновацій як основи стратегії стійкого опору у позбавленні Росії можливості нав'язувати свої умови через війну" В. Залужний наголошує, що широке використання безпілотників стало основною особливістю сучасної війни. БпЛА, включно з FPV-дронами, роблять поле бою "прозорим", унеможливлюючи маневри та концентрацію сил. Через повсюдне використання дронів і сенсорів, утворилася "зона ураження" (kill zone) глибиною понад 20 км, де будь-який рух стає ціллю. Це призводить до руйнування логістичних шляхів і зникнення поняття "тилу". За даними ексголовкома ЗСУ, близько 80% втрат особового складу та техніки спричинені саме ударами дронів. Це нівелює ефективність традиційних засобів захисту [5]. У інтерв'ю "Новій українській школі", навівши приклад, коли "лише за місяць масованих атак РФ Україна отримує до 8 тисяч ворожих цілей у повітрі, і для їх збиття потрібно понад 24 тисячі ракет ППО, що є нереалістично як з фінансової, так і з виробничої точки зору", В. Залужний заявив, "що сучасна війна потребує мінімальної кількості військових безпосередньо на передовій,

адже потужність сучасних засобів ураження робить великі скупчення солдатів уразливими. За його словами, головний акцент нині має бути зроблений на інтелектуальних рішеннях та новітніх технологіях" [10].

Аналізуючи нинішній стан перебігу воєнних дій на фронтах війни В. Залужний констатує, що РФ нав'язала невигідну для України "позиційну технологічну війну на виснаження". І тому, на думку автора, майбутнє війни визначатиме технологічна ініціатива. За словами В. Залужного, військові інновації дозволять Україні компенсувати нестачу ресурсів, уникнути виснаження та зробити війну безглуздою для РФ :"Очевидно, що саме інновації призведуть до застосування стратегії стійкого опору в умовах якщо не постійної війни, то постійної ворожнечі. Це дасть нам змогу виживати, адаптуватися та перемагати без ілюзій, перетворивши війну на оперативно безглузду для Росії. Але для цього вкрай важливо знову перехопити та зберігати технологічну ініціативу, змушуючи Росію пристосовуватися, витримувати тиск і захищати себе", – резюмував колишній головком ЗСУ [5].

Отже, за оцінками генерала В .Залужного, російсько-українська війна, як перехідна війна, перехідної трансформації світопорядку, засвідчила, що у тривалому конфлікті такого масштабу й інтенсивності переможця зрештою визначає, як демографічний та економічний потенціал сторін, так здатність перехопити та зберігати технологічну ініціативу, щоб позбавити країну-агресора, у нашому випадку РФ, можливості нав'язувати свої умови через війну. Лише впроваджуючи військові інновації, Україна зможе компенсувати традиційну нестачу ресурсів і завдати непропорційних втрат РФ. "Перевага України полягає в її людях, які не лише зупинили ворога, а й вже перетворили країну на центр інновацій на полі бою" (Ексголовнокомандувач ЗСУ В. Залужний).

Список використаних джерел: *Залужний В.* "Диктатури вміють воювати, але вони все одно програють". URL:https://www.pravda.com.ua/columns/2025/01/27/7495441/ (дата звернення: 12.10.2025). *Залужний В.* "Експорт технологій як запорука майбутнього міцного безпекового альянсу". URL:https://www.pravda.com.ua/columns/2025/05/23/7513644/ (дата звернення: 10.10.2025). Залужний В. "Нова природа війни змінила сутність основ глобальної безпеки: український досвід і майбутній світовий порядок". URL:https://www.pravda.com.ua/columns/2025/04/25/7509135/ (дата звернення: 11.10.2025). *Залужний В.* "Нові безпекові альянси як альтернатива світовому порядку диктатур. Попереду буде той, хто опанує технології". URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2025/05/09/7511519/ (дата звернення: 12.10.2025). *Залужний В.* "Роль інновацій як основи стратегії стійкого опору у позбавленні Росії можливості нав'язувати свої умови через війну". URL: DSEI-2025 у Лондоні - як досвід війни в Україні змінює світову оборонну індустрію – ZN.ua (дата звернення: 13.10.2025). *Залужний В.* "Російсько-українська війна як війна перехідного періоду". URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/07/22/7466922/ (дата звернення: 10.10.2025). *Залужний В.* "Старий світовий порядок зруйновано. Нова архітектура Європейської безпеки без України неможлива". URL:https://www.pravda.com.ua/columns/2025/03/06/7501570/ (дата звернення: 11.10.2025). *Залужний В.* "Технологічна війна на виснаження та як у ній перемогти". URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/07/13/7521484/ (дата звернення: 11.10.2025). Залужний В. "13 чесних фактів про війну в Україні". URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2024/10/17/7480137/ (дата звернення: 12.10.2025). *Коберник І.* "Валерій Залужний: Школа для Генерала". URL: https://www.youtube.com/watch?v=LCuaKOpjA_I&t=46s (дата звернення: 13.10.2025).

Ігор КОЛЯДА
доктор історичних наук, професор
Заслужений працівник освіти
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID https://orcid.org/0000-0002-3802-9082
Електронна пошта: kolyada.i.a.1968@gmail.com
Тетяна ШЕРЕПА
здобувач вищої освіти магістерського рівня 1 року навчання
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: 21if.t.sherepa@std.npu.edu.ua

ПОСТАТЬ ПОЛКОВНИКА ІВАНА БОГУНА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ ТА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація: У статті проаналізовано висвітлення образу Івана Богуна – одного з найвизначніших полководців доби Богдана Хмельницького – у сучасній українській історичній прозі та науково-популярній літературі. Метою роботи є простежити зміни у літературному та історіографічному осмисленні постаті полковника, визначення його ролі у формуванні національної ідентичності та історичної пам'яті українського народу. На основі аналізу прозових творів творів М. Старицького, О. Соколовського, Я. Качури, Ю. Сороки, інших авторів, популярної літератури показано, як художні інтерпретації полковника І. Богуна поступово переходять до реалістичного, психологічно поглибленого образу. Доведено, що завдячуючи художнім та науково-популярним творам Іван Богун у сучасній історичній свідомості молодого покоління українців є не лише історичним персонажем, а й символом незламності, честі та патріотизму. Його образ функціонує як духовний орієнтир українського народу, уособлюючи ідеї свободи, гідності та національного самоствердження.

Ключові слова: полковник Іван Богун, українська історична проза, науково-популярна література, козацтво, національна ідентичність, патріотизм.

Постановка проблеми. Постать полковника Івана Богуна, одного з найвідоміших полководців доби Богдана Хмельницького, є однією з ключових у формуванні національної історичної пам'яті українського народу. Його ім'я асоціюється з відвагою, честю, стратегічним мисленням і незламністю духу, а сам образ упродовж століть став символом боротьби за волю та державність України. Проте, попри широку популярність у народній традиції, літературі та історіографії, інтерпретації Богуна залишаються неоднозначними та недостатньо дослідженими. Це зумовлює потребу системного аналізу того, як його постать осмислювалася у різні історико-культурні періоди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню біографії та висвітленню образу Івана Богуна присвячено праці таких дослідників, як: Т. Яковлєва [11], І. Коляда [4], О. Євмененко [2], Т. Табунщик [10], в яких проаналізувано як документальні джерела, так і художні інтерпретації, зокрема у творах М. Старицького, Я. Качури [3], Ю. Сороки [9], О. Соколовського [8]. Проте, попри наявність ґрунтовних праць, комплексний аналіз літературного образу Богуна в контексті української історичної традиції залишається недостатньо систематизованим.

Метою дослідження є спроба проаналізувати художні та історичні інтерпретації постаті полковника Івана Богуна в українській історичній прозі та науково-популярній літературі, а також визначити роль цього образу у формуванні сучасної української національної самосвідомості.

Образ Івана Богуна – одного з найвидатніших полководців доби Богдана Хмельницького – посідає визначне місце в українській історичній пам’яті. Його постать неодноразово привертала увагу як істориків, так і письменників, які вбачали в його особистості втілення козацької відваги, шляхетності, честі та патріотизму. Від літератури XIX століття до сучасної історичної прози й поезії образ полковника І. Богуна зазнавав художніх трансформацій, проте незмінно залишався символом нескореності українського народу.

Полковник Іван Богун – видатний військовий діяч доби Національної революції 1648–1676 рр., кальницький полковник і один із найвідоміших сподвижників Богдана Хмельницького. Ймовірно, походив із української дрібної шляхти. З 1640-х років брав участь у походах донських і запорозьких козаків проти турецько-татарських набігів [1, с. 101].

Уперше згаданий у Зборівському договорі 1649 р. серед старшини Чигиринського полку, а вже 1650 р. призначений кальницьким полковником. У боях під Вінницею, Монастирищем і Жванцем проявив талант стратега й організатора, а під час Берестецької битви 1651 р., очоливши війська після полону Хмельницького, зумів організувати прорив оточення [1, с. 105].

У 1654–1657 рр. полковник Іван Богун успішно діяв під Брацлавом та Уманню, водночас виступаючи проти союзу з Московією й відмовившись присягати цареві. Після смерті Хмельницького він підтримав Івана Виговського у боротьбі за незалежність, але, не погоджуючись із його пропольською політикою, став одним із керівників повстання на Правобережжі. Його вчинки – це не лише політичний протест, а глибокий моральний вибір людини, що не здатна на зраду України.

Та доля сувора до своїх героїв. У 1662 р., Богун був заарештований поляками й ув’язнений. Наступного року його звільнили, однак, запідозривши у зв’язках із Москвою, знову заарештували й стратили у лютому 1664 р. [1, с. 110]

Не дивно, що така постать – осяяна героїзмом і драматизмом – не могла не привабити увагу дослідників та письменників. В українській літературі XIX століття образ Богуна стає одним із центральних символів національної звитяги. Його постать оживає на сторінках історичних романів Михайла Старицького “Богдан Хмельницький” (1897) та “Руїна”, де він постає не просто

як воїн, а як лицар духу, що бореться не за славу, а за волю рідної землі. "М. Старицький, – зазначає дослідниця Н. Левчик, відтворюючи найважливіші події вітчизняної історії, прагнув "уславити героїчне минуле українського народу, його волелюбність і державотворчі пориви" [5]. У романі Іван Богун постає не лише як сподвижник Б. Хмельницького, а як самодостатня постать – уособлення мужності, благородства й козацької честі. Автор показує його як людину з високими моральними принципами, котра не шукає слави чи вигоди, а діє з почуття обов'язку перед народом [2, с. 146].

У той же час образ полковника І. Богуна з'являється й у польській літературі – у знаменитому романі Генрика Сенкевича "Вогнем і мечем" (1883–1884) [7]. Цей твір став одним із найвідоміших у світовій літературі присвяченій добі Хмельниччини. Г. Сенкевич, не маючи достовірних даних про реальну біографію українського полковника, інтуїтивно створює узагальнений романтичний тип героя, наділяючи його харизмою, стихійною силою й мужністю. Ця інтерпретація, слушно вказує О. Євмененко, хоч і створена польським автором, заклала основу літературного міфу про Богуна як символ невгамовного українського духу [2, с. 147].

Проте, на початку ХХ ст. тема козацької звитяги та Визвольної війни набуває нового звучання у творчості українських письменників, які прагнули утвердити національну ідентичність через історичний наратив. Постать Івана Богуна у цьому контексті перестає бути лише уособленням героїчного міфу й починає осмислюватися як історичний діяч, що діє у конкретних політичних і моральних обставинах. Особливої уваги образу Івана Богуна приділили Олександр Соколовський і Яків Качура.

В історичному романі Олександра Соколовського "Богун" (1930-ті) [8] художня концепція постаті полковника спирається на праці М. Грушевського та О. Єфименко. Автор змальовує полковника І. Богуна не лише як воїна й полководця, а й як глибоко людяну особистість. Він здатен сумніватися, розмірковувати, проявляти щирість і кохати. О. Соколовський намагається показати його живою людиною – героєм, у якому поєднуються хоробрість, емоційність і почуття обов'язку. У романі Богун постає відданим побратимом і вірним другом Морозенка, Д. Нечая, Кричевського. Їхня загибель стає для нього особистим болем і спонукає до помсти ворогові. Автор прагне створити ідеальний тип козацького ватажка – мужнього, рішучого, пройнятого жагою волі та почуттям власної гідності [2, с. 148].

У повісті Якова Качура "Іван Богун" (1940) [3] полковник І. Богун – це благородний шляхтич і відважний лицар-козак, який став легендою ще за життя. Саме в цей час у вітчизняній прозі закладається традиція трактування І. Богуна як втілення національної ідеї, людини, що поєднує військовий талант із моральною чистотою [10, с. 143]. Тому автор саме так описує Івана Богуна: "Середній вік лише справніше обточив його немов вилите з бронзи тіло, наділив його сповна козацькою силою, відвагою й завзяттям, зробив привабливим для жінок і страшним для ворогів. Спокійно, навіть гордо, пройшов він тих кілька кроків по світлиці, кинув оком на суворий стрій княжих покоїв, де переважала розвішана по стінах зброя, і мовчки став перед князем. Ні

безсонні ночі, ні ганьба полону, ні те, що він стояв зв'язаний в руках своїх ворогів, ні глум і приниження, яких йому довелося зазнати від Чарнецького в дорозі,– ніщо не могло зламати тої вищості, того байдужого презирства й мужності, що іскрилися в погляді бранця” [3].

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. тема козацтва набирає ще більшої актуальності, адже дослідники намагаються знайти в Історії України образи, які б символізували незалежність та мужність українського народу. Особливо актуальним це питання стало з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Повернення думок до епохи козаччини дозволяє прослідкувати історичну тяглість мужності та звитяги українського народу, його прагнення до незалежності та любов до свободи. Саме тому, до образу і постаті полковника Івана Богуна звертаються, як науковці (Тетяна Таїрова-Яковлєва, Олександр Гуржій), так і українські прозаїки (Олександр Дмитрук (“Іван Богун – полковник”), Юрій Мушкетник (“На брата брат”), Юрій Сорока “Іван Богун”: історичний роман у двох частинах. – Харків, видавництво “Фоліо”, 2010 рік. Том 1, Том 2, 539 стор. [9]). Їхній творчий доробок вирізняється тим, що вони роблять акцент не лише на героїчних битвах, а й на внутрішньому світі козаків, їх духовному виборі та патріотичних переконаннях. А також свідомому виборі боротися за незалежність України.

Особливо масштабно постать полковника Івана Богуна представлена в історичному романі Юрія Сороки “Іван Богун”, де автор прагне відтворити епоху Визвольної війни у всій її складності [9]. Роман складається з двох частин: перша змальовує дитинство й юність Івана, друга – участь у визвольних змаганнях. Автор детально описує формування характеру майбутнього полковника – його жагу знань, відвагу, почуття справедливості. Через реалістичні сцени навчання, боїв, знайомство з Данилом Нечаєм, любов до Ганни Заболоцької письменник створює психологічно глибокий образ героя [6, с. 273]. Ю. Сорока не ідеалізує Богуна, показує його людські слабкості, юнацьку самовпевненість, але водночас і непохитну рішучість. Полковник зображений як стратег, який здатен діяти самостійно й протистояти навіть рішенню гетьмана, якщо воно суперечить інтересам народу. Друга частина роману охоплює історичні події 1647–1664 рр.. Спираючись на праці О. Апанович, В. Голобуцького, М. Грушевського, Д. Яворницького полковник І. Богун постає у своїй повній силі – полководець, здатний врятувати військо під Берестечком і Вінницею, вірний побратим Б. Хмельницького, що, однак, має власну позицію. Він рішуче виступає проти Переяславської угоди, Гадяцького договору та будь-яких спроб підпорядкувати Україну чужій владі. Фінальні розділи роману сповнені патріотизму: герой усвідомлює своє призначення як борця за незалежну державу. Таким чином, Ю. Сорока виводить І. Богуна як узагальнений символ козацької честі й нескореності [6, с. 273].

У сучасній українській історіографії, зокрема у проблемі дослідження біографії полковника І.Богуна, вагомим є внесок дослідниці Т. Яковлєвої, яка у своїх наукових розвідках висвітлює дискусійні питання щодо біографії І. Богуна, аналізуючи нові джерела і розбіжності між версіями істориків щодо

біографії Богуна, його походження, служби у Вінницькому полку, участі в битвах під Збаражем, Берестечком, а також останніх років життя. Дослідниця простежує, як у джерелах XVII ст. зустрічаються дві особи – Іван Богун і Іван Федоренко, – і як з часом ці імена злилися в одну фігуру через неточності літописців та переписувачів. Вона вказує на те, що частина документів може стосуватися різних осіб, але традиція історіописання часто ототожнювала їх [11, с. 148]. Ставлення авторки до Івана Богуна виразно шанобливе: він постає у її викладі як видатний полководець, вінницький полковник, герой визвольної боротьби середини XVII ст., який залишив помітний слід у військовій історії України. Водночас дослідниця підходить до його біографії з науковою обережністю, намагаючись розмежувати історичні факти від пізніших легендарних нашарувань [11, с. 151].

Важливе місце у популяризації образу полковника І.Богуна належить такому жанру, як науково-популярна література. Однією з останніх у цьому жанрі є видання *"Іван Богун" (видавництво "Фоліо")*, у якій автори зображують Івана Богуна як відважного полковника Вінницького полку, який упродовж багатьох років вів за собою козацьке військо у найважчих битвах Визвольної війни. Він постає як талановитий стратег і мудрий полководець, чия хоробрість і рішучість не раз рятували козацьке військо від поразки [4, с. 21]. Попри те, що Богун не завжди поділяв рішення Богдана Хмельницького, між ними панували взаємна повага і довіра. Гетьман знав, що в бою може повністю покластися на Богуна. Його незалежність мислення і прагнення до справедливості вирізняли його серед старшини – він залишався вірним власним переконанням. Водночас автори підкреслюють і авантюризм у характері особистості полковника І. Богуна, його схильність до ризику. Навіть коли польська сторона намагалася схилити його на свій бік, він використав цю ситуацію, аби таємно допомагати козакам під час облоги Глухова. Саме під час цих подій він загинув, залишившись до кінця вірним Україні [4, с. 84]. Автори подають образ легендарного полковника І. Богуна не лише як історичного діяча, а як символ незламного козацького духу – людини честі, відданості й відваги, для якої боротьба за волю Батьківщини була сенсом життя. Позитивом видання є те, що автори у доступній для необізнаного з проблематикою читача подали усі існуючі в українській історичній літературі різні наукові версії, легенди та народні перекази щодо фактів біографії знаменитого полковника [4].

Таким чином, як у науковій літературі, так і в історичній прозі, науково-популярній літературі полковник Іван Богун постає перед нами не лише як історичний персонаж, а і як символ воїнської честі, "бунтівної" української натури, що не мириться з владою ні польського короля, ні московського царя. Його персоналія є не тільки об'єктом наукового дослідження чи художньої інтерпретації в українській історичній прозі, а й у героїчною постаттю у народній пам'яті: на його честь названо корабель ВМС України, 14-ту бригаду Національної гвардії. Так постать полковника І. Богуна асоціюється у сучасного покоління українців як символ непокори, відваги та вірності ідеї незалежності України.

Список використаних джерел: Гуржій О. Іван Богун: деякі міфи та реальність / УІЖ, 1998, № 1. С. 99–111. *Євмененко О.* Художня інтерпретація постаті Івана Богуна в

українській літературі початку XX століття / Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету, Серія: Філологія. 2009. № 2. С. 143-151. *Качура Я.* Вибрані твори. К. 1953.151 с. *Коляда І., Борчук С., Ільницький І.* "Іван Богун", серія "Знамениті українці": Фоліо; Київ, 2021. 128 с. *Левчик Н.* Історична проза М. Старицького (далекі образи близькі ідеї) / Слово і час. 1990. № 12. С. 38 44. *Разживін В.* Образ Івана Богуна в однойменному романі Ю. Сороки / Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 2. С. 270–274 *Сенкевич Г.* "Вогнем і мечем": Роман: У 2 томах. Том 1. Переклад з польської: Євген Литвиненко. Тернопіль: Видавництво "Навчальна книга Богдан", 2006. 480 с. *Соколовський О. О.* Богун: Історичний роман з часів Хмельниччини. К.: Укр. центр духовної культури, 1996. 368 с. *Сорока Ю.* "Іван Богун": історичний роман у двох частинах. Харків, видавництво "Фоліо", 2010 рік. Том 1, Том 2, 539 стор. *Табунщик Т.* Образ Івана Богуна в однойменній повісті Я. Качури (спроба об'єктивного аналізу) / Збірник наукових праць (філологічні науки). 2015. № 6. С. 143-145. *Яковлєва Т.* Іван Богун: проблеми біографії / Український історичний журнал. Київ. 2000, № 2, С. 147-157

Віталій КОРНЄЄВ
доктор наук із соціальних комунікацій, професор
Професор кафедри соціальних комунікацій
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут журналістики
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5749-1443
Електронна пошта: vmkorn@knu.ua
Олексій ПОЗНЯКОВ
кандидат філологічних наук, доцент
Професор кафедри воєнної історії України
Національний університет оборони України
Навчально-науковий інститут воєнної історії , права та соціальних наук
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-8375-2262
Електронна пошта: alekspap@ukr.net

ДИНАМІКА МЕДІАСИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Матеріал присвячено проблематиці оновлення медіа системи в контексті російсько-української війни, розглядаються причини та передумови, що значною мірою визначили природу динаміки продукування та споживання інформації в національному масштабі. Підсумком дослідження стали ключові аспекти, якими позначено динамічні процеси в системі медіа періоду 2022-2025 років.

Ключові слова: медіа система, продукування інформації, інформаційні потреби, споживання інформаційного контенту

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії у 2022 році значною мірою змінило інформаційні потреби та запити аудиторії українців, ці

зміни простежуються і на рівні проблемно-тематичного аналізу, і на рівні каналів інформаційного споживання, відтак змінюється і модель формування громадської думки та системні підходи до відображення соціальних процесів. Всі ці зміни є значимими не тільки для формування інформаційних стратегій і виявлення нових викликів медіасупроводу розвитку суспільства, але й формують вимоги до професійних компетенцій та навичок журналістів, фахівців зі зв'язків з громадськістю, насамперед – речників органів державної влади і силових структур, від національного рівня до рівня окремих військових частин чи районних адміністрацій, змінюються також підходи до висвітлення інформації, особливо з урахуванням обмежень і правил, що продиктовані воєнним станом.

Ключові проблеми розвитку української медіасистеми періоду повномасштабної війни лежать у площині відображення дійсності з урахуванням реалій інформаційного споживання та балансування між етикою і нормами мовлення з одного боку і запитами аудиторії – з іншого. Особливістю цього періоду є роль соціальних медій, які з одного боку стають все більш популярними у частині споживання інформації, але при цьому – жорстко не обмежуються стандартами і правилами масової комунікації, як це властиво традиційним медіа.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розвитку української медіасистеми на тлі війни виражена в наукових джерелах досить чітко, водночас, характер таких публікацій дає підстави стверджувати, що ці проблеми ще будуть актуальними для дослідників, насамперед – істориків медіа, тривалий час. До такого висновку спонукають публікації звітів та аналітичних оглядів медіаекспертів, які значною мірою тільки кваліфікують проблеми розвитку медіа, при цьому причини та наслідки динамічних процесів соціальної комунікації окреслюються в загальних образах або ж трендах, що і закономірно з огляду на надто малий відтинок часу і інтегрованість цих фахівців в ситуацію "зсередини". Швидше за все більшою мірою об'єктивну картину ми побачимо у працях медіа істориків, в тому числі й військових, набагато пізніше.

Частина досліджень, згаданих у доповіді, містять інформацію про особливості сучасної системи медіа в контексті її динаміки унаслідок війни [1, 5-8], інша частина – описують специфіку реального втілення цієї динаміки, зокрема в площині протидії дезінформації та ведення інформаційної війни [2-4]. Крім того варто додати публікації та виступи медіаекспертів, які відображають стратегічні зміни в продукування та сповиванні інформації. До прикладу, згадувана вище праця Діани Дуцик і її співавторів [2], була частково презентована в публічних виступах п. Дуцик на різних платформах та медіа заходах, з акцентом на зміні медіа споживання в бік уваги до соціальних медій, що значною мірою впливає на функціонування традиційних ЗМІ.

Повномасштабне вторгнення росії спричинило низку медіа процесів, які сьогодні знаходять тлумачення в різних наукових працях, більше того – увага дослідників, на нашу думку, не ослабне з часом: від виступів на конференціях до оцінки стратегічних програм уряду в солідних монографіях.

Мета. У доповіді ми намагалися розкрити ключові показники динаміки системи медій, що виникли унаслідок війни та, принаймні, означити причини таких змін.

Ключовими показниками зміни системи українських медій, які виникли унаслідок повномасштабного вторгнення, можемо вважати наступні:

Зростання ролі соціальних медій та мережевих сервісів. Ця характеристика виникає унаслідок більшої оперативності таких засобів комунікації з одного боку, і, як не дивно, - меншої професійності авторів – з іншого. Не можна говорити загалом про непрофесійність авторів дописів у соціальних медіа з позиції фахових компетенцій, але фактом є відсутність вимог до дотримання стандартів та професійної етики для сегменту мережевих комунікацій. Відтак інформація може бути неперевіреною, не точною, не повною, хибувати порушенням етичних норм, наприклад, при зображенні неповнолітніх або ж наслідків ураження людей збройними засобами. При цьому така інформація є надзвичайно оперативною та затребуваною в аудиторії. Зростання ролі соціальних медіа, крім інших особливостей, веде до перерозподілу рекламного ринку, а отже витупає тим чинником, який помітно впливає на функціонування медіасистеми.

Оновлення тематики та проблематики журналістських (медійних) матеріалів. Цей процес закономірно включає всі аспекти відображення наслідків воєнних дій, при цьому варто закцентувати на таких важливих особливостях: нова українська героїка і формування нових взірцевих образів у системі світобачення соціуму; практичне втілення чуттєвої та ідейної сфери патріотизму; загострення питання соціальної відповідальності, в тому числі й на рівні дій чи бездіяльності громадян, громадських організацій, влади, силових структур тощо; прямі трансляції і документування війни (і військових злочинів росіян, і подвигів та й просто воєнних буднів українських захисників); формування образів перемоги і післявоєнного життя у форматі соціально актуалізованих візій; життя ветеранів і їх підтримка в соціумі, їх можливості та перспективи; формування нового прочитання історії та актуалізація національної ідентичності. Це далеко не всі аспекти, що виразно постають зі сторінок і екранів, і значною мірою формують національну дійсність в період повномасштабної війни.

Актуалізація соціальної відповідальності та громадянського обов'язку. Цей контекст виникає в чималій кількості матеріалів, особливо, коли йдеться про захисників і міцний тил, зусилля держави і громадян, спрямовані на протидію агресії росії, формування образів представників ЗСУ та ін.

Технологічні та технічні зміни в системі українських медій, які виявляються у створені конвергентних платформ навіть для традиційних пресових видань, що веде до диференціації інформаційного потоку та формує відмінну структур медіадіяльності – від стратегічних програм розвитку до кадрового складу медій, а відтак, і до оновлення форматного наповнення медіадискурсу.

Збільшення ролі персоналізованих джерел інформації. Зростає рівень потреби в інформації від тих джерел, які є компетентними та обізнаними з огляду на виконувані посадові обов'язки та функції. Наприклад, інформація військового характеру джерелом, як правило, має речників всіх рівнів і структур, інформація про стан енергетики – більшою мірою поширюється і коментується експертами, які мають досвід роботи чи й посади в енергетичному секторі економіки, інформація про наслідки ворожих атак озвучується або представниками місцевої влади або ж речниками відповідних

відділів поліції. Таких прикладів можемо навести чимало, вони свідчать про потребу підготовки фахівців цього спрямування особливо для ЗС України та інших структур, що беруть безпосередню участь у збройній протидії ворожій агресії.

Система Українських медіа, як і будь-яка інша медіасистема не є стабільною і розвивається відповідно до соціальних процесів вимог та запитів суспільства. Повномасштабна війна стала вагомим чинником зміни цієї системи. Першочерговими процесами, які вплинули на перерозподіл соціальної уваги стали саме технічні особливості та можливості соціальних медіа – оперативність та доступність поширення і споживання контенту, що, однак, часто ставало й причиною маніпуляцій та викривлення інформації. З часом, сформувалися тенденції оновлення системи проблемно-тематичного характеру та актуальності соціальної відповідальності. Динаміка оновлення медіасистеми сьогодні має ще й виразну технічну (технологічну) складову частину, що піднімає питання перегляду змісту й наповнення підготовки майбутніх медійників, зокрема й військових, які не тільки мають діяти в складніших умовах, але й відповідати вимогам до поширення контенту на конвергентних платформах та мати можливості і вміння такий контент виготовляти, обробляти і поширювати, в тому числі й у складних умовах війни.

Список використаних джерел: *Hotsur. O., Lozynskyi, M.* Особливості функціонування українського медіаринку на тлі світового (2022 р. – перше півріччя 2023 р.). Communications and Communicative Technologies. 2023, Вип. 23. С. 118–125. *Горбик Р., Дуцик Д., Шалайський С.* Ефективність протидії російській дезінформації в Україні в умовах повномасштабної війни. Аналітичний звіт. – ГО "Український інститут медіа та комунікації". 2023. 66 с. *Матвієнків С. М., Кирничний С.* Мас-медіа України в контексті політичних трансформацій суспільства. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. Івано-Франківськ. 2024. №. 16. С.34–41. Саморегуляція українських медіа під час дії воєнного стану в Україні. З досвіду роботи Комісії з журналістської етики : аналіт.-довід. зб. / за заг. ред. Л. Кузьменко, Л. Кущ, М. Дворового, О. Погорелова. Київ : Комісія з журналістської етики. 2022. 90

Олександр КУРГАН
підполковник
Головний спеціаліст відділу репатріаційних заходів управління пошукової роботи
Центральне управління цивільно-військового співробітництва Генерального штабу Збройних Сил України
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: KUK1313@i.ua

ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ І ПРИВЛАСНЕННЯ ПЕРЕМОГИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Анотація. Фальсифікація історії Другої світової війни є одним із найнебезпечніших напрямів сучасної інформаційної агресії Російської Федерації проти України, які вона використовує. Вона має на меті не лише викривлення історичних фактів, а й підміну моральних орієнтирів, підрив міжнародного

правопорядку, спробу легітимізувати сучасну агресію проти України через апеляцію до минулого.

Ключові слова: Друга світова війна, викривлення історичних фактів, підрив міжнародного правопорядку, агресія проти України.

Постановка проблеми. Фальсифікація історії Другої світової війни з боку Російської Федерації є однією з найбільш масштабних та системних форм інформаційної агресії, спрямованої на спотворення історичної правди та формування маніпулятивних наративів щодо минулого. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах триваючої російсько-української війни, коли історичні міфи перетворюються на інструмент політичної легітимації агресії та виправдання злочинних дій Росії. Привласнення перемоги над нацизмом, применшення ролі інших народів, зокрема українців, та перекладання відповідальності за початок війни на Захід чи окремі країни Центрально-Східної Європи створюють викривлену картину минулого. Це становить загрозу не лише для історичної науки, але й для міжнародної безпеки, оскільки слугує підґрунтям для реваншистської політики РФ і формування ворожого ідеологічного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фальсифікації історії Другої світової війни активно відображена у працях сучасних українських та зарубіжних дослідників. Значний внесок у вивчення ролі СРСР у розв'язанні війни, пакту Молотова – Ріббентропа та радянської політики 1939–1941 рр. зробили Т. Снайдер, Н. Девіс, Р. Конквест, М. Еліот, які наголошують на співучасті СРСР у поділі Європи та агресивних діях проти сусідніх держав. Українські історики, зокрема Я. Грицак, В. Сергійчук, С. Кульчицький, І. Патриляк, досліджують реальний внесок України у перемогу над нацизмом, проблеми радянської історіографії та її ідеологічних спотворень.

Питання використання історичної пам'яті в політиці РФ, формування міфу про "вєлікую побєду" та інструменталізацію минулого у сучасній гібридній війні аналізують А. Аппельбаум, М. Фітцпатрік, М. Гелліган, а також українські автори О. Лисенко, В. Брехуненко, М. Майоров. У дослідженнях наголошується, що російська пропаганда системно заміщує наукові інтерпретації ідеологічними конструкціями, спрямованими на реанімацію імперського дискурсу та делегітимацію української державності. Однак, попри значну кількість наукових праць, подальшої уваги потребує комплексний аналіз механізмів сучасної російської інформаційної політики, яка використовує історію як інструмент агресії проти України.

Метою дослідження є комплексний аналіз механізмів фальсифікації історії Другої світової війни, здійснюваних Російською Федерацією, визначення їхніх політичних та ідеологічних цілей, а також обґрунтування значення об'єктивного висвітлення ролі України у перемозі над нацизмом. Дослідження покликане продемонструвати, що маніпуляції історичними фактами слугують інструментом сучасної агресії РФ, і підкреслити важливість формування державної стратегії протидії фальсифікаціям та відновлення

історичної правди як складової національної безпеки та гуманітарної політики України.

Росія послідовно культивує міф про "вєлікую побєду" як центральний елемент власної ідентичності, звужуючи історію Другої світової війни до періоду 1941–1945 років і називаючи її "вєлікой отєчєствєнной войной". У такий спосіб Москва ігнорує попередні етапи війни, а саме 1939–1941 роки, коли СРСР виступав союзником нацистської Німеччини, розділивши з нею Польщу та окупувавши Балтійські держави [4, 207].

Така інтерпретація виключає СРСР з переліку держав, які розв'язали Другу світову війну, і натомість створює міфологічний образ "визволителя Європи". Це не просто історична маніпуляція, а цілеспрямована політична технологія, що формує імперську ідентичність сучасної Росії та використовується для виправдання агресивної політики проти сусідів.

Сутністю даного міфу є те, що після нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 року радянська влада запровадила нову ідеологічну конструкцію – "вєлікая отєчєствєнная война" [1, 334]. Його метою було мобілізувати населення, приховуючи політичні помилки сталінського керівництва та співпрацю з Гітлером у 1939–1941 роках.

Термін "Друга світова війна" у СРСР майже не вживався – це дозволяло ігнорувати агресивні дії Радянського Союзу, такі як розподіл Польщі, анексія Бессарабії, окупація країн Балтії, агресія проти Фінляндії.

Таким чином, фальсифікація історії мала подвійний ефект: із СРСР знімалася відповідальність за початок війни, а радянська армія перетворювалася на "визволительку Європи". Саме цей міф став фундаментом легітимності радянського режиму та був використаний для виправдання контролю над країнами Східної Європи після 1945 року [2, 394].

Радянська та сучасна російська історична пропаганда використовувала та використовує по цей час комплекс взаємопов'язаних механізмів для фальсифікації: освітній – нав'язування викривлених підручників, у яких війна починається лише у 1941 році; медійний – формування образів героїзму радянського солдата і "неблагодарних освобожденних народов"; символічний – культ георгіївської стрічки, "безсмертного полка", гасла "можем повторить"; політичний – використання теми війни у внутрішній і зовнішній політиці для консолідації суспільства навколо ідеї "великої держави" та для виправдання агресії проти України [5, 182].

Такі механізми транслюють меседж про "вічну місію Росії – боротися з нацизмом", що перетворює історію на зброю інформаційної війни.

Сьогодні РФ активно продовжує експлуатувати тему "вєлікой побєди" як ідеологічний інструмент. Ключові напрями цієї діяльності: звуження хронології війни до 1941–1945 рр.; привласнення перемоги СРСР і російському народу; викривлення ролі України, ототожнення українського визвольного руху з "фашизмом"; мілітаризація історичної пам'яті – перетворення пам'ятних дат на пропагандистські шоу; використання історії для виправдання агресії проти України, що подається як "боротьба з нацизмом XXI століття".

Ці маніпуляції є частиною ширшої концепції "русского міра", у межах якої минуле стає політичною зброєю.

Водночас потрібно зазначити, що реальний внесок України у перемогу над нацизмом був надзвичайно значним. Понад 7 мільйонів українців воювали у складі Червоної армії, близько 3 мільйонів загинули. Українці командували фронтами – маршали Рибалко, Малиновський, Тимошенко, Ватутін.

На українській території відбулися ключові битви – оборона Києва, битва за Дніпро, визволення Харкова, Львова, Одеси. Українці визволяли країни Центральної Європи, а також боролися у лавах армій союзників [1, 332].

Російська пропаганда свідомо применшує ці факти, нав'язуючи тезу про "російський народ як головну силу перемоги". Таке спрощення є формою політичної узурпації історії, що принижує гідність українців і спотворює правду про спільну перемогу народів Європи.

Аналіз фальсифікації історичних подій і фактів, а саме привласнення СРСР, а в подальшому РФ, перемоги у Другій світовій війні, при одночасному применшенні значимості інших країн та, зокрема, паплюження ролі українців та України у цій війні дозволяє зробити наступні висновки: звуження історії війни до "вєлікой отєчєствєнной" є свідомим перекрученням фактів, що має політичну мету; привласнення Росією перемоги у Другій світовій війні – елемент її імперського міфу, спрямований на легітимацію сучасної агресії, в тому числі і проти України; внесок українського народу в перемогу у Другій світовій війні був одним з основних, проте системно замовчувався радянською історіографією; протидія фальсифікаціям має стати частиною державної гуманітарної стратегії та інформаційної безпеки України; повернення історичної правди – це відновлення гідності нації та формування власної ідентичності у глобальному контексті.

Список використаних джерел: *Snyder T.* Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. Basic Books, 2010, – 524 p. P. 115–142, 317–356. *Плохій С.* Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Київ: КСД, 2016. С 325–346, 387–401. *В'ятрович В.* Україна. Історія фальсифікацій. Харків: КСД, 2022. С. 71–98, 241–265. *Мовчан О.* Україна у Другій світовій війні: правда проти міфів. Київ: Либідь, 2020. С. 53–76, 201–224. *Касьянов Г.* Україна і Росія: історичні міфи та сучасні інтерпретації. Київ: Темпора, 2021. С. 102–131, 178–194.

Наталія ЛОЗІНСЬКА
майор, слухач кафедри воєнної історії України
Навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: nataliya170978@gmail.com

ЗНАЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ І НАРАТИВІВ ПРО СУЧАСНУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

Анотація. У тезах розглядається значення формування історичної пам'яті та національних наративів про сучасну російсько-українську війну як

ключового чинника збереження ідентичності та протидії інформаційній агресії. Підкреслюється, що війна триває не лише у військово-політичному вимірі, а й у сфері інтерпретації минулого, де Росія активно використовує історичні міфи й пропаганду для легітимізації агресії. Україна, своєю чергою, потребує цілісної політики пам'яті, яка включає документування подій та злочинів, протидію фальсифікаціям, консолідацію суспільства і включення українського досвіду у європейський та світовий контекст пам'яті.

Ключові слова: наратив, історія, пам'ять, інформація.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна є не лише військовим і політичним конфліктом, а й боротьбою за інтерпретацію минулого та право на власний історичний наратив. Російська Федерація активно використовує інструменти історичної пропаганди для легітимізації агресії, поширюючи ідеї "спільної історії", "єдиного народу" та міфологізованих образів Другої світової війни. У відповідь Україна стикається із завданням формування власної політики пам'яті, яка має забезпечити: збереження та осмислення травматичного досвіду війни, включно з документуванням воєнних злочинів та втрат; протидію історичним маніпуляціям і фальсифікаціям, що загрожують національній безпеці та міжнародному іміджу; консолідацію суспільства через спільні наративи, які ґрунтуються на визнанні права України на незалежність та самобутній історичний розвиток; інтеграцію української пам'яті у європейський та світовий дискурс, аби забезпечити міжнародне розуміння і підтримку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика історичної пам'яті та її впливу на політичні процеси активно досліджується у працях українських та зарубіжних науковців. В статті [2] наголошується, що історичний наратив став одним із головних інструментів Росії у виправданні агресії проти України, а спільне минуле використовується як *casus belli*. Дослідження [1,3,5,7] показують, що війна в Україні стимулювала переосмислення пам'яті у всій Європі. Українська боротьба дедалі більше інтегрується у загальноєвропейську парадигму пам'яті про тоталітаризм і агресію. У статтях [6,9] підкреслюється, що війна змінює не лише політичний порядок, але й самі механізми пам'ятання: посилюється роль усних свідчень, цифрових архівів, мистецтва та громадських ініціатив у формуванні історичного наративу. Українські історики та культурологи [4,8] аналізують ризики політизації пам'яті, наголошуючи на потребі балансу між національною консолідацією та плюралізмом у трактуванні складних історичних подій. Окремий напрям сучасних досліджень стосується необхідності створення цифрових архівів та платформ для документування свідчень очевидців війни за підтримки українських університетів та міжнародних партнерів.

Аналіз сучасних публікацій свідчить про те, що: історична пам'ять стала полем боротьби у сучасній війні; формування українських наративів потребує опори на міжнародний досвід пам'ятання травм; науковий дискурс переходить від академічного аналізу минулого до активного творення пам'яті в реальному часі.

Метою роботи є обґрунтування необхідності формування цілісної історичної пам'яті та національних наративів про сучасну російсько-українську війну як ключового чинника збереження ідентичності, протидії інформаційній агресії та консолідації українського суспільства. Завданням виступає аналіз сучасних наукових підходів до проблеми колективної пам'яті, виявлення ризиків політизації історії та визначення шляхів інтеграції українського досвіду у світовий дискурс пам'яті.

Історична пам'ять – це спосіб, у який суспільство запам'ятовує своє минуле, яке використовується для конструювання власної ідентичності. Наратив – це вже упорядкована історія, через яку інтерпретується минуле і який визначає події, учасників, причини, тощо, при чому на одних подіях увага акцентується а деякі події замовчуються. Роль історичної пам'яті полягає у формуванні національної ідентичності та державності. Пам'ять консолідує спільноту, створює розподіл "ми/вони", що може слугувати фундаментом для солідарності суспільства у кризові часи. В Україні: після 2014 року і особливо з 2022 року існує гостра потреба у власному історичному наративі, який протиставляє російським імперським чи радянським наративам [Тілл Гілмар].

Причини важливості формування пам'яті / наративів в умовах війни.

Спротив історичному запозиченню/маніпуляції. Війна, особливо сучасна, супроводжується інформаційною агресією, пропагандою, спробами легітимізувати вторгнення через історичні "причини" (наприклад, "Росія і Україна – один народ", "денацифікація", "защита від фашизму") [Борис Норденбос. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11890424]. Без протиставлення альтернативних наративів ці маніпуляції можуть легко проникати у свідомість населення, шкільні підручники, медіа, у культуру пам'яті.

Саме тому є важливим формувати у наративах моральні та юридичні аспекти. Це ідентифікація злочинів, визнання постраждалих, документування подій. Все це важливо не просто для істориків, але й для правосуддя (відповідальність за воєнні злочини). Визнання страждань, наприклад Голодомору, репресій, окупаційних режимів, як частини національної історії є необхідністю для відновлення справедливості та запобігання повтору таких подій [Бабічев О.].

Важливим за своїм змістом наративу є його психологічна функція: травма, ідентичність та надія. Люди часто в історії шукають втрачені сенси, змінюють розуміння минулого в світлі сучасних травм. Пам'ять допомагає осмислити біль, втрати, сприяти резилієнсу [Юрчук Ю.]. Тому наративи про опір, героїзм, виживання – є джерелом натхнення і підтвердженням права на існування, є мотиватором для подальших дій.

У часи війни історична пам'ять може виконувати політичну функцію внутрішнього консолідування і бути ресурсом державної суверенності та легітимності. Офіційні інституції пам'яті, освіта, музейна справа це інструменти формування бачення майбутнього [Касьянов Г.].

Використовуючи наративи ми можемо ефективно протидіяти "нарративам ворога": даючи чіткі відповіді на зовнішню пропаганду та спроби

делегітимації. Для прикладу: російсько-українська війна належить до міжнародного контексту європейських цінностей, тому що це не лише національна справа, але частина пан-європейського та міжнародного дискурсу про права людини, агресію, суверенітет [Сариуш-Вольська М., Вавжиняк Й., Войчицька З.]. Тут є важливими співпраця з міжнародними інституціями пам'яті, музеями, архівами – важлива для визнання правди за кордоном, щоб уникнути спотворень.

Використання історії в партійних цілях, або придушення альтернативних думок із метою досягнення внутрішньополітичних вигод є нічим іншим як політизацією історичної пам'яті [Лисенко О.]. Небезпека "чорно-білого" перегляду історії де герої vs злочинців спрощує складність, але може призвести до нетерпимості чи ідеологізації однієї з сторін. Саме тому потрібні дискусії всередині суспільства, які допоможуть подолати регіональні відмінності в пам'яті, акумулюючи різний досвід: Схід, Захід, Південь України мають різні історичні уявлення та травми [Касьянов Г.]. Це також стосується суперечностей щодо ролі різних постатей та організацій в історії України та ближчих її сусідів (наприклад, ОУН–УПА, радянського періоду, сталінізму, співпраці).

Кремлівська пропаганда сьогодні активно використовує історію як інструмент виправдання агресії [Хлевнюк Д.]. Шкільні підручники, ЗМІ, соцмережі – виступають як засоби формування наративу; ускладнюючи контроль за правдивістю інформації. В свою чергу це піднімає проблеми з джерелами, архівами, доступом до доказів. А це ускладнюється руйнуванням архівів, втратами документів, фізичною небезпекою дослідників історії в зонах бойових дій. Саме тому актуальною є потреба цифрових архівів та міжнародної підтримки для збереження матеріалів війни.

Для боротьби з ворожими наративами ми повинні зміцнювати інститути національної пам'яті: музеї, меморіальні проекти, наукові центри, зрештою саму галузь історичної освіти. Суспільство повинно знати законодавчі засади про визначення статусу воєнних злочинів, визнання Голодомору, сталінських репресій, агресії РФ у міжнародному та національному праві [Касьянов Казус].

Не менш важливою в цьому напрямі є освіта, шкільні програми, підручники. На сьогодні назріло питання реформування шкільної історії: пошук збалансованих підходів для виключення пропагандистських міфів. Акцент слід робити на критичне мислення, аналіз джерел, вміння порівнювати різні версії історії. Зусилля слід спрямувати на: документування та збереження свідчень (збір свідчень учасників і жертв, фото-, відео-, усні історії. Створення архівів, меморіалів, цифрових платформ); підтримку плюралізму наративів, громадських проектів, мистецтва, літератури, що відображають різний досвід війни; посилення ролі медіа у перевірці фактів, розвінчуванні міфів; поглиблення міжнародно співпраці в обміні досвідом з іншими країнами, які мали подібні конфлікти або періоди насильства/окупації.

Сильний національний наратив зміцнює мотивацію населення, підвищує стійкість. Водночас існує ризик у тому, що надмірна "усунення сумнівів" чи "закриття дискусій" може спричинити відторгнення/фрагментацію. Український наратив має бути зрозумілим для міжнародної спільноти, щоб

здобути підтримку не лише емоційну, але юридичну та політичну. Визнання агресії, злочинів, порушень прав людини через історичну пам'ять сприяє покаранню та відшкодуванню і в свою чергу запобігає майбутнім конфліктам формуючи культуру пам'яті. Історична свідомість, яка визнає складність, багатство досвіду, здатна зменшити ймовірність повторення помилок. Створення культурної традиції, де історична пам'ять є не лише минулим, але й відповідальністю перед майбутнім.

Формування історичної пам'яті і наративів про сучасну війну це не опція, а життєво необхідний компонент державного, суспільного, культурного здоров'я. Цей процес є складний і багатовимірний, він потребує історичної чесності, методологічної обережності, відкритості для дискусій, але й швидких дій у документації й освіті. Успіх цього формування визначатиме, якою буде Україна через 10-20-50 років - чи буде вона критична, свідома, чи піддається маніпуляціям і чужим наративам.

Список використаних джерел: *Бабічев О.* Історична пам'ять та війна росії проти україни: проблеми та виклики європейської інтеграції. URL: https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/147. (Дата звернення 23.09.2025). *Лисенко О.* Конкуруючі наративи: пам'ять про другу світову війну в україні: між політикою та рефлексією. URL: https://hsuf-journal.com.ua/index.php/hsuf/article/view (Дата звернення 23.09.2025). *Норденбос Б.* Темпоральність політики пам'яті: аналіз наративів російських державних ЗМІ про війну в Україні. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11890424. *Сариуш-Вольська М., Вавжиняк Й., Войчицька З.* Російська агресія в Україні: виклики для досліджень пам'яті. https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177. *Тілл Гілмар.* Означення теперішнього у зв'язках з минулим: реакція організацій пам'яті на повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. https://link.springer.com/article/10.1057/s41290-025-00267-7. *Юрчук Ю.* Переосмислення та перетворення пам'яті у воєнний час. https://enrs.eu/article/rethinking-and-remaking-memory-in-a-time-of-war.

Світлана МИХАЙЛОВА
Старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1681-5995
Електронна пошта: mihlana76@gmail.com

МУЗЕЙ ІСТОРІЇ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК ПРОСТІР КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

Анотація. Праця присвячена дослідженню ролі музею історії міста Хмельницького у формуванні та збереженні колективної пам'яті про Героїв російсько-української війни. Актуалізується проблема інтеграції історичних подій сучасної війни у музейний простір. Метою є аналіз діяльності музею щодо збору, систематизації та експонування матеріалів в експозиціях.

Застосовано методи історичного аналізу, джерелознавства та інтерв'ювання. Висновки підкреслюють, що музей відіграє ключову роль у вихованні патріотизму, збереженні історичної правди та вшануванні Героїв сучасної України.

Ключові слова: війна, музей, Герої, патріотизм, культурна спадщина.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна (з 2014 р.) поставила перед суспільством та науково-культурними інституціями низку безпрецедентних викликів. Головною проблемою є необхідність швидкої, достовірної та ефективної інтеграції подій сучасної війни та подвигів її Героїв у простір колективної пам'яті через діяльність музейних інституцій.

Збереження правдивої та неупередженої історії цієї війни є не лише науковим, але й стратегічним завданням, необхідним для зміцнення національної свідомості та патріотичного виховання. У цьому контексті особливої значущості набуває роль музейних інституцій. Вони виступають не просто сховищами матеріальних свідчень, а важливими просторами колективної пам'яті, де історія інтерпретується, меморіалізується та транслюється наступним поколінням. Музей історії міста Хмельницького, як регіональний осередок культури та пам'яті, його діяльність зі збору, систематизації та експонування артефактів, пов'язаних із російсько-українською війною та, зокрема, з подвигами мешканців Хмельниччини – Героїв війни, є унікальним прикладом реагування на історичний виклик. Головною проблемою, що виноситься на обговорення у цій статті, є необхідність швидкої, достовірної та ефективної інтеграції подій сучасної війни та подвигів її Героїв у простір колективної пам'яті через діяльність музейних інституцій. Необхідно дослідити, як саме музей історії міста Хмельницького персоніфікує загальнонаціональну боротьбу, акцентуючи увагу на внеску та долях мешканців Хмельниччини, тим самим зміцнюючи регіональну ідентичність та згуртування громади навколо цінностей захисту Батьківщини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідники музейної справи [1; 2] узагальнили дані щодо руйнувань і втрат музеїв України з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, окреслити основні напрями подальшого захисту музейної спадщини України в умовах війни. Були проаналізовані [3] нормативно-методичні і рекомендаційні документи, розроблені державними установами, щодо меморіальних заходів з увічнення історичних подій сучасної російсько-української війни й меморіалізації Захисників і Захисниць України.

На прикладі музею Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного пропонуються шляхи впровадження музейної експозиції у військово-освітній процес під час викладання певних навчальних дисциплін. Зазначається, що з початком російської агресії проти України діяльність військових музеїв набула особливої ваги, вони стали одними з центрів інформування військовиків та громадян про події російсько-української війни [4].

Про героїчну боротьбу українського народу за свою державу в експозиції музею історії міста Хмельницького розповідають декілька десятків експонатів, пов'язаних з російсько-українською війною (їх передали волонтери, місцеві військовослужбовці та їхні родичі) [5].

Метою дослідження є проаналізувати діяльності музею історії міста Хмельницького як інституції, що формує простір колективної пам'яті про Героїв російсько-української війни. Необхідно зосередитися на дослідженні шляхів і методів збору фондів, характеру та змісту виставкової роботи, а також впливу музейної діяльності на місцеву громаду та її історичну свідомість. Вивчення цього досвіду дозволить не лише оцінити внесок музею у меморіалізацію війни, але й визначити його значення для збереження національної ідентичності в умовах зовнішньої агресії.

Події російсько-української війни, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, стали найбільшим викликом для української державності та суспільства з часів відновлення незалежності. У цій боротьбі за суверенітет і свободу народилося нове покоління національних героїв – військовослужбовців, добровольців, волонтерів та цивільних осіб, чий подвиг вимагає всебічного дослідження, увічнення та інтеграції в національну пам'ять.

Прикладом формування колективної пам'яті в музеї історії міста Хмельницького є експозиція військових прапорів з передової, що складається з 82 бойових стягів військових частин сил безпеки та оборони України, які боронять державність і суверенітет нашої країни від московського загарбника. Необхідно звернути увагу як співробітники музею персоніфікують загальнонаціональну боротьбу, акцентуючи увагу на внеску та долях мешканців Хмельниччини, тим самим зміцнюючи регіональну ідентичність і причетність громади до національного спротиву.

27 травня 2025 р. було створено постійний меморіальний простір на честь Миколи Тараса (загинув 11 травня 2022 року на Донеччині) – волонтера, історичного реконструктора та Почесного громадянина Хмельницької міської територіальної громади "Зала середньовічної реконструкції імені Миколи Тараса" [6]. Музей присвятив окрему експозиційну залу Герою сучасної російсько-української війни, тим самим безпосередньо інтегрувавши його історію у свій простір. Основою експозиції стала особиста колекція Миколи Тараса (понад 110 унікальних предметів) – репліки середньовічної зброї, обладунків та одягу, які він створив як реконструктор. Музейний простір об'єднав минуле і сьогодення, підкреслюючи спадкоємність військових традицій та лицарського духу захисників України.

Микола Тарас, як реконструктор, що став воїном і Героєм, символізує нерозривний зв'язок української історії. Цей факт є ілюстрацією найвищого рівня меморіалізації регіональних Героїв у музеї історії міста Хмельницького. Музей не лише збирає загальні артефакти війни, а й працює з індивідуальними долями, перетворюючи особисту колекцію Героя на національне надбання. Він стає не просто історичним, а й меморіально-патріотичним центром, формуючи прямі емоційні зв'язки між відвідувачами та новітніми Героями. Це показує, як

сучасні події (війна) інтегруються з більш ранніми експозиціями (середньовічна історія), створюючи цілісний національний наратив.

Проаналізувавши діяльність музею історії міста Хмельницького як простору колективної пам'яті про Героїв російсько-української війни можна виділити виставкову діяльність, яка створюється на основі швидко зібраних артефактів та свідчень, що підтверджує оперативну роботу музею та відображає реалій героїчної боротьби українського народу, фіксує військові злочини та звитяги хмельничан, показує єдність тилу та фронту. Демонструє найвищий рівень персоналізованої меморіалізації, підкреслюючи спадкоємність військової традиції та інтеграцію теми війни у постійний музейний простір.

Загалом, тема потребує науково-аналітичного осмислення. Необхідно перейти від фіксації музейної діяльності до систематичного наукового аналізу в контексті меморіалізації та формуванні колективної пам'яті, а саме: систематизація усної історії (забезпечити системне записування інтерв'ю з ветеранами, родинами загиблих Героїв, волонтерами, військовими капеланами та медиками). Важливо не лише фіксувати факти, а й документувати емоційний, соціальний та психологічний досвід учасників війни, створити електронний реєстр Героїв Хмельниччини, розробити методичні рекомендації та навчальні матеріали для шкіл і вишів на основі музейної експозиції про війну, включивши їх у регіональну освітню програму.

Список використаних джерел: *Іванисько С.* Становище музеїв України в період російсько-української війни (за матеріалами медіа-ресурсів). *Vita Antiqua*. № 14. 2023. С. 94–108. *Кузнецова Л.* Музеї України в умовах російської збройної агресії. *Питання культурології*. № 42. 2023. С. 182–194. *Міненко Л.* Нормативно-методичні засади меморіальної діяльності у військових музеях сил безпеки і оборони України (станом на 2024 р.). *Воєнно-історичний вісник*. №55(1). 2025. С. 86–99. *Бураков, Ю. В., Проховник, П. М.*. Експозиції музеїв як засіб розвитку історичних знань курсантів в умовах російсько-української війни. *Військово-науковий вісник*. № 41. 2024. С. 79–90. *Мельник Г.* Хмельницький музей збирає експонати про російсько-українську війну. *Газета "Є"*. 17 травня 2022 р. URL: https://ye.ua/syspilstvo/59116_Hmelnickiy_muzey_zbiraye_eksponati_pro_rosiysko_ukrayinsku_viynu.html?utm_source=chatgpt.com. *Папонова В.* Створен ням Зали середньовічної реконструкції імені Миколи Тараса музейники вшанували пам'ять загиблого Героя. *Музей історії міста Хмельницького.* 27 травня 2025 р. URL: https://mimh.org.ua/news/stvorennjam_zali_serednovichnoji_rekonstrukciji_imeni_mikoli_tarasa_muzejniki_vshanuvali_pam_jat_zagiblogo_geroja/2025-05-27-837

Богдана ТИЧНА
полковник юстиції, кандидат юридичних наук
Тимчасово виконуюча обов'язки
заступника начальника Національного університету оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3948-4570
Ксенія ЄРГІДЗЕЙ
полковник, кандидат педагогічних наук, старший дослідник
Начальник навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук

Національний університт оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4634-133X

ВІД БАТУРИНА ДО БУЧІ: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ПРОДОВЖЕННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ТА ГЕНОЦИДНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО УКРАЇНИ

Анотація. Робота присвячена осмисленню російсько-української війни як продовження багатовікової колоніальної та геноцидної політики Російської імперії, СРСР та Російської Федерації щодо України. На матеріалі Батуринської трагедії 1708 р., політики терору радянського періоду (передусім Голодомору 1932–1933 рр.) та сучасних воєнних злочинів проти цивільного населення у Бучі, Ірпені та інших населених пунктах показано історичну тяглість практик масового насильства, спрямованих на злам української політичної суб'єктності, нищення еліти, демографічне та культурне послаблення українського суспільства. Дослідження спирається на міждисциплінарний підхід, який поєднує історичний аналіз, студії геноциду, дослідження пам'яті та сучасні напрацювання в галузі міжнародного кримінального права щодо кваліфікації дій Російської Федерації як можливого злочину геноциду. На підставі українських та іноземних праць, а також звітів міжнародних організацій доводиться, що сучасна агресія проти України не є унікальним епізодом, а вкладається в логіку колоніального панування, де масове насильство і демонстративні каральні акції проти цивільних розглядаються як інструмент політики. Особлива увага приділяється впливу цих злочинів на формування політики пам'яті та консолідацію української ідентичності в умовах війни.

Ключові слова: російсько-українська війна; колоніальна політика; геноцид; Батуринська трагедія; Голодомор; Буча; Ірпінь; політика пам'яті; воєнні злочини.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р. остаточно зруйнувало міф про "братські народи" та "спільну історичну долю", оголивши цивілізаційну прірву між ціннісними, політичними та культурними орієнтирами українського й російського суспільств. Війна стала своєрідним лакмусовим папірцем, що виявив глибинні засади державної політики: повагу до людської гідності й свободи в українському випадку та готовність до систематичного насильства, репресій і заперечення суб'єктності "інших" у російському. На цьому тлі постає необхідність осмислити нинішні масові злочини – зокрема в Бучі та Ірпені – не як випадкові "перегини" окремих підрозділів, а як частину довгої історії колоніальної та геноцидної політики щодо України, що включає Батуринську різанину 1708 р., ліквідацію української еліти в XX ст., Голодомор-геноцид та інші епізоди цілеспрямованого терору. Наукова проблема полягає у виявленні

історичної тяглості цих практик і їхньому сучасному переосмисленні в категоріях міжнародного права, студій геноциду та політики пам'яті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Батуринської трагедії інтенсивно розвиваються від 1990-х років завдяки археологічним та історичним студіям, що засвідчили масове винищення населення гетьманської столиці московськими військами та цілковите руйнування міста як каральну акцію у відповідь на союз Івана Мазепи зі шведським королем Карлом XII (Ben, 2021; *Ukraine commemorates Baturyn tragedy*, 2018). У сучасній історіографії наголошується, що Батуринська різанина стає ключовим символом імперського насильства та маркером входження українських земель у простір колоніальної залежності від Російської імперії.

Проблематика радянського терору й Голодомору-геноциду осмислюється в працях Е. Апплбом, Т. Снайдера та низки українських дослідників, які показують Голодомор 1932–1933 рр. як цілеспрямовану політику зламування українського селянства і руйнування потенціалу української державності, що відповідає ознакам злочину геноциду (Applebaum, 2017; Snyder, 2010; Yakubovskyi, 2021). Додатковим підтвердженням виступають сучасні дослідження та політичні рішення щодо міжнародного визнання Голодомору геноцидом українського народу (Baran, 2024).

Сучасні воєнні злочини Росії в Україні, зокрема в Бучі, Бородянці, Ірпені та інших населених пунктах Київської області, фіксуються у звітах Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) – *(Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ))*, Незалежної міжнародної комісії з розслідування подій в Україні, а також у дослідженнях правозахисних організацій. У тематичній доповіді OHCHR – *(УВКПЛ)* щодо вбивств цивільних у Київській, Чернігівській та Сумській областях описуються численні випадки позасудових страт, катувань, сексуального насильства та цілеспрямованого обстрілу цивільних осіб, які попередньо кваліфікуються як воєнні злочини і можливі злочини проти людяності (OHCHR – *(УВКПЛ)*, 2022a, 2022b). Окремі праці присвячені історичній ретроспективі злочинів у Бучі та Бородянці (Halytska-Didukh, 2024), а також аналізу медійних наративів і дискурсивних стратегій у висвітленні "Бучанських подій" у міжнародному інформаційному просторі (Hu & Wang, 2025; Hamarowski, 2024).

Окремий напрям становлять праці, присвячені кваліфікації дій Російської Федерації в Україні як можливого злочину геноциду, які спираються на аналіз риторики dehumanізації українців, системності насильства та відповідності ознакам геноцидного наміру в розумінні Конвенції ООН 1948 р. (Azarov et al., 2023; Stadnik, 2023). На цьому тлі осмислення тяглості від Батурина до Бучі постає як важливий крок до інтеграції історичних, правових та меморіальних підходів.

Метою дослідження є проаналізувати російсько-українську війну як продовження колоніальної та геноцидної політики щодо України, простеживши історичну тяглість практик масового насильства від Батуринської трагедії 1708 р. через радянський терор і Голодомор до сучасних злочинів проти цивільного

населення в Бучі, Ірпені та інших містах, а також показати вплив цих подій на формування сучасної української ідентичності та політики пам’яті.

Уся історія російської політики щодо України значною мірою може бути прочитана як історія послідовних спроб знищення або радикального підпорядкування української політичної спільноти, її еліти та культурної самобутності. Батуринська трагедія 1708 р., коли війська О. Меншикова за наказом Петра І здійснили каральну операцію проти гетьманської столиці, продемонструвала готовність імперського центру застосовувати масове насильство щодо цивільного населення як інструмент залякування й придушення будь-яких проявів автономії. Дослідження археологів та істориків засвідчують, що в ході штурму Батурина було вбито переважну більшість з 12–15 тисяч мешканців – не лише гарнізон, а й жінок і дітей, місто повністю спалене, а храми пограбовані та зруйновані (Ben, 2021; *Ukraine commemorates Baturyn tragedy*, 2018). Ця акція, що вже тоді сприймалася європейською пресою як злочин проти цивільного населення, задає матрицю подальших імперських практик: тотальний терор, показова демонстрація сили, руйнування сакральних і культурних центрів як спосіб “покарання” непокірного народу.

У XX ст. ця логіка набуває радикально індустріалізованого вигляду в політиці радянського режиму. Голодомор 1932–1933 рр., за висновками низки дослідників, був не просто наслідком “невдалих” економічних експериментів, а свідомою спробою зламати українське селянство як соціальну опору національного руху, що відповідає ознакам геноциду відповідно до міжнародного права (Applebaum, 2017; Snyder, 2010; Yakubovskyi, 2021). Водночас радянські репресії проти української інтелігенції – так зване Розстріляне відродження – означали цілеспрямоване фізичне та символічне знищення носіїв модерної української ідентичності. Разом ці практики формують історичний фон, на якому сучасне насильство сприймається не як аномалія, а як черговий виток тієї самої колоніальної політики.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 2022 р. актуалізувала ці історичні травми. Масові вбивства й катування цивільних у Бучі, Ірпені, Бородянці та інших населених пунктах Київської області стали символом сучасної російської воєнної практики. Звіти OHCHR – *(УВКПЛ)* та Незалежної міжнародної комісії з розслідування подій в Україні фіксують численні випадки умисних убивств цивільних осіб, позасудових страт, застосування сексуального насильства, катувань, а також обстрілів житлової інфраструктури, що мають усі ознаки воєнних злочинів і злочинів проти людяності (OHCHR – *(УВКПЛ)*, 2022a, 2022b; Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 2022). У спеціальних дослідженнях, присвячених злочинам у Бучі та Бородянці, наголошується на системності насильства, участі регулярних підрозділів російської армії, а також на спробах приховати сліди злочинів шляхом масових поховань і спалення тіл (Halytska-Didukh, 2024).

Міжнародна юридична наука пропонує аналіз цих подій крізь призму концепції геноциду. Стаття Д. Азарова та співавторів у *Journal of International Criminal Justice* обґрунтовує, що поєднання масових убивств, депортацій,

насильницького вивезення українських дітей, цілеспрямованого знищення культурних і мовних маркерів українськості, а також публічної риторики російського керівництва про заперечення права України на існування як самостійної держави дозволяє говорити про наявність геноцидного наміру (Azarov et al., 2023). Українські дослідники також підкреслюють, що дії російської армії після 2014 р., а особливо після 2022 р., за сукупністю ознак можуть бути кваліфіковані як продовження геноциду українського народу, історичні форми якого – від Голодомору до сучасних воєнних злочинів – демонструють повторюваність непокараного насильства (Stadnik, 2023; "The Holodomor and the ongoing genocide…", 2023).

Важливим виміром проблеми є медійне та політичне конструювання наративів про насильство. Аналіз дискурсу російських і українських офіційних комунікацій щодо "Бучанського інциденту" показує принципову відмінність підходів: тоді як українська сторона апелює до фактів, свідчень жертв та категорій міжнародного права, російська – до конспірологічних схем, заперечення очевидного та дегуманізації українців як "нацистів", що "заслуговують покарання" (Hu & Wang, 2025). Дослідження візуальних репрезентацій Бучі в соціальних мережах засвідчують, що образи масових поховань, розстріляних на вулицях людей, зруйнованих храмів і житлових будинків стають важливим ресурсом формування глобальної солідарності з Україною, але водночас – мішенню для російських спроб релятивізувати чи заперечити злочини (Hamarowski, 2024).

На цьому тлі історична тяглість від Батурина до Бучі постає не лише як серія трагічних епізодів, а як структура колоніального насильства: демонстративне знищення політичних центрів і культурних символів; масові страти цивільних; насильницьке привласнення або руйнування культурної спадщини; систематичне заперечення суб'єктності жертви. У кожному з цих випадків – від наказу Меншикова спалити гетьманську столицю до наказів сучасних російських командирів "зачищати" українські міста – насильство виступає не побічним наслідком війни, а усвідомленим інструментом колоніальної політики, спрямованої на підкорення або знищення українців як політичної нації. Одночасно, політика пам'яті незалежної України – від вшанування жертв Батурина на державному рівні до фіксації злочинів у Бучі та Ірпені – стає формою опору цьому насильству, повернення голосу жертвам та утвердження української історичної суб'єктності.

Розгляд російсько-української війни в координатах історичної тяглості від Батурина до Бучі дозволяє зробити кілька принципових висновків. По-перше, насильство щодо українців з боку Російської імперії, радянської влади та сучасної Російської Федерації має системний характер і не зводиться до окремих "перегинів" чи "трагічних помилок". Каральна акція проти Батурина, Голодомор-геноцид, репресії проти української еліти та сучасні воєнні злочини у Бучі й Ірпені утворюють єдине поле колоніальної політики, у межах якої знищення людей, культурної спадщини та політичних інституцій є інструментом утримання контролю. По-друге, сучасні міжнародно-правові підходи – передусім концепція геноциду – надають аналітичні інструменти для

осмислення цієї тяглості, дозволяють побачити в нинішніх подіях не лише воєнні злочини й злочини проти людяності, а й можливі елементи геноцидного наміру щодо українського народу. По-третє, політика пам'яті незалежної України, спрямована на вшанування жертв Батурина, Голодомору та сучасної війни, відіграє ключову роль у консолідації національної ідентичності, подоланні колоніальної спадщини та формуванні аргументованої позиції щодо притягнення винних до відповідальності на національному й міжнародному рівнях. Отже, "від Батурина до Бучі" – це не лише метафора історичної травми, а й рамка для розуміння сучасної російсько-української війни як боротьби за подолання століть безкарного імперського насильства.

Список використаних джерел: *Applebaum, A.* (2017). *Red famine: Stalin's war on Ukraine*. Allen Lane. *Azarov, D., Koval, D., Nuridzhanian, G., & Venher, V.* (2023). Understanding Russia's actions in Ukraine as the crime of genocide. *Journal of International Criminal Justice, 21*(2), 233–264. https://doi.org/10.1093/jicj/mqad018/. *Ben, B.* (2021, November 20). Baturyn massacre which brought Russian Empire to rank of global powers and destroyed Ukrainian Cossack state recalled. *Euromaidan Press*. https://euromaidanpress.com/2021/11/20/baturyn-massacre-which-brought-russian-empire-to-rank-of-global-powers-and-destroyed-ukrainian-cossack-state-recalled/. *Hamarowski, B.* (2024). Visual representation of the Bucha massacre across social media. *Media, War & Conflict*. Advance online publication. https://doi.org/10.1177/17506352241243302. *Hu, D., & Wang, C.* (2025). Hybrid media warfare: Discourse analysis of Russian and Ukrainian MFA websites on the Bucha incident. *Telematics and Informatics Reports, 20*, 100256. https://doi.org/10.1016/j.teler.2025.100256. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. (2022). *Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine* (A/77/533). United Nations. https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicihr-ukraine/index. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2022a, December 7). *Killings of civilians: Summary executions and attacks on individual civilians in Kyiv, Chernihiv and Sumy regions in the context of the Russian Federation's armed attack against Ukraine* (A/HRC/52/CRP.1). https://ukraine.un.org/en/210727-killings-civilians-summary-executions-and-attacks-individual-civilians-kyiv-chernihiv-and-sumy-regions-context-armed-attack-russian-federation-against-ukraine. *Snyder, T.* (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books. *Stadnik, O. O.* (2023). The issue of the genocide of the Ukrainian people in modern conditions (Historical aspect). *International Journal of Advanced and Applied Sciences, 10*(12), 79–86. Ukraine commemorates Baturyn tragedy. (2018, November 2). *UATV English*. https://uatv.ua/en/ukraine-commemorates-baturyn-tragedy/. *Yakubovskyi, I.* (2021). The genocide intention in the light of new documents on the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. *East European Historical Bulletin, 18*, 127–134. https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226565. *Баран З.* Визнання парламентом великої британії голодомору геноцидом українського народу: дебати 2013–2023 рр. Вісник Львівського університету. Серія історична. 2024. Випуск 57. С. 162–180 https://doi.org/10.30970/his.2024.57.12447. *Галицька-Дідух, Т. В.* (2024). Воєнні злочини Російської Федерації в Бучі і Бородянці 2022 р.: історична ретроспектива. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки, 35*(2). https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/2.3. *Перетокін, А. Г.* (2022, 18 квітня). *Від Батурина до Бучі: гіркий досвід "братських" стосунків* [Публічна лекція]. Придніпровська державна академія будівництва та архітектури. https://pgasa.dp.ua/gallery/18-kvitnya-2022-r-publichna-lektsiya-dots-andriya-peretokina-z-tsyklu-naukovo-populyarnyh-lektsij-nezlamnist-ukrayinskoyi-natsiyi-tema-vid-baturyna-do-buchi-girkyj-dosvid-bratskyh-stosunkiv/. *Якубовський, І.* (2021). Намір геноциду в світлі нових документів про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. *Східноєвропейський історичний вісник, 18*, 127–134. https://doi.org/10.24919/2519-058X.18.226565

IV. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ЛЮДСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Тарас ВЕРЕМЕЄНКО
доктор філософії (PhD)
Військова частина А0476
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6753-9583
Електронна пошта: tarasal76@gmail.com

ПОШКОДЖЕНІ ТА ЗНИЩЕНІ ХРАМИ РОСІЙСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ

Анотація. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році спричинило руйнівні наслідки для національної культурної спадщини, зокрема для об'єктів сакральної архітектури, які є носіями історичної пам'яті народу. У статті розглядається проблема цілеспрямованого нищення релігійних споруд як складової гібридної війни, спрямованої на стирання української ідентичності та переформатування культурного простору. Метою роботи є комплексний аналіз масштабів та характеру руйнувань храмів різних конфесій, а також доведення системності дій агресора щодо знищення духовних осередків України. У дослідженні використано методи моніторингу та аналізу відкритих даних, звітів державних інституцій і релігійних організацій, а також детальному аналізі обставин знищення окремих пам'яток. Встановлено, що атаки на сакральні об'єкти мають не випадковий, а системний характер, незалежно від їхньої конфесійної приналежності чи віку. Задокументовано факти знищення як пам'яток дерев'яної архітектури XIX ст., так і сучасних храмів. Зроблено висновок, що руйнування релігійних святинь є інструментом культурного геноциду. Наголошено на необхідності фіксації цих воєнних злочинів для подальших репараційних процесів та розробки стратегій відновлення втраченої спадщини.

Ключові слова: Україна, церква, храм, російсько-українська війна, культурна спадщина, сакральна архітектура.

Постановка проблеми. Впродовж історії України на її території було втрачено значну кількість сакральних пам'яток. Зокрема, Михайлівський та Успенський собори в Києві були зруйновані совєцькою владою. Такі дії мали на меті усунення ключових елементів української культурної традиції та заміну їх імперськими ідеологічними наративами. Після відновлення незалежності процес відродження національної спадщини вступив у суперечність із геополітичними прагненнями Росії, яка тривалий час намагалася нівелювати будь-які прояви української культурної ідентичності. Російсько-українська війна, що триває з 2014 року та перейшла у фазу повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, є не лише збройним конфліктом за території, але й битвою

за історичну пам'ять та національну ідентичність. Агресор ставить за мету знищення української державності та стирання всього, що вирізняє українців, як окрему націю. У цій деструктивній стратегії особливе місце посідають атаки на сакральні об'єкти – храми, синагоги, мечеті, які є маркерами духовної та культурної присутності народу. Проблема полягає в тому, що руйнування релігійних споруд відбувається не випадково, а системно, зачіпаючи пам'ятки різних конфесій та епох – від дерев'яних церков XIX століття до сучасних храмів, що символізують відродження незалежної України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю фіксації цих злочинів не як побічних наслідків бойових дій, а як свідомої стратегії культурного геноциду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даному етапі вивчення проблеми перебуває переважно у площині моніторингу та фіксації збитків. Важливим джерелом фактичних даних є офіційні звіти державних інституцій, зокрема інтерактивна карта Міністерства культури та інформаційної політики України, що документує пошкоджені пам'ятки [3]. Значний масив інформації надають релігійні організації та інформаційні ресурси, такі як Релігійно-інформаційна служба України (РІСУ), які фіксують конкретні випадки атак на храми. Окремі аспекти руйнувань висвітлюються у матеріалах журналістських розслідувань та публікаціях у медіа (НВ, Українська правда, DW тощо), де наводяться свідчення про обставини знищення конкретних об'єктів, наприклад, храму в Заворичах чи синагоги у Харкові [4, 7, 9]. Однак, попри наявність фактологічної бази, бракує комплексних історичних або культурологічних досліджень, які б узагальнювали ці факти, як доказ цілеспрямованої імперської політики Росії проти української ідентичності.

Метою дослідження є здійснення комплексного аналізу стану української сакральної культурної спадщини в умовах повномасштабної війни 2022 року. Дослідження спрямоване на документування завданих втрат серед релігійних споруд різних конфесій та обґрунтування тези про те, що руйнування храмів є свідомим інструментом російської агресії, націленим на розрив історичної тяглості та знищення осередків української культури.

Атаки на символи сучасного відродження. Системність ворожих атак особливо видно на прикладі релігійних споруд, збудованих у період незалежності України. Цілями стають храми, які є символами сучасного релігійного відродження нації [1]. Наприклад, були зруйновані або пошкоджені: Каплиця мучениці Тетяни в Маріуполі, Церква Різдва Пресвятої Богородиці в Ясногородці та Храм Святого Миколая Чудотворця у Волновасі [9]. Знищення таких об'єктів підкреслює, що метою є стирання не лише багатовікової історії, а й сучасного українського самовизначення [6].

Знищення історичної спадщини та дерев’яної архітектури. Руйнування таких об'єктів, як 150-річна дерев’яна церква Святого Георгія в Заворичах, яка пережила дві світові війни та совєтське минуле, свідчить про те, що ціллю агресора є розрив історичної тяглості та знищення пам'яті про багатовікове минуле народу. Особливо показовим є той факт, що ця церква належала до Московського патріархату (МП). Її цілеспрямоване знищення російськими військами додатково вказує на те, що справжньою метою Кремля є нищення

всього, що є українським – незалежно до приналежності православ'я в Україні [8]. На Житомирщині було знищено церкву Покрови Пресвятої Богородиці в селі В'язівка, збудовану у 1862 році [10]. Цей акт, як і руйнування інших дерев'яних храмів, є прямим ударом по українській народній архітектурі, який неможливо відтворити наново. Втрата таких об'єктів є незворотною, оскільки автентичні пам'ятки дерев'яного зодчества неможливо відтворити в їх первісному вигляді. 13 березня 2022 року на Чернігівщині внаслідок бойових дій спалахнув храм Святителя Феодосія Чернігівського. Під час атаки в цьому храмі перебувало 22 цивільних особи [7]. І не дивлячись на те, що там були люди, це в котрий раз свідчить про те, що для ворога не існує місць, які б вважалися безпечними – атаки спрямовані на те, щоб знищити та вбити якомога більше людей.

Свідомий характер руйнувань яскраво проявилася у містах Сходу. У Харкові, культурному та науковому центрі, від бомбардувань постраждав найдавніший православний храм міста – Успенський собор. Ця святиня була зведена у 1771–1777 роках. Його дзвіниця колись була однією з найвищих у Російській імперії, тепер є символом українського Харкова [11]. Цілеспрямоване пошкодження центральної святині міста є частиною стратегії зі знищення великих українських міст як осередків національної культури.

Міжконфесійний вимір агресії. Атаки на храми інших конфесій прямо спростовують будь-які заяви про захист цивільного населення та інших конфесій, які неодноразово можна було почути від російської влади. Яскравим прикладом є ракетний удар по будівлі Харківсько-Запорізької дієцезії Римсько-католицької Церкви 1 березня 2022 року. Ракета влучила в дах церкви. Показово, що атака сталася наприкінці Меси, що свідчить про напад не просто на будівлю, а на релігійну громаду під час богослужіння [4].

Цинічний характер цих атак особливо помітний на прикладі пошкодження єврейських святинь, враховуючи брехливі заяви Кремля про "денацифікацію". 9 березня 2022 року внаслідок ракетного обстрілу було пошкоджено Харківську хоральну синагогу – одну з найбільших у Європі, збудовану в 1913 році. Цей акт терору поставив під загрозу 100 людей, які ховалися всередині. Пошкодження унікальної пам'ятки єврейської культури слугує черговим доказом антисемітського характеру російської політики та повністю руйнує пропаганду агресора [2].

Фінальним доказом того, що метою є повне стирання будь-якої неросійської ідентичності, стало знищення єдиного в Луганській області Ісламського культурного центру "Бісмілля" у Сєвєродонецьку 16 червня 2022 року [5]. Атака касетними боєприпасами, внаслідок якої загинуло 20 людей. Цей акт терору підтверджує висновок, що для агресора не має значення, кого вбивати – головною метою є тотальне знищення. Таким чином, війна ведеться проти всіх релігійних громад, які є частиною українського суспільства.

Окрім фізичних руйнувань, фіксуються масові випадки пограбування музеїв на окупованих територіях, зокрема в Херсоні та Мелітополі, звідки було вивезено цінні експонати. І подібних прикладів можна навести безліч.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що руйнування сакральних споруд під час російсько-української війни 2022 року не є випадковим, а становить окремий напрям агресії. По-перше, ворог застосовує тактику "випаленої землі" щодо культурної спадщини, намагаючись фізично ліквідувати матеріальні носії історичної пам'яті. По-друге, знищення храмів усіх конфесій свідчить про намір змінити соціокультурний ландшафт України, зробивши його непридатним для існування самобутньої нації. По-третє, частина втрат, зокрема зразки дерев'яної архітектури, є безповоротною, що завдає непоправної шкоди світовій культурній спадщині. Завданням української держави та міжнародної спільноти є не лише документування злочинів для майбутніх судових процесів та отримання репарацій, але й розробка комплексних програм реставрації та консервації пошкоджених пам'яток як запоруки збереження національної ідентичності.

Список використаних джерел : *Міністерство культури та інформаційної політики України*, Російське вторгнення несе руйнування церквам, мечетям, синагогам і релігійним освітнім закладам у різних регіонах України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/rosijske-vtorgnennya-nese-rujnuvannya-cerkvam-mechetyam-sinagogam-i-religijnim-osvitnim-zakladam-u-riznih-regionah-ukrayini . НВ. Російська ракета вибухнула біля синагоги у Харкові: усередині було 100 людей [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nv.ua/ukr/kharkiv/rosiyska-raketa-vibuhnula-nepodalik-sinagogi-novini-harkova-50223937.html. Пошкоджені споруди релігійних спільнот [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=1S5vbTIlA5od0w7K-jNlYuPTqvTCfr27i&ll=49.672045111926046%2C32.86706944843749&z=7. Режим доступу: https://suspilne.media/257491-rosijski-okupanti-znisili-islamskij-kulturnij-centr-u-severodonecku/. Українська правда. За час війни окупанти зруйнували понад півсотні українських храмів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/25/247976. Українська Православна Церква. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://news.church.ua/2022/03/15/u-chernigovi-vid-obstriliv-postrazhdav-xram-na-cvintari-yaceve-video/. УКРІНФОРМ. Били прицільно: історія 150-річного храму в Заворичах, який знищили росіяни. України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3494326-rosiani-nisat-nasi-hrami-bo-ce-dla-nih-cuza-ne-ihna-zemla.html. DW. Українські храми. Зруйновані війною РФ проти України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.dw.com/uk/ukrainski-khramy-zruinovani-viinoiu-rf-proty-ukrainy/g-61339337. KorostenTV. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://web.archive.org/web/20220308181702/https://www.youtube.com/watch?v=juw7yqE86wY. LB. *У Харкові від обстрілів постраждали Успенський собор і Свято-Антоніївський храм*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://lb.ua/society/2022/03/03/507767_harkovi_vid_obstriliv_postrazhdali.html

Таїсія ВОЛОЩУК

курсантка ІІ курсу факультету забезпечення оперативно-службової діяльності

Національна академія Державної прикордонної служби України імені

Богдана Хмельницького

(м. Хмельницький, Україна)

Електронна пошта: taisiavolosuk365@gmail.com

Наталія МАКОГОНЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)
ORCID: https: // orcid.org/ 0000-0001-7378-8917
Електронна пошта: wysenka@ukr.net

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Анотація: У роботі описується проблема збереження історико-культурної спадщини України, яка знаходиться під загрозою пошкодження і втрати внаслідок збройної агресії росії. Мета роботи описати проблему і можливі заходи для збереження культурної спадщини. Методи, які були використанні під час написання роботи це аналіз статистичних даних про нанесену шкоду щодо об'єктів культурної спадщини, аналіз статей де порушується це питання, а також ознайомлення з методами оцифрування і 3D-моделювання цих об'єктів та власні спостереження.

Ключові слова: історико-культурна спадщина, війна, пам'ятки архітектури, незаконні розкопки.

Постановка проблеми. Дослідження з цього питання проведено на основі численних новинних повідомлень з інтернет-ресурсів про знищені, зруйновані та пошкоджені зразки культурної спадщини під час збройної агресії Російської Федерації проти України. Проаналізовано значення Конвенції ЮНЕСКО (1972 р.), Закону України "Про охорону культурної спадщини" (2005 р.) та Закону про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини" (2010 р., 2015 р.). Особливої уваги заслуговують наукові дослідження, що надають теоретичні знання про окремі галузі мистецтва, та культурні цінності, що занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток та пошкоджені, незаконно вивезені або повністю знищені. Заслуговують на увагу роботи М. Драгана, які окреслюють художні стилі сакральної архітектури, розкривають творчу індивідуальність митців та окреслюють неймовірні оригінальні зразки декоративного різьблення, зокрема, "Українські дерев'яні церкви", "Іван Рудькович та становлення реалізму в українському живописі XVII століття",

Найактуальнішою проблемою є звільнення тимчасово окупованих українських територій від російських військ, а також відновлення зруйнованої інфраструктури та культурної спадщини України. У контексті осмислення наслідків російсько-української війни цінним буде комплексний підхід до дослідження реконструкції зруйнованих та пошкоджених історичних архітектурних пам'яток культури, мистецтва, повернення незаконно вивезених рухомих експонатів, картин, артефактів та інших археологічних знахідок, що становлять культурну спадщину України.

Історична та культурна спадщина – є невід'ємною частиною української історії та національної пам'яті. Вона є унікальною складовою культури того чи іншого регіону України. Актуальність даної проблеми полягає у загрозі знищення історико-культурної спадщини в умовах війни, яку розпочала росія проти України. В умовах війни неможливо захистити нерухомі об'єкти історико-культурної спадщини, не дивлячись на їхній охоронний статус та міжнародне право. Метою доповіді є описати важливість заявленої тематики і дослідити можливі способи збереження та популяризації історико-культурної спадщини України під час воєнних дій.

Проблема втрати історико-культурної спадщини є дуже важливою, адже це те що залишилося від наших пращурів і передавалося з поколінь в покоління. Зараз існує загроза втратити цю спадщину.

Станом на 21 липня 2025 року Міністерство культури та стратегічних комунікацій зафіксувало 1528 пам'яток культурної спадщини та 2359 об'єктів культурної інфраструктури, які були пошкоджені. Загалом пошкодження зафіксовано в 18 областях. Найбільших руйнувань зазнали пам'ятки у Харківській області – 336, Херсонській – 289, Одеській – 179, Донецькій – 173, Київській області та м. Києві – 111 [1, 2]. І ця цифра продовжує зростати адже станом на 25 травня 2025 року ця цифра становила 1482 пам'ятки культурної спадщини та 2302 об'єкти культурної інфраструктури. Серед них музеї, театри, релігійні споруди тощо.

25 січня 2023 року Міжнародна організація ЮНЕСКО внесла за прискореною програмою історичний центр Одеси до міжнародної спадщини ЮНЕСКО [3]. Це повинно було гарантувати захист пам'яток архітектури, які там знаходяться. Однак 24 липня 2025 року під час нічної атаки на місто ці об'єкти зазнали пошкодження.

Перед цим, 10 липня 2025 року була Конференція з питань відновлення України, яка відбулася в Римі і тоді нам було виділено 32, 5 млн євро для реставрації та збережені пам'яток, які внесені до міжнародного спадку ЮНЕСКО [4]. І через 14 днів після цього знову він був пошкоджений. Проблем полягає у тому, що на реставрацію і збереження пам'яток виділяються мільйони, але реставрація не захистить від наступного обстрілу. Вирішенням даної проблеми буде фіксація цих злочинів Україною і Міжнародними організаціями.

Ще однією гострою проблемою є незаконні розкопки на окупованих територіях. У окупованому Криму проводяться незаконні розкопки від початку його окупації про це повідомляє [5]. Кримськотатарський ресурсний центр. Зокрема розкопки проводилися у Киз-Аулі, ще відомий як некрополь стародавнього міста. Загалом Кримський Інститут Стратегічних Досліджень зафіксував понад 600 фактів порушень проти культурної спадщини України на тимчасово окупованих територіях [6]. .

Однак, на відміну від попередньої проблеми пошкодження пам'яток архітектури, питання незаконних розкопок має ще проблематику фіксації цих злочинів. Оскільки в України немає доступу до тих територій і немає інформації про розкопки, які там ведуться.

Також окупанти розграбовують українські музеї на тимчасово окупованих територіях. Зокрема у 2022 році російська влада оголосила евакуацію Херсонського обласного краєзнавчого музею. Була вивезена половина артефактів, зокрема унікальна стела Леокса (поч. 5 ст. до н.е.). Також відомо про розграбування музеїв на окупованих територіях Криму, Донеччини і Луганщини.

І це тільки те, що вдалося зафіксувати. На окупованих територіях проблематично зафіксувати всі пошкодження і втрати культурних об'єктів, оскільки в України немає до них доступу. На жаль, велика ймовірність того, що деякі об'єкти нашої спадщини були знищенні безповоротною

Все це є загрозою для культурної спадщини і треба вживати заходів для її збереження. Сучасні технології дають можливість збереження цих об'єктів у цифровому середовищі, а також створення 3D-об'єкті.

Застосування сучасних технологій для створення цифрової спадщини почало активно застосовуватися під час пандемії COVID-19, оскільки тоді ускладнився доступ до цих об'єктів і це спонукало власників і розпорядників культурної спадщини оцифровувати її та викладати у публічний доступ. Зараз стоїть загроза втрати цих об'єктів і це повинно спонукати до ще більш інтенсивної роботи у цій сфері.

Окрім того, що оцифрування цих об'єктів дозволить зберегти їх у історії, також це дозволить оцінити шкоду, яку завдала росія і в подальшому буде можливість реставрувати і відновити ці пам'ятки.

Питання захисту культурної спадщини від збройних конфліктів піднімалося вже давно. Після Другої світової війни було прийнято Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей у разі збройних конфліктів. Це було реакцією міжнародних організацій на значні руйнування після війни.

Під час подорожі до міст Німеччини я бачила наслідки Другої світової, які досі усуваються. А саме ведеться реконструкція пам'яток архітектури, які були пошкоджені. Але у деяких містах, наприклад у Гамбурзі, якщо піднятися на меморіал Святого Миколая є фотографії міста, яким воно було зроблено з тієї висоти на якій ти знаходишся і бачиш, яким воно є зараз. Це дає можливість побачити зміни, які внесли руйнування від війни. Також у замку Гайдельбергу є карта, де показано яким він був до руйнувань і порівняння карти і того що ти бачиш дає розуміння масштабів руйнувань, які були безповоротні. Це було для мене наглядним прикладом потреби оцифрування об'єктів, які несуть історичну цінність. Такі ілюстровані об'єкти я також бачила у Кельнському соборі, який також зазнав руйнувань. І це всього декілька прикладів того, як можна зберегти культурну спадщину.

Коли я ознайомилась з дослідженням "Археологічна спадщина, вкрадена росією: інформаційно-просвітницька кампанія" я побачила ще важливість у оцифруванні таких об'єктів, саме для фіксації завданої шкода [7]. Там можна побачити, як росія століттями обкрадає нашу культурну спадщину і це продовжується до сьогодення.

Зараз гостро стоїть питання щодо збереження історико-культурної спадщини України. Вона знаходиться під загрозою пошкодження або втрати

внаслідок збройної агресії росії. Вирішенням цієї проблеми є оцифрування та створення 3D-моделей цих об'єктів, це дасть можливість оцінити розміри завданої шкоди і в подальшому відновити деякі пам'ятки, або хоча б зберегти їх у цифровому форматі.

Список використаних джерел: 1528 пам'яток культурної спадщини та 2359 об'єктів культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію URL: https://mcsc.gov.ua/news/1528-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2359-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu// .1482 пам'ятки культурної спадщини та 2302 об'єкти культурної інфраструктури постраждали в Україні через російську агресію URL: https://mcsc.gov.ua/news/1482-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2302-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu//. Уряд схвалив законопроєкт для відновлення пам'яток Одеси у рамках угоди з Італією URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4042967-urad-shvaliv-zakonoproekt-dla-vidnovlenna-pamatok-odesi-u-ramkah-ugodi-z-italieu.html. Унаслідок атаки пошкоджено Приморський бульвар в Одесі – об'єкт зі списку спадщини ЮНЕСКО URL: https://suspilne.media/odesa/1074215-unaslidok-ataki-poskodzeno-primorskij-bulvar-v-odesi-obekt-zi-spisku-spadsini-unesko/. Історичний центр Одеси включили до списку ЮНЕСКО URL: https://suspilne.media/odesa/366484-istoricnij-centr-odesi-vklucili-do-spisku-unesko/ . Окупанти відновлять незаконні розкопки у Киз-Аулі – Кримськотатарський Ресурсний Центр URL: https://suspilne.media/crimea/763639-okupanti-vidnovlat-nezakonni-rozkopki-u-kiz-auli-krc/. "Археологічна спадщина, вкрадена Росією: інформаційно-просвітницька кампанія" URL: http://vgosau.kiev.ua/projects/russia.

Ігор НЕТУДИХАТКІН
кандидат історичних наук
Завідувач науково-дослідного відділу "Інститут "Свята Софія"
Національний заповідник "Софія Київська"
(м. Київ, Україна)
ORCID: https: // orcid.org/0009-0001-1353-8200
Електронна пошта: hatkin@ukr.net

"ГОМЕРІВСЬКИЙ" ВИМІР СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Анотація: У статті досліджені античні витоки легенди про так звану "Непорушну Стіну", відповідно до якої Київ стоятиме доти, допоки в апсиді Софійського собора сяятиме Богородиця Оранта. На основі аналізу творів античних (грецьких та римських) письменників та поетів досліджене формування уявлень про таке поняття як "Палладіум" – певний артефакт, який зберігається у головному храмі міста, і від збереженості якого залежить доля цього міста. Пунктирно окреслене питання обізнаності людини часів України-Русі про творчість великого Гомера. Звернено увагу на актуалізацію легенди про київську Непорушну Стіну після початку Великої російсько-української війни на рівні Президента України.

Ключові слова: Непорушна Стіна, місто, храм, статуя, мозаїка, графіті, війна, античність, мудрість, легенда.

Постановка проблеми: Легенда про Непорушну Стіну є найвідомішим київським переказом. Утім, очевидно, що уявлення людей про залежність долі міста від збереженості певного об'єкту в головному храмі міста є понаднаціональною ідеєю, яка зародилася у сивій давнині. У цій невеликій розвідці ми спробуємо поміркувати про генезу легендарного київського переказу, відповідно до якого Київ стоятиме доти – допоки в головній апсиді Софійського собору сяятиме мозаїка XI ст., знана як Богородиця Оранта.

Аналіз останній досліджень і публікацій: Питання символічного зв'язку Богородиці Оранти з богинею мудрості античного світу Афіною Палладою було порушене видатним богословом та дослідником візантійської культури і мистецтва Сергієм Аверинцевим [1]. Датування появи легенди про Непорушну Стіну у Києві було здійснене істориком Наталією Яковенко [15].

Мета даної публікації полягає у поглибленні знань про символічне значення найвідомішої мозаїки Софійського собору у Києві – Богородиці Оранти.

Як відомо, назва Софійського собору у Києві походить від грецького слова "Σοφία", що у перекладі означає "мудрість". Звівши храм із такою посвятою Великий київський князь Володимир (980 – 1015) волів віддати шану Божественному проведінню, яке привело народ України-Русі до лона Христової Церкви.

У центральному вівтарі храму сяє образ Богородиці-Оранти. Це – найграндіозніша мозаїка Софійського собору, яка була створена у пер. пол. XI ст. Вона повністю збереглася до нашого часу. Разом із мозаїчним образом Христа-Пантократора у центральному куполі храму, до якого звернені підняті у молитовному жесті длані Богородиці, Оранта становить головний, храмовий образ собору пер. пол. XI ст. Саме з Богородицею-Орантою пов'язана найвідоміша київська легенда. Містяне століттями вірять, що доки в головному вівтарі Софійського собору сяятиме Богородиця-Оранта – доти стоятиме Київ.

Рис. 1. Мозаїка "Богородиця-Оранта".
Пер. пол. XI ст. Софійський собор (м. Київ).

Утім, на сторінках даної статті мені б хотілося поговорити про "механіку" творення цієї легенди. І "ключик" від загадки криється у чорному мозаїчному написі, викладеному довкола Богородиці-Оранти. Цей напис давньогрецькою мовою. У перекладі українською він звучить наступним чином: *"Бог посеред нього, нехай не похитнеться, Бог поможе йому коли ранок настане"*. У цьому уривку з псалма Давида (Пс. 45/46:6) мова йде про Небесний Єрусалим – місто праведників. Відповідно до Апокаліпсису Іоанна Богослова, воно буде явлене людству для порятунку наприкінці світової історії. Утім, якщо читати текст давньогрецькою мовою, то він набуває іншого звучання: *"Бог посеред неї… Бог допоможе їй…"*. Справа в тому, що у написі йдеться про місто. А у грецькій мові слово "поліс" (місто) – жіночого роду. У даному випадку зміст напису сприймається як такий, що відноситься як до небесного Єрусалиму, так і до образу Богородиці-Оранти. Це вона не похитнеться в найтемнішу ніч перед світанком. А тепер уявіть собі, що сотні років перед Богородицею-Орантою читали священний гімн-акафіст, що був написаний Максимом Сповідником у далекому VII столітті. *"Радуйся Стовпе непохитний Церкви Христової; радуйся, держави Нерушима Стіно"*, – віками лунало у Софійському соборі [10, с. 123]. Поєднання візуального ("Нехай не похитнеться…") та вербального

(“Стовпе Непохитний/ Нерушима Стіно…”) образів спричинилося до абсолютно містичного сприйняття цього образу в уявлення киян. У XVII ст. вперше фіксується народний переказ (легенда): поки у апсиді Святої Софії сяятиме образ Оранти – доти стоятиме місто Київ [15; с. 289 – 290].

Уявлення про те, що доля міста залежить від збереженості у його головному храмі певного об’єкту, насправді, коріниться у дохристиянських, античних часах. А саме – у часах великого Гомера (VIII – VII ст. до н. е.). І пов’язане воно з образом античної богині Афіни Паллади – воїтельки та охоронниці міст.

Відомо, що у давніх греків “Σοφία” означала мудрість у якості цілком конкретного, осмисленого, творчого уміння. У цьому значенні слово “Σοφία” вперше згадується у “Іліаді” Гомера. Поет порівнює стрункість військового строю легендарних героїв з корабельним брусом, виплеканим “софійною” працею досвідченого теслі, який перейняв мудрість саме від богині Афіни Паллади:

“Так, наче брус корабельний по шнуру вирівнюють точно
Руки досвідчені вправного теслі, який бездоганно
Знає своє ремесло, перейнявши його від Афіни” (XV, 411-412) [1, с. 218].

Чи пов’язаний образ Богородиці-Оранти з античною Афіною Палладою, як виразницею теми премудрості (“софійності”) дохристиянських часів? Вважається, що так.

Визначний дослідник Софії Київської, філософ та культуролог Сергій Аверінцев відзначав, що у ранньохристиянську добу образ Богородиці ніби *“вступає у спадкові права по відношенню до епітетів язичницької Софії – Афіни”* на вербальному рівні. “*Навіть військові, батальні функції списоносної Паллади знаходять свою відповідність у шануванні “Божої Матері Возбранної Воєводи”,* – відзначає філософ [1, с. 226]. У іконографії Богородиці-Оранти “мілітарна складова”, що пов’язує її з Афіною Палладою, проявляється у символіці жесту. Оранта у перекладі з латини (“orans”) означає *“та, що молиться”*. Дійсно, жест Богородиці із піднятими до неба руками є молитовним. Утім, молитва Оранти не абстрактна, а цілком конкретна. Подібний молитовний жест описаний на сторінках Старого Заповіту. Відповідно до Книги “Вихід” (2-га книга П’ятикнижжя Моїсея) під час важкої битви ізраїльтян з амалікітянами Моїсей підняв руки до неба у молитві за свій народ. І доти, доки пророк тримав руки піднятими, ізраїльтяни перемагали. Але, коли руки Моїсея мимоволі опускалися від втоми – починали програвати. Пророк Аарон та інші допомагали Мойсею тримати руки піднятими до небес – заради перемоги народу Ізраїля на полі бою. Отже, молитва Оранти – це у першу чергу “духовна битва” за своє місто і свій народ [1, с. 231]. *“Войовничість Паллади переведена тут (у образі Оранти – авт.) у площину молитовного зусилля, у площину духовного, але не втратила сутнісних рис свого глибинного характеру”,* – наголошує Сергій Аверинцев [1, с. 231].

Згадаймо, як іще називають Богородицю-Оранту? Історик Микола Закревський (1805–1871) писав, що кияни традиційно називали Оранту *"Східною, а також Нерушимою Стіною"* [6, с. 790]. Також її називають *"Палладіум" ("Палладій")* [11, с. 47]. Але що ж таке Палладіум?

Палліадіум – це назва статуї Афіни Паллади (в римській міфології – Міневрі), яка дивом впала з небес на тому місці, де був заснований Іліон, або ж славнозвісна Троя. Сучасник Гомера, поет Арктін Мілетський (VIII ст. до н. е.) у епічній поемі "Руйнування Іліону" згадує древнє пророцтво, яке почув батько Іла – цар Дардан:

"Адже поки перебуватиме на вашій землі цей священий
Дар від Зевесовой доньки дружині твоїй, неприступним
Буде і місто твоє кожноденно стояти на віковічні часи"
(перекл. на укр. – авт.) [2, с. 115, 453.].

Пізніше, обставини явлення легендарного Палладіуму були яскраво змальовані римським поетом Овідєм (43 р. до н.е. – 17 р. н. е.) у поемі "Фасти":

"Праонук Дардановий Іл звів нові стіни для міста
(Іл, що відомий багатством й славний по Азії всій)
Раптом, говорять, з небес образ Мінерви у зброї
Падає прямо на пагорб, де вироста Ілліон"

Віднайшовши статую Афіни Паллади, Іл звернувся до бога Апполона з питанням розтлумачити диво. Його відповідь була красномовною:

"Охороняйте богиню небес,
Захистить вона місто,
Всюду, де буде вона,
Влада найвища буде"
(Овідій "Фасти" Кн. 6. Вірш 425 – 428. Переклад на укр. – авт.) [13, с. 361].

Усім відомою є історія про падіння Трої через хитрощі греків (ахейців) із Троянським конем. Але, якщо уважно ознайомитися з "Троянським циклом" та античною літературною традицією, то ми побачимо, що цій історії передувала геть інша хитрість ахейців.

На зелених схилах гори Іда, де височіла Троя, греки захопили в полон царевича Гелена. Це – син троянського царя Пріама. Нам більш відомою є його сестричка – пророчиця Кассандра. Але Гелен так само володів пророчим даром, оскільки колись їх разом із Кассандрою ще малюками забули на сходинках храму бога Аполона у Трої. Жертовні змії Аполона облизали малюкам вушка та очки – вони обидва володіли пророчим даром. "*Пророцтв багато розповів тоді їм Гелен…"*, – писав давньогрецький драматург Софокл (496 – 406 до н. е.) у трагедії "Філоктет" [14, с. 236]. Вважається, що серед іншого троянський

царевич розповів грекам, що Троя не впаде допоки в головному троянському храмі стоїть Палладіум – дерев'яна статуя Афіни, що впала з небес [14, с. 415].

Що собою являв троянський Палладіум, від якого залежала доля Трої? У поемі Вергілія "Енеїда" (29 – 19 р. до н. е.) історія про наругу Ахілеса над тілом головного героя троянців Гектора супроводжується описом походу містянок до храму Афіни Паллади в Трої:

"А одночасно троянські жінки йдуть до храму Паллади
Їм неприхильної, й одіж несуть, в них розплетені коси,
Сум на обличчях, покора, й долонями б'ють себе в груди;
Та відвернулась богиня і очі спустила додолу
Гектора тричі довкола ілійського муру волочить"
(Кн. 1. Вірш 479 – 483).

"Опускання очей" Афіни Паллади в храмі та її відвертання від прохачів – то не є художня абстракція. Відповідно до переказів чудодійний Палладіум, до якого молилися троянці, міг водити очима та рагувати, коли відчував пряму загрозу.

Після пророцтва Гелена хітромудрий Одісей (в римській міфології – Улісс) та могутній Діомед пробралися до Трої через "клоаку" (підземний тунель для нечистот) для того, аби викрасти Палладіум. *"В канал підземний тісний та зловонний тоді увійшли ми…"*, – вкладає в уста Одісея слова Софокл у трагедії "Лаконянки" [14, с. 416]. Викрадення грецькими героями Палладіуму яскраво змальоване у Вергілієвій "Енеїді". Герої вбили сторожу, пробралися до храму і зуміли вийти з міста зі своїм "трофеєм". Принісши статую до грецького табору, Одісей та Діомед побачили, що Палладіум ніби ожив та розгнівався:

"Ледве поклали у таборі образ, її очі відкрились,
Іскрами блиснули, тіло в солоному поті скупалось,
Тричі сама на долівці вона підвелася – о диво! –
Аж мідно кований спис і щит затремтіли у неї"
(Кн. 2. Вірш 173 – 175) [5, с. 30].

Як бачимо, вважалося, що дерев'яна статуя Афіни Паллади не тільки мала здатність водити очима: в її руках були мідні спис та щит, якими богиня рухала. Після викрадення Палладіуму місто стало вразливим до ворожої атаки: зрештою з'явився дерев'яний Троянський кінь. Троя таки впала під грецьким натиском.

Сюжет про Палладіум, як про чудодійний оберіг міста, був дуже популярний у античному світі. *"Викрадення Палладія Одіссеєм та Діомедом – популярний сюжет післягомерівської традиції. Зображення, що претендували на троянське походження, знаходилися у багатьох містах Греції"*, – відзначає дослідниця Ніна Брагінская [4, с. 514].

Але з часом, після політичного вивищення Риму, популярною стала ідея, що троянський Палладіум потрапив саме до Вічного міста. Поет Овідій (43 р.

до н.е. – 17 р. н. е.) у поемі "Фасти" описав історію своїх відвідин Трої римського часу і, серед іншого, згадав про Палладіум:

"Бачити прагнув його я,
вказали і храм мені, й місце,
Сам же Паллади кумир
Був вже у римських стінах".
(Овідій. Фасти. Кн. 6. Вірш 425-428. Переклад – авт.).

Пов'язування троянського Палладіуму з Римом невипадкове. Як відомо, згідно з легендарним переказом Рим було засновано нащадками Енея, який на чолі невеликої групи троянців врятувався з охопленого полум'ям стражденного міста:

"Чи-то нащадок Адраста (Діомед – авт.),
Чи вороватий Улісс.
Чи благородний Еней
Образ богині уніс.
Як би не було, а нині
В Римі його береже
Веста всевидяча, що
Бачить при вічнім вогні".
(Овідій. Фасти. Кн. 6. Вірш 425-428. Переклад – авт.).

Утім, Рим не став кінцевою точкою "подорожі" троянського Палладіума. З часом з'явилася легенда про його перенесення з Риму до Константинополя святим рівноапостольним Константином Великим, який був імператором у 306 – 337 рр. Візантійський хроніст Іоанн Малала (бл. 491–578 рр.) з цього приводу писав: *"Константин таємно вивіз з Риму дерев'яну статую, так званий Палладій, і помістив його на форумі* (у Константинополі – авт.)*, який він збудував, під колону, на якій стояла його статуя. Деякі з візантійців говорять, мовляв він ще досі знаходиться там"* (Кн. XIII. Глава 7) [16, p. 174]. Цю легенду також переповідав візантійський історик Прокопій Кесарійський (490/507 – після 565 р.) у своїй відомій праці "Війна з готами" (Кн. 5. Глава 15): *"Якщо послухати візантійців, то цю статую (Палладіум) імператор Константин зарив на той площі, яка носить його ім'я"* [12, с. 126]. Навіщо Константинові був потрібен Палладіум у новозаснованій столиці Римської імперії? Відповідь знаходимо у того ж таки Іоанна Малали: *"Палладій захищав місто, де його зберігали, і перетворював його на непереможне"* [16, p. 174].

Здавалося б образ великого Гомера, у часи якого в античній поезії народилося поняття "Палладіум", є дуже далеким від Софії Київської. Але це лишень на перший погляд. Гомера у Софійському соборі можна буквально "торкнутися". Наразі на стінах Софійського собору виявлено понад 7,5 тисяч написів-графіті. Їх хронологічний діапазон вкрай широкий – в храмі присутні написи, як датовані пер. пол. XI ст., так і пер. пол. XVIII ст. включно. У переважній більшості – це молитовні звернення. Тобто у свідомості людини

епохи середньовіччя не вважалося чимось зазорним підійти і надряпати молитву до того чи іншого святого безпосередньо на його зображенні в храмі. На фресці з образом Чесного Хреста у східній внутрішній галереї Софійського собору присутнє графіті *"Омирос"*, тобто – Гомер. *"Найвірогідніше, автором напису був слов'янин, який намагався написати ім'я відомого грецького поета, імітуючи грецьке письмо"*, – відзначає історик В'ячеслав Корнієнко, який віднайшов цей напис та датував його діапазоном XI – XIV ст. [7, с. 284 – 285]. У часи Київської Русі про Гомера добре знали. Прикметно, що його ім'я згадується у Галицько-Волинському літописі (XIII ст.). У біографії короля Данила Галицького укладач літопису ніби-то цитує "Гомера": *"О, лесть зла есть, якоже Омир пишет"*. І хоча у поемах Гомера подібних слів немає, факт доброго знання його імені лишається фактом [3, с. 60]. Більше того, мандрівники XVI ст., які відвідували Київ, зафіксували у своїх дорожніх нотатках цікаву київську легенду – мовляв легендарна Троя знаходилася саме на тому місці, де потім постав Київ [8, с. 99].

24 квітня 2022 р. Президент України стояв перед Богородицею-Орантою у Софійському соборі і у відео-зверненні на всю країну промовляв слова:

"Сила заступниці роду людського – Богородиці Оранти.
Вона наді мною. Вона над нами усіма.
Непохитний стовп Церкви Христової,
Непорушний мур головної твердині Києва,
Нерушима Стіна Держави.
Допоки є Оранта – є Софія, а з нею – стоїть Київ,
А з ним – вся Україна…
У цей Великий день ми всі віримо,
Що наш світанок скоро настане!".

Президент артикулював легенду про Богородицю-Оранту як київський Палладіум. А у моїй уяві в цей момент зринав образ легендарного Гомера. Адже наші уявлення про те, що доля Києва залежить від Оранти, коріняться саме там – у VIII ст. до н. е. У часах, коли Гомером були написані "Ілліада", "Одісея" та сформовані головні художні символи, що визначають світосприйняття європейської цивілізації загалом.

Список використаних джерел: *Аверинцев С. С.* Софія-Логос. Словник. К.: Дух і Літера, 1999. С. 214 – 243; *Арктин Милетский.* Разрушение Илиона. Пер. О. Цыбенко. *Эллинские поэты VIII–III вв. до н. э. Эпос, элегия, ямбы, мелика.* Москва: Ладомир, 1999. С. 115; *Барвінський Б. О.* Гомер в Галицькій літописі. *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* Львів, 1914. Т. 117/118. С. 55 – 63; *Брагинская Н. В.* Греческие вопросы. *Плутарх. Застольные беседы. Пер. с древнегреч. Я. М. Боровского*. Ленинград: Наука, 1990. С. 503 – 514; *Вергілій.* Енеїда. Пер. з лат. М. Й. Білика. Харків: Фоліо, 2017. 319 с.; *Закревский Н. В.* Описание Киева. Москва: Иждивением Московского археологического общества, 1867. Т. 2. 950 с.; *Корнієнко В. В.* Корпус графіті Софії Київської (XI – поч. XVIII ст.). К.: Горобець, 2010. Ч. II: Приділ свв. апостолів Петра і Павла. 272 с.; *Мартин Груневег (о. Венцеслав): духовник Марины Мнишек.* Записки о торговой поездке в Москву в 1584 – 1585 гг. Сост. А. Л. Хорошкевич. Москва: Памятники исторической мысли, 2013. 384 с.; *Михалон Литвин*. О нравах татар, литовцев и москвитян. Москва: Издательство МГУ, 1994. 151 с.; *Нікітенко Н.*

М. Мозаїки Софії Київської=Mosaics of St.Sophia of Kyiv. К.: Горобець, 2016. 192 с.; *Попова О. С., Сарабьянов В. Д.* Мозаики и фрески святой Софии Киевской. Москва: Гамма-пресс, 2017. 504 с.; *Прокопий из Кесарии.* Война с готами. Пер. с греч. С. П. Кондратьева. Вступ. ст. З. В. Удальцовой. Москва: Издательство академии наук СССР, 1950. 515 с.; *Публий Овидий Назон.* Фасты. Элегии и малые поэмы. Пер. с латин. Сост. И предисл. М. Гаспарова. Коммент. и ред. Переводов М. Гаспарова и С. Ошерова. Москва: Художественная литература, 1973. 528 с.; *Софокл.* Драмы. Пер. Ф. Ф. Зелинского. Москва: Наука, 1990. 605 с.; *Яковенко Н. М.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-ге вид., перероблене та розшир. К.: Критика, 2006. 586 с.; *Malalas.* The chronicle of John Malalas. Trans. E. Jeffreys [and others]. (Byzantina Australiensia, 4). Sydney: Australian Association for Byzantine Studies (with Melburne University), 1986. 371 p.

V. ВІДОБРАЖЕННЯ ПАМ’ЯТІ ПРО ВІЙНИ Й УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО У ЛІТЕРАТУРНИХ ПАМ’ЯТКАХ ТА МИСТЕЦЬКИХ ТВОРАХ

Олег ГЕРМАН
кандидат історичних наук, доцент
Заслужений діяч мистецтв України
Член Національної спілки письменників України
Професор кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
(м. Тернопіль, Україна)
Електронна пошта: oleggerman13@gmail.com

ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ “ВІЧНІСТЬ ТРИВА ЦЕЙ ДЕНЬ” ЯК ХУДОЖНЯ ХРОНІКА ВІЙНИ

Анотація. Розкривається місце літераторів у процесі висвітлення воєнних подій, представлено авторів та розкрито характер їх творів, визначено значимість такої праці для збереження історичної пам’яті про драматичні сторінки російсько-української війни, яка триває на теренах нашої Батьківщини.

Ключові слова: правда про війну та воїнів у сучасні українській літературі.

Постановка проблеми. Нині тема агресії росії на українських землях у мистецьких творах, розкриття значимості захисту своєї країни, її національної ідентичності й історичних скарбів нашого народу звучать особливо гостро і складають мережу фронтів боротьби за незалежність України, постають складовими подальших наукових узагальнень із метою збереження національної пам’яті для нинішніх та майбутніх поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика художнього осмислення російсько-української війни стала одним із найбільш динамічних напрямів сучасного літературознавства. З початку нової фази агресії 2022 року дослідники акцентують на ролі мистецького слова у фіксації досвіду війни, формуванні національної пам’яті та переосмисленні ідентичності українців. У працях М. Жулинського, Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Голованя та інших редакторів і упорядників альманаху “Вічність трива цей день” підкреслюється документальна й екзистенційна функція літератури, здатної відображати психологічні стани, травматичний досвід, щоденність воєнного буття та індивідуальні історії українців. Дослідники наголошують, що сучасний літературний процес перебуває у фазі активного становлення, а тексти, написані під час війни, набувають ознак своєрідної художньої хронотобіографії нації.

У наукових дискусіях останніх років посилюється увага до феномену “воєнної літератури” як окремої галузі, у межах якої поєднуються свідчення, репортажність, документальність, емоційно-образне осмислення подій. Праці С. Жадана, Г. Крук, Д. Лазуткіна, І. Павлюка, І. Роздобудько та інших авторів, які одночасно є і творцями, і носіями досвіду війни, розглядаються як важливе джерело для дослідження соціокультурних процесів в Україні. Низка сучасних літературознавців підкреслює, що література цього періоду має не лише естетичну, а й комунікативну, терапевтичну й мобілізаційну функції, сприяючи утвердженню правди про війну в національному й міжнародному інформаційному просторі.

Разом із тим комплексних праць, які б систематизували воєнні художні практики, їхні жанрові моделі та наративні стратегії, поки недостатньо. Більшість досліджень має оглядовий характер або зосереджується на аналізі окремих авторів і творів. Це зумовлює актуальність узагальнення матеріалів літературних альманахів – зокрема видання “Вічність трива цей день” – які сьогодні виконують функцію художнього літопису війни та виступають цінним корпусом текстів для подальших наукових студій.

Метою дослідження є систематизація та збереження у форматі випусків літературних альманахів художньої хроніки війни.

Мистецтво, культура, література дозволяють відзеркалювати не лише зовнішні обриси, сцени, постаті тієї чи іншої події або епохи, а й внутрішній світ особистостей засобами, котрі властиві лише їм. У час геноцидної війни росії супроти нашого народу, нищення наших прагнень до незалежності, волі, до наміру зберегти національну самобутність, мову, культурні надбання та землі, які справіків належать українському народові, музи не можуть мовчати, а через фільмування, через музику, образотворче мистецтво, через слово зберігають миттєвості жорстокого протистояння у тому воєнному вихорі добра і зла, правди і омани, честі і блюзнірства.

Життя і смерть стоять на кону сьогоденного театру дій, життя і смерть у очах, у душах людських. Тут безсила статистика і політика, тут немічні порівняння і прогнози – такі людські цінності не мають матеріальних вимірів. Саме тому письменники України як перлинки народжені болем, нанизують на нитку часу свої поезії, новели, повісті, романи. Саме тому повертаються з небуття давні визвольні пісні та думи. Саме тому хотіли створити збірник творів, який би поєднав відчуття літераторів із різних регіонів нашої держави, людей різного віку та розмаїтих стилів письма у один альманах. Цей збірник покликаний продемонструвати потужну мистецьку силу, його екзистенційну значимість для нації, що переживає один із найдраматичніших епізодів її власної історії.

У Києві проходив науково-мистецький форум “Музи не мовчать”, ініціатором та організатором якого виступив Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка та Запорізький національний університет. Співорганізатором стали Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра українських студій Університету Оттави, Товариство зв’язків з українцями за межами

України "Україна-Світ". Серед представників форуму мав за честь бути і автор цієї доповіді.

Метою Форуму була репрезентація мистецьких творів різних жанрів написаних після 24 лютого 2022 року та прагнення стимулювати надалі активну працю в плані висвітлення військових дій мистецькими засобами. Зараз відбуваються події всепланетарного виміру, епіцентр яких перебуває в Україні. Це чергова спроба перекроєння сфер впливу, економічних ресурсів та робочої сили поміж наддержавами. Яка місія, яке місце, яка доля окремої людини із її світоглядом, цінностями, особистим життям у цих катаклізмах? Повномаштабна війна торкнулася кожного українця, зруйнувала звичний уклад існування. Цивілізований світ не завше бачить істину у зфальсифікованих російською ідеологічною машиною потоках засобів масової інформації. Донести правду до всієї планети – одне із завдань сучасної української літератури.

За результатами Форуму було вибрано та систематизовано в розділи "Поезія", "Проза", "Драматургія" сотні творів молодих та широко знаних авторів, зокрема поетів Анни Багряної, Надії Гаврилюк, Сергія Жадана, Михайла Жайворонка, Галини Крук, Дмитра Лазуткіна, Оксани Луцишин, Ігора Павлюка, Володимира Тимчука, Галини Яструбецької та інших. Авторами прозових творів виступили Тетяна Белімова, Галина Вдовиченко, Ольга Вовк, Лариса Денисенко, Олена Лань, Ірен Роздобудько, Ніна Герасименко, Олександр Хоменко. Поміж автури були і два письменники з Тернополя – Володимир Вільчинський та Олег Герман. Драматургію представляли Ірина Гарець, Олена Гапеєва, Ніна Захоженко та інші. Загальна кількість авторів альманаху складає 56 осіб і майже триста творів. Згадалися історичні паралелі про триста спартанців, про триста козаків у Берестечку, про триста студентів під Крутами. Слово, це теж зброя!

Ми останнім часом прагнемо відстояти право нашої мови на щонайширший вжиток, але основним критерієм і визначальником має постати державницький та особистий запит на неї у всіх сферах життя. В час таких важких випробувань у літературі виявляються проблемними різні протистояння та погляди, зокрема: мовчання і мова, література як голос спільності, поезія як документи і свідчення, поезія як емоція, поезія як молитва, слово і відчуження від реальності, персональна ідентичність автора, межі людського буття, життя і смерть, час і простір, пам'ять і самозабуття, словодія, краса і обереги, епос і мережева культура то інші.

Як ілюстративний матеріал, наведу один із творів, що знаходиться на сторінках альманаху. Я його написав на реальному факті, що мав місце у перші дні війни. Назва його – "За межею". Отже, пропоную тест цієї новели.

Микола затис у порепаних долонях свою змордовану голову, аби не тріскла від розпуки. За шибою біліли сніги, а перед очима клубочився чорний дим та палахкотіла заграва. Важко зітхнув, перехрестився, поклав руку на фотографію синів, що лежала на пойорданському обрусі.

– *Галю, – із хрипом вирвалося та покотилося закутками, там наші діти, але…*

Пальцями вчавлював запечені очі, щоби згасити уяву, та вогонь уже полонив усеньке тіло.

– Прости… Не стримав… Не вберіг…

Узяв світлину, погладив її, як найдорожче…

– Петро дзвонив у суботу, що їх при зброї виставили супроти люду, а Павло, вчувши це, зібрав одіж та подався на барикади з колєгами… Господи!

Впав чолом до столу та загамселив кулаками.

– Боженьку, за що ти нас… О, нелюди ж ти, нелюде! – гаратав по беззахисному столі.

А перед очима розросталося огниво, полонило і кімнату, і все довкола. Дихати ставало тяжко від кіптяви.

– Галино, ти вже там, на небесі, а я туди хочу, до них…

І видалося на мить – уже на краю барикад, поміж такими як сам. І легко стало, допоки не пролунав свист та вибух біля ніг, який перевернув усе. Спалах розірваної гранати чорним крепом заслонив світ, а дзвінку тишу з обох боків пронизали два голоси:

–Тату!..

Двоє в обіймах припали до безпомічного тіла на огненно-зледенілій землі.

Літературні твори, написані в час нової фази російсько-української війни, перебувають у стадії викристалізування істини з потоків ширвжиткових текстів. Тут потрібен час та висока міра таланту, аби не допускати плакатних та лаковано-патріотичних творів до читачів й тим не викликати відразу до сучасних авторів у питанні висвітлення оголеної, болісної але чесної правди про реалії сьогодення в Україні.

Письменники шукають своє місце у викликах теперішніх днів. Представлені у альманахові твори, що написані під час нової хвилі війни – складне і динамічне явище. І цей збірник є спробою виявити головні напрямки сучасного літературного процесу у нашій державі.

Список використаних джерел: "ВІЧНІСТЬ ТРИВА ЦЕЙ ДЕНЬ…" ХУДОЖНІ ХРОНІКИ ВІЙНИ / за редакцією Миколи Жулинського; упоряд.; *Наталія Торкут, Олена Поліщук, Тарас Головань, Ніна Герасименко, Анжела Матющенко*. Тернопіль, Джура, 2023. 444 с.

Олексій ДОВГАНЬ
кандидат філологічних наук
Викладач кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6728-818X
Електронна пошта: oleksiivdovhan@gmail.com

МЕДІАЕСТЕТИКА І ВІЙНА СМИСЛІВ: НЕЙРОСЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТРАВМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ТА ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. Розглянуто феномен війни смислів як самобутнє середовище – простір медіаестетичної взаємодії, де виформовуються нові моделі

сприйняття, форми культурної і національної пам'яті, а також колективної травми. Відповідно, метою цієї наукової роботи є локалізація широкого спектра можливостей нейросемантичного моделювання для аналізу репрезентації воєнного досвіду в сучасній українському літературному та цифровому (інтернет-дискурс) просторі. Актуалізовано методи когнітивно-семантичного аналізу, елементів герменевтичного тлумачення і нейромережевого моделювання смислів тощо. Результати і висновки. Локалізовано локуси медіаестетики війни, самобутність яких детермінована диференційованою репрезентацією травми у широкому спектрі – від символічно-літературного до цифрового-дискурсивного. Саме в останньому продуктивним є використання нейромережевих моделей, які дозволяють виявляти закономірності зміщення смислових центрів.

Ключові слова: російсько-українська війна, війна смислів, медіаестетика, травма, нейромережеві моделі, нейросемантичне моделювання, літературний дискурс, цифровий дискурс, інтернет-дискурс.

Постановка проблеми. Феномен сучасної війни (зокрема, гібридної російсько-української) є, першою чергою, не фізичним протистоянням, оскільки він реалізований у інформаційному вимірі. Своєю чергою, мовиться про семіотичний, семантичний, лінгвокогнітивний тощо компонент сучасної війни, наслідком чого стає інтенсифікація низки трансформацій покладених смислів (їх продукування, передача й деконструкція). Природно, що у наші дні такі смисли реалізовані більшою мірою у інтернет-дискурсі, базованому на цифрових інтерфейсах. Відповідно, формується принципово інакший тип національної й мовної картин світу, репрезентованих у феномені комунікативної реальності, яка знаменує новий тип війни – *війну смислів* (*sense warfare*).

Головною особливості вищезазначеної війни є не захоплення/утримання під контролем певних територій, а безпосередньо право визначати реальність через низку дискурсивних та когнітивних моделей. Корелює з особливостями функціонування війни смислів концепт пам'яті та дотичний до нього концепт травми. Остання пов'язана з тим, що сучасні люди переживають феномен війни не лише фізично (тілесно), а й у контексті інформаційної взаємодії як такої, побутування численних симулякрів, алгоритмів та наративів інтернет-дискурсу. Так, українська література та інтернет-дискурс репрезентують окреслену диференційовану природу травми, локалізуючи її як досвід та полісмислову систему, яку постійно відтворюють в комунікативному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для сучасних наукових досліджень притаманний інтегрований підхід, що особливо продуктивне у контексті аналізованого питання. Так, проблема репрезентації травми, абсурду й самобутнього смислотворення аналізовані на перетині філософії, лінгвістики, естетики, науки про дані (зокрема, цифрової гуманітаристики). Відповідно, знаковими тут є праці М. Гайдеггера [12], Л. Вітгенштейна [19; 20], Ж. Дельоза [5; 6; 7], Ж. Дерріди [9], А. Камю [3], Ф. Ґваттарі [7], які

виформовують екзистенційно-семіотичне підґрунтя для аналізу війни як феномена розриву і водночас творення смислів.

Релевантними тут є також праці Р. Барта [1], Ж. Бодрійяра [2], Ю. Крістевої [13], Дж. Лакоффа [14; 15], Н. Ферклофа [10], М. Фуко [11], що задають рамку для розуміння медіаестетики, дискурсивної влади та мовних трансформацій у добу інформаційних воєн. Натомість у новітніх дослідженнях Л. Е. Л. Делламері [8], С. Клегга [4], Дж. Піккарелли [16], С. Ріда [17], А. Розенгарта [18] феномен війни та цифрової культури проаналізовано крізь призму абсурду, симуляції, постправди й взаємодії штучного інтелекту з людською творчістю. Відтак, наявна історіографія презентує три ключові напрями вивчення аналізованої проблеми: філософсько-семіотичний (М. Гайдеггер [12], Л. Вітгенштейн [19; 20], Ж. Дельоз [5; 6; 7], Ж. Дерріда [9], А. Камю [3], Ф. Ґваттарі [7]), медіаестетичний та дискурсивний (Р. Барт [1], Ж. Бодрійяр [2], Ю. Крістева [13], Дж. Лакофф [14; 15], Н. Ферклоф [10], М. Фуко [11]) і сучасний когнітивно-технологічний (Л. Е. Л. Делламері [8], С. Клегг [4], Дж. Піккарелла [16], С. Рід [17], А. Розенгарт [18]).

Метою дослідження є локалізація широкого спектра можливостей нейросемантичного моделювання для аналізу репрезентації воєнного досвіду в сучасному українському літературному та цифровому (інтернет-дискурс) просторі.

Вищезазначене корелює з актуалізованою потребою у новій аналітичній парадигмі, у межах якої інтегрувалась гуманітарна рефлексія (осмислення) досвіду війни (через поняття пам'яті, свідчення, тіленості, символізму та іншого) з низкою інструментів нейромережевого моделювання семантичних структур. Окреслений підхід продуктивний щодо аналізу текстових засвідчень (репрезентацій) війни: зокрема, він дозволяє виявляти імпліфіковані смислові патерни (парадигми, тенденції та закономірності емоційних, етичних і когнітивних трансформацій у мові).

Відповідно значущим є дослідження (за допомогою зазначеного інноваційного інструментарію лінгвістичної та інших наук) механізмів вербалізації воєнної травми. Окрім того, значущим є виявлення шляхів її алгоритмізування та трансформації семантичних патернів у мовній полісистемі. Тобто того, як війна виформовує свою, самобутню "нейросемантику", в межах якої процеси творення і руйнування відбуваються паралельно.

Окреслена проблематика безпосередньо корелює з тематикою докторського дослідження автора, зосередженого на нейромережевому моделюванні процесів розпізнавання мовних маркерів категорій смислу й абсурду в політичному інтернет-дискурсі. Так, якщо для політичної комунікації дестабілізації смислів постає маніпулятивним механізмом, то у воєнному й травматичному контекстах – набуває екзистенційного й культурного виміру стаючи формою переживання й осмислення онтологічної реальності.

Так, побутування феномена війни пов'язане з самобутньою природою її медіаестетики. Саме у останній поєднуються когнітивна ретрансформація досвіду, естетико-моральна напруга засвідчення факту воєнних злочинів з процесом технологічної медіалізації пам'яті. Безпосередньо у художньому

вимірі українська література воєнного часу виформовує специфічну семантику фрагмента, тиші й перерваного діалогу (до прикладу, твори О. Забужко, С. Жадана та інших). Останнє прирівнює цю літературу до творчості представників Київської школи пейзажного живопису, у межах якої споглядальність і медитативність, символізм були ключовими складниками авторської манери її представників.

Підкреслимо продуктивність нейросемантичного аналізу корпусу текстів інтернет-дискурсу, який репрезентує таку закономірність: кодування травматичних смислів здебільшого пов'язане з низкою фізичних метафор (тілесність, простір, темрява, розрив та інші). Вищезазначені патерни, відтворювані у нейромережевих моделях за допомогою алгоритмів (до прикладу, Word2Vec та інших), представляють інтенсивність колективної емоційної напруги. Остання пов'язана також з поступовим відновленням смислової цілісності, а також питомої національної й мовної картин світу. Таким чином, програми для аналізу корпусів на кшталт AntConc репрезентативні щодо локалізації статистичних зв'язків між словами та іншої параметризації окреслених текстів. Натомість нейромережеві моделі локалізують кількісний вимір побутування текстових даних, а також латентні когнітивні траєкторії, за якими мова війни трансформується у мову відновлення, проходячи шлях від абсурду до смислу.

Отже, медіаестетика війни – неоднозначний феномен, актуалізований у межах війни смислів, які, своєю чергою, є відгалуженням інформаційної війни. Безпосередньо медіаестетика війни у сучасному українському інтернет-дискурсі пов'язана з актуалізацією літературної поетики, концептів пам'яті і травми, а також виформуванням особливої цифрової символіки. Нейросемантичне моделювання є дієвим і актуальним інноваційним інструментарієм, за допомогою якого виявляються імпліфіковані структури репрезентації травми у корпусах текстів інтернет-дискурсу.

Цей підхід інтегрує у собі гуманітарний та алгоритмічний підхід, відкриваючи нові перспективи осмислення феномена війни у культурному вимірі. У межах останнього семантика болю, страждання, страху та іншого трансформується у семантику спротиву, посилюючи національних дух українського народу та об'єднуючи його навколо спільної мети – перемоги над окупантом.

Таким чином, війна травма і пам'ять у сучасному цифровому світі є репрезентантами єдиної полісистеми когнітивно-семіотичних процесів, у яких чільне місце посідає мова. Остання є одночасно і полем бою (питомим засобом війни смислів), інструментом опору і засобом до відновлення покладених смислів. Внаслідок цього подальше дослідження окресленої проблематики пов'язане із синтезом філософії (аксіології, онтології тощо), лінгвістики (прикладної, обчислювальної та комп'ютерної), штучного інтелекту (машинне й глибоке навчання) й естетики (зокрема, медіаестетики). Відповідно, мовиться про міждисциплінарний дизайн, у центрі якого знаходиться людський досвід, відтворений у полісистемах даних і знаків.

Список використаних джерел: *Barthes R.* La mort de l'auteur. *Aspen*. 1967. № 5/6. *Scribd.com* : website. URL: https://tinyurl.com/267ax32r (date of application: 20.10.2025). *Baudrillard J.* Simulacres et simulation. Paris : Galilée, 1981. *Monoskop* : website. URL:

https://tinyurl.com/3phzzz2p (date of application: 20.10.2025). *Camus A.* Le mythe de Sisyphe. Paris : Gallimard, 1942. *Internet Archive* : website. URL: https://tinyurl.com/4uhs4pxh (date of application: 20.10.2025). *Clegg S.* The absurd as normal : Why megaprojects are decadent. *International Journal of Managing Projects in Business*. 2025. Volume 18, Issue 8. P. 100–111. DOI: https://doi.org/10.1108/IJMPB-04-2025-0137 *Emerald* : website. URL: https://tinyurl.com/2rsvjux6 (date of application: 20.10.2025). *Deleuze G.* Différence et répétition. Paris : Presses Universitaires de France, 1968. *Scribd.com* : website. URL: https://tinyurl.com/3n3jsfn8 (date of application: 20.10.2025). *Deleuze G., Guattari F.* L'Anti-Œdipe. Paris : Les Éditions de Minuit, 1972. *University of Pennsylvania* : website. URL: https://tinyurl.com/48nj5bvs (date of application: 20.10.2025). *Deleuze G., Guattari F.* Mille plateaux. Paris : Les Éditions de Minuit, 1980. *Palimpsestes* : website. URL: https://tinyurl.com/mpa6zphn (date of application: 20.10.2025). *Dellamary L. E. L.* Dissipative representations: A non-dualist approach to language and identity. *OSF* : website. URL: https://tinyurl.com/mry5jye9 (date of application: 20.10.2025). *Derrida J.* L'écriture et la différence. Paris : Seuil, 1967. *University of Pennsylvania* : website. URL: https://tinyurl.com/bdz25hnk (date of application: 20.10.2025). *Fairclough N.* Critical discourse analysis : The critical study of language. London & New York : Longman, 1995. *Felsemiotica* : website. URL: https://tinyurl.com/2477j3th (date of application: 20.10.2025). *Foucault M.* Les mots et les choses. Paris : Gallimard, 1966. *Internet Archive* : website. URL: https://tinyurl.com/34jt9cmb (date of application: 20.10.2025). *Heidegger M.* Sein und Zeit. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1927. *Internet Archive* : website. URL: https://tinyurl.com/395n543z (date of application: 20.10.2025). *Kristeva J.* La révolution du langage poétique. Paris : Seuil, 1974. *Charles University* : website. URL: https://tinyurl.com/yuvmhxey (date of application: 20.10.2025). *Lakoff G., Johnson M.* Metaphors we live by. Chicago & London : The University of Chicago Press, 1980. *Lakoff G., Turner M.* More than cool reason : A field guide to poetic metaphor. Chicago & London : The University of Chicago Press, 1989. *Piccarella J.* Text impediments : Constructions and deconstructions of textual voice in literary theory and experimental literary practice (Doctoral dissertation, State University of New York at Binghamton). 2025. *ProQuest* : website. URL: https://tinyurl.com/bd57vc7m (date of application: 20.10.2025). *Read S.* Maximum satisfaction : A postmodern exploration of hyperreality, simulacra, and the digital commodification of experience (Doctoral dissertation, Cardiff Metropolitan University). 2025. *Figshare* : website. URL: https://tinyurl.com/2mxx6v28 (date of application: 20.10.2025). *Rosengart A.* Meaning in the age of absurdity. Amitai Rosengart, 2024. *Google Books* : website. URL: https://tinyurl.com/svvnsasm (date of application: 20.10.2025). *Wittgenstein L.* Tractatus logico-philosophicus. London : Kegan Paul, 1921. *Charles University* : website. URL: https://tinyurl.com/mpva8uzm (date of application: 20.10.2025). *Wittgenstein L.* Philosophical investigations. Oxford : Blackwell, 1953. *Internet Archive* : website. URL: https://tinyurl.com/5y2kyuhv (date of application: 20.10.2025).

Євген КАСАТКІН
полковник, старший науковий співробітник
Науковий центр Сухопутних військ
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів, Україна)
Електронна пошта: Ydjinkas@gmail.com
Володимир СКИДАНЕНКО
науковий співробітник
Науковий центр Сухопутних військ
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів, Україна)

Електронна пошта: Vvrobotanvtro@gmail.com

МИСТЕЦТВО ТА НАРАТИВ ВІЙНИ: ДЕКОНСТРУКЦІЯ РОСІЙСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ МІФІВ У КОНТЕКСТІ ГУМАНІТАРНОЇ АГРЕСІЇ

“Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову.”
Ліна Костенко

Анотація. Розглядається російська культурна експансія як складова гуманітарної агресії проти України, що реалізується через мистецтво, літературу, кінематограф, поп-культуру та церковну естетику. Визначено особливості формування імперських міфів, які легітимізують насильство, сакралізують війну та виправдовують геноцид. Простежено основні механізми культурної війни, що ведеться Росією у символічному, смисловому та духовному вимірах. Здійснено деконструкцію цих міфів і представлено українську культурну відповідь як акт оборони, спротиву й моральної контратаки. Показано роль мистецтва у формуванні національної стійкості та морально-психологічної єдності суспільства, особливо у системі Сил територіальної оборони України.

Ключові слова: гуманітарна агресія, культурна війна, мистецтво, пропаганда, “русский мир”, деколонізація, моральна стійкість, Сили територіальної оборони.

Постановка проблеми. Одинадцятий рік триває гібридна війна росії проти України, четвертий рік – повномасштабна збройна агресія. Ця війна має не лише воєнно-політичний, а насамперед цивілізаційно-гуманітарний характер. Її фронти проходять через мову, культуру, пам’ять і символи – через саме уявлення про людину, свободу, добро і зло.

Аналіз останніх досліджень. Проблема російської культурної експансії досліджується у працях Є. Магди, В. Єрмоленка, Т. Снайдера, Г. Почепцова, Ю. Андруховича, а також у концепції деколоніальної критики (E. Said, H. Bhabha, G. Spivak).

Проте, системна деконструкція російських художніх міфів як складової гуманітарної агресії поки що залишається малодослідженою, особливо у контексті воєнного часу та діяльності військових частин і підрозділів Сил територіальної оборони, які, в силу особливої специфіки свого законодавчого призначення, залучені до культурно-просвітницьких ініціатив.

Метою дослідження вбачається виявлення основних наративів російського мистецтва як інструменту імперської пропаганди та гуманітарної агресії, проаналізувати їх художню структуру й запропонувати українську культурну відповідь як чинник духовного спротиву і консолідації нації.

Ворог – російська федерація вибудувала систему гуманітарної агресії, у якій мистецтво стало зброєю. Імперський наратив транслюється через фільми, літературу, музику, сакральне мистецтво, телебачення. Його мета – легітимізувати війну як форму “відновлення справедливості” і “божественної місії Росії” [4; 5].

Українська культура, на відміну від агресора, діє в обороні. Вона формує контрнаратив гідності, свободи і людяності, що водночас стає наступальною зброєю у сфері сенсів. Мистецтво перестає бути лише естетикою – воно перетворюється на форму духовного спротиву, мобілізації та національної самоідентифікації [8; 9].

Сьогодні російське мистецтво посідає чітке місце інструменту гуманітарної агресії. Імперська культурна традиція росії впродовж століть відтворювала міф про “месіанський народ”, покликаний нести “істину” іншим.

Від Пушкіна та Достоєвського до Міхалкова і Прілєпіна тягнеться нитка естетизації насильства.

Так, російський кінематограф останніх десятиліть – від “Брат” “Брат 2” Балабанова до “Криму” Аксенова і “Донбасс Окраина” Давлетьярова – є лабораторією імперського відродження через екран, а героїзація агресора подається як “визволення”.

Російська література від Достоєвського до сучасних воєнних романів формує наратив “великої провини світу перед росією”. Достоєвський у “Щоденнику письменника” проголошує моральне право Росії “виховувати народи”, Солженіцин – “повернути руську велич”, а сучасний “богоборець” Захар Прілєпін, транслює апологію війни як духовного випробування.

Така літературна лінія стає гуманітарною зброєю тривалої дії: вона не лише формує світогляд, а й легітимізує насильство як “вищу форму духовності”.

У церковному мистецтві - ікони із зображенням ракет і “воїнів Донбасу” – створюють теологічний культ насильства [5; 7], стиль головного храму збройних сил росії – патріаршого собору Воскресіння Христова – це не лише релігійна естетика, а військово-теологічна пропаганда.

Церковне мистецтво виконує роль своєрідного “морального штурмовика”: воно перетворює війну на місію, а імперію – на Церкву. Так формується ідеологема “Святої Русі”, у якій поєднуються теократія, насильство й православна естетика покори.

Це не просто мистецькі явища – це форма психічного зараження масової свідомості, де війна подається як природний стан світу. Так вибудовується естетика “святої війни”, що слугує моральним виправданням геноциду.

У поєднанні з концепцією неоєвразійства ідеолога російського фашизму О.Дугіна щодо створення “євразійської наддержави” за рахунок поглинання “сусідів”, цей “ідеологічний компот” формує надзвичайно небезпечну вибухову суміш підриву повоєнної архітектури Європи.

Українська ж культурна відповідь формує мистецтво як оборону, оскільки вона, ця культура, сповідує естетику життя, не смерті та, у відповідь на ці хвилі каламутної ненависті, здійснює деколонізацію художньої свідомості.

У літературі – твори О. Забужко, С. Жадана, В. Лиса, І. Карпи – фіксують досвід виживання і відродження нації.

У візуальному мистецтві – проєкти “Ікони на ящиках від набоїв”, “Ukraine. The Best” – створюють нову сакральність, побудовану на правді та гідності.

Кінематограф ("Довбуш", "Мирний-21", "Снайпер. Білий ворон") перетворює війну на моральну драму людини, а не на політичний сюжет.

Кожен художній жест стає елементом контрнаступу у сфері сенсів – обороною національної суб'єктності [8].

Це не лише творчий процес, а моральна мобілізація нації: відновлення пам'яті, усвідомлення власної історії, повернення голосу колонізованому суб'єкту.

На відміну від домінуючого настрою ненависті та злоби, що панує у сучасному провладному мистецтві рф, у т.ч., і в галузі поп культури, український аналогічний сегмент відрізняється гумором, жартівливим ставленням, що свідчить про на порядок вищий рівень психічного здоров'я української нації. Вислів "Сміємось – значить, не здаємось" став загальноприйнятим гаслом інтелектуального спротиву останніх років.

Слід визнати, що попри величезну мобілізацію митців, у культурному просторі України залишаються проблемні явища.

Так, телемарафон, що продовжується в єдиному форматі, втратив суспільну динаміку й не виконує більше функцій єднання. Переважання одноманітного емоційного тону, дефіцит культурного аналізу, зниження якості журналістських стандартів створюють ефект втоми та інформаційної апатії.

Водночас, справжнє відродження сенсів відбувається "знизу" – у фронтових громадах, на виставках волонтерських художників, у літературних ініціативах ветеранів. Це доводить: жива культура завжди сильніша за централізовану пропаганду.

З огляду на цей нюанс органи військового управління, військові частини і підрозділи Сил територіальної оборони у контексті інтелектуального спротиву виконують просвітницьку місію, підтримуючи культурні ініціативи на місцях, сприяючи патріотичному вихованню молоді, співпрацюючи з митцями, що фіксують досвід війни у творчості.

Збройні Сили України та їх елемент - Сили територіальної оборони (ТрО), інші складові сил оборони держави (ІССО) як зріз усього українського суспільства, одночасно і продукують і потребують культури, як компоненту морально-психологічної стійкості.

В свою чергу, Сили ТрО – це не лише воєнна структура, а місце дотику армії й громади. У підрозділах ТрО відбувається унікальна взаємодія культурних, освітніх і військових практик, серед яких: організація патріотичних виставок, фотовітрин, локальних музеїв; співпраця з митцями, які документують фронтовий досвід; підтримка культурно-просвітницьких ініціатив у громадах; збереження та відтворення історичної пам'яті через символіку, традиції, військові ритуали.

Звичайно, частини і підрозділи ТрО у цій практиці не унікальні. Залучення культурних програм, івентів, емоційно-психологічних заходів у загальній системі психологічної підтримки персоналу стає сталою практикою діяльності усіх військових формувань ЗС України та інших складових СБтаСО.

У цьому сенсі культура стає елементом бойової стійкості. Психологічна підтримка військовослужбовця, ветерана, члена сім'ї захисника чи захисниці – це не лише слова психолога, молитва капелана, а й присутність сенсу: пісні, поезії, образу дому, історії. Саме тому ТрО є структурою, де культурна

ідентичність набуває практичного виміру – вона допомагає воїну вистояти, а громаді – зберегти людяність [3; 4].

У протистоянні російським наративам гуманітарної агресії мистецька деколонізація формує стратегію гуманітарної безпеки. У цій стратегії українське мистецтво виконує функцію деколонізації свідомості.

Йдеться не лише про відмову від російських текстів, а про створення власного гуманітарного простору, в якому українська мова, пам'ять і символи стають основою національної безпеки.

Деколонізація – це не культурна мода, це актуальна форма стратегічного захисту унітарної української держави.

Деколонізація дозволяє очистити духовний простір від міфів імперії, сформувати нову архітектуру ідентичності, у центрі якої – людина, громада, воїн-захисник [2; 6].

Російська культурна пропаганда є ключовим інструментом гуманітарної агресії, що легітимізує війну через естетику сакрального насильства.

Українське мистецтво протидіє цьому наративу, створюючи гуманістичну естетику свободи, гідності та пам'яті.

Сили територіальної оборони відіграють унікальну роль у поєднанні культури та оборони, забезпечуючи морально-психологічну стійкість громад.

Деколонізація культури – це стратегічна складова гуманітарної безпеки, без якої неможливе довготривале існування нації.

Перемога у культурній війні – це перемога за сенси, за право бути собою, за право називати речі своїми іменами.

Список використаних джерел: *Андрухович Ю.* Лексикон інтимних міст. К.: Меридіан Черновіц, 2021. *Бгабга Г.* Нація і нарація. – Львів: Видавництво УКУ, 2020. *Єрмоленко В.* Плинні ідеї: нариси інтелектуальної історії. К.: Темпора, 2022. *Магда Є.* Гібридна агресія: основи протидії. К.: НІСД, 2017. *Почепцов Г.* Смисли і війни: Україна і Росія у просторі медіа. К.: ДУІТ, 2023. *Said E.* Culture and Imperialism. London: Vintage Books, 1994. *Snyder T.* The Road to Unfreedom. New York: Tim Duggan Books, 2018. *Забужко О.* Планета Полин: вибрані есеї 2015–2022. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. *Жадан С.* Небо над Харковом. Харків: Віват, 2023.

Оксана ЛАСТОВСЬКА
кандидат історичних наук
Завідувач сектору "Музей "Золоті ворота"
Національний заповідник "Софія Київська"
(м. Київ, Україна)
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-6884-6182
Електронна пошта: lastov3@ukr.net

КИЇВСЬКІ ЗОЛОТІ ВОРОТА ЯК СИМВОЛ МОГУТНОСТІ ДЕРЖАВИ В ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Анотація. У роботі розглядається питання про символізм в історичних джерелах (давньоруських пам'ятках, записках мандрівників, народній творчості, геральдиці) Золотих воріт XI ст. у Києві як образу могутності держави. Зокрема, на це вказують "Слово про закон і благодать" київського

митрополита Іларіона, "Повість минулих літ", хроніка Галла Аноніма, легенда про київського богатиря Михайлика тощо. Наголошується також на тому, що і підкорення Золотих воріт в історичних джерелах розглядалося як символ підкорення могутності Києва. Щодо легенди про Михайлика, то висловлюється думка, що в ній відновлення Золотих воріт можна розглядати як символ відновлення державності.

Ключові слова: Золоті ворота, Київ, Русь, символ, могутність, держава, історичне джерело.

Постановка проблеми. Символ, як відомо, є умовним відображенням чи образом певної ідеї чи думки. І з давніх часів, символи поширюються на різні аспекти розвитку суспільства чи життя окремої особистості. Зрештою в символах відображається і держава як політична система певних відносин чи навіть уявлення про цю систему. В історії України, можна вважати, Золоті ворота як пам'ятка оборонного зодчества XI століття також виступали як символ державності. Свідченням цьому є історичні джерела та інформація, в якій вона представляється спочатку як символ могутності київських князів, а потім, вже в народній творчості, як символ відновлення держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема Золотих воріт неодноразово ставала предметом наукових досліджень ще від XIX століття. Найбільш відомою стосовно неї є монографія відомого історика С. Висоцького [1], опублікована ще у 1982 році, а потім перевидана у 2000 р. вже українською мовою. В останні десятиліття також бачимо цілий ряд праць, серед яких слід відзначити публікації В. Корнієнка, О. Ластовської, Н. Нікітенко та ін.

Мета даної публікації полягає у з'ясуванні символізму Золотих воріт в історичних джерелах та пов'язаності його із могутністю держави.

Вперше Золоті ворота як цілком ясний символ могутності Русі з'являються одразу ж після своєї побудови в XI столітті. Завдячуємо цим київському митрополиту Іларіону, котрий у своєму відомому творі "Слово про закон і благодать" називає їх "великими". Прославляючи Ярослава Мудрого Іларіон написав: "Він славний город твій Київ величчю, як вінцем, обклав і доручив людей твоїх і город святій всеславній, скорій до помочі християнам Святій Богородиці, їй він і церкву на великих воротях звів на честь першого Господського празника – Святого Благовіщення, аби благословення, що його архангел дав дівиці, було і городу сьому". Як доводить Н. Нікітенко, "це урочиста проповідь, складена на літургійний текст, що читався на Кіріопасху, коли стався повний збіг Благовіщення і Великодня. За Ярослава така рідкісна знаменна подія відбулася лише 25 березня 1022 р., і саме тоді Іларіон виголосив своє "Слово" [7].

Спорудження церкви Благовіщення над Золотими воротами в часи Русі символізувало захист для всього Києва. Оскільки ж Київ був стольним містом для київського князя, то так само воно символізувало і захист для всієї держави.

Далі вже основним писемним джерелом до історії Золотих воріт стають давньоруські літописи, передовсім "Повість минулих літ", створена на початку XII ст. Тут відзначається роль Ярослава Мудрого у розбудові Києва,

будівництві Софійського собору та Золотих воріт [8, с. 240/241]. Особливо тут відмічається і побудова Благовіщенської церкви: "…Цей же премудрий князь Ярослав для того поставив церкву Благовіщення на Золотих воротах, щоб завжди приносити тому городу радість святим Благовіщенням Господнім і молитвою святої Богородиці і архангела Гавриїла".

Так само як Золоті ворота були символом могутності для Русі, так само вони виступали символом могутності і для завойовників, котрі вважали, що цей символ повинен впасти під їх натиском і таким чином вони стануть володарями Києва. Так, майже одночасно із появою твору Нестора-літописця вони стали об'єктом уваги у тогочасній польській традиції, коли польський хроніст Галл Анонім, котрий помер бл. 1116 р., вперше оприлюднив відомий польський переказ про меч Щербець. Розповідаючи про взяття Києва Болеславом І Хоробрим, він записав: "А Болеслав, не зустрівши жодного спротиву, увійшов до міста, великого і багатого, оголеним мечем вдарив у золоті ворота. Супутникам же своїм, котрі здивувалися, навіщо він це зробив, з уїдливим сміхом сказав: "Як в цей час меч мій вражає золоті ворота міста, так наступної ночі буде обезчещена сестра самого боягузливого із королів, котрий відмовився видати її за мене заміж; але вона поєднається з Болеславом не законним шлюбом, а тільки один раз, як наложниця, і цим буде відомщена образа, нанесена нашому народу, а для руських це буде ганьбою і безчестям". Так він сказав і підтвердив слова справами" [2, с. 36].

Аналогічний за суттю переказ наводить і історик М. Грушевський, але він стосується вже половецького хана Боняка, який також "рубав шаблею київські Золоті ворота" [3, с. 83], а син його – Севенч Бонякович – також мав таку мрію "рубнути Золоті ворота, як його батько рубав", але в результаті нападу на Київ у 1151 році сам був убитий [3, с. 180].

Як бачимо, в давньоруські часи для завойовників було важливим показати свою владу над Києвом і Руссю саме захопивши Золоті ворота і здійснивши символічний акт рубання мечем.

Як символ могутності, хоч і колишньої, Золоті ворота залишалися і для пізніших іноземних мандрівників, котрі їх порівнювали із минулою величчю Києва. Польський дипломат Рейнгольд Гейденштейн (1553-1620), побувавши тут у 1596 р., відмітив свої враження наступним чином: "…Залишились однак пам'ятки минулої величі: стіна навколо міста, а в ній ворота старовинної структури, всі позолочені і такі високі, що дві повозки, поставлені одна на одну, не досягають їх вершини" [10, с. 23]. А ще через майже 60 років у такому ж ракурсі записує свої враження і сирійський мандрівник архідиякон Павло Алеппський (1629-1669): "Знай, що древнє місто Київ було тут, і до сих пір помітні сліди його воріт, земляних валів і ровів. До сих пір уціліли в ньому великі ворота з кам'яною баштою, що називаються Золотими, бо вони були позолочені. Їх спалили татари в останній час, коли напали на це місто раптово і спалили його. Місто було прекрасне" [9, с. 85; 10, с. 72-73].

Відгомін символізму Золотих воріт як колишньої могутності Русі можемо зустріти ще й через використання їх образу в геральдиці – у французькій та польській. Першу представляє, зокрема, Клод Параден (1510-1573) [11, p. 77; у

тексті книги ця сторінка помилково позначена як 93], котрий опублікував в Ліоні у 1561 р. зображення герба Анни Ярославни, королеви Франції, дочки Ярослава Мудрого, одним з елементів якого виступають саме Золоті ворота (в усякому разі, на цьому наполягав відомий історик Ілько Борщак та деякі інші вчені). А другий – польські геральдисти Шимон Окольський (1580-1653) [14, p. 381] та Каспер Нєсєцькі (1682-1744) [13, с. 211], котрі оприлюднили інформацію про герб "Овада", на якому також були зображені Золоті ворота в пам'ять про похід польського короля Болеслава Хороброго на Київ.

Варто звернути увагу і на символізмі відновлення могутності Києва шляхом побудови Золотих воріт, на якому наголошував відомий український церковний діяч Інокентій Гізель, котрий писав: "Ярослав Володимирович… ворота градські кам'яні з дверми золотими, розореними Болеславом, обновив і відремонтував, на воротах же церкву Благовіщення Пресвятої Богородиці побудував, задля того, аби від тих воріт завше радість і благі вісті до нього у град входили" [5, с. 68].

Одним із проявів символізму могутності київських Золотих воріт стала легенда про Михайла Семилітка. Вперше вона фіксується у 1845 році як у Києві, так і в різних населених пунктах на Київщині. Відкривачем цієї легенди вважається польський дослідник Міхал Грабовський (1804-1863). Як відомо, він був уродженцем Волині і значну частину свого життя провів на Правобережній Україні, досліджуючи місцеву історію, пам'ятки, перекази тощо. Сам він зазначав, що почув легенду про Золоті ворота навесні 1845 року, вивчаючи стародавній вал неподалік села Копачіва (нині – це село Обухівського району Київської області) поблизу річки Стугни [12, 160-161].

Легенда, що була зафіксована Міхалом Грабовським, Пантелеймоном Кулішем та іншими, і яка найбільш поширена, достатньо проста за своїм змістом. В узагальненому переказі сучасного українського вченого Євгена Нахліка, здійсненому у 1999 році, ця легенда звучить наступним чином: "Князь Михайлик, молодий лицар (семиліток), – це одна з богатирських постатей українського героїко-легендарного епосу. За народною легендою, що налічує кільканадцять варіантів, татари, обступивши військом княжий Київ і бачачи, що їм не оволодіти містом, поки його захищає чудодійний богатир Михайлик, поставили перед киянами вимогу: віддати їм незвичайного лицаря, інакше вони зруйнують місто. Порадившись, малодушна київська громада одностайно погодилася. Ображений і засмучений такою "поганою" (у деяких буквальних записах прямо: "гов...ною") радою киян, Михайлик сів на свого чарівного коня, узяв київську святиню – Золоті ворота на спис (ратище або до стремен) та й поїхав до Царгорода. Закінчується легенда есхатологічним мотивом: мовляв, слушного часу Михайлик повернеться до Києва і поставить Золоті ворота на властиве їм місце" [6].

Відомий історик Михайло Грушевський Легенду про Михайлика і Золоті ворота детально розглянув у своїй "Історії української літератури", що була надрукована у Львові (1923). Він вважав, що у цьому творі найяскравіше відобразилася ідея богатирської оборони Києва "як символ всієї княжої Київської Руси" [4, с. 233–257].

Разом з тим, слід зауважити, що завершення легенди про Михайлика, яке стосується його повернення, а разом з ним, і Золотих воріт, до Києва символізує собою відновлення могутності Києва, відновлення державності.

Золоті ворота від самого початку їх створення в XI столітті розглядалися як символ могутності Києва і, відповідно, держави, уособленням якої виступав київський князь. Золоті ворота як символ могутності виступають вже у творчості київського митрополита Іларіона, в його праці "Слово про Закон і благодать", а пізніше у "Повісті минулих літ", в записках іноземних мандрівників та у народній творчості (зокрема в легенді про Михайлика). Особливо слід звернути увагу також на польську традицію представлення символізму Золотих воріт через легенду про захоплення Києва польським королем Болеславом. Крім того, символізм Золотих воріт відображається і в геральдиці, зокрема у гербі Анни Ярославни, створеному у XVI ст. французьким геральдистом Клодом Параденом.

Список використаних джерел: *Высоцкий С.* Золотые ворота в Киеве. Киев, 1982. 128 с. *Галл Аноним.* Хроника и деяния князей или правителей польських. Москва, 1961. 171 с. *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. II. Київ, 1992. 640 с. *Грушевський М.* Історія української літератури. Т. 4. Кн. 1. Київ, 1994. 336 с. *Жиленко І.* Синопсис Київський. *Лаврський альманах.* Вип. 6. Київ, 2002. 194 с. *Нахлік Є.* Легенда про Золоті ворота в Києві у варіантах М. Грабовського і П. Куліша. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 1999. Вип. 27. С. 67-78. *Никитенко Н.Н.* Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: Историческая проблематика. Киев, 1999. 294 с. Повість врем'яних літ. Пер. В. Яременка. Київ, 1990. 558 с. Путешествие антиохийского патріарха Макария в Украину в середине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. Киев, 1997. 159 с. Сборник материалов для исторической топографи Киева и его окрестностей. Киев, 1874. 417 с. Alliances généalogique des roi set princes de Gaule, par Claude Paradin. 2e édition. Tournes, 1606. 1042 p. *Grabowski M.* O gminnych ukraińskich podaniach. *Rubon.* Tom VI. Wilno, 1845. S. 145-219. *Niesiecki K.* HerbarzPolski. T. VII. Lipsk, 1841. 582 s. *Okolski S.* Orbis Poloni. T. II. Cracoviae, 1643. 672 p.

Ольга ПЕТРЕНКО-ЦЕУНОВА
PhD в галузі гуманітарних наук (Філологія)
старша викладачка кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
(м. Київ, Україна)
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-3262-7866
Електронна пошта:ol.petrenko@ukma.edu.ua

МІЛІТАРНА ТРАДИЦІЯ ЯК ОСНОВА ІДЕНТИЧНОСТІ В ПОЕЗІЇ ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. Доповідь досліджує поезію української Празької школи (1920–1930-ті роки) з погляду свідомого конструювання національної ідентичності в умовах втрати державності. Поети-ветерани, що опинились у вимушеній еміграції, апелювали до мілітарної традиції (Русь, Гетьманщина, Українська революція) для формування героїчного наративу. У їхній творчості

переосмислено епізод історичної поразки 1921 року як програну битву, але не програну війну. Дослідження виявляє, як у поезії локуси національної травми (Калка, Берестечко, Батурин, Крути, Базар) ставали водночас символами стійкості. Використовується методологія студій пам'яті та ідентичності, просторової поетики.

Ключові слова: мілітарна традиція, героїчний наратив, національна ідентичність, українська література, модернізм.

Постановка проблеми. Війни та збройні конфлікти є каталізаторами трансформації національної ідентичності та джерелом мілітарної культури. Сучасна російсько-українська війна, що триває, актуалізує питання про стійкість національного духу в умовах історичних випробувань. З огляду на це, важливим є звернення до спадщини українських інтелектуалів та митців, які осмислювали мілітарний досвід у культурно-історичному контексті минулого України.

Празькою школою української поезії називають середовище митців, що після Української революції та Війни за незалежність 1917–1921 років вимушено опинились в еміграції у Центрально-Східній Європі. Чимало з них (Юрій Дараган, Євген Маланюк, Юрій Липа, Леонід Мосендз, Галина Мазуренко) мали ветеранський досвід, перебували в польських таборах для інтернованих вояків УНР, а згодом замешкали у Варшаві або Празі, не маючи змоги повернутися на окуповану Батьківщину. Молодші представники Празької школи (Олег Ольжич, Іван Ірлявський, Олена Теліга) долучилися до боротьби за Українську державу вже під час Другої світової війни як учасники Організації українських націоналістів.

Їх об'єднувала спільна світоглядно-естетична програма: поети Празької школи свідомо конструювали національний наратив, використовуючи героїчні образи української історії. Їхня творчість демонструє унікальний приклад, коли в ситуації історичної поразки не виникає занепадницьких настроїв, а навпаки – інтенсивно формується державницький світогляд.

Дослідницька проблема полягає у виявленні механізмів, за допомогою яких поети трансформували травматичний досвід у фундамент для майбутньої суб'єктності нації, використовуючи для цього образи мілітарної традиції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль поезії Празької школи у формуванні національного наративу була предметом уваги літературознавців М. Ільницького [2], Ю. Коваліва [3], В. Моренця [4], О. Омельчук [5], В. Просалової [6], які обґрунтували "філософію чину" як світоглядну основу Празької школи.

Студії пам'яті, ідентичності та просторової поетики [1, 7, 10] дають змогу розширити методологію для виявлення механізмів конструювання національного наративу через мілітарні образи.

Метою доповіді є аналіз механізмів використання української мілітарної традиції як основи для формування героїчного наративу та національної ідентичності у поезії Празької школи.

У поезії Празької школи (1920–1930-ті роки) мілітарна традиція виконувала функцію культурного коду для конструювання національної ідентичності в умовах еміграції та втрати державності. Поети свідомо протиставляли сучасну політичну поразку величі символічного минулого, використовуючи мілітарні образи як інструмент “наратії нації” (за Г. Бгабгою [8]).

Образи княжих дружинників часів Київської держави були інтегровані в поетичний світ як модель, що засвідчує історичну тяглість української державності, яка мусить бути відновлена. Мілітарний елемент Русі слугував для геополітичної проєкції та доказу права нації на політичну суб’єктність. Поети конструювали традицію (за Е. Гобсбаумом [9]), щоб надати сенсу боротьбі в умовах втраченої держави.

Козацтво як центральний елемент української ідентичності XIX століття переосмислене в Поезії празької школи з урахуванням творчих пошуків модернізму (протиставлення городового козацтва й Січі, критика руїнництва та розбрату, античні конотації українського бароко). Історичний досвід Гетьманщини відрефлексований крізь призму формування воїнської етики та національного характеру. Образ козаччини у творчості Празької школи був позбавлений романтичної ідилії, натомість просував “філософію чину” та ідею активної дії навіть після ситуативної поразки.

Інтеграція цих історичних епізодів у загальний національний наратив створювала героїчний канон, який забезпечував психологічну стійкість у вигнанні. Цей наратив протидіяв комплексу меншовартості та загрозі асиміляції.

Вагомим прийомом у творчості Празької школи була трансформація травматичного досвіду історичних поразок (Калка, Берестечко, Батурин, Крути, Базар) через призму героїчного коду. У такий спосіб переосмислювався віктимний наратив нації-жертви історичних обставин і формувався альтернативний – проактивний, героїчний, державницький.

Таким чином, мілітарний досвід минулого перетворювався на моральний імператив для нової генерації. Поети Празької школи використовували мілітарні традиції як наріжні елементи колективної пам’яті.

Празької школи була не просто художнім відображенням емігрантського досвіду, а свідомим культурним проєктом із позиціонування мілітарної традиції як основи національної ідентичності.

Це приклад трансформації травматичного досвіду історичної поразки у фундамент для майбутньої суб’єктності. Шляхом аналізу механізмів конструювання героїчного наративу доведено, що поети використовували мілітарну традицію (Русь, Гетьманщина, Українська революція) як культурний код для засвідчення історичної тяглості української державності, створення воїнської етики на противагу занепадницьким настроям емігрантського побуту.

Переосмислення історичних трагедій минулого в колективній пам’яті перетворювало їх на символи стійкості та героїки, що забезпечило перехід від віктимного наративу нації-жертви до проактивного, державницького мислення.

Встановлено, що мілітарний елемент виконував для поетів Празької школи функцію стратегічної відповіді на політичну поразку, формуючи цілісний світогляд покоління. Культурне осмислення мілітарної традиції має провідне значення для збереження національної ідентичності та ментальної стійкості в умовах тривалого воєнного протистояння, підтверджуючи актуальність наративів, сформульованих поетами Празької школи, у сучасних українських реаліях.

Список використаних джерел: *Андерсон Б.* Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. *Ільницький М.* Від "Молодої Музи" до "Празької школи". Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. *Ковалів Ю.* "Празька школа": на крутосхилах "філософії чину". Київ: Бібліотека українця, 2001. *Моренець В.* "Празька поетична школа" // Оксиморон: літературознавчі статті, дослідження, есеї. Київ: Аграр Медіа Груп, 2010. С. 42–63. *Омельчук О.* Літературні ідеали українського вісниківства. Київ: Смолоскип, 2011. *Просалова В.* Текст у світі текстів Празької літературної школи. Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. *Assmann J.* "Collective Memory and Cultural Identity" // New German Critique. No. 65 (1995). P. 125-133. *Bhabha H. K.* The Location of Culture. London: Routledge, 1994. *Hobsbawm E. and Ranger T.* The Invention of Tradition. Cambridge University Press, 1983. *Nora P.* Les lieux de mémoire. Paris: Gallimard, 1997.

Тетяна САЩУК
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент
Доцент кафедри соціальних комунікацій
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-0758-2045
Електронна пошта: sashchuk@knu.ua

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОГО КОНТЕНТУ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У дослідженні визначаються особливості формування молодіжного контенту з урахуванням потреб і запитів аудиторії та впливу на ці потреби повномасштабної війни. На основі цього підходу здійснено огляд сучасних трендів тематики й проблематики молодіжного контенту та окреслено значимість цих трендів для розвитку медіасередовища, їх вплив на соціальні процеси.

Ключові слова: молодіжний медіаконтент, молодіжна аудиторія, проблемно-тематична модель молодіжного контенту.

Постановка проблеми. Сучасний медіаконтент для молоді становить окремий сегмент медіадискурсу, який має свої особливості створення та розвитку в системі медіадіяльності та специфічні характеристики продукування і розвитку, що зумовлюються інформаційними потребами і звичками аудиторії. Передовсім варто говорити про канали сприймання інформації – соціальні медіа

та тип контенту – відео і аудіоформати, які домінують у сприйманні. Не останнім чинником, що формує споживання медіаконтенту, є і готовність аудиторії споживати контент різними мовами, зокрема рівень володіння, наприклад, англійською мовою у молодіжному середовищі значно вищий, аніж в інших вікових груп суспільства, що поряд із високим рівнем володіння ІТ-технологіями впливає на екстериторіальність та глобалізаційний характер споживаного контенту.

Всі ці особливості визначають вимоги та виклики для інформації й інших медіаматеріалів, які споживаються молодіжною аудиторією. Як наслідок – проблема формування молодіжного контенту кваліфікується, перш за все, у площині високої конкуренції цього контенту національного походження з медіаповідомленнями, створеними користувачами з інших країн, які охоплюють глобальні тенденції розвитку соціуму: від культури і моди до технологій і трендів соціального поступу в різних проєкціях такого поступу – поряд із явищами субкультури, інтерес молоді викликають процеси, що пов'язані з глобальною політикою, правами людини, особливо в частині соціальних ролей та гендерних прав і свобод, економікою (від криптовалют до моделей індивідуальної фінансової незалежності) тощо. Фактично, ключовою проблемою сучасного контенту для молоді є ситуація конкуренції актуальної інформації в системі формування картини дійсності, а, отже, важить не тільки і не стільки сприймання інформації, продукованої національною медіасистемою, як роль цієї інформації у формуванні особистості та вплив її на розвиток соціальних пріоритетів і процесів, які й визначатимуть за деякий час цінності та тренди соціального поступу. Важливість цієї проблеми зумовлюється ще й тим, що споживана сьогодні молодіжною аудиторією інформація, визначені нею як пріоритетні ідеї та смисли вже завтра ляжуть в основу нової соціальної парадигми для того суспільства, яке буде будувати нинішня молодь. І цей соціально-інформаційний бекграунд значною мірою відрізнятиметься від контекстів та смислів, які формує, наприклад, нинішнє покоління соціально активних громадян, відрізнятиметься насамперед в тому, що медійні контексти, споживані в період розвитку і становлення особистості сформують (і формують вже) картину дійсності, помітно відмінну від уявлень про соціальні процеси у 30-ти чи 40-річної нинішньої аудиторії медій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика формування молодіжного контенту як особливого виду повідомлень, які мають значний вплив на розвиток соціального середовища досліджена вкрай мало, і точно – недостатньо. Публікації науковців та практиків, які дають оцінку молодіжному контенту [1–5] більшою мірою спрямовані на визначення трендів та особливостей формування реакцій молодіжної аудиторії на контент [1, 3, 5] або часткові випадки розуміння контенту, як у згаданій публікації Н. Мраки [4] та інших роботах дослідниці. Окрему частину досліджень становлять праці, які розглядають роль медіакомпетенцій в частині актуалізації неформальної освіти, наприклад [2], цей науковий інтерес – актуальний і значимий, особливо з урахуванням процесів самоосвіти та підвищення компетентності в окремих

сферах діяльності на основі відкритих освітніх систем, що є досить популярним і помітним явищем у середовищі сучасної молоді.

Мета. У нашому дослідженні метою є означення ключових особливостей та напрямків формування медіаконтенту, цікавого сучасній молоді, конкурентного в умовах глобалізованого медіаспоживання з одного боку і в умовах повномасштабної війни – з іншого.

Згадані вище вступні зауваги відображають загальні особливості та умови, в яких формується сучасний молодіжний медіаконтент. Для української молоді в умовах повномасштабної війни додаються ще й аспекти пов'язані з усвідомленням війни та контекстами соціального плану, що породжені війною, тому проблемно-тематична палітра актуалізації молодіжного контенту буде дещо іншою, аніж, скажімо, в Західній Європі чи Південній Америці.

Важливою особливістю молодіжного медіаспоживання сьогодні є інфраструктурна особливість медіаринку, яку можна описати, як відсутність видань та медіасуб'єктів в цілому, для яких виключно молодь стає цільовою аудиторією. Ті нечасті випадки функціонування таких медій не створюють помітного впливу на національний рівень оцінки явища і не можуть визначати тренди, принаймні говорити про те, що такі медіаресурси можуть конкурувати з глобалізованим медіаспоживанням – не доводиться.

Інша особливість, помічена нами в системі продукування молодіжного контенту – створення та поширення окремих матеріалів, орієнтованих саме на молодь в тих ресурсах, які не мають виразного вікового спрямування, не орієнтовані на жорсткий розподіл потреб аудиторії за віком. Таких ресурсів досить багато – від FM-радіо до новинних порталів, і всі вони періодично дають інформацію, що орієнтована на молодь. Для об'єктивної оцінки явища потрібне широке дослідження такого контенту, яке на сьогодні складно провести з достатньої мірою строгості висновків, однак кілька гіпотез можуть бути висловлені вже сьогодні – виробництво такого контенту здійснюється більшою мірою не медіями, вони купують або ж у інший спосіб залучають молодіжний контент; поширення цього контенту має на меті не тільки задовольнити потреби аудиторії, але й залучити нову аудиторію різних вікових груп; поширення такого контенту – комплексне явище, яке супроводжується відповідним доповненням у вигляді стилістики оформлення, суголосності іншого контенту (особливо помітно це на радіо), формату подання тощо.

Це явище потребує дослідження і фіксації вже хоча б тому, що змінює чи актуалізує структуру медіаринку, коли з'являється сегмент виробників молодіжного контенту, який розуміється на особливостях, потребах та інтересах аудиторії, а відсутність спеціалізованих молодіжних медіа у помітному для національного масштабу вимірі – робить такий контент і затребуваним, і конкурентним. Отже, можемо стверджувати потребу формування молодіжного контенту як нішову модель медіабізнесу в сучасних умовах, щоправда, з уточненням необхідності глибшого дослідження проблематики.

Конкурентність національного молодіжного контенту визначається проблематикою, особливо з урахуванням інтересів та інформаційних запитів молоді, які формуються в тому числі й складними умовами війни.

Побіжний аналіз публікацій, які орієнтовані на молодь або ж створюються в межах молодіжних медіа (від навчальних видань різного спрямування до рубрик та тематики медіаресурсів) дає підстави виділити ті проблемно-тематичні групи, які сьогодні цікавлять молодь значною мірою: героїка війни і конкретні образи воїнів-захисників; концептуальне розуміння перемоги і патріотизм; відстоювання мови та національної ідентичності як елемент протидії російській агресії; роль військових, військова кар'єра і соціальне позиціювання військових; зброя і військові технології; соціальні зміни, викликані війною, і місце молоді в соціальних процесах (від контракту 18-24 до розбудови виробництва дронів чи іншої зброї); аспекти і процеси відновлення країни після перемоги.

Ці напрямки постійно знаходяться у фокусі соціальної уваги, а формування ключових інформаційних та смислових контекстів з урахуванням інтересів і потреб молоді дає підставу стверджувати, що такий контент орієнтований саме на молодіжне середовище, активно споживається, викликає реакції та обговорення за умови правильно дібраних каналів поширення та соціальної актуалізації цих процесів.

Сформована у дослідженні модель розвитку молодіжного медіаконтенту, яка враховує як глобальний, так і національний контексти, передбачає увагу до формування системи соціальних цінностей молоді на основі актуалізації смислів і оцінок дійсності шляхом створення відповідного інформаційного наповнення медіасередовища. Сучасна інфраструктура медіа середовища зорієнтована на формування окремих продуктів для молодіжної аудиторії, тобто роль окремих медіа молодіжного спрямування не є визначальною, натомість зростає роль і значимість тих структур і продакшенів, які орієнтуються на виготовлення молодіжного контенту, мають відповідну кваліфікацію та розуміння запитів, потреб, інтересів молоді.

Окремим важливим чинником формування молодіжного контенту під час повномасштабної війни є актуалізація проблематики воєнного спрямування, яка викликає інтерес молоді, а в деяких ситуаціях складає частку життєвих потреб. Цей інтерес може стати основою для світоглядної картини соціального поступу, в якій воєнна проблематика та тематика патріотизму, захисту, протидії агресії (від інформаційної до воєнної) – стануть важливими складниками системи цінностей покоління сучасної молоді

Список використаних джерел: 37 зі 100. Як українська молодь споживала та розуміла медіасередовище до початку великої війни. URL: https://ms.detector.media/trendi/post/30342/2022-09-28-37-zi-100-yak-ukrainska-molod-spozhyvala-ta-rozumila-mediaseredovyshche-do-pochatku-velykoi-viyny/. *Боданов С.С.* (2023). Неформальна освіта як феномен сучасності. Інноваційна педагогіка. Випуск 66. С. 99-101. Молодь України: виклики та адаптація в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичні матеріали до державної доповіді про становище молоді в Україні / *В.О. Радкевич, М.А. Пригодій, Т.М. Герлянд, О.А. Тітова, В.А. Кручек, О.В. Лапа, Д.О. Закатнов, Л.А. Лупаренко*. Київ: Інститут професійної освіти НАПН України, 2025. 37 с. *Мрака Н.* Вплив медіа-контенту на студентську молодь під час війни в Україні (приклад опрацювання фільму "Україна в огні 2"). Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 1. С. 34-42. *Степаненко К., Степаненко О.* Особливості трансформації українського новинного контенту в умовах війни // Молодь і ринок. 2024., № 9 (229). С. 118-123.

Надія СЕНЬОВСЬКА
кандидат педагогічних наук, доцент
Доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
(м. Тернопіль, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2220-1498
Електронна пошта: ipp56@tnpu.edu.ua
Тетяна СКУРАТКО
кандидат філологічних наук, доцент
Доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
(м. Тернопіль, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7196-987X
Електронна пошта: tanyabidov@gmail.com

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ВІЙНИ: ТЕМПОРАЛЬНО-ЖАНРОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У роботі здійснено аналіз сучасної української літератури війни як комплексу художньо-документальних текстів, що виникають в умовах збройної агресії росії проти України, репрезентують досвід життя на тлі катастрофи й формуються у реальному часі, характеризуючись оновленим тематичним, стильовим, філософським й ідеологічним спрямуванням. Пропонується авторська періодизація хронологічних і жанрових параметрів сучасної української літератури про війну.

Ключові слова: сучасна українська література війни, періодизація літератури війни, жанрова різноманітність літератури війни.

Постановка проблеми. Уже понад одинадцять років (від 2014-го) українці виборюють свою свободу зі зброєю в руках, паралельно витворюючи "мистецтво війни". Отже, в сучасному українському культурному дискурсі центральною виокремлюється тема війни, яка найяскравіше простежується у словесному мистецтві. Художні тексти, особливо ті, які творяться буквально на лінії фронту, фіксують війну як свідчення, сприяють формуванню та усвідомленню ціннісних орієнтирів, допомагають подолати колективну травму війни, вчать не бути байдужими, закликають до морального прозріння, адже у них осмислюється національний досвід війни. Сучасна українська література війни може бути визначена як комплекс художньо-документальних текстів, що виникають в умовах збройної агресії росії проти України, репрезентують досвід життя на тлі катастрофи. Вони не лише тематично нові, а, передусім, екзистенційно необхідні, адже фіксують граничні стани людського буття: життя і смерть, вірність і зраду, відданість і продажність, сміливість і боягузтво, біль втрати і цінність збереженого, нікчемність колаборанства і силу спротиву,

гіркоту розчарування і віру в перемогу; подають антропологічний вимір війни, формуючи новий образ – Людину-Людства. Особливістю сучасної української літератури війни є те, що вона твориться "в режимі реального часу" й характеризується високим рівнем психологізму, новою якістю документалізму, відкритістю до експериментів, щирістю інтимної інтонації, граничною оголеністю мовлення, яскравою емоційністю, різними варіантами рефлексії, жанровою гібридністю, правдивим відображенням глибоких соціальних, психологічних, етичних і духовних трансформації українського суспільства (навіть у казках та фантастиці, наприклад, твори Дари Корній, Ірини Мацько, Сергія Тимофійка тощо).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У контексті нинішніх досліджень сучасної української літератури війни (О. Барташук, Є. Васильчук, І. Галак, Т. Головань, М. Жулинський, С. Журба, Г. Клименко, Н. Кобилко, С. Ковпік, В. Пахаренко, Н. Сеньовська, Т. Скуратко, Г. Токмань, О. Харлан, С. Хороб та ін.) виділяється низка збірників-антологій, у яких зібрані не лише тексти, але й пропонується їх певне теоретичне осмислення:

1. "Війна 2022: щоденники, есеї, поезія" [1]. У ній зібрано фрагменти щоденників, есеї та вірші українських письменників про сучасну російсько-українську війну.

2. Антологія військових письменників "Голоси" [3], укладена на основі діяльності Форуму військових письменників (м. Львів).

3. Альманах "Вічність трива цей день… Художні хроніки війни" [2]. Його укладачі (М. Жулинський, Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко) досліджують у літературознавчо-філософському вимірі місце і роль мистецтва слова та його творців (зокрема військових) в контексті побутування й виживання нашого соціуму під час російської агресії. Пласт багатогранних й різноманітних текстів упорядники альманаху традиційно поділили на групи за родами та жанрами: прозу, лірику, драму.

4. Книга нарисів "Це війна. Українські письменники і письменниці про те, як пережити катастрофу" [6]. У цьому збірнику автори свідчать про війну і власні досвіди перебування у ній, відтворюють голоси інших свідків, мертвих і живих.

5. Каталог книжок про російсько-українську війну [5]. Це результат самовідданої праці Ганни Скоріної (Facebook: https://www.facebook.com/share/19KvgyhMte/) – дослідниці військової літератури, яка займається популяризацією текстів про російсько-українську війну від 2014 року, громадської діячки, бібліотекарки, волонтерки. Він рубрикований за темами, що репрезентує цікавий авторський підхід.

Важливого значення набувають також творчі проєкти, покликані популяризувати словесне мистецтво війни (наприклад, освітній волонтерський проєкт "Патріотичні й небайдужі" [4], м. Тернопіль).

Варто наголосити, що досі немає загальноприйнятої класифікації й періодизації текстів на воєнну тематику, що робить пропоноване дослідження актуальним.

Метою дослідження є характеристика жанрових особливостей сучасної української літератури війни, її ґенези (від 2014 р.) та шляхів розвитку.

Авторами сучасної української літератури війни часто є не професійні літератори, письменники, журналісти, а самі військові й ветерани та члени їхніх родин, волонтери, парамедики, капелани, ВПО й інші цивільні українці, які, витворюючи нове словесне мистецтво, трансформують особистий досвід на елемент спільної пам'яті. Прикладом є твори Станіслава Асєєва, Гліба Бабіча, Саші Буля, Павла Вишебаби, Людмили Горової, Руслана Горового, Бориса Гуменюка, Артура Дроня, Сергія Жадана, Єлизавети Жарікової, Віталія Запеки, Валерії Карпиленко, Максима Кривцова, Марка Лівіна, Андрія Любки, Петра Маги, Юрія Матевощука, Михайла Микуся, Євгенії Подобної, Олександра Положинського, Валерія Пузіка, Юрія Руфа, Олени Стяжкіної, Сергія Тимофійка, Михайла Ухмана, Артема Чеха, Ярини Чорногуз тощо. Їхні тексти репрезентують нову етичну відповідальність письма, яке не має права на фальш чи патетику. Прикро, що багато талановитих українських митців-воїнів стають відомими лише після їхньої героїчної загибелі (Гліб Бабіч, Максим Кривцов, Михайло Микусь, Юрій Руф тощо). Саме тому важливим обов'язком цивільних українців є популяризація творчості митців-воїнів і загалом словесного мистецтва, у якому відображається національний досвід війни.

Сучасна українська література війни переживає жанрове оновлення, адже митці прагнуть якнайточніше, якнайщиріше передати досвід війни, що виходить за межі традиційних художніх моделей. Можемо констатувати, що саме через жанр відбувається актуалізація нової естетики правди, свідчення та співчуття, що формує основу майбутнього культурного канону українського письменства. Зауважимо, що сучасна українська література війни об'єднує і документально-мемуарну прозу (спогади, щоденники, нотатки, нонфікшн, автофікшн), котра безпосередньо фіксує різні аспекти життя під час війни, і різножанрові художні твори (патріотична, філософська, любовна лірика, оповідання, новели, повісті, романи, есе, драми тощо), пов'язані метою відрефлексувати, переосмислити цей жахливий досвід цілої нації. Жанрова своєрідність сучасна українська література війни полягає також у її дифузійності, гібридності – витворенні нових жанрових форм (відеопоезія, фронтовий щоденник, поетичний колаж, воєнний блог, документальний роман тощо).

Наскрізною темою-мотивом цих текстів є вибір людини, доля сьогочасного українця в умовах руйнації звичного світу. Звертаємо увагу на майстерно виписані (іноді кількома словами) психологічні портрети персонажів, ліричних героїв. Спостерігаємо зміну глобального наративу – від українця-жертви (чи свідка) до героя-месника (обох статей). Відбувається нова інтерпретація феноменів любові, стійкості, вірності, надії, співпереживання, втрати, помсти, зради, гніву та прощення й "відпущення". Сучасна українська література війни конструює емоційно-етичний простір сьогодення, що не зводиться до подієвої фіксації, а трансформується у моральний імператив.

Нам видається нагальною потреба визначення хронологічних і жанрових параметрів сучасної української літератури про війну, що є важливим для

розуміння шляхів і перспектив розвитку новітнього національного письменства.

Зауважимо, що на сьогодні немає усталеної періодизації літератури війни. Пропонуємо орієнтовно поділити її на три етапи, які, звісно, не мають чітких меж, однак характеризуються певними тематичними та емоційно-виражальними особливостями:

1. Перший етап (2014–2017 рр.) – фіксація факту війни. Переважають публіцистично-документальні тексти (щоденники, репортажі, мемуари) та вірші, зосереджені на подіях Революціїї Гідності, анексії Криму, початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО: Вікторія Амеліна “Синдром листопаду, або Homo Compatiens”, Борис Гуменюк “Вірші з війни”, “Блокпост”, Олена Захарченко “Вертеп РоманПроМайдан”, Андрій Кокотюха “Вогняна зима”, Сергій Лойко “АД 242”, Євген Положій “Іловайськ. Розповіді про справжніх людей” тощо.

2. Другий етап (2018–2021 рр.) – художньо-рефлексивне осмислення війни. З’являються форми великої прози, а також поетичні збірки, які розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів: Марія Вітишин “Мій син – кіборг”, Гліб Бабіч “Вірші та пісні”, Борис Гуменюк “100 новел про війну”, Леся Орляк “Ти зробив усе, що зміг”, Євгенія Подобна “Дівчата зрізають коси”, Сергій Пущенко “Фронтовий Кобзар”, Надія Сеньовська “Війна і те, що після”, Анна Шила “Жінка війни” тощо.

3. Третій етап (2022– до цього часу (2025 р.) – лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну. Художня література перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам’яті: “Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія”, “Голоси. Антологія військових письменників”, Павло Вишебаба “Тільки не пиши мені про війну”, Артур Дронь “Тут були ми”, Любов Долик “Псалми любові”, Віталій Запека “Бабах на всю голову”, “Герої, херої та не дуже”, Максим Кривцов “Вірші з бійниці”, Юрій Матевощук “Книга скарг”, Михайло Микусь “Всесвіт тисячі мрій”, Юрій Руф “Багряна лірика”, Ольга Стецюк “Біль”, “Сум”, “Туга” тощо.

Вважаємо за необхідне зауважити, що хронологічні межі етапів поки що не можуть бути окреслені остаточно, адже російсько-українська війна, на жаль, триває. Відповідно, періодизація буде уточнюватися й, можливо, трансформуватися.

Сучасна українська література, що виникає в умовах збройної агресії росії проти України, набула нового тематичного, стильового, філософського й ідеологічного спрямування. Цей комплекс художньо-документальних текстів репрезентує досвід життя на тлі катастрофи й формується у реальному часі. Це зумовлює глибоку емоційну насиченість творів, жанрово-стилістичну нестандартність.

На сьогодні українська література війни вже пройшла тривалий шлях становлення, трансформації та розвитку. Відповідно до цього, було виділено три етапи її періодизації: 1-ий етап (2014–2017 рр.) – фіксація факту війни, коли переважають тексти, зосереджені на подіях Революціїї Гідності, анексії Криму,

початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО; 2-ий етап (2018–2021 рр.) – художньо-рефлексивне осмислення війни, впродовж якого вже з'являються форми великої прози та поетичні збірки, що розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів; 3-тій етап (2022 – до цього часу) – лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну, коли словесне мистецтво перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам'яті. Варто зазначити, що хронологічні межі етапів не закриті, адже російсько-українська війна ще триває. Передбачаємо, що періодизація буде певним чином трансформована.

Список використаних джерел: Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія. Львів: Вид-во Старого Лева; Варшава: Нова Польща. 2022. 440 с. "Вічність трива цей день…" Художні хроніки війни / за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко. Тернопіль: Джура, 2023. 444 с. Голоси. Антологія військових письменників / упорядкув. Т. Пилипець. Київ: ФОП Степурін Ігор Миколайович, 2023. 260 с. Освітній волонтерський проєкт "Патріотичні й небайдужі". Офіційна сторінка. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142 *Скоріна Г.* Каталог книжок про російсько-українську війну. 2023. URL: https://bookforum.ua/participants/13070**.** Це війна. Українські письменники і письменниці про те, як пережити катастрофу [Віталій Портников, Володимир Рафєєнко, Станіслав Асєєв та ін.] / Упоряд. Юлія Бентя, Олег Коцюба, Наталія Федущак. Світлини Анни Ільченко. Київ: Критика, 2024. 208 с.

Володимир ТИМЧУК
студент магістерської програми J7 "Туризм та рекреація"
Львівський державний університет фізичної культури ім. Івана Боберського (м. Львів, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3549-2813
Електронна пошта: v_tymchuk@yahoo.co.uk
Діана ЦЕСЬЦІВ
кандидатка географічних наук
Старша викладачка кафедри туризму
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського (м. Львів, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7794-8049
Електронна пошта: dianakarpyn@gmail.com

ІНІЦІАТИВНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ПРОЄКТИ МІЛІТАРНОЇ ДОБИ ДЛЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЖИТТЯ ЧЕРЕЗ МИСТЕЦЬКІ МІСТКИ

Анотація. Літературний дискурс сучасної війни може бути в арсеналі м'якої сили України на зовнішній арені в цілях подальшої співпраці з країнами та народами, які підтримують нас у боротьбі за незалежність в умовах російської агресії. Дієвим вираження сучасного дискурсу є антологійні проєкти щодо поезії мілітарного часу, передусім з орієнтування на іншомовного читача. В статті зроблено первинний опис таких антологій, які творяться як

індивідуальні проєкти із колективною співучастю на основі синергії учасників і заради універсальних свобод. Осмислений досвід дозволить системну роботу щодо української присутності в літературному світі з наслідками підтримки нашої боротьби.

Ключові слова: літературний дискурс; індивідуальний проєкт; синергія; громадянські свободи.

Постановка проблеми. Жанру антології, який активно розвивається в Україні, відводиться вагома роль щодо фіксації та структурування культурної спадщини. У той же час цей жанр має чималий потенціал, аби зацікавити широке коло читачів вільного світу українською історією та літературою, і тим самим сприяти промоції української справи у вільному світі. Таким чином, йдеться про поетичні антології у перекладах іншими мовами.

Оскільки зацікавлення нині тісно пов'язано з безпековими питаннями України, то важливим є питання антологій сучасного часу мілітарного спрямування. В такому розрізі ключовою є концепція видання, яку закладає упорядник або команда однодумців. Іншими словами, мова йде про індивідуальні риси та стратегії проєктної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на давню антологійну історію [1], художньо-філософську концепцію українських антологій сучасності не досліджено [2]. Поетичні зрізи щодо вибудовування національного канону та оцінювання міжкультурної медіації роблять, як-от Н. Гаврилюк, О. Галета, Т. Гундорова, І. Зелененька, Ю. Ковалів, Л. Котвицька, В. Крупка, В. Левицький, Т. Пастух, Г. Яструбецька та інші, але щодо місця упорядника в підготовці таких видань наукових праць немає. У сучасну мілітарну добу мають місце спорадичні спроби реконструювати соціопортрет та ідіостиль особистості автора ([3] і [4]), але щодо упорядників як керівників проєктів таких досліджень не спостерігалося.

Метою дослідження є вивчення досвіду підготовки та представлення поетичних антологій для зацікавленого іншомовного читача виробити первинні рекомендації для подальшої системної роботи щодо української присутності в літературному світі.

Перша репрезентативна перекладна антологія української літератури пов'язана з іменем Михайла Грушевського. Її з передмовою мовознавця і професора найпрестижнішої науково-навчальної установи Франції – Колежу де Франс – Антуана Меє (Antoine Meillet, 1866–1936) за назвою *"Avant-propos," Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIX-e siècle* видано в 1921 р. [5].

На жаль, досі не встановлено склад авторського колективу і функції залучених осіб, можна тільки про це гадати. Як відомо, М. Грушевський полишив Україну в березні 1919 року, опинившись у Празі. У своїй передмові до антології історик і голова УНР згадує про Український соціологічний інститут у Празі, який організовувався з вимушеного емігрантського середовища. Сумно, що в сучасній академічній довідці міститься суперечна інформація про рік постання цієї установи – "наукова установа соціологічного

профілю (Institut Ukraïnien de Sociologie à Prague) заснована з ініціативи М. Шаповала наприкінці 1924 як Український інститут громадознавства" [6], у той час як антологію було надруковано 1921 року. Але не менш ймовірною є залучення до перекладу кола з оточення Олександра Шульгина, генерального секретаря УНР із зовнішніх відносин, який очолював українську делегацію на Паризькій мирній конференції. Саме в цей час, тобто в 1918 та в 1919 роках в Парижі під його іменем видано дві брошури з історії та сьогодення УНР, тож цілком ймовірно, що неуспіх українських аргументів у Парижі було оцінено також з погляду невідомості української культури та літератури світові, зокрема Франції. Мабуть, саме в 1919 році в когось виникла ідея (або реакція на запит з країни тимчасового прихистку) щось зробити для підвищення обізнаності про Україну, тож М. Грушевський, вочевидь, зголосився підібрати авторів до антології, переклад яких здійснили або працівники дипломатичної місії УНР, або (та) працівники Українського соціологічного інституту. В будь-якому випадку термін підготовки такої антології міг складати близько півтора роки.

Отож, Грушевський, у ролі упорядника, запропонував періодизацію-структуризацію видання у відповідності до виклику охопити весь спадок української літератури, тому до антології він включив: літописні джерела, Перше Відродження, народна поезія (ритуальні, історичні пісні та пісні про кохання), література XVIII ст, Друге Відродження, видатні майстри XIX ст. (Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш) [7, с. 164].

Хоча антологія містила прозові, драматичні та поетичні твори від доби літописів до кінця 19 століття, але її не варто вважати універсальною, радше прозово-змістовною. На той час у світі домінував буквальний спосіб передання змісту, по суті прозовий переказ. Тим не менше цікавить відбір упорядником поетичних зразків до антології, тож М. Грушевський, насамперед, включив Шевченкові "Наймичку", "Кавказ", "У тієї Катерини…", "Мені тринадцятий минало…", "Я не нездужаю, нівроку…" та "Заповіт" [5, с. 98–122]. Але також французький читач – перший серед інших народів світу! – мав нагоду познайомитися з такими надбаннями української літератури, як: піснями Григорія Сковороди [5, с. 60–62] та лірикою Маркіяна Шашкевича [5, с. 90–92], казкою "Пан та собака" Петра Гулака-Артемовського [5, с. 75–80] та зразками комедії з Котляревського (епізодами з "Енеїди" – прологом "Еней був парубок моторний…" [5, с. 64–66] та з "Наталки-Полтавка" [5, с. 69–70, 74]), драматичними роздумами Івана Мазепи ("Всі покою щиро прагнуть" [5, с. 47–48]) та Митрофана Довгалевського (уривки з його "Коміческого дійствія", а саме 3-TIUM INTERLUDIUM [5, с. 51–55], "Вертеп" [5, с. 55–58] та Різдвяний кант [5, с. 58–60]), а також з народною поезією, наприклад із "Думою про трьох братів азовських" [5, с. 23–46].

Як видно, упорядник ставив за мету показати повносправність української літератури та обґрунтувати її окремішність від російської, і, як вислід цього, окремішність обох народів і відмінність концептів Русі (України) та Росії (Московії). Іншими словами, М. Грушевський привносив могутню державотворчу іскру в чуже до того часу інтелектуальне середовище західного

світу. Дещо суб’єктивно з позиції сьогодення можна заявити, що праця упорядника належала до першого зразка з мілітарних антологій, оскільки, по-перше, чинилася в добу звитяг, включно до обох Зимових походів Армії УНР, а, по-друге, помітно опиралася на мілітарно-орієнтовані зразки віршованих форм (Шевченко, “Енеїда”, народні думи).

Об’єктивно в умовах бездержавности відповідальність за збереження української літератури в іншомовних фахових дискурсах лягла на поетів, літераторів або дослідників з емігрантського середовища.

Одним із найшляхетніших чинів було подвижництво Віри Вовк у португаломовному світі.

У 1959 році бразильському читачеві упорядниця представила *Antologia da Literatura Ucraniana* (“Антологію української літератури”). Цим Віра Вовк не задовольнялася, удосконалюючи свої переклади. В 1977 році антологію було перевидано [8]. В 2009 році її ще раз, доповненою та переробленою, за назвою *Sinos. Antologia de poesia Ucraniana*, перевидано.

Опубліковані вірші мали нові переклади, адже в антології 1959 року перекладачка намагалася зберегти зміст і ритм оригіналу, вимушено жертвуючи римуванням, тож в антології 2009 року в перекладах повністю передано і ритміку, і римування українських оригіналів (прикладом є сонет Зерова “Київ з лівого берега”). Ще однією відмінністю цих віддалених у часі збірок є стиль передання географічних назв – замість *Kiev* варіанту 1959 р. (що досі є нормативним написанням української столиці португальською мовою) перекладачка нав’язує написання *Kyiw* [9].

Важливою ознакою упорядницької роботи Віри Вовк є те, що вона залучила до проєкту носії мови – на титульній сторінці відзначено участь її колег, а на наступній технічній сторінці уточнено сфери залучення, тож ми маємо, що Віра Вовк (Wira Selanski) здійснила добір текстів, написала вступ, перекладала, готувала примітки та забезпечила загальну координацію – переклади поезій також зробила Helena Kolody, а прози – Anna Maria Muricy, над редагуванням поезій працювали Helena Ernestina Fernandes та Aïla de Oliveira Gomes, історично-біографічні консультації дав Nikolas Hec, загальне редагування належить Maria Teresa dos Santos Arantes, а книжка має дизайн Cileida de Campos Fernandes [8, с. 2].

Про значення антології та її праць щодо поетики загалом Віра Вовк поділилася у спогадах, фрагмент з яких буде доречним для одного з висновків: “Я готувала цю антологію [*Antologia da Literatura Ucraniana.* – уточ. авт.] для своїх студентів і колеґ з університету… Працюючи в університеті, я побачила, що студенти не мають уявлення про найпростіші речі – наприклад, про імпресіонізм чи містику. Треба було давати їм зовсім приблизне уявлення, яке має кожна освічена людина. Я читала їм лекції зі світової культури, показувала проекції картин, архітектури, малярства, скульптури цієї епохи, ми слухали музику. Це давало загальніше уявлення. З поетики давала їм різні поняття: що таке сонет і т.д. Вони знали, що є сонети Шекспіра, Петрарки, Данте, Камоенса, але ж як їх відрізнити один від іншого? Я сказала: “Знаєте що? Замість учити напам’ять – пишіть так, як писав Шекспір, Данте чи Петрарка, і побачите

відмінність". Ну, і весь факультет почав писати вірші. Було досить смішно, бо навіть колеґи – математики, біологи, фізики – почали писати вірші. Усі писали поезії, включно зі мною. Ми видали книжечку. Боже, що там сталося! Приїхало радіо, телебачення, це було дійство! Результат: цю книжечку чотири університети Бразилії використовують як взірець того, що можна зробити на лекціях із поетики. Що можна в такий спосіб працювати. А друга книжечка – це були байки. Ми взорували на байки Сковороди, при тому студенти довідалися дещо і про українську байку. Ну і, очевидно, я давала їм й інші байки, почавши від Езопа. Я сказала їм: "Тепер ви будете писати байки про тварин, що живуть у Бразилії. Не про слона чи верблюда, яких там немає, а, скажімо, про мурахоїда чи панцирника. Про тих звірів, яких ви знаєте". І що ви думаєте?! Знову була така дивовижна історія. Ці дві книжечки мають надзвичайний попит, і вони, властиво, відомі в усій Бразилії. Це була спільна праця студентів, професорів, усі ми разом працювали…" [9].

Оскільки докторат Віра Вовк завершила в *Pontifícia Universidade Católica do Rio de Janeiro* 1950 році і одразу отримала пропозицію викладати німецьку літературу, то з огляду на цитату вище можна вважати, що період підготовки антології міг сягнути 9 років.

Детальніше про історичний екскурс до антологійних проєктів буде доцільним в іншій науковій праці (відомості про деякі антології для інших країн можна знайти в [1]). Із прикладів видно, що ця надважлива діяльність сприяє україноцентричному мисленню в країнах іншого світу.

Тож варто приглянутися до сучасних проєктів з фіксації етапів національного спротиву в російсько-українській війні.

З початком російсько-української війни, тобто з 2014 року, з боку упорядників і перекладачів заінтересованості до антологій з мілітарним забарвленням не спостерігалося.

Після 02/24, через проривну лавину співчуття до українців та підтримки України, літератори відреагували на суспільний запит "відкривати Україну", в тому числі через поетичні переклади та антології.

1) 2022 рік. Деякі видання відбулися дуже швидко: "Ukraine in the Work of International Poets" (лондонське вид-во *Literary Waves* / міжнародна спільнота *PoEzja Londyn*) – 30 березня 2022 року [11], тобто через 35 діб після початку великої війни в Європі; "Українські вірші та рисунки з лінії вогню" (єгипетське вид-во "Меріт" (دار ميريت للنشر) у перекладах доктора Саміра Мунді (у 2018 році видав Лесю Українки у своїх перекладах) – 14 квітня 2022 року, тобто через 50 діб. (Для порівняння відомості про "внутрішні" антології: "Поезія без укриття", упорядкована Надією Гармазій (вид-во "Дискурсус") із 200 творами 70 авторів побачила світ 15 червня 2022, через 4 місяці, а "Весна озброєна" (вид-во "Ліра-К", Київ) в упорядкуванні М. Сидоржевського (містить за алфавітним принципом позиціонування (щоб уникнути різноголосся [2]) 142 авторів, в т. ч. письменників закордоння у перекладах Віктора Мельника і Наталії Бельченко, але також і автори, які "не є відомими загалу, не просперують у тематиці історіософської, волюнтаристської чи країнознавчої поезії, але висловили свою незалежницьку позицію" [2]) побачила світ 19 липня 2022, через 5 місяців).

Упорядники "лондонського" видання щодо "творчого висловлювання про війну майже в режимі реального часу" (Ольга Брагіна, поетка та перекладачка, учасниця антології) Анна Марія Міцкевич та Адам Сємєнчик почали роботу у перші дні ескалації війни, адже вони, "об'єднані спільною мовою мистецтва", "поділяючи гуманістичні цінності у заклику до Миру!", "швидко вирішили створити мистецький антивоєнний месидж…, отримали сильні, цікаві роботи й таким чином створили інтернаціональну територію миру" (А. М. Міцкевич) [11].

Добір творів для перекладу, по суті, не відбувався – майже всі (О. Брагіної, Е. Євтушенко, Г. Крук, І. Мітрова, К. Міхаліциної, Ю. Мусаковської, Л. Панасюка, А. Полуніна, Л. Якимчук) були попередньо оприлюднені на ресурсі "Читомо". "Наростити" книгу-білінгву (українською та англійською мовами) також було вирішено через включення текстів на підтримку України авторів з Австралії, Болгарії, Великої Британії, Ізраїлю, Польщі, Об'єднаних Стейтів Америки (ОСА). Поспіх, вочевидь, не сприяв якості видання, вочевидь і перекладів, якщо навіть на звороті обкладинки в анотації мають місце хибодруки

В "каїрському" виданні авторський склад майже той самий із деяким доповненням (О. Гаджій, Д. Гладун, К. Кулініч, В. Махно, Б. Херсонський, І. Шувалова). Обкладинка К. Дацюк викликає змішані відчуття (як і алюзія до Марії Приймаченко у першому "читомівському" виданні, див. рис. 1).

Рис. 1. Обкладинки антологій мілітарного часу: "лондонська"; "каїрська"; Н. Гармазій; М. Сидоржевського; К. Сінг-Чітніс; Ю. Сливинського (2023)

Найбільш значущим і втіленим у 2022 році виявився проєкт американсько-індійської поетки Калпни Сінг-Чітніс. Навесні 2022 року вона оголосила про підготовку двомовної антології *Sunflowers. Ukrainian Poety on War, Resistance, Hope and Peace*, яку завершила виданням 14 жовтня 2022 року (вид-во River Paw Press, Лос-Анджелес, ОСА) [12], приурочивши це до Дня захисників і захисниць України.

Не володіючи українською мовою, упорядниця довірилася у англійських перекладах українським перекладачам, зокрема R. B. Lemberg (М. Жаржайло, Г. Кирпа, О. Клеменсен), Аліні Моргун (Р. Баркалов), Олені О'Лір (Anatoliy Anatoliy, В. Давиденко, Д. Довбуш, В. Тимчук), Myrosia Stefaniuk (М. Горбаль), а також дружнім "перехресним" перекладам (Е. Євтушенко (О. Калініна, О. Мимрук, Т. Родіонова), Д. Гладун / Л. Панасюк; А. Калінін, А. Кундукова, Ю. Мусаковська, Т. Родіонова, Н. Романенко) та автоперекладам (Ю. Вротна, Е. Євтушенко, Є. Зотова, О. О'Лір, О. Терещенко, В. Турчин, В. Фещук). Також незнання мови упорядником спричинює відсутність вираженої концепції – недоліком видання можна вважати включення до антології перекладів англійською мовою з російської мови, на якій писали окремі автори з України: Reilly Costigan-Humes (О. Брагіна), Olga Livshin (Л. Херсонська), Валентини Мелоні (С. Бєльський) та ін. Але тим не менше варто відзначити, що авторка концепції зробила переклади віршів С. Жадана самостійно.

Загалом у проєкті взяло участь 66 авторів і 30 перекладачів, в т. ч. 28 авторів закордоння (ОСА), що вражає як для міжнародного проєкту.

Упорядниця підготувала місткі біодовідки та інші примітки, ось, для прикладу, кілька біографічних довідок:

Candice Louisa Daquin – A Sephardi Egyptian/French immigrant to America - Candice Louisa Daquin is a practicing Psychotherapist and Writer/ Editor. She is Senior Editor at Indie Blu(e) Publishing, Poetry Editor for The Pine Cone Review, Editor at BlackBird Press and Writer-in-Residence for Borderless Journal among others. Daquin's work is widely published and anthologized, her latest book Tainted by the Same Counterfeit is out September, 2022 (Finishing Line Press);

Kalpna Singh-Chitnis is a Pushcart-nominated, award winning Indian-American poet, writer, filmmaker, and author of four poetry collections. Her poetry, essays, and translations have appeared in notable journals like World Literature Today, Columbia Journal, Cold Mountain Review, California Quarterly, Indian Literature, Silk Routes Project (IWP) at The University of Iowa, Stanford University's Life in Quarantine, etc. Her works have been translated into fifteen languages. Poems from her award-winning book Bare Soul and poetry film "River of Songs" have been included in the "Nova Collection" and the "Polaris Collection" of the Lunar Codex time capsules, set to go on the Moon with NASA's missions" in 2022 and 2023. Her forthcoming poetry collection, Trespassing My Ancestral Lands, is in the making;

Myrosia Stefaniuk, writer, translator, and educator, was born in Ukraine. Her family fled Soviet-occupied Ukraine, lived in Displaced Persons' camps in Europe for 5 years, and ultimately resettled in the USA. Her published works include

numerous translations of contemporary Ukrainian literature and her own prose and poetry;

Yelena Zotova was born in Odesa, Ukraine, and spent her formative years in Luhansk, Ukraine. She migrated to the USA in 1994 and lived in Chicago, Illinois, until 2014, when she moved to State College, Pennsylvania. Her poetry collections appeared in Kyiv publishing house Raduga, and the New York based international poetry magazine Interpoezia. She was a part of the pro-bono "Translate a Story" Ukraine project with the Global Digital Library.

Слід підкреслити, що книгу на континенті помітили – вона отримала відзнаку National Indie Excellence Awards (NIEA) у її 17-му фіналі.

Ці приклади показують, що проєкт має виражену інтернаціональну основу, що з одного боку трохи понижує вимоги до питомо-національного середовища з носіїв мови, але з іншого боку "прокладає" невеличкі містки до інших народів і культур. Власне останнє є доволі значущим, оскільки згодом К. Сінг-Чітніс запропонувала "Часопис Уяви", тримовний онлайн-журнал української поезії (додатково на гінді).

2) 2023 рік. До "річниці" повномасштабної війни, видано ще кілька антологій, зокрема неперекладні, змішані (з прозою) "Війна 2022" [13] (ВСЛ, за підтримки порталу "Нова Польща") та "Поміж сирен" (вид-во Vivat), яку упорядкував Ю. Сливинський (див. рис. 1), а також поетичні двомовні – у перекладах Алли Татаренко хорватською мовою – *Ukrajina 2022: pjesnički ljetopis rata* ("Україна 2022: поетичний літопис війни"), друк якої ініціював поет Томіца Байсич з хорватського ПЕНу, та грузинською мовою – "Виявляється, ти був у підвалі Маріупольського театру, Боже!" (ініціатива Наталії Торхут) [14]. Пізніше цього року побачила світ ще змішана антологія "Вічність трива цей день: Художні хроніки війни" (вид-во "Джура") в упорядкуванні поетичної частини Ніною Герасименко і Тарасом Голованем за загальної редакції видання Миколи Жулинського.

"Новопольську" поетично-прозову антологію уклав, як "своєрідну терапію після глибокої психологічної травми від побаченого наприкінці лютого на Київщині" [5], Володимир Рафєєнко. В його антології "воєнного досвіду мовою справжніх слів" – есеї, щоденники та вірші 42 авторів, з них 18 поетів (до згаданих вище додалися з віршами К. Бабкіна, Є. Білорусець, П. Вишебаба, І. Вікирчак, О. Ільченко, О. Ірванець, К. Калитко, І. Ківа, П. Коробчук, Л. Костенко, М. Савка, О. Степаненко). В цій антології з'явилися уже автори, які набули на той час відношення до військової служби. Коли її підготовку до друку завершили, правдоподібно під час українського наступу 2022 року, сприймання подій відповідало тому часові: "Ми насправді не знаємо, чи війна–22 не стане війною–22-23…" (М. Савка).

В антології А. Татаренко (з її передмовою "Поезії болю і віри") – 50 віршів 25 українських поеток і поетів, які частково представляють поетичну хроніку 2022 року у проміжку від 24 лютого до 24 серпня 2022 року, але є і твори з-поза цієї канви (С. Жадана, Ю. Іздрика, М. Савки, Л. Якимчук). Основу для хроніки склали вірші з мультимедійного проєкту "Всесвітній день поезії для України – 2022", зокрема поезії І. Андрусяка, Л. Бомко, Е. Євтушенко,

М. Кіяновської, О. Клеменсена, П. Матюші, Р. Кузика, А. Ютченко. В оформленні – малюнки К. Міхаліциної (див. рис. 2).

"Поміж сирен" не вважає свою антологію повною, доки триває війна росії проти України – але, увібравши голоси 59 поетів і поеток (з нових імен – Б. Матіяш, Я. Чорногуз, І. Цілик), збірка показує, якими "ми стаємо в горнилі випробувань: сильними, вразливими, непереможними".

Своєю чергою Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України у червні 2022 р. провів тижневий науково-мистецький форум "Музи не мовчать". За координацію форуму взялася Н. Торкут, заручившись підтримкою Т. Маргалітадзе, щоб відновити "мистецький місток між Україною та Грузією в часопросторі російсько-української війни" [14, с. 11].

Н. Торкут, окрім себе, залучила до перекладу грузинською мовою Рауля Чілачаву (переклав С. Жадана, Г. Крук, Г. Петросаняк, Д. Лазуткіна, Л. Горову, О. Сливинського), Іване Мчеделадзе (С. Жадана), Манану Гелашвілі та Ніно Наскідашвілі (Б. Гуменюка та Н. Маринчак), Ніно Наскідашвілі (І. Астапенка, І. Павлюка, Ю. Коваліва), Като Джавахішвілі (С. Лазо). Переклади з грузинської літератури, окрім Р. Чілачави (переклав Гіоргі Лобджанідзе), також виконали Ірина Безродних, Наталія Трохим, Анастасія Лазо (переклала Генрі Долідзе), Сергій Лазо (Като Джавахішвілі). Англійська мова виступила "додатковою опорою" на мистецькому містку між Україною та Грузією – Лада Коломієць переклала вірші Г. Крук та Н. Маринчак, а Хатуна Берідзе – вірші грузинською мовою Генрі Долідзе, Калтамзе Ана Сурманідзе та Роі Абуселідзе, завдяки чому з'явилися і переклади українською (Юлії Черняк з англійської мови). Передмову написала Юлія Вишницька, доцентка кафедри світової літератури факультету української філології, культури і мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка. З передмови випливає, що очікувалися ще переклади віршів Її Ківі та Інни Горбач.

У поетичній частині антології бачення Інституту літератури НАН України присутні ще такі автори: А. Багряна, О. Башкірова, Ю. Бережко-Камінська, Т. Гаврилів, Н. Гаврилюк, І. Гончар (Злива), М. Жайворон, І. Зелененька, Г. Синьоок (Клименко), В. Клічак, Н. Ковальчук, Л. Ланська, Н. Левченко, О. Луцишина, Т. Маленька, М. Микицей, Я. Муравецька, Л. Перлулайнен, О. Слоньовська, Т. Череп-Пероганич, Ю. Шевель, Г. Яструбецька та ін., зокрема і проза поета-воїна О. Хоменка. Передмову написав Т. Головань, художнє оформлення Д. Хрісанфової (див. рис. 2).

По суті, в антологіях К. Сінг-Чітніс та А. Татаренко можна бачити ознаки концептуального підходу до антологій – пошук цілісності (зокрема через відображення інвектив у передмовах і доборі учасників), "не сирі" переклади (у схваленні носіями мови, деякі у належних редакціях), видавниче оформлення та подання книги (оголошення передзамовлень, створення промороликів і реклами тощо). Але все ж повноти цілісності навряд чи вдалося досягнути за такий короткий час і з обмеженим залученням команди (обидва проєкти є питомо індивідуальними, що викликає пошану до самовіддачі упорядників, але все ж антологія є командним проєктом, хай навіть і керованим, бо потребує урівноваження "обох берегів для мистецького містка").

Рис. 2. Обкладинки антологій мілітарного часу: В. Рафєєнка; “хорватська”; А. Поповчук; “грузинська”; В. Тимчука; М. Жулинського

3) 2024 рік. Цього року видано ще дві антології, час підготовки яких склав понад два роки. Насамперед слід виокремити індивідуальний проєкт журналістки та авторки Анни Поповчук, яка шукала “універсальної мови” [15], щоб звернутися до якомога більшої аудиторії поза межами України. За словом упорядниці “Голосів війни та надії” (вид-во “Сполом”), вона понад рік працювала над збором матеріалу, кинувши клич серед колег-літераторів і в соціальних мережах, тож їй “з великими зусиллями і плином часу таки благословенним чином вдалося знайти, зібрати та віртуально об’єднати волонтерів з різних куточків України та світу” [15] – результатом стала добірка з 50 віршів в перекладі англійською мовою 25 поеток та поетів з України та Литви. Слід зазначити, що склад учасників істотно відмінний від попередніх представлених проєктів, оскільки включає переважно “не медійні” імена: Лідія Анциперова, Любов Бенедишин, Оксана Войтович, Ольга Деркачова, Олена Карпенко, Христина Козловська, Юлія Косівчук, Оксана Кузів, Аліна Кундукова, Наталія Ліпська, Оксана Лущевська, Соломія Мардарович, Наталія

Ненашева, Ірина Павлюк, Яків Пересунько, Андрій Пермяков, Тетяна Подоляка, Анна Поповчук, Надія і Марія Сальва, Оксана Філіпчук, Уляна Шарпе та ін. Можливо читач більш-менш знає про Павла Вишебабу та сл. пам. Сергія Скальда, який загинув на бойовищі.

В А. Поповчук була команда – волонтерська група: режисер Сергій Архипчук, журналістка Марія Микицей, перекладачі Анна Галас, Ольга Карабин, Орися Прокопович, Наталія Ненашева, художник Тетяна Гущина (див. рис. 2), дизайнер Юрій Венглюк, видавець Олег Дук, а також волонтерка та поетка з Литви Раса Янускайте.

До недоліків втіленої ініціативи є визнання упорядниці, що "книга вийшла відносно невеликим тиражем, то ж є не тільки фіксатором жахіття війни в Україні, а ще й є своєрідним раритетом". Навряд чи варто розраховувати на "надію, що наше слово полетить у широкі світи (тут і далі – виділення авт.) та буде почутим і знайде своє місце не тільки в домівках небайдужих до долі нашої країни людей в усьому цивілізованому світі, а й стане доповненням до багатої колекції Бібліотеки Конгресу США та інших поважних книгозбірень світу".

Останнім виданням 2024 року стала двомовна французько-українська антологія "In principio erat Verbum. Україна: Поезія війни / Ukraine: La poésie en guerre" (Видавництво "Астролябія", Львів).

Цей проєкт був і є живим, рухливим, об'єднуючи велику кількість авторів, перекладачів, редакторів. Він виріс у величезний проєкт, кроскультурний, реалізується у різних видах мистецтва: література, графіка, музика, художня декламація – звертає на себе увагу художнє оформлення видання В. Стасенком (див. рис. 2) (до слова, графіків у проєкті більше).

Упорядкування та концепцію взяв на себе В. Тимчук, обравши жорстко хронологічний підхід: дата, час, хвилини, секунди для єдиної поезії одного автора, зорганізувавши друзів і однодумців до збору віршів на теренах соцмереж з перших чисел березня 2022 року [16]. Розуміючи, що кінцевий термін визначити буде важко, вирішено взяти поезію перших ста днів війни.

На думку упорядника, шоб донести слово світові, перед командою постав виклик якісного фахового перекладу. По суті, ця позиція не піддається сумніву в жодні часи викликів [для прикладу, на міжнародній конференції "Сучасна українська література у світовому контексті" (Національний музей літератури України, 19 жовтня 2023 року) мали місце такі доповіді: *Анна Багряна*, поетеса, перекладач, прозаїк, драматург (Болгарія), "Переклади сучасної української літератури в Болгарії"; *Анна Вершик*, професор загальної лінгвістики Таллінського університету, PhD, "Новітні контакти української та естонської літератур (на прикладі перекладів)"; *Лаура Гаравалья*, доктор філософії в галузі соціальних комунікацій, директор Міжнародного літературного фестивалю "Європа у віршах" (Італія), "Українська поезія італійською: особливості репрезентації в контексті російсько-української війни"; *Єтон Келменді*, доктор філософії в галузі політичних наук, голова Міжнародного товариства письменників ім. П. Богдано (Бельгія – Косово), "Рецепція української поезії в албаномовному культурному просторі"; *Шоман Крістоф*, доктор філософії в

галузі педагогічних наук, віце-президент Спілки видавців Нормандії (Франція), "Антологія української поезії французькою мовою в умовах війни: проблеми та перспективи"; *Ніно Наскідашвілі*, доктор філології, центр україністики імені професора Отара Баканідзе Тбіліського державного університету ім. Іване Джавахішвілі, "Грузинська україністика: українська література в контексті грузинсько-українських літературних відносин"; *Калпна Сінг-Чітніс* (США) та *Олена О'Олір* (Україна), поетеса, перекладач, кандидат філологічних наук, "Внесок у промоцію сучасної української поезії в США"; *Ольга Петришин*, менеджер літературних програм Українського інституту, "Важлива роль перекладачів з української на мови світу у промоції української культури за кордоном та премія Drahoman Prize"; *Володимир Тимчук*, перекладач, поет, "*In Principio erat Verbum*. Візія України для світу: серія антологій-білінгв про поезію війни"; *Дмитро Чистяк*, перекладач, професор КНУ ім. Тараса Шевченка, заступник голови Київської організації НСПУ, "Міжнародна письменницька співпраця як чинник культурної дипломатії в умовах воєнної агресії" [17]).

Команді проєкту "Всесвітній день поезії для України" вдалося долучити кафедри провідних вузів (КНУ ім. Тараса Шевченка, ЛНУ ім. Івана Франка, ДНУ ім. Василя Стусу, КУ ім. Бориса Грінченка, ХНУ ім. Василя Каразіна). Українські редактори французької частини Тетяна Качановська та Вероніка Галичина, а також Галина Драненко, Зоряна Піскозуб, Ганна Плетньова, Олена Харитонова, Інга Яценко та інші долучили іноземних колег до вичитки та редагування творів. У підсумку за місяць сформувалася основа добірки з сімдесяти творів з їх перекладами французькою мовою. У Всесвітній день поезії 21 березня 2022, в умовах інфраструктурного колапсу в Україні, команда зуміла провести онлайн-читання поезії і, невдовзі, їх повторювала іноземними мовами (англійською, німецькою, іспанською, італійською, французькою – ними, а також, наприклад, хорватською, як про це згадувалося, проєкт живе).

Участь у втіленому виданні таких іноземних друзів України як Марі-Франс Клер, Жером Константен, Блейн Маршан, М. Палевська, Ж.-Ф. Табе та чимало інших (загалом кількасот учасників) створює добру основу для високої якості видання та його помітності серед інтелектуалів світу, що, зрозуміло, вплине на підтримку України.

Станом на кінець 2025 року загальна добірка поезій українською мовою налічує 335 імен [16], зокрема у виданому проєкті містяться ще такі імена, окрім згаданих вище, як Домінік Арфіст, Гліб Бабіч, Voïn Svitla, Аля Гулієва, Ганна Осадко, Дарина Романовська, Дмитро Савченко, Вероніка Токар, Григорій Фалькович, Анастасія Федченко та ін.

Про досвід упорядкування та промоції двомовної антології як місточку між культурами та про ствердження національної ідентичности в іншомовному просторі йдеться в низці розвідок учасників проєкту "Всесвітній день поезії для України / In principio erat Verbum" [18–22]. Доречно порівнювати, як зчитується інформаційно-екзистенційне поле антології різними читачами, наприклад щодо трактування концептів ("перемога" [22], "свобода" [23], "війна" [24]) –

висновки дослідників можуть бути суперечними і сумнівними, як, наприклад у Пилинського щодо концептів "свободи" та "віри" у відношенні до Бога.

Наостанок слід повернутися до споглядального сприймання готового (кроскультурного!) видання – однозначно викликають сумніви візуальні меседжі антологій 2022 року (див. рис. 1). З проєктів наступних років авторські підходи виявилися більш релевантними, зокрема в "хорватській" та "грузинській" антологіях. Останнє має природнє пояснення – художниця Д. Хрісанфова весь час цього періоду перебуває на лінії вогню – в Харкові та поблизу нього, втілюючи і чимало волонтерських задумів щодо стійкості та внутрішньої сили нашої країни. З підходами ж В. Стасенка можна ознайомитися в його мистецькому проєкті "Ідентифіковані війною", який експонувався зі суспільним резонансом і в Україні (Львів, Київ, Ужгород, Івано-Франківськ), і закордоном (Мадрид, Відень, Будапешт, Рим)

В цілому можна поза сумнівом стверджувати, що антологійні процеси на професійних і відповідальних засадах, з урахуванням синергії кроскультурності та волонтерської співучасті, стають дієвим чинником м'якої сили України, як це влучно зауважила Ю. Казанова [25].

Сучасні мілітарні антології появляються тільки у зв'язку з повномасштабною війною – і до 2014 року, і з початком російсько-української війни з 2014 року з боку упорядників і перекладачів заінтересованості до антологій з мілітарним забарвленням не спостерігалося. Мілітарні антології у двомовному виконанні (або у перекладі цільовою мовою) спроможні продовжити потужну спробу українських діячів доби Української революції щодо постійної обізнаності світу з українським світом життя, культури, цінностей та боротьби в світлі збройної агресії держави, яка посідає поважне місце в Раді Безпеки ООН. Після 02/24 волонтерів духу було (і є) багато, які співдією унеможливлюють повторення історичної катастрофи, під час якої, за словом Олександра Олеся, "Європа мовчала". Ця діяльність є дієвим інструментом в арсеналі м'якої сили України на світовій культурній та дипломатичній арені. Поспіх у виданні складних праць, якими є двомовні, або перекладні, антології, може призвести до видання із недопрацюваннями, що в перспективі знижує сприймання проєкту та його цінність у системній промоційній політиці – довести видання до цільової аудиторії є не менш важливим, ніж видати стимульоване суспільним запитом видання. Орієнтування проєкту на ознаку "раритетності" є хибною стратегією. Підготовка антологій має опиратися на кроскультурну синергію, даючи за якісних відібраних і перекладених текстів також і однозначне візуально-естетичне сприймання, пов'язане з мілітарною дійсністю України та відповідними суспільними та особистісними цінностями, виявленими війною. Як видно, у всіх антологійних проєктах майже не присутня участь держави в особі її інституцій – Українського інституту, Українського інституту книги, Міністерств культури та стратегічних комунікацій України і Міністерства закордонних справ України, чого не було, наприклад, у першій мілітарній антології М. Грушевського. Подальшим напрямком досліджень є вивчення ідіостилів ключових учасників антологійних проєктів з метою класифікацій

концепцій, які застосовуються в подібних ініціативних проєктах, що потребують великого обсягу координації багатьох залучених і різносторонніх осіб.

Список використаних джерел: *Сенатович І.* Причинок до бібліографії антологій української поезії в чужомовних перекладах / Ї: незалеж. культурolог. часопис. 1999. № 9. С. 148–151. *Зелененька І.* Інтерпретація війни в Україні: українська, польська, болгарська, литовська поезія (на матеріалі антології "Весна озброєна") / І. Зелененька // Українська література історичний досвід і перспективи. 2023. Вип. 1. С. 102–112. DOI: 10.31652/3041-1084-2023-1-102-112. *Гаврилюк Н.* Образи війни: віршовий репортаж (ронделі Віктора Гриценка) / Н. Гаврилюк // "Філологічні діалоги": Збір. наук. праць. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ. 2023. Вип. 10. С. 9–20. URL: http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/FD_10.pdf . *Котвицька Л.* Особливості художнього перекладу на матеріалі двомовного проєкту "2024–Світлий і Переможний" / Л. Котвицька // ІІ Міжн. наук. конф. РМД Українського вільного університету, Мюнхен, 2024. С. 108. *URL: https://ufu-muenchen.de/wp-content/uploads/2024/05/zbirka_tez_ii_konferencziyi_uvu-05-2024.pdf.* Anthologie de la littérature ukrainienne jusqu'au milieu du XIXe siècle / avec un avant-propos de M. A. Meillet. — Paris, Genève, Prague: Institut sociologique Ukrainien, 1921. XXIV, 144 p. https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/776/file.pdf . *Трощинський В.П.* Український соціологічний інститут у празі [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна –Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2019. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainskyj_sotsiolohichnyj_instytut. *Кравець Я.* Михайло Грушевський та його "Anthologie de la littérature Ukrainienne" (1921) у бельгійських та французьких виданнях XX–XXI ст. / Ярема Кравець // Вісник Львівського університету. Сер. іст. 2016–2021. Спецвипуск. С. 162–169. Url: https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/162-169Kravec-RM.pdf. Viburno rubro: Antologia da literatura ucraniana dos seus princi pios ate 1950 / Wira Selanski. Rio de Janeiro, 1977. 196 s. Url: https://shorturl.at/Q2etm . *Качановська Т.* Транскодування українських власних назв засобами французької мови: функційно-жанрові аспекти (з досвіду упорядкування двомовної французько-української антології воєнної поезії "In principio erat Verbum. Україна: поезія війни") / Т. Качановська // Сучасні тенденції фонетичних досліджень : зб. матеріалів VI Круглого столу з міжнар. участю, 21 квіт. 2023 р. КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка", 2023. С. 61–66. *Бойван О.* Проблеми ствердження національної ідентичності в іншомовному просторі (з досвіду впорядкування та промоції двомовної французько-української антології "In principio erat Verbum. Україна: поезія війни") / О. Бойван, Т. Качановська, О. Насонова // Російсько-українська війна (лютий 2014 – лютий 2024 рр.). Простір екзистенційних запитань і пошук відповідей. Збірник матеріалів / Заг. ред. д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа "Енциклопедичне видавництво"; Воєнно-науковий відділ штабу Командування Сил ТрО ЗСУ, 2024. С. 166–176. *Костюк М.* In principio erat verbum: українська звитяга новітнього часу у збереженні сучасними засобами поетичної традиції та її передання для світу у професійних літературних перекладах / О.С. Бойван, І.А. Зелененька, Т.О. Качановська, М.М. Костюк, О.П. Прищепа, В.Ю. Тимчук // Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : Збір. IV Міжн. наук.-практ. конф. 30 лист. 2023 р. К. : НУОУ, 2024. С. 230–231. https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3430/1/zbi-4-npc-24-01.pdf. *Веклич О.* Лексико-семантичне поле "перемога" у висловах учасників ініціативи "In principio erat verbum:Україна. Поезія війни" з донесення до світу візій України / *О. Бойван, О. Веклич, Т. Качановська, О. Прищепа, Г. Яструбецька* // Формування "образу перемоги" у війнах та воєнно-політичних конфліктах: сучасність та історична ретроспектива: матеріали науково-практичного семінару (Київ, 30 травня 2024 р. /Скрябін О.Л., Мараєв В.В., Холох О.І. та ін. / За заг. ред. В.М. Мороза. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2024. – Вип. 1. С. 128. *https://shorturl.at/IFgLd* . *Пилинський М. Я.* Концепт СВОБОДА у художній літературі США і України. Кваліфікаційна

наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія 03 Гуманітарні науки. Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2025. *Єщенко Т.* Когнітивний аналіз сучасної українськомовної мілітарної поезії / Т. Єщенко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 52. Харків Запоріжжя, 2024. С. 86–92. https://ntsh.org/sites/default/files/52-zbiryk_ntsh_donetsk.pdf. *Kazanova, Y.* (2024). A Solidarity Narrative: The Soft Power of Ukrainian Wartime Poetry. *Czech Journal of International Relations*, 59(S1), 127-152. https://doi.org/10.32422/cjir.778

Володимир ФРИЗ
кандидат технічних наук, доцент
Начальник науково-дослідного відділу інформаційної та кібернетичної безпеки наукового центру
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова
(м. Житомир, Україна)
Електронна пошта: gotvald@ukr.net
Вероніка ЛОБОДА
Старший науковий співробітник науково-дослідного відділу інформаційної та кібернетичної безпеки наукового центру
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова
(м. Житомир, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3535-0233
Електронна пошта: veronikaloboda03@gmail.com
Максим МАГДУН
Науковий співробітник науково-дослідного відділу інформаційної та кібернетичної безпеки наукового центру
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова
(м. Житомир, Україна)
Електронна пошта: mahmut@ukr.net

РОЛЬ РОСІЙСЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ, МУЗИКИ ТА ШОУ-БІЗНЕСУ У ПРОСУВАННІ ІДЕЙ "РУССКОГО МИРА" В УКРАЇНІ

Анотація. У роботі проаналізовано вплив російського кінематографу, музичної естради та шоу-бізнесу на формування суспільно-політичної свідомості в Україні. Розглянуто механізми використання культурного продукту як інструменту "м'якої сили" для просування ідеології "русского мира" та нівелювання української національної ідентичності. Наведено приклади маніпулятивного впливу через популярні серіали, телевізійні проєкти та музичні твори, що створювали ілюзію єдиного культурного простору. Висвітлено тенденції зміни культурних пріоритетів українського суспільства після 2014 та 2022 років.

Ключові слова: інформаційна війна, пропаганда, "русский мир", кінематограф, шоу-бізнес, культурна експансія, національна ідентичність, масова культура.

Постановка проблеми. Культура та політика є тісно пов'язаними поняттями, які взаємно впливають одне на одного. Через культурну творчість стає можливим вплив на суспільство, формування громадської думки та просування необхідних наративів. Актуальність проблеми полягає в тому, що протягом багатьох десятиліть російське кіно, музика та шоу-бізнес мали значний вплив на формування світогляду, ідентичності та культурної належності в Україні. Під виглядом звичайних розважальних проєктів планомірно поширювалася ідея "русского мира", де Москва зображувалася як центр прогресу, а Україна – як її другорядна частина. Культура ворога виконувала не лише естетичну функцію, а й слугувала важливим інструментом ідеологічного впливу, що готував ґрунт для подальшої агресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання впливу масової культури на свідомість громадян розглядається у низці наукових праць. Серед засобів масової комунікації окремої уваги заслуговує кінематограф, який, як зазначається у роботі Микити Кацуба [1, с. 136-144], на відміну від телебачення чи преси, нечасто розглядався як дієвий інструмент формування політичної свідомості, хоча має потужний потенціал. Теоретичні аспекти політичної свідомості як сукупності поглядів, настанов та ставлення людей до держави і політичних цінностей висвітлено у дослідженнях Валерія Бебика [2, с. 215-220].

Метою дослідження є аналіз основних сфер російської культурної експансії – кінематографу, музики та шоу-бізнесу – для розуміння глибини їхнього впливу на українське суспільство. На основі конкретних прикладів продемонстровано, як ці медіапродукти використовувалися для формування в українців відчуття спільного культурного простору з рф та викривленого сприйняття власної ідентичності.

Як вже було сказано, безперечно кінематограф є потужним інструментом інформаційного впливу, зокрема, коли його використовують в рамках міждержавних відносин. Цей вплив особливо помітно проявився в Україні у період до 2014 року, коли на наших телеканалах домінували російські фільми та серіали. Нажаль український глядач жив у просторі, де щодня бачив російські історії "героїв" і цінності, що поступово ставали для нас такими звичними та близькими. Тодішні ефіри були заповнені проєктами на кшталт "Спецназ", "Няня Віка", "Бригада", "Інтерни" тощо. У цих серіалах росія завжди поставала як сильна, сучасна, упевнена в собі держава, де герої на екранах виглядають такими вже рішучими, справедливими, готові боротися за правду. Ці образи викликали симпатію, довіру й навіть певну захопленість.

Водночас українські персонажі, нажаль якщо й з'являлися, в фільмах часто виглядали простими "сільськими" чи комічними. Це було непомітно, але послідовно формувало у свідомості глядачів відчуття, що "російське" воно ж краще, професійніше, глибше. За даними Українського кризового медіа-центру, близько 69% серіалів, які виходили на шести провідних українських телеканалах, були російського виробництва. Українські ж становили лише близько 7% [3]. Така цифра вже говорить сама за себе. Навіть коли зйомки були в українських містах, за участю наших акторів і технічних команд, усе одно все подавалось російським – мова, сценарій, фінансування і зміст.

Яскравий приклад, фільм "Тарас Бульба" (2009 рік, режисер Володимир Бортко) добре показує, як кіно може перетворюватися на засіб пропаганди. Хоча стрічку знімали спільно росія, Україна та Польща, у ній чітко відчувається російський погляд на історію. Фільм подає Запорізьку Січ як частину "русского мира", а українську культуру – лише як гілку російської. Навіть слово "Україна" звучить неприродньо, з наголосом на другий склад. У результаті історія, що мала би прославляти українське козацтво, перетворюється на оспівування "великої росії".

Навіть після анексії Криму в 2014 році, коли суспільство почало поступово усвідомлювати небезпеку інформаційної залежності, процес зміни виявився непростим. За даними 24 каналу, ще у 2021 році дві третини серіалів, які показували українські телеканали, звучали російською мовою. Люди звикли до російського продукту, бо роками його сприймали як норму, створювавши образ "братського народу", який нібито сильніший, мудріший і гідний наслідування.

Теж саме відбувається у музиці. У піснях текст може бути написаний не вдало, але музика може бути гармонійна та запам'ятовується, хоча музична естрада ворога протягом тривалого часу теж була не просто сферою. Вона створювала своєрідний інструмент для впливу, так сказати емоційний зв'язок із так званим "русским миром". Протягом 1990-х і 2000-х російська музика практично домінувала на українських просторах: Пугачова, Кіркоров, Лещенко, Лоліта, Білан і Гагаріна лунали з кожної радіостанції та телеканалу. Вона формувала уявлення про "спільний простір", де москва була культурним ядром, а все інше – лише провінцією.

Цікавий факт, що навіть ті, хто завжди уособлював українську ідентичність, теж мали зв'язки з російським шоу-бізнесом. Наприклад, "Океан Ельзи" у 2011 році виступив в відомому на той час шоу "Проектор Перис Хилтон" федерального каналу. Проте цей факт нажаль не змінив суті навіть виступаючи там "на їхній сцені", можна було б подумати, що ось і ми там, але це все було тільки уявою. Ворожа музика не впливала прямою пропагандою, а більше емоціями. Не треба забувати, що не тільки попса була популярна на теренах нашої країни, а й всім відомий шансон. Чомусь це все викликало ностальгію за "спільним минулим". Люди не завжди погоджувалися в політичних питаннях, але підсвідомо відчували себе частиною великої культурної родини, де росія була старшим братом.

Після подій у 2014 року все стало працювати більш відкрито. Виконавці, зокрема Басков, Газманов, Долина, Кіркоров, відкрито брали участь у концертах "за Крим" і "на підтримку Донбасу". Романтизуючи агресію рф вони зробили війну видовищем: під гаслами "миру" та "захисту". Особливо слід відзначити українських артистів, що стали частиною російського шоу-бізнесу: Ані Лорак, Таїсія Повалій, Світлана Лобода, MARUV, Віра Брежнєва – усі вони виступали російською мовою, брали участь у російських телешоу та були лауреатами премій RU.TV або Muz-TV. Для багатьох українців вони були втіленням успіху – "наші, але популярні в росії". Звичайно деякі змінили своє ставлення після 2022 року, а деякі так і залишилися підкорювати й надалі ворожий шоу-біз, виправдовуючи свої ганебні дії тим, що музика поза політикою.

Упродовж 2000-х та на початку 2010-х років ефір України повністю заполонили російські телешоу. Завдяки всім відомим програмам, як "Фабрика зірок", "Дом-2" та "Поле чудес". Українська "Фабрика зірок" великих рейтингів вона не давала, а під час колоборації двух телешоу, відчувалося зарозуміле ставлення до наших виконавців, тоді була створена певна ілюзія спільного культурного простору – однієї мови, одного почуття гумору, однієї ідентичності. Люди звикли до російських зірок та московських телестудій, а російська мова стала чимось "нормальним". Найнебезпечнішим було те, що пропаганда часто ховалася за розвагами. Пам'ятаєте усім відоме ток-шоу "Нехай говорять" з Андрієм Малаховим, який часто зображував Україну як країну, що має проблеми – нібито тільки росія може навести лад. Такі повідомлення, що повторювалися роками, поступово впливали на світогляд глядачів.

Кіно, музика і шоу-бізнес це не просто розваги. Саме через них ми відчуваємо, хто ми є, що нам близьке і що нас об'єднує. Багато років росія використовувала ці сфери, щоб нав'язати українцям свою культуру. Через популярні серіали, фільми, пісні й телешоу нам тихо й поступово прищеплювали думку, що "русский мир" – це щось спільне, що ми частина однієї великої родини. Довгий час це виглядало природно – знайомі обличчя, відомі голоси, звичні жарти, але з початком війни стало ясно, що за всім цим стояло бажання стерти нашу власну культуру, зробити нас залежними й безголосими.

Сьогодні все змінюється. Українці дедалі більше обирають своє – свої фільми, свою музику, своїх артистів. Ми знову вчимося слухати і чути себе. І кожна пісня українською, кожен фільм про наше життя – це ще один крок до справжньої незалежності.

Список використаних джерел: *Кацуба М.* (2013). Художнє кіно як засіб формування масової політичної свідомості. Київ: університет імені Тараса Шевченка. *Бебик В. М.* (2004). Політологія для політика і громадянина. Київ: МАУП. Український кризовий медіа-центр. *Український телеефір: цифри і тенденції*. – uchoose.uacrisis.org (дата звернення 03.10.2025). Дві третини серіалів на українських каналах показують російською". 24tv.ua (дата звернення 03.10.2025)

Світлана ШУМОВЕЦЬКА
доктор педагогічних наук, професор
Доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького (м. Хмельницький, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5419-1576
Електронна пошта: sv_shumovetska@ukr.net

УКРАЇНСЬКА ВОЄННА МЕМУАРИСТИКА У СУЧАСНІЙ ВІЙСЬКОВІЙ ОСВІТІ

Анотація. Українські воєнні мемуари сьогодні мають великий потенціал для навчання майбутніх офіцерів. Ця література надає читачеві ширший

історичний контекст, з якого можна вчитися: вони пропонують більш глибоке розуміння воєнної сили та української мілітарної традиції. Сьогодні у практиці військової освіти воєнні мемуари українських діячів можна використовувати для ознайомлення майбутніх офіцерів з контекстами та наслідками управлінських рішень. У військових навчальних закладах доцільно створювати сприятливе середовище, орієнтоване на керовані практики професійного читання мемуарної літератури.

Ключові слова: воєнні мемуари; професійне читання; книги; навчання; військова освіта.

Постановка проблеми. Українська воєнна мемуаристика до цього часу не стала складовою військової освіти та професійної підготовки майбутніх офіцерів. У радянські часи вона була під забороною, бо тоді загалом історію українського визвольного руху "писали" співробітники каральних органів на кшталт КГБ. Лише за останні кілька років вийшли друком мемуари, про які українці нічого не знали майже століття. Це спогади офіцерів Української галицької армії та Української Народної Республіки. Сьогодні ці тексти важливі як джерела "з перших рук" про українську мілітарну історію, так і з огляду на потенціал їх використання у практиці військового навчання. Це актуалізує необхідність розгляду варіантів і шляхів задіяння потенціалу української воєнної мемуаристики у системі професійної військової освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Воєнну мемуаристику більше дослідили як військові фахівці, так і представники гуманітарних студій за кордоном. Великого значення у своїх дослідженнях європейські та північноамериканські учені надають розгляду значення воєнних мемуарів в історії культури та літератури. Про зв'язок мемуарів зі становленням романтичної літературної традиції пише Н. Ремзі [1]. Ф. Дваєр вивчає місце воєнних мемуарів в історії та літературі, їх значення як свідчення людей, що пережити важкий межовий досвід [2]. А. Іслам, Е. Шеппард та М. Конвей досліджують мемуари у контексті сучасних теорій автобіографічної пам'яті [3]. В Україні воєнні мемуари є об'єктом вивчення насамперед істориків (О. Отземко [4], Н. Любовець [5], М. Палієнко, І. Срібняка [6]), які є для них джерелом історичних відомостей. Сьогодні потребує детального розгляду можливість вивчення і використання української мемуарної літератури для потреб сучасного військового навчання.

Метою дослідження є висвітлення освітнього потенціалу воєнної мемуаристики у практиці сучасної військової освіти.

Воєнні мемуари (фр. memoires – спогади; лат. memoria – пам'ять) – це розповідь про воєнні чи інші пов'язані з війною події, учасником або свідком яких був автор [7, с. 436]. *Вони зосереджені насамперед не так на воєнних подіях, як на* осмисленні подій, на досвіді оповідача. Сьогодні інтерес до воєнних мемуарів можна пояснити тим, що вони дають опис можливостей людини і подолання викликів у межових ситуаціях.

В Україні маловідомим залишається найяскравіший період в історії воєнної мемуарної літератури – це 20–30 роки XX ст. У цей час свої спогади

написали військові, які боролися за українську державність по обидва береги Збруча, – офіцери Української Народної Республіки чи Української галицької армії, зокрема Яків Гальчевський [8], Юрій Горліс-Горський [9], Мирон Тарнавський [10], Степан Шухевич [11]. Ці тексти сконцентровані аж ніяк не на звеличуванні перемог, вони насамперед виявляють військовий спосіб мислення та, за Р. МакГрегором, "щирі наративи патріотичної самопожертви" [12].

Сьогодні мемуарні твори можуть бути важливим інструментом професійної підготовки майбутніх військових. На основі мемуарів Я. Гальчевського "Проти червоних окупантів" [8] чи Ю. Горліс-Горського "Холодний Яр" [9] можна вивчати зміни техніки ведення бою, значення ситуативної обізнаності для вибору воєнної тактики, підтримки місцевого населення, особливості організації протидії ворожим інформаційно-психологічним операціям. Воєнні мемуари допомагають пізнати уроки з минулого, водночас розглянувши такі важливі теми, як стійкість, лідерство, технології чи національна безпека.

Ці тексти доцільно використовувати як ілюстрації до різних тем із загальновійськових дисциплін, зокрема щодо організації розвідки місцевості в складі бойових груп чи військового пошуку в тилу противника, для унаочнення роботи командира з підготовки бою (дій), послідовності заходів з організації бойових дій (бойового застосування) чи оцінювання противника. Зазначені тексти допоможуть проілюструвати і такі важливі для сучасної тактики питання, як способи пересування на місцевості, оборонна тактика малих тактичних груп, атакувальна (наступальна) тактика дій у складі малих тактичних груп.

Серед форматів вивчення воєнних мемуарів першочергове значення має ознайомлення з ними самих викладачів та створення у навчальних закладах відповідного заохочувального середовища, починаючи від забезпечення бібліотек і закінчуючи введенням зазначених мемуарів у перелік обов'язкової літератури. Наступний крок – пропозиції майбутнім офіцерам дослідити висвітлені у мемуарах військові стратегії чи характер бойових дій. Ці тексти через розповіді з перших уст допоможуть глибше пізнати бойовий досвід українців, глибше зрозуміти перебіг визвольної боротьби.

Використання української воєнної мемуаристики може бути важливим елементом навчання в контексті перевірених часом наративних традицій для передачі життєво важливої інформації від покоління до покоління. У військових навчальних закладах такі історії можуть бути як інструментом розширення контексту навчального матеріалу, так і одночасно фокусування уваги на особливостях застосування військової сили.

Використання воєнних мемуарів є перспективним підходом у практиці військової освіти в аспекті розширення масштабів вивчення військової справи і воєнного мистецтва, опанування майбутніми офіцерами процедурами управлінських рішень. За умов належної систематизації мемуарних творів їх можна використовувати в освітньому процесі у форматі ілюстративних повідомлень, індивідуальних обговорень або дослідницьких завдань. Перевагами подібної практики є широта охоплення матеріалу з української

мілітарної історії, глибина розуміння проблем, що стосуються історичної, технічної та філософської історії сучасної воєнної тактики й управлінських процедур.

Список використаних джерел: Ramsey N. The Military Memoir and Romantic Literary Culture, 1780-1835. London: Routledge, 2019. 282 p. URL: https://www.routledge.com/The-Military-Memoir-and-Romantic-Literary-Culture-17801835/Ramsey/p/book/9780367887681?srsltid=AfmBOopdPPxZ6oJQRvfZ7XM. War Stories: The War Memoir in History and Literature. Edited by Philip Dwyer. Oxford – New York: Berghahn Books, 2018. 334 p. Місто: Berghahn Books, 2018. 334 с. URL: https://doi.org/10.2307/j.ctvswx6zd. Islam A, Sheppard E, Conway MA, et al. (2019) Autobiographical memory of war veterans: A mixed-studies systematic review. *Memory Studies* 14(2): 214–239. *Отземко О.* Мемуарні джерела в українській історіографії XVIII – першої половини XIX ст. *Історичні і політологічні дослідження*. 2016. № 1. С. 132–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2016_1_14. *Любовець Н. І.* Мемуари про події на Буковині часів Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2015. Вип. Спец. вип. 2. С. 405–413. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/dkz_2015_Spets. *Палієнко М. Г., Срібняк І. В.* Книжковий рух у таборі полонених українців Фрайштадт (Австро-Угорщина), 1915–1918 рр. Р*укописна та книжкова спадщина України*. 2021. Вип. 27. С. 181–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rks_2021_27_14. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ "Академія", 2007. 752 с. *Гальчевський Я.* Проти червоних окупантів : в 2-х частинах / упоряд. Тарас Каляндрук. 2-е вид. Львів: Видавництво "Апріорі", 2023. 248 с. *Горліс-Горський Ю.* Холодний Яр: у двох частинах. Вид. 2-ге. Львів: Видавництво "Апріорі", 2022. 464 с. *Тарнавський М.* Спогади. Івано-Франківськ: "Лілея-НВ", 2018. 160 с. *Шухевич С.* Спомини з Української Галицької Армії. Львів: Апріорі. 2025. 616 с. McGregor R. How the war memoir reveals the relationship between psychology and politics. URL: https://www.transformingsociety.co.uk/2021/11/08/how-the-war-memoir-reveals-the-relationship-between-psychology-and-politics/.

Альона ЯКУБЕЦЬ
Завідувачка відділу новітньої історії України
Національний музей історії України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1277-1921
Електронна пошта: museum_kyiv@ukr.net

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАТРІОТИЧНОЇ ПІСНІ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 РР.

Анотація. У дослідженні з'ясовано кому належало авторство найбільш популярних пісень доби національно-визвольних змагань. Розглянуто вплив українських патріотичних пісень на формування національної свідомості українського народу як напередодні так і під час української революції. Здійснено спробу оцінити роль пісень доби визвольних змагань в збереженні культурного доробку України. Базовим джерелом для розкриття теми є експонати з фондової колекції НМІУ.

Ключові слова: Патріотична пісня, українська революція 1917-1921 рр., пісні січових стрільців, національна свідомість, Національний музей історії України.

Постановка проблеми. Період національно-визвольних змагань 1917-1921 років досліджений українськими істориками досить ґрунтовно. Однак основну увагу вчені приділяли насамперед політичній, соціально-економічній і військовій складовій, в той час як роль культури в згаданий період є не менш значима. Особливо важливу роль відігравала українська патріотична пісня, слугуючи потужним інструментом для формування національної свідомості, мобілізації сил, підтримки бойового духу та консолідації суспільства навколо ідеї незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика лише останнім часом почала знаходити певне втілення в українській історіографії, однак досліджуються окремі її сегменти – хоровий спів, пісні січових стрільців, пісні як історичне джерело вивчення періоду української революції 1917–1921 рр. [3; 5; 16; 17; 22].

Метою є дослідження ролі пісенної творчості в добу Української революції (1917–1921 рр.).

Історична роль української пісні виходить за рамки суто культурного феномена. Враховуючи той факт що до 20 століття українці не мали власної держави, пісня виконувала, без перебільшення, роль збереження національної ідентичності українського народу. Вчені вважають, що козацька концепція України вижила після того, як зникла сама козацька Україна саме в усній народній творчості [4]. Гетьманщина зникла як держава, але в народних піснях залишилася пам'ять про неї. Дослідники нараховують близько 1200 народних пісень в яких є згадка про "Україну". Сукупний образ України з народних пісень становить основу українського національного міфу. Це був образ народної утопії – України як вільного краю, де немає соціальних та національних гнобителів. Цей міф поширювали кобзарі. В їхньому репертуарі існував особливий жанр – козацькі думи – оповіді про славне і трагічне козацьке минуле.

Однак щоб перевести цю "трансцендентну Україну" в модерну – ту, яка би з'явилася на географічних картах і в шкільних підручниках, потрібна була робота літераторів, істориків, географів, політиків. Важливим періодом для формування української нації стало 19 століття. Саме тоді розгорнулась робота представників української еліти по збиранню і популяризації народних пісень, які до того в усній формі передавалися з покоління в покоління. Серед відомих збирачів були Михайло Максимович, Микола Цертелєв, Яків Головацький, Ізмаїл Срезневський, Павло Чубинський, Іван Франко та інші. Їхня робота не лише дозволила зберегти для нащадків цінні зразки українського фольклору, а й зацікавити українською культурою і мовою покоління своїх ровесників.

Незважаючи на політику російської імперії, що мала на меті витіснення української мови з ділової, освітньої та культурної сфер, в другій половині 19 – на початку 20 століття в Україні почали закладатися традиції пісенних

урочистостей, з'являлися сакральні місця на зразок Тарасової гори, напрацьовувався музичний репертуар патріотичного спрямування. Важливе значення в процесі націєтворення в Україні з кінця 19 століття мала також хорова діяльність. Одним з самих відомих хорових організацій такого роду було українське музично-співоче товариство "Боян", засноване у 1891 році у Львові. Знак цього товариства зберігається в колекції Національного музею історії України (далі – НМІУ) [9]. Незабаром його філії з'явилися по всій Галичині та на Буковині, а на початку 20 століття також в Києві (1905) і Полтаві (1910). При цих товариствах відкривалися нотні видавництва, музичні школи, в яких виховувалися як аматори, так і професійні митці. Хористи влаштовували шевченківські вечори, концерти, конкурси. Для наддніпрянських українців того часу це був чи не єдиний легальний інструмент національної консолідації.

З розвитком науково-технічного прогресу українські пісні почали записувати на патефонні платівки. Одна з них з записом заповіту Т. Шевченка "Як умру" у виконанні Малоросійського хору під управлінням Л. Макаренка зберігається в колекції НМІУ [10].

Саме в цей час були написані пісні, які стали культовими в період української революції 1917-1921 рр. Зокрема, у 1862-1863 роках Павлом Чубинським і Михайлом Вербицьким було написано пісні "Гей, нумо, хлопці, до зброї!" та "Ще не вмерла Україна". Остання, як всім відомо, у роки революції стала офіційним гімном УНР. Багато композиторів в цей час звернулися також до творів Тараса Шевченка. Зокрема, у 1870 році учитель музики з Полтави Гордій Гладкий написав мелодію до "Заповіту". Його мелодія вважалася народною, оскільки спочатку авторство не вказувалося через цензурні міркування [17, с. 160, 161], а в 1886 році вперше було опубліковано ноти українського педагога і композитора з Херсона Данила Крижанівського на вірш "Реве та стогне Дніпр широкий" [6, с. 180], який ми знаємо в музичній обробці композитора Миколи Лисенка. В 1885 році поет Олександр Кониський та Микола Лисенко написали ще одну канонічну українську пісню, популярну до наших днів – "Молитва за Україну", що починалася відомими строками "Боже великий, єдиний, нам Україну храни". Всі перелічені пісні, а також пісноспів "Вічна пам'ять", що присвячували полеглим за волю та пісня "Гей, вкраїнці, єще наша живе річ святая!" (1894, Аркадій Йон) створювали музичний супровід доби української революції. Їх виконували учасники політичних маніфестацій, партійних та військових з'їздів, урочистих засідань Центральної Ради. Співали їх на свята та річниці проголошення Універсалів та Акту Злуки [1, с. 1; 18, с. 3]. Якщо переглянути газети доби визвольних змагань, то можна переконатися, що відбувалося це вже с перших днів революції. Так в № 5 газети Нова Рада (щоденна газета, що виходила у 1917–1919 рр. під редагуванням Сергія Єфремова) можна прочитати, що 25 березня 1917 року в селі Халеп'я на Київщині зійшлися люди з навколишніх сіл і містечок на молебень. Вислухавши акт про зречення престолу Миколою II, вони пішли до місцевої школи з українським гімном, революційними піснями, портретом Шевченка і

жовто-блакитними прапорами де заслухали "Відозву до українського народу", після чого було проспівано "Заповіт" [21, с. 4].

Після того, як УНР опинилася під загрозою збройного нападу з боку більшовицької Росії, більш популярними, особливо у війську, ставали маршові козацькі та стрілецькі пісні. Останні були написані добровольцями з легіону Українських січових стрільців, які упродовж Першої світової війни 1914–1918 років хоч і воювали у складі австро-угорської армії, однак мріяли про незалежну соборну Україну. За підрахунками дослідниці пісень січових стрільців Оксани Кузьменко, ними було написано щонайменше 164 пісні, які вояки виконували під час походів, або при таборових вогнищах [20, с. 592]. Серед найбільш плодовитих авторів січових пісень можна назвати Михайла Гайворонського та Романа Купчинського. Удвох вони написали маршову пісню "За рідний край", а всього під час війни перший написав 33 пісні, його товариш – 21. Трійку найактивніших авторів замикає Лев Лепкий – 13 творів [8]. Цікаво, що серед них лише Гайворонський мав музичну освіту та дослужився до звання "головний диригент та інспектор військових оркестрів Армії УНР". Більшість авторів були аматорами.

Чимало січових пісень з початком української революції поширилися і на територію Наддніпрянської України. Найпопулярнішою піснею стала всім сьогодні відома "Ой у лузі червона калина". Написано її було у 1914 році, коли текст Степана Чарнецького поклали на народну мелодію, а остаточно вона стала символом доби після 1917 року. Також серед найпопулярніших стрілецьких пісень в УНР були "Чуєш, брате мій" ("Журавлі") (слова Богдана Лепкого, музика Левка Лепкого), "Заквітчали дівчатонька" (слова і музика Романа Купчинського), "Ми йдемо в бій" (слова Романа Купчинського, музика Михайла Гайворонського), "Гей ви, стрільці січові" (слова і музика Клима Гутковського), "Ой на горі на Маківці" (слова і музика невідомого автора). Ці пісні мали патріотичні мотиви, а також відображали тугу за рідним домом та водночас бойовий дух.

Ще частина патріотичних пісень була написана на хвилі революційного ентузіазму безпосередньо в добу визвольних змагань. Авторство багатьох належить таким відомим українським письменникам і поетам як Олександр Олесь, Грицько Чупринка, Микола Вороний та Христя Алчевська, а музику створювали композитори Кирило Стеценко, Микола Леонтович та інші. Текст однієї з самих популярних пісень цього часу "За Україну, за її волю" написав поет та один з засновників Української Центральної Ради Микола Вороний навесні 1917 року. Твір, сповнений віри у здійснення віковічних прагнень народу до розбудови незалежної держави, швидко став популярним по обидва боки Дніпра. Того ж року його було опубліковано в одному з перших номерів "Народної волі", а невдовзі і в стрілецьких часописах. На музику вірш поклав композитор з Галичини Ярослав Ярославенко (Вінцковський). Незабаром цей патріотичний марш став особливо популярним серед українських військових, а гасло "За Україну! За її волю!" швидко поширилося серед українських військових, надаючи відповідь на питання про вірність і мету боротьби. Його і досі можна побачити вишитим на бойових стягах Збройних Сил України.

Важливу роль у формуванні національної ідеї українського народу відіграло не тільки створення нових пісень, але й їх поширення та просування серед населення. Тут важливим інструментом стали засоби масової інформації. В таких газетах як "Народна воля", "Нова Рада", "Робітнича газета" друкувалися поети та письменники Григорій Чупринка, Борис Лепкий, Олександр Олесь та інші. Там також містилися рекламні оголошення про вихід співаників з текстом і нотами, а також платівок з записаними на них піснями. Зокрема, вже у 1917 році на київський фабриці Екстрафон вперше на території України було випущено платівку з Українським гімном у виконанні хору під управлінням композитора і диригента Олександра Кошиця, у його ж аранжуванні. У 1915-1919 роках публікувалися окремі збірки пісень "Стрілецька антологія", "Співанки УСС" з текстами, а подекуди й з нотами [19]. Також, у 1915 році у Відні вийшла збірка "Сім пісень для вояків", де вперше були опубліковані слова та мелодія пісні "Ой у лузі червона калина" [2, с. 14]. Важливу роль в популяризації пісень відігравали і різноманітні мистецькі об'єднання та хорові колективи. Серед найпомітніших був створений наприкінці 1917 року Перший національний хор, диригентами якого були Олександр Приходько, Кирило Стеценко та Олександр Кошиць. Найбільш сильне емоційне враження на слухачів справляли патріотичні хори Стеценка: "Вкраїно-мати", "Живи, Україно", "Слава Вкраїні". Резонанс від концертів і хорового репертуару спонукав багатьох диригентів узяти ці твори до свого репертуару, що сприяло їх поширенню у багатьох містах України [14, с. 41]. Своєрідними популяризаторами української патріотичної пісні були також і бійці армій УНР та УГА, які співали їх на марші, коли заходили в звільнені населені пункти.

Безумовно, патріотичні пісні виконували неймовірно важливу роль в ході національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Такі пісні як "Ще не вмерла України", "Ой у лузі червона калина", "За Україну, за її волю" допомагали згуртувати українців довкола ідеї боротьби за незалежну державу. Вони символізували єдність та історичну тяглість нації. Українські пісні під час революції виконувалися переважно або великими хоровими колективами, або учасниками маніфестацій на вулицях, або військовими на парадах чи на маршах та мали на меті об'єднати українців різних соціальних груп навколо спільних ідей, сприяли формуванню національної єдності та національної гордості. На цю консолідуючу функцію масового хорового співу звертають увагу як дослідники так і учасники різних історичних подій. Зокрема багато наших сучасників пригадують яке піднесення вони відчули під час масового співу патріотичних пісень на першому фестивалі "Червона рута" (1989 р.), фестивалі "Дзвін" у Каневі (1990, 1991, 1992) [3, с.22–23; 16]. Масовим співом супроводжувалися також Помаранчева революція (2004) і Революція гідності (2013–2014).

Також пісні мобілізовували людей на боротьбу, надихали як солдатів на фронті так і тих, хто залишався в тилу. Їх емоційна сила допомагала долати розпач та страх, вірити в перемогу, підтримувати бойовий дух. Українцям, що живуть в умовах нинішньої російської агресії легко зрозуміти цю роль пісні.

Зрештою, на останньому етапі українська пісня відіграла ще й потужну міжнародну функцію. Розуміючи важливість культурного впливу в часи політичної нестабільності, Голова Директорії Симон Петлюра вважав, що українська музика є частиною незалежної України, а боротьба за незалежність має відбуватися не лише на полях битв, але й на сторінках газет, у концертних залах і театрах, де формується громадська думка європейців. У січні 1919 року за його дорученням українські музиканти та хорові диригенти Олександр Кошиць і Кирило Стеценко організували Українську республіканську капелу (з 1920-го – Український республіканський хор), яку в березні 1919 року під керівництвом Олександра Кошиця український уряд відрядив за кордон з метою просування там ідеї незалежної України й популяризації української музичної культури [7, с. 90]. Нині ми називаємо це культурною дипломатією. Упродовж 1919–1927 років цей хор тріумфально здійснював місію посланців УНР до народів Заходу – навіть тоді, коли УНР як такої не стало й урядове фінансування місії припинилося. Концертні виступи українських артистів мали надзвичайний успіх, приголомшуючи слухачів Європи та Америки незрівняною красою української пісні та неперевершеним її виконанням. Всього хор Кошиця провів понад 600 концертів у 200 містах 17 країн світу, отримав 1300 відгуків світової преси, більш як 200 концертних залів, сотні контактів з VIP-персонами [15, с.15]!

Важливо, що і після поразки Української революції 1917-1921 рр. пісні продовжили виконувати свої важливі функції. Вони допомагали зберігати історичну пам'ять та передавати її наступним поколінням, що було неймовірно важливо в умовах російського панування. В СРСР події української революції намагалися або викреслити з пам’яті нашого народу, або перекрутити до непізнаваності. Те саме стосувалося і текстів українських патріотичних пісень доби революції. Розуміючи їх важливу роль, радянські ідеологи робили все можливе, щоб вони були забуті, або втратили свій початковий зміст. Наприклад, в музейній колекції зберігається платівка Апрелєвського заводу, випущена у 1956 році на якій міститься запис відомої стрілецької пісні “Їхав стрілець на війноньку”. Автором слів та музики цієї пісні був Михайло Гайворонський. Він написав її взимку 1916 року на Тернопільщині після кривавих боїв над Стрипою. Пісня була присвячена січовим стрільцям, що загинули у тій битві проти російської армії. Її неодноразово видавали з вказанням автора слів та музики [12, с. 8]. Однак в радянській версії замість “стрільця” на війноньку їхав вже “козак”, що повністю змінювало історичний контекст пісні. Також на етикетці платівки було зазначено, що це українська народна пісня, слова якої обробив Лев Ревуцький [11].

Попри це в радянські часи українські патріотичні пісні слугували моральною опорою українців, оскільки в них відображалася не лише терниста дорога боротьби у минулому, а й надія на перемогу в майбутньому. Через політичні репресії в їх переписували від руки і виконували лише у вузькому колі близьких людей. В музеї зберігається один з таких рукописних співаників 1920-1930 рр. [13]. На території Польщі, де суспільно-політична ситуація була значно кращою, збірники пісень регулярно перевидавалися [12]. На території

Галичини також регулярно проводилися урочисті заходи в клубах, Просвітах, присвячені річницям революційних подій, на яких виконували патріотичні пісні тим самим виховуючи майбутнє покоління борців за незалежну Україну. Згодом, в роки Другої світової війни, пісні доби української революції піднімали бойовий дух вояків армії УПА. Своє почесне місце вони зайняли і після проголошення незалежної України. Зокрема, мелодії пісень "За Україну, за її волю" та "Червоної калини" довгий час були офіційними фанфарами президента України, а також звучали на різних громадських урочистостях. Багато маршів і сьогодні звучать на радіо і телебаченні, входять до репертуару оркестрів ЗСУ та військових навчальних закладів.

Отже, ми можемо констатувати, що українські патріотичні пісні відігравали вагому роль в процесі формування національної свідомості українського народу з середини 19 століття. Під час революції 1917–1921 рр. вони сприяли консолідації нації, вселяли в українців надію і гордість, мобілізовували людей на боротьбу, а на останньому етапі відігравали ще й функцію пропаганди ідеї незалежної України й популяризації української музичної культури в світі. Період національно-визвольних змагань породив плеяду талановитих митців, які створили багато чудових пісень, які супроводжували українців впродовж всіх етапів боротьби за незалежність нашої держави у 20 столітті і продовжують слугувати нам опорою сьогодні.

Список використаних джерел: Всеукраїнський Національний з'їзд. Нова Рада: щоденна політична, економічна і літературна газета. 1917. 7 квітня (№ 8). С. 1. Гостинець для українських вояків від "Союзу визволення України". Відень, 1915. 16 с. *Гринишин Н. М.* Роль хорового співу в процесі самоідентифікації української нації: дис. доктора філософії за спеціальністю 025: Львів, 2025. 227 с. *Грицак Я.* Коротка історія української пісні. Сайт "Zbruc". URL:https://zbruc.eu/node/106914 (дата звернення: 01.10.2025)**.** Інститут виклав у вільний доступ "Пісні Української революції". Сайт Українського інституту національної пам'яті. URL:https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/instytut-vyklav-u-vilnyy-dostup-pisni-ukrayinskoyi-revolyuciyi (дата звернення: 05.10.2025). *Капустін В.* Одна на цілий світ: Розповіді про творців українських пісень, які стали народними. Київ, Криниця, 2003. 180 с. *Кошиць О.* З піснею через світ. Київ, Книга Роду, 2008. 432 с. *Липовецький С.* Не натхнення, а потреба. Пісні Українських січових стрільців. Сайт "Локальна історія". URL:https://localhistory.org.ua/texts/statti/ne-natkhnennia-a-potreba/ (дата звернення: 07.10.2025)**.** НМІУ, МДМ–1431/1695. Знак хорового товариства "Львівський Боян". Австро-Угорщина, Відень, 1891. НМІУ, Р-1360. Платівка з записом заповіту Т. Шевченка "Як умру" та пісні "Ой сів пугач на могилі" у виконанні Малоросійського хору під управлінням Л. Макаренка. "Сирена грандъ рекордъ", Російська імперія, 1911 р. НМІУ, Р-1476. Платівка з записом пісні "Їхав козак на війноньку" у виконанні І. Козловського та хору і оркестру Московської філармонії під управлінням Л. Штейнберга, Апрелєвський завод, СРСР, 1956 р. НМІУ, РА-2451. Гайворонський М.О. "Пісні У.С.С.", м. Жовква, 1936. НМІУ, РД-5499. Нотні записи, зроблені від руки. УСРР, 1920-1930-і рр. *Пархоменко Л. О.* Кирило Стеценко. Київ, Музична Україна, 2009. 392 с. *Пересунько Т.* Світовий тріумф "Щедрика" – 100 років культурної дипломатії України (збірник архівних документів). Київ, АртЕк, 2018. 200 с. Про правильні рішення "з віком", революції і музику. Інтерв'ю з Марією Бурмакою. 26.09.2021 Сайт телеканалу NTA. URL: https://www.nta.ua/pro-pravylni-rishennya-z-vikom-revolyucziyi-i-muzyku-intervyu-z-mariyeyu-burmakoyu (дата звернення: 07.10.2025)**.** *Ротач П.* Гладкий Гордій Павлович // Полтавська Шевченкіана. Кн.1. Полтава, Дивосвіт, 2005. 432 с. Свято об'єднання України. Нова Рада.1919. 24 січня (№ 16). С. 3; Співаник Українських Січових Стрільців, Відень, 1918. 128 с. Стрілецькі пісні / Упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О.М. Кузьменко. Львів, Інститут народознавства НАН України, 2005. 640 с. Українська маніфестація. Нова Рада. 1917. 31 березня (№5). С. 4**.** *Ципко О.* Пісенна творчість як джерело вивчення національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. в Україні // Матеріали наукової конференції "Українська революція 1917-1921 рр. в історіографії та культурі". Київ, Інститут історії України НАН України, 2018. С. 127-130.

VI. РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Владислава АХТИРЦЕВА
доктор філософії
Заступник начальника науково-дослідного відділу інформаційної та кібернетичної безпеки наукового центру
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова
(м. Житомир, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0624-2284
Електронна пошта: Vladaahtyrtseva@gmail.com
Михайло ПАВЛЕНКО
Старший науковий співробітник
Науково-дослідний відділ інформаційної та кібернетичної безпеки наукового центру
Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова
(м. Житомир, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1011-5042
Електронна пошта: pavlenko.science@gmail.com

ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ВПЛИВ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У роботі досліджено вплив повномасштабного вторгнення рф в Україну на архітектуру міжнародної безпеки. Проаналізовано трансформацію поняття безпеки, яке вийшло за межі суто військового виміру і охопило інформаційну, економічну та енергетичну сфери. Окрему увагу приділено питанням інформаційного суверенітету, протидії ворожим інформаційно-психологічним операціям та важливості компетентності дипломатичного корпусу. Визначено стратегічні пріоритети України, серед яких відновлення територіальної цілісності, євроатлантична інтеграція, енергетична незалежність та внутрішні реформи.

Ключові слова: міжнародна безпека, російсько-українська війна, інформаційний суверенітет, геополітика, дипломатія, гібридна війна, євроатлантична інтеграція, національні інтереси.

Постановка проблеми. Знаходячись у центрі Східної Європи, Україна протягом десятиліть перебуває в епіцентрі геополітичного протистояння між провідними центрами сили – росією, Сполученими Штатами та сьогодні дедалі більшою мірою Китаєм. Таке положення історично зумовило складну безпекову ситуацію та стало джерелом численних викликів для держави. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало не лише військовим актом агресії, а й глобальним каталізатором трансформації всієї системи міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання трансформації системи міжнародної безпеки в умовах російської агресії широко висвітлено у науковій думці українських авторів. Фундаментальні аспекти руйнування старої архітектури безпеки та перехід до "світової гібридної війни" ґрунтовно проаналізовано у працях Володимира Горбуліна [1, с. 15–19]. Особливості інформаційного та психологічного впливу ворога, роль комунікації як зброї досліджують Георгій Почепцов [2, с. 22–28] та Євген Магда [3, с. 54–59], які наголошують, що сучасна війна ведеться не лише за території, а й за думки. Війна продемонструвала, що у сучасному світі безпека не обмежується лише фізичною силою – вона включає інформаційний, економічний, енергетичний та дипломатичний виміри. Як зазначають дослідники, внутрішня безпека нерозривно пов'язана з ефективністю державного управління, тому боротьба з корупцією та впровадження реформ залишаються фундаментальними завданнями в контексті євроатлантичної інтеграції [4, с. 19–34].

Метою роботи є обґрунтування необхідності забезпечення інформаційного суверенітету України як пріоритетного напряму зовнішньої політики. Дослідження спрямоване на визначення ролі інформаційної безпеки в системі національної оборони та розробку стратегічних підходів до протидії гібридним загрозам на міжнародній арені.

російська федерація розпочала підготовку до агресії задовго до 2022 року – не лише у військовому, а й у психологічному та інформаційному просторі, створюючи фейки, формуючи спотворені наративи, впливаючи на міжнародну громадську думку. Інформаційна політика держави, особливо в умовах війни, має значення, співмірне із бойовими діями. Психологічні операції, які проводить росія на міжнародному рівні, спрямовані на дискредитацію України, послаблення її позицій у світі та руйнування довіри до нашої держави. Тому інформаційна безпека є не лише технічним, а насамперед стратегічним завданням зовнішньої політики.

Одним із основних безпекових пріоритетів має стати робота на випередження – формування реакції на потенційні інформаційні загрози ще до того, як вони набудуть масштабів. Для цього необхідно вдосконалити систему аналітики, взаємодію дипломатичних структур з військовими відомствами та інформаційними центрами.

Не менш важливою є компетентність посадових осіб, які представляють Україну за кордоном. Вони повинні володіти не лише дипломатичними навичками, а й розумінням інформаційної стратегії держави, її цілей і завдань. Обізнаність у міжнародному інформаційному просторі, уміння вчасно спростовувати фейки та формувати позитивний імідж України – це ключові складові успіху. У цьому контексті довіра стає таким самим інструментом безпеки, як і зброя.

Паралельно з інформаційною політикою важливо розглядати ширший контекст безпекових пріоритетів України. Її географічне положення між двома глобальними таборами, що традиційно перебувають у конфлікті, створює складне середовище для реалізації зовнішньої політики. Одним із головних завдань України є забезпечення національної безпеки та стабільності через реалізацію системи пріоритетів, які визначають стратегічний курс держави.

Одним із ключових напрямів є забезпечення територіальної цілісності та суверенітету, адже захист суверенітету залишається основою безпеки держави.

Після анексії Криму та початку війни на сході у 2014 році, а особливо після вторгнення 2022 року, питання відновлення територіальної цілісності набуло глобального значення, а цілісність України стала елементом безпеки всього євроатлантичного простору.

Водночас Україна є європейською державою, яка прагне вступу до НАТО та зміцнення співпраці з Європейським Союзом, що не лише гарантує безпеку, але й стимулює внутрішні реформи, формуючи політичну стабільність і підвищуючи довіру з боку міжнародних партнерів. Не менш важливою складовою є енергетична безпека. Як морська держава, Україна повинна розвивати відносини з країнами Чорноморського та Середземноморського регіонів, а диверсифікація джерел енергії, розвиток відновлюваних технологій і зменшення залежності від імпортних ресурсів є ключем до зниження вразливості держави.

Україна має запозичити системні підходи країн НАТО, інтегруючи принципи прозорості, підзвітності та доброчесності у всі сфери діяльності. Важливу роль також відіграють дипломатичні зусилля та міжнародна підтримка. Активна співпраця з партнерами, участь у безпекових альянсах і формування глобальної коаліції на підтримку України зміцнюють позиції держави у світі та сприяють консолідації зусиль у боротьбі за спільні цінності безпеки й стабільності.

Безпекові пріоритети України тісно переплітаються з інформаційною політикою. Формування довіри, комунікація правди, демонстрація відповідальності та відкритості – це ті чинники, що зміцнюють державу не лише всередині, а й на міжнародному рівні. Україна має не лише реагувати на виклики, а формувати власні наративи, пояснювати свою позицію, впливати на порядок денний у міжнародній безпековій політиці.

Українсько-російська війна стала каталізатором переосмислення сутності міжнародної безпеки. Вона довела, що інформація, компетентність і довіра є такими ж потужними інструментами, як і військові засоби. Сьогодні безпека визначається не лише контролем території, а й здатністю держави впливати на свідомість, формувати міжнародну репутацію та стратегічно комунікувати власну правду.

Власний практичний досвід переконує, що зовнішня політика України має будуватися на трьох основах: передбаченні, компетентності та довірі. Поєднання цих елементів дозволить зміцнити державу зсередини та посилити її позиції у світі. Україна сьогодні не лише бореться за свою незалежність – вона формує нову архітектуру глобальної безпеки, у якій цінність правди, гідності й стійкості стає головною зброєю проти агресії.

Список використаних джерел: *Горбулін В. П.* Світова гібридна війна: український фронт : монографія. Київ : НІСД, 2017. 496 с. *Почепцов Г. Г.* Сучасні інформаційні війни. Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2015. 497 с. *Магда Є. В.* Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с. *Требін М. П.* Міжнародна безпека у XXI столітті: нові загрози та виклики. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Харків, 2018. № 1 (36). С. 19–34.

Геннадій БІЛОУС
Інститут Військово-Морських Сил
Національний університет "Одеська морська академія"
(м. Одеса, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1321-0520
Електронна пошта: Genadii1968@ukr.net.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТЕРОР ЯК ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН: ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ АТАК НА ЕНЕРГЕТИЧНУ ТА ВОДНУ ІНФРАСТРУКТУРУ УКРАЇНИ

Анотація. Вступ до проблематики дослідження констатує трансформацію збройного конфлікту в Україні у комплексну агресію, що охоплює сферу екологічної безпеки.

Проблематика сфокусована на кваліфікації систематичних нападів російської федерації на об'єкти енергетичної та водної інфраструктури як екологічного терору та воєнного злочину згідно з міжнародним гуманітарним правом, зокрема через призму статті 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій.

Ключові слова: воєнні злочини, екологічний терор, екоцид, енергетична інфраструктура, водні ресурси, міжнародне гуманітарне право.

*Постановка проблеми***.** Збройна агресія російської федерації проти України з лютого 2022 року перетворилася на багатоаспектний виклик міжнародному правопорядку, виходячи за рамки традиційного збройного протистояння. Одним із найбільш деструктивних та недостатньо вивчених аспектів цієї агресії є цілеспрямований екологічний терор, що проявляється у систематичних атаках на критичну інфраструктуру України, зокрема на об'єкти енергетики та водопостачання. Руйнування гідроелектростанцій, теплових електростанцій, дамб, водозабірних та очисних споруд призводить не лише до гуманітарних та економічних втрат, але й до масштабного, довготривалого та часто незворотного забруднення ґрунтів, водних об'єктів та повітря, порушуючи екологічний баланс цілих регіонів. Проблема, яка потребує негайного науково-правового вирішення, полягає у відсутності чіткого та універсального механізму кваліфікації таких дій як окремого чи похідного воєнного злочину у рамках чинного міжнародного кримінального права, що створює прогалину у притягненні винних до відповідальності. Актуальність проблеми зумовлена необхідністю забезпечення ефективної міжнародно-правової відповідальності за екологічну шкоду, завдану внаслідок військової агресії, з метою запобігання використанню екології як зброї у майбутніх конфліктах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема кваліфікації екологічних злочинів у контексті збройних конфліктів була актуалізована ще після конфліктів на Балканах та у Перській затоці, проте лише агресія російської федерації надала безпрецедентний обсяг фактичного матеріалу для

поглибленого аналізу. У роботах [1; 3–5] описані методи, які враховують необхідність розширення юрисдикції міжнародних судів для включення екоциду – концепції, що передбачає масове знищення навколишнього природного середовища – до переліку злочинів, підсудних, наприклад, Міжнародному кримінальному суду. Дослідження [2; 6] акцентують увагу на застосуванні статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту – широкомасштабне знищення майна, не виправдане військовою необхідністю – до випадків руйнування цивільної інфраструктури з екологічними наслідками, посилаючись на те, що екологічний збиток є прямим наслідком знищення матеріальних об'єктів. Проте, існуючий науковий дискурс недостатньо повно охоплює ratio legis (причина закону) статті 55 Додаткового протоколу I, яка прямо забороняє методи чи засоби ведення війни, що мають на меті завдати або, як очікується, завдадуть широкої, довгочасної та серйозної шкоди природному середовищу. Необхідне поглиблення аналізу критеріїв “широкомасштабності”, “довготривалості” та “серйозності” шкоди, визначених у міжнародному праві, стосовно конкретних прецедентів руйнування критичної інфраструктури в Україні, таких як скиди води з водосховищ чи руйнування очисних споруд, що призвело до біологічного та хімічного забруднення річок та морів.

Метою дослідження є визначення юридичної кваліфікації систематичних атак російської федерації на енергетичну та водну інфраструктуру України як форми екологічного терору, обґрунтуванні їхнього визнання воєнним злочином згідно з чинними нормами міжнародного гуманітарного права та розробці рекомендацій щодо механізму міжнародної кримінальної відповідальності.

Теоретична концепція екологічного терору набуває практичного виміру у контексті збройної агресії російської федерації. Екологічний терор визначається як цілеспрямована стратегія, що передбачає умисне заподіяння шкоди або загрозу заподіяння такої шкоди природному середовищу та критичним екологічним елементам інфраструктури, зокрема енергетичним та водним системам, з метою підриву стійкості держави та деморалізації населення. Руйнування цих об’єктів, таких як Запорізька АЕС (через мілітаризацію та обстріли), гідротехнічні споруди та об'єкти водоочищення, має подвійний злочинний мотив: військовий (зруйнування енергетичної підтримки) та екологічний (спричинення гуманітарної та екологічної катастрофи).

З юридичної точки зору, ці дії не лише порушують норми jus ad bellum (право на ведення війни), але й численні положення jus in bello (право під час війни). Напади на енергетичні системи, що викликають масові викиди продуктів горіння та забруднюючих речовин, а також руйнування водних систем, що призводить до неконтрольованого скидання токсичних відходів у річки, прямо підпадають під сферу застосування статті 55 Додаткового протоколу I. Ключовим елементом доведення є встановлення критеріїв “широкої”, “довгочасної” (тривалість, що перевищує рік) та “серйозної” шкоди, якій передує mens rea (злочинний намір) заподіяти таку шкоду, а не лише побічні наслідки. У випадку з Україною, триваюче забруднення великих річкових систем та Чорного моря продуктами руйнування та бойових дій має ознаки довгочасної та серйозної шкоди, що вимагає кваліфікації.

Крім того, атаки на критичну інфраструктуру, яка є життєво необхідною для цивільного населення, можуть кваліфікуватися як воєнні злочини згідно зі статтею 8 Римського статуту. Зокрема, стаття 8(2)(b)(iv) – широкомасштабне знищення майна, що не виправдане військовою необхідністю – є прямим інструментом. Доктрина міжнародного кримінального права розглядає екологічну шкоду як невід'ємну частину цього "знищення майна", коли екологічний збиток є прямим наслідком умисного руйнування цивільних об'єктів. Аналіз прецедентів в Україні свідчить про відсутність чіткої військової переваги, яка б виправдовувала, наприклад, скидання води з водосховищ або руйнування великих промислових об'єктів з колосальним екологічним ризиком. Це дозволяє стверджувати про наявність dolus specialis (спеціального наміру) на завдання невиправданої шкоди.

Нарешті, актуалізується питання визнання екоциду як самостійного міжнародного злочину. Атаки російської федерації на енергетичну та водну інфраструктуру є яскравим прикладом дій, що можуть бути кваліфіковані як "масове знищення навколишнього природного середовища". Особистий внесок полягає в аргументації того, що доказовий матеріал з України має стати каталізатором для міжнародної спільноти щодо інкорпорації екоциду до Римського статуту або створення спеціалізованого трибуналу.

Проведений комплексний юридичний та доктринальний аналіз підтверджує, що систематичні та цілеспрямовані атаки російської федерації на об'єкти енергетичної та водної інфраструктури України є не лише порушенням норм jus in bello щодо захисту цивільних об'єктів, але й актами екологічного терору. Ці дії мають бути кваліфіковані як воєнний злочин, що відповідає критеріям статті 55 Додаткового протоколу I (заборона широкої, довгочасної та серйозної шкоди довкіллю) та статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту (широкомасштабне знищення майна). Новизна результатів полягає у розробці юридичного обґрунтування застосування доктрини екологічного терору як кваліфікуючої ознаки у міжнародних кримінальних процесах. На основі отриманих результатів встановлюється новий теоретичний підхід, що передбачає комплексну правову оцінку шкоди довкіллю, де екологічна шкода розглядається не лише як побічний ефект, а як умисна ціль злочинних дій. Достовірність висновків ґрунтується на аналізі міжнародно-правових норм та верифікованих фактичних даних про екологічні наслідки атак. Шляхи застосування цих висновків включають формування ефективної стратегії прокурорів Міжнародного кримінального суду, імплементацію цих критеріїв у національне законодавство України та просування ініціативи щодо міжнародного визнання екоциду як злочину проти людства та довкілля, що є стратегічною необхідністю для забезпечення всеосяжної міжнародної відповідальності російської федерації.

Список використаних джерел: *Ковальчук І.* Екоцид як міжнародний злочин: проблеми кваліфікації та відповідальності. Право України. 2021. № 6. С. 120–135. *Smith J.* War Crimes and Environmental Damage: The Rome Statute's Blind Spot [Воєнні злочини та екологічна шкода: сліпа пляма Римського статуту]. Journal of International Criminal Justice. 2023. Т. 21, № 1. С. 101–125. *Дорошенко А. В.* Юридична природа екологічних наслідків збройних конфліктів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Юридичні науки. 2022. № 3. С. 88–95. *Солтис Б. П.* Відповідальність за злочини проти довкілля у міжнародному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2020. Вип. 63. Т. 2. С. 45–48. *White L.* Protecting the Environment in Armed Conflict: The Gaps in International Law [Захист довкілля під час збройних конфліктів: прогалини в міжнародному праві]. New York: Routledge, 2019. 250 с. *Johnson M.* Targeting Critical Infrastructure in War: A Legal Perspective on Environmental Consequences [Атаки на критичну інфраструктуру під час війни: юридична перспектива екологічних наслідків]. International Review of the Red Cross. 2024. Т. 105, № 928. С. 501–520. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. Київ, 1990. 320 с. Rome Statute of the International Criminal Court [Римський статут Міжнародного кримінального суду]. United Nations, 1998. 128 с.

Володимир БУДЗ
кандидат філософських наук, доцент
Офіцер відділу досліджень проблем протимінної діяльності,
Центр досліджень
(м. Дніпро, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9245-7571
Електронна пошта: budzwolodymyr@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНІ ПРИЧИНИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XXI СТОЛІТТЯ

Анотація. У дослідженні аналізуються причини повномасштабної російсько-української війни. Такі причини мають комплекс явищ матеріальної та нематеріальної культури обох народів та акцентуються у цінностях. Війна – це одна із форм суспільних процесів, яка ґрунтується на певних цінностях, які є основним мотивом ведення війни. Причини повномасштабної російсько-української війни є аксіологічними та зумовлені типами ментальності українців і росіян, які відстоюють протилежні цінності, відповідно – демократичні та імперсько-шовіністичні.

Ключові слова: прагматичний вимір війни, ідеологічний вимір війни, ментальність, ідентичність, ідеологія, екзистенційний конфлікт.

Постановка проблеми. Україна перебуває четвертий рік у стані повномасштабної російсько-української війни, яка розпочалась у кінці лютого 2022 року. Природно, що українці (та й зрештою ніхто в світі) не очікували такої фази російсько-української війни, яка триває фактично з 20 лютого 2014 року, коли росіяни розпочали гібридну військову операцію з анексії Криму. Тому виникає актуальна потреба осмислення на науковому рівні причин російсько-української війни, яка у світі сприймається неоднозначно внаслідок потужної російської пропаганди, зусилля якої спрямовані на моральне виправдання військового втручання та створення світоглядних передумов для уникнення правових покарань за військові злочини, число яких зростає щодня. Крім того змінився характер ведення російсько-української війни, який

трансформувався від “бліцкригу” до “війни на виснаження”; тому доцільно дослідити причини російсько-української війни, оскільки їх з’ясування дасть можливість для стратегічного прогнозування подальшого її розвитку чи припинення. Можливо у результатах цієї наукової роботи ми отримаємо відповідь на питання: яка *природа* і *логіка* російсько-української війни, а на цій основі: 1) чи варто готуватись українцям до найгіршого сценарію та ведення тривалої (“вічної”) війни за виживання, оскільки метод “війни на виснаження” приносить, на жаль, успіхи для росіян?; 2) чи можливе досягнення миру та у який спосіб?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень, які присвячені проблемі пошуку причин російсько-української війни можна виділити ряд публікацій. Зокрема В. Заплатинський вивчає причин російсько-української війни та виділяє серед них імперські амбіції, бахвальство [5, с. 33], заздрість [5, с. 34], рашизм [5, с. 35], прагнення присвоєння історії Київської Русі та України [5, с. 35], економічні ресурси [5, с. 36], запобігання співпраці України з ЄС та НАТО [5, с. 36], відвернення уваги росіян від внутрішніх проблем [5, с. 37]. Називаючи ці причини війни, В. Заплатинський, однак не звертає увагу на їх ціннісний аспект.

Данський дослідник Е. Ґьотц (E. Götz) та шведський дослідник П. Екман (P. Ekman) виділяють три основні групи причин: імперські амбіції керівника росії [12, с. 194–195], прагнення збереження режиму [12, с. 195–196], геополітичне балансування із Заходом [12, с. 196–197]. Також ці дослідники виділяють глибинні причини – це стратегічне та історико-цивілізаційне (символічне) значення України для росії; проміжні причини – дедалі виражений дрейф Києва на Захід та зменшення впливу проросійських еліт [12, с. 197]. Також ці дослідники вважають, що безпосередніми причинами війни є помилкове переконання керівника росії щодо готовності українців до опору та високоперсоналізована політична система росії [12, с. 198]. Однак вище вказані причини російсько-української війни зарубіжними дослідниками – це швидше констатація фактів, які мають своє сутнісне підґрунтя у формі цінностей та ментальності українців і росіян.

Колектив таких авторів як О. Мурай, О. Шепіцен, П. Мінєєв, аналізуючи причини російсько-української війни, виділяють серед них – *цивілізаційну* (небажання України вписуватися в російську цивілізаційну парадигму розвитку) [8, с. 137]; *імперську* (прагнення рф до євразійського та світового домінування) [8, с. 137]; *економічну* (намагання рф включити Україну до сфери російських господарських зв’язків і відносин) [8, с. 137]; *ідеологічно-ціннісну* (упевненість у “богообраності” та “величі” російського народу і так званого “русского мира”, законності прав рф на домінування над сусідніми територіями з погляду “історичного права” і захисту інтересів російськомовного населення) [8, с. 137]; та *особистісто-психологічна* (світоглядні комплекси російського президента щодо несприйняття українських “кольорових” революцій, незалежності, свободи, європейськості) [8, с. 138]. Ці автори звертають увагу на ціннісні причини війни переважно в *ідеологічно-ціннісному* сенсі.

І. Дуцяк, аналізуючи причини російсько-української війни, відмічає серед них ментальність, етнічний характер, тип культури [4, с. 908], потребу легітимізування влади в фашистських імперіях, де єдино можливим способом виявляється ведення війни [4, с. 906], несприйняття тоталітарною країною сусідніх привабливіших країн [4, с. 908]. Також такими причинами війни є експансіоністська (імперська) ментальність, тяжіння правителів тоталітарних держав до мінімізування імовірності втратити владу [4, с. 909]. Такі дослідники як В. Смолій та О. Ясь вивчають причини російсько-української війни у світлі постколоніалізму та вважають, що вона є постколоніальною за своєю природою і спричинена імперським синдромом нинішньої Росії [11, с. 3]. У подібному контексті П. Іванишин серед причини війни відмічає, що основна причина московського вторгнення – імперська сутність рф [7, с. 918], також серед причин він виділяє зовнішню причину московської агресії – це непевна позиція колективного Заходу [7, с. 919] та внутрішню причину –слабкість самої української держави [7, с. 920]. О. Волкович, аналізуючи причини російської агресії у контексті національної ідентичності України, вважає, що основу конфліктів і війн складають суперечності у суспільних, міжетнічних та міждержавних відносинах [2, с. 863]. О. Баган наголошує, що причини війни полягають в геополітичних і цивілізаційних особливостях, які має український етнічний простір [1, с. 829]. О. Гордійчук звертає увагу на вивчення онтологічних причин війни, та вважає, що кардинально різними є ментальності українського та російського народів, їх фундаментальні онтологічні цінності [3, с. 90]. На думку дослідника, "онтологічним підґрунтям війни є історично сформована кардинальна відмінність між українською та російською ментальностями через приналежність до різних цивілізацій, що відображається у світоглядних особливостях, цінностях, пріоритетах, патернах психо-поведінкових реакцій тощо" [3, с. 95]. Конкретизуючи цінності української ментальності, О. Гордійчук зазначає, що "для українців, як і інших європейських народів, характерним є сповідування демократичних цінностей та свобод, яскраво виражені індивідуалізм, свободолюбність, миролюбність, толерантність. Найвища цінність – людське життя" [3, с. 96]. Така думка в аналізі причин війни є важливою, оскільки справді будь-які суспільні взаємодії ґрунтуються на цінностях, а тому їх захист є важливою екзистенційною потребою.

Мета дослідження полягає у тому щоб виявити сутнісні причини російсько-української війни, які мають комплекс явищ матеріальної та нематеріальної культури обох народів та акцентуються у цінностях.

Суспільні процеси мають з необхідністю аксіологічний вимір. Фундаментальними мотивами дій людей і суспільств є цінності та їх системи. Війна – це також одна із форм суспільних процесів, яка ґрунтується на певних *цінностях*, які *є основним мотивом початку та ведення війни*. Як зазначає В. Мюррей, "хай у що хочуть вірити нинішні історики, проте той світ, у якому ми живемо, значною мірою сформувала війна" [9, с. 13].

Будь-яка війна має *прагматичні* та *ідеологічні* виміри, які пов'язані із потребою реалізації цінностей. *Прагматичний* вимір війни ґрунтується на

“дефіциті матеріальних цінностей”. У випадку російсько-української війни такими є: 1) територіальні ресурси у вигляді корисних копалин і 2) демографічні ресурси, оскільки російське населення перебуває у процесах демографічної кризи. Як зазначає І. Дуцяк, “демографічна проблема в рф є дуже гострою, стрімко зростає кількість мусульман, китайців… московія зацікавлена у збільшенні кількости християн…” [4, с. 905].

Ідеологічний вимір війни зазвичай ґрунтуються на світоглядних засадах, стереотипах та ментальності, які обґрунтовують, наприклад, цінності свободи, незалежності, чи навпаки – ксенофобії та імперської величі. У випадку російсько-української війни її ідеологічні засади, які відстоює російська державна пропаганда на рівні ЗМІ створюють ментальне поле для моральної легітимації дій російських військових, які насправді здійснюють військові злочини проти українців, прикриваючись ідеями “визволення” від утисків української влади у вимірі мови та віри. Основним *ідеологічним* виміром російсько-української війни стали *хибні* та *міфічні* уявлення росіян про українську і російську історію, її витоки, причини і закономірності, які ґрунтуються зазвичай на неоімперській російській ідеології, російському шовінізмі, пропаганді “російського світу” та його захисту від мовних і релігійних утисків, ідеях “істинного, канонічного православ’я”, “москви як “третього Риму”“, “імперської величі росіян”, “месійності росії як захисниці традиційних та консервативних цінностей”, “величі російської держави, яка має право вето на політичні і економічні союзи”, “присвоєння авторства перемоги у Другій світовій війні”, “історичної єдности росіян і українців”, “цивілізаційної та культурної єдности українців і росіян на основі православ’я”. Також ідеологічним підґрунтям повномасштабної російсько-української війни є ідеї *денацифікації* та *демілітаризації* українців як представників фашизму і бандерівської ідеології, що робить українців агресивними і водночас дегуманізує їх в очах росіян. Відбувається також міфіологізація російської ідентичності, яка ґрунтується на ідеях заперечення самобутності української історії, легітимності української незалежності, цілісності української території, легітимності української влади, заперечення самобутності української мови, канонічності української церкви, а саме – ПЦУ, яка отримала Томос 6 січня 2019 року та яка оголошується канонічно автокефальною, незалежною та самоврядованою [10]. Такі світоглядно-ідеологічні наративи росіян стали підґрунтям для ескалації воєнних дій та підставою для прийняття рішення про повномасштабне вторгнення з метою повернути Україну під російський вплив. Ці ідеї надалі мотивують негативне ставлення до українців та є мотивами діяльності політичного керівництва росії, російських військових та звичайних російських громадян на даний час. Також вони є засобом моральної легітимації та підставою виправдання воєнної агресії росіян ідеями “захисту”/”визволення” нібито споконвічних російських територій та відновлення історичної, цивілізаційної і культурної єдности, а відповідно – основою моральної підтримки дій політичного і військового керівництва росії.

У контексті таких міркувань про світоглядно-ідеологічні причини російсько-української війни, вона є не просто політичним конфліктом двох

народів, наприклад, через територіальні претензії, а це швидше *ментальний* чи навіть *екзистенційний* конфлікт, оскільки українцям відмовляють у праві на існування та у праві вільно обирати свій розвиток. Російсько-українська війна має чинник боротьби за відстоювання українцями *власної ідентичності* (історичної, мовної, релігійної, політичної, демографічної) та відповідно *фізичного виживання* з боку українців, оскільки росіяни здійснюють воєнні злочини і ведуть війну із використанням засобів *геноциду* українців, про що свідчать, наприклад, дані Національної поліції України, на сторінці якої зазначено, що з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну станом на 19.10.2025 року слідчі НПУ розпочали 177 829 кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил російської федерації [6]. В такому сенсі українці борються за такі цінності як *життя, свобода, власність, незалежність, державність, демократія*. Успішна українська держава може стати зразком для наслідування в самій росії, а звідси орієнтиром для російського сепаратизму та повалення тоталітарної російської влади.

Жодних політичних передумов у контексті прямого політичного протистояння росії та України, які б провокували повномасштабну російсько-українську війну не було. У цьому контексті, наприклад, В. Мюррей зазначає, що “до 24 лютого 2022 року світ впорядкованих, законослухняних держав, які комфортно проживали в Європейському Союзі, подекуди в Азії та Північній Америці, вважав немислимим, що росія може розпочати криваве вторгнення в Україну” [9, с. 607]. Політичні події в Україні кінця 2013 – початку 2014 років, які називають “Революцією гідності” (“Євромайданом”), в результаті яких відбулась легітимна зміна української влади, яка мала проросійську політичну орієнтацію та перешкоджала євроінтеграційним прагнення українців стала тільки приводом для анексії росією Криму та гібридного вторгнення росії в східну Україну у квітні 2014 року, яке морально виправдовувалось “захистом”/”визволенням” неіснуючого “народу Донбасу” та квазі-республік “днр” і “лнр” від міфічних утисків української влади. Крім того прагнення українців до свободи та незалежності, до євроінтеграції на економічному та політичному рівні тлумачиться російською пропагандою на основі вище названих наративів як наслідок зовнішнього втручання та зовнішнього керівництва Україною, що делегітимізує українську державність та незалежність.

Причини російсько-української війни як показано у дослідженні є аксіологічними, вони зумовлені типами ментальності українців і росіян, які відстоюють протилежні цінності. Військові дії росіян стосовно українців ведуться такими діями, які класифікуються як воєнні злочини, оскільки вони є злочинами проти людяності та засобами геноциду українців. Ведення росіянами воєнних дій з особливою жорстокістю свідчать про безпосередню неповагу росіян до українців, та ґрунтуються на упередженому запереченні всіх можливих українських ідентифікацій – територіальних, демографічних, історичних, мовних, релігійних, політичних.

На цій основі російсько-української війна, на жаль, (навіть якщо вона припиниться колосальними зусиллями міжнародного співтовариства і героїчною жертовністю українців) має тенденцію бути "вічним протистоянням" двох непримиренних народів, на основі того, що вони є представниками двох протилежних ментальностей, культур цивілізацій, двох типів ідентичностей та двох типів цінностей, між якими не може бути жодного компромісу, оскільки вони є взаємовиключними, а тому ментальні причини потенційної воєнної ескалації завжди будуть актуальними. Ціннісні наративи росіян є імперсько-шовіністичними, з пропагандою вищості, православної месійності, державної могутності та колонізаторського протекціонізму, яким протистоять демократично-толерантні цінності українців, які прагнуть інтеграції у європейський аксіологічний простір, а тому борються за своє право існувати, за право бути вільними і незалежними. Надійний та тривалий мир між росіянами та українцями може настати тільки при умові кардинальної зміни російської ментальності та її системи цінностей у бік демократичності та гуманізму. Однак за своєю природою ментальність – консервативний феномен. Тому сподіватись на швидкі зміни ментальності інертної маси більшості росіян не можна, оскільки вони сприймають інформацію на рівні абсолютної довіри до офіційної влади, яка сприймається ними з елементами цезарепапізму.

Цілі російсько-української повномасштабної війни, які публічно проголошені росією, а саме – "денацифікація" та "демілітаризація" українців тільки можуть підтвердити потенційну "вічність" такого аксіологічного протистояння українців і росіян, (яке перманентно триває із другої половини XVII століття після невдалої спроби гетьмана Богдана Хмельницького знайти в особі московитів надійного союзника у боротьбі за незалежність), бо *денацифікація українців* – це андрофагське та геноцидне бажання росіян жорстоко знищувати та асимілювати українців як націю, а *демілітаризація українців* – це спосіб дій воєнного злочинця з метою задовольнити своє андрофагське бажання без будь-якого спротиву та покарання.

Список використаних джерел: *Баган О. Р.* Геополітично-цивілізаційні причини війни росії в Україні 2014–2022 років: історичний ракурс. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 818–831. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-101. *Волкович О. Ю.* Причини російської агресії як фактор перевірки національної ідентичності України: внутрішні та зовнішні чинники. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 860–867. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-105. *Гордійчук О.* Онтологічні причини війни росії в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 2023. Вип. 2 (94). С. 86–99. DOI: https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.2(94).2023.86-99. *Дуцяк І. З.* Причини російсько-української війни першої третини XXI ст. як джерело реформування безпекової політики ООН. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 902–910. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-110 . *Заплатинський В.* Українсько-російська війна – причини, перспективи та уроки. *Kultura Bezpieczeństwa*, 2022. Nr 41. С. 33–42. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41202/1/V_Zaplatynskyi_KB_41_2022_3_IPO.pdf

(дата звернення: 07.10.2025). Злочини, вчинені військовими рф під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 19.10.2025). URL: https://npu.gov.ua/news/zlochyny-vchyneni-viiskovymy-rf-pid-chas-povnomasshtabnoho-vtorhnennia-v-ukrainu-stanom-na-19102025 (дата звернення: 19.10.2025). *Іванишин П. В.* Причини війни з московією й військово-політичні перспективи України. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 918–922. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-112. *Мурай О., Шепіцен О., Мінєєв П.* Аналіз причин російсько-української війни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*, 2025. №1 (84). С.135–139. DOI: https://doi.org/10.33099/2304-2745/2025-1-84/135-139. *Мюррей В.* Темний шлях. Структура війни та піднесення Заходу. Пер. з англ. Андрія Гончарука. Київ: Стилет і стилос, 2025. 624 с. Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні. URL: https://www.pomisna.info/uk/document-post/patriarshyj-i-synodalnyj-tomos-nadannya-avtokefalnogo-tserkovnogo-ustroyu-pravoslavnij-tserkvi-v-ukrayini/ (дата звернення: 06.10.2025). *Смолій В. А., Ясь О. В.* Сучасна російсько-українська війна у світлі постколоніалізму. *Вісник Національної академії наук України*, 2022. № 6. С. 3–16. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2022.06.003. *Götz E., Ekman P.* Russia's War Against Ukraine: Context, Causes, and Consequences. *Problems of Post-Communism*, 2024. Vol 71, No. 3. P. 193–205. DOI: https://doi.org/10.1080/10758216.2024.2343640.

Надія ВАВІЛОВА
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0939-7820
Електронна пошта: vnv50477@gmail.com,

МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ У ТРАВНІ 2022 РОКУ

Анотація. Вивчення нового етапу в сучасній російсько-українській війні є надзвичайно актуальною проблемою новітньої історії України у глобальному вимірі. Її наукове опрацювання активно триває і потребує копітких міждисциплінарних досліджень, в яких на цей час беруть участь учені-історики, фахівці зі споріднених чи суміжних галузей знань.

Життєво важливою для України у війні з Росією є міжнародна підтримка – політична, військово-технічна, економічна та гуманітарна. В травні 2022 року демократичний світ визначився з метою війни: завдати Росії такої поразки, внаслідок якої вона протягом 10 років після завершення бойових дій не могтиме загрожувати Україні та країнам Заходу. З травня 2022 року міжнародна підтримка України була спрямована на формування у Сил оборони України необхідних спроможностей для досягнення цієї мети.

На сьогодні є актуальними та потребують всебічного дослідження особливості надання та здобута результативність міжнародної підтримки України під час російсько-української війни.

Ключові слова: міжнародна підтримка країни; російсько-українська війна; військово-технічна допомога; воєнно-політична обстановка.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія Росії проти України актуалізувала питання масштабної та своєчасної міжнародної підтримки, без якої Україна у травні 2022 року не могла забезпечити необхідний рівень стійкості та реалізувати військові спроможності. Необхідним є наукове осмислення характеру, обсягів та впливу цієї підтримки на перебіг війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародної допомоги у російсько-українській війні відображена в аналітичних матеріалах українських і зарубіжних дослідників, звітах урядових і міжнародних організацій, даних безпекових центрів та експертних оцінках. Водночас системні дослідження саме періоду травня 2022 року та його значення для формування нового етапу війни залишаються обмеженими й потребують подальшого аналізу.

Метою дослідження є комплексний аналіз змісту, обсягів та результативності міжнародної підтримки України у травні 2022 року, а також визначення її впливу на воєнно-політичну обстановку та формування оборонних спроможностей України.

Україні наодинці було важко подолати противника, адже її військові перспективи на фронті залежали не лише від рівня професійності командування Збройних Сил України, героїчних зусиль українських військових, а й від обсягів і темпів надання західної військово-технічної допомоги.

Протягом травня 2022 року у важких оборонних боях українські військові продовжували виснажувати противника, знищувати його бронетехніку і позбавляти його війська наступального потенціалу. Одночасне постачання сучасної важкої наступальної техніки та озброєння західних партнерів дало змогу створити для ЗС України вирішальну перевагу на полі бою.

Україну активно підтримували Польща, Естонія, Литва, Латвія, Чехія, Словаччина, що безумовно, розуміли якщо Україна зазнає поразки наступними цілями російського агресора будуть саме їх території і люди, тому їх воєнно-політичні інтереси збігалися з воєнно-політичним інтересом України.

22 травня 2022 року Президент України Володимир Зеленський у Києві провів зустріч з Президентом Республіки Польща Анджеєм Дудою, під час якої наголосив, що Польща демонструє історичний рівень підтримки України, наших Збройних Сил та громадян, змушених залишити власні домівки через російське вторгнення [1].

Системну підтримку Україні продовжували надавати і глобальні центри сили: США, Велика Британія, ЄС та НАТО. Так, США пройшли шлях від недопущення поразки України у війні до необхідності забезпечення поразки Росії. Водночас політична еліта США категорично не зацікавлена в територіальній дезінтеграції Росії та розповзанні ядерної зброї по різних регіональних домівках.

Міністр оборони США Ллойд Остін чітко визначив мету війни: завдати Росії такої поразки, внаслідок якої вона протягом 10 років після завершення

бойових дій не могтиме загрожувати Україні та країнам Заходу. У США склалася двопартійна та громадська підтримка українського опору російській агресії. За різними опитуваннями близько 70% американців підтримують надання зброї та іншої допомоги Україні, тому 9 травня 2022 року був підписаний закон про ленд-ліз, 21 травня – закон про військову допомогу у розмірі $40 млрд, проведено координаційні зустрічі у форматі "Рамштайн" [1-5].

В адміністрації Джо Байдена різні групи впливу намагалися обмежити обсяг військової допомоги Україні, наголошуючи на стримуванні ескалації конфлікту та недопущенні застосування тактичної ядерної зброї Росією. Представники частини американської політичної еліти активно намагалися обмежити постачання озброєння в Україну. Промовистим прикладом наслідків такої політики стала певна затримка із постачанням реактивних систем залпового вогню.

Велика Британія на чолі з прем'єр-міністром Борисом Джонсоном, маючи менший арсенал зброї та можливостей для її виробництва, ніж США, перетворилася на своєрідну ідеологію розвитку військово-технічної допомоги та активну захисницю України. Саме Велика Британія виступила з пропозицією створити новий військово-політичний союз, до складу якого увійшли б Україна, Велика Британія, Польща, можливо, країни Балтії і Туреччина. Про імовірність створення такого союзу як альтернативи ЄС заявляв британський прем'єр Борис Джонсон [6].

Європейський Союз як політико-економічне об'єднання у своїх діях був згуртованим та займав жорстку антиросійську позицію. Так, 9 травня 2022 року ЄС прийняв від України заповнену другу частину опитувальника, необхідного для отримання статусу кандидата на членство в ЄС. Питання, що порушило єдність, було пов'язане із запровадженням нафтогазового ембарго. Через протидію Угорщини ЄС довго не міг запровадити шостий пакет санкцій проти Росії [7].

У травні в Європі тривала дискусія між групами прихильників політики традиційного умиротворення агресора та жорсткої лінії відновлення повноцінної дії євроатлантичного союзу, що зовсім по-різному детермінує для європейської еліти обриси майбутнього миру та архітектуру його безпеки.

На відміну від більшості інших країн, "стара" Європа у травні ще не змогла остаточно визначитися зі своєю політикою у російсько-українській війні та демонструвала постійні коливання в "генеральній лінії". Особливо помітно це було в Німеччині, коли за особистим розпорядженням німецького канцлера Олафа Шольца зі списку озброєння для передання Україні викреслювали дуже потрібне Україні важке озброєння, а пізніше Шольц заявляв, що Україна має сама, без зовнішнього тиску прийняти рішення про сутність її мирних домовленостей із Росією [8].

Тривала дискусія і навколо членства України у Євросоюзі. Так, 9 травня 2022 року президент Франції Емманюель Макрон зробив украй несподівану заяву: "Потрібні кілька років, а може й десятиліття, щоб Україну прийняли в Європейський Союз". Таку позицію фактично підтримав канцлер Німеччини

Олаф Шольц, який наголосив, що заявка України на приєднання до Європейського Союзу не може бути швидко розглянута, незважаючи на масштабне вторгнення Росії [9].

Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба критично відреагував на заяву Олафа Шольца, заявивши про "другосортне ставлення" до Києва з боку деяких країн ЄС. Зрозуміло, що в умовах російсько-української війни наша країна розраховує на підтримку країн-партнерів, а будь-яке штучне зволікання із наданням їй статусу кандидата на вступ до ЄС буде вкрай негативно та болісно сприйматимуть як суспільство, так і політична еліта країни [10].

Президент України Володимир Зеленський наголосив, що, на його думку, ті, хто пропонують Україні такі "альтернативи"– свідомо або несвідомо просувають інтереси Росії [11].

19 травня 2022 року стало відомо, що уряд Італії підготував та передав ООН поетапний план миру для України. Перший етап передбачав припинення вогню та відведення військ від лінії фронту під наглядом ООН. На другому етапі мало відбутися приєднання України до ЄС за умови і гарантій її неприєднання до НАТО. На третьому етапі було заплановано підписання двосторонньої угоди між Україною та Росією щодо Криму та Донбасу, при цьому "спірні території", як їх названо в італійському плані, мали набути повної автономності, але за збереження суверенітету України. На останньому етапі було передбачено підготовку нового багатостороннього договору про мир та безпеку в Європі, який би забезпечував контроль за озброєннями [12].

Зазначені пропозиції не мали підтримки в Україні. Якщо на початку широкомасштабної війни цілком прийнятним було відведення російських військ на лінію розмежування та кордони станом на 23 лютого 2022 року, то після перемоги під Києвом влада і суспільство побачили перспективу завершення війни у відновленні територіальної цілісності країни, повному її звільненні, включно із Кримом. Будь-які інші пропозиції влада України і суспільство розглядали як зраду, не надаваючи їм суспільної легітимації.

Зрозуміло, що країни "старої" Європи не стали беззастережно підтримувати агресора, бо їх не зрозуміли б виборці, що загрожувало їх безхмарному політичному майбутньому. Робити заяви про цілковиту підтримку України та негайне надання їй озброєння, кваліфікувати масове вбивство українського цивільного населення в Бучі як геноцид українського народу і тут же закликати "не заганяти Путіна у глухий кут", "надати можливість зберегти йому обличчя", пропонувати Україні мирну угоду із територіальними поступками, – саме так вибудовували свою політику країни "старої" Європи.

В межаxx міжнародної коаліції на підтримку України 23 травня 2022 року відбулася друга зустріч міністрів оборони різних країн у форматі Контактної групи з питань оборони України "Рамштайн". У цій зустрічі взяли участь понад 40 країн, до яких доєдналися Австрія, Боснія і Герцеговина, Колумбія, Ірландія та Косово, що підтверджувало розширення підтримки України у світі. Можливо, не всі країни, які приєдналися до коаліції, мали великі спроможності в оборонній сфері, однак політичний ефект розширення був безсумнівним [13].

Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг 24 травня 2022 року описав війну Росії проти України як чинник, що ламає світовий порядок, і наголосив, що роль НАТО полягає в запобіганні поширенню конфлікту, а також наданні допомоги Україні. Він чітко дав зрозуміти, що альянс оборонятиме "кожен дюйм території НАТО", на що вказувало велике підсилення колективного стримування й оборони Альянсу, включно з утримуванням 100 тис. особового складу на високому рівні боєготовності [14].

Підтримуючи Україну, країни НАТО також значно посилили свою оборону у східній частині Альянсу. Залучено понад 40 тис. військовослужбовців під безпосереднім командуванням НАТО, сотні кораблів і літаків, а також 8 багатонаціональних бойових груп від Балтійського до Чорного морів [15].

Рішення Фінляндії і Швеції стати членами НАТО демонструє, що "європейська безпека не буде залежати від диктату насильства і залякування", – зазначив Єнс Столтенберг, а також наголосив, що розширення НАТО стало історичним успіхом та поширює свободу і демократію в Європі [16].

27–30 травня 2022 року у столиці Литовської Республіки Вільнюсі відбулося засідання весняної сесії Парламентської Асамблеї НАТО. За його результатами ухвалено декларацію, в якій закликано:

уряди країн – членів Альянсу виконати конкретні подальші кроки, спрямовані на просування України до членства в НАТО та посилення протидії Росії;

наростити постачання важкого озброєння, зокрема систем ППО, ПРО, протикорабельних систем та артилерії, посилити обмін розвідувальною інформацією;

масштабувати руйнівні санкції проти російських олігархів, посадових осіб та їхніх сімей, а також пропагандистів і державних ЗМІ;

поступово відмовитися від імпорту вугілля, газу, нафти та урану з Росії;

вислати з країн НАТО російських дипломатів, які ведуть ворожу діяльність;

створити спеціальний Міжнародний трибунал для розслідування, кримінального переслідування та притягнення до відповідальності винних в агресії проти України.

Акт також передбачав в оновленій Стратегічній концепції НАТО чітко визначити ревізіонізм та агресивні дії Росії як безпосередні та головні загрози євроатлантичній безпеці та посилити східний фланг Альянсу. Це стосувалося й істотного зміцнення військового потенціалу НАТО, зокрема ядерного, для стримування Росії [15].

Туречинна намагалася зайняти нейтральну позицію між Україною та Росією, що дало їй змогу вести активну політику щодо організації можливого переговорного процесу між сторонами та врегулювання виниклих гуманітарних криз.

Продовженням такої політики 30 травня 2022 року стала телефонна розмова Президента Туреччини Реджепа Тайїпа Ердогана з президентом Росії

Путіним про можливість проведення у Стамбулі зустріч між представниками Росії, України й ООН.

Як зазначав Президент України Володимир Зеленський, "продовжився діалог з Президентом Туреччини Реджепом Тайїпом Ердоганом, під час якого обговорено створені агресором загрози продовольчій безпеці, шляхи розблокування портів та взаємодію в безпековій сфері. Президенти були одностайні в питанні необхідності відновлення миру [17].

В травні 2022 року в рамках міжнародної підтримки України країнами партнерами, як індивідуально так і спільно у форматі "Рамштайн-2" були прийняті рішення які мали значний вплив на хід війни. Так, 9 травня 2022 року президентом США Джо Байденом був підписаний закон про ленд-ліз, 21 травня – закон про військову допомогу у розмірі $40 млрд. Також, 23 травня 2022 року в форматі "Рамштайн-2", який вперше набув певної конкретики щодо воєнно-технічної допомоги. Партнери зобов'язалися наростити поставки артилерії 155-мм калібру та посилити берегову оборону України. Зокрема, Італія, Греція, Норвегія та Польща оголосили про передачу критично необхідних артсистем та боєприпасів, також пускових установок Mk 141 для ракет Harpoon і ракет від Данії. Чехія анонсувала передачу гелікоптерів вогневої підтримки, танків та ракетних систем. Такі рішення дозволили оперативно та системно надавати необхідну воєнно-технічну допомогу Україні. Ця допомога додала Силам оборони України, більшої стійкості в обороні та почала формувати наступальні спроможності. Наявність таких систем як Harpoon посилило берегову оборону України, примусило Росію відмовитися від морської десантної операції, а в поєднанні з артилерією 155-мм калібру пришвидшело звільнення острова Зміїнного.

Результати дослідження особливостей міжнародної підтримки України під час російсько-української війни у травні 2022 року, вплив цієї підтримки на воєнно-політичну обстановку, роль і місце провідних країн та організацій демократичного світу в підтримці України, показують: системну підтримку Україні продовжували надавати глобальні центри сили – США, Велика Британія, ЄС і НАТО. Так, США пройшли довгий шлях від недопущення поразки України у війні до необхідності забезпечення поразки Росії, Велика Британія стала ідеологинею розвитку військово-технічної допомоги та активною захисницею України, Європейський Союз як політико-економічне утворення був згуртованим і дотримувався жорсткої антиросійської позиції; *до* міжнародної коаліції, що підтримувала Україну, приєдналися ще п'ять країн демократичного світу і зберігалася тенденція до її розширення; країни "старої" Європи у травні ще не змогли остаточно визначитися зі своєю політикою у російсько-українській війні та демонстрували постійні коливання "генеральної лінії". Невизначеність у власній політиці окремих європейських країн, нерозуміння основних засад майбутнього світу і ролі України у майбутній світовій безпековій архітектоніці могли впливати на європейські перспективи нашої держави; міжнародна підтримка та успіхи України на полі бою дали підстави українському суспільству та воєнно-політичному керівництву розширити масштаб воєнно-політичних інтересів: відновити територіальну цілісність України у міжнародно визнаних кордонах.

Список використаних джерел: *Зеленський В.* (2022). Виступ Президента України: офіційне інтернет-представництво. *URL:https://www.president.gov.ua/news/* polsha-sogodni-

demonstruye-istorichnij-riven-pidtrimki-ukray-75269. Вже 73% американців підтримують поставки зброї в Україну. (2022) // Українська правда. *URL: https://www.pravda.com.ua/* news/2022/04/27/7342343/. *Калініченко О.* (2022). Як війна в Україні змінює громадську думку в Європі та світі // LB.ua. *URL: https://lb.ua/world/ 2022/05/11/516489_yak_viyna_ukraini_zminyuie_gromadsku.html.* Байден підписав законопроєкт про виділення 40 млрд доларів Україні (2022) // Слово і Діло. *URL: https://www.slovoidilo.ua/ 2022/05/21/novyna/ekonomika/bajden-pidpysav-zakonoproyekt-pro-vydilennya-40-mlrd-dolariv-ukrayini. Волошин Н.* (2022). Історичний закон про ленд-ліз для України: що це нам дасть // АрміяInform. *URL: https://armyinform.com.ua/2022/05/10/istorychnyj-zakon-pro-lend-liz-dlya-ukra* yiny-shho-cze-nam-dast/. Джонсон запропонував Україні створити альтернативний ЄС альянс (2022) // Слово і Діло. *URL: https://www.slovoidilo.ua/* 2022/05/27/novyna/polityka/dzhonson-zaproponuvav-ukrayini-stvoryty-alternatyv nyj-yes-alyans-corriere-della-sera. *Ліскович М.* (2022). 9 травня 2022 року Президент Франції Емманюель Макрон зробив украй несподівану заяву // Укрінформ. *URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3480367-zamist-clenstva-v-es-makron-proponue-dla-ukraini-sos-nezrozumile.html*. Канцлер Німеччини: короткого шляху до ЄС для України немає (2022) // Радіо Свобода. *URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-scholz-ukraina-eu/31858192.html*. Warspeeches: Росія без підтримки ОДКБ та вже "не проти" розширення НАТО (2022) // Українська правда. *URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/23/7347999/*. Італія запропонувала ООН мирний план для України (2022) // UAZMI. *URL: https://uazmi.org/news/post/0557374fb65f10322c0e0a71 883ca244.* Рамштайн-2. Міністр оборони США провів віртуальну зустріч щодо України з представниками понад 40 країн (2022) // Espreso.tv. *URL: https://espreso.tv/ramshtayn-2-ministr-oboroni-ssha-proviv-virtualnu-zustrich-shchodo-ukraini-z-predstavnikami-ponad-40-krain*. ПА НАТО ухвалила декларацію про підтримку євроатлантичного курсу України та протидію російській агресії (2022) // Верховна Рада України. *URL: https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/223370.html*. Брайлян, Є., Мосьондз О. Наша підтримка триватиме стільки, скільки буде необхідно, щоб Україна перемогла (2022) // АрміяInform. *URL: https://armyinform.com.ua/2022/* 05/31/nasha-pidtrymka-tryvatyme-stilky-skilky-bude-neobhidno-shhob-ukrayina-peremogla-vineta-klyajne/. Генеральний секретар НАТО в Давосі: "Воля важливіша за вільну торгівлю" (2022) // Організація північноатлантичного договору. *URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_195753*. Зеленський обговорив з Ердоганом продовольчу безпеку та відновлення миру (2022) // Укрінформ. *URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3496064-zelenskij-obgovoriv-z-erdogan* om-prodovolcu-bezpeku-ta-vidnovlenna-miru.html.

Сергій ВОНСОВИЧ
доктор політичних наук, професор
професор кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
(м. Кам'янець-Подільський. Україна)
ORCID: https://orcid.org 0000-0001-9657-0902
Електронна пошта: vonsovych@ukr.net

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА У СТРУКТУРІ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Анотація Виокремленні і проаналізовані теоретичні та методологічні підходи до розуміння, структури, функцій означеного феномена. Виділено, що середовище, у якому розгортається інформаційна війна, має три виміри: фізичний, інформаційний та когнітивний. На основі аналізу відповідних джерел

доведено, що інформаційна війна в сучасному світі стала легітимним засобом політичної боротьби.

Ключові слова: інформаційна війна, ресурси методи та структура інформаційної війни, її прояви, нові медіа, агресія рф.

Посиленням викликів інформаційній безпеці з боку російської федерації - не лише для України, але й для країн Заходу та країн-членів НАТО в умовах триваючої агресії проти України. Особливо важливим є вивчення параметризаційних особливостей та ґенези наукових підходів до поняття "інформаційна війна", а також розробка ефективних стратегій протидії в умовах цифрової трансформації та загостреної геополітичної конкуренції.

Постановка проблеми дослідження. Основна проблема дослідження полягає у відсутності комплексної моделі, яка б пояснювала природу, структуру та механізми інформаційної війни в умовах агресії росії проти України. Це заважає формуванню ефективних та науково обґрунтованих стратегій протидії інформаційному впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній науковій літературі роботи з означеної проблеми охоплюють як теоретичні аспекти (структура, наративи, методи), так і емпіричні (активність у соціальних мережах, маніпуляції, форми протидії). Основні тенденції останніх досліджень можна групувати за кількома напрямами, зокрема, еволюція засобів, методів та наративів інформаційної війни. Так, у працях В.Горбуліна, В.Горбатенка і Є.Магди виокремлені провідні форми, методи і зміст проблеми; у публікаціях Г. Петришин, Н.Воробця простежено трансформацію засобів інфовійни, з'ясовано, що інформаційна війна є динамічним інструментом - вона адаптується під нові технології й контексти. Науковці М.Бучин, Ю.Курус досліджують згаданий феномен у контексті методології із використанням історичного, системного, та структурно-фунціонального підходів, тощо.

Метою дослідження є проаналізувати теоретико-методологічні засади інформаційної війни в контексті російської агресії проти України. Предмет дослідження охоплює: сутність інформаційної війни, її ролі в сучасних конфліктах, середовища ведення інформаційних операцій та функціональні особливості нових медіа як платформи інформаційної боротьби.

Вивчення сучасних інформаційних воєн у контексті російсько-української війни має міжнародне значення через трансформацію природи конфліктів та їхній вплив на глобальну політичну арену. Інформаційна складова сьогодні виступає самостійним і потужним інструментом впливу: від маніпуляцій громадською думкою і формування негативних стереотипів до цілеспрямованого перекручення фактів, що ставить під загрозу національну безпеку, підриває довіру до інституцій і загострює міжнародні напруження.

З розвитком інформаційних технологій потенціал для інформаційних атак зростає, посилюючи ризики кіберзагроз і вимагаючи вироблення комплексних заходів захисту інформації та кіберінфраструктури. Розуміння природи та механізмів інформаційних воєн допомагає формувати зовнішню політику та стратегії міжнародної взаємодії.

Ідеї про важливість інформаційного впливу простежується ще від стародавньої політичної думки і практики - яскравий приклад: китайський військовий стратег Сунь-Цзи у праці "Мистецтво війни" наголошував, що вищим мистецтвом військової справи є підкорення супротивника без бойових дій. Офіційне введення терміну "інформаційна війна" відбулося у США (Директива Міністерства оборони США від 21 грудня 1992 року). В основі сьогоднішніх уявлень є ставлення до інформаційного простору як до театру воєнних дій (поряд із сушею, морем, повітрям і космосом), в рамках якого можна впливати на поведінку противника, щоб він не знав про це, але приймав рішення або робив такі дії, які суперечать його намірам або заважають їх виконанню. Перемога в інформаційній війні означає підпорядкування противника та абсолютну владу над ним. Саме в цьому полягає концепція Джорджа Стейна, який називає метою інформаційної війни розум та свідомість тих, хто приймає ключові рішення війни та миру, застосування потенціалу та можливостей стратегічного рівня. Йдеться, таким чином, про перетворення інформаційної війни на "війну знань" або на "епістемологічну війну". Очевидно, що це далеко від поширеного розуміння "інформаційної війни" як масштабної пропаганди, спрямованої на масову аудиторію.

Питання дефініції інформаційної війни залишаються предметом дискусій: спектр тлумачень варіюється від вузького – як складової державного протистояння, – до широкого – як конфлікту в інтернет-комунікаціях за участі державних і недержавних акторів. Зокрема, Кембриджський словник визначає інформаційну війну як "використання інтернету для отримання переваги над ворогом, наприклад шляхом поширення неправдивої, секретної або шкідливої інформації". [7]. У політичному дискурсі виокремлюють щонайменше шість підходів до вивчення цього явища, зокрема: соціально-комунікативний, військово-прикладний, державно-інструментальний, геополітичний, віртуально-кібернетичний та психологічний. Паралельно існують "широке" та "вузьке" розуміння інформаційної війни – перше охоплює конфлікти в інтернет-просторі між різними акторами; друге зосереджується на інформаційних операціях між державами. У "вузькому" розумінні інформаційна війна включає дві основні складові: динамічну – спрямовану на делегітимацію рішень супротивника в очах його громадян і міжнародної спільноти; та оборонну – захист і легітимацію власних рішень перед нацією й зовнішнім світом. [5].

Середовище ведення інформаційної війни має три взаємопов'язані виміри: 1. Фізичний – інфраструктура, системи командування та центри управління; 2. Інформаційний - процеси збору, обробки, зберігання, поширення та захисту інформації; 3. Когнітивний – вплив на сприйняття, рішення та поведінку аудиторії. Зауважимо, що легітимація інформаційної війни як інструменту вирішення політичних завдань свідчить про її перетворення з допоміжного механізму на провідний, чільний засіб боротьби у сучасних політичних і військових змаганнях.

Найважливішим аспектом сучасної інформаційної війни є комунікативний – спрямований на здійснення впливу на конкретні аудиторії як усередині країни, так і за її межами. У цьому контексті варто виокремити феномен "нових медіа".

Їх поява (за Н. Стратоновою[4, с.133],) значно посилили ці можливості. Зокрема, їхні функціональні особливості включають: можливість зворотного зв'язку; прозорість; масову рекламу; користувацький контент; дискусії в коментарях; відсутність централізованої цензури; низький фінансовий поріг для входження; створення контенту в режимі реального часу; гіпертекстуальність; інтеграцію соціальних мереж як джерела й платформи для просування контенту; мобільні додатки; високу періодичність публікацій; мультиформатність (текст, аудіо, відео, зображення). У "нових медіа" комунікаційна схема змінюється з "від одного до багатьох" на "від багатьох до багатьох", що одночасно розширює простір інформаційного впливу й ускладнює завдання ідентифікації джерел та контролю за конверсією повідомлень.

Основною метою інформаційної війни є досягнення інформаційної переваги, ослаблення/знищення моральних і матеріальних ресурсів супротивника та одночасне посилення власних позицій. Операції інформаційної війни не завдають прямої фізичної шкоди, але можуть мати глибокі політичні, економічні та суспільні наслідки. Серед основних методів - блокування доступу до інформації, спотворення фактів, дезінформація та маніпуляція даними з метою перешкоджання раціональному прийняттю рішень у ворожому середовищі [3, с.229]. Експерт з інформаційних технологій Мартін Лібікі [1] підкреслює складність повного осмислення феномена інформаційної війни та виділяє сім ключових і двадцять допоміжних форм її реалізації, наголошуючи на недостатній мірі їх дослідження. В. Ліпкан [2] розглядає інфовійни як вищий рівень екзистенційного протистояння, що набуло інформаційних ознак. За його трактуванням, інформаційні війни використовуються для розв'язання широкого спектра конфліктів – від соціально-політичних до національно-культурних і територіальних – і вирізняються диференційованістю методів інформаційного впливу. Зокрема, українські науковці А. Шумка та П. Черник трактують інфовійни як комплекс заходів, спрямованих на досягнення певних переваг різної природи, що, зокрема, включає підтримку національної воєнної стратегії та трансформації даних і інформаційних систем супротивника. На ролі пропаганди, спрямованої на дискредитацію державних інституцій та уряду, стимулюванні протестних настроїв і підрив суспільної довіри зосереджується позиція О. Копана й В. Мельника.

Серед західних авторів важливими є дослідження Дж. Догерті [6, с.45], яка вивчає динаміку російських медіа: авторка звертає увагу на дуальну природу російської пропаганди – поєднання класичних інструментів (мізінформація, дезінформація, пропаганда) із сучасними інформаційними технологіями (електронні видання, цифрові комунікації, блоги, соціальні мережі).

Однією зі стратегій російської інформаційної тактики є диверсифікація тем громадського порядку – штучне порушення уваги аудиторії багатьма "проблемними" наративами, що відволікають від першочергових завдань у політичній, культурній чи економічній сферах. Це супроводжується ініціацією інформаційних кампаній проти поточного політичного курсу, роздуванням міжнародних скандалів та використанням санкційних наративів.

Окремим операційним напрямом є цілеспрямована кампанія з делегітимації українського керівництва: формування уявлення про його нездатність ухвалювати розумні рішення, звинувачення у відстороненості від проблем на окупованих територіях, критику щодо воєнної стратегії та "безрезультатності" дій ЗСУ. Такі наративи також включають прагнення посіяти сумніви щодо енергетичної безпеки країни та підштовхнути до перегляду газових домовленостей.

Цільовою аудиторією російських інфокампаній є власне населення рф, російськомовні громади закордоном та сегменти суспільства в Україні, які можуть бути сприйнятливими до проросійських меседжів. Психологічний та психотропний тиск виступає важливою складовою інфовійни. До методів такого впливу належать погрози, залякування, програми залякувань і створення образів реальних чи уявних загроз (репресії, переслідування, насильство над близькими). Такі наративи спрямовані на вироблення у цільової аудиторії необхідної поведінкової моделі. Практичними інструментами психологічного тиску є, зокрема, "телефонний тероризм" – повідомлення про мінування об'єктів масового скупчення – та інформаційний супровід нічних обстрілів і ракетних ударів, які підсилюють почуття небезпеки. Окремі джерела стверджують про використання заборонених технік (наприклад, "25-й кадр"), а також широке застосування напівправдивих даних і демонстративного висвітлення сцен насильства для емоційного тиску на аудиторію. Внаслідок таких інформаційних операцій відбувається трансформація образів і стереотипів: від "братського" до ворожого наративу щодо українців, що сприяло поглибленню розривів у міжлюдських і міждержавних відносинах та вплинуло на ставлення частини населення до зовнішніх партнерів.

Організаційно інформаційна війна часто відрізняється від гібридних дій тим, що значна частина інформаційного простору держави-агресора централізована, а ресурси (логістичні, фінансові, лобістські) мобілізуються для досягнення стратегічних цілей. За цього серед тактик інфовійни росії щодо України можна виокремити: зниження міжнародного іміджу, маніпулювання даними (мізінформація, дезінформація, пропаганда), формування образу "меншовартості" українців та просування концепції "руського міра", яка послаблює роль української мови, культури й ідентичності. Ці тактики разом утворюють системний підхід до підриву позицій України на міжнародній арені та поступової ерозії її культурної й мовної спадщини.

Список використаних джерел: *Лібікі М.* Що таке інформаційна війна? Режим доступу: http://viysko.com.ua/texnologiji-voyen/martin-libiki-shho-take-informacijna-vijna/ (дата звернення: 09.12.2023). *Ліпкан В.* Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції. Режимдоступу: http://mobile.pidruchniki.com/15800119/politologiya/ponyattya_zmist_zagro z _informatsiyniy_bezpetsi (дата звернення: 10.12.2024). *Матвієнків С. М.* Державна інформаційна політика в контексті інтеграції України в Європейський Союз. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, ЛІК, 2018. Вип. 12. С. 227–234. *Стратонова Н. О.* Нові медіа в контексті сучасних комунікативних практик. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. № 16. С. 131–134. Режим доступу: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/16_2017/36.pdf. *Bingle M.* What is Information Warfare? The Henry M. Jackson School of International Studies, 2023. Режим доступу: https://jsis.washington.edu/news/whatis-information-warfare/.

Віктор ГНАСЕВИЧ
ад'юнкт кафедри стратегії національної безпеки та оборони, полковник
Інститут державного військового управління
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-9887-617X
Електронна пошта: gnom17111995@gmail.com

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У публікації представлено новий методичний підхід до оцінювання рівня воєнної безпеки України, адаптований до реалій сучасної повномасштабної війни високої інтенсивності. Досліджено зв'язок між оцінкою рівня воєнної безпеки та прийняттям стратегічних рішень у воєнній сфері. Обґрунтовано нагальну потребу у якісному та точному розрахунку цього показника в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації.

Ключові слова: національна безпека; воєнна безпека; система забезпечення воєнної безпеки; рівень воєнної безпеки; методика оцінювання рівня воєнної безпеки; обороноздатність; воєнна загроза; потенціали.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Повномасштабне вторгнення росії кардинально змінило безпекове середовище, трансформувавши конфлікт на інтенсивне гібридне протистояння, де використовуються не лише воєнні, а й економічні, інформаційні та дипломатичні засоби. Це змушує по-новому поглянути на поняття воєнної безпеки, яке тепер має комплексний, багатовимірний та міжгалузевий характер.

Існуючі методики оцінювання рівня воєнної безпеки не повною мірою відповідають сучасним реаліям. Вони є надто статичними, суб'єктивними у роботі з якісними даними та не здатні інтегрувати оцінку оборонного потенціалу з рівнем гібридних загроз в єдину систему. В умовах, які вимагають швидких та виважених рішень, така ситуація є неприпустимою.

Тому розробка нової концептуальної моделі щодо оцінювання рівня воєнної безпеки, яка б стала дієвим механізмом для прийняття ефективних рішень військово-політичним керівництвом держави, є актуальним науковим завданням. Її реалізація дозволить оптимізувати розподіл обмежених національних ресурсів та своєчасно вживати попереджувальних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оцінювання рівня військової безпеки держави є предметом активних наукових пошуків у вітчизняному академічному середовищі. Огляд наявних джерел, зокрема монографій, наукових статей та нормативно-правових актів, дозволяє ідентифікувати деякі основні методологічні підходи, які застосовуються для вирішення цієї задачі.

Законодавча база України [1–4] формує концептуальні та термінологічні засади функціонування системи забезпечення воєнної безпеки, визначаючи її ключові об'єкти, суб'єкти та правові механізми взаємодії між ними.

У рамках кількакісно-якісної методики [5] пропонується системний аналіз військово-політичної обстановки, де її рівень розглядається як функція від імовірності виникнення конфлікту та масштабу прогнозованих збитків. Критичний розгляд цього підходу виявляє такі недоліки: він не враховує вплив гібридних загроз, демонструє обмеженість при обробці неформалізованих даних та не містить інструментарій для об'єктивної пріоритезації загроз.

Інший підхід, що базується на співвідношенні потенціалів та таксономічному аналізі [6], забезпечує оцінку рівня воєнної безпеки через порівняння інтегральних потенціалів держави, агрегованих в єдиний індекс. Однак ця методика характеризується недостатньою гнучкістю щодо якісних показників, значною залежністю від статистичних даних та неповним охопленням загрози гібридного характеру..

Дослідження [7], в яких застосовувалися методи багатовимірного порівняльного аналізу, також має певні обмеження. Таким чином, відзначається неповний спектр аналізованих показників у контексті сучасної безпечної парадигми та статичний характер порівняння потенціалів, що знижує ефективність прогнозування та оперативного реагування.

Методологія [8], що використовує когнітивне моделювання, дозволяє аналізувати систему безпеки як складний об'єкт із численними взаємозв'язками між різнорідними, у тому числі якісними, факторами.. Попри це, до її головних недоліків відносяться висока суб'єктивність, трудомісткість побудови та верифікації моделей, а також складність зведення результатів до єдиного числового індексу. Також удосконалені версії цього методу [9] включають оцінку загрози за параметрами імовірності та деструктивності й концепцію "центрів ваги", зосереджені переважно на аналізі загроз, не пропонуючи чіткого кольорового механізму для їх зв'язку із загальною обороноздатністю держави.

Підсумовуючи аналіз вищезгаданих підходів, слід зазначити, що кожен з ними має як переваги, так і суттєві вади. Спільними недоліками є недостатня гнучкість у формалізації якісних показників (наприклад, морально-політичного потенціалу), обмеженість статичним аналізом та дисфункція інтеграції оцінки обороноздатності з рівнем гібридних загроз у єдиний функціональний критерій. Це формує нагальну наукову потребу в розробці нових методичних інструментів, здатних комплексно оцінити рівень воєнної безпеки з урахуванням сучасних викликів.

Метою дослідження є викладення основних положень методичного підходу до оцінювання рівня воєнної безпеки України.

Ефективне функціонування системи забезпечення військової безпеки України в умовах повномасштабної агресії зумовлює необхідність уточнення та адаптації термінологічного апарату. Сучасні форми збройного протистояння, що характеризуються гібридними та нелінійними впливами, призводять до ерозії між традиційних воєнних конфліктів та формування так званих "сірих

зон” у тлумаченні ключових понять. Чинна нормативно-правова термінологія не завжди відображає динаміку цих змін, які можуть перешкодити формуванню єдиного підходу до аналізу ситуації та ефективної реагування.

Оскільки поняття “рівень військової безпеки” не має прямого законодавчого визначення, в межах дослідження пропонується авторське визначення. Рівень воєнної безпеки розглядається як інтегральний показник, що складається з двох ключових компонентів: рівень обороноздатності держави та рівень загроз у воєнній сфері. Показник характеризує ступінь збалансованості між наявними цим сприятливими станами та актуальними загрозами, а також її адаптивну здатність ефективно реагувати на зміни в безпековому середовищі.

Відповідно до Закону України “Про оборону України” [2], обороноздатність як спроможність держави до захисту в умовах збройної агресії та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалів. Автор висуває пропозицію розширення щодо цієї дефініції шляхом включення ще двох критично важливих компонентів: технологічного та міжнародно-правового потенціалів. Таке доповнення дозволяють зробити більш повну та детальну оцінку здатності держави протистояти сучасним гібридним загрозам.

Важливо розмежовувати взаємопов'язані, але не тотожні поняття “захищеність” та “обороноздатність”. “Захищеність” трактується як більша категорія, що описує стан національної безпеки, для якого життєво важливі інтереси держави, суспільства та особистості захищені від усього спектру загроз, і є остаточною державною політикою.. Натомість “обороноздатність” є функціональною категорією, яка відображає сукупність матеріальних і духовних можливостей, які можуть бути мобілізовані для відсічі агресії. Таким чином, обороноздатність виступає інструментом для досягнення стану захисту у воєнній сфері.

Для більшої оцінки пропонуємо методичний підхід щодо оцінювання рівня воєнної безпеки (L_{MS}) де рівень воєнної безпеки (L_{MS}) це співвідношення між оборонною достатністю держави (L_{DS}) та рівнем воєнних загроз (L_{MT}).

$L_{MS} = L_{DS} / L_{MT}$

Оцінювання рівня воєнної безпеки буде здійснюватись відповідно до таких критеріїв:

$L_{MS} > 1$: рівень обороноздатності перевищує рівень воєнних загроз, що відповідає задовільному або високому рівню воєнної безпеки.

$L_{MS} \approx 1$: Спостерігається паритет між можливостями та загрозами, що впливає на пороговий рівень воєнної безпеки.

$L_{MS} < 1$: Рівень воєнних загроз перевищує здатність держави їх нейтралізувати, що вказує на незадовільний або критичний рівень воєнної безпеки.

Процедура оцінки порівняння фактичного значення рівня воєнної безпеки (L_{MS}), з бажаним рівнем воєнної безпеки (L_{MS}^{target}), які встановлюються з урахуванням безпечного середовища та ресурсних можливостей держави. У випадку, якщо отриманий показник не відповідає заданому критерію, планування заходів з нейтралізації повторюється з метою пошуку оптимального

рішення. Застосування цього інтегрального показника сприятиме підвищенню ефективності об'єднаного планування та управління силами і засобами сектора безпеки та оборони.

Для визначення рівня військової безпеки використовується ієрархічна система показників:

Показник першого рівня – інтегральний показник рівня воєнної безпеки.

Показники другого рівня: включити загальні оцінки рівня обороноздатності держави та рівня воєнних загроз.

Показники третього рівня: деталізують обороноздатність через оцінку воєнного, економічного, соціального, морально-політичного, технологічного та міжнародно-правового потенціалів, а також деталізують рівень загроз для кожного з цих потенціалів.

Для розрахунку інтегрального показника на основі цієї сукупності даних пропонується використовувати методи багатовимірного порівняльного аналізу. Оскільки важлива частина характеристики є прогнозними та неформалізованими (наприклад, якість управління чи моральний дух), їхня оцінка традиційними статистичними методами є неможливою. Для вирішення цієї проблеми пропонується залучати незалежних експертів. Формалізація їхніх суб'єктивних оцінок створюється за допомогою апарату теорії нечітких множин , що дозволяє мінімізувати похибки та підвищити об'єктивність розрахунків.

У ході дослідження було вирішено актуальне наукове завдання, що виникає в розробці нового методичного підходу до оцінювання рівня воєнної безпеки України, який адаптовано до умов повномасштабної збройної агресії з широким застосуванням гібридних методів.

Встановлено, що сучасна воєнна безпека є комплексною та багатовимірною категорією, що висуває вимоги до об'єктивності, динамічності та всеосяжності її оцінювання. Аналіз показав, що існуючі методології є недостатньо гнучкими для адекватного врахування гібридної природи загрози та не надають інструментів для належної формалізації якісних показників.

Ключовим результатом роботи є розробка нового методичного підходу, який обґрунтовується на принципі функціонального балансу. Відповідно з цим підходом, рівень воєнної безпеки (L_{MS}) існує як співвідношення між оборонною достатністю (L_{DS}) та рівнем воєнних загроз (L_{MT}). Наукова новина підходу виникає у наступному:

розширено перелік складових обороноздатності шляхом включення технологічного та міжнародно-правового потенціалів.

запропоновано застосування апарату теорії нечітких множин для формалізації суб'єктивних, якісних та прогнозних показників.

Сформований підхід є дієвим інструментом інформаційно-аналітичної підтримки військово-політичного керівництва держави. Його практичне впровадження дозволяє оптимізувати розподіл обмежених національних ресурсів у системі забезпечення воєнної безпеки.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі передбачають вирішення двох основних завдань: проведення деталізації системи показників для кожного з визначених потенціалів обороноздатності;

створення відповідного програмно-аналітичного комплексу для автоматизації процедур розрахунку та оцінювання.

Список використаних джерел: Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. "Про Стратегію національної безпеки України" від 14.09.2020р. № 392/2020 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text. Стратегія воєнної безпеки України: Указ Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України" від 25.03.2021р. № 121/2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text. *Шкідченко В.П., Кохно В.Д.* Елементи теорії військової безпеки: Монографія. К.: БФ "Миротворець", 2001. 194 с. *Косевцов В. О.* Національна безпека України: теорія, реальність і прогноз. К. : НІСД, 1999. – 101 с. *Гогонянц Ю.С., Грицай П.М., Шапран О.О.* Загальні положення методики оцінювання рівня воєнної безпеки на основі таксономічних методів // Збірник наукових праць НУОУ. 2019. № 1 (34). С. 29–36. *Роговець М. А.* Оцінювання рівня воєнної безпеки держави на основі системно-когнітивного підходу. К.: НУОУ, 2017. 130 с. *Ткач М., Слободяник С., Хабло І., Гончарук Н. та Макошенець П.* (2025) Удосконалення методу оцінювання рівня воєнної небезпеки з урахуванням досвіду російсько-української війни. *Social Development* and Secur*ity, 15(3), 295-313*. https://doi.org/10.33445/sds.2025.15.2.23.

Інна ДРОБІНА
доктор філософії, старший науковий співробітник науково-методичної лабораторії внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності науково-методичного відділу аналізу та прогнозу освітньої діяльності науково-методичного центру організації та провадження освітньої діяльності
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5839-8563
Електронна пошта: indrobina@gmail.com
Леонід ОЛІЙНИК
доктор педагогічних наук,старший науковий співробітник
Начальник науково-методичного відділу аналізу та прогнозу освітньої діяльності науково-методичного центру організації та провадження освітньої діяльності
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-7375-1281
Електронна пошта: ol33@ukr.net

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВОЛОНТЕРІВ, ЯКІ НАДАЮТЬ ВОЛОНТЕРСЬКУ ДОПОМОГУ ЗБРОЙНИМ СИЛАМ УКРАЇНИ, У РАЗІ ЇХ ПОТРАПЛЯННЯ У ПОЛОН

Анотація. У тезах проаналізовано проблему правового оформлення статусу військовополонених волонтерів, які потрапили у полон під час чи

внаслідок надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням та правоохоронним органам. Особлива увага приділяється проблемам правового врегулювання таких випадків. Наведено не тільки проблемні питання, а й і запропоновані шляхи подолання правової невизначеності із вказаною категорією осіб, зазначено конкретні кроки держави із намагання соціального захисту таких волонтерів.

З огляду на тривалу збройну агресію Російської Федерації проти України трапляються непоодинокі випадки потрапляння українських волонтерів у полон до противника. Встановлено, що держава намагається не тільки обмінювати таку категорію полонених, а й запровадити для них правову підтримку. Таке правове регулювання значною мірою імплементує вже існуючий зарубіжний досвід, але він стосується тільки визнання такої категорії осіб військовополоненими. Ця сфера правового регулювання в Україні ще продовжує формуватися, має велике розгалуження у різних видах нормативно-правових актів. Разом з тим, фактичний стан справ з зазначеного питання потребує подальшого доопрацювання у сфері правового нормопроєктування. Основні виклики пов'язані з відсутністю спеціальної системи правових норм щодо соціального захисту волонтерів, що потрапили у полон, або доступних роз'яснень щодо особливостей правового регулювання соціально-правового захисту таких осіб саме з огляду "професійних" ознак або "ознак виконання конституційного обов'язку" із захисту територіальної цілісності, незалежності та суверенітету держави.

Наукова думка з зазначеного питання не є одностайною, що свідчить з одного боку про недостатню правову інституалізацію волонтерства як виду професійної зайнятості населення, а з іншого – про недостатньою координацією між державними структурами та волонтерськими організаціями.

Наукове дослідження підкреслює необхідність удосконалення існуючого законодавства України у сфері волонтерства не тільки з метою адаптації до міжнародних стандартів та практик забезпечення ефективнішої підтримки збройних сил волонтерами, які б були впевнені, що держава належним чином оцінює їх діяльність на рівні інших видів професійної діяльності, а й нормативного наповнення конституційних норм щодо обов'язку громадян із захисту територіальної цілісності, незалежності та суверенітету держави. Необхідно підготувати відомчі роз'яснення для волонтерів, які займаються підтримкою армії, зокрема з питань соціального захисту волонтерів, що потрапили у полон, їх фінансування, зарахування часу перебування у полоні до професійного стажу.

Дослідження також вказує на потребу розробки нових законодавчих ініціатив, які б допомогли відповісти на сучасні виклики та забезпечили більшу юридичну інтеграцію волонтерської діяльності в систему національної безпеки і оборони України. Запропоновано зміцнення правових гарантій для волонтерів, зокрема в частині соціального захисту пов'язаного із видом такої діяльності.

У результаті, дослідження підкреслено, що подальше вивчення і розвиток правових ознак "професійної" волонтерської діяльності в Україні та

формою виконання конституційного обов'язку із захисту територіальної цілісності, незалежності та суверенітету держави є критично важливим для підтримки стійкості та ефективності національної безпеки і оборони в умовах воєнного стану. Важливим напрямком майбутніх досліджень є аналіз впливу законодавчих змін у бік "професіоналізації" діяльності волонтерів в тому числі тих, що потрапили у полон через надання волонтерської допомоги Збройним Силам України.

Ключові слова: волонтерська допомога, волонтерство, волонтерська діяльність, професійна діяльність, військовополонений, полон, правове регулювання, Збройні Сили України.

Постановка проблеми. Сучасні війни ведуться вже не військом, як у Середньовіччя, а ведуться державами, народами із застосуванням всіх можливостей не тільки держави, а й громадського суспільства. Однією з таких форм є надання волонтерської допомоги власним збройним силам, і Україна в цьому питанні не була першопроходьцем. У більшості країн правове оформлення такої допомоги відбувається на рівні правових звичаїв та практик, що склалися. Україна була першою в світі країною, яка 5 березня 2015 року визнала такий напрямок волонтерської допомоги законодавчо, шляхом внесення змін до вже існуючого Закону [1, 2]. Ґрунтуючись на досвіді України, аналогічна норма набула чинності 2 грудня 2019 у Республіці Узбекистан [3]. Під час ведення сучасних бойових дій трапляються випадки, коли особи, що надають волонтерську допомогу збройним силам, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, потрапляють у полон.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Публікації чисельних авторів з проблеми потрапляння, перебування у полоні та обміну українських волонтерів відбуваються достатньо часто. Наприклад, Пиріг В. [4], Білозір О. [5], Макєєв В. [6], Трегубова Я. [7] та багато інших. Разом з тим, науковці Дробіна І.О., Прохоренко М.М. вже наголошували на юридичний аспект проблеми визнання правового статусу волонтерів Збройних Сил України, як осіб що слідують за збройними силами, комбатантами та військовополоненими [8, 9].

Метою є висвітлення правових наслідків проблеми потрапляння, перебування у полоні та обміну українських волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, іншим військовим формуванням та правохоронним органам.

На сьогодні вже склався алгоритм із визволення волонтера, який потрапив у полон. Його колеги, керівники, родичі чи знайомі повинні звернутися до Національної поліції України, Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, Національного інформаційного бюро та

Об'єднаного центру з пошуку та звільнення полонених СБУ або на гарячу лінію Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини для збору інформації.

Вказані особи повинні подати до Національної поліції України заяву про зникнення людини за телефонами 102 або через гарячу лінію (089) 420-18-67.

У заяві вказуються всі можливі подробиці захоплення волонтерів у полон, щоб надати якомога більше інформації вказаним службам. Це може бути будь-яка наявна інформація про зниклого, включаючи його фотографію, контактні дані, останнє відоме місцеперебування та обставини зникнення.

Питання полонених волонтерів, як і інших цивільних осіб, є надзвичайно складним і болючим аспектом повномасштабної війни, розпочатої Росією проти України, але має свої правові особливості.

Міжнародне гуманітарне право або право збройного конфлікту є досить складним за нормопроєктуванням, тлумаченням та розумінням його норм. Відповідно до статті 34 Конвенції про захист цивільного населення від 12.08.1949 року заборонено брати заручників з числа цивільного населення. Разом з тим, стаття 49 цієї ж Конвенції зазначає про можливість затримання окупаційною державою таких осіб у зв'язку з особливо вагомими причинами військового характеру [10]. Переліку або визначення таких причин вказана Конвенція не має.

У статті 5 Конвенції про захист цивільного населення від 12.08.1949 зазначено, що у випадках, коли на території сторони конфлікту остання пересвідчилася в тому, що окрему особу, що перебуває під захистом, насправді підозрюють у тому, що вона займається діяльністю, ворожою для безпеки держави, або що її залучено до такої діяльності, така окрема особа не має права заявляти про права й переваги, що надає ця Конвенція, через те, що вони, якби виконувалися на користь такої особи, були б такими, що завдають шкоди безпеці такої держави.

Якщо на окупованій території окрему особу, що перебуває під захистом Конвенції, затримано як підозрюваного на законній підставі в діяльності, що загрожує безпеці окупаційної держави, у тих випадках, коли цього вимагають настійні міркування воєнної безпеки, ця особа може бути позбавленою прав на зв'язок, які надаються цією Конвенцією.

У кожному із цих випадків такі особи, однак, користуватимуться гуманним поводженням і в разі судового переслідування не позбавлятимуться своїх прав на справедливий і нормальний суд, передбачений цією Конвенцією [10].

Стаття 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол 1) від 08.06.1977 року містить положення про заборону взяття цивільних осіб в заручники, але передбачає можливість її арешту, затриманню або інтернуванню за дії, пов'язані зі збройним конфліктом, про які вона має бути невідкладно проінформована зрозумілою їй мовою про причини вжиття таких заходів, за винятком випадків арешту або затримання за кримінальні правопорушення [11].

Так само як і у випадку із “особливо вагомими причинами військового характеру дії”, переліку або визначення “дій пов’язаних зі збройним конфліктом” Протокол І не має, але таж сама стаття 75 Протоколу І передбачає, що особі, визнаній винною у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного зі збройним конфліктом, не може бути винесено жодного вироку, і вона не може бути піддана жодному покаранню, крім як за постановою неупередженого й відповідним чином створеного суду, що додержує загальновизнаних принципів звичайного судочинства [11].

Стаття 4 Конвенції про захист цивільного населення від 12.08.1949 вказує, що особи, які перебувають під захистом Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, не розглядаються як особи, що перебувають під її захистом.

Стаття 13 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, додаток до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року вказує, що особи, які супроводжують армію, але прямо не належать до неї, такі як кореспонденти газет і репортери, маркітанти та постачальники, які потрапляють до рук ворога і він вважає за доцільне затримати їх, користуються правами військовополонених за умови, що вони мають при собі посвідчення від військового керівництва тієї армії, яку вони супроводжували [12].

На проблему визнання правового статусу волонтерів, як осіб які супроводжують армію, щодо віднесення волонтерів до категорії маркітантів або постачальників вказувалося Дробіною І.О. [9 С. 92-93]. Таке питання є дискутивним і потребує не тільки наукової розробки, а й додатковим міжнародним визнанням сторонами правового статусу такої категорії осіб.

Дослідниця Сірко В.С. пропонує відносити волонтерів до особового складу збройних сил і військових підрозділів, призначених в організації цивільної оборони, про яких йдеться у статті 67 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І) від 8 червня 1977 року [13, 11].

Відповідно до положень статті 67 Додаткового протоколу І до Женевських конвенцій, особовий склад і підрозділи, які займаються завданнями цивільної оборони, мають бути постійно призначеними виключно для цієї діяльності та не можуть виконувати жодних інших військових функцій під час збройного конфлікту. Їх легко вирізнити серед інших військовослужбовців завдяки спеціальному міжнародному розпізнавальному знаку, який носять на видному місці, а також посвідченню, що підтверджує їхній статус відповідно до вимог Додатка І до Протоколу. Допускається наявність у них легкої зброї лише для самозахисту або підтримання порядку. Ці особи не мають права брати участь у бойових діях чи здійснювати дії, що можуть завдати шкоди протилежній стороні, за винятком виконання функцій цивільної оборони. Зазначені обов’язки виконуються виключно в межах національної території відповідної сторони конфлікту [11].

Волонтери не входять до складу збройних сил і тому не можуть розглядатися в сенсі статті 67 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних

конфліктів (Протокол І) від 8 червня 1977 року [11] особовим складом сил цивільної оборони.

Згідно з пунктом А ст. 4 ІІІ Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, крім особового складу збройних сил, право на отримання статусу військовополонених поширюється також на інші категорії осіб, що потрапили під владу противника в тому числі осіб, які прямують за збройними силами, але не входять безпосередньо до їх складу (цивільні особи екіпажів, що входять в екіпажі військових літаків, члени робочих команд і служб, на які покладено побутове обслуговування збройних сил тощо) та мають посвідчення особи встановленого зразка, вказаного у Правилах застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів [14]. Але такого посвідчення у волонтерів немає.

Згідно абзацу п'ятого частини 2 статті 5 та частини 3 статті 7 Закону України "Про волонтерську діяльність" [2] посвідчення волонтера, яке посвідчує його особу та вид волонтерської діяльності в межах організації, видають організація та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів. Слід зауважити, що і зазначений Закон України "Про волонтерську діяльність" від 19 квітня 2011 року № 3236-VI [2] не вимагає наявності посвідчення волонтера у волонтера. До того ж, воно не є тотожнім посвідченню особи встановленого зразка, вказаного у Правилах застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів [14].

Разом з тим, відповідно до статті 17 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, кожна сторона конфлікту повинна наділити кожну особу, що знаходиться під її юрисдикцією та може потрапити в полон, посвідченням особи із зазначенням прізвища власника, його імені, звання, армійського, полкового, особистого або серійного номера чи іншої рівноцінної інформації, а також дати народження. Таке посвідчення особи може, крім того, містити особистий підпис або відбитки пальців власника чи те й інше і може містити також будь-яку іншу інформацію, яку сторона конфлікту може вважати за необхідне додати стосовно осіб, що належать до її збройних сил [14].

Так само і пункт 4 статті 13 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 вересня 1949 року ця Конвенція застосовується до поранених і хворих, які належать до осіб, що супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб із екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл збройних сил, які вони супроводжують [15].

Де ж волонтерам узяти посвідчення осіб, що супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу?

Пункт 4 Розділу VI Порядку застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, декларує, що посвідчення особи видаються також постійному та тимчасовому цивільному медичному і духовному персоналу, персоналу цивільної оборони, персоналу, призначеному для охорони культурних цінностей, а також особам,

які на законних підставах прямують за збройними силами, але не входять до їхнього складу [16].

В пунктах 5–7 того ж Розділу йдеться виключно про порядок асигнування, виготовлення, зберігання, видачі та реєстрації бланків посвідчень медичного персоналу Збройних Сил та медичного персоналу Товариства Червоного Хреста України, який під час збройного конфлікту надається у розпорядження медичної служби Збройних Сил [16].

Пункт 9 Розділу VI вказує, що посвідчення видається безкоштовно і є дійсним на період збройного конфлікту. Після закінчення збройного конфлікту власник зобов'язаний здати посвідчення органу чи установі, що його видали [16]. Разом з тим, ким саме видається посвідчення особи, яка на законних підставах прямує за збройними силами, але не входить до їхнього складу щоб здати його до того самого ж органу чи установи, що його видали, не зазначено.

З метою врегулювання вищевказаної прогалини було запропоновано внести зміни до пункту 5 глави 1 розділу І Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України "Загальні обов'язки командувачів (командирів, начальників) щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права" [9, С. 97 –98].

Україна давно вимінює своїх волонтерів на військовополонених росіян [4–7, 17–19]. Україна, у свою чергу, теж навзаєм визнавала волонтерів ОРДЛО військовополоненими. Так, за Інтернет-повідомленням за інформацію на офіційній Фейсбук-сторінці Центру звільнення полонених "Офіцерський корпус" 7 серпня 2015 року трьох військовослужбовців Збройних Сил України обміняли на шістьох "донецьких волонтерів" від 7 серпня 2015 року [20].

Але збройна агресія Російської Федерації проти України триває і слід знати як діяти у разі потрапляння волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України у полон.

Для визволення волонтерів із полону необхідно звернутися до державних структур, таких як Об'єднаний центр з пошуку та звільнення полонених СБУ, Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими та Національне інформаційне бюро, а також повідомити про зникнення до Національної поліції. Рідним, колегам чи знайомим важливо надавати до вказаних органів чітку інформацію та підтримувати взаємодію з цими органами.

Слід пам'ятати, що до Національної поліції України звертаються, шляхом подання заяви про зникнення людини в найближчому відділенні. Після цього буде відкрите кримінальне провадження, і заявникові надається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, якщо розшук здійснюється у кримінальному провадженні.

Проте до Національного інформаційного бюро можна звертатися із заявою про зникнення людини через електронну пошту: info@nib.gov.ua або форму на сайті. Національне інформаційне бюро займається збором і перевіркою інформації про полонених та зниклих безвісти.

Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими займається питаннями, що стосуються полонених, зокрема й цивільних. Туди слід звертатися для отримання консультацій та внесення даних до списків на обмін.

Слід пам'ятати, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста є головним посередником у питаннях полонених і відіграє ключову роль у процесі обміну. До нього теж можна подати Подайте заявку для розшуку.

Нажаль, Закон України "Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей" не містить норм щодо розшуку та визволення полонених волонтерів. Цей Закон визначає правовий статус і гарантує соціальний захист як військовослужбовців, так і цивільних осіб, які перебували в полоні. Стаття 12 "Забезпечення реалізації прав осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення на пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування" вказаного Закону не містить норм щодо зарахування часу перебування волонтерів у полоні до стажу загальнообов'язкового державного соціального страхування [21].

І хоча стаття 17 Закону України "Про оборону України" від 6 грудня 1991 року № 1932-XII і вказує, що Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України, проте статей 9, 10, 14 цього Закону до повноважень Кабінету Міністрів України у сфері оборони, основних функцій Міністерства оборони України, повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим та місцевих державних адміністрацій із забезпечення на відповідній території виконання підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності, посадовими особами і громадянами Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади з питань оборони, віднесено:

забезпечення реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) [22].

На нашу думку, відсутність у вказаних статтях Закону України "Про оборону України" [22] норм щодо піклування про волонтерів, які потрапили у полон внаслідок надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням та правоохоронним органам не тільки не сприяє наданню такої допомоги, а й створює дискримінацію за соціальною ознакою щодо виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України [23, ст. 17, 65].

Прохоренко І.М., Алієв Р.В. наголошували на тому, що законодавче забезпечення волонтерської діяльності в Україні потребує подальшого удосконалення, щоб забезпечити належні умови для її розвитку та захисту прав волонтерів. Нормативна база має враховувати особливості волонтерської допомоги в контексті воєнного стану, забезпечуючи достатній захист та підтримку для тих, хто бере активну участь у оборонній діяльності країни. Волонтери в Україні виконують важливі функції, що допомагають підтримувати та підсилювати діяльність державних органів, особливо в таких сферах, як соціальна допомога, оборона та громадська безпека [24, с. 221]. Вони звертають увагу на занепокоєння наукової спільноти через відсутність чіткої та

комплексно розробленої нормативно-правової бази для регулювання волонтерської діяльності. Така ситуація породжує правову невизначеність, що може обмежувати можливості розвитку волонтерських ініціатив і навіть ставити під загрозу їхню законність та ефективність. Особливо актуальними є питання, пов'язані з безпекою волонтерів у зонах бойових дій та координацією їхньої роботи з офіційними військовими структурами, які потребують негайного вирішення [25, с. 2–4].

Міжнародне гуманітарне право встановлює основні принципи гуманного поводження з полоненими та механізми їхнього звільнення, зокрема через обміни.

У той час як для військовополонених міжнародне гуманітарне право чітко визначає їхній статус, звільнення цивільних волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, як і інших цивільних, є складнішим процесом, який часто здійснюється за окремими домовленостями та з використанням посередництва міжнародних організацій, зокрема Міжнародного Комітету Червоного Хреста.

Законодавче забезпечення надання волонтерської допомоги Збройним Силам України потребує подальшого удосконалення з питання визначення статусу волонтерів, які надавали волонтерську допомогу Збройним Силам України, та потрапили у полон і пов'язаного з цим їх соціального захисту.

Список використаних джерел: Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності: Закон України від 5 березня 2015 р. № 246-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 22. Ст. 146. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 42. Ст. 435. Закон Республики Узбекистан "О волонтерской деятальности" от 2 декабря 2019 г., № ЗРУ-585. URL: https://www.lex.uz/docs/4624004 (дата звернення: 20.10.2025). *Володимир Пиріг.* "З полону терористів звільнено ще чотирьох військових і одного волонтера". 14 вересня 2014. URL: https://zaxid.net/z_polonu_teroristiv_zvilneno_shhe_chotiroh_viyskovih_i_odnogo_volontera_n1322361 (дата звернення: 20.10.2025). *Оксана Білозір.* "Заручниками найманців були військові та волонтери". 7 листопада 2014. URL: https://tsn.ua/politika/z-polonu-boyovikiv-pid-schastyam-zvilnili-dev-yatoh-ukrayinskih-geroyiv-390541.html (дата звернення: 20.10.2025). *Валерій Макєєв.* "Боротися треба за кожного полоненого!" –(ВІДЕО). 27 листопада 2014. URL: https://procherk.info/news/7-cherkassy/28682-borotisja-treba-za-kozhnogo-polonenogo-valerij-makeev (дата звернення: 20.10.2025). *Ярослава Трегубова*. "Це провал пропаганди Кремля – Сазонов про десятки осіб, які відмовилися повертатися в ОРДЛО". 29 грудня 2017. URL: https://ua.krymr.com/a/28945863.html (дата звернення: 20.10.2025). *Дробіна І.О., Прохоренко М.М.,* Проблеми визнання правового статусу волонтерів Збройних Сил України, як осіб що слідують за збройними силами, комбатантами та військовополоненими. *Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони:* збірник матеріалів xv науково-практичного семінару (Київ, 03 грудня 2021 року) / Мін-во оборони України, НУОУ імені Івана Черняховського; за ред. М.М. Прохоренка. Київ: Видавництво ТОВ ТОРПЕА, 2021. 109 с. С. 14-22. *Дробіна І.О.* Правове забезпечення надання волонтерської допомоги Збройним Силам України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет оборони України, Київ, 2025. 2020 с. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/dr-kep-drob-25.pdf (дата звернення: 20.10.2025). Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 20.10.2025). Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/
laws/show/995_199#Text (дата звернення: 20.10.2025). IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 20.10.2025). *Сірко В.С.* Адміністративно-правове регулювання волонтерської діяльності в Україні. дис. канд. юр. наук: 12.00.07 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2018. 254 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0418U005367 (дата звернення: 20.10.2025). Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення: 20.10.2025). Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. *Офіційний вісник України*. 2017. № 61. **С**т. 1886. На сході України звільнено 4 заручників, з них 2 волонтери. від 27.08.2014. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/general/220251.html (дата звернення: 20.10.2025). З полону бойовиків у Донецьку звільнили чотирьох волонтерів, - Будик. 20 серпня 2015 року. URL: https://lb.ua/society/2015/08/20/313957_plena_boevikov_donetske.html (дата звернення: 20.10.2025). З полону бойовиків звільнили чотирьох волонтерів; 21.08.2015 URL: https://zbruc.eu/node/40547 (дата звернення: 20.10.2025). Трьох військовослужбовців ЗСУ обміняли на шістьох "донецьких волонтерів". 7 серпня 2015 року. URL: http://day.kyiv.ua/uk/news/070815-troh-viyskovosluzhbovciv-zsu-obminyaly-na-shistoh-doneckyh-volonteriv (дата звернення: 20.10.2025). Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей: Закон України від 26 січня 2022 року № 2010-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 14. Ст.32. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 9. ст.106. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. *Прохоренко М.М., Алієв Р.В.* Волонтерська допомога Збройним Силам України як елемент механізму громадянського суспільства та правової держави. *Національні інтереси України*. 2024. № 4 (4). С. 216–223. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/16185/16257 (дата звернення: 20.10.2025). *Прохоренко М. М., Алієв Р. В.* Правове регулювання надання волонтерської допомоги Збройним Силам України: напрями та види. *Академічні візії*. 2024. Вип. № (35). С. 1–8. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/1476 (дата звернення: 20.10.2025).

Микола ДРОБОТЕНКО
Завідувач лабораторії Центру експертно-аналітичних досліджень і безпекової політики та стратегічних комунікацій, НН НН Інституту міжнародних відносин
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Президент МБФ "Фонд сприяння розвитку здібної та обдарованої молоді" (м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2213-0394
Електронна пошта: obdarmolod@ukr.net

НІВЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ КОНФЛІКТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВ'ЯЗАННЯ І ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті автор на основі теоретичних джерел та прикладів розвитку суспільства розглядає динаміку розвитку конфліктів, акцентуючи

увагу на природі конфлікту як деструктивному явищі. Використовуючи ретроспективу розвитку конфліктів у Європі XX ст. показана схожість природи їх зародження і динаміки протікання у контексті ведення нових форм і видів військового протистояння. Автор приходить до висновку, що гібридний характер протистоянь у сучасному світі веде до загострення та розростання конфліктів різних форм і призводить до виникнення військових конфліктів глобального рівня. Описані характерні риси механізмів виникнення конфліктів демонструють можливість визначати характер потенційного військового протистояння і показують основні причини його виникнення, як то: недотримання договірних зобов'язань сторонами, "подвійні стандарти", відсутність превентивних дій третіх сторін, нехтування причинно-наслідковими зв'язками, криза взаємостосунків, яка проявляється в недотриманні норм моралі, прав, цінностей, брак взаємоповаги, віри в надійність і справедливість партнера.

Ключові слова: конфлікт, динаміка конфлікту, гібридна війна, інформаційна війна, пропаганда, невійськове протистояння.

Постановка проблеми. У сучасному світі конфліктологія як вчення про конфлікт, його генезу, а особливо шляхи недопущення і керування процесом у разі виникнення стають чи не найголовнішим питанням сьогодення. Вкрай важливою з практичної точки зору є ця галузь наукових знань в поєднанні з діями політиків, дипломатів, державних службовців, сучасних бізнесменів та військових. Питання військового протистояння і проблеми невирішених конфліктів нерозривно пов'язані між собою. Коли певна послідовність подій і вчинків суб'єктів комунікативних процесів є очевидними, зрозумілою стає і загальна лінія поведінки учасників: тоді можна говорити про характер взаємостосунків, логіку подій та їх подальший розвиток. У такому випадку можна якщо не впливати на кінцевий результат з максимально очікуваною вірогідністю, то хоча б передбачити події, вберегтись від несподіванок, які можуть відбутись в результаті непродуманих або некомпетентних дій сторін конфлікту. Вкрай важливим при цьому є розуміння логіки мислення окремих осіб, від дій і вчинків яких може залежати доля великої маси людей, історія країн і їх народів: питання формування еліт для будь якого суспільства завжди знаходились у взаємозв'язку і взаємозалежності з його подальшим розвитком або занепадом. Саме тому готовність і здатність еліт вирішувати конфліктні ситуації, а не створювати їх, стають вкрай актуальними.

У сучасній елітології виділяються декілька підходів до формування еліти. Один з них має назву *альтиметричний,* який оцінює приналежність до еліти по факту володіння індивідами реальної влади і впливу без жорсткого прив'язування до них інтелекту і морально-етичних якостей особистості. Яким чином буде отримана влада при такому підході вже не має значення. В арсеналі засобів завоювання влади можуть бути підкуп, політичні вбивства, рейдерство, корупція і використання різноманітних технологій впливу на свідомість населення. Корупція поширюється там, де стосунки проникають в інші сфери і базуються на різних видах соціальної взаємодії. Якщо корупція розвивається з

виникненням конфлікту цінностей, то можна очікувати, що вона поширюватиметься і зростатиме в перехідні періоди під час модернізації та реформування, а також тоді, коли до політичних еліт вриваються нові люди, жадібні до грошей і влади, люди без відчуття державності[1]. При такому підході формування сучасних еліт (на відміну від аксіологічного) створення конфліктних ситуацій дозволяє їм вирішувати протистояння на свою користь, використовуючи переваги демократії, як це не дивно, для боротьби з нею. У такому випадку пошук і знаходження ефективних кроків подолання конфліктів, а у разі їх виникнення – своєчасна ліквідація на початкових стадіях і недопущення переростання у вищі форми, виходить за рамки суто психологічної науки і заслуговує уваги фахівців багатьох галузей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика динаміки конфліктів та особливостей ведення гібридних війн широко представлена у працях українських та зарубіжних дослідників. Значний внесок у вивчення причин виникнення конфліктів, їх етапів та механізмів подолання зробили І. Діяк, Г. Перепелиця, А. Ішмуратов, М. Тофтул та інші, які наголошують на впливі політичних еліт, морально-етичних чинників та недотримання договірних зобов'язань як ключових передумов ескалації. Дослідження зарубіжних авторів – Ф. Карбера, Ф. Гоффмана, M. Caliskan, P. Cramers, A. Otaiku та інших – формують сучасний підхід до розуміння гібридної війни як поєднання військових і невоєнних інструментів впливу, зокрема інформаційних, кібернетичних та економічних. У сучасних роботах українських науковців, серед яких О. Семененко, О. Водчиць, П. Толок, С. Митченко, А. Гетьман і О. Тарасов, акцентується увага на специфіці проксі-війн та гібридних протистоянь у контексті російської агресії проти України, що дає можливість зіставити історичні та сучасні моделі розвитку конфліктів і визначити спільні закономірності їх ескалації.

Метою дослідження є висвітлення причинно-наслідкових зв'язків протікання конфліктів різних типів як передумови батально-агресивних форм і, як наслідок, ведення так званих гібридних війн, сучасних мережево-центричних бойових дій (Network centric warfare, NCW) конфліктуючими сторонами.

Структура філософських теорій складається з розділів, що мають свої погляди і бачення діалектики розвитку природи суспільства і людини. Але саме філософська теорія суспільства прагне з'ясувати сутність спільноти і відобразити її у понятійно-концептуальний спосіб. Сучасне людство за часи становлення і розвитку набуло, нажаль і ряд проблем, нечуваних і неможливих у часи Платона, Аристотеля, Епікура, Гельвеція. Такі поняття як "глобалізація", "гібридизація", або як ще їх називають "міжнародна інтеграція" фізичних, економічних, суспільних процесів і стосунків безумовно мали місце і у ті часи. Але в філософському баченні вони не могли бути усвідомлені і висвітлені в повній мірі, конкретизовані, а тим більш матеріалізовані так, як це відбувається сьогодні. Прибічники договірної теорії (Епікур, Т. Гоббс) доводили, що "суспільство виникає внаслідок свідомої домовленості щодо норм і правил

поведінки між людьми заради забезпечення власної безпеки та благополуччя, спільного протистояння зовнішньому та внутрішньому злу. Так, англійський філософ-матеріаліст Томас Гоббс, один із засновників теорії громадського договору і теорії державного суверенітету стверджував, що за своїм природним станом люди керуються виключно власними егоїстичними інтересами, що зумовлює "війну всіх проти всіх". І тому для уникнення постійного розбрату вони змушені укладати контракт (договір) про співіснування, утворювати державу, яка спонукає їх додержуватись домовленості ("Левіафан", 1654) [2]. При їх порушенні логічним є виникнення конфліктів – як на міжособистісному, груповому і навіть міждержавному рівнях. Таким чином можна стверджувати, що конфліктологія як наука формувалась багато віків тому і має історію, закладену задовго до середини XX ст., коли були об'єднані дослідження соціології і психології в роботах Льюїса Козера, Ральфа Дарендорфа, Георга Зіммеля та інших відомих і маловідомих науковців і практиків людських взаємостосунків.

Сучасний характер розвитку суспільних відносин, міжнародних стосунків, рівень науки, техніки і військової справи, динаміка і рівень глобалізаційних процесів визначають і особливості ведення сучасних війн. Ці фактори, а також характерні тенденції з дотриманням / недотриманням договірних зобов'язань сторонами визначають і характер потенційного військового протистояння як агресивної її фази.

Практичний досвід зародження і розвитку конфліктів різного характеру показав, що підписання документів ще не гарантують їх виконання у майбутньому. Історичні факти недотримання сторонами підписаних угод особливо у XX ст. – тому підтвердження. Невиконання договірних зобов'язань і "подвійні стандарти" однією із сторін-підписантів призводять до розвитку конфліктів. Так, Україна 5 грудня 1994 року підписала у Будапешті з США, Росією, Великою Британією Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї – таким чином добровільно позбувшись ядерної зброї як "безпекового гаранта" в обмін на зобов'язання підписантів щодо безпеки та свого суверенітету. Але сторони-підписанти не змогли забезпечити миру Україні як незалежній і суверенній державі. Очевидним став той факт, що при підписанні зазначеного Меморандуму не були оговорені і закріплені її безпекові умови в повній мірі – як результат конфлікт розростався та призвів до протистояння військових сил, що є загрозою його виникнення і поширення не тільки в окремому регіоні України, а і за її межами. У такій ситуації моральні засоби ладнання (а важливіше – превентивні дії) конфліктів відіграють і відіграватимуть все більшу роль. Говорити про мораль агресора на етапі ведення військових дій вже є марним. Мова в такому випадку може йти лише про подолання конфлікту, недопущення його реверсії і поширення на інші території. В результаті недостатньо ефективних попереджувальних дій жертва військової агресії опиняється в центрі ведення гібридної війни задовго до її гарячої фази. Тому

зрозумілою стає збільшення уваги до питань психологічного і інформаційного захисту населення, підготовці і здатності фахівців подолати наслідки психологічного впливу як складника такої війни як “до” – так і після її завершення. При цьому, якщо врахування інтересів сторони, що стала жертвою агресії не буде дотримано і забезпечено в повній мірі – то повернення конфлікту на попередні стадії розвитку можливе навіть зі зміною ролей учасників конфлікту.

Розуміння механізмів виникнення конфлікту як явища дозволяє не допускати розвитку, сприяє його попередженню і локалізації. Характер і закони протікання конфлікту як на міжособистісному так і груповому рівнях мають однакову природу і досить докладно висвітлені у сучасній світовій і вітчизняній літературі :

конфлікт це явище міжособистісних і групових відносин;

конфлікт є виявом протиборства за доцільністю і функцією – активного зіткнення тенденцій, власних оцінок, принципів, думок, еталонів поведінки і віддзеркалює прагнення людей до визнання ідеї, яку вони захищають, принципів або поглядів, вчинків;

виходячи із оцінки наслідків конфлікту він носить деструктивний характер відносин на емоційному, когнітивному чи поведінковому рівнях і його можна вважати дезінтегруючою силою людських відносин, а при подоланні – інтегруючою силою;

конфлікт можна визначати як реакцію на несприятливі ситуаційні умови та перешкоди у досягненні поставлених цілей його учасниками;

конфлікт виступає як інструмент самоутвердження, подолання заперечуваних сторонами тенденцій і поглядів розвитку подій;

конфлікт можна розглядати як процес пошуку виходу з ситуації, можливих шляхів по стабілізації відносин;

конфлікт розглядається як один із крайніх засобів регулювання міжособистісних і групових конфліктів за носіями суперечності і масштабами цілей;

за етичністю форм прояву конфлікт являє собою прийнятний чи неприйнятний спосіб виявлення протиріч, який може виникнути у процесі взаємодії людей і постає водночас як захист і реакція у відповідь.

Природним є нормальне спілкування і поведінка як особистостей так і громадських спільнот, що забезпечує, але не в повній мірі гарантує безконфліктне спілкування і взаємовідносини. Якщо взаємостосунки побудовані на основах взаємодопомоги, взаєморозумінні і справедливості, взаємоповаги один до одного, дотриманні норм моралі, прав і людських цінностях,– то до конфлікту справа не доходить. Водночас, виникнення конфліктів має свої закони, форми, стадії зародження і протікання і коли відхилення від нормальної життєдіяльності і взаємовідносин сторін розвиваються – це призводить до негативного розвитку подій. Якими можуть вони бути в динаміці, з якими наслідками для конфліктуючих сторін і як сторонам дійти згоди – залежатиме не тільки від поведінки учасників, а і багатьох інших факторів, що впливають на процес. До таких факторів в

залагодженні конфлікту, досягненні згоди конфліктуючих сторін можна зараховувати і дії посередників – так званих “третіх сил”. Але як тільки це посередництво проявляється в бажанні отримання особистого зиску з конфліктної ситуації – така сторона фактично втрачає свій статус посередника, а її дії можуть призводити до реверсії конфлікту і негативних наслідків у подальшому.

Виходячи з загальних якостей конфлікту як процесу, можна визначити наступні його фази:

латентна – процеси викривлення спілкування не усвідомлюються, зовні спілкування виглядає нормальним;

демонстративна – конфлікт усвідомлений і конфліктуючі сторони це демонструють;

агресивна – ззовні спілкування припинене, формуються образи ворога, супротивники виношують агресивні плани;

батальна – демонстративно-агресивна, в якій реалізуються агресивні плани.

Незалежно від тривалості конфлікту існують характерні особливості його перебігу, пов’язані не так із подіями зовнішнього світу, як із станами внутрішніх світів конфліктуючих. Свідомість конфліктуючих сторін при втягуванні у конфлікт “хворобливо” викривляється і ці викривлення динамічно нарощуються. При цьому вона (свідомість) проходить певні фази і має чіткі межі. Перехід від нормального спілкування до конфлікту розглядається як його особлива фаза, коли ще немає відкритих зіткнень, хоча вже відбуваються певні зміни у спілкуванні, які вже справляють вплив і примушують розглядати зміни як проблему. Таким чином, порушення в міру розвитку конфлікту нагромаджуються. Спочатку порушується розуміння (комунікативний аспект), далі з’являються сумніви щодо надійності партнера (прагматичний аспект), потім виникають підозри у справедливості дій партнера (легітимний аспект). На цьому етапі може формуватися розуміння через перетворення сумнівів на переконання. Але якщо розвиток подій і аспектних порушень накопичуються в динаміці – це може призвести до агресивної фази конфлікту, коли сумніви перетворюються на переконання у ненадійності, а сумніви у справедливості у переконання в його несправедливості: кожна фаза має свої особливості протікання.

Вкрай важливими показниками і умовами протікання конфлікту відповідно до її етапів стають дії агресивної сторони, на які вона йде свідомо і які неможливо приховати. Коли залучені маси людей спочатку стають об’єктом впливу через діяльність засобів масової інформації і пропагандистські кроки сторони, а потім безпосередньо і учасниками конфлікту – людський потенціал використовується як важлива частина ведення гібридної війни.

Єдиного і повного бачення в визначенні поняття “гібридна війна” як іноземні так і вітчизняні автори не дійшли. Аналіз публікацій, присвячених військовій теорії та практиці свідчить, що традиційне розуміння війни постійно змінюється та вимагає корекції. Можна впевнено стверджувати, що ведення Росією війни проти України, анексія Криму і інших територій стали полігоном

для апробації теорії ведення сучасної війни і випробовуванням нових видів зброї. Для України і її народу співпраця з партнерами і протистояння агресору в екзистенційній війні стали пізнанням істини як відображення об'єктивної дійсності сучасного світу. Саме тому важливого значення набуває теорія і практика запобігання і подолання конфліктів у разі їх виникнення з потенційно агресивною стороною, стосунки з якою розірвати неможливо у силу тих чи інших обставин. Однією з таких обставин є спільні кордони, глобалізація світу з усіма її як негативними – так і позитивними наслідками.

В іноземних і сучасних вітчизняних джерелах був вироблений і достатньо повно описаний перелік особливостей ведення сучасних мережево-центричні бойових дії і гібридних війн, дано широке тлумачення термінології понять: політична війна, нетрадиційна війна, нерегулярна війна, підривна війна, інформаційна війна, пропаганда. Щоб дослідити проблеми, пов'язані з підготовкою і проведенням бойових дій в повній мірі, потрібно розуміти складні неоднозначності, можливості та характер ведення самої війни як зіткнення двох і більше ворогуючих сторін [3] [4] [5]. Головним висновком робіт авторів є той факт, що гібридна війна має на меті через використання різних форм і методів військового і невійськового характеру досягнення впливу, змін політичного і економічного напрямку розвитку країни, або навіть її ліквідацію проти якої вона організована.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика використання термінів на основі яких формуються означені характеристики.

МЕТА ЗАСТОСУВАННЯ	**ВІЙСЬКОВИЙ ІНСТРУМЕНТ**		**НЕВІЙСЬКОВИЙ ІНСТРУМЕНТ**			**УЧАСНИКИ / ДІЄВІ ОСОБИ**	
	звичайні сили	*нерегулярні сили*	*дипломатичні*	*економічні*	*Інформаційні*	*державні*	*недержавні*
ГІБРИДНА ВІЙНИ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ПОЛІТИЧНА ВІЙНА		*обмеж*	✓	✓	✓	✓	✓
НЕРЕГУЛЯРНА ВІЙНА	*обмеж*	✓	✓	✓	✓	✓	✓
НЕТРАДИЦІЙНА ВІЙНА	*обмеж*	✓	✓	*обмеж*	✓		✓
ПІДРИВНА ВІЙНА		*обмеж*	✓	*обмеж*	✓		✓
ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА					✓	✓	✓
ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА					✓	✓	✓
ПРОПАГАНДА					✓	✓	✓

Джерело : складено автором

Особливості ведення сучасних війн полягають у використанні сторонами всіх можливих і наявних в арсеналі засобів і методів. Професор Джорджтаунського університету США, один з найкращих міжнародно визнаних експертів у сфері оборони і національної безпеки, колишній радник прем'єр-міністра Великої Британії Маргарет Тетчер, Генерального секретаря

НАТО Манфреда Германа Вернера і міністерства оборони США у питаннях стратегічного розвитку Філіп Карбер розрізняє воєнні і невоєнні чинники гібридної війни. При цьому всі ці чинники тісно переплітаються, пов'язані між собою і не мають чітких часових і просторових обмежень і вимірів.

Для військових у такій війні найнебезпечнішим виглядає те, що на застосування ворогом одного з чинників гібридної війни інший відповідає зовсім іншим. Для цивільних найбільша небезпека полягає у тому, що вони перестають бути "цивільними" і стають учасниками військового конфлікту. У цьому полягає "гібридність" війни і це відбувається щодня, у процесі спілкування, організації комунікацій людей одного з одним, спільній діяльності організацій і взаємодії значної кількості людей. Треба розуміти, що всі ці процеси відбуватимуться на фоні конфліктних ситуацій, які можуть виникати природньо, або бути організовані.

Таким чином, воєнні чинники це: використання традиційних військових конвенційних (від лат. conventio – договір, угода) сил; сил спеціальних операцій; сил нетрадиційних (неконвенційних);використання проксі-сил (як місцевих бойовиків, терористів так і найманців з територій інших держав).

Невійськові чинники це: політичні, економічні, використання кібер-простору і медіа-простору. Сюди ж входять пропаганда, інформаційні війни і все, що з ними пов'язано.

Сутність і характер ведення сучасних війн вимагає винайдення та використання нових дефініцій. Франк Хоффман (Frank G. Hoffman), консультант міністерства ВМФ США, один із авторів концепції "гібридної війни", наголошує, що кожній епосі властиві свої специфічні форми ведення війни. Це вимагає щоразу нових термінологічних розробок.

Традиційні форми війни змішуються з діяльністю організованої злочинності, іррегулярними конфліктами та тероризмом, використанням проксі-сил і іншими характерними ознаками ведення гібридної війни.

Відомий у всьому світі німецький соціолог, філософ, соціальний психолог і психоаналітик Еріх Фром визнавав, що "в Німеччині (мається на увазі Німеччина 30–х років, авт.) мільйони людей відмовилися від своєї свободи з таким же запалом, з яким їхні батьки боролися за неї. Вони що, не прагнули до свободи, а шукали спосіб від неї позбавитися? І при цьому інші мільйони були байдужі і не вважали, що за свободу варто боротися і вмирати?". Він підкреслював той факт, що криза демократії не є суто італійською або німецькою проблемою, а загрожує кожній сучасній державі. Як бачимо, нічого нового у боротьбі з демократією і запровадженні тоталітарного режиму в своїй країні шовіністична еліта росі не вигадала. З огляду на динаміку розвитку конфліктів у XX ст. і порівнюючи їх з сьогоденням, сучасні українські автори підтверджують схожість динаміки розвитку конфліктів у Європі XX- XXI ст. (див. Табл. 2).

Гельвецій К., стверджував: "Люди, хоча і розуміють добре те, що бачать, хоча і роблять часто вельми правильні висновки зі своїх положень, приходять все ж часто до результатів суперечливих тому, що в пам'яті їх не зібрані всі об'єкти порівняння, з яких повинна витікати розшукувана ними істина". Не

можна бути обізнаним у тонкощах ведення всіх справ, але при цьому дії / бездіяльність як особистостей так і спільнот людей впливають на хід подій, які можуть відбуватись миттєво або бути відтерміновані у часі і впливати одна на одну, маючи потужні "зворотні зв'язки". Кожен учасник має своє бачення, свою точку зору і висловлює її, розвиває, поширює через особисті комунікації: часто це стає початком розвитку конфліктних ситуацій як на особистісному так і груповому рівнях.

Таблиця 2. *Порівняльна таблиця динаміки розвитку конфліктів у Європі XX- XXI ст.*

	ПОЧАТОК XX СТ.	**КІНЕЦЬ XX СТ. - ПОЧАТОК XXI СТ.**
1	Підписання Версальського Мирного договору 28.06.1919 року: втрата Німеччиною довоєнних територій, зміна територіального устрою Європи.	Розвал СРСР, створення незалежних і суверенних держав.
2	Німці за межами Німеччини – "фольскдойче" розглядались як знаряддя підриву зсередини новоутворених держав і світового порядку. Серед німецьких національних меншин було ствоДробіна рено потужну мережу націоналістичних реваншистських організацій. Здійснювалась зовнішня культурна експансія і "культурна пропаганда". Головним засобом її зміцнення вважалась всебічна підтримка німецьких шкіл, залучення місцевого населення, його германізація і асиміляція як ключ до налагодження ідейної, політичної та економічної єдності між Німеччиною і "фольксдойче".	Росіяни як етнос, за межами РФ розглядаються як адепти "русского мира" і виконують дестабілізуючу роль, впливаючи на економічні, суспільні і політичні процеси. В Україні активізуються проросійські сили щодо русифікації шкільного навчання, культурній експансії, відкриттю і діяльності філій російських ВНЗ, активізація діяльності РПЦ Московського патріархату. Росіяни по всьому світу і особливо в колишніх "союзних" республіках розглядаються як "проксі-сили" ведення майбутніх протистоянь. Активізується проникнення російських сил в світову економіку.
3	Уряд Німеччини фінансував німецькі заклади і асоціації в прикордонних районах. У 1933 році існувало 160 відділень Auslandsorganisation der NSDAP поза межами Німеччини. З 1936 року почала діяти Служба зв'язку з німецькими національними меншинами через т.зв. "Фонд Адольфа Гітлера", який у 1937-1938 рр. мав бюджет 46 млн. рейхсмарок.	Існування в світі значної кількості проросійських партій і організацій. Створення Указом Президента Росії №796 від 21.06.2007 р. фонду "Русский мир" поза межами Росії, На початок 2022 р. мережа складала 104 центри в 52 країнах і 128 кабінети в 57 країнах. Упродовж 2015-2020 років Фонд мав бюджет у межах 460-580 млн рублів переважно з федерального бюджету.
4	Активна діяльність в закордонні німецького інституту – Deutsche Ausland – Institut.	Підривна діяльність Інституту країн СНД – аналітичного центру, до засновників якого входили ключові інституції Росії, включно з майбутніми структурами ФСБ Росії.

5	Етнічний підхід у формуванні політичних партій. В 1935 р. за "Sudetendeutsche Partei" проголосувало більше 60 % судетських німців.	Поширення ідеї "русского мира" і "русского языка" в діяльності проросійських сил використовується для дестабілізації ситуації в різних країнах світу, розвитку сепаратистських настроїв, антидержавних структур , загострення політичної і економічної ситуації шляхом "колаборації" в законодавчі і виконавчі органи проросійських сил.
6	Використання залежності Чехословаччини і її примусова орієнтація на німецький ринок.	Використання економічної залежності (енергоресурси зокрема) колишніх країн СНД і Європи від Росії для забезпечення політичних і військово-стратегічних амбіцій шовіністично настроєної частини керівництва Росії. Торгові війни Росії проти колишніх країн СРСР, економічна експансія РФ - скуповування підприємств з подальшою ліквідацією виробництва і закриттям підприємств на території України. Орієнтація підприємств на російський ринок.
7	Заклики лідерів "Sudetendeutsche Partei" до німців щодо повстання і приєднання до Німеччини. Створення судетського добровільного легіону для збройної боротьби проти Чехословацької республіки, громадяни республіки німецької національності перетворюються на заколотників. Анексія Чехословаччини Німеччиною, перетворення держави на Протекторат Богемія і Моравія. Наслідок – початок ІІ Світової війни	Заклики проросійських сил до зміни устрою незалежної України. Територіальні претензії, розпалювання міжетнічної та релігійної неприязні і сепаратизму, фінансування і військова підтримка Росією терористичних організацій на Донбасі. Війни Росії на Кавказі, сприяння створенню невизнаних республік. 2014 р. – анексія Криму, розв'язана війна на Донбасі. 2022р. – повномасштабне вторгнення Росії в Україну, ведення війни, окупація частини території України. Наслідок – шантаж всього світу використанням ядерної зброї і початком ІІІ Світової війни.

Джерело : складено автором

Пізнання конфлікту, особливості його зародження, розвитку і динаміки протікання у сучасному світі носять гносеологічний характер і залежать не тільки від законів конфліктології, але і умов формування взаємовідносин його учасників. Головна проблема подолання конфліктів постає у розумінні істини як результату адекватного відображення у свідомості його учасників і третіх сторін сутності конфлікту, стану своїх внутрішніх світів і готовності до подолання протистояння. Особливого значення набирає роль і місце еліти – вона має необмежені права у тоталітарній державі і прагне уникати відповідальності у разі вирішення конфлікту на свою користь, що стає передумовою його реверсії навіть з часом, у нових умовах і розростання до батально-агресивних форм в будь якій частині світу.

Нівелювання законів протікання конфлікту у сучасному світі при безсумнівній наявності причинно-наслідкових зв'язків різного характеру призводить до його розвитку у вищих фазах перебігу процесу.

Список використаних джерел: *Діяк І. В.* П'ята колона в Україні: загроза державності. Київ, 2006. 128 с. *Перепелиця Г.М.* Україна-Росія: війна в умовах співіснування. К.: Видавничий дім "Стилос", 2015-880 с. *Гельвецій Клод Адріан.* Про людину, її розумові здібності та її виховання./ К., Основи,1994. 416 с. *Ішмуратов А. Т.* Конфлікт і згода : основи когнітивної теорії конфліктів. Київ : Наукова думка, 1996. 192 с. *Otaiku A.* A Framework for Hybrid Warfare: Threats, Challenges and Solutions. URL: https://www.researchgate.net/publication/329788061 (дата звернення: 31.03.2025). *Caliskan M., Cramers P. A.* What Do You Mean by "Hybrid Warfare"? A Content Analysis on the Media Coverage of Hybrid Warfare Concept. URL: https://www.researchgate.net/publication/331845922 (дата звернення: 31.03.2025). https://www.researchgate.net/publication/372269379_Osnovni_teoreticni_i_prakticni_aspekti_vedenna_proksi-vijn_ta_gibridnih_voen_u_sucasnij_svitovij_geopoliticnij_ta_bezpekovij_obstanovci_istoria_teoria_praktika_formi_ta_sposobi_dosvid_dla_Ukraini (дата звернення: 31.03.2025). *Тофтул М. Г.* Сучасний словник з етики : словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни "Судова риторика". Для студентів 4-го курсу спеціальності : 6.601. Укладач: ст. викладач *Шаповалова М. І.* Кривий Ріг , Криворізький економічний інститут КНЕУ, 2008 р. 72 с. *Семененко, О., Водчиць, О., Толок, П., Митченко, С., Гетьман, А., & Тарасов, О.* (2023). Основні теоретичні і практичні аспекти ведення проксі-війн та гібридних воєн у сучасній світовій геополітичній та безпековій обстановці: історія, теорія, практика, форми та способи, досвід для України. *Social Development and Security*, *13*(3), 1-23. https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.3.1.

Сергій ІВАНЕНКО
доктор філософії, полковник
Старший викладач кафедри воєнної історії України
Навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6382-040
Електронна пошта: ivanosergij888@gmail.com

ДІТИ ВІЙНИ: ЯК КРЕМЛЬ ВИКОРИСТОВУЄ ОСВІТУ ДЛЯ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. У статті досліджується трансформація освітньої системи на тимчасово окупованих територіях України під впливом Російської Федерації, де освіта перетворюється на інструмент ідеологічного контролю та мілітаризації молоді. Аналізуються механізми впровадження концепції "русского мира", включно з русифікацією навчального процесу, переписуванням історії, скороченням суспільствознавчих дисциплін, обов'язковим військово-патріотичним вихованням та цифровим контролем через державний месенджер Max. Показано, як через шкільні програми, культурні заходи та діяльність спеціалізованих організацій РФ формує лояльність до окупаційної

влади, нормалізує війну і виправдовує агресію, порушуючи права дітей та міжнародні гуманітарні норми.

Ключові слова: ідеологізація світи, українська ідентичність, русифікація, переписування історії, мілітаризація дітей, пропаганда, порушення прав дітей.

Постановка проблеми. Для впливу на молодь держава-агресор – росія активно використовує освіту. Так, освітня сфера на тимчасово окупованих територіях України перетворюється на інструмент ідеологічного контролю та мілітаризації дітей, що здійснюється російською федерацією (далі – рф) через русифікацію навчальних програм, переписування історії, примусову участь у військово-патріотичних заходах і цифровий контроль. Це порушує права дітей, позбавляє їх можливості навчатися рідною мовою та формувати національну ідентичність, що створює загрозу культурному і соціальному розвитку українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана проблематика вже знаходить своє відображення у працях вітчизняних дослідників. Це науковий доробок в працях (М. Рябчук, А. Воробйова та ін.), також не менш важливе значення мають звіт “Освіта під окупацією: насильницька русифікація шкільної системи на окупованій території” від міжнародної неурядової організації” (Human Rights Watch), аналітичний матеріал “Зброя сповільненої дії: як Росія використовує освіту проти українських дітей” Сайт “ZMINA” / Центр прав людини ZMINA – і Програма “Університетські сесії” як інструмент подальшого знищення української ідентичності дітей з тимчасово окупованих територій”“ Коаліція “Україна. П’ята ранку” / Almenda.

Джерельну базу статті складає нормативно-правова база російської федерації, яка регламентує політику держави-агресора на окупованих територіях, зокрема і у сфері освіти. Вивчаючи її, можливо простежити її дискримінаційний характер, що значною мірою несе обмеження у правах як школярів так і їх батьків.

Важливим джерелом є публікації у вітчизняній пресі. Зокрема це статті (Т. Заболотної., К. Міхалевської, а також новини (СЗРУ) і Центру протидії дезінформації (Україна)). Ці роботи великою мірою ілюструють реакцію українського суспільства на сучасну російську політику та події на окупованих територіях України.

Відтак, джерельна база дослідження цілком достатня для висвітлення даного питання. А от наукове опрацювання її поки що недостатнє.

Мета дослідження полягає в аналізі методів ідеологічного та мілітарного впливу РФ на освітню систему на тимчасово окупованих територіях України; оцінити наслідки цих практик для прав дітей та формування української національної ідентичності.

Освітня сфера традиційно посідає центральне місце в державній політиці, а для тоталітарних режимів вона набуває особливої ролі як ефективний інструмент контролю над суспільством. Історичні приклади переконливо демонструють, що в умовах тоталітарних режимів освіта послідовно слугувала інструментом виховання молоді в дусі, який відповідав ідеологічним інтересам

правлячої влади. Подібний підхід до ідеологізації освіти продовжує застосовувати й сучасна РФ, цілеспрямовано вибудовуючи освітню модель із потужним ідеологічним наповненням.

Ідея так званого "русского мира" стала одним із ключових інструментів російської ідеологічної експансії та виправдання агресії проти України. Вона активно впроваджується в освітній простір тимчасово окупованих територій, де освіта перетворюється на механізм формування лояльності до окупаційної влади та засіб знищення української ідентичності. Через систему шкільного виховання, зміну навчальних програм, кадрову політику та інформаційний тиск Росія прагне закріпити свій вплив на майбутні покоління мешканців окупованих регіонів України.

Російська окупаційна влада докорінно змінює освітній процес, підпорядковуючи його власним політичним і пропагандистським цілям. Насамперед навчання організовується відповідно до російських державних стандартів і програм, які формують у дітей світогляд, вигідний Кремлю. Українська мова та всі дисципліни, пов'язані з українською історією, культурою та суспільним розвитком, повністю вилучаються з навчальних планів. Їхнє місце займають предмети, присвячені вивченню російської мови, історії та географії, а також "регіональних особливостей" у контексті російського бачення.

Базові засади цих процесів вже пройшли апробацію в окупованому Криму та непідконтрольних українській владі територіях самопроголошених Луганської та Донецької народних республік у 2014-2021 рр. [1]. Вони знайшли відображення у багатьох документах як в середині самої РФ, так і на тимчасово окупованих територіях України з 2014 р., серед них:

1. Концепція духовно-морального розвитку та виховання особистості громадянина Росії (2009 р.) [2].
2. Федеральний конституційний закон "Про державний прапор РФ" від 20.12.2000 No1-ФКЗ (останні зміни від 28.12.2010 No8-ФКЗ) [3].
3. Закон республіки Крим від 5 червня 2014 року №13-ЗРК "Про державні символи республіки Крим" [4].
4. Державна програма "Патріотичне виховання громадян РФ на 2016-2020 роки" (Постанова від 30.12.2015 р.) [5].
5. Стратегія розвитку виховання РФ на період до 2025 р. (13.01.2015 р.) [6].
6. Розпорядження ради міністрів РК "Про затвердження плану заходів щодо реалізації в республіці Крим Стратегії розвитку виховання у 2016-2020 рр." (09.08.2016 р. № 873-р) [7].
7. Указ Глави республіки Крим "Про затвердження Концепції патріотичного та духовно-морального виховання населення в республіці Крим" (18.12.2014 р.) [8] та інші.

Основою реалізації "русского мира" у сфері освіти стала масштабна русифікація навчального процесу. Українська мова повністю викорінена на усіх рівнях шкільної освіти, а підручники та навчальні матеріали українського походження вилучаються або знищуються. У школах впроваджуються

російські освітні стандарти, які передбачають не лише мовну, а й ідеологічну перебудову навчального процесу. Особлива увага приділяється "вихованню патріотизму", що трактується в дусі російської державної пропаганди – як лояльності до російської армії, "спільної історії" та імперської спадщини.

Важливою складовою цієї політики є переписування історії. Учням нав'язується спотворене бачення минулого, у якому заперечується українська державність, а українська історія зводиться до спільного російсько-радянського минулого. У підручниках героїзуються російські воєнні кампанії, виправдовується агресія проти України, а сучасна війна подається як "визвольна спецоперація". Водночас будь-які згадки про українську культуру, мову чи національно-визвольний рух маркуються як "екстремізм" або "націоналізм".

На рівні шкільного життя активно запроваджується система військово-патріотичновіго виховання. Ключовим інструментом мілітаризації дітей на окупованих територіях стала підконтрольна Міністерству оборони РФ молодіжна організація "Юнармія". Її осередки діють щонайменше у 17 громадах Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, а набір дітей починається з восьми років. У цих структурах школярів навчають стройовій підготовці, поводженню зі зброєю та виховують у дусі "вірності російській батьківщині". За даними Центру національного спротиву, до "Юнармії" залучено понад 5,5 тисяч українських дітей, тоді як окупаційна влада заявляє про більш ніж 11 тисяч учасників. Частину випускників уже помічено на фронті у складі регулярних частин російської армії.

Паралельно у школах відкриваються кадетські та "козачі" класи, якими керують представники силових структур РФ. Учнів зобов'язують носити формений одяг, відвідувати стройові заняття та опановувати предмети типу "Основи військової служби". Так військові практики та ритуали поступово стають нормою дитячого життя, а війна – звичним явищем.

Росія також створила розгалужену систему примусового "військового виховання" через табори на своїй території. Під виглядом "оздоровчих" програм дітей масово вивозять з окупованих регіонів: лише до літа 2025 року заплановано понад 53 тисячі таких перевезень. У таборах, зокрема "Авангард" під Волгоградом, їх навчають стрільбі, роботі з безпілотниками, тактичній підготовці. Батьків змушують оформлювати дітям російські паспорти – без них родини позбавляють соціальних виплат, а з ними підлітки автоматично потрапляють до системи військового обліку.

Мілітаризацію підтримує і новий державний рух "Движение первых", який активно діє на окупованому півдні та сході України. Лише у Криму до нього залучено понад 13 тисяч підлітків. Ця організація героїзує війну, пропагує культ сили й готує молодь до служби в армії, фактично перетворюючи дітей на майбутнє "гарматне м'ясо" [9].

Кремль перетворив освітню систему на тимчасово окупованих територіях на потужний інструмент ідеологічного контролю та мілітаризації свідомості українських дітей. Школи стали осередками пропаганди: учнів примусово залучають до акцій підтримки російської армії та зборів допомоги військовим, а

приміщення оформлюються символікою окупаційних адміністрацій. Центральним елементом є створення так званих “музеїв перемоги” та “куточків пам’яті”, що культивують поклоніння радянській армії та сучасним російським військовим. Мета цієї мілітаризації – “нормалізувати” війну, сформувати в дітей почуття “боргу перед Росією” та забезпечити легітимізацію окупації [10].

Ключовою складовою цієї політики є тотальний контроль над інформаційним середовищем шкіл. Окупаційні адміністрації не лише диктують зміст програм і контролюють педагогів, але й відстежують особисті висловлювання учнів. Батьки, які відмовляються віддавати дітей до російських шкіл, стикаються з тиском та погрозами позбавлення батьківських прав. Таким чином, освіта перетворюється на інструмент примусу, що грубо порушує фундаментальні права людини, і стає зброєю ідеологічної війни. Високопосадовці РФ відкрито визнають, що школярі стають інструментом впливу в інформаційній війні [11].

Одним із центральних механізмів є програма “Розмови про важливе” (32 години на рік), яка нав'язує єдину тематику: “герої Росії” та “пісні війни”. Незважаючи на формальну “добровільність”, батьки повідомляють про тиск і погрози відрахування дітей за відмову відвідувати ці заняття. Дітям активно “втовкмачують”, що “героїзм” і “мужність” є частиною “російського коду”, а війна – невіддільна від національної ідентичності. Ця пропаганда активно впроваджується з дитячих садків і через спеціальні “культурні заходи” для малечі. Яскравим прикладом є мультфільм “Малыш Т-34”, де малюк-танк мріє потрапити на війну та стріляти по жителям естонської Нарви, які посміли зняти його з постамента [12]. Таким чином, з наймолодшого віку у дітей формується сприйняття війни та агресії як якогось звичного і навіть бажаного явища.

Паралельно відбувається радикальна перебудова навчальної програми: скорочується курс суспільствознавства, з якого вилучаються теми про свободу, права людини та моральну відповідальність. Натомість розширюється викладання історії за підручниками Мединського та вводиться модуль, який героїзує учасників вторгнення в Україну. На уроках музики обов’язковим стає виконання “патріотичних пісень” російських виконавців, а подібну ж практику поширюють і на дошкільні заклади.

Крім того, школи зобов'язані використовувати державний месенджер Max, який має доступ до камер і мікрофонів, перетворюючи освітній простір на систему цифрового стеження. Учителі змушені демонструвати “високі показники активності” в цій системі, фактично стаючи елементами мережі контролю за учнями та їхніми родинами. У результаті освіта на окупованих територіях втрачає свою гуманістичну функцію та перетворюється на інструмент тотального ідеологічного впливу, спрямованого на виправдання війни, нав’язування імперських цінностей і виховання лояльності до держави-агресора [13].

Міжнародні правозахисні організації, зокрема Human Rights Watch, неодноразово фіксували, що примусова русифікація освіти на окупованих територіях порушує норми міжнародного гуманітарного права, включно з Женевськими конвенціями [14]. Вона позбавляє дітей права навчатися рідною

мовою, вільно отримувати інформацію та розвивати національну ідентичність. Окупаційна влада грубо втручається у зміст освіти, замінюючи українські програми російськими, що суперечить базовим принципам окупаційного права та грубо порушує IV-у Женевську конвенцію [14].

Використання українських дітей у російській окупаційній політиці не є випадковим побічним наслідком війни – це свідомо спланований стратегічний інструмент Кремля, що має ознаки системної колоніальної практики та становить глобальний виклик міжнародній безпеці. Створюючи з українських підлітків "власну зброю", Росія перетворює їх на елемент своєї ідеологічної машини, спрямованої на знищення українського демографічного потенціалу й формування майбутнього військового резерву для подальших агресій. Цілеспрямовано руйнуючи культурні, мовні та національні корені, окупаційна влада фактично перетворює дітей на зброю, позбавляючи їх права на власну ідентичність і знищуючи культурне майбутнє цілої нації.

Наслідки такої політики вже сьогодні стають очевидними. Покоління дітей з окупованих територій поступово формується в межах чужої, російської культурної та ідеологічної системи. Вони отримують документи про освіту, що відповідають стандартам Російської Федерації та визнаються лише в її юрисдикції, що штучно прив'язує цих дітей до російського простору й обмежує їхні можливості для повернення до українського освітнього та культурного середовища. Така стратегія має на меті довгострокову асиміляцію населення, викорінення української національної свідомості та створення передумов для легітимізації окупації в очах місцевих мешканців.

Таким чином, "русскій мір" в освітніх закладах окупованих територій – це не просто культурна політика чи спроба нав'язати іншу систему цінностей, а глибоко продумана стратегія ідеологічного впливу, спрямована на зміну свідомості майбутніх поколінь українців. Її небезпека полягає у формуванні покоління, відірваного від власної історії, мови та культурного коріння.

Список використаних джерел: *Заболотна Т.* "Руський мір" в освітніх закладах тимчасово окупованих територій України. Електрона пошта: https://ukrline.info/2022/05/08/ruskiy-mir-v-osvitnikh-zakladakh/. Концепція духовно-морального розвитку та виховання особистості громадянина Росії (2009р.). Електрона пошта: https://imc.adm-spb.info/wp-content/uploads/2017/09/koncepcija_dukhovno-nravstv-vospitanija.pdf ; Федеральний конституційний закон "Про державний прапор РФ" від 20.12.2000 No1-ФКЗ (останні зміни від 28.12.2010 No8-ФКЗ). Електрона пошта: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_29679/; Закон республіки Крим від 5 червня 2014 року №13-ЗРК "Про державні символи республіки Крим". Електрона пошта: http://crimea.gov.ru/content/uploads/files/base/13z_actual.pdf; Державна програма "Патріотичне виховання громадян РФ на 2016-2020 роки" (Постанова від 30.12.2015 р.). Електрона пошта: https://base.garant.ru/71296398/; Розпорядження ради міністрів РК "Про затвердження плану заходів щодо реалізації в республіці Крим Стратегії розвитку виховання у 2016-2020 рр. (09.08.2016р. № 873-р). Електрона пошта: https://rk.gov.ru/documents/61f9122f-0e7e-44a0-a7ee-5ed3b3f85b57; Указ Глави республіки Крим "Про затвердження Концепції патріотичного та духовно-морального виховання населення в республіці Крим (18.12.2014р.) https://monm.rk.gov.ru/file/1_%.pdf; *Чмихало Г.* Вкрадине дитинство, як кремль міняє підручник на автомат… Електрона пошта: https://ukrline.info/2025/06/04/vrkadyne-dytynstvo/ . Кремль встановлює тотальний контроль за російською молоддю. Новини від 06.09.2025 (СЗРУ). https://szru.gov.ua/news-media/news/kreml-vstanovlyuie-totalnyi-kontrol-za-rosiiskoyu-moloddyu. Російські окупанти посилюють пропаганду та мілітаризацію на ТОТ України.

Служба зовнішньої розвідки України далі (СЗРУ). В россии сняли мультфильм про танк, который мечтает убивать эстонцев. ForumDaily New York. Електрона пошта: https://newyork.forumdaily.com/festival-animaciya-multik-rossiya-tank-estoniya-strelba/.
Російських школярів готують до нескінченної війни. Новини від 27.08.2025 (СЗРУ).

Ян КОГАН
магістр міжнародних відносин, аспірант спеціальності політології
Факультет міжнародних відносин, політології та соціології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(м. Одеса, Україна)
Електронна пошта: yanik1922@gmail.com

РОСІЙСЬКИЙ ЯДЕРНИЙ ШАНТАЖ ЯК ЗАГРОЗА СВІТОВІЙ БЕЗПЕЦІ

Анотація. Після лютого 2022 року, все частіше від політичної машини РФ лунають заклики до застосування ядерної зброї та знищення об'єктів атомної генерації. Такі ідеї несуть екзистенційну загрозу режиму ядерного стримування. Метою дослідження є аналіз впливу цієї риторики на систему міжнародної безпеки із застосуванням політичного методу і кейс-стаді. Результати показують, що залякування зброєю масового ураження підриває основи глобальної стабільності. Це, у свою чергу, вимагає посилення стратегічних комунікацій і консолідованих дій інших держав для зміцнення міжнародного стримування.

Ключові слова: *ядерний шантаж, російсько-українська війна, ЗМУ, міжнародна безпека.*

Постановка проблеми. Останнім часом система нерозповсюдження ядерної зброї та доктрини ядерного стримування зазнали серйозного випробування. Ядерні загрози з боку Росії, у поєднанні з постійними заявами різних російських урядовців про їхню готовність застосувати зброю масового ураження проти України, являють собою прецедент, який є вкрай небезпечним у міжнародних відносинах [1; 2]. Такі дії також дестабілізують світовий порядок і завдають шкоди безпеці в усьому світі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Матеріали [1–7] висвітлюють ядерну риторику, що застосовується російською владою, та реакцію важливих міжнародних акторів на неї. У статті "Голосу Америки" [3] показується як періодичність застосування ядерного аргументу посилюється у випадку наявності значних провалів на фронті. Мюнхенська промова Путіна [4] показує основи світосприйняття російського лідера. Реакції політичних лідерів США та Китаю [5–7] свідчать про жорстку позицію у разі подальших спроб ядерної ескалації.

Мета. Публікація є аналізом ядерною риторики Росії та її впливу на світову безпеку внаслідок ведення провальної війни проти України. Автором пропонується оцінка потенційних ризиків для режиму ядерного стримування. На основі матеріалів із ЗМІ [1–7] показуються інструменти ядерного

залякування, якими й донині користується російська влада.

В епоху, що настала після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, вже сталий режим нерозповсюдження разом із основами так званого ядерного стримування переживають неабияке потрясіння. Якщо раніше залякування і використання інструменту "ядерної дубинки" вважалося виправданим лише у відносинах між ядерними державами (наприклад, США та Росією, Пакистаном та Індією), то зараз від російських посадових осіб – і не тільки – дедалі частіше лунають заклики до використання зброї масового ураження (далі – ЗМУ) проти України, яка добровільно відмовилася від свого ядерного потенціалу ще у 1994 році внаслідок підписання Будапештського меморандуму. Ба більше, офіційні особи РФ використовують цю риторику не лише з метою досягнення військових цілей у межах "спеціальної воєнної операції", а й просто для того, щоб умовно "показати Кузькину мать", аби українці боялися чинити будь-який опір.

З одного боку, така поведінка цілком зрозуміла: після майже чотирьох років кровопролитної війни у Росії дедалі менше способів тиску, і останнє, що залишається, – це брязкання єдиною річчю, якої люди навчилися дійсно боятися протягом 80 років після першого застосування у містах Хіросіма та Нагасакі. Однак коли вже стає очевидно, що українці не піддаються такому шантажу, подальше емоційне використання риторики "ви маленька країна, а ми велика, і у нас є ядерка, тому ви маєте зробити те, що ми скажемо" створює вкрай небезпечний прецедент у зовнішній політиці.

Раніше, коли ядерні держави перебували у стані війни, ЗМУ як інструмент досягнення цілей могла навіть не згадуватися, навіть якщо вищезазначена держава зазнавала поразки. Наразі важко уявити, наскільки маргінальною виглядала б риторика "а бахнемо-но ми ядеркою" унаслідок невдалих дій американців в Іраку чи В'єтнамі або радянських військ в Афганістані.

"*Ми обов'язково використаємо всі системи зброї, які маємо в нашому розпорядженні. Це не блеф*", – заявив Володимир Путін у вересні 2023 року [1]. Або ж ось більш пізня заява від березня 2024 року: "*Ми готові застосувати ядерну зброю у разі загрози існуванню російської держави, нашого суверенітету й незалежності*" [2]. Це виглядає особливо контроверсійно в умовах, коли Росія вважає Запорізьку, Херсонську, Донецьку та Луганську області (в межах їхніх адміністративних кордонів) частиною своєї території. Тобто, фактично, саме розташування військ ЗСУ у неокупованих районах згаданих областей уже становить "загрозу російському суверенітету".

З точки зору психологічного аналізу, логічно припустити, що використання такої риторики є ознакою кризи самої російської зовнішньої політики – коли відсутність реальної військової міці компенсується демонстрацією загрози тотального знищення. У Росії за майже півтори тисячі днів ведення бойових дій немає жодного досягнення, яке можна було б видати своєму народові за беззаперечну перемогу, і що далі, то більше ці заяви-залякування нагадують поведінку дитини, яка програла "в суху" гру у футбол, але каже: "*Ну взагалі-то, якби ворота були більші і я одягнув професійні бутси,*

я б виграв".

Цю ситуацію легко простежити за допомогою інфографіки, наведеної виданням "Голос Америки" у своїй статті від грудня 2024 року [3]. Помітно, що значне посилення ядерної риторики збігається з такими подіями: вихід військ з Київщини, Харківський контрнаступ, втрата контролю над островом Зміїний, втрата Херсона та подальші безвихідні ситуації на фронті.

А тепер уявімо, що кожна країна, яка володіє ядерним арсеналом (а таких зараз дев'ять), використовуватиме його для досягнення тих чи інших зовнішньополітичних цілей або у разі неспроможності досягти успіху іншим способом: Китай буде залякувати Тайвань, Ізраїль – Іран, а Пакистан – Афганістан. У цьому випадку створений Росією прецедент є масштабним і вкрай небезпечним зсувом в основах стабільності світового порядку. До речі, таким самим, яким для самого Володимира Путіна колись стало бажання Сполучених Штатів вирішувати свої неоднозначні питання у відносинах з країнами по всьому світу шляхом ведення конвенційної війни. Про це він неодноразово згадував у своїх промовах, починаючи зі славнозвісної Мюнхенської у 2007 році: "*Сьогодні ми є свідками майже безконтрольного надмірного застосування сили – військової сили – у міжнародних відносинах, сили, що занурює світ у безодню постійних конфліктів. Одна держава – і, звісно, передусім Сполучені Штати – переступила свої національні кордони в усіх можливих сенсах*" [4].

Позитивним у цій ситуації є реакція двох держав, яких історично найбільше боїться Путін – уже згаданих Сполучених Штатів та Китаю. Екс-президент Джо Байден, нинішній президент США Дональд Трамп разом із лідером Китаю Сі Цзіньпіном неодноразово застерігали Путіна від використання ядерного аргументу як абсолютно неприйнятного [5; 6; 7]. Зазвичай після такого дипломатичного тиску Путін прибирає згадки про ЗМУ зі своїх монологів, але все одно стабільно раз на пів року, у ситуаціях безвиході, не може стриматися від свого останнього беззмістовного аргументу.

Наразі зберегти світовий порядок у тому вигляді, в якому його будували останні десятиліття, можна виключно через силу, адже зрозуміло, що нинішня влада Російської Федерації не реагує ні на що, крім тих інструментів, якими сама користується. Зброя масового ураження не може ставати звичайним предметом тиску окремих держав, адже в такому разі докорінно зміняться принципи ядерного стримування, що може спричинити масштабну кризу всього режиму ядерного нерозповсюдження. Вищий істеблішмент Росії має усвідомити, що у разі продовження риторики залякування інші держави-гаранти світової стабільності втрутяться і продемонструють не лише словами, а й діями повну неприйнятність такої політики. Принаймні для того, щоб коли одного дня сам Володимир Путін не усвідомлював наслідків своїх рішень, це усвідомлювало його найближче оточення.

Список використаних джерел: CNBC. Russia-Ukraine war: Putin's nuclear threats raise the risk of disaster [Електронний ресурс] – URL: https://www.cnbc.com/2022/09/23/russia-ukraine-war-putins-nuclear-threats-raise-the-risk-of-disaster.html (дата звернення: 19.10.2025). Euronews. Putin says Russia is ready to use nuclear weapons if its sovereignty is threatened [Електронний ресурс] – URL: https://www.euronews.com/2024/03/13/putin-says-russia-is-ready-

to-use-nuclear-weapons-if-its-sovereignty-is-threatened?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 19.10.2025). Голос Америки. Інфографіка: посилення ядерної риторики Росії у контексті війни в Україні [Електронний ресурс] – URL: https://www.holosameryky.com/a/7883694.html (дата звернення: 19.10.2025). American Rhetoric. Vladimir Putin: Keynote Address and Q&A on Security Policy at the 43rd Munich Security Conference [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.americanrhetoric.com/speeches/vladimirputin43rdmunichsecurityconference2007.htm (дата звернення: 19.10.2025). Foreign Policy. Biden warns of catastrophic consequences if Russia uses nuclear weapons [Електронний ресурс] – URL: https://foreignpolicy.com/2022/10/21/nuclear-war-putin-biden-russia-ukraine-weapons-atomic-bomb-doctrine-deterrence-cuban-missile-crisis/ (дата звернення: 19.10.2025). Reuters. Trump orders nuclear submarines moved after Russian provocative statements [Електронний ресурс] – URL: https://www.reuters.com/world/trump-orders-nuclear-submarines-moved-after-russian-provocative-statements-2025-08-02/ (дата звернення: 19.10.2025).

Роман КРАВЧУК
ЗС України, Військова частина А4983
(сел. Коцюбинське, Україна)
Електронна пошта: kravrp59@gmail.com

ВОЄННО-ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ПІДТРИМКИ У ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У дослідженні обґрунтовується необхідність системних воєнно-історичних досліджень діяльності Сил підтримки Збройних Сил України в ході російсько-української війни. Наголошується на суттєвому зростанні навантаження на Сили підтримки та наявності проблем із систематизацією первинних даних про їхню діяльність. Пропонується поквартальний підхід до документування та аналізу, який дозволяє виявляти ефективні форми практичного застосування військ підтримки, удосконалювати систему бойового управління та підвищувати стійкість оборони. У дослідженні поєднано історичний, операційно-тактичний і порівняльний підходи, із залученням первинної документації й звітних матеріалів. Особлива увага приділяється еволюції інженерної підтримки, включно з мінуванням, розмінуванням та нарощуванням темпів фортифікаційних робіт на ключових напрямках оборони. Систематизація досвіду Сил підтримки розглядається як важлива передумова вдосконалення військових статутів, навчальних програм та зміцнення обороноздатності України.

Ключові слова: Сили підтримки, воєнно-історичний опис, інженерна підтримка, російсько-українська війна, воєнна історія, забезпечення ЗСУ, мінування, розмінування.

Постановка проблеми. Попри очевидну ключову роль Сил підтримки у забезпеченні стійкості оборони, існує низка значних перешкод для якісного воєнно-історичного дослідження їхньої діяльності. Основна проблема полягає у нестачі фахівців-істориків з військовим досвідом, які можуть кваліфіковано

аналізувати первинні документи. Додатковою перешкодою є несистематичний та нерегулярний доступ до первинних звітних матеріалів. Найбільш істотним фактором є суттєве применшення ролі частин та підрозділів Сил підтримки в історіографії російсько-української війни, оскільки увага надмірно зосереджена на виконанні завдань бойовими частинами. Це створює інформаційний дисбаланс, який необхідно усунути для написання повноцінної військової історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика воєнно-історичних досліджень у сучасній українській військовій науці розробляється передусім у контексті загальних підходів до осмислення досвіду Збройних Сил України. У працях С. І. Біленкого та О. І. Мельника воєнно-історичні дослідження розглядаються як складова системи військової освіти і науки, наголошується на їх ролі у формуванні професійної культури офіцера й виробленні науково обґрунтованих рішень, однак діяльність Сил підтримки в умовах російсько-української війни згадується лише узагальнено, без детальної реконструкції поквартальної динаміки та операційно-тактичних особливостей їх роботи. Узагальнений підхід до висвітлення бойового досвіду Збройних Сил України репрезентовано у хроніці “Збройні Сили України у відсічі збройній агресії Російської Федерації (24.02–31.12.2022 р.)” під редакцією генерала В. Забродського, де систематизовано ключові події і рішення на стратегічному та оперативному рівнях, однак діяльність частин і підрозділів Сил підтримки там переважно фіксується як фон забезпечення операцій, без розгорнутого аналізу специфічних завдань інженерних, хімічних, геопросторових та інших компонентів.

Теоретико-методологічні засади аналізу воєнного мистецтва в українській військово-історичній науці представлені, зокрема, у навчальному посібнику “Історія воєнного мистецтва” за редакцією О. І. Лисенка, де наголошується на значенні військового забезпечення та інженерної підготовки театрів воєнних дій, проте ці положення мають загальний характер і не деталізують досвід сучасної російсько-української війни. Спеціальну увагу до ролі сил забезпечення в умовах гібридної війни приділяє В. С. Руденко, який обґрунтовує їхню визначальну роль у забезпеченні стійкості оборони, акцентує на необхідності належної організації логістики, інженерної підтримки та захисту військ, однак його дослідження переважно зосереджене на концептуальному рівні і не пропонує поквартального воєнно-історичного опису діяльності Сил підтримки ЗСУ у конкретних операціях.

Зарубіжні автори, зокрема A. Tucker-Jones, аналізують роль військових інженерів та фортифікацій у сучасних конфліктах, підкреслюючи значення інженерної розвідки, мінно-вибухових загороджень, розмінування та фортифікаційних робіт для успішного ведення бойових дій. У доктринальному документі НАТО AJP-3.12 “Allied Joint Doctrine for Military Engineering” систематизовано підходи до інженерного забезпечення операцій, визначено місце й завдання відповідних підрозділів у загальній системі бойового управління. Водночас і в цих працях, і в нормативно-доктринальних джерелах увага зосереджується на загальних принципах застосування інженерних військ

та сил забезпечення, тоді як специфіка функціонування українських Сил підтримки у ході російсько-української війни, зокрема в розрізі поквартального аналізу навантаження, зміни характеру завдань (перехід від інтенсивного мінування і фортифікації до масштабної протимінної діяльності на звільнених територіях) та впливу цих процесів на систему бойового управління, залишається недостатньо розробленою. Отже, попри наявність теоретичних, історичних та доктринальних праць, цілісне воєнно-історичне дослідження діяльності саме Сил підтримки Збройних Сил України у ході російсько-української війни, побудоване на системному опрацюванні первинної документації та звітних матеріалів, нині відсутнє, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Метою дослідження є документувати, систематизувати та аналізувати діяльність Сил підтримки поквартально у ході російсько-української війни, щоб виявити ефективне практичне застосування військ підтримки та удосконалити систему бойового управління.

У дослідженні поєднуються історичний, операційно-тактичний та порівняльний підходи, із залученням первинної документації та звітних матеріалів. Особлива увага приділяється висвітленню еволюції інженерної підтримки, включаючи мінування та розмінування, на ключових напрямках оборони.

Воєнно-історичний опис дозволяє виявити приклади героїзму, нестандартних рішень та нових підходів у інженерній підтримці, зокрема суттєве збільшення темпів фортифікаційних робіт та протимінної боротьби на звільнених територіях. Опис також формує історичну пам’ять про участь Сил підтримки у війні.

Воєнно-історичні дослідження діяльності Сил підтримки мають фундаментальне наукове і практичне значення для розвитку оборонного потенціалу держави. Вони дозволяють не лише виявити ефективне практичне застосування військ підтримки та приклади героїзму, а й забезпечують удосконалення системи бойового управління та усунення недоліків у взаємодії між складовими ЗСУ. Крім того, ці дослідження формують історичну пам’ять про участь Сил підтримки у війні та забезпечують кращу підготовку майбутніх фахівців у системі військової освіти.

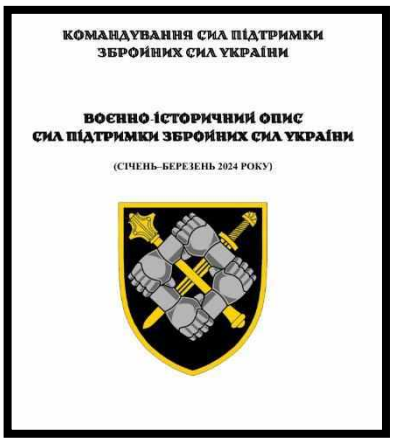

Рис. 1 Титульна сторінка воєнно-історичного опису

Воєнно-історичний опис, над яким працює Командування Сил підтримки, структурований поквартально. Кожен розділ детально охоплює оперативну обстановку, завдання перед Силами підтримки, аналіз виконання їхніх функціональних обов'язків, включаючи інженерну підтримку; захист від ХБРЯ-загроз; геопросторову, гідрометеорологічну та кінологічну підтримку. У ньому також висвітлюються виклики, труднощі та шляхи їх подолання, приклади нестандартних рішень, а також містяться фото-, картографічні матеріали та аналітичні висновки.

Особливе місце в описі посідає висвітлення еволюції підходів до інженерної підтримки. Інженерні підрозділи відіграють ключову роль у забезпеченні оборонних операцій через низку заходів: проведення інженерної розвідки, забезпечення подолання перешкод, пророоблення проходів у мінно-вибухових загородженнях, влаштування загороджень та виконання заходів щодо маскування військ. Наприклад, у 2-му кварталі 2023 року спостерігалося суттєве збільшення темпів мінування та фортифікаційних робіт у рамках підготовки до оборони на південному напрямку. Згодом, у 4-му кварталі 2023 року, актуальним стало питання протимінної боротьби на звільнених територіях.

Систематизація та узагальнення даних про інженерну підтримку, мінування, розмінування та інші напрями діяльності дозволяють підвищити ефективність бойового управління, удосконалити взаємодію між складовими Збройних Сил України та сприяти підготовці майбутніх фахівців. Зібрані матеріали формують наукове підґрунтя для вдосконалення військових статутів, навчальних програм і нормативних документів. Подальші воєнно-історичні дослідження діяльності Сил підтримки є необхідними для написання повноцінної воєнної історії сучасної війни.

Проведення воєнно-історичних досліджень діяльності Сил підтримки під час російсько-української війни має важливе практичне значення для розвитку оборонного потенціалу держави. Систематизація та узагальнення даних про інженерну підтримку, мінування, розмінування та інші напрями діяльності дозволяють підвищити ефективність бойового управління, удосконалити взаємодію між складовими Збройних Сил України та сприяти підготовці майбутніх фахівців.

Зібрані матеріали формують наукове підґрунтя для вдосконалення статутів, навчальних програм і нормативних документів. Такий підхід забезпечує збереження історичної пам'яті про героїзм військовослужбовців Сил підтримки та водночас сприяє підвищенню стійкості оборони держави, що досягається завдяки злагодженій роботі підрозділів у межах визначених керівними документами.

Список використаних джерел: *Біленкий С.І., Мельник О.І.* Воєнно-історичні дослідження в системі військової освіти та науки // Воєнна історія. 2022. №2. С. 17–25. Збройні Сили України у відсічі збройній агресії Російської Федерації (24.02–31.12.2022 р.): хроніка подій / за ред. Генерала В. Забродського. К.: Міноборони України, 2023. 312 с. Історія воєнного мистецтва: навч. Посібник / за ред. О. І. Лисенка. К.: НУОУ, 2020. 448 с. *Руденко В. С.* Сили забезпечення як основа стійкості оборони в умовах гібридної війни // Збірник наукових праць Центру досліджень ЗСУ. 2023. №1. С. 45–52. *Tucker-Jones, A.*

Engineering the Front: Military Engineers and Fortifications in Modern Conflicts. London: Osprey Publishing, 2021. NATO Standard AJP-3.12 Allied Joint Doctrine for Military Engineering. – NATO Standardization Office, 2020.

Олеся КУЦЬКА
доктор історичних наук, професор
Начальник кафедри воєнної історії
Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5595-2995
Електронна пошта: kutska_o@yahoo.com

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ “АНТИСМЕРШ” (2025 РІК)

Анотація. У дослідженні на основі відкритих джерел інформації розглянуто феномен діяльності українського руху опору “АнтиСмерш” у контексті російсько-української війни у 2025 році. Проблематика дослідження полягає у недостатній науковій систематизації інформації про сучасні форми підпільної боротьби на тимчасово окупованих територіях України. Метою роботи є з’ясування змісту, характеру та значення діяльності цієї підпільної організації у системі національного спротиву. У дослідженні застосовано методи історико-ретроспективного аналізу, порівняльного підходу та контент-аналізу відкритих джерел. Результати роботи відображають ключові напрями діяльності руху, його інформаційну та оперативну роль. У висновках підкреслено, що “АнтиСмерш” є прикладом нової генерації українського підпілля, яке уособлює високу громадянську свідомість у боротьбі проти окупанта.

Ключові слова: російсько-українська війна, рух опору, партизани, підпілля, диверсійні дії, атестат, пропаганда.

Постановка проблеми. Понад одинадцять років триває російсько-українська війна. Весь цей час поряд із діями Сил оборони України на фронті тимчасово окупованих та прифронтових територіях функціонують численні рухи опору, які відіграють істотну допоміжну роль у загальній системі протидії агресору. Підпільний рух посів вагоме місце в системі національного спротиву, забезпечуючи стійкість тилу, збір розвідувальних даних і підривну діяльність проти окупаційних сил. Через вимушену конспірацію більшість аспектів його діяльності залишаються закритими, і повну картину можна буде відтворити лише після здобуття остаточної Перемоги. Водночас окремі епізоди, які простежуються через повідомлення в месенджерах та інформація з відкритих джерел (масмедіа), уже сьогодні дають змогу оцінити масштаб, організованість і значення підпілля у сучасній російсько-українській війні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здебільшого інформацію про дії партизан в ході російсько-української війни можна зустріти на сторінках

Інтернету, зокрема у соціальних мережах, телеграм-каналах, аналітичних блогах та публікаціях журналістських розслідувань. Ці джерела містять як безпосередні повідомлення учасників руху опору, так і аналітичні огляди, що узагальнюють їхню діяльність. Як одну з значних праць з досліджуваного питання варто навести книгу “Український національний спротив (рух опору, партизанський рух) під час Українсько-російської війни: історична ретроспектива українського руху опору” [7]. У ній автори розглядають не лише збройні чи саботажні акції, а й інформаційні операції, підтримку місцевого населення, роль спеціальних підрозділів та законодавче забезпечення національного спротиву – тобто рух показано як багатогранну систему оборони та надання відсічі агресору. Проте, у виданні наведено історичну ретроспективу опору до 2023 року, а отже досліджуваний нами аспект діяльності “АнтСмершу” науковцями не охоплювався. Нашу увагу привернуло інтерв’ю з доктором історичних наук, професором Д. Білим, в якому він розкриває феномен партизанської війни в Україні [6]. Зрештою воно стало поштовхом для наших досліджень [8; 9], які були спрямовані на розкриття діяльності окремих підпільних організацій.

Мета дослідження, більшість публікацій, які присвячені українському руху опору 2014–2025 років, узагальнюють бойову роботу окремих загонів під спільним визначенням “партизанський рух”, що, на наш погляд, нівелює унікальність кожного формування. З метою збереження у національній пам’яті ролі конкретних формувань ставимо за мету розглянути підпільну організацію “АнтиСмерш” як окремого феномену українського спротиву.

Проведений аналіз наявних у широкому доступі джерел інформації дозволяє припустити, що активна діяльність вищезазначеного руху опору розпочалась у 2025 році, про що свідчать публікації на його сторінці телеграм-каналу за визначений період часу. Зауважимо, що там же зазначена наступна мета його діяльності: “Це рух опору проти російських окупаційних військ та їх помічників. Ми збираємо дані про колаборантів, зрадників та агентуру ворога”[12]. Водночас слід відзначити, що в каталозі телеграм-каналів і чатів “TGStat” також існує сторінка організації, проте вона присвячена збору інформації про “колаборантів і рашистів” [4], прямих підтверджень про проведенні акції проти ворога у ній не міститься. Це може свідчити, що на початковому етапі діяльності руху його члени не ставили перед собою завдання з активних дій проти агресора або свідому обмеженість публічного розголошення з міркувань безпеки. Отже, відсутність достовірних підтверджень діяльності “АнтиСмершу” до 2025 року, не дає підстав для висновків про акції “фізичного характеру” у попередній період і обмежує наше дослідження поточним роком.

Узагальнені відомості про епізоди протидії ворогові, за які прямо чи опосередковано взяв на себе відповідальність рух опору “АнтиСмерш”, дають підстави виокремити наступні форми його діяльності:

Розвідка (збір, узагальнення та передавання Силам оборони України відомостей про переміщення військ, техніки, командні пункти, склади й об’єкти критичної інфраструктури окупантів). Інформації про такі дії на тимчасово

окупованих територіях у відкритих джерелах чимало, проте вони, здебільшого, подаються під узагальненим словосполученнями “партизани здійснили”, що унеможливлює встановити, хто саме до цього причетний. Проте окремі відомості про розвідувальну роботу саме руху

“АнтиСмерш” є. А саме: 19 травня 2025 р. підпільники-активісти повідомили, що фіксують пересування техніки у м. Севастопіль (Автономна республіка Крим, АРК) [12]. 11 червня 2025 р. представники організації через телеграм-канал повідомили, що російські спецслужби планують масштабні провокації на 12 червня (у так званий “день росії”). Основна мета цих операцій – звинуватити Україну у тероризмі проти цивільного населення. При цьому “сакральною жертвою” було обрано о. таліпова, російського пропагандиста та колишнього українського прикордонника, який створив проросійський пропагандистський рух “Кримський СМЕРШ”. Очікувалось, що після його вбивства російська сторона негайно звинуватить українських партизанів у Криму у скоєнні злочинів, яких вони не вчиняли. Ці події стануть приводом для подальших чисток та репресій серед населення тимчасово окупованого Криму [12]. 11 жовтня 2025 р. соратник “АнтиСмершу” в окупованому Криму передав дані про розташування ворожої довготривалої оборонної споруди та переміщення сил противника. Інформація була передана Силам оборони України для завдання точних ударів [4].

До розвідувальної інформації відносимо й повідомлення про особовий склад противника. Так, наприклад, наприкінці червня партизани поінформували, що четверо військовослужбовців 126-ї окремої гвардійської бригади берегової оборони чорноморського флоту росії були знайдені втопленими на Арабатській Стрілці (західна частина Азовського моря). У повідомленні уточнювалось: “Чи це було після чергової пиятики чи самосуд товаришів по службі, поки невідомо. Військова поліція вже розпочала службове розслідування, командира роти притягнуто до кримінальної відповідальності, оскільки вони зникли давно, а звіту про їх зникнення так і не надходило” [12]. А на початку липня підпільники проінформували, що стан російських військових в окупованій Херсонщині жахливий: конфлікти та дезертирство давно стали звичними явищами [14]. Про те, що бійці 141 полку “Ахмат” відмовляються йти на передову в Запорізькій області стало відомо 17 липня. Соратники руху “АнтиСмерш” наголосили, що “у Пологах, де у “кадирівців” знаходиться основна тилова база, вони продовжують зображати “героїв”, але на “передок” ані ногою. Натомість вони часто ведуть розгульний спосіб життя в Бердянську, де вже зафіксовано безліч випадків зникнення військовослужбовців полку “Ахмат”. Найімовірніше, це просто самовільне залишення частини, але, оскільки їхнє командування замовчує ситуацію, щоб уникнути недовіри, велика ймовірність роботи українських партизанських рухів” [12]. Агенти “АнтиСмершу” 12 серпня поточного року повідомили, що “в лавах полку зростає втома та невдоволення службою на боці окупантів. Дедалі більше військовослужбовців прямо говорять про бажання змінити бік. У листуванні, отриманому нашими інформаторами, – зазначили підпільники, –

бійці уточнюють питання безпеки, цікавляться порядком переходу та можливостями приєднатись до ЗСУ” [12].

Диверсії (знищення або пошкодження військових об’єктів противника, його техніки, логістичних шляхів, складів боєприпасів і пального). Так, основні зусилля члени “АнтиСмершу” спрямовували на порушення логістичних шляхів противника. Зокрема, були підпалені релейні шафи: 19 травня біля села Арбузовка (АРК) [12], 3 червня – поблизу села Преображенка (Херсонська обл.) [2; 12; 15], 6 червня– біля станції Єлизаветівка (Запорізької обл.) [5; 12], 1 липня – неподалік села Новобогданівка (Запорізька обл.) [1; 3], 7 серпня – поблизу населеного пункту Бурчак (Запорізька обл.) [12; 17]. 5 вересня – виведено з ладу 4 релейні шафи біля села Червона Зорька (АРК, Сімферопільській район) [12], 24 вересня – біля с. Костянтинівка (Херсонська обл.) [4; 12]. 8 жовтня – поблизу міста Мелітополь (Запорізька обл.) [4; 12]. 21 червня з’явилось повідомлення, що соратник “АнтиСмершу” підпалив електростанцію, яка живила штаб 429-го мотострілецького полку окупантів [12], а рівно через місяць, 21 липня, активісти руху здійснили операцію зі знищення електростанції, яка забезпечувала об’єкти 22-й армійського корпусу рф у Скадовську (Херсонська обл.) [11].

Щодо знищення техніки окупантів, то з цього приводу зустрічаємо лише один допис датований 9 жовтням 2025 р. про те, що “Соратники руху “АнтиСмерш” спалили БТР на околиці Нової Каховки” [4; 12]. Проте про підпали особистих транспортних засобів окупантів, що використовуються у військових цілях (службовій діяльності) на сторінках телеграм-каналу “АнтиСмершу” є чимало протягом усього поточного року. Так, наприклад, 19 вересня у селі Абрикосівка (Херсонськоа обл.) знищили машину окупанта, яка використовувалась для підвозу боєприпасів [12].

Пропагандистська робота. Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що здебільшого інформаційно-психологічний вплив здійснювався шляхом залякування окупаційної влади та колаборантів. Наприклад, на сторінках телеграм-каналу руху “АнтиСмерш” зустрічаємо наступні адресні послання: до *очільника окупаційної адміністрації на Херсонщині* в.сальдо: “Ти думаєш, що стіни кабінету та охорона врятують тебе? Даремно. Наші агенти вже поряд. Кожен твій день може стати останнім. Якщо ми зробили ці листівки [з потретом Сальдо з простріленою головою та надписом: “сальдо, скоро доженемо!” – авт.] і спокійно наклеїли в Геніческу – тобі не втекти ніде, ми всюди. Не спи спокійно – ми прийдемо за тобою, як прийшли по інших. Зрадників чекає лише відплата. “Антисмерш” не забуває та не прощає. Сальдо, скоро наздоженем” [12]. До колаборанта с. аксьонова (самопроголошеного прем’єр-міністра тимчасової російської окупаційної влади в АРК): “Не обманюй себе – у тебе немає захисту. Ми знаємо твої маршрути та твої звички. Ти в прицілі і час працює проти тебе. Для нас ти лише ціль, яку буде усунуто” [4]. Ще одне послання було адресоване до так званого “губернатора” Севастополя (АРК) м. розважаєва: “Твої стіни та охорона марні. Ти в нашому списку і кожен твій день може стати останнім. “Антисмерш” завжди доводить розпочате до кінця”. Наміри партизан були підтверджені

листівками, на яких цей гауляйтер зображався з простріленою головою [12]. Такі ж листкові пропагандистські матеріали у жовтні 2025 р. з'явились й про очільника росії, в. путіна. Тільки допис містив наступні слова: "З днем народження, диктатор! Твій кінець близько!" [12].

Залякування відбувалось й шляхом підтвердження своєї рішучості обмеженою наочною демонстрацією (акцент на психологічний ефект). Так 12 серпня з'явилось повідомлення про те, що біля селища Каланчак (Херсонська обл.), на тимчасово окупованій території, було знищено автомобіль російської військової поліції. У дописі партизани підкреслили: "Цей автомобіль – наш подарунок окупантам до 12 червня, так званого "дня росії"" [10]. А 29 серпня соратники "АнтиСмершу" спалили автомобіль охоронця згадуваного вище в. сальдо [4; 12]. Цікавим з точки зору пропаганди є повідомлення в телеграм-каналі від 5 травня 2025 р., де інформатори руху "АнтиСмерш" із Херсонщини повідомили: "У Каланчаку Скадовського району від горілки померли 4 військовослужбовці 61-ї окремої бригади морської піхоти зс росії". А далі наголосили: "Випадки загадкових смертей серед окупантів на Херсонщині почастішали – "природний відбір" нещадний до тих, хто прийшов зі злом. Можливо, цим "обставинам" чи "неякісному алкоголю" допомагають працювати ефективніше наші партизани, чиї дії часом настільки тонкі, що залишаються непомітними" [4].

Прихильники руху "АнтиСмерш" здійснювали й акції інформаційного нагнітання ситуації. Зокрема 23 вересня поточного року вони виявили військкомат зс рф у м. Севастополь (АРК) та залишили там своє послання наступного змісту: "Кожне розташування окупантів буде знищено. Це послання – лише початок. Боротьба продовжується, і ми прийдемо за кожним, хто підтримує окупацію!" На стіні вони написали: "Ні війні" та букву "Z", залиту червоною фарбою. А через три дні, 26 числа соратники "АнтиСмершу" прикрасили стіну у м. Херсоні надписом "Воля". "В українській мові багато різних слів, – зазначили підпільники, – але кожне має свій зміст, характер та настрій. Коли кажеш саме це, ти відчуваєш гордість, легкість. Ти згадуєш те, що було і буде. Воно дуже сильне і водночас ніжне слово. Воно написане у фарбах прапора, зараз неможливо вимовити його та не згадати про Україну. Вона така ж яскрава, як і жовтий колір, така ж спокійна і ніжна, як синій. Цим фото та графіті ми хотіли показати справжню суть нашої роботи. Все, що ми робимо, ми робимо для того, щоб наша країна була вільною і кожна людина в ній" [12].

Атентат (вбивство шляхом раптового нападу на особу, особливо якщо вона є видатною чи важливою). Так 9 серпня агенти "АнтиСмершу" знищили у Кирилівці (Запорізька обл.) чотирьох "кадирівців", які раніше поглумилися з дівчини з Донецька, що приїхала на відпочинок [12]; 16 серпня у Новій Каховці (Херсонська обл.) вбито співробітника фсб рф [5; 12]; 20 числа цього ж місця – ліквідували у Кирилівці російського військовослужбовця 70-го мотострілецького полку, який перебував там у відпустці [16]; а через тиждень, 27 серпня, – вбито майора мвс рф у Мелітополі (Запорізька обл.); на наступний день – у Севастополі (АРК) було знищено офіцера 126-ої гвардійської бригади

рф [12]. А вже у вересні 2025 року соратники руху "АнтиСмерш" ліквідували чотирьох окупантів у Мелітополі, які чинили насильство над жінками у прифронтовій зоні, звідки ті не змогли евакуюватися [12].

Рух опору "АнтиСмерш" посідає важливе місце у сучасній системі оборони України, доповнюючи дії регулярних сил у сфері несиметричного протистояння. Його діяльність спрямована як на інформаційно-психологічне, так й оперативне послаблення ворога на тимчасово окупованих територіях.

Рух продовжує традиції українського підпілля періоду Другої світової війни, зберігаючи ідею безперервного захисту державності. Його самобутність виявляється у сучасних формах партизанської боротьби, що поєднують інформаційні технології, соціальну солідарність і стратегічне мислення нового покоління борців. Феномен "АнтиСмершу" полягає у поєднанні децентралізованої структури, цифрової мобільності та громадянської ініціативи в межах національного спротиву.

Наведений матеріал не претендує на повноту висвітлення усіх аспектів діяльності руху "Анти Смерш", а становить початкову спробу систематизувати та проаналізувати відомості з відкритих джерел. У подальших дослідженнях окремі положення можуть бути уточнені й доповнені, що сприятиме більш глибокому та достовірному відтворенню ролі цього партизанського руху в системі національного спротиву.

Список використаних джерел: *Бурдейна О.* Два підриви за тиждень: ГУР спинило потяг з боєприпасами ЗС РФ у Запорізькій області (відео). *Фокус.* 01.07.2025. URL: https://focus.ua/uk/voennye-novosti/712436-operaciya-gur-zs-rf-vtratili-logistiku-pid-zaporizhzhyam-video (дата звернення: 12.10.2025). *Василевська Є.* Партизани підпалили релейну шафу на залізниці на ТОТ Херсонщини. *Мост.* 03.06.2025. URL: https://most.ks.ua/news/url/partizani-pidpalili-relejnu-shafu-na-zaliznitsi-na-tot-hersonschini/ (дата звернення: 12.10.2025). *Гафтко С.* Антисмерш у дії: удар по російській логістиці на запорізькому напрямку. *Мета.* 01.07.2025. URL: https://meta.ua/uk/news/war-in-ukraine/2gtjsbhexdeo-antismersh-u-diyi-udar-po-rosiiskii-logistitsi-na-zaporizkomu-napryamku/ (дата звернення: 12.10.2025). К*аталог Telegram-каналов и чатов TGStat.*. 2023 (з періодичним оновленням). https://uk.tgstat.com/channel/@antismersh_move (дата звернення: 14.10.2025). *Качурівський М.* Російські офіцери безслідно зникли в окупованому Бердянську, – українські партизани. *Експерс.* 10.06.2025. URL: https://expres.online/podrobitsi/rosiyski-ofitseri-bezslidno-znikli-v-okupovanomu-berdyansku-ukrainski-partizani# (дата звернення: 12.10.2025). *Козубенко О.* У чому полягає феномен партизанської війни в Україні. АрміяINFORM. 11.05.2023. URL: https://armyinform.com.ua/2023/05/11/u-chomu-polyagaye-fenomen-partyzanskoyi-vijny-v-ukrayini/ (дата звернення: 12.10.2025). *Коропатнік І. & Павлюк О. & Микитюк М.* Український національний спротив (рух опору, партизанський рух) під час Українсько-російської війни: історична ретроспектива українського руху опор. Київ: Вид-во "Профісіонал", 2023. 428 с. *Куцька О.* Діяльність українського руху опору "Бердянська партизанська армія" (2022–2024 рр.). *Науковий альманах "CROSSPOINT"*. Харків: СГ НТМ "Новий курс", 2025. С. 55–59. DOI: 10.61718/cros2025. *Куцька О., Куцька К.* Український жіночий підпільний рух "Зла Мавка". Збірник тез доповідей IV Всеукраїнської наукової конференції "Добровольці на захисті української державності: історія та сучасність". 14 бер. 2025 р. Львів: НАСВ, 2025. С. 58–59. Партизани "Антисмерш" спалили авто військової поліції рф у Херсонській області. *Новини Донбасу.* 12.06.2025. URL: https://novosti.dn.ua/news/399209-partyzany-antysmersh-spalyly-avto-vijskovoyi-politsiyi-rf-u-hersonskij-oblasti (дата звернення: 12.10.2025). Тарновський Д. Російсько-українська війна. *Facebook.* 21.07.2025. URL: https://www.facebook.com/groups/538179537155024/posts/1583778912595076/ (дата звернення:

12.10.2025). Телеграм-канал “АнтиСмерш”. 2025 (з періодичним оновленням). URL: https://t.me/s/antismersh_move/69 (дата звернення: 14.10.2025). У Новій Каховці убили співробітника російської фсб. *Novakahovka.city.* 17.08.2025. URL: https://novakahovka.city/articles/432055/u-novij-kahovci-ubili-spivrobitnika-rosijskogo-fsb (дата звернення: 12.10.2025). У Скадовську російський окупант вбив своїх і втік: його шукають. *Район. Скадовськ.* 11.07.2025. URL: https://skadovsk.rayon.in.ua/news/820085-u-skadovsku-rosiyskiy-okupant-vbiv-svoikh-i-vtik-yogo-shukayut (дата звернення: 12.10.2025). У Херсонській області партизани вивели з ладу залізничне обладнання окупантів. *Український Південь.* 03.06.2025. URL: https://pivdenukraine.com.ua/ 2025/06/03/u-xersonskij-oblasti-partizani-viveli-z-ladu-zaliznichne-obladnannya-okupantiv/ (дата звернення: 12.10.2025). *Фролова А.* Відпустка з сюрпризом – у Кирилівці партизани ліквідували російського військового. *ZPRZ.CITY.* 20.08.2025. URL: https://zprz.city/news/view/ vidpustka-z-syurprizom-u-kirilivtsi-partizani-likviduvali-rosijskogo-vijskovogo (дата звернення: 12.10.2025). *Яковенко С.* Партизан спалює релейну шафу на залізниці поблизу окупованого села Бурчак на Запоріжжі. *ЦЕНЗОР.НЕТ.* 07.08.2025. URL: https://censor.net/ua/videonews/3567488/borotba-iz-okupantamy-na-okupovanyh-terytoriyah (дата звернення: 12.10.2025).

Андрій ЛУХТАН
кандидат історичних наук
Командування Медичних сил Збройних Сил України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5403-137X
Електронна пошта: ndrey_lukhtan@ukr.net

МІЖНАРОДНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ’Я: СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Анотація. Автор висвітлив стан та тенденції розвитку міжнародного військового співробітництва України у сфері охорони здоров’я у період з 2014 по 2024 рр. Системно проаналізовано етапи трансформації, співробітництво з країнами-партнерами та міжнародними організаціями в умовах особливого періоду. Визначено основні тенденції та особливості співробітництва з питань медичного забезпечення військ (сил). Розкрито роль міжнародної технічної допомоги, а також тенденції розвитку співробітництва для досягнення взаємних вигідних результатів.

Ключові слова: міжнародне військове співробітництво, сфера охорони здоров’я, медичне забезпечення, лікування, реабілітація, медичне майно, санітарна евакуаційна техніка, підготовка з тактичної медицини, медична та медико-психологічна реабілітація, заклад охорони здоров’я.

Постановка проблеми. Від початку збройного вторгнення російської федерації на територію України (з 19.02.2014) та в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України (з 24.02.2022) залишається актуальним на державному рівні пошук шляхів розвитку міжнародного військового співробітництва у сфері охорони здоров’я, зокрема для медичного забезпечення військ (сил).

Медичне забезпечення – окремий вид забезпечення військ (сил), що становить комплекс заходів щодо збереження та зміцнення здоров'я особового складу, запобігання виникненню і розповсюдженню хвороб, надання медичної допомоги військовослужбовцям, лікування та відновлення їх працездатності та боєздатності після поранень, уражень, захворювань і травм. Воно включає організаційні, лікувально-профілактичні (лікувально-евакуаційні), реабілітаційні, санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи, заходи з медичного забезпечення медичною технікою та майном і підготовки військово-медичного персоналу [1, с.11].

На сьогодні одна з стратегічних цілей є інтеграція системи медичного забезпечення ЗС України з цивільною системою охорони здоров'я на засадах єдиного медичного простору та досягнення взаємосумісності Медичних сил із медичними службами збройних сил держав-членів НАТО [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання організації медичного забезпечення військ (сил) є предметом дослідження в працях широкого кола науковців і фахівцях медичної служби ЗС України [3-10].

Разом з тим, поза увагою дослідників залишається вивчення стану міжнародного військового співробітництва у сфері охорони здоров'я.

Мета. Визначити тенденції подальшої трансформації міжнародного військового співробітництва у сфері охорони здоров'я для підвищення ефективності медичного забезпечення в ході відсічі і стримування збройної агресії російської федерації проти України.

Відповідно до Конституції України, законів та нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, Міністерства охорони здоров'я України, Головнокомандувача Збройних Сил України та Генерального штабу Збройних Сил України створено правові основи для функціонування міжнародного військового співробітництва у сфері охорони здоров'я.

Варто підкреслити, що відповідно до статті 79 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" № 2801-XII від 19 листопада 1992 року, визначено засади реалізації заходів міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я. Так, частиною першої статті 79 цього Закону наведено, що Україна – учасник міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я, член Всесвітньої організації охорони здоров'я та інших міжнародних організацій. Держава гарантує зазначеним організаціям належні умови діяльності на території України, сприяє розширенню і поглибленню участі її у заходах, що ними проводяться.

У частині другої статті 79 цього Закону наведено, що відповідно до своїх міжнародно-правових зобов'язань держава бере участь у реалізації міжнародних програм охорони здоров'я; здійснює обмін екологічною, медичною та реабілітаційною інформацією; сприяє професійним та науковим контактам працівників охорони здоров'я, фахівців з реабілітації, обміну прогресивними методами і технологіями, експорту та імпорту медичного обладнання, лікарських препаратів, допоміжних засобів реабілітації, інших товарів, необхідних для здоров'я, діяльності спільних підприємств у сфері

охорони здоров'я; організовує спільну підготовку фахівців, розвиває і підтримує всі інші форми міжнародного співробітництва, що не суперечать міжнародному праву і законодавству України.

У частині третій ст. 79 цього Закону визначено, що заклади охорони здоров'я, реабілітаційні заклади, уповноважені органи професійного самоврядування, громадяни та їх об'єднання мають право відповідно до законодавства самостійно укладати договори (контракти) з іноземними юридичними і фізичними особами про будь-які форми співробітництва, брати участь у діяльності відповідних міжнародних організацій, здійснювати зовнішньоекономічну діяльність [11].

Водночас відповідними нормативно-правовими актами Міноборони врегульовано повноваження керівників органів військового управління та суб'єктів медичної служби Збройних Сил України для розвитку міжнародного військового співробітництва у сфері охорони здоров'я [12].

Під час проведення комплексного аналізу автор, для визначення основних тенденції міжнародного військового співробітництва, за основу узяв періодизацію збройної агресії рф проти України, яка здійснена на основі хронологічного структурованого фактологічного матеріалу [13 с. 24-28].

У *початковий період* російської збройної агресії (20 лютого – початок квітня 2014 року) та перший період збройного конфлікту на Сході України (початок квітня – 5 вересня 2014 року) міжнародне військове співробітництво у сфері охорони здоров'я було зосереджено на:

лікування (реабілітації) військовослужбовців, які постраждали під час АТО/ООС (Литовська Республіка, Німеччина, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Велика Британія, Франція тощо);

постачання медичного майна та техніки з країн-партерів для оснащення медичні служби військових частин (США, Велика Британія);

підготовку з тактичної медицини особового складу, підготовку бойових (старших бойових) медиків, лікарів-спеціалістів, а також обмін досвідом з країнами-партнерами у т. ч. країн-членів НАТО (Канада та інші);

отримання військового польового госпіталю від США, якій під час розгортання в операційній зоні був спроможний надавати медичну допомогу пораненим (хворим) [15 с. 151];

створення трастового фонду НАТО з питань медичної реабілітації (Уельський саміт НАТО) [15 с. 157].

Крім того, 2014 році на лікування та реабілітацію до провідних клініки світу (Німеччини, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини, Хорватії, Великої Британії, Франції тощо) за двосторонніми угодами було направлено 134 військовослужбовці ЗС України, які отримали поранення під час участі в антитерористичній операції [14, с. 57-61].

Особлива увага надавалася військовослужбовцям з обмеженими можливостями. Так, 214 військовослужбовців (наприкінці 2014 р.) отримали інвалідність внаслідок поранень. Військово-медичні заклади забезпечили їх належне лікування та підготовку до протезування на протезно-ортопедичних державних підприємствах та за кордоном [14, с.62].

У *другому періоді* збройного конфлікту на Сході України (5 вересня 2014 – 30 квітня 2018 року) міжнародне військове співробітництво у сфері охорони здоров'я було зосереджено на:

лікуванні і реабілітації поранених військовослужбовців у ході антитерористичної операції в лікувальних закладах (США, Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Естонська Республіка, Угорщина, Федеративна Республіка Німеччина, Італійська Республіка, Грузія, Португальська Республіка) [14, с. 82, 84, 85], [15, с. 71], [16, с. 124];

обмін досвідом, проходження підготовки офіцерів медичної служби в навчальних центрах НАТО, ФРН [14, с. 84], [15, с. 121];

розвитку системи медичного забезпечення відповідно до стандартів НАТО в рамках ІПП між України та НАТО [11, с. 89];

участі в реалізації проектів Трастового фонду НАТО з медичної реабілітації військовослужбовців, де головний представником від України визначено Міністерство соціальної політики України;

започаткування двостороннє співробітництво у галузі військової медицини з Фінляндської Республікою, рамках проведених заходів медичний персонал отримали можливість ознайомитися з методикою проведення невідкладної медичної допомоги пораненим (хворим) за найкращими світовими стандартами.

Варто підкреслити, що у вересні 2015 р. була укладена Імплементаційна Угода між Урядом України та НАТО з підтримки та постачання про реалізацію співпраці у сфері медичної реабілітації [16]. Цим міжнародним договором було встановлено правові рамки і основні принципи забезпечення співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Агенцій НАТО з підтримки та постачання щодо виконання проектів НАТО з медичної реабілітації. Метою проектів визначено надання допомоги діючим та звільненим українським військовослужбовцям та цивільному персоналу сектора безпеки і оборони, травмованих під час участі у військовій операції на території України, а також наданні допомоги системі медичної реабілітації в Україні. Проектами започатковано 6 ініціатив з двох робочих напрямів:

допомога пацієнтам, тобто діючим та звільненим українським військовослужбовцям та цивільному персоналу сектора безпеки і оборони, щоб переконатись, що вони мають швидкий доступ до послуг з медичної реабілітації і до довгострокових медичних послуг, зокрема: *1) надання послуг з медичної реабілітації та допоміжних пристроїв за межами України; 2) надання послуг з професійної реабілітації; 3) надання послуг з реабілітації, включаючи засоби фізичної культури та спорту, реабілітаційні заходи і змагання;*

сприяння *системі медичної реабілітації* в Україні, щоб гарантувати, що система має засоби для надання довгострокових послуг військовослужбовцям та цивільному персоналу сектора безпеки і оборони, зокрема: *1) постачання обладнання до відповідних реабілітаційних відділень медичних закладів охорони здоров'я; 2) постачання обладнання та сприяння у передачі технологій та передового досвіду до відповідних державних та казенних протезних*

підприємств і науково-дослідних інститутів; 3) розвиток професійних навичок фахівців, що залучаються до фізичної та психологічної реабілітації, а також забезпечення протезно-ортопедичними виробами.

Для підвищення ефективності використання допомоги Трастового фонду створено міжвідомчу робочу групу (визначено представника в координаційну раду Трастового фонду), яку очолив профільний заступник Міністра оборони України, із залученням представників Міноборони, Генерального штабу Збройних Сил України, експертів від інших міністерств та центральних органів виконавчої влади України, радники від НАТО та представники волонтерських організацій. Основними формами було визначено надання: матеріальної допомоги, а саме постачання обладнання, матеріальних засобів та майна; дорадчої та консультативної допомоги, проведення аудиту функціональних структур; фінансової підтримки (допомоги) у транспортуванні і лікуванні (реабілітації) поранених військовослужбовців за кордоном.

За 2017 рік на лікування направлено 56 військовослужбовців.

В *третій період* збройного конфлікту на Сході України (з 30 квітня 2018 р. по 23.02.2022 року) міжнародне військове співробітництво у сфері охорони здоров'я було зосереджено на:

отримання броньованих машин "Хаммер" для медичної евакуації особового складу (США) [18, с. 118] та інших зразків медичних легкоброньованих автомобілів (Латвія тощо) [19, с. 72];

підготовку з тактичної медицини в рамках програм підтримки ЗС України Об'єднана оперативно-тактична група-Україна "UNIFIER" (Канада, Королівство Данія, Королівство Швеція) та тренувальна операція "ORBITAL" (ВБ, Королівство Данія) [18, с. 120];

лікування та медичну реабілітацію поранених військовослужбовців (ФРН, Грузія, Чеська Республіка, Королівство Нідерланди, Португальська Республіка, Республіка Хорватія);

обмін досвідом та підготовку (стажування) у військово-медичних закладах (ФРН, Литовська Республіка, Турецька Республіка) [18, с. 121];

надання допомоги та закупівля сучасного медичного обладнання, зокрема ФРН реалізовано проекти з закупівлі у 2019 р на суму 1,3 млн. євро, у 2020 р. на суму 3,1 млн. євро [18, с. 122];

взаємодію з НАТО щодо обміну інформації щодо заходів з протидії COVID-19, забезпечення перевезень матеріально-технічних засобів і медичного обладнання [18, с. 132].

Також у 2020 році Королівство Данія надало допомогу Україні в боротьбі з COVID-19, зокрема передано 10 апаратів штучної вентиляції легень українським військово-медичним закладам [19, с. 74]. Японія надавало суттєву підтримку військових медичних закладів України передаванням через ООН сучасного медичного обладнання.

У 2018 році Болгарія запровадила дворічну програму реабілітацію військових та набула статус провідної країни в межах Трастового фонду НАТО у сфері медичної реабілітації [20].

У 2021 р. Уряд Німеччини виділив більше 5 млн. євро для придбання мобільного польового госпіталю "Role 2" виробництва Естонії [19, с. 69].

В ході *четвертого періоду* збройного конфлікту на Сході України (з 24.02.2022 року по т.ч.) міжнародне військове співробітництво у сфері охорони здоров'я було зосереджено на:

направлення на лікування та реабілітацію військовослужбовців до закладів охорони здоров'я після поранень (бойових травм) понад 25 країнах (Німеччина, Польща, Нідерланди, Іспанія, Франція, Болгарія, Литва, Латвія, Естонія, США, Канада, тощо). Станом на січень 2024 року до ФРН було евакуйовано 1044 постраждалих, зокрема 735 військовослужбовців. В Францію на лікування прибуло 20 військових на весні 2024 року. [20];

координацію надання міжнародної технічної допомоги від країн-партнерів та міжнародних організації для оснащення медичним майном, обладнанням і техніки військові частини і підрозділи;

удосконалення підготовки особового складу з тактичної медицини як в Україні та за кордоном з урахуванням досвіду ведення бойових дій;

фахову підготовку медичного персоналу за кордоном, обмін досвідом та участь в конференціях для пошуку шляхів вирішення проблемним питань у сфері охорони здоров'я. Так, військово-медичному інституті Варшаві (Польща) лікарі проходили підготовку з реабілітації поранених, діагностики та лікування осіб, які зазнали бойових травм. Американські мікрохірурги протягом 2023-2024 рр. проводили операції в Україні з усунення післятравматичних дефектів [20] ;

пошуку джерел для ефективного впровадження інноваційних рішень в реабілітації військовослужбовців, удосконалення (відновлення) інфраструктурних об'єктів закладів охорони здоров'я, реалізація проектів медичної реабілітації спільно з країнами-партнерами, міжнародними організаціями, волонтерам.. Так у квітні 2024 р. Литва розпочала спеціальну програму реабілітації військовослужбовців, виділено близько 15 млн євро, для реконструкцію закладів охорони здоров'я і навчання фахівців [20].

У період з 2020 по 2025 роки набуло розвитку доктринальне та нормативно-правове регулювання медичного забезпечення ЗС України та інших складових сил оборони, що дозволило розробити доктринальні документи відповідно до стандартів країн-членів НАТО, адаптувати з урахуванням уроків (досвіду) та розпочати впровадження їх в діяльність медичної служби ЗС України [1, 2, 21-24].

За досвідом 2014-2024 роки можливо ідентифікувати такі основні напрямки співробітництва, що впливають на організацію медичного забезпечення військ (сил): лікування (реабілітація); надання медичного майна, обладнання і техніки; підготовку, освіту, професійну перепідготовку та підвищення кваліфікації медичного персоналу; розвиток інфраструктури закладів охорони здоров'я.

Результатом аналізу, ідентифікації та оцінювання стану міжнародного військового співробітництва у сфері охорони здоров'я підтверджує важливість

цієї діяльності для створення і підтримання наявних спроможностей медичного забезпечення військ (сил).

Реалізація вищезазначених заходів співробітництва дозволить медичній службі ЗС України та інших складових сил оборони забезпечити виконання завдань військами (силами) з відсічі та стримування збройної агресії російської федерації проти України, відновлення суверенітету і територіальної цілісності України, а також завершити адаптацію до системи медичного забезпечення збройних сил держав – членів НАТО.

Список використаних джерел: Доктрина "З медичного забезпечення сил оборони", затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України, 21.08.2025, ОП11-0(35), друге видання, що замінює ВКП4-00(35) 01.01. 44 с. Доктрина "Медичні сили Збройних Сил України", затверджена та введена в дію Головнокомандувачем Збройних Сил України 03.10.2025, МедДП 1-0, вересень 2025. 40 с. *Хоменко І.П., Лурін І.А., Цимбалюк В.І., Жаховський В.О., Лівінський В.Г., Галушка А.М., Гуменюк К.В., Швець А.В., Іванько О.М.* Медичне забезпечення Збройних Сил України під час антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на території Луганської та Донецької областей: монографія у 3-х частинах. К.: РВЦ ЗС України, 2020. Ч. І 386 с.; Ч. ІІ 437 с.; Ч. ІІІ 487 с. *Білий В.Я., Жаховський В.О., Заруцький Я.Л., Галушка А.М., Лівінський В.Г., Асланян С.А.* Еволюція системи медичного забезпечення військ під час бойових дій: монографія. К.: Видавництво Людмила, 2021. 348 с. *Верба А.В., Жаховський В.О., Лівінський В.Г.* Медичне забезпечення Збройних Сил України: стан та погляди на перспективи розвитку: монографія. К.: СПД Чалчинська Н.В., 2017. 420 с. *Жаховський В.О., Лівінський В.Г.* Єдиний медичний простір та військова медицина: монографія. К.: Видавництво Людмила, 2018. 336 с. Медичне забезпечення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил: наук.-допом. Бібліогр. Покажч. Вип. 1. Київ, 2021. 392 с. *Левченко О.Є., Козачок В.Ю., Савицький В.Л., Барасій М.І.* Захист від хімічних і радіаційних факторів ураження: навчальний посібник. К.: Українська військово-медична академія, 2014. 404 с. *Кіх А.Ю., Казмірчук А.П., Рудь В.І., Горішна О.В., Волянський О.М., Швець А.В., Данилков Р.І., Льовкін І.М.* Медична реабілітація військовослужбовців: методичні рекомендації. К., 2017. 102 с. *Казмірчук А.П., Лівінський В.Г., Жаховський В.О.* Формування системи законодавчих, нормативно-правових, доктринальних і керівних документів з питань військової охорони здоров'я та медичного забезпечення ЗСУ // Український журнал військової медицини. 2024. Вип. 2. Т. 5. С. 5–17. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2801-12. Інструкція з організації та здійснення міжнародного співробітництва в системі МОУ, затв. Наказом МОУ від 23.07.2021 № 218 (зі змінами). Біла книга–2014. Збройні Сили України. URL: https://www.ukrmilitary.com/p/military-library.html. Біла книга–2015. Збройні Сили України. URL: https://www.ukrmilitary.com/p/military-library.html. Біла книга–2016. Збройні Сили України. URL: https://www.ukrmilitary.com/p/military-library.html. Імплементаційна угода між КМУ та НАТО щодо медичної реабілітації, затв. Постановою КМУ № 49 від 03.02.2016. Біла книга–2017. Збройні Сили України. URL: https://www.ukrmilitary.com/p/military-library.html. Біла книга–2019–20. Збройні Сили України. URL: https://www.ukrmilitary.com/p/military-library.html. Біла книга–2021. Збройні Сили України. URL: https://www.ukrmilitary.com/p/military-library.html. Як світ допомагає Україні з лікуванням та реабілітацією поранених військових. URL: https://armyinform.com.ua/2024/09/11/yak-svit-dopomagaye. Український та канадський медзаклад підписали договір про медичне партнерство. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/news/ukrayinskij-ta-kanadskij-medzaklad-pidpisali-dogov/. Стратегія національної безпеки України, затв. Указом Президента № 392/2020 від 14.09.2020. Стратегічний оборонний бюлетень України, затв. Указом Президента №473/2021 від 20.08.2021. Адаптована Річна Національна Програма на 2024 рік. URL: https://drive.google.com/file/d/1Ve67UXoXdDdXVPEeIUeMwRtPPm8L6yOs/view. Наказ МОУ

№ 354 від 28.09.2020 "Про організацію виконання завдань у Процесі планування та оцінки сил міжнародної програми НАТО "Партнерство заради миру". URL: https://mod.gov.ua/…

Григорій ЛЮБОВЕЦЬ
кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник
Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6571-9137
Електронна пошта: hr.liubovets@gmail.com
Валерій КОРОЛЬ
науковий співробітник
Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8975-8939
Електронна пошта: valkor2005@gmail.com

САКРАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ДУХОВНА СВОБОДА ЯК ОСНОВА АНТРОПОЛОГІЧНО-КОГНІТИВНО-МЕНТАЛЬНОЇ ДЕОКУПАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОКАЛЬНИХ АГРЕСІЙ

Анотація. У статті розглянуто сучасну глокальну геноцидну агресію путінського режиму, що проявляється не лише у воєнно-політичному, а й в антропологічно-когнітивно-ментальному вимірі. Проблематика торкається визначення шляхів звільнення свідомості та культурних середовищ від глобальних смислових агресій. Мета дослідження – обґрунтувати роль сакральної ідентичності та духовної свободи як чинників антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації. Застосовано міждисциплінарний аналіз із поєднанням антропологічного, культурологічного, безпекового та комунікаційно-контентного підходів. У результаті встановлено, що сучасна сакральність є дієвим чинником цивілізаційної стійкості. У висновках підкреслено, що сакральна ідентичність і духовна свобода формують нову цивілізаційну модель як ойкумену свободи, де духовність, культура та віра функціонують у єдності, на відміну від ситуації в РФ, де ці поняття знаходяться у взаємному спротиві.

Ключові слова: глокальна геноцидна агресія, антропологічно-когнітивно-ментальна деокупація, сакральна ідентичність, духовна свобода, цивілізаційна резистентність, комунікаційно-контентна безпека.

Постановка проблеми. Глокальна геноцидна агресія путінського режиму проти України має вимір не лише воєнний чи політичний, а насамперед – антропологічно-когнітивно-ментальний, спрямований на руйнування духовних кодів і підміну сакральності псевдорелігійними догмами. Така агресія підриває основи людяності, формуючи новий тип окупації – когнітивно-ментальну, що

діє через інформаційно-контентні, культурні та духовні середовища. У цих умовах головним завданням постає розроблення системної моделі антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації, де ключовими чинниками визнаються сакральна ідентичність і духовна свобода як базові елементи національної, культурної та цивілізаційної безпеки України і світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ментально-духовні (ціннісні) орієнтири формують світогляд людини, є відправними точками її взаємодії зі світом, визначають ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього. З позиції ціннісних підходів до формування світогляду інтерес представляють праці Т. Джадта, Т. Снайдера, М. Поповича, Б. Парахонського, Г. Яворської, В. Єрмоленка, Н. Кривди.

Мета дослідження. Обґрунтування підходів до сакральної ідентичності та духовної свободи як основи антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації, визначення їхнього місця в сучасній доктрині безпеки, формулювання напрямів практичного застосування цих принципів у державній політиці, освіті, культурі, дипломатії та цифрових середовищах.

Комплексний характер глобальних гібридних агресій

Глобальні гібридні агресії (ГГА) путінського режиму вчиняються не лише проти визначених Кремлем ворогів, приміром, України, а й проти вільного світу демократії, який ми звикли характеризувати як Захід. Особливістю цієї агресії є те, що вона застосовується й проти власного народу – росіян (це окрема тема).

Одним із найнебезпечніших напрямів наступу путінців проти світової демократії є ведення смислових (семантичних) агресій, які застосовуються у когнітивному просторі передусім європейських країн.

Путінці практики ГГА не застосовують окремо чи послідовно, вони використовують їх комплексно й б'ють за всіма напрямами одночасно, синхронно знищуючи фізичні, культурні, історичні, сакральні, інформаційні та духовні основи життя людяності. Тому ми звертаємо увагу на комунікаційно-контентний складник цих агресій, адже він має найбільший потенціал емоційного впливу на свідомість, тобто формування думок, прийняття рішень, сприйняття світу – поведінку загалом.

У практиках ГГА, які застосовує Кремль, використовується генеративно-індустріалізована дезінформація, технології постправди з явищем фейків та лавини штучних наративів. Все це спрямовується на руйнацію самостійного сприйняття інформації й, відповідно, закладених в ній сенсів, смислів і цінностей. Водночас відбувається вихолощення сутності сакрального через занурення в квазірелігійні культи та пропагування безперервної війни. Відбувається інфраструктурне витіснення альтернативних наративів, а дискурси нейтралізуються до стану симулякру.

Глобальні гібридні агресії путінського режиму у вигляді безперервних контентних потоків несуть в собі цільове смислове навантаження для того, щоб вплинути на громадську думку й змінити її у потрібному ракурсі. Донесені таким чином необхідні Кремлю наративи спрямовані на переформатування свідомості (з втратою ідентичності) визначеної групи людей (територій) і в

такому випадку ми можемо говорити про когнітивнно-ментальну окупацію як формат ГГА.

Деокупація свідомості жертв ворожої пропаганди

Для "розмінування" свідомості та відновлення духовної свободи, тобто проведення заходів антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації, потрібен усвідомлений зворотний процес, який передбачає масштабні за кількістю, системністю, креативністю тощо дії. До того ж, ці дії бажано звести до єдиного процесу в державі (поєднання зусиль державних і громадських структур) та узгодити між країнами, які потерпають від цієї кремлівської навали. Постає питання звільнення сакрального від диктату фанатизму та повернення духовності у вимір парадигми можливостей, де віра, культура і свобода взаємодіють, а не конкурують, а тим паче не знищують одне одну. І тут на допомогу приходить феномен України, яка презентувала Майданну духовність – відкриту, солідарну, здатну мобілізувати суспільства не через страх, а через гідність та спільну мету цивілізаційної перспективи[6].

Можливі прикладні напрями реалізації системної антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації: імплементація в освітні системи парадигми комунікаційно-контентної безпеки як базової навички XXI століття; реалізація сервісів глокальних середовищно-просторових медіаплатформ з алгоритмами верифікації, фільтрації та підсилення контенту, що формує цінності цивілізаційної резистентності; розширення (до індустрійності) умов для глокального становлення мистецько-культурних просторів (лабораторії духовного ойкуменізму, де митець матиме мотив та стимул творити синергетичне середовище духовності); формування дипломатичних ініціатив з просуванням концепту "сакральної безпеки", "сакральної ідентичності" як захисту та розбудови духовно-культурної спадщини (стратегічний ресурс націй та людства); збереження й розвиток багатомірної ідентичності людини (громадянина-планетянина) й людяності в умовах глокальних кризових викликів та геноцидних агресій; доктринально-концептуальне формування векторів реалізації цивілізаційної резистентності (агресії на кшталт ГГА стають неможливими); розробка та становлення нових стандартів безпеки, де гуманітарний вимір є не "м'якою силою", а ядром глобальної планетарної стійкості.

Сакральність як базовий чинник антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації.

Українська традиція сакрального мислення формувалася як ситуативно-паритетна система духовних горизонтів, де конфесійна ідея (православ'я, греко-католицизм, протестантизм тощо) взаємодіяла і співіснувала з місцевою автентичною духовністю, що значно ширша та історично глибша (археологічні артефакти, наприклад, трипільської та інших культур) за будь-які доктринальні обмеження історичних та сучасних імперій (не кажучи вже про одержавлений моноконфесійний диктат в РФ).

Така структура є унікальною, адже дозволяє інтегрувати різні культурні та релігійні шари (за епохами) в єдину тканину суспільної єдності без втрати ідентичності українців. На відміну від путінізму, де моноконфесійність використовується як режимно-владний (імперський) інструмент знищення духовності, перетворюючи її на ресурс абсолютного фанатизму та бездумної пожертви, українська модель формує простір відкритої духовної комунікації та свободи.

Історично в Україні, приміром, духовна музика має давнішу і ширшу традицію, ніж конфесійна, що засвідчує глибину нашої автентичної духовності. Вона є синтезом різних стилістик, енергетик та інтонацій, в яких закодовано резистентність життя як здатність творити себе і середовище. Приклад Миколи Леонтовича показовий, адже його духовна творчість, зокрема оригінальна обробка давньої української обрядової пісні "Щедрик", трансформувалася у світовий гімн Різдва, що доводить універсальність і глибинність української духовної культури. Це не тільки музичний успіх, це цивілізаційне свідчення експортованої духовності, яка здатна трансформувати глобальні культурні коди світу.

В умовах глокальної геноцидної агресії українська духовність виступає підвалиною державності та ментальної резистентності людей і громад. Саме вона формує антидот до фанатизму, адже в її основі – не примусова догма, а свобода духовного вибору, поєднана з колективним досвідом Майдану як громадянського сакрального акту[7]. Ойкуменізм Майданної духовності – це простір, де релігійні, етнічні, культурні відмінності не роз'єднують, а інтегрують у цивілізаційний вимір спільної боротьби.

Протиріччя цивілізаційної (української) та фанатично-догматичної (московитської) моделі духовності проявляються, насамперед, у тому, що в українській моделі сакральність є джерелом діалогу, свободи, творчості, міжконфесійної взаємодії, така духовність створює сукупний ефект моральної стійкості та гуманної перспективи, є рушієм націєтворчих процесів, натомість на Московії, зокрема за путінського режиму, сакральність редукована до тотальної конфесійної монополії, де духовність підмінена фанатизмом, лояльністю до влади та готовністю до самознищення заради імперських догм та реваншизму. Путінізм намагається монополізувати сакральні символи перетворити їх на інструменти тотального контролю та імперського диктату не лише на території РФ, а й України.

Наголошуємо: Україна у своїй історії має цивілізаційний феномен – Майдан. Майданна духовність може стати ключовим цивілізаційним антидотом від путінізму. Цей феномен пов'язаний не з конфесійною монополією, а з ойкуменічно відкритою платформою, де віра, культура і свобода духовності сплавляються в одну енергію спільної гідності. Майданна духовність протиставляє солідарність та креативність фанатизму і страху.

Одним з найнебезпечніших інструментів путінського режиму є маніпуляція сакрально-матеріальною сферою, руйнація сакральної

ідентичності, що включає візуальні та архітектурні символи, релігійну й конфесійну інфраструктуру, а також культурно-кодові конструкції, що вкорінюють ідентичність. Мета цих маніпуляцій – переписати та підмінити автентичні культурно-духовні смисли симулякрами, що відтворюють імперський наратив і легітимізують агресію як спосіб існування режиму умовної державності і навіть міжнародного клубу режимів колективного путінізму.

Для того, щоб зберегти й захистити національний сакрально-матеріальний простір, доцільно застосувати низку правових та культурних заходів, насамперед: ввести законодавчі обмеження на імпорт та інсталяцію візуально-конфесійних об’єктів, що є продуктами колоніальної пропаганди; визначити статус стандарту культурного і сакрального коду як елементу національної безпеки; опрацювати механізми інвентаризації та маркування сакрально-матеріальних об’єктів з вказанням їхнього походження та змістового контексту елементів дизайну, стилістик і технік культурної презентації; започаткувати програми з відтворення автентичних сакральних форм (від візуальних кодів до акустичного середовища); сформувати мережі міждисциплінарних резиденцій для створення нових культурних символів; формувати цифрові архіви і відкриті бібліотеки сакральних матеріалів, доступні для реплікації та адаптації.

Традиційна догматична інтерпретація сакрального часто подається як тягар або обов’язок, тоді як у нашій парадигмі антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації сакральність – це можливість розширення горизонту людяності.

І тут спрацьовує не лише естетична цінність та унікальність, а й внутрішня енергетична чистота. Наприклад, деревина, що зберегла природну структуру, несе неперерваний ритм життя, який відчувається на тактильному й візуальному рівнях (це проявляється, приміром, в дерев’яних скульптурах, виробах, церквах тощо, тобто в збереженій культурній спадщині).

Справжність матеріалу та сенсу приводить нас до автентичності об’єкта, його природної або культурної цінності, включно з історичним, духовним чи енергетичним складником. Людяність способу взаємодії виводить нас на етичний, цивілізаційний, творчий підхід до використання цього матеріалу, визначає, в який спосіб він слугуватиме життю, культурі, духовності. Такий підхід робить наголос на інтеграції об’єкта та дії людини, що і є сутністю антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації.

Сьогодні ми фіксуємо, що сакральність може належати не лише твору, а й самому матеріалу, який несе у собі й передає цивілізаційний код. Дерево, камінь, глина, метал – усі вони можуть бути медіаторами між людиною і середовищем.

Так, у багатьох культурах дерево було символом зв’язку світів: коріння – підземний світ, стовбур – земний, крона – небесний. Використання такого матеріалу у візуальній, архітектурній, ритуальній чи комунікаційно-контентній сфері автоматично закладає в продукт шар сакральності.

У глокальному горизонті сучасності такий підхід перетворює матеріали на носії цивілізаційної пам'яті, що протидіє "вакууму сенсів", який намагається створити глокальна геноцидна агресія.

Символи можуть народжуватися з конкретної ситуації та простору (майдан, поле бою, мистецька резиденція), стаючи знаками тут-і-зараз, які резонують із глобальним горизонтом. Зауважимо, що стилістика енергій і станів духу вже давно не абстракція, а спосіб передачі відчуття місця й часу так, щоб вони стали комунікативними кодами між людьми та культурами.

До того ж, сенсорно-асоціативна реальність, це можливість для людини відчути глибину моменту (запах дерева після дощу, звук трембіти в горах, колір полуденного неба в степу), що спрацьовує як антропологічний антидот проти дегуманізації, яку несуть ГГА.

Цей підхід переводить сакральність у вимір практичної цивілізаційної резистентності, де духовне не відокремлює людину від життя, а навпаки, зростає з нею у повноті присутності, утверджуючи його ідентичність.

Глокальна геноцидна агресія діє одночасно на всіх напрямах: фізичному, культурному, когнітивному та ментальному. Її мета – абсолютне розлюднення через витіснення людського, людяного й гідного з практик та свідомості людей, громад і середовищ. Наша відповідь – множинно-одночасна антропологічно-когнітивно-ментальна деокупація людини / свідомості і культури, де присутнє критичне мислення й духовна свобода, творення простору свободи, формування цивілізаційної резистентності й ойкумени свободи, де гідність – це сутність життя, а свобода та духовність – природний стан людини.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що глокальна геноцидна агресія путінського режиму проти України має не лише воєнно-політичний, а передусім антропологічно-когнітивно-ментальний характер. Її мета полягає у симультанному (множинно-одночасному) витісненні людяності, руйнації духовних кодів та підміні сакральності псевдорелігійними й фанатичними симулякрами. Це формує новий тип глобального виклику – глокальну когнітивну окупацію, яка вимагає принципово іншого, доктринально-комплексного підходу до безпеки.

Встановлено, що сакральна ідентичність та духовна свобода виступають базовими чинниками антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації. Вони забезпечують збереження автентичних сенсів культури, історичної пам'яті й людяності, утверджують здатність людини та спільноти до моральної, світоглядної та духовної саморегуляції. Саме сакральне мислення у своїй сучасній інтерпретації формує інфраструктуру цивілізаційної резистентності, де віра, культура й свобода функціонують у єдності, а не в конфлікті.

Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні прикладної доктрини антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації як складника системи національної й глобальної безпеки, у межах якої сакральність розглядається не як архаїчний чи ритуальний феномен, а як ресурс сенсорної, духовної та культурної резистентності. Запропоновано концепт "сакральної безпеки" як нового напряму гуманітарної політики держави, що передбачає

захист і розвиток духовно-ціннісної спадщини як елементу стійкості та державотворення.

Достовірність отриманих результатів підтверджується міждисциплінарним характером проведеного аналізу, який поєднує антропологічні, культурологічні, безпекові та комунікаційно-контентні підходи. Системність викладених положень дає змогу розглядати їх не лише як аналітичну модель, а й як практичну основу для стратегічних рішень у сфері гуманітарної безпеки.

У процесі узагальнення визначено шляхи практичного застосування результатів дослідження: інтеграція парадигми антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації у державну політику культурної, освітньої та інформаційної безпеки; формування платформ духовно-сенсорного ойкуменізму в культурі, освіті, дипломатії та цифрових середовищах; розробка й упровадження нормотворчих стандартів "сакральної ідентичності" як складника національної стійкості; застосування принципів комунікаційно-контентної безпеки у медіа, освітніх програмах і міжнародних комунікаціях.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні аналізу взаємодії сакрального, когнітивного та комунікаційно-контентного вимірів у процесах гуманітарної безпеки, а також у розробленні практичних моделей застосування доктрини антропологічно-когнітивно-ментальної деокупації у міждержавному, культурному та цифровому контекстах.

Таким чином, сакральна ідентичність та духовна свобода постають не лише об'єктом збереження, а й прикладним чинником відновлення ментальної, культурної й екзистенційної безпеки людини. Це дозволяє Україні не просто протистояти глокальним агресіям, а формувати нову цивілізаційну модель – ойкумену свободи, у якій людяність, віра, гідність і творчість є фундаментом майбутнього.

Список використаних джерел: *Kasianov, G. History Politics in the Russian–Ukrainian Relations, the 2000s–2022: Shared Past as a Casus Belli.* Nationalities Papers (First View). 2025. Pp. 1–26. DOI: 10.1017/nps.2025.24. *Mamedov, I. How are narratives sacralised? Russian dogma on the war in Ukraine.* Contemporary Politics. 2025. Vol. 31(3). Pp. 461–478. DOI: 10.1080/13569775.2024.2387436. *Худолій, А. О. Інформаційна війна 2014–2022 рр.: монографія.* Острог: Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2022. 208 с. DOI: 10.25264/978-617-8041-16-8.

Андрій МАТУСЕВИЧ
ад'юнкт кафедри стратегії національної безпеки та оборони інституту державного військового управління,
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-6573-2361
Електронна пошта: a.matusevych@ukr.net

ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ПЛАНУВАННЯ ОБОРОНИ УКРАЇНИ, ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА УПРАВЛІНСЬКОГО ЦИКЛУ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ УКРАЇНИ

Анотація. У сучасних умовах збройної агресії проти України особливого значення набуває ефективність стратегічного управління у сфері оборони. Від якості стратегічного планування залежить результативність рішень, які визначають стійкість і обороноздатність держави. Проте чинна законодавча база України не передбачає процедур оцінювання якості стратегічних планів до початку їх реалізації, що знижує ефективність системи об'єднаного планування. Відсутність методології оцінювання якості планування призводить до формалізації планових процесів і ускладнює корекцію управлінських рішень.

Ключові слова: планування оборони України, план оборони України, складові плану оборони України, оцінювання якості планування, об'єднане планування.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми визначається необхідністю підвищення ефективності стратегічного управління шляхом впровадження єдиних критеріїв оцінювання якості планування оборони України. Незважаючи на нормативну визначеність етапів і процедур планування оборони України, питання якості залишається відкритим. Відсутність методики оцінювання якості планування не дозволяє об'єктивно визначати ступінь повноти, реалістичності, узгодженості та обґрунтованості відпрацювання складових плану оборони України та відповідності їх наявним ресурсам, що призводить до формального характеру планових документів і ускладнює їх реалізацію в кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У документах [1–2] розглядається стандарт управління якістю, що забезпечує безперервне вдосконалення процесів управління, але їх застосування у сфері планування оборони України потребує адаптації до національної системи нормативного регулювання.

Проблематика стратегічного планування у секторі безпеки й оборони, а також питання підвищення його результативності в умовах динамічних змін безпекового середовища, посідають важливе місце у сучасних дослідженнях. Значна частина робіт українських та міжнародних авторів присвячена питанням упровадження принципів управління якістю в державне управління, однак

безпосередній аспект оцінювання якості планування оборони України залишається недостатньо опрацьованим.

У роботах із теорії управління якістю, зокрема в стандартах ISO 9000:2015 [1], [2], визначено фундаментальні принципи, що забезпечують системність, вимірюваність та ефективність управлінських процесів. Стандарти наголошують на необхідності встановлення чітких критеріїв оцінювання, доказовості управлінських рішень, процесного підходу та безперервного вдосконалення. Ці положення створюють методологічну основу для побудови механізмів оцінювання якості планування у будь-якій організаційній структурі, включно з оборонним сектором. Проте в українській практиці вони ще не трансформовані у конкретні процедури стратегічного планування у сфері оборони.

Нормативні акти України, що визначають ключові засади планування у сфері національної безпеки та оборони, зокрема Закон України “Про національну безпеку України” [3], Закон України “Про оборону України” [4], Стратегія національної безпеки України [5], Стратегія воєнної безпеки України [6], містять загальні положення щодо процедур стратегічного планування, визначення суб’єктів, етапів та документів планового циклу. Однак аналіз цих документів свідчить про відсутність нормативно закріплених вимог щодо оцінювання якості планування, його критеріїв, показників чи механізмів перевірки повноти та обґрунтованості планів до початку їх реалізації. Наявна в Україні система управління орієнтована переважно на контроль виконання стратегічних документів, а не на оцінювання їхньої якості на етапі підготовки.

На відміну від національної нормативно-правової бази, у доктринальних документах НАТО, насамперед в AJP-5 “Allied Joint Doctrine for Operational-Level Planning” [7], оцінювання є невід’ємною складовою управлінського циклу, який базується на послідовності “планування – виконання – оцінювання – удосконалення”. Доктрина наголошує, що без систематичного та доказового оцінювання неможливо забезпечити ефективність подальшого планування та коректне формування цілей, завдань і ресурсних потреб. Підхід НАТО передбачає наявність структурованих методик оцінювання, регулярних процедур зворотного зв’язку та інтеграцію процесу оцінювання у всі рівні командування.

Таким чином, огляд літератури та нормативних джерел свідчить, що наукове підґрунтя щодо запровадження критеріїв і процедур оцінювання якості стратегічного планування в Україні є фрагментарним і потребує систематизації та адаптації міжнародного досвіду. Найбільш близькими до вирішення цього завдання є стандарти ISO 9000 та доктринальні документи НАТО, однак їх інтеграція в національну систему планування оборони поки що відсутня. Це й зумовлює необхідність розроблення методики оцінювання якості планування оборони України як окремого елементу управлінського циклу.

Метою дослідження є впровадження методики оцінювання якості планування оборони України відповідно до принципів управління якістю. Методологічну основу становлять аналіз і синтез положень документів та стандартів ISO 9000, що визначають підходи до оцінювання якості

управлінських процесів. Дослідження свідчать, що впровадження методики оцінювання якості планування оборони України підвищить якість планування складових плану оборони України суб'єктами планування, вдосконалить взаємозв'язок та узгодженість за цілями, завданнями, заходами, строками і виконавцями. Система постійного оцінювання якості створить підґрунтя для безперервного вдосконалення процесів стратегічного управління.

Система стратегічного планування в Україні побудована на основі низки законодавчих актів і підзаконних документів [3–6]. Попри наявність розгалуженої нормативної бази, жоден із цих документів не містить положень, які б регламентували оцінювання якості стратегічного планування. У більшості випадків оцінювання обмежується перевіркою виконання планових показників або формальним моніторингом ходу реалізації стратегій. На відміну від української практики, у доктринальних документах держав-членів НАТО (AJP-5 [7]) чітко визначено, що оцінювання якості планування є етапом управлінського циклу (Planning – Execution – Assessment – Improvement). Саме оцінювання дозволяє визначати ступінь відповідності планів поставленим цілям, ефективність використання ресурсів і рівень досягнення очікуваних результатів. Упровадження аналогічного підходу в Україні доцільно здійснювати на основі принципів, визначених у ДСТУ ISO 9000:2015, де якість розглядається як ступінь відповідності сукупності властивостей об'єкта встановленим вимогам. Застосування принципів управління якістю (орієнтація на споживача, лідерство, залучення персоналу, процесний підхід, поліпшення, прийняття рішень на основі доказів, управління взаємовідносинами) до системи стратегічного планування дозволить підвищити ефективність формування політики у сфері безпеки та оборони, запровадить об'єктивні критерії оцінювання якості стратегічних документів та забезпечить інтеграцію у спільну систему планування НАТО.

У ході проведення дослідження з'ясовано, що відсутність методики оцінювання якості планування оборони України є одним із ключових чинників, що знижує ефективність управлінських рішень. Запропоновано підхід до побудови системи оцінювання якості планування оборони України на основі стандартів ДСТУ ISO 9000:2015, який забезпечить можливість якісного вимірювання, визначення ступеня досягнення цілей та впровадження принципу постійного вдосконалення. Результати дослідження підтверджують доцільність створення методики оцінювання якості планування оборони України як інструменту підвищення ефективності управлінських рішень, спрямованих на забезпечення національної безпеки.

Практична реалізація запропонованої методики дозволить системно визначати рівень якості планування встановленим стандартам, критеріям результативності та реальним потребам сектору безпеки і оборони, а також виявляти слабкі місця та напрями для вдосконалення.

Список використаних джерел: ISO 9000:2015 Quality management systems – Fundamentals and vocabulary. – Geneva: ISO, 2015. URL : https://cdn.standards.iteh.ai/samples/45481/7a88f2b85cec4438a96de8da61970d1c/ISO-9000-2015.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 15.10.2025). ДСТУ ISO 9000:2015 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. Київ: ДП "УкрНДНЦ", 2016.

URL : https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf (дата звернення 15.10.2025). Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII // *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 // *Офіційний вісник Президента України*. 2020. № 20. Ст. 844. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021 // *Офіційний вісник Президента України*. 2021. № 7. Ст. 374. NATO Standard AJP-5 Allied Joint Doctrine for Operational-Level Planning. Brussels: NATO Standardization Office, 2019. URL : https://www.coemed.org/files/stanags/01_AJP/AJP-5_EDA_V2_E_2526.pdf (дата звернення 15.10.2025).

Вікторія НАМЕСТНІК
кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри інформаційної боротьби
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9385-7905
Електронна пошта: namestnikviktoria@gmail.com
Микола ПАВЛОВ
доктор філософії в галузі публічного управління,
військовослужбовець Збройних Сил України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6363-9616
Електронна пошта: polaxn@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Проаналізовано досвід російсько-української війни в контексті особливостей функціонування інформаційного простору. Обґрунтовано теоретично та наведено практичні приклади здійснення інформаційного тероризму РФ проти України та на міжнародному рівні. На основі аналізу попередніх наукових досліджень запропоновано власне визначення поняття інформаційного тероризму.

Ключові слова: інформаційний тероризм, інформаційний простір, пропаганда, інформаційно-психологічний вплив, інформаційні та психологічні операції.

Постановка проблеми. Однією з ключових особливостей російсько-української війни стало системне ведення інформаційних і психологічних операцій. При цьому, за допомогою інформаційно-психологічних впливів рф готувала підґрунтя до збройного конфлікту задовго до його початку. Після початку повномасштабної війни проти України стратегія російської інформаційної війни змістилася на руйнування здатності України протистояти

агресії, поширення паніки та зневіри в українському суспільстві, дискредитації України на міжнародній арені [1].

Така діяльність рф супроводжується надмірною агресивністю, масовістю та жорстокістю щодо цивільного населення. Відтак, можемо говорити про інформаційний тероризм з боку рф по відношенню до українців. На сьогодні інформаційний терроризм є відносно новим поняттям, що формується у контексті розвитку цифрового суспільства, та передбачає використання інформаційних (цифрових) технологій, медіа і соціальних мереж як засобів психологічного насильства і терору [2].

Разом з тим, досвід російсько-української війни свідчить про системні трансформації методів, інструментів та способів дій противника у нашому інформаційному просторі. Тому питання аналізу інформаційного тероризму як складової російсько-української війни залишається актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання інформаційного тероризму досліджується в контексті гібридної війни та безпеки. Зокрема, Р. Банк розглядає проблемі інформаційного тероризму в контексті загрози національній безпеці України. Науковець досліджував нормативно-правове закріплення інформаційного тероризму та окреслив прогалини в законодавстві України в регулюванні цього явища [3], частина з яких не вирішено досі.

Д. Харамурза розглядає інформаційний тероризм як явище, що набуло нових рис у XXI ст. через глобалізацію й інформаційні технології [4]. Авторка наводить принципові, на її думку, відмінності між інформаційним, медіа- та кібертероризмом.

Колізії в законодавстві України в частині регулювання інформаційного простору та закріплення інформаційного тероризму, також досліджували Т. Лисько, О. Клімук, Д. Лисянська. Автори охарактеризували форми та класифікацію видів інформаційного тероризму в сучасному глобальному кіберпросторі [5].

Попри наявність наукових розвідок, які досліджують сутність та складові інформаційного тероризму, це поняття досі залишається малодослідженим у вітчизняному науковому дискурсі.

Мета дослідження полягає у дослідженні інформаційного тероризму як складової російсько-української війни та конкретизації його відмінностей від понять інформаційних (психологічних) операцій та пропаганди.

У дослідження Центру протидії дезінформації при РНБО України (далі – ЦПД) інформаційний тероризм визначено прямий свідомий вплив на психіку та свідомість людей з метою формування необхідних думок і суджень, що певним чином задають напрям поведінки людей [2]. На нашу думку, таке твердження не повною мірою описує інформаційний тероризм власне як злочин, оскільки “формування необхідних думок і суджень” може відбуватись внаслідок пропаганди, маніпуляцій, ведення інформаційно-психологічних операцій тощо. Однак, ці поняття не можна вважати тотожними й у певному вимірі вони можуть бути складовими інформаційного тероризму.

Кримінальний кодекс України трактує терористичний акт як застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для

життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою [6].

Враховуючи зазначене, на нашу думку, інформаційний тероризм - це цілеспрямоване, системне використання інформації та цифрових технологій для деструктивного когнітивного впливу на волю, сприйняття і ставлення суспільства, що призводить до порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації конфліктів (у тому числі збройного конфлікту, повномасштабної війни) чи їх інформаційного супроводу, або з метою впливу на прийняття (не прийняття) управлінських рішень органами влади всіх рівнів, державну та міжнародну політику, підриву довіри до державних та міжнародних інституцій. Акти інформаційного тероризму можуть вчинятись на міжнародному, національному (в межах конкретної держави) чи локальному (в межах певних областей чи районів) рівнях.

До прикладу, протягом російсько-української війни Росія неодноразово вдавалась до актів інформаційного тероризму як проти України загалом чи на окремих її територіях, зокрема тимчасово-окупованих, так і на міжнародному рівні. Особливістю інформаційного тероризму РФ є поєднання кінетичних та некінетичних дій: масовані ракетно-дронові атаки, у тому числі на цивільну критичну інфраструктуру, з потужним інформаційним супроводом через найбільш доступні канали комунікації - соцмережі та месенджери.

До прикладу, РФ систематично заявляє, що будь-які удари Збройних Сил України по інфраструктурі Росії “матимуть серйозні наслідки” та “спричинять удари у відповідь”. Цей наратив має подвійне призначення: залякати цивільне населення можливими майбутніми ударами та змістити акценти, мовляв, Росія не атакує, а “відповідає”. Попри те, що саме РФ проявила агресію та розпочала повномасштабне вторгнення й будь-яка діяльність Збройних Сил України є виключно відповіддю на це й захистом державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Також протягом 2022–2025 років, зокрема напередодні початку опалювального сезону, РФ активно погрожує нанесенням ударів по об’єктах енергетичної, газо- та нафтовидобувної інфраструктури України, що спричинить масове відключення електро- та теплопостачання у найбільш холодний період року, зупинить інші галузі промисловості та виробництва. Інформаційні повідомлення супроводжуються фізичними атаками на інфраструктуру з різною ефективністю ураження. Такі удари мають на меті змусити цивільне населення вимагати від військово-політичного керівництва України припинення війни на вигідних для Росії умовах під тиском критичної небезпеки для життя та здоров’я.

На міжнародному рівні Росія неодноразово погрожувала застосуванням ядерної зброї різним державам, зокрема державам-членам НАТО та ЄС. У підтримку цього наративу було підписано указ "Про затвердження основ державної політики Російської Федерації в галузі ядерного стримування". У зазначеному документів серед іншого передбачено, що підставою для завдання ядерного удару може стати "агресія проти РФ та її союзників з боку будь-якої неядерної держави за підтримки ядерної держави", а також масована повітряна атака неядерними засобами, зокрема безпілотниками [7]. Однак, станом на зараз такі заходи не застосовувались й залишились лише погрозами, незважаючи на численні удари по російській території.

Також протягом 2022–2025 року Росія через діяльність своїх пропагандистських медіа погрожувала державам-партнерам України застосуванням зброї у контексті будь-яких повідомлень про зміцнення підтримки чи надання Україні нових видів озброєння, зокрема далекобійного.

Інформаційний тероризм РФ є однією з ключових складових російсько-української війни. Основним науковим результатом стало уточнення сутності інформаційного тероризму. Визначено, що на відміну від пропаганди (яка спрямована на формування поглядів) чи інформаційно-психологічних операцій (що має тактичні військові цілі), інформаційний тероризм – це злочинний акт, що передбачає системний психологічний вплив, який створює безпосередню небезпеку для життя та здоров'я населення та має на меті залякування і примус.

Особливістю інформаційного тероризму РФ під час російсько-української війни є поєднання кінетичних та некінетичних дій, коли масовані ракетні атаки супроводжуються потужним інформаційним супроводом із метою залякування цивільного населення та примусу керівництва України до прийняття вигідних для Росії управлінських рішень.

Подальші наукові дослідження варто було б спрямувати на законодавче закріплення поняття "інформаційний тероризм" для створення ефективного механізму протидії та притягнення до відповідальності як на державному, так і на міжнародному рівні.

Список використаних джерел: Digital Forensic Research Lab. *Undermining Ukraine: How Russia widened its global information war in 2023* [Електронний ресурс] // Atlantic Council. 2024. Режим доступу: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/undermining-ukraine-how-russia-widened-its-global-information-war-in-2023/ (дата звернення: 19.09.2025)**.** Центр протидії дезінформації при РНБО України. *Інформаційний тероризм* [Електронний ресурс]. 2022. Режим доступу: https://cpd.gov.ua/en/report/information-terrorism-2/ (дата звернення: 18.09.2025). *Банк Р. О.* Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України: теоретико-правовий аспект. *Інформація і право.* 2016. No 1(16). С. 110–116. Режим доступу: http://ippi.org.ua/sites/default/files/17.pdf (дата звернення: 18.09.2025)**.** *Харамурза Д.* Інформаційний тероризм як інструмент гібридної війни та фактор руйнації медіапростору / Д. Харамурза // *Інтегровані комунікації*. 2023. № 2 (16). С. 29–37. *Лисько Т.Д., Клімук О.О., Лисянська Д.В.* Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці та спосіб інформаційної війни. *Юридичний науковий електронний журнал, № 10/2022*. С. 574-576. Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/10_2022/143.pdf (дата звернення: 18.09.2025)**.** Кримінальний кодекс України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1707 (дата звернення: 18.09.2025)**.**

Володимир ПАВЛОВ
Студент IV курсу (бакалаврат)
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
Спеціальність 032 Історія та археологія
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: 22iff.v.pavlov@std.npu.edu.ua
Віктор ДОЦЕНКО
доктор історичних наук
Професор кафедри Всесвітньої історії та археології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)

МІСЦЕ УКРАЇНИ (РЕЙХСКОМІСАРІАТ "УКРАЇНА") В ПЛАНАХ НАЦИСТСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ ЩОДО СТВОРЕННЯ "ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ" (LEBENSRAUM) НА СХОДІ

Анотація: Дослідження місця України в нацистських планах створення "життєвого простору" (Lebensraum) розкриває складні аспекти окупаційної політики нацистської Німеччини в Україні в період 1941–1944 років. Проблематика дослідження охоплює ідеологічні засади нацистської концепції "Lebensraum", роль України в німецьких планах колонізації Сходу та практичне втілення цієї ідеї через діяльність окупаційної влади в Рейхскомісаріаті "Україна". Метою роботи є виявлення ключових аспектів нацистської експансії на території України та аналіз її наслідків для населення та економіки. Для цього використано метод аналізу історичних джерел. Результати дослідження показують, що реалізація нацистської концепції "життєвого простору" призвела до масових людських втрат, руйнування соціальної та економічної структури України. У висновках підкреслюється, що політика нацистів щодо України була спрямована на фізичне знищення та соціальне підкорення українського народу, що мало довготривалі негативні наслідки для відновлення країни після війни.

Ключові слова: нацистська Німеччина, Рейхскомісаріат "Україна", Lebensraum, колонізація Сходу, геноцид, терор, демографічна криза, окупаційна політика, план "Ост".

Постановка проблеми. Проблема визначення місця України в нацистських планах створення "життєвого простору" (Lebensraum) на Сході належить до ключових питань сучасної історичної науки, оскільки безпосередньо пов'язана з розумінням мотивів, механізмів та наслідків німецької окупаційної політики у 1941–1944 рр. Саме українські території були центральним елементом довгострокової колонізаційної стратегії Третього Рейху, що передбачала радикальну демографічну, економічну та етнокультурну перебудову регіону. Нацистські плани щодо Рейхскомісаріату "Україна" включали масштабну експлуатацію природних ресурсів, тотальне поневолення

місцевого населення, здійснення політики расової сегрегації, масові депортації та фізичне знищення мільйонів людей.

Попри значну кількість досліджень, проблема потребує подальшого комплексного аналізу, оскільки багато аспектів реалізації плану "Ост", внутрішньої логіки нацистської колоніальної політики та практичної діяльності окупаційної адміністрації залишаються недостатньо висвітленими або мають суперечливі трактування. Це зумовлює необхідність поглибленого розгляду місця України в ідеологічних та стратегічних настановах німецького керівництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика реалізації нацистської політики "життєвого простору" на українських територіях відображена в працях як українських, так і іноземних дослідників. Суттєвий внесок у вивчення ідеології нацизму, зокрема концепції Lebensraum, зробили дослідники Г. Моммзен, Й. Фест, І. Кершоу, які проаналізували формування расової доктрини та колоніальні наміри Третього Рейху. Значна увага приділяється і вивченню Генерального плану "Ост", що знайшло відображення у роботах К. Мейєра, Р. Люмана, М. Бурліна.

Українська історіографія представлена працями В. Сергійчука, С. Кульчицького, І. Патриляка, О. Веселової, які детально розглядають політику окупаційної влади щодо місцевого населення, демографічні втрати, масштаби репресій та механізми економічної експлуатації. Окремі аспекти функціонування Рейхскомісаріату "Україна" розкрито у роботах Т. Гунчака, В. Коваля, О. Лисенка. Питання Голокосту, зокрема масових розстрілів у Бабиному Яру, досліджено в працях К. Беркгофа, Д. Гольдгаґена, А. Подольського.

Попри це, комплексні дослідження, що поєднують аналіз ідеологічної основи, стратегічних документів та реальної практики окупаційного управління щодо українських земель, все ще є недостатньо поширеними. Це зумовлює актуальність подальшого вивчення місця України в реалізації нацистського проекту створення "життєвого простору" на Сході.

Метою дослідження є визначення місця України, а саме території Рейхскомісаріату "Україна", у нацистській концепції "Lebensraum", а також аналіз практичного втілення цієї ідеї в окупаційній політиці.

Проблема визначення місця України в нацистських планах створення "життєвого простору" (Lebensraum) посідає важливе місце в сучасній історичній науці. Ця тема залишається актуальною, адже вона розкриває не лише ідеологічні засади нацистської експансії на Схід, а й конкретні механізми реалізації політики геноциду, колонізації та соціального поневолення українського народу в роки Другої світової війни. Саме на території України нацистська Німеччина здійснювала одну з найжорстокіших моделей окупаційного управління, яка поєднувала расову дискримінацію, економічну експлуатацію та системний терор.

Проблематика нацистських планів щодо України активно досліджується як зарубіжними, так і українськими істориками. Вагомий внесок у вивчення цієї теми зробили Володимир Косик, який одним із перших комплексно розкрив

політику Німеччини щодо України у роки війни; Іван Патриляк і Микола Боровик, які подали новий концептуальний підхід до аналізу окупаційної політики; Борис Дем'яненко, котрий детально проаналізував зміст і структуру генерального плану "Ост"; Тетяна Пастушенко, Кирило Галушко та Тетяна Себта, які у своїх працях висвітлили специфіку функціонування Рейхскомісаріату "Україна" та наслідки нацистської політики для населення окупованих територій. Проте, попри значну кількість досліджень, питання про реальне місце України у системі нацистського "життєвого простору" потребує подальшого уточнення, зокрема у контексті співвідношення ідеологічних задумів та практичної реалізації окупаційної політики.

Поняття "життєвий простір" (Lebensraum) не було для німецьких нацистів чимось принципово новим. Ця ідея була популярна ще в часи Першої світової війни, а виникла вона разом з пангерманським рухом в XIX столітті. В її основі був факт існування в Російській імперії близько 1 800 000 німців, з яких приблизно 560 тис. знаходились в Україні. Пангерманісти вбачали в цьому привід експансії на Схід та германізації цих регіонів [1, с. 95-100]. Гітлер, ймовірно, думав так само, однак його ідеї щодо життєвого простору були більш конкретними. Новими територіями майбутньої гітлерівської імперії мали стати землі СРСР до самого Уралу, включно з західними республіками, зокрема і Україною [2, с. 22]. Однак, варто звернути увагу на те, що верхівка гітлерівського уряду дещо різнилася в поглядах реалізації нацистських планів в Україні. Одна частина німецьких керівників вважала, що на захоплених українських територіях треба утворити класичні німецькі колонії, заселити їх німцями, нещадно експлуатувати захоплені землі на користь Рейху, а корінних жителів нещадно нищити. Інший нацистський політичний табір дотримувався думки про перетворення окупованих територій на ерзаццдержави, які мали б стати постачальником аграрної сировини, ринком німецького збуту та бар'єром проти можливої експансії СРСР на Захід. Сам Гітлер довгий час не розкривав своїх справжніх намірів щодо України, але, як стало зрозуміло згодом, був схильний саме до системи колонізації східних територій [2, 166-167].

Головним ідеологом утворення класичних німецьких колоній на Сході став рейхсфюрер Генріх Гіммлер. 28 травня 1940 року в доповідній записці Гітлеру Гіммлер висловлювався проти створення на майбутніх поділених територія СРСР шкіл або університетів і назвав шкідливим ідею про піднесення національної свідомості українців, яку активно лобіювали прихильники утворення на окупованих територіях незалежних держав. Натомість, 24 червня того ж року в письмовому вигляді Гіммлер запропонував свої методи колонізації східного простору. Зокрема, він наполягав на переселенні мільйонів німців на схід з використанням місцевого слов'янського населення як робочої сили з подальшим його знищенням. Пізніше у відомстві Гіммлера був розроблений план "Ост", який став фактичною методологією в реалізації опанування східного "життєвого простору"[2, с. 169-170].

План "Ост" був надзвичайно секретним документом, тому існував лише в кількох примірниках. За наказом Адольфа Гітлера, його виготовили у обмеженій кількості для гауляйтерів, двох міністрів, генерал-губернатора

Польщі та кількох вищих чинів СС. Решта осіб могли ознайомитися з документом лише в присутності кур'єра, після чого підписували підтвердження про ознайомлення і повертали його назад. Оригінал не зберігся, однак його зміст відомий із листів і промов Генріха Гіммлера та інших керівників СС, які часто на нього посилалися [3, с. 351].

До середини 1980-х років єдиним підтвердженням існування плану "Ост" залишався документ, представлений на Нюрнберзькому процесі 1945–1946 років під назвою "Завваги і пропозиції стосовно генерального плану Ост райхсфюрера СС". Його уклав 27 квітня 1942 року керівник Головного управління консультативного органу служби расової політики НСДАП Ерхард Ветцель. Реконструкція змісту генерального плану "Ост" за документом Ветцеля свідчить, що його реалізація передбачала не лише захоплення територій, сировинних ресурсів і використання місцевого населення як дешевої робочої сили, а й мала на меті "у найкоротші терміни змінити етнічну карту окупованих земель, що означало переселення та знищення мільйонів людей". План складався з "Малого плану" та "Великого плану". Малий план повинен був втілюватися в життя вже безпосередньо під час війни, а Великий план передбачав повоєнне перетворення світу. Відповідно до цієї частини плану, слов'янське населення окупованих Східний земель за 30 років мало б скоротитись на 31 млн. осіб. Згідно з цією програмою, 25% українців мали бути знищеними, ще 30-40% – виселені. Також передбачалося повне винищення євреїв, а звільнені від місцевого населення райони планували заселити близько 4,5 мілн. німців [4, с. 671].

Гітлер, як уже зазначалося, будучи прихильником ідеї класичної колонії, не розглядав можливість надання незалежності підкореним державам. Замість цього він передбачав створення квазідержавних утворень, для яких німецьке керівництво ввело термін "рейхскомісаріати". За наказом Гітлера Альфред Розенберг у квітні-травні підготував загальну інструкцію для всіх рейхскомісаріатів, а також окремі інструкції для кожного з них. Відповідно до цих вказівок був створений Рейхскомісаріат "Україна", що мав охопити територію, вдвічі більшу за УРСР у складі СРСР, з населенням до 60 мільйонів осіб [5, с. 298].

Де-юре Рейхскомісаріат "Україна" було створено 20 серпня 1941 року. Рейхскомісаром призначили Еріха Коха, а адміністративним центром стало місто Рівне. У своїй діяльності він підпорядковувався Міністерству окупованих східних територій, яке очолював рейхсміністр Альфред Розенберг. Формально Рейхскомісаріат існував до 15 листопада 1944 року. До його складу входили десять областей сучасної України: Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Кам'янець-Подільська (нині Хмельницька), Київська, Кіровоградська, Полтавська, Ровненська (нині Рівненська) та Миколаївська (без трьох західних районів). Крім того, до Рейхскомісаріату були приєднані шість північних районів Тернопільської області, північно-східні частини Вінницької та Одеської областей, а також південні території чотирьох білоруських областей – Брестської, Пінської, Поліської та Гомельської [6, с. 126].

На окупованих територіях Рейхскомісаріату “Україна” нацистська влада розпочала реалізацію політики штучного скорочення населення. Вона включала пропаганду добровільної стерилізації, заборону заходів, спрямованих на зниження смертності, обмеження навчання матерів догляду за дітьми та профілактики захворювань. Активно нав’язувалася ідея зменшення народжуваності через заохочення абортів, відмову від вакцинації та інших медичних програм. Населенню забороняли здобувати вищу освіту й цілеспрямовано принижували почуття національної гідності українців. У засобах масової інформації – кіно, пресі, на радіо та в листах – систематично поширювалися твердження про те, що народження дітей є тягарем і невиправданими витратами. Одночасно проводилася широка кампанія з популяризації протизаплідних засобів, зокрема організовувалися курси для фельдшерів та акушерок з проведення абортів тощо [3, с. 356].

Окрім пропаганди, на окупованих територіях здійснювалося фізичне знищення великих груп населення, що набуло найжорстокіших форм геноциду. Це включало організацію штучного голоду, винищення інтелігенції, виселення до Сибіру, Африки, Південної Америки та інших регіонів, аграризацію захоплених земель і позбавлення місцевих жителів власної промисловості. Усе це стало результатом німецької окупаційної політики щодо українців. Для реалізації цього задуму, відомого як план “Ост”, нацисти створили спеціалізовану адміністрацію, основою якої були загони СС [3, с. 357-358].

Нацистська окупація України стала головною причиною демографічної кризи в регіоні. Спланований геноцид, здійснений нацистським керівництвом, мав на меті реалізацію “життєвого простору” для Німеччини [7, с. 743-744]. У межах цієї політики окупанти вели тотальну війну на фізичне знищення населення, тисячами вбиваючи мирних громадян та військовополонених. Згідно з даними Надзвичайної Державної комісії з розслідування нацистських злочинів, оприлюдненими під час Нюрнберзького процесу, лише в Києві було закатовано, розстріляно або знищено понад 195 тисяч людей. У Запоріжжі загинуло 43 тисячі, а в Дніпропетровську в глибокий рів було кинуто живими 11 тисяч осіб. Подібних трагічних випадків можна навести тисячі [7, с. 746].

Особливо жорстокі каральні акції проводились окупантами з метою “утихомирення” населення, яке підтримувало або потенційно могло підтримувати партизанський рух. В межах цих акцій в Україні було знищено понад 250 сіл разом з їхнім населенням. Жертвами ставали не лише учасники Руху Опору, але й сотні тисяч невинних людей, які не мали жодного стосунку до боротьби з окупантами [7, с. 746].

У роки окупації жертвами нацистів стали також люди з категорій тяжкохворих, представники національних спілок, національних меншин та інших етнічних груп України. Однією з найбільших трагедій стало масове винищення євреїв, внаслідок якого загинуло від 1,5 до 1,8 мільйона осіб. Крім того, під репресії потрапили ромські громади, радянські військовополонені, а також інші меншини, яких нацисти вважали “недолюдьми”. Всі ці жорстокі акції були частиною нацистської політики геноциду, спрямованої на повне знищення певних етнічних груп та соціальних категорій [7, с. 749].

Загалом, нацистська окупація України призвела до непоправних демографічних втрат, завдавши важких ударів по українському генофонду та спричинивши загибель найбільш дієздатної частини населення. Окрім людських жертв, тотальне виснаження економіки, руйнування сільського господарства та промисловості мали довготривалі наслідки для відновлення країни в післявоєнний період. Україна ще довгі роки не могла оговтатися від цих ударів, що позначилось на її економічному та соціальному розвитку в наступні десятиліття [7, с. 748].

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що реалізація нацистської концепції "життєвого простору" (Lebensraum) на території України мала системний та цілеспрямований характер. Аналіз ідеологічних засад та наукових джерел засвідчив, що Україна посідала одне з ключових місць у колонізаційних планах Третього Рейху, розглядалась не лише як ресурсна база, але й як простір для переселення німецького населення та знищення корінних етнічних груп.

Доведено, що терор як метод організації нацистської окупаційної політики виступав основним інструментом реалізації ідеї "життєвого простору". Терор мав багатовимірний характер – від фізичного винищення до соціального та культурного знищення українського населення, що проявлялося через масові розстріли, депортації, ліквідацію інтелігенції, заборону освіти, пропаганду стерилізації та руйнування національної ідентичності.

Отримані результати засвідчують достовірність висновків, зроблених на основі порівняльного аналізу історичних сучасних досліджень, що дозволяє розглядати Рейхскомісаріат "Україна" як експериментальний простір упровадження расової політики нацистів. Новизна дослідження полягає у систематизації відомостей про поєднання ідеологічних і практичних аспектів політики "Lebensraum" на українських землях, а також у визначенні закономірностей функціонування окупаційного режиму як цілісної моделі тотального підкорення населення.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в уточненні сутності нацистської колонізаційної доктрини та ролі України в її реалізації. Практична цінність полягає у можливості використання висновків дослідження при подальшому вивченні політики тоталітарних режимів, розробці освітніх курсів із новітньої історії та формуванні національної історичної пам'яті про події Другої світової війни.

Таким чином, дослідження підтвердило, що нацистська окупація України була не лише проявом воєнної експансії, а насамперед реалізацією ідеї "Lebensraum", у межах якої терор виступав системоутворювальним чинником організації окупаційної влади та інструментом утвердження колоніальної політики Третього Рейху.

Список використаної літератури: *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів. 1993. 684 с. *Патриляк І. К., Боровик М. А*. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ. 2010. 590 с. *Дем'яненко Б. Л.* Запланований злочин небаченого масштабу (до питання про генеральний "План Ост" щодо окупованих територій колишнього СРСР). *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. Статей*. К. 2006. Вип. 10. Ч. 1. С. 350-361. *Пастушенко Т. В.* "Ост", генеральний план.

Енциклопедія історії України: у 10 т. 2010. Т. 7: Мл-О. С. 671-672. *Галушко К. Ю.* Україна у Другій світовій війні 1939-1945 рр. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* 2019. Т. "Україна-українці". Кн. 2. С. 290-312. *Себта Т. М.* Райхскомісаріат "Україна". *Енциклопедія історії України: у 10 т.* 2012. Т. 9: Прил-С. С. 126-128. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси у двох книгах / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Кн. 2. Київ. 2011. 942 с.

Богдан ПЕЦЮХ
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-5384-5496
Електронна пошта: b.i.petsiukh@udu.edu.ua.

СИТУАЦІЯ З ЄВРЕЯМИ-БІЖЕНЦЯМИ НА ПРИКОРДОННІ УСРР НА ПОЧАТКУ 1920 – Х РОКІВ

Анотація. Дані тези представляють з себе спробу висвітлити ситуацію з біженцями серед євреїв на території сучасної України після Першої світової війни та доби Української революції. Приділимо увагу прикордонню УСРР та Румунії, яке у той час зазнало великого напливу біженців. Ми коротко опишемо причини цього явища і, яку роль займали погроми у цьому. Крім цього висвітлимо маршрути, якими рухались біженці. Ми покажемо умови, у яких виживали євреї. Окремо зупинимось на спробах кооперації, а також висвітлимо діяльність на допомогу з боку місцевої влади.

Ключові слова: євреї, біженці, УСРР, погроми, війна, допомога, закордон, більшовики

Постановка проблеми. У сучасних умовах біженство залишається важливим та ключовим явищем, з яким стикається весь світ. Мільйони українців на четвертий рік війни досі перебувають, як біженці по всьому світу. У цьому контексті важливо буде звернутись до історичних передумов і поглянути на схожі історичні явища на території Центрально – Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання євреїв – біженців має своє висвітлення у історіографії. Найновішою працею, де розглядається це питання є робота "Between Borders The Great Jewish Migration from Eastern Europe", яка побачила світ у 2024 році [1]. У ній автор Тобіас Брінкманн змальовує історію єврейської міграції, починаючи з останніх десятиліть XIX століття і аж до середини XX століття. Ця книжка важлива і цікава тим, що автор показує зміни тактики допомоги біженцям, а також аналізує правове поле, у якому євреї змушені були виживати. Іншою важливою працею є вже класична книжка Зві Гітельмана "Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930" [2]. Історик дослідив політику більшовиків щодо євреїв, створення відповідних інституцій та державних органів протягом першого десятиліття. Тому не дивно, що він торкнувся і питання біженців і допомоги їм з боку влади. Серед українських

істориків за останні десятиліття можна назвати книжку Віктора Доценка "Об'єднатися, щоб вижити: єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.)". У ній автор досліджує всю історію єврейської взаємодопомоги, яка активно допомагала і біженцям, з моменту виникнення в часи Російської імперії аж до її знищення Радянським Союзом у міжвоєнному період [3].

Метою дослідження є висвітлити перебування євреїв-біженців у прикордонній зоні УСРР після громадянського протистояння. Дане питання ще не отримувало достатнього та окремого висвітлення у історіографії по цьому періоду.

Після подій Першої світової війни та подій Української революції євреї фактично залишились без нічого. Їхні рідні містечка (штетли) були стерті з лиця землі і перестали існувати. Наведемо наступні приклади. Вільшанка та Росава були знищенні військами Денікіна [4, Арк. 21 - 23]. У той час місцеві селяни зруйнували Таганчу [4, Арк. 34зв]. Степанці стерли з лиця землі після того як зазнали 15 малих та 10 великих погромів.

У цій ситуації євреям залишалось лише ставати біженцями і сподіватись, що міжнародна спільнота допоможе їм вижити [4, Арк. 60].

Головною ціллю для всіх євреїв – біженців з Центрально – Східної Європи, у тому числі з України, було попасти в Сполучені Штати Америки [1, p. 130]. На початок 1920 – х років там вже сформувалась активна та дуже впливова єврейська діаспора. Процес її формування припав на 1897 – 1914 роки. Протягом цього часу в Америку емігрувало 1 500 000 євреїв. З цієї кількості половина припадала на кустарів. Багато біженців мали родичів у США, тому логічно, що вони схилялись до еміграції саме туди, ніж в інші менш зрозумілі території як Бразилія та Палестина. Останньою причиною варто зазначити, що на той час лише США мало достатні економічні потуги, щоб прийняти в себе велику кількість східноєвропейських біженців [1, p. 130].

Починаючи з 1921 року євреї почали вже масово емігрувати з територій Держав Рад закордон. Вони йшли в бік кордону зі сподіванням колись небудь його перетнути [5, Арк. 2 – 2зв]. Для ефективності дістатись туди євреї організовувались у еміграційні колективи. Такі колективи мали допомагати доставлятись до кордону безпечно і зводити нанівець міграцію окремих індивідів. Вважалось, що поодинокі біженці не мали жодного шансу дістатись, тому з таким явищем варто боротись. Також колективи надавали біженцям речі, які мали допомогти під час подорожі [4, Арк. 61].

Біженці рухались у двох головних напрямках. Перший з них йшов на південь в бік Румунії, а інший пролягав до країн Балтії [1, p. 140 – 161]. У контексті даної роботи ми зосередимось винятково на першому напрямку.

У Бессарабію прагнули потрапити всі євреї, які хотіли емігрувати з підрадянської України [6, Арк. 9]. У 1918 році ця територія опинилась під контролем Румунії. До неї через річку Дністер йшли біженці протягом 1920 – 1921 років [1, p. 140].

Євреї йшли до Бессарабії переважно з територій, які сильно постраждали протягом воєн та революцій. Переважно це були території Липовецького, Таращанского, Канівського, Сквирського та Уманського повітів. У місцевих штетлах не залишалось жодного єврея. Вони пішки йшли в бік Румунії. Прикордонні містечка Рибниця, Кам'янка та Рашкове ставали переповненими

через кількість біженців. Саме туди люди йшли, оскільки вірили у можливість швидкого перетину кордону та майбутньої зустрічі із родичами [7, Арк. 24].

У Рашкові не вистачало місця, щоб всіх розмістити. Біженці переважно перебували у молитовних будинках. Хворі та здорові лежали разом в умовах відсутності будь-якої санітарії. У синагогах жило приблизно декілька десятків сімейств. Біля будівлі однієї з таких синагог були калюжі з нечистотами та відчувався характерний запах. Усередині приміщення виглядало не краще. Стіни покриті були мохом та пліснявою. Також по ним текли потоки води, що нагадувало людям баню. На покритій брудом підлозі грались босі та голі діти. Недалеко від них перебували їхні матері-вдови, що втратили все. Їхніх чоловіків було вбито під час погромних хвиль [7, Арк. 18].

У Рашкові в таких умовах перебувало приблизно 300 сімей. Вони сподівались швидко минути цей населений пункт, перейти кордон та відправитись до своїх родичів у Америку чи Палестину. У реальності вони змушені залишитись на місці вже протягом декількох місяців, витративши останні гроші, живучі там [7, Арк. 18].

Незважаючи на такі умови, євреї змогли самоорганізуватись. Вони створили комітет для допомоги. Його метою було відстоювати інтереси біженців перед представниками місцевої влади. Вона у свою чергу переважно намагалась допомогти біженцям і йшла їм на зустріч [7, Арк. 18].

Комітет часто стикався з нехваткою коштів на свою роботу. Він не мав можливості утримувати одночасно лікарню та місця, де проживали люди. Тому Рашківський та Кам'янські комітети об'єднались в один. Такий крок мав забезпечити кошти та надати нові можливості для переселення людей з молитовних будинків по квартирах. Також комісія, яку направили на обстеження ситуації на прикордонні, виділила 250 000 рублів та готувалась вислати 5 кулів борошна. Особливістю Рашкова вважалось те, що місцеве неєврейське населення приходило на допомогу євреям-біженцям і надавало їм продукти харчування [7, Арк. 18].

У той час місцева влада не завжди допомагала біженцям. Мали місця також прояви антисемітизму з її боку. Найвідомішим та найбільш кричущим випадком вважається розпорядження видане 13 грудня 1920 року. Відповідно до нього євреї мали 48 годин, щоб зібрати свої речі та очистити містечко. Квартири мали бути звільнені за 24 години. Найбільшим цинізмом був той факт, що біженці не мали теплих речей, щоб кудись йти під час зими. Завдяки втручанню вищої влади і чисельних скарг з боку біженців вийшло скасувати дане розпорядження [7, Арк. 24].

Бачимо, що ситуація у Рашкові була жахливою, але це не йде в порівняння з тою ситуацією, у якій виживали біженці сусідньої Кам'янки [7, Арк. 18].

Почнемо з того, що Кам'янка стала ще більш переповнена від біженців ніж Рашків. Загалом у цьому штетлі знайшли прихисток від 2000 до 5000 людей. Основна маса походила із Таращанського, Уманського та Звенигородського повітів. Вони також, втікаючи від злиднів, погромів та банд, вірили у те, що зможуть потрапити закордон, де на них чекали родичі. Насправді вони зіткнулись з негативним ставленням з боку влади і з закритими кордонами [7, Арк. 18].

Більш багатші чи везучі жили по селянських кабаках, на околицях чи у самому містечку. Найбідніші перебували у молитовних будинках, які швидко перетворювались у місця антисанітарії. Цікавим фактом є те, що в одному з таких приміщень було організоване навчання дітей. Так, за одним столом сиділо 20 дітей і їх навчав старий рабин [7, Арк. 19].

Місцева влада не спішила допомагати євреям. Також вона погрожувала наслідками тим, хто прагнув допомогти біженцям. На її думку, всі вони були контрреволюційними елементами та буржуазією, тобто тими елементами, яким нема місце у новій системі [7, Арк. 19–20].

Євреї також прагнули створити колектив для допомоги, але їм не дали дозволу. Пояснили таке рішення тим, що влада сама надасть допомогу. Звісно, що насправді, ніхто їм не допоміг. Люди боялись звертатись до представників силових структур, оскільки не вірили, що вони їм допоможуть [7, Арк. 19].

Кожного дня біженці бродили по вулицях, просячи у людей дрова картоплю чи хліб. Місцеві звикли до того і їм вже було байдуже. Боялись лише, щоб євреї не принесли їм хвороби і не заразили їх [7, Арк. 19].

До цього додавалось ще різноманітні банди, які діяли активно по ночам. Перелякані євреї втікали з окраїн у центр. Тим самим ще більше погіршували ситуацію на місці [7, Арк. 19–20].

Після Першої світової та Української революції сотні тисяч євреїв перетворились на біженців, які прагнули якнайшвидше покинути територію і відправитись закордон. Кінцевою метою стали США, де були і можливості покращити своє життя так і велика єврейська спільнота. Також багато хто мали родичів саме там, тому і прагнули потрапити в Америку. Біженці намагались зібратись у колективи і дістатись до кордону. Вже на самому кордоні вони натикались на те, що далі шлях був закритий. Вони мали виживати вже на місці, втративши все. Все залежало від місцевої влади, а також від центру. Перша могла як допомогти євреям так і заважати їм. Центральна влада намагалась зібрати інформацію по прикордонню, а також зрозуміти як діяти далі.

Список використаних джерел: Between Borders The Great Jewish Migration from Eastern Europe. *Gitelman Z. Y.* Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930. Princeton University Press, 1972. 574 p. *Доценко В. О.* Об'єднатися щоб вижити: Єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). Вінниця: ТОВ "Нілан-ЛТД", 2014. 330 с. Доповіді та відомості про єврейські погроми. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* Ф. 5. Оп. 1. Спр. 660. 84 арк. Протоколи засідань колегії НКВС УСРР та проект положення про відділ з національних справ при ньому. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* Ф. 5. Оп. 1. Спр. 649. 17 арк. Матеріали про діяльність єврейської секції відділу у справах національностей НКВС УСРР. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.* Ф. 5 Спр. 658. 36 арк. Меморандум Главного комитета еврейской Коммунистической партии на Украине о положении еврейских масс; доклады, докладные записки, протоколы заседаний комиссий при НКВД, СНК и ВУЦИКе по реэвакуации евреев-беженцев за границу. Копия письма председателя ВЦИК М. И. Калинина председателю ВУЦИК Г. И. Петровскому о принятии мер по улучшению материального положения евреев-беженцев и эмиграцию их через Румынскую границу. Переписка с партийными организациями об отрядах еврейской самообороны, борьбе с бандитизмом и др. вопросам. *Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки.* Ф. 1 Оп. 20. Спр. 799 55 арк.

Ігор ПІДОПРИГОРА
доктор філософії
Професор кафедри суспільних наук
Навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-7611-9134
Електронна пошта: crazymilitry@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ Й ІНДИКАТОРИ ГОТОВНОСТІ СИСТЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕРСОНАЛУ ДО ВІЙНИ: ВИСНОВКИ НА ОСНОВІ ІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. Російсько-українська війна, яка була розпочата російською федерацією в лютому 2014 року і переросла у широкомасштабне вторгнення в лютому 2022 року, змусила активно змінювати підходи, процеси, процедури й організаційні структури Збройних Сил України, не оминувши й психологічну підтримку персоналу Збройних Сил України, яка змушена була змінюватися відповідно до вимог війни. Виникли або набули подальшого розвитку нові напрями діяльності чи способи дій. На підставі дослідження історичного процесу розвитку психологічної підтримки персоналу у Збройних Силах України нами було виокремлено індикатори, які характеризують цю систему як готову до війни, визначено цивілізаційні аспекти й тенденцій розвитку.

Ключові слова: психологічна підтримка персоналу у Збройних Силах України, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка була розпочата російською федерацією в лютому 2014 року і переросла у широкомасштабне вторгнення в лютому 2022 року, змусила активно змінювати підходи, процеси, процедури й організаційні структури Збройних Сил України. Внаслідок цього, з неготової до війни у 2014 році, українська армія поступово перетворилася на єдину силу в Європі, яка має досвід відсічі збройної агресії такого масштабу. Трансформаційні процеси не оминули й психологічну підтримку персоналу Збройних Сил України, яка змушена була змінюватися відповідно до вимог війни. Виникли або набули подальшого розвитку нові напрями діяльності чи способи дій. Однак ключове питання (яке формулює проблему нашого дослідження) – яким критеріям має відповідати система психологічної підтримки персоналу сучасної європейської армії в умовах війни такого масштабу, як російсько-українська, залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою нашого дослідження являються військове законодавство: накази, директиви, настанови, військові керівні публікації щодо психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України періоду 1992–2025 років. Аналіз нормативної бази психологічного забезпечення дав можливість з'ясувати саме нормативно затверджені і впроваджені погляди воєнно-політичного керівництва України на психологічну

підтримку персоналу. Цей метод нами був обраний свідомо і виважено, оскільки на відміну від ідей, поглядів науковців, інформації про практичний досвід чи локальних ініціатив окремих військових фахівців, ми досліджували саме конкретні керівництва до дії. А вони визначалися виключно військовими публікаціями, оскільки навіть затверджені рекомендації як вид документів, не були обов'язковими до виконання. Це дозволяло встановити, коли були впроваджені ті чи інші положення чи процедури, і визначити тенденції розвитку досліджуваного явища.

Метою нашої розвідки є дослідження історичного процесу розвитку психологічної підтримки персоналу у Збройних Силах України виокремити ті індикатори, які характеризуватимуть цю систему як готову до війни, а також виокремити тенденції цього процесу та його цивілізаційні особливості. Науковий пошук здійснювався шляхом дослідження нормативно-правової бази, що регламентувала психологічну підтримку персоналу Збройних Сил України у період 1991–2025 років.

Серед наукових публікацій, які в тій чи іншій мірі відображають історичний розвиток психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України ми виокремили лише ті, які мають цілісний характер. Однак, навіть попри те, що вони охоплюють всю історію психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України, вони носять описовий характер і мають цінність лише як історичні нариси. Нажаль, вони не відображають тенденцій розвитку та не визначають індикаторів готовності сучасної системи психологічної підтримки персоналу до війни, й не торкаються цивілізаційних аспектів розвитку психологічної підтримки персоналу (що важливо в контексті російсько-української війни) [1–4].

Досліджуючи процес історичного розвитку психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України, ми розглядали його крізь "призму російсько-української війни" та "цивілізаційні окуляри". Оскільки російський чинник був визначальним для розвитку багатьох сфер діяльності в сучасній історії України, контекст готовності до російсько-української війни став визначальним у нашому дослідженні.

Дивлячись на предмет дослідження крізь "призму російсько-української війни" з позиції власного 27-річного досвіду проходження служби в організаційних структурах підтримки персоналу Збройних Сил України, вважаємо, що в контексті російсько-української війни індикаторами, які вказують на готовність системи психологічної підтримки персоналу Збройних Сил до майбутньої війни, на сьогодні є наявність у її складі таких напрямів діяльності (складових, елементів):

психологічної підготовки персоналу до бойових дій (в тому числі психологічної підготовки до потрапляння в полон),

психологічної допомоги в бою,

психологічного супроводу в бойових умовах,

психологічного діагностування для виявлення потреби в наданні військовослужбовцям психологічної допомоги,

психологічної реабілітації військовослужбовців.

І чим більше ці напрями діяльності деталізовані (зокрема відображені у військових публікаціях Збройних Сил техніки, процедури, методики, протоколи і алгоритми) – тим більше система психологічної підтримки готова до війни.

На підставі історичного аналізу стосовно індикаторів готовності констатуємо наступне.

На початок російсько-української війни у 2014 році у Збройних Силах України в цілому сформувалася система психологічної підтримки персоналу – "психологічне забезпечення", яка була однією зі складових ширшої системи – морально-психологічного забезпечення, яке було одним із видів забезпечення Збройних Сил України.

У період до 2016–2017 року нормативно існувало дві підсистеми морально-психологічного забезпечення: одна – на мирний час, інша – на період війни (підсистему воєнного часу). Кожна з цих підсистем мала свої мету, завдання, перелік складових і основних заходів, які знову ж суперечили одні одним. Це створювало у командирів та офіцерів психологічної підтримки нерозуміння – що, коли і як проводити?

Психологічне забезпечення у Збройних Силах України як сформовану на початок російсько-української війни у 2014 році систему психологічної підтримки персоналу, крізь призму нормативних актів того часу більш доцільно розглядати як складову підсистеми воєнного часу. Складовими психологічного забезпечення визначалися: прогнозування морально-психологічного стану особового складу військ, психологічна підготовка, психологічний супровід бойової діяльності, психологічної реабілітації військовослужбовців. З означених складових лише перші три були регламентовані відповідними військовими публікаціями, які розкривали порядок діяльності щодо їхньої реалізації. Нажаль, напередодні війни психологічна реабілітація військовослужбовців залишилася поза увагою керівництва держави та Збройних Сил України.

З початком російсько-української війни (лютий 2014 року) перед існуючою в той час системою психологічної підтримки персоналу постали виклики та проблемні питання, породжені реальною участю Збройних Сил України у бойових діях. Нажаль, до того часу ці виклики в нормативних актах розглядалися як другорядні, висвітлювалися не в повній мірі або не розглядалися взагалі. Отже, розпочався тривалий процес удосконалення психологічної підтримки персоналу відповідно до потреб війни. Уже влітку 2014 року у Збройних Силах України увага почала зосереджуватися на удосконалення психологічного забезпечення в нових реаліях, що внесло суттєві корективи в існуючу практику [5]. Зокрема звернули увагу на потребах надання психологічної допомоги військовослужбовцям після участі в бойових діях і їхнього психологічного відновлення, психологічна реабілітація військовослужбовців звільнених з полону, відновлення боєздатності військових підрозділів після виведення з районів бойових дій, оновлення інструментарію психологічного діагностування.

Психологічне відновлення військовослужбовців, на розвиток якого не звертали уваги у мирний час до 2014 року, виявилося актуальним напрямом

діяльності у воєнний час. Відтоді психологічна реабілітація військовослужбовців стала обов'язковою складовою відновлення боєздатності військових підрозділів [6-7].

Період 2016–2018 років відзначився фундаментальними зрушеннями в підходах до організації морально-психологічного забезпечення військ (сил), що безпосередньо вплинуло на психологічну підтримку персоналу. В цей час було затверджено єдину військову публікацію, яка визначала порядок і правила організації єдиної (однакової на мирний і воєнний час за напрямами (складовими) і заходами (процедурами)) системи морально-психологічного забезпечення військ (сил) [8-9].

Період з кінця 2018 по лютий 2022 року характеризувався інтенсивним розвитком тих напрямів "психологічного забезпечення", які були необхідні під час війни. Відбувалося удосконалення психологічної допомоги та реабілітації. Зокрема було запроваджено процедуру психологічної декомпресії [10]. Також було запроваджено трирівневу систему психологічної допомоги військовослужбовцям, що зазнали впливу бойового стресу [11]. Було визначено найбільш поширені реакції військовослужбовців в умовах виконання бойових (екстремальних) завдань, визначено порядок надання першої психологічної допомоги, запроваджено стандартні протоколи надання психологічної допомоги. Застосування стандартизованих алгоритмів (протоколів) дозволило привести систему надання першої психологічної допомоги до єдиного бачення. Це стало важливою умовою для набуття сумісності системи психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України з іншими складовими сил оборони України, а також збройними силами союзників і країн-членів НАТО [12].

Значну увагу було зосереджено на питаннях психологічної підготовки військовослужбовців. Зокрема було затверджено стандартні алгоритми діяльності в конкретних умовах і зведено їх у вправи та прийоми щодо певних варіантів дій в бою (наприклад, боротьба з броньованими об'єктами, дії при потраплянні в засідку тощо). Керівнику заняття з психологічної підготовки залишалося вибрати з наданого переліку необхідні психологічні вправи та прийоми відповідно до теми заняття, та відпрацювати їх під час занять. Також було сформовано варіанти розподілу вправ і прийомів під час освоєння конкретних предметів бойової підготовки (переліки вправ і прийомів для тактичної підготовки, вогневої підготовки, водіння тощо) та проведення комплексних занять [13]. У доповнення до цього було затверджено та розпочато використання нових Стандартів психологічної підготовки [14-17].

Було унормовано важливе для умов російсько-української війни питання – психологічна підготовка українських військовослужбовців до захоплення в полон. Були визначені загальні правила поведінки в умовах примусової ізоляції, та організація базової психологічної підготовки військовослужбовців до виживання та опору у випадку потрапляння в полон [18].

У 2020–2021 роках було нормативно визначено вигляд системи "психологічного забезпечення", яка функціонувала до початку широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році [19]. На відміну від системи "психологічного забезпечення", яка функціонувала

на початку 2014 року, нова система відрізнялася чіткою спрямованістю на вирішення завдань психологічного забезпечення саме в умовах війни. Фактично вона визначала усі необхідні напрями діяльності, технології, методики, заходи, необхідні для реалізації психологічної підтримки персоналу в бойових умовах. Військові публікації з питань психологічної підтримки персоналу набули чіткої і зрозумілої ієрархії, були взаємоузгодженими і простими у використанні. Усі визначені напрями (складові, елементи) діяльності, технології, методики, заходи нормативно унормовувалися і деталізувалися.

З початком широкомасштабного вторгнення рф у лютому 2022 року, в існуючу на той час систему “психологічного забезпечення” вносилися незначні зміни відповідно до актуальних потреб в умовах розширення масштабів війни. Зокрема в бойових бригадах і полках було запроваджено нові організаційні структури – групи контролю бойового стресу, групи психологічного супроводу та відновлення [20-21].

У першій половині 2024 року відбулося нормативне впорядкування існуючої сьогодні системи психологічної підтримки військовослужбовців Збройних Сил України, яка була запроваджена на зміну “психологічному забезпеченню”. Було затверджено сукупність (ієрархію) нормативно-правових актів, що визначили зміст, організацію психологічної підтримки та порядок її реалізації [22]. Нормативно-правові акти, що у 2024 році окреслили систему психологічної підтримки персоналу, відзначалися продуманою ієрархічністю.

У контексті визначених нами індикаторів готовності системи психологічної підтримки персоналу Збройних Сил до війни, з метою експериментальної перевірки їхньої відповідності умовам готовності існуючої системи психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України до російсько-української війни, нами додатково було проведене опитування експертів з числа офіцерів організаційних структур психологічної підтримки персоналу української армії. Всього до експертного оцінювання станом на початок жовтня 2025 року добровільно долучилися 57 офіцерів. 19,3% з них проходили службу ще до 2014 року, 29,8% почали проходити службу з початку російсько-української війни у 2014 році, а 50,9% були призвані до армії після початку широкомасштабного вторгнення росії у 2022 році.

Більшість опитаних (45,6%) вважали, що існуюча система психологічної підтримки персоналу не відповідає умовам російсько-української війни (лише 24,6% опитаних експертів вважали систему повністю готовою до сучасної війни, ще 29,8% було важко відповісти). Це підтверджує те, що трансформаційні процеси в системі психологічної підтримки персоналу матимуть місце й надалі.

При цьому переважна більшість опитаних (64,9%) вважали, що з-поміж усіх існуючих на сьогодні у Збройних Силах України компонентів підтримки персоналу (моральної підтримки, психологічної підтримки, соціальної підтримки), основна увага має зосереджуватися саме на психологічній підтримці, тобто саме вона в умовах війни є найбільш актуальною.

В свою чергу саме існуюча на сьогодні (запроваджена з 2024 року) система психологічної підтримки персоналу, на противагу тим, які

функціонували до 2014 року й у період 2014-2021 років, на думку експертів, більше адаптована до умов війни (так вважають 75,4% опитаних).

Більшість експертів з-поміж найбільш ефективних нововведень в психологічній підтримці персоналу виокремили психологічну підготовку (57,9% опитаних експертів), першу психологічну допомогу в бою (56,1%), трирівневу систему надання психологічної допомоги (42,1%), психологічну підготовку до потрапляння в полон (31,6%), психологічне відновлення (реабілітацію, 66% опитаних), групи контролю бойового стресу (54,4%), групи психологічного супроводу та відновлення (43,9%).

Констатуємо, що експерти обрали саме ті нововведення, які були виокремлені нами як індикатори готовності системи психологічної підтримки персоналу Збройних Сил до війни.

У свою чергу, в контексті цивілізаційних аспектів розвитку психологічної підтримки персоналу, відстоювання українцями в цій війні модерних європейських цінностей сфокусувало "цивілізаційний вимір" нашого пошуку на певних відмінностях тоталітарної і демократичної систем забезпечення потреб персоналу Збройних Сил. Тож ми дивились на предмет дослідження крізь "окуляри" приналежності України і росії до різних цивілізацій (і як держав з різними політичними режимами – тоталітарним і демократичним). Опираючись на власні історичні дослідження розвитку інформаційно-пропагандистської (моральної) підтримки Збройних Сил України й інших держав, констатуємо, що станом на початок російсько-української війни загальноприйнятою у збройних силах держав-членів НАТО та Європейського Союзу була система підтримки персоналу (названа нами як "західна" модель), яка відображала гуманістичне ставлення держав до своїх громадян в умовах військової служби, та зазвичай включала в себе кадрову роботу, моральну підтримку, добробут і відновлення, правову та соціальну підтримку, інформування персоналу та комунікацію з командирами, психологічну підтримку (або контроль бойового стресу), релігійну підтримку [24, с. 96–115; 25, с. 56–58, 110–116].

Констатуємо, що саме на такі взірці орієнтувалась Україна, роблячи свій цивілізаційний вибір і розбудовуючи свою національну систему морально-психологічного забезпечення військ (сил), частиною якої власне й була психологічна підтримка персоналу. В той же час зауважимо, що у період з 2014 року й до початку широкомасштабного вторгнення рф в Україну у 2024 році, системи підтримки персоналу російської федерації і білорусі, КНР, Північної Кореї КНДР та Ірану залишалися багато в чому схожими на колишню радянську модель (охарактеризовану нами як "східну"), характерним для якої було зосередження зусиль на політичну й ідеологічну роботу, колективне ідейно-політичне виховання військовослужбовців [24, с. 92–110]. Така система в повній мірі відповідає духу тоталітарних режимів, які функціонують у цих державах. Отже, якщо для російської системи підтримки персоналу характерним стало повернення до ідеологічної складової, українська ж у свою чергу все більше набувала обрисів системи підтримки персоналу, схожої на євроатлантичну, з поступовим переважанням психологічної складової.

Також вважаємо за доцільне виокремити наступні тенденції розвитку системи психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України: орієнтація на взірці держав НАТО, що дало можливість ще з 1992 року закласти раціональну і логічну структуру психологічного забезпечення; поступове набуття системою психологічної підтримки персоналу Збройних Сил України тих ознак, які надали їй схожість на систему підтримки персоналу держав НАТО;поступове переважання в загальній системі підтримки персоналу психологічної складової над інформаційно-пропагандистською (ідеологічною), що є характерним для розвинених демократичних держав, і в той же час відмінною ознакою від держав з тоталітарними режимами; перманентна зміна напрямів діяльності та назви організаційних структур психологічної підтримки персоналу;поступова переорієнтація системи психологічної підтримки персоналу з реалізації завдань мирного часу на вирішення завдань в умовах війни.

Таким чином, станом на 2025 рік у Збройних Силах України сформувалася цілісна система психологічної підтримки персоналу, відображена і закріплена відповідними нормативно-правовими актами.

Українська система психологічної підтримки персоналу в процесі свого історичного розвитку набувала обрисів моделі підтримки персоналу, схожої на євроатлантичну, притаманну державам НАТО.

Ключовим аспектом функціонування системи психологічної підтримки персоналу Збройних Сил, на нашу думку, є її готовність до майбутньої війни. Тому нами були визначені ті індикатори, які дозволяють говорити про таку готовність.

Список використаних джерел: *Клочков В. В.* Сила духу: організація психологічної підтримки персоналу у Збройних Силах України: узагальнений матеріал щодо організації системи психологічної підтримки персоналу у Збройних Силах України. Житомир: ТОВ Видавничий дім "Бук-Друк", 2025. 236 с. Організація психологічного забезпечення у Силах оборони України: історія та досвід: історичний нарис. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2025. 176 с. Досвід організації морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення бойових дій : нарис / за редакцією генерал-майора В. Клочкова. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2022. 165 с. Опис організації морально-психологічного забезпечення ведення бойових дій Збройними Силами України в ході відбиття повномасштабної російської агресії в період з 24.02.2022 року до 08.07.2023 року (500 днів війни)/ За редакцією генерал-майора В. Клочкова. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2023. 261 с. Положення про пункти психологічної допомоги у Збройних Силах України, затверджене наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 28 липня 2020 року № 99. ВП 1-00(160)03.01 Військова навчально-методична публікація "Інструкція "Протоколи надання психологічної допомоги військовослужбовцям Збройних Сил України в бойових (екстремальних) умовах". Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Лютий 2021. ТКП 1-160(31)03.01 Військова навчально-методична публікація "Методичні рекомендації з психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України щодо формування стресостійкості до дій в умовах різкої зміни бойової обстановки". Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Січень 2021 року. СТІ 000Г(В).58А Військовий стандарт "Смуга реакцій лідера" (Курс лідерства), затверджений начальником Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України 18 листопада 2019 року. СТІ 101А.26В Військовий стандарт "Спеціальна підготовка" (фахова підготовка), затверджений начальником Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України 04 грудня 2019 року. СТІ 000Г.22Л Військовий стандарт

"Психологічна підготовка" (навчальний курс), затверджений Центром оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України спільно з Головним управлінням морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України 10 січня 2019 року. СТІ 000А.22А Військовий стандарт "Психологічна підготовка" (система індивідуальної підготовки), затверджений начальником Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України (Наказ від 21 березня 2019 року № 39). ВП 7-00(03).01 Військова публікація "Методичні рекомендації з організації психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України до перебування в умовах примусової ізоляції". Головне управління морально – психологічного забезпечення Збройних Сил України. Квітень 2020 року. Інструкція з організації психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 18 жовтня 2021 року № 305. ВП 1-00(160)237.31 Військова публікація "Інструкція "Порядок роботи груп контролю бойового стресу у військових частинах Збройних Сил України". Київ : Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Листопад 2022 року. ВП 1-00(58)271.31 Військова навчально-методична публікація "Інструкція "Порядок роботи груп психологічного супроводу та відновлення у військових частинах Збройних Сил України". Київ : Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Порядок проведення психологічної підтримки військовослужбовців Збройних Сил України, затверджений наказом Головнокомандувача Збройних Сил України 01 серпня 2024 року №349. Історичні трансформації психологічної підтримки персоналу (Історичні трансформації ЗП) https://docs.google.com/forms/d/1pMpe7WOEdbPW5MSAVU4yh4qdwY6fpgDVvoVbzfojfsA/edit#responses. *Підопригора І. І.* Інформаційно-пропагандистське забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України у 1992–2014 роках : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Київ: НУОУ, 2020. 615 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100814 (дата звернення: 10.01.2025). *Підопригора І. І., Хайрулін О. М.* Інформаційно-пропагандистське забезпечення в збройних силах іноземних держав у кінці XX – на початку XXI століття. Київ : ЦП "Компринт", 2018. 128 с.

Віктор ПОЛІЩУК
кандидат військових наук, доцент
Доцент кафедри прикордонної служби
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2331-3117
Електронна пошта: polishchviktor@gmail.com.
Олександр ПРИХОДЬКО
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)
Електронна пошта: oprihodko2320@gmail.com.

ВІЙСЬКОВІ, ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ДЛЯ СВІТОВОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У дослідженні аналізуються основні причини та наслідки російсько-української війни та її вплив на трансформацію міжнародної безпеки. Розглядаються історичні передумови конфлікту, методи сучасних

воєнних операцій, роль пропаганди, релігії, інформаційних технологій, діяльність волонтерських організацій, міжнародна допомога, економічні та соціальні наслідки. Використано відкриті джерела, звіти та наукові праці. Результати виявляють закономірності трансформації міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародна безпека, російсько-українська війна, гібридна агресія, воєнні злочини, пропаганда, волонтерство.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна стала одним із найгостріших викликів сучасній системі міжнародної безпеки. Вона радикально змінила геополітичний баланс сил, підважила засади міжнародного права та прискорила формування нової архітектури глобальної безпеки [1, с. 12]. Конфлікт актуалізував питання воєнних злочинів, інформаційної війни, гібридних методів агресії та ролі міжнародних організацій у протидії порушенням миру [2, с. 37].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика російсько-української війни розглядається у працях українських і зарубіжних науковців. В. Горбулін [3, с. 48] аналізує геополітичні наслідки конфлікту для регіону Східної Європи, Б. Парахонський [4, с. 25] досліджує питання національної безпеки та оборони, а В. Бадрак [5, с. 63] акцентує увагу на гібридних і інформаційних аспектах війни. Деякі дослідники [6, с. 18] також підкреслюють роль волонтерського руху та міжнародної допомоги у підтримці стійкості України.

Метою дослідження є комплексний аналіз причин і наслідків російсько-української війни, визначення її впливу на трансформацію міжнародної системи безпеки та формування нових підходів до діяльності міжнародних організацій [7, с. 9].

Серед головних причин війни – експансіоністська політика російської федерації, прагнення відновити вплив на пострадянському просторі, протидія євроінтеграційному курсу України та демократичним змінам у суспільстві [1, с. 19]. Анексія Криму 2014 року та подальша збройна агресія стали проявами ревізіоністської політики Кремля [3, с. 54].

росія активно використовує поєднання військових, політичних, економічних, кібернетичних і психологічних засобів впливу [5, с. 67]. Інформаційна війна стала важливою складовою, спрямованою на деморалізацію населення, дискредитацію державних інститутів і зниження рівня міжнародної підтримки України [2, с. 44].

За даними звітів міжнародних організацій, зафіксовано численні воєнні злочини, зокрема обстріли цивільних об'єктів, катування, депортації та примусове вивезення українських дітей [4, с. 32]. Міжнародний кримінальний суд відкрив розслідування, що підтверджує грубі порушення Женевських конвенцій [8, с. 21].

Конфлікт спричинив глибокі економічні потрясіння, зростання цін на енергоносії, міграційні кризи та загрози продовольчій безпеці [6, с. 28]. Унаслідок санкційного тиску на росію відбулися зміни у глобальних

торговельних ланцюгах, а міжнародна допомога Україні стала чинником стабілізації економічної ситуації [9, с. 46].

НАТО, ЄС, ООН та інші структури активно підтримують Україну у сфері безпеки, фінансів і гуманітарної допомоги [7, с. 18]. Волонтерські ініціативи виявили високу мобільність та ефективність у забезпеченні військових потреб і підтримці цивільного населення [10, с. 33].

російська влада систематично маніпулює релігійними почуттями, створюючи ідеологічну основу для агресії [5, с. 72]. Пропаганда подається як "священна війна" за "захист традиційних цінностей", що є елементом інформаційно-психологічного впливу [3, с. 59].

Інформаційні технології стали ключовим інструментом гібридного протистояння. Соціальні мережі формують громадську думку, створюючи нові виклики для державного управління та національної безпеки [2, с. 40].

Російсько-українська війна докорінно змінила міжнародну систему безпеки, висвітливши потребу оновлення стратегій реагування на гібридні загрози [4, с. 36]. Вона продемонструвала, що сучасні конфлікти мають багатовимірний характер - поєднання військових, інформаційних, економічних і гуманітарних аспектів [6, с. 30]. Результати дослідження підкреслюють необхідність консолідації міжнародної спільноти та посилення правових механізмів притягнення агресора до відповідальності [8, с. 27].

Список використаних джерел: *Андрущенко В.* Геополітичні наслідки війни в Україні. *Міжнародні студії*. 2023. №2. С. 10–22. *Бутко П.* Інформаційна безпека держави в умовах гібридної війни. *Науковий вісник НУОУ*. 2022. №4. С. 35–47. *Горбулін В.* Україна і світ після 24 лютого: виклики глобальній безпеці. *Стратегічні пріоритети*. 2023. №1. С. 45–61. *Парахонський Б.* Міжнародна безпека: нові виклики та ризики. *Національна безпека і оборона*. 2022. №3. С. 20–38. *Бадрак В.* Гібридна війна як феномен сучасності. *Оборонний вісник*. 2021. №5. С. 60–75. *Костенко Н.* Соціально-економічні наслідки війни: український і глобальний вимір. *Економіка і держава*. 2023. №6. С. 15–29. *Полторак С.* Роль міжнародних організацій у забезпеченні миру. *Вісник міжнародних відносин*. 2023. №2. С. 8–21. Amnesty International. *Ukraine: War Crimes Report 2023*. London: AI Publications, 2023. 65 p. IMF. *World Economic Outlook 2023: Global Impacts of the War in Ukraine*. Washington: IMF, 2023. 112 p. *Слюсаренко І.* Волонтерський рух як чинник стійкості держави. *Громадянське суспільство*. 2023. №3. С. 30–40.

Віктор ПОЛІЩУК
кандидат військових наук, доцент
Доцент кафедри прикордонної служби
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2331-3117
Електронна пошта: polishchviktor@gmail.com.
Євгеній ХУДОЯН
Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
(м. Хмельницький, Україна)

Електронна пошта: hev2406@gmail.com.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ТА НОВІ ВИМІРИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ, ВИКЛИКИ

Анотація. Дане дослідження присвячене аналізу російсько-української війни як ключового геополітичного конфлікту XXI століття, який суттєво вплинув на трансформацію міжнародної системи безпеки [3, с. 45]. У роботі представлено історичні та політичні передумови ескалації війни [1, с. 12], визначено її гібридний характер і проаналізовано глобальні наслідки [6, с. 78]. Особлива увага приділяється інформаційній війні, санкційній політиці міжнародної спільноти [10, с. 34] та ролі НАТО, ЄС і США у протидії російській агресії [10, с. 56].

Ключові слова: міжнародна безпека, російсько-українська війна, агресія, геополітика, санкції, НАТО, гібридна війна.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна є найбільшим воєнним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни [5, с. 14]. Вона радикально змінила геополітичний баланс сил та підірвала основи міжнародної безпеки, що базувалася на принципах Статуту ООН [1, с. 12] та Гельсінського заключного акту [2, с. 8]. Спроба російської федерації відновити імперський вплив на пострадянському просторі призвела до порушення міжнародного права, анексії Криму у 2014 році [9, с. 3] та початку збройного конфлікту на Донбасі, який у 2022 році переріс у повномасштабну війну [2, с. 15]. Проблематика дослідження полягає у необхідності комплексного осмислення цього конфлікту як чинника глобальної трансформації системи міжнародної безпеки [3, с. 48].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання російсько-української війни та її вплив на міжнародну безпеку активно досліджуються українськими та зарубіжними науковцями. Зокрема, В. Горбулін аналізує гібридні загрози та виклики національній безпеці України [3, с. 102]; М. Рябчук розглядає цивілізаційні й політичні аспекти конфлікту [4, с. 88]; Т. Снайдер та Е. Лукас досліджують авторитарну політику Росії та реакцію Заходу [5, с. 27; 6, с. 91]; О. Гарань акцентує на політичних наслідках війни для України [7, с. 56]. Водночас залишаються недостатньо розкритими питання формування нової архітектури європейської безпеки та адаптації міжнародного права до сучасних загроз [7, с. 60].

Метою дослідження є комплексний аналіз російсько-української війни як ключового геополітичного конфлікту XXI століття, виявлення її впливу на трансформацію міжнародної системи безпеки та визначення напрямів оновлення міжнародно-правових і безпекових механізмів у контексті сучасних викликів [10, с. 14].

Російсько-українська війна має комплексний, гібридний характер, що поєднує військові, інформаційні, економічні та політичні засоби впливу [8, с. 45]. Її передумови сягають періоду розпаду СРСР, коли російська федерація прагнула зберегти контроль над пострадянським простором [5, с. 31]. Анексія

Криму у 2014 році стала початком системної агресії, що супроводжувалася інформаційними маніпуляціями, кібератаками та енергетичним тиском [9, с. 12].

Події 2022 року, коли росія розпочала повномасштабне вторгнення, остаточно змінили геополітичну конфігурацію Європи. Реакцією міжнародної спільноти стало посилення санкційного тиску та масштабна військова й гуманітарна підтримка України [10, с. 34]. Важливу роль відіграла переоцінка стратегій безпеки держав-членів НАТО та ЄС [10, с. 56].

Війна також актуалізувала питання ефективності міжнародних інституцій – ООН, ОБСЄ, Ради Безпеки – у запобіганні агресії та забезпеченні справедливості [1, с. 22; 2, с. 15]. Важливою складовою конфлікту стала інформаційна боротьба, спрямована на вплив на громадську думку та дезінформацію [6, с. 78]. Україна, у свою чергу, змогла консолідувати суспільство та посилити обороноздатність, ставши символом опору авторитарній агресії [11, с. 13].

Отже, війна трансформувала уявлення про сучасну безпеку, продемонструвавши необхідність переходу від декларативних механізмів до дієвих колективних заходів реагування [10, с. 14].

Російсько-українська війна стала визначальним чинником трансформації системи міжнародної безпеки у XXI столітті [3, с. 45]. Вона засвідчила кризу існуючих міжнародно-правових механізмів і виявила потребу в оновленні глобальної безпекової архітектури [7, с. 60]. Досвід України показав, що протидія агресії можлива лише за умови міжнародної солідарності, політичної єдності та зміцнення оборонного потенціалу демократичних держав [10, с. 34]. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку нових моделей міжнародного співробітництва та адаптацію міжнародного права до викликів гібридних і асиметричних воєн [8, с. 45].

Список використаних джерел: Статут Організації Об’єднаних Націй : міжнародний документ / затв. Генеральною Асамблеєю ООН. Нью-Йорк, 1945. Helsinki Final Act : заключний акт РОБСЄ / Організація з безпеки і співробітництва в Європі. 1975. *Горбулін В.* Геополітичні виклики і загрози національній безпеці України : монографія / В. Горбулін. К. : НІСД, 2018. 256 с. *Рябчук М.* Дві України : реальні межі, віртуальні війни : монографія / М. Рябчук. К. : Критика, 2021. 312 с. *Snyder T.* The Road to Unfreedom : Russia, Europe, America / T. Snyder. New York : Tim Duggan Books, 2018. 384 p. *Lucas E.* The New Cold War : Putin’s Russia and the Threat to the West / E. Lucas. London : Bloomsbury, 2014. 272 p. *Гарань О.* Війна і політика : Україна між минулим та майбутнім : монографія / О. Гарань. – К. : Фоліо, 2020. 224 с. *Kofman M., Lee R.* Not Built for Purpose : The Russian Military’s Ill-Fated Force Design / M. Kofman, R. Lee. Arlington, VA : CNA, 2022. 128 p. United Nations General Assembly. Territorial integrity of Ukraine. Res. 68/262, 27 March 2014. New York : UN, 2014. NATO. Strategic Concept 2022 : approved at the NATO Summit in Madrid, 29–30 June 2022. – Brussels : NATO, 2022. Office of the President of Ukraine. Ukraine’s Resistance and Unity Report 2023. Kyiv : Office of the President of Ukraine, 2023. *Макфол М.* Russia’s War and the Future of the Liberal Order / M. Макфол // Foreign Affairs. 2023. № 3.

Володимир РЕМЕЗ
доктор філософії
Доцент кафедри територіальної оборони
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2561-1081
Електронна пошта: remezv93145@gmail.com
Артем РЕМЕЗ
доктор філософії
Доцент кафедри оперативного мистецтва
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4970-1097
Електронна пошта: remez.art.86@gmail.com
Дмитро РИБАК
Старший викладач кафедри територіальної оборони
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4239-2131
Електронна пошта: rybak.dima@ukr.net
Віктор СТРЕТОВИЧ
Науковий співробітник науково-організаційного відділу організації, координації та супроводження освітнього процесу
Науково-методичний центр організації та провадження освітньої діяльності
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/
Електронна пошта: vv234956vv@gmail.com

ДЕЛЕГІТИМІЗАЦІЯ СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ В ПЕРІОД 1996–1997 РР.

Анотація. Дослідження присвячене експансіоністській політиці Російської Федерації щодо України у період 1996–1997 рр. як стратегічного проєкту відновлення Союзу Радянських Соціалістичних Республік у її нинішніх кордонах. Розкрито взаємозв'язок політичних висловлювань, пропагандистських наративів і доктринальних документів держави агресора, що сформували цивілізаційний простір "русского мира", який безпосередньо корелює з претензіями на суверенітет України під час російсько-української війни 2014–2025 рр. Відтворено у часовій послідовності спроби Російської Федерації переглянути суверенітет і територіальну цілісність України, висунути претензії до національно-культурних і мовних потреб "русско-язычного населения" та дискредитувати українську владу разом із її зовнішньополітичним курсом. Встановлено стійку тенденцію застосування

історичних і територіальних аргументів для делегітимізації геополітичних амбіцій російської влади, яка зберігатиметься навіть після завершення війни.

Ключові слова: суверенітет України, Президент України, Будапештський меморандум, риторика, наратив.

Постановка проблеми. Розпочата агресія Російської Федерації (РФ, Росія) у 2014 р. та відкрите вторгнення на територію України 24 лютого 2022 р., як однієї із країн підписантів Будапештського меморандуму 1994 р., стало остаточним рішенням "колективного" президента РФ Владіміра Путіна у знищенні України та побудови нового геополітичного статусу Росії на кордонах колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР).

Враховуючи, заяву російського очільника, що *"крушение Советского Союза было крупнейшей геополитической катастрофой века. Для российского же народа оно стало настоящей драмой. Десятки миллионов наших сограждан и соотечественников оказались за пределами российской территории",* а також потяг кремлівської верхівки до містицизму, не виключає те, що відкрите вторгнення 24.02.2022 р. було приурочене 100 – річчю створення СРСР та було певним символізмом з його відновлення.

Втім, реалізація проєкту СРСР 2.0 – практично не можлива без окупації України, а оголошена *"специальная военная операция"* стала політично вмотивованою маніпуляцією, яка використовується РФ, як засіб внутрішньополітичної легітимізації режиму, під гаслом *"Заходу"* завдати *"стратегического поражения России"* .

У цьому контексті не можливо оминути увагою, й той факт, що поряд з послідовним втіленням Росією риторики щодо статусу територій, що не належали Українській Радянській Соціалістичній Республіці, яка виходила з Радянського Союзу, активно впроваджувалася *"Доктрина Караганова"* щодо захисту *"русско-язычного населения"*, які відповідно до неї громадяни Росії на пострадянському просторі у російському суспільстві мали сприйматися винятково як жертв розпаду СРСР.

Значною мірою вищезгадана риторика посилилась під час переговорного процесу з міжнародними партнерами України, а також із представниками Російської Федерації щодо досягнення справедливого і сталого миру, який відбувся 2 червня 2025 р. у столиці Турецької Республіки – Стамбул.

Так, за результатами цих перемовин, РФ було оприлюднено *"Предложения РФ (Меморандум) по урегулированию украинского кризиса"*, який містив 31 пункт та складався з трьох розділів з двома варіантами умов припинення вогню, , згідно з яким наша думка цілком і справедливо співпадає з думкою Президента України - Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України Володимира Зеленського, що запропонований варіант *"це все таки ультиматум російської сторони до нас"*.

Так, у межах вищезгаданого Меморандуму авторами звертається увагу на ті пункти, які закладають підґрунтя для подальшої делегітимізації суверенітету України в подальшому її розвитку, як суверенної держави, а саме в *"Разделе I "Основные параметры окончательного урегулирования"* вимагала:

пункт 1. "международно-правовое признание вхождения в состав РФ Крыма, ЛНР, ДНР, Запорожской и Херсонской областей; полный вывод с их территории подразделений ВСУ и др. военизированых формирований Украины";

пункт 6. "обеспечение полноты прав, свобод и интересов русского и русскоязычного населения, придание русскому языку статуса официального".

"В Разделе II "Условия прекращения огня" – Варіантом № 1 передбачалося: *"Начало полного вывода ВСУ и иных военизированых формирований Украины с территории РФ, включая ДНР, ЛНР, Запорожскую и Херсонскую области, и их отвода на согласованное Сторонами расстояние от границ РФ, в соответствии с утвержденным Положением"*.

З огляду на вищезазначене, задоволення Україною висунутих РФ низки вимог, на нашу думку, суперечать базовим принципам міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, а їх реалізація призведе до поступової втрати державного суверенітету України та руйнування системи колективної безпеки, тим самим створивши прецедент для військового вторгнення та захоплення територій інших держав.

Водночас питання статусу мови й прав національних меншин, носить маніпулятивний характер, що вкотре суперечить вищезазначеним принципам міжнародного права та є інструментом політичного тиску РФ на Україну.

Виведення Збройних Сил (ЗС) України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України з Луганської та Донецької, Запорізької та Херсонської областей, на нашу думку авторів, призведе до підриву морально-психологічного стану особового складу ЗС України, розколу національної єдності та втрати на роки *людського ресурсу (мобілізаційного потенціалу)*, а також до краху позицій у міжнародних судах, яка буде знівельована власною згодою України.

Отже, з огляду на сучасний стан військово-політичної ситуації України у міжнародній площині та в контексті ведення російсько-української війни, на нашу думку, вважається за доцільне продовжити аналіз процесу делегітимізації суверенітету України у 1996–2001 рр. шляхом комплексного вивчення взаємозв'язку між політичними деклараціями, пропагандистськими наративами та доктринальними документами, що сприяли інституційну легітимізацію політичних еліт РФ і формування відповідних суспільних настроїв серед її населення та громадян України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика делегітимізації суверенітету України представлена у історико-документальних нарисах провідних вчених, зокрема НАН України – Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса, Інституту історії України НАН України.

У підручниках Власова В. С., та Гісема О. В. , Мартинюка О. О., Сирцова О. М. , Галімова А. А. викладено історію України, а також російське бачення історичного існування України.

Решта наявних матеріалів з інтернет-ресурсів доповнили загарбницьку політику Російської Федерації стосовно України.

Отже, прагнення політичною елітою Росії продовження загарбницької війни, відсутність достеменної інформації про її перебіг, озвучена тема наразі потребує детального дослідження.

Метою дослідження є проведення ґрунтовного аналізу експансіоністської політики Російської Федерації через призму її політичних меседжів, пропагандистських наративів і доктринальних документів, які сформували цивілізаційний простір *"русского мира"*, що слугує інструментом ведення російсько-української війни впродовж. 2014–2025 років.

Як зазначалося, в статті "Делегітимізація суверенітету України Російською Федерацією у 1991–1995 роках", автори акцентували увагу на фундаментальних актах органів державної влади СРСР, Української РСР та України, що закріплювали правомірність виходу Республіки з СРСР, її територіальне верховенство та право на власну зовнішню політику. Водночас розглядалися численні спроби Росії поставити це під сумнів через намагання перегляду державного кордону, узурпації влади проросійськи налаштованими громадянами України та дискредитації української влади та її зовнішньополітичного курсу.

Отже, у 1991–1995 рр. основним інструментом делегітимізації суверенітету України залишалися правові та політичні спроби Росії поставити під сумнів результати розпаду СРСР у 1991 р., то з 1996 р. цей процес увійшов у нову фазу, формуючи підґрунтя для подальшої ескалації російсько-українських відносин.

Виходячи із цілей реалізації завдань з надання підтримки співвітчизникам за кордоном відповідно до "*Указа Президента Российской Федерации от 11.08.1994 г. № 1681 "Об основных направлениях государственной политики Российской Федерации в отношении соотечественников, проживающих за рубежом"* та "*Постановления Правительства Российской Федерации от 31.08.1994 г. № 1064 "О мерах по поддержке соотечественников за рубежом"* була прийнята *"Программа мер по поддержке соотечественников за рубежом"* (далі – програма), затверджена "*Постановлением Правительства РФ от 17.05.1996 г. № 590"*.

Прийняття цієї програми, на нашу думку, на перший погляд мала суто гуманітарний характер, але у підтексті слугувала ідеологічним та політичним підґрунтям реалізації "*Доктрини Караганова*", де частина російської діаспори штучно відокремлювалися від РФ кордонами та використовувалася, винятково, як інструменту впливу на пострадянському просторі. Так, наприклад, у Загальних положеннях цієї програми зазначено: *"Российская диаспора в различных странах мира формировалась, в основном, в течениии XX века, когда вследствии сложных, порой трагических событий в истории Россиии миллиноны наших сотечественников были вынуждены покинуть родную землю. В 90-х годах численность российской диаспоры за рубежом резко возросла. В результате распада СССР и образования новых независимых государств миллионы соотечественников оказались отделенными от Российской Федерации государственными границами"*.

Водночас, вкотре розпад Радянського Союзу трактувався, як трагедія, а не як наслідок демократичного вибору громадян цих республік та по суті легалізувало дипломатичне втручання РФ у внутрішні справи цих країн.

При цьому слід зауважити, що питання захисту "*русско-язычного населения*", в одному із інтерв'ю з вуст лідера Ліберально-демократичної партії Росії Володимира Жириновского у 1992 р. на запитання журналіста **"***Вы часто говорите о защите русских везде, как Вы это представляете на практике?"* , на що була надана відповідь: *"на практике через правовые конструкции…, жестко реагировать на любые ущемления прав русских, реагировать дипломатическим путем и применять вооруженные силы".* А, на запитання журналіста *"как вы считаете изменилась ли как-то программа вашей партии ?"* він чітко зазначив, що в рамках розпаду СРСР, ціль, яку переслідує його партія це *"воссоздать российское государство в границах СССР, не пытаться возродить СССР, как это делают некоторые силы, а именно четкая установка возродить российское государство в границах СССР, как минимум и административное устройство по тому же принципу как раньше было.., никаких национальных образований"*.

Отже, з огляду на вищезазначене, на нашу думку, висловлювання окремих політичних лідерів РФ з питань захисту *"русско-язычного населения"*, лише стало рупором у формуванні так званого *"русского мира"*, яке втілювалося через законодавство РФ, зокрема вищевказаної програми.

Таким чином, на нашу думку, ця програма започаткувала втілення наративів із захисту прав та свобод росіян та російськомовного населення, сприяння функціонування російської мови на рівні другої державної, поширення російськомовного контенту через засоби масової інформації та створення самоорганізацій співвітчизників, що створювало передумови для легітимного вторгнення на територію країн колишнього СРСР.

Падіння режиму Ю. Мєшкова та зміцнення президентської вертикалі влади Л. Кучми, дало змогу нейтралізувати найбільш радикальні проросійські сили в АР Крим у розрізі антиукраїнської пропаганди.

Зрештою, статус Автономної Республіки Крим був закріплений Конституцією України 28 червня 1996 р., що визначило правові основи незалежної України, її суверенітет і територіальну цілісність.

Натомість у цей час РФ напередодні підготовки базового Договору "Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією" Росія активізувала роботу у напрямку подальшого розподілу Чорноморського флоту, ухваливши 16 жовтня 1996 р. у першому читанні проєкту закону *"Про припинення розподілу Чорноморського флоту"* та оприлюднивши 5 грудня 1996 р. Заяви Ради Федерації Федеральних Зборів Росії *"Про статус міста Севастополя"*, тим самим штучно висуваючи територіальні претензій до України, поширюючи юрисдикцію Російської Федерації на місто Севастополь.

Перспектива розширення НАТО на пострадянському просторі значною мірою вплинула на реалізацію агресивних політичних дій політичного керівництва РФ щодо її присутності в Чорноморському регіоні.

Легалізацією присутності російських військ на території АР Крим стало підписання 28 травня 1997 р. трьох угод щодо Чорноморського флоту, відповідно до яких, Росія орендувала акваторію й інфраструктуру Чорноморського флоту терміном на 20 років, начебто від статусу Севастополя як головної бази Чорноморського флоту і від роздільного базування Чорноморського флоту і ВМС України [3, с.740–741].

Відтак, на нашу думку, підписання цих угод, як виявилося стало лише формальним урегулюванням територіальних претензій РФ щодо України та, як умова укладання 31 травня 1997 р. Договору *"Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією"* (далі – "Великий договір").

Навіть попри те, що в укладеному *"Великому договорі"* (ратифікований Законом України від 14 січня 1998 р. № 13/98-ВР та Федеральним Законом Російської Федерації від 2 березня 1999 р. № 42-ФЗ) [2, с.2]. Високі Договірні Сторони зобов'язувалися будувати *"відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності кордонів ..."*, він не передбачав питання делімітації та демаркації кордонів між обома країнами [1, с.83], чим на думку авторів статті створював прецедент перегляду та визнання України в її існуючих кордонах.

Не менш показовою стала дискусія між першим Президентом України (1991–1994) Леонідом Кравчуком [5, с.234] та членом Президентської Ради (1993–1998) Сергієм Карагановим [6, с.34], уже наступного дня після підписання *"Великого договору"* на програмі *"Один на один"* телекомпанії ВИД, на якій останній просував агресивну риторику стосовно чинності укладених раніше договорів та угод між обома країнами, права вступу України до Північноатлантичного Альянсу, культурно-економічного розвитку країн, та нібито витіснення російської мови в Україні.

Ведучи мову про вищесказане, слід зазначити, що дані звинувачення не відповідали дійсності, адже відповідно на той час чинного Закону "Про мови в Українській РСР", українська мова визначала національну самобутність українського народу, при цьому державою забезпечувалося вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР, культурне життя, а також визначалася відповідальність, встановлена законом - за будь-які привілеї чи обмеження прав особи за мовною ознакою.

Своєрідною публічною декларацією та ідеологічним підґрунтям для військово-політичного керівництва стала опублікована у 1997 р. книга О. Дугіна *"Основы геополитики. Геополитическое будущее России"* [4, с.10–11], яка, на нашу думку і сформувала агресивну політику РФ відносно України, як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави.

Натомість, у книзі явно виражалась агресивна політика відносно нашої держави, а саме: *"Украина как государство не имеет никакого геополитического смысла. У нее нет ни особенной культурной вести универсального значения, ни географической уникальности, ни этнической*

исключительности. Исторический смысл Украины отражен в самом ее названии "Украина", т.е. "окраина", "пограничные территории".

Дальнейшее существование унитарной Украины недопустимо. Эта территория должна быть поделена на несколько поясов, соответствующих гамме геополитических и этнокультурных реальностей".

Власне, ця теза, на нашу думку, стала яскравим проявом риторики Президента РФ В. Путіна щодо історичних витоків української державності та її начебто приналежності до Росії. Так наприклад, під час щорічної прес-конференції Президента РФ В. Путіна 23 грудня 2021 р., останій озвучив власне бачення української державності, а саме: *"Кто её создал-то? Ленин Владимир Ильич, когда создавал Советский Союз"*.

Ця власне нав'язлива ідея очільника РФ В. Путіна, що ґрунтувалася на його одержимості історичними подіями, зокрема розпадом СРСР, постійно підживлювалася тезою про розширення НАТО на схід як пряму загрозу національній безпеці Росії.

Відтак, розглядаючи Україну, як частину російського цивілізаційного простору *"русского мира"*, риторика стала інструментом нездійснених ультиматумів, зокрема прагнення зупинити розширення НАТО та приводом до широкомасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.

Отже, на нашу думку такий наратив є нічим іншим, як особистим світоглядом Президента РФ, що ґрунтується на альтернативному тлумаченні історичної справедливості, зокрема з посиланням на гіпотетичну заяву екс-держсекретаря США Джеймса Бейкера, висловлену ще в лютому 1990 р. під час перемовин із президентом СРСР Михайлом Горбачовим: *"Чи не погодилися б ви поступитися своєю частиною Німеччини в обмін на гарантію Заходу, що НАТО не розширюватиметься на схід ані на дюйм?"*. Проте за підсумками цих перемовин згадана заява не набула статусу офіційної угоди, однак згодом була інтерпретована очільником РФ, як порушення наданих обіцянок.

Натомість цей наратив став однією з підстав, що обґрунтовували агресивну політику Росії стосовно суверенітету України, відображаючи сталу тенденцію використання історичних і територіальних аргументів для легітимізації геополітичних амбіцій РФ.

У цьому контексті Президент Росії В. Путін під час пленарної сесії XXII щорічного засідання Міжнародного дискусійного клубу "Валдай" 2 жовтня 2025 р., чітко артикулював незмінну експансіоністську політику Росії щодо України. Ця позиція перегукується з аналогічними претензіями на суверенітет України, висловленими окремими представниками політичної еліти Росії впродовж всього часу існування незалежності України, що підкреслює послідовність російського шовінізму.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити наступні висновки.

Виступ В. Путіна на пленарній сесії XXII щорічного засідання Міжнародного дискусійного клубу "Валдай" 2 жовтня 2025 р. чітко засвідчив незмінність експансіоністської політики Російської Федерації щодо України, що є очевидним меседжем продовження російсько-української війни.

У цьому контексті агресивна стратегія Росії виявляється системною, інтегруючи історичний ревізіонізм, пропагандистські наративи та геополітичні амбіції, спрямовані на делегітимізацію українського суверенітету. Зокрема, сформований концепт "русского мира", став ідеологічною основою для продовження заперечення державності України й у 1996–1997 роках, представляючи її як невід'ємну складову російського цивілізаційного простору.

Таким чином, позиціонування України як невід'ємної частини російського історичного та цивілізаційного простору, закріплене в доктринальних документах Російської Федерації, слугує інструментом легітимізації агресивної політики та створює передумови для перманентного ризику ескалації конфлікту під приводами "демілітаризації" та "денацифікації".

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне підкреслити необхідність усвідомлення на державному рівні наявності екзистенційної загрози з боку Російської Федерації, яка становить ризик повної втрати суверенітету України, а також наголосити на потребі комплексного переосмислення російсько-українських відносин.

Вважаємо, що зазначений процес має бути зорієнтований на трансформацію двосторонніх відносин з метою зміцнення системи міжнародних гарантій безпеки, зокрема через активізацію інтеграційних зусиль України в рамках Північноатлантичного альянсу (НАТО). Одним із ключових заходів може стати розробка комплексної стратегії, яка інтегруватиме дипломатичні, військові та інформаційні інструменти для ефективної протидії агресивній політиці Російської Федерації та забезпечення національної безпеки України.

Подальшими напрямками досліджень можуть бути: вивчення експансіоністської політики Російської Федерації щодо України після 1997 р; аналіз впливу глобальних і регіональних геополітичних процесів на формування безпекового середовища України та її позиціонування в системі міжнародних відносин; дослідження методів протидії російським пропагандистським наративам, історичному ревізіонізму та дезінформаційним кампаніям, спрямованим на підрив легітимності українського суверенітету.

Список використаних джерел: *Ремез В. В., Михайлов А. О, Ремез А. В.* Правові засади формування територіальної оборони України та визначених їй завдань (2019–2023). *Воєнна історія України: історична ретроспектива:* мат. наук. - прак. семінару, К. : ЦП "Компринт", 2024. С.100–105. *Мединский В. Р., Торкунов А. В. История России,* 1945 год – начало XXI века. *11 класс*. Учебник, Москва, 2023. 445 с. URL: https://www.codastory.com/wp-content/uploads/2023/08.pdf (дата звернення: 04.07.2025). Зовнішня політика країн пострадянського простору. Конспект лекцій для студентів денної та заочної форм навчання. Київ, 2022. 200 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u362/konspekt_lekciy_zpkpp_hvist_v.o._2022.pdf (дата звернення: 16.04.2025). Заявление Президента Российской Федерации. *Bideo. YouTube*. 21.11.2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uIKkK9rj29I (дата звернення: 16.08.2025). "Зачем они разрушают страну?": слова Собчака, которые потрясли Путина. *Bideo. YouTube*. 19.02.2025. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IaTxboFncl0 (дата звернення: 16.08.2025). *Артимишин П., Костюк О.* "Велика Польща" та "русскій мір": Україна у суспільно-політичному дискурсі та зовнішньополітичних доктринах сусідніх держав: монографія / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. 240 с. Про делегацію України для участі в переговорному процесі з міжнародними партнерами України, а також із представниками Російської Федерації щодо досягнення справедливого і сталого

миру. *Указ Президента України* від 1 червня 2025 р. № 359/2025. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3592025-55161 (дата звернення 17.08.2025). У Стамбулі відбувся другий раунд мирних перемовин. Про що домовились Україна та Росія. *Відео. YouTube*. 02.06.2025 URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn4qgpnk5xqo (дата звернення: 16.08.2025). Россия представила меморандум. В США заявили о новых санкциях против России / Утренний эфир. Программа "Вот так" – международная новостная программа , предназначенная для постсоветского пространства, где понимают русский язык. Основные зрители в России, Украине, Казахстане, в том числе в Беларуси. *Відео. YouTube*. 03.06.2025 URL: https://www.youtube.com/watch?v=24gMLjvOojM (дата звернення 17.08.2025). Зеленський публічно розніс меморандум РФ про припинення вогню. *Відео. YouTube*. 04.06.2025 URL: https://www.youtube.com/watch?v=iONbXGxiMLk (дата звернення 17.08.2025). Предложение РФ (Меморандум) по урегулированию украинского кризиса. *Telegram.* URL: https://t.me/tass_agency/318004 (дата звернення: 16.08.2025). Устав ООН (полный текст). Организация Объединенных Наций. Мир, достоинство и равенство на здоровой планете. URL: https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text (дата звернення 17.08.2025). *Закон України* Про оборону України: (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 9, ст.106 від 06.12.91, ВВР, 1992, № 9, ст.107), зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 17.08.2025). Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань. *Указ Президента України* від 24 лютого 2022 року № 66/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66/2022#Text (дата звернення: 17.08.2025). Про введення воєнного стану в Україні: Соборність України: історія та сучасність: зб. наук. праць. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 р. № 643_076 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076#Text (дата звернення: 15.09.2025). Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.97 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU97259?an=2 (дата звернення: 15.09.2025). Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України {ратифіковано Законом № 2153-VI (2153-17) від 27.04.2010 р.}. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text (дата звернення: 15.09.2025). Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006?find=1#Text (дата звернення: 24.09.2025). Повідомлення про підозру Свідерського Юрія Володимировича від 26 серпня 2023 р. Служба Безпеки України. Головне управління Служби безпеки України в Донецькій та Луганській областях 3 управління (з дислокацією у м. Сєвєродонецьк Луганської області) Слідчий відділ. 15 с. URL: https://lug.gp.gov.ua/userfiles/file/povidomlennya_pro_pidozru_sviderskomu_yu.pdf (дата звернення: 25.09.2025). *Артимишин П., Костюк О.* Ідеологема "Русского міра": виникнення, генеза, сприйняття в Україні: аналіт. доп. / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів 2019. 84 с. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2011. 1128 с. *Дугин А.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва, 1997. 608 с. Що Путін сказав про Україну. Українська служба ВВС. ВВС News Україна. *Відео. YouTube*. 23.12.2021 URL: https://www.youtube.com/watch?v=3eIqBRTyN9s (дата звернення: 26.09.2025). Пресконференція Путіна - 2021: Україна, Ленін, НАТО. Радіо свобода. *Відео. YouTube*. 23.12.2021 URL: https://www.youtube.com/watch?v=oNmS0mSeZcU (дата звернення: 09.10.2025). "Зачем они разрушают страну?": слова Собчака, которые потрясли Путина. (19.02.2025). *Відео. YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=IaTxboFncl0 (дата звернення: 16.04.2025). Большая пресс-конференция Владимира Путина-2021. 23 декабря. *Спецэфир Дождя. Відео. YouTube*. 23.12.2021 URL: https://www.youtube.com/watch?v=0U8q6Bba5fc (дата звернення: 08.10.2025).

Лариса СНІГУР
доктор філософії
Доцент кафедри стратегічних комунікацій та прикладної лінгвістики
Національна академія Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8412-3734
Електронна пошта: larisa.snigur7@gmail.com

РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСТВА В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ПОБУДОВИ СТІЙКОСТІ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Дослідження присвячено аналізу становлення та розвитку волонтерства в Україні під час російсько-української війни як важливого соціального явища та складника громадянського суспільства. Визначено основні комунікативні стратегії волонтерської діяльності: альтруїстичну, добровільності, національної стійкості та соціальної активності. Простежено історичні етапи розвитку волонтерського руху й показано його роль у зміцненні демократичних інститутів, національної єдності та формуванні позитивного міжнародного іміджу України.

Ключові слова: волонтерство, російсько-українська війна, громадянське суспільство, волонтерська ініціатива, стійкість суспільства.

Постановка проблеми. В сучасному світі волонтерський рух став важливим складником соціальної структури суспільства. Він відіграє ключову роль у стимулюванні змін на різних рівнях – від локальних до глобальних. Сьогодні люди різного віку в усьому світі беруть участь у волонтерській і громадській діяльності з різними цілями, з-поміж яких виокремлюємо такі: сприяння викоріненню бідності, покращання системи охорони здоров'я та освіти, забезпечення доступу до питної води й належних санітарних умов, розв'язання екологічних проблем і зміни клімату, допомога безпритульним тваринам, зменшення ризиків стихійних лих, боротьба із соціальною ізоляцією та насильницькими конфліктами, підтримка постраждалих від збройних конфліктів [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9].

Волонтерство, і відповідно дискурс волонтерства, формувалися в різних країнах під час кризових ситуацій як інструмент реагування суспільства на соціальні виклики і впроваджують чотири базових комунікативних стратегії: 1) *комунікативну стратегію альтруїстичної діяльності,* тобто такої, що не передбачає вигоди, є безоплатною або отримана компенсація повинна бути меншою за ринкову вартість роботи; 2) *комунікативну стратегію добровільності*, що забезпечує самостійне ухвалення волонтером рішення на підставі власних переконань, інтересів і можливостей щодо напряму волонтерської діяльності; 3) *комунікативну стратегію національної стійкості*, спрямованої на зміцнення соціальної єдності й підвищення рівня громадської свідомості; 4) *комунікативну стратегію соціальної активності*, що передбачає участь волонтерів у розв'язанні соціальних проблем, зокрема підтримання

різних категорії населення, які потребують допомоги, сприяння розвитку громадянського суспільства, тощо.

В Україні волонтерство почало формуватися у XIX ст. із виникненням різних громадських просвітницьких організацій, що опікувалися лікарнями для малозабезпечених, притулками, безкоштовними їдальнями, активно діяли осередки організації Червоного Хреста, особливо під час російсько-турецької, російсько-японської та Першої світової війн [5].

Метою дослідження є вивчення розвитку волонтерства в Україні під час російсько-української війни і визначення його ролі у формування стійкості суспільства.

Поштовхом для розвитку волонтерства в сучасній українській лінгвокультурі стала Помаранчева революція, яка показала пострадянському суспільству, що громадяни мають бути активними членами суспільства, можуть впливати на процеси та досягати певних результатів, коли держава не в змозі швидко реагувати на виклики.

2012 рік став другим етапом поширення волонтерства в країні: проведення Євро-2012 пов’язують із наймасовішим волонтерським проєктом в історії України; тоді держава залучила понад 12 тис. волонтерів, але як свідчить рейтинг “World Giving Index” від Фонду благодійної допомоги Charity Aid Foundation (CAF) , у 2012 р. Україна посідала лише 110 місце у світі [10].

Набуття нових значень концептами *ВОЛОНТЕР* і *ВОЛОНТЕРСТВО,* їхня висока вживаність у соціальному дискурсі в Україні відбулися за часів Революції гідності й початку російської агресії на сході країни у 2014 р. У цей надзвичайно складний період для країни саме волонтерський рух об’єднав українське суспільство, став основою багатьох структур громадських організацій, груп людей, готових узяти на себе відповідальність допомоги інститутам влади у розв’язанні найболючіших проблем держави. Саме у 2013–2014 рр. сформувалося нове українське волонтерство, де громади та спільноти на основі високого рівня довіри надавали продукти, речі й кошти волонтерам, які закупляли медикаменти, засоби захисту, і разом із продуктами й речами передавали їх сотням майдану, а згодом – добровольчим батальйонам та підрозділам ЗСУ, долучалися до допомоги вимушеним переселенцям і родинам поранених та загиблих.

У 2018 р. за світовим рейтингом рівня благодійності і волонтерства Україна вже посідала 81 місце у рейтингу країн світу [11], а у 2023 р. – 2 (78 % населення задіяно в допомозі людям, 70 % – робить донати, 37 % – приділяють час волонтерству постійно) [12].

Із початком російсько-української війни волонтерські організації значною мірою спеціалізуються і компенсують неповну інституційну спроможність держави у сферах: матеріального й технічного забезпечення бійців ЗСУ; надання медичної допомоги пораненим і постраждалим; матеріального забезпечення та психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам у тилу, родинам поранених і загиблих. Проводять акції з підтримки місцевого населення вздовж лінії бойового зіткнення.

Характерною ознакою волонтерства в Україні є діяльність реальних демократичних рухів, які фінансуються “знизу” і мають сталі горизонтальні зв’язки, спрямовані на виконання соціальних функцій громадянського суспільства. Саме тому волонтерство як варіант підтримки демократичних ініціатив “знизу” може бути одним із реальних аргументів щодо формування демократичних інститутів у контексті європейської інтеграції [5].

Сьогодні волонтерські організації та волонтери як потужний елемент громадянського суспільства беруть активну участь як у соціальних, так і соціально-інформаційних проєктах.

Яскравим прикладом інформаційної підтримки в умовах російської агресії стало створення в березні 2014 р. ініціативної групи, яка потім трансформувалась у Громадську організацію “Український центр дослідження проблем безпеки імені Дмитра Тимчука” (ГО “Центр Тимчука”). Організатор Центру Д. Тимчук зазначив: “Ініціативна група – це, як і я, офіцери запасу, недавно звільнені з армії. Це значить, що в нас немає начальників, ми не отримуємо за свою роботу гроші і ні від кого не залежимо. Ми працюємо на голому ентузіазмі, і нами рухає тільки патріотизм” [13].

Волонтерський рух як ефективний складник гуманітарного реагування у кризових ситуаціях, що побудоване на горизонтальних зв’язках, інтегроване в суспільство й активно взаємодіє з державними установами, а також має високий рівень довіри як внутрішніх, так і зовнішніх цільових аудиторій. Відсутність бюрократії у волонтерських організаціях забезпечує швидке реагування на виклики: налагодження логістичних ланцюгів постачання та розподілу допомоги на територіях у зоні бойових дій, містах евакуації та в окупованих громадах, організація допомоги в евакуації та інформаційної підтримки громадян тощо. Так, налагодження певних механізмів співпраці з партнерами –донорами та людьми, які потребують допомоги, за підтримки представників безпекових інституцій у зоні проведення бойових дій надало змогу в максимально стислі терміни вирішити питання із забезпечення продуктами харчування, питною водою, засобами гігієни, одягом, ліками й іншим постраждалих від російської агресії, а також інформування населення інших країн щодо реальних подій в Україні і наслідків дій країни–агресорки.

У 2014–2020 р.р. через обмеженість і недостатню кількість державних програм щодо надання системної допомоги робота над відновленням українського середовища на територіях у зоні проведення бойових дій, розуміння важливості діяльності волонтерів і громадських об’єднань у цьому напрямі стали позитивним поштовхом на шляху до ідентифікації молодого покоління зазначених територій як українців. Започатковані волонтерами проєкти з підтримки місцевого населення та патріотичного виховання дітей Луганщини і Донеччини сприяли протидії російській пропаганді й згуртовують населення задля перемоги. Протягом 2014 – 2020 рр. у зоні проведення бойових дій за підтримки волонтерів у взаємодії з представниками безпекових інституцій системно проводилися акції “Вишиванка дітям зони АТО”, “Подаруй дитині українську книжку”, “Сукня для Попелюшки”, “Різдвяний кошик”, майстер-класи з розпису писанок і виготовлення ляльок–мотанок тощо.

Такі акції сприяли єднанню українського суспільства й побудови його стійкості в умовах російської агресії. Прикладом взаємодії та єднання задля перемоги є акція "Вишиванка дітям зони АТО" (2016 р.), кількість залучених пересічних українців, які виявили бажання подарувати дитині вишиванку з різних куточків України, – майже 3 000. До проведення акцій долучалися підрозділи ЗС України, що сприяло створенню позитивного іміджу ЗС України та формуванню довіри місцевого населення до військових [14, 15].

Волонтерська діяльність як важливий елемент патріотичного виховання та суспільної консолідації поступово інтегрується в освітній процес і стає невід'ємною частиною життя школярів, студентів, курсантів і викладачів освітніх закладів України. Прикладом є підтримка підрозділів ЗС України колективом Національної академії Служби безпеки України: викладачі, курсанти й студенти Академії передають військовим підрозділам маскувальні сітки, окопні свічки, вологи серветки, аптечки, машини тощо [16].

Спроможність волонтерського руху й неурядових організацій оперативно реагувати на ініціативи влади та громадянського суспільства може бути використана для просування актуальних меседжів на міжнародній арені. Висвітлення подій у неофіційних джерелах, привернення уваги до небезпеки для цивільного населення, спричиненої діями країни-агресорки, сприяє як інформуванню, так і консолідації світової спільноти. Обмеженість об'єктивної інформації про події в Україні, узагальнення, імперсоніфікація в медіа інших країн мінімізують увагу зовнішніх цільових аудиторій до війни, її наслідків, страждань населення та кількості втрат. Водночас гнучкість та адаптивність до швидких змін, а також зворотний зв'язок із цільовою аудиторією роблять волонтерську ініціативу ефективним інструментом налагодження взаємодії на рівні громадянського суспільства як усередині країни, так і зовні.

Проведення волонтерами у соціальних мережах або за кордоном аукціонів зі збирання коштів для потреб ЗС України та людей, які постраждали від агресії російської федерації, супроводжується поширенням інформації про злочини країни-агресорки. Організація українських фестивалів волонтерами діаспор і волонтерами-біженцями – інструмент поширення інформації про культуру України, її традиції, цінності, історію, а також злочини країни-агресорки. Фандрайзінгові платформи також стають інструментом інформування та привертання уваги до подій, а також залучення пересічних громадян до розв'язання проблеми, тобто демонстрації своєї громадянської позиції [17, с. 226–232].

Залучення гуманітарними організаціями відомих людей як волонтерів-амбасадорів – інструмент поширення інформації про реальні події серед широкої медіааудиторії. Як наслідок – підвищення рівня емпатії світової спільноти до ситуації в Україні та розуміння нашої системи цінностей.

Отже, Україна демонструє виняткову відповідальність, високий рівень емпатії, готовність до активної громадянської позиції під час кризи. Волонтерські ініціативи сприяють зміцненню національної гордості та єдності, розвивають в українських громадянах почуття солідарності й національної ідентичності, а також дають змогу громадянам інших країн сформувати

позитивну думку щодо української спільноти та привернути увагу до подій в Україні. Бренд “Україна” (українська кухня, національний одяг, символіка, прикраси) набуває популярності саме через міжособистісні контакти, розуміння єдності цінностей і залученості громадян інших країн до розв’язання проблем, зумовлених агресією рф. Ці зміни засвідчують високий рівень стійкості та непохитну відданість українців у підтримці тих, хто її потребує.

Список використаних джерел: *Горєлов Д.М., Корнієвський О. А.* Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36 с. *Єременко А., Безрукова О.* Характеристика волонтерського руху та мотивація волонтерів в умовах російсько-української війни (за результатами якісного дослідження). Соціологічні студії, 2023. № 2. С. 26 – 37. *Жужа Л.О.* Волонтерський рух у контексті антитерористичної операції в Україні: політологічний вимір: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Харків, 2016. 19 с. *Маційовський Ю.В.* Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів. Політичні дослідження, 2024. № 1 (7). С. 19 – 41. *Снігур Л.А.* Концепти ВОЛОНТЕР і ВОЛОНТЕРСТВО: історичний контекст та перспективи розвитку (погляд лінгвіста). Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика, 2022. Вип. 45. С. 109 – 128. *Ткачук Т.С.* Ціннісно-гуманістичний потенціал волонтерства. Наука і освіта, 2011. № 2. С. 52 – 55. *Томчук О.А.* Волонтерський рух допомоги ЗС України під час проведення АТО (квітень 2014 – квітень 2018 рр.): автореф. дис. ... д. філософ. Львів: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2021. 19 с. *Фешовець О.* Ірландська республіканська армія. Стратегія і тактика. Львів: Астролябія, 2018. 159 с. Fedinec C. The Ukrainian Civil Volunteer Movement during War Time (2014−2022). Ukraine`s Patronal Democracy and the Russian Invasion, 2023. Vol. 1, P. 331−352. World Giving Index 2012. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/research-archive/giving-around-the-world/world-giving-index-reports/worldgivingindex2012web_pdf.pdf (дата звернення: 16.10.2025). World Giving Index 2018. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/research-archive/giving-around-the-world/world-giving-index-reports/caf_ wgi2018_report_webnopw_2379a_261018.pdf (дата звернення: 09.10.2025). World Giving Index 2023.URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf (дата звернення: 06.10.2025). Офицеры запаса создали “Информационное Сопротивление”. URL: https://web.archive.org/web/20190929083612/http://crime.in.ua/news/20140303/pressa (дата звернення: 18.10.2025). Вишиванка для дітей зони АТО. URL: https://www.youtube.com/watch?v=OD75jIqDGDs (дата звернення: 18.10.2025) Учні Буковини долучилися до Всеукраїнської акції “Вишиванка дітям зони АТО”. URL: https://mon.gov.ua/news/uchni-bukovini-doluchilisya-do-vseukrainskoi-aktsii-vishivanka-dityam-zoni-ato (дата звернення: 18.10.2025). Колектив НА СБУ передав ще два автомобілі для наших захисників. URL: https://nasbu.edu.ua/ua/news-1-8-695-kolektiv-na-sbu-peredav-sche-dva-avtomobili-dlya-nashih-zahisnikiv (дата звернення: 18.10.2025). *Компанцева Л., Легкоконець В., Снігур Л.* Практичний вимір стратегічних комунікацій в умовах війни (кращі кейси науково-практичної школи зі страткому Національної академії Служби безпеки України). Практичний порадник “Рекомендації та кращі кейси впровадження стратегічних комунікацій в умовах війни”. Київ: НА СБ України, 2023. С. 226 – 232.

Григорій ЧМИХАЛО
ад'юнкт наукового відділу організації підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів
Науково-методичний центр з організації наукової та науково-технічної діяльності
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-3506-4905
Електронна пошта: chmykhalohruhorii2211@gmail.com.

НАДПРИРОДНЕ ТА ПОТОЙБІЧНЕ НА СЛУЖБІ КРЕМЛЯ

Анотація. У статті досліджується феномен використання містики, окультизму та віри у "потойбічне" як інструменту політичного впливу в радянській і пострадянській Росії. Особлива увага приділяється тому, як після розпаду СРСР містичні наративи перетворилися на дієвий механізм масового впливу та інформаційно-психологічних операцій, що використовуються державою та спецслужбами. Доведено, що у сучасній Росії надприродне не лише збереглося як елемент культурної традиції, а й стало важливою складовою політичної культури та пропагандистської стратегії, спрямованої на підтримку авторитарної легітимності та формування атмосфери суспільної параної.

Ключові слова: містика, окультизм, дезінформація, пропаганда, інформаційно-психологічні впливи, інформаційно-психологічні операції.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інформаційні війни та гібридні загрози стають основним інструментом політичної боротьби, особливого значення набуває використання ірраціональних елементів – міфів, містики, езотерики та віри в надприродне – як засобів впливу на масову свідомість. В умовах зростання соціальної невизначеності, недовіри до офіційних джерел інформації та загального емоційного виснаження суспільства такі форми комунікації стають надзвичайно ефективними для маніпулювання громадською думкою. У сучасному розумінні проблема полягає в тому, що містика поступово інституціоналізується та перетворюється на інструмент державної політики й пропаганди, особливо помітно – у Російській Федерації (РФ). Її системне використання у сфері інформаційного впливу не лише деформує суспільну свідомість, але й створює передумови для легітимізації авторитарного контролю, виправдання війни та агресії, а також формує у громадян психологічну залежність від "вищих сил", що підміняють собою критичне мислення та раціональне сприйняття реальності.

Аналіз останніх досліджень та публіцій. Проблематика використання РФ містики, езотерики та віри в надприродне при проведенні інформаційно-психологічних операцій (ІПсО) та інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) в період від розпаду СРСР і до подій широкомасштабного вторгнення РФ на територію України незважаючи на велику кількість наявних

матеріалів, залишиється практично поза увагою української історичної науки. Окремі аспекти цього питання були детально проаналізовані в роботах низки зарубіжних і вітчизняних дослідників. Зокрема, Марлен Ларюель [2] зазначає, що в радянський та пострадянський періоди містичні й метафізичні наративи поступово інтегрувалися в ширші політичні проєкти – від підпільних інтелектуальних спільнот до сучасних праворадикальних і націоналістичних рухів, які Кремль активно використовує у своїй пропаганді концепції "русского міра". У свою чергу, Мері Нойбургер та Адам Ханзель [3] демонструють, як образ болгарської пророчиці Ванги трансформувався в один із ключових символів російського уявлення про "істину", поєднуючи в собі елементи науки, релігії та містики, що стало характерною рисою російського інформаційного простору епохи "постправди".

Поліна Брзакова [1] аналізує ставлення сибірських шаманів до сучасної російської влади та війни проти України, висвітлюючи як практики співпраці, так і форми опору, що засвідчує складну взаємодію між традиційною духовністю та державними ідеологічними наративами. Георгій Почепцов [7] у своїх працях розглядає феномен містицизму в сучасному російському суспільстві, культурі та політиці, підкреслюючи, що ірраціональні, сакральні та магічні уявлення активно використовуються владою для підтримки політичної легітимності та конструювання сакралізованого образу держави.

Таким чином, сучасні дослідження переконливо свідчать, що містика в Росії вже давно перестала бути виключно елементом культурної традиції чи народних вірувань та забобонів – вона перетворилася на повноцінний інструмент політичних технологій, який використовується для впливу на масову свідомість та зміцнення авторитарної системи.

Мета дослідження полягає у висвітленні того, як ірраціональні елементи – містифікація, езотерика, пророцтва й шаманізм – стали складовою інформаційної зброї, що сприяє зміцненню авторитарної влади, виправданню зовнішньої агресії та формуванню суспільної залежності від "вищих сил" як символу державної легітимності.

Віра у "потойбічне" завжди була характерною рисою культури слав'ян: язичницькі обряди Маланка, Масляна, Івана Купала чи Колядки дожили донині поруч із православними святами, а в повсякденній мові й далі живуть вислови на кшталт "сплюнь чи по дереву постукай", "навіть до бабки не ходи". Радянський атеїзм не викорінив містику з нашого життя, за Сталіна всенародною зіркою став ілюзіоніст Вольф Мессінг, якому приписували читання думок і пророцтва за Брежнєва його місце зайняли Ванга та Джуна.

На зламі 1980-х –1990-х, коли стара система розвалювалася, а нова ще не народилася, на фоні загальної невизначеності вибухнув величезний попит на чудеса. В той час, "телегуру" Анатолій Кашпіровський та "цілитель" Алан Чумак збирали величезні аудиторії "заряджаючи" воду через телеекрани і вводячи країну в колективний транс.

Після розпаду СРСР та зникнення радянської цензури на людей обвалилася хвиля "псевдозабороненого": розповіді про паранормальне, конспірологічні теорії, порнографія, псевдонаукові "відкриття". На цьому

ґрунті розквітла індустрія ворожок, ясновидців і цілителів. У хаосі ідентичнісного колапсу та економічної катастрофи вони пропонували громадянам бодай ілюзію контролю над власним життям [5, с. 42, 47].

Держава швидко зрозуміла, що віра в надприроднє може приносити суттєві політичні девіденди. А для спецслужб вона стала взагалі безцінним ресурсом при проведенні ІПсО та ІПВ.

Працювати з містикою виявилося надзвичайно вигідно, тому що цей інструмент майже не потребує значних витрат, додаткового контролю та працює з мінімумом ризиків та гарантованою віддачею.

Основними причинами цього є:

Неперевірюваність. На відміну від науки, містичні твердження неможливо спростувати експериментом;

Відсутність доказового тягаря. Якщо філософію треба обґрунтовувати, то містика приймається "на віру";

Легка популяризація. Щоб стати "зіркою" езотерики, не потрібен талант, як в мистецтві, – досить яскравого образу та медіапідтримки.

Гнучкість без канонів. На відміну від релігії, містичним практикам не доводиться дотримуватися усталених традицій чи догматів.

Самодобровільне споживання. Ідеологію доводиться нав'язувати, а містика сприймається добровільно: люди самі шукають "таємні знання".

Мінімальні ресурси. Містиці не потрібна складна техніка чи глибоке знання міфів – досить символів і переконливої легенди. [Георгий Почепцов Переключение мира рационального в иррациональный: от далекого прошлого до современной политической мистики [7].

Усе це робить "потойбічний" контент ідеальним майданчиком для прихованого ІПВ та ІПсО. Одним з прикладів цього є створений на найвідомішій ботофермі (Ольгіно), в сучасній РФ, канал містичної цілительки – Кантадори астролога, парапсихолога та ясновидиці. Цей вигаданий персонаж мав впливати на жінок із середнього класу, далеких від політики. Її завдання полягало в тому, щоб непомітно вплітати політичні меседжі між "духовними" публікаціями. Щодня нові тексти з політичними тезами, творчо інтегрувалися у блозі Кантадори – наприклад, що ЄС підконтрольний США або що Україною керують фашисти. [6,с. 41-42].

Так ще за часвів президенства Б. Єльцина медіа агенція Павловського, "Фонд ефективної політики" наймав астрологів, які на телебаченні пророкували, що обрання комуністів призведе до апокаліптичних сценаріїв, навіть до війни з Україною. [6,с. 230].

Перший російський президент відомий своєю забобонністю, доручив окультний напрям роботи генералу Георгію Рогозіну, якого у Кремлі називали "Нострадамусом у погонах". З 1992 по 1996 роки Рогозін, офіційно керуючи Службою безпеки президента, неофіційно складав Єльцину гороскопи, визначав сприятливі дати та маршрути поїздок, "очищував енергетику" робочого кабінету й навіть виставляв президентське ліжко за "космічною розміткою". Паралельно генерал ФСО Борис Ратников створив міжвідомчу групу "сліперів" – екстрасенсів, які, за задумом, мали відбивати загрози "на

тонкому плані". Саме Ратников став автором одного з найвідоміших політичних фейків російської історії. Він заявив, що "зчитав думки" тодішнього державного секретаря США Мадлен Олбрайт і нібито виявив, що вона вважає незаконним володіння Росією Сибіром та Далеким Сходом. Цю вигадану цитату пізніше неодноразово публічно повторювали В. Путін та М. Патрушев, використовуючи її як доказ існування "зовнішньої загрози" та підґрунтя для міфу про Росію як "осаджену фортецю" [4, 9].

Сучасна кремлівська політика зберігає виразний містичний відбиток. Адміністрація президента ретельно добирає "знакові" та "магічні" дати для публічних виступів і послань, тоді як у державних медіа дедалі частіше з'являються сюжети про тувинських і бурятських шаманів, які "камлають" за перемогу Росії [8]. Російське телебачення активно цитує "пророцтва" Ванги [3], залучає тарологів до обговорення політичних подій та узгоджує з ними прогнози майбутнього. Усе це створює атмосферу віри у надприродне як у частину державної політики.

Популярність містики в російському суспільстві має очевидне пояснення: зростання невизначеності, страх втратити контроль над власним життям і відчуття постійної небезпеки породжують суспільну параною. У таких умовах езотерики, шамани та "провидці", здатні "пояснити Всесвіт" на замовлення, здаються людям переконливішими й надійнішими за будь-який аналітичний центр [8]. Так містицизм і надприродне поступово перетворилися на складову політичної культури сучасної Росії.

Для спецслужб віра в надприродне стала безцінним ресурсом у проведенні інформаційно-психологічних впливів і операцій. Містика зручна та безпечна: на відміну від традиційної релігії, вона не має жорстких канонів і не потребує примусового нав'язування як ідеологія – достатньо яскравої легенди, що вміє лякати або заспокоювати маси потрібними словами. Саме ця пластичність робить езотерику ефективним інструментом: символи, "пророцтва", ритуали й міфи легко поєднуються з політичними наративами і швидко поширюються через медіа та соціальні мережі.

Внаслідок цього надприродне перетворилося на окремий фланг російських ІПВ та ІПсО. Воно служить неперервною лінією впливу – від створення почуття загрози до виправдання та легітимації будь-яких політичних рішень, від мобілізації суспільства до конструювання образу влади, яка нібито "обрана" та "підтримується вищими силами". Така тактика дозволяє одночасно посилювати страх і надію, дискредитувати критичне мислення та формувати емоційний ґрунт, сприятливий для реалізації визначених завдань, не апелюючи до раціональних аргументів.

Список використаних джерел: *Brzákové P.* Šamani pro a proti = Putinovi: magie kremelské moci. Eminent. 2022. 192 s. Laruelle M. 2015. *The Iuzhinskii Circle: Far-Right Metaphysics in the Soviet Underground and Its Legacy Today.* The Russian Review. 2015. Vol. 74. No. 4. P. 563-580. *Neuburger M. & Hanzel A.* Mediums, Media, and Mediated "Post"-Truth: Baba Vanga in the Russian Imagination. Cambridge University Press. 25 October 2024. URL: https://resolve.cambridge.org/core/journals/comparative-studies-in-society-and-history/article/mediums-media-and-mediated-posttruth-baba-vanga-in-the-russian-imagination/7EFE9311CFB5908A0C1FBF6CFCA60B9A (дата звернення: 05.10.2025). *Братерский А.* Почему хайтек-общество верит в магов и гадалок. Культура. 20.09.2021. URL: https://portal-

kultura.ru/articles/opinions/335195-pochemu-khaytek-obshchestvo-verit-v-magov-i-gadalok/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.10.2025). *Мороз О.* Нація овочів? Як інформація змінює мислення і поведінку українців. Yakaboo Publishing, Київ. 2020. 288 с. Померанцев П. *Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності.* пер. з англ. О. Форостина. Yakaboo Publishing, Київ. 2020. 288 с. *Почепцов Г.* Переключение мира рационального в иррациональный: от далекого прошлого до современной политической мистики. Детектор медіа. 2021. URL: https://detector.media/withoutsection/article/187732/2021-05-05-pereklyuchenye-myra-ratsyonalnogo-v-yrratsyonalnyy-ot-dalekogo-proshlogo-lo-sovremennoy-polytycheskoy-mystyky/ (дата звернення: 05.10.2025). *Чмихало Г.* Від Распутіна до Путіна: Росія між містикою і страхом. UkrLine. 2025. URL: https://ukrline.info/2025/10/02/vid-rasputina-do-putina-rosiya-mizh-mistykoyu-i-strakhom/ (дата звернення: 05.10.2025). *Экстрасенсы для президентов и царей: кто пользовался и какую цену платил.* Продолжение следует. 2023. URL: https://prosleduet.media/details/2023-08-16-esotericism/ (дата звернення: 05.10.2025).

VII. ВІЙНА, ЩО ЗМІНЮЄ СВІТ: РОЛЬ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УЯВЛЕНЬ ПРО ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО

Kateryna TATARENKO
Master's Student at the Educational and Research Institute of Military History, Law and Social Sciences
National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-7694-8607
E-mail: za_wdw@protonmail.com.

THE USE OF THE UNMANNED AERIAL SYSTEMS FOR STRIKES ON ENEMY FORCES AND ITS INFLUENCE ON THE DEFENCE SECTOR

Abstract. The purpose of the article is to explore the changes in the use of unmanned aerial systems as means of firepower since 2022 and the way it affected the defence sector in Ukraine. Research methodology. During the research, general scientific methods of analysis and synthesis were used, as well as specific historical methods, including the problem-chronological approach. Scientific novelty. The article presents the first analysis of the key findings on the combat use of unmanned aerial vehicles for strikes on enemy forces and the way it affected other aspects of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: unmanned systems forces, unmanned aerial system, unmanned aerial vehicle, loitering munition, one-way attack, defence sector.

Problem Statement. In 2022, amid the resistance to the armed aggression of the Russian Federation, the Armed Forces of Ukraine sought unconventional solutions to address urgent frontline challenges and enhance their operational capabilities. One such solution was the repurposing of reconnaissance unmanned aerial vehicles (UAVs) and originally civilian drones for combat roles, which laid the foundation for further developments in this domain. Unmanned aerial systems (UAS) have continued to play an unprecedented role in the Russian-Ukrainian war. Since 2022, the scale and scope of UAS deployment have expanded to such an extent that, in 2024, Ukraine's top military and political leadership made the decision to establish a unique branch of the Armed Forces, capable of operating in all domains (land, sea, air) – the Unmanned Systems Forces [32].

Analysis of Recent Research and Publications. The works of Ukrainian scholars such as S. Mosov and A. Feshchenko may already be considered classical contributions to the field [11; 12; 16]. It is also worth highlighting the research conducted by I. Seryakov, M. Rakunova, and V. Koliyko [27]; A. Sakovsky, S. Naumenko, S. Kravchenko, and I. Yefimenko [19]; as well as V. Reznik, A. Remez, and the aforementioned I. Seryakov [24]. While these scholars have explored various aspects related to the use of UAS, they have not treated this area as a distinct research topic. More detailed studies on the deployment of UAS have been

conducted by researchers such as Yu. Ziatdinov, M. Kuklinsky, O. Horoshko, O. Ilyashov, V. Stryzhevskyi, T. Chubina [11], V. Radetskyi, I. Rusnak, Yu. Danyk [7], V. Makarov, L. Artyushyn, Yu. Rebrin [8], O. Zharyk [9], M. Chyrak [33], H. Stepanov, P. Orikhovskyi, A. Lutsyshyn, and S. Hashenko [30].

Important information that improves understanding of the processes of UAS employment and countermeasures is contained in a number of works by foreign specialists, notably V. Hoang and Q. Pham [4], T. Humphreys [5], J. Diaz and L. Seneviratne [1], among others. Thus, the presence of a substantial body of publications indicates that the topic of using UAS as means of delivering fire effects against the enemy remains highly relevant.

A historiographical analysis of the research topic confirms the following: the role of UAVs in armed conflicts is steadily increasing; there has been a shift from UAVs performing exclusively reconnaissance functions to supporting a wide range of tasks, including fire support, logistical operations, and other functions. However, studies on the use of unmanned aerial systems (UAS) as means of delivering firepower remain fragmented, primarily focusing on changes in the tactical and technical characteristics of UAV models and their use in local conflicts. A unified classification system for UAVs is lacking (though this fact should not be interpreted in a dichotomous manner). The findings show that, there are two chronological approaches in historiographical studies concerning the use of UAS for fire engagement. Furthermore, an inconsistency has been identified in the conceptual and terminological framework used by Ukrainian researchers regarding the terms unmanned aerial vehicle (UAV), unmanned aerial complex (UAC), and unmanned aerial system (UAS), as well as discrepancies between Ukrainian and foreign scholarly interpretations of these concepts, as in foreign studies researchers mainly utilize terms unmanned aerial vehicle (UAV) and unmanned aerial system (UAS) [6].

Using a holistic approach, we will examine how changes in tactics have influenced subsequent developments. Currently, up to 80% of fire missions on the battlefield and in the operational depth are carried out using strike and reconnaissance-strike unmanned aerial vehicles (UAVs) of various types [26]. However, the greatest challenge in the contemporary armed conflict is that tactical changes in the employment of UAS during the Russian-Ukrainian war occur not even every few months but sometimes within several weeks, since the Russian Federation also incorporates innovations and constantly seeks to counter new ones. The principle of "action–reaction–counteraction" obviously applies. Consider, for example, developments at the tactical level. The large-scale use of DJI Mavic drones by units of the Armed Forces of Ukraine began at the outset of the 2022 invasion – undoubtedly driven by several advantages, including the rapidity of procurement through volunteer groups and charitable organizations and its direct supplies to the forces on the ground; owing to shortages of ammunition for artillery systems, servicemen began to adopt payload-release systems, modifying and 3D-printing improvised release mechanisms for civilian drones.

The enemy forces began using Aeroscope – a passive system capable of detecting and tracking the flights of multirotor systems produced by DJI, namely: Mavic, Inspire, Phantom, Matrice, and Spark. This led to the emergence of the

concept of so-called “spoofing” [3], signal interception, GPS coordinates spoofing, and determination of the UAV operator’s actual location. The DJI Aeroscope system enables the reading and decoding of the telemetry data stream transmitted from the UAV to the ground control station, including the UAV’s current location, takeoff coordinates, speed, altitude, flight path, unique serial number, and other telemetry information. Experience has shown that after a UAV was launched, operators had only 2 or 3 minutes before a munition would strike the location of the UAV ground-control station operator. Consequently, it has become common practice among UAV operators: first performing a firmware reflash and spoofing the UAV launch coordinates when on the frontline. Moreover, the front line itself no longer resembles a line but has become a gray zone stretching approximately 10–25 km in width or even more.

Emergence of FPV (First Person View) drones led to a significant spread in their use [2], as the number of UAVs was no longer limited by the restricted supplies from civilian companies for sale. The “thinking outside the box” approach and initiative shown by Ukrainian defenders, including the use of 3D printing technology to produce components, on-site assembly of the UAVs, and firmware updates by qualified specialists, significantly accelerated the increase in UAV stocks and their rapid testing on the battlefield. Such massive scale of FPV drones led to the emergence of countermeasures – the development of anti-drone guns (anti-drone gun jammers) [10]. Nevertheless, anti-drone guns [14] have not been effective for quite long. A number of disadvantages of such guns include the need to adapt to the UAV antenna radiation pattern and their limited frequency band, as a rule oriented on standard civil UAV manufacturer’s frequencies. In other words, after a successful use of an anti-drone gun against an FPV-type UAV, subsequent drones were reprogrammed to operate on a different frequency band, rendering the rifles ineffective against them. So-called “trench electronic warfare (EW) devices” began to emerge [17], which could be utilized mounted on various types of military equipment; their main advantages were compact size and a wider frequency range [15].

As a result, there is a shift in UAS usage toward systems employing frequency-hopping spread spectrum (FHSS) technology [28], and the use of Faraday cages (or Faraday shielding) in the assembly of drone control units (for example, on bomber-type hexacopters – the so-called “Baba-Yaga”) [22] to ensure more stable and reliable communication line. To provide protection against strike UAS, “life tunnels” made of netting are also being constructed on the frontline [18], e.g., along main logistical routes [25].

The most recent development has been the emergence and improvement of UAVs operating via fiber-optic cable. Initially, confirmed cases of their use were within a 10 km range (standard options were designed for 3, 5, 10 or 15 km), but this has now extended to approximately 40 km. Since EW systems are ineffective against such UAS, the chosen countermeasures have been shotguns loaded with buckshot and any available small arms, capable to physically damage strike UAVs. And even that is not the end of the evolution process in the use of UAS for strike purposes. Now,

efforts are mainly focused on combining the artificial intelligence capabilities and use of drone swarms.

The development of a particular type of armament and military equipment, e.g., a specific UAV, expands the functionality or completely alters the functions that can be performed with it; this, in turn, modifies the doctrine of employment of that weaponry and leads to organizational adjustments and adaptations within structural units of the Ministry of Defence of Ukraine at all levels.

Alongside the development of UAS, the organizational structure of the Armed Forces of Ukraine has undergone significant changes. Whereas at the tactical level there were formerly mostly UAS companies (often one company per a brigade), there are now separate UAS regiments, e.g., the 14th UAS Regiment [20].

In summary, it is worth noting that the reorganization process proceeded quite consistently. At the tactical level, the following changes can be observed: UAS companies, unmanned systems (US) battalions, which included reconnaissance and strike UAS companies, as well as companies, equipped with ground robotic complexes (GRC), e.g., GRC Termit [21]; UAS regiments; US regiments; US brigades; and US centers. At the strategic level, a separate branch was established – the Unmanned Systems Forces of the Armed Forces of Ukraine [32] and, correspondingly, the Command of the Unmanned Systems Forces was established and entrusted with development of a number of doctrinal documents.

We are currently witnessing, that the organizational structure has undergone significant changes. There has been not only an expansion of the range of tasks assigned to UAS and the scaling-up of experience from the formation of UAS companies to separate UAS regiments and brigades, but also structural changes in the operational composition of troops deployment. Notably, on 20 June 2025, the Unmanned Systems Forces Task Group was established [29].

The UAS usage as strike weapons has also initiated revision of combat training programs. Notably, the basic general military training program, the duration of which was extended by two days due to the urgent need to specifically hone army personnel skills in countering enemy strike UAVs [31]. Specialized training program has been adopted for engineers to handle munitions intended for use in UAS, equipped with payload-release systems.

Based on the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 1, 2024, No. 1129, "On the implementation of an experimental project for the certification of external pilot (operator) schools for unmanned systems, the training of external pilots (operators), external pilot (operator) instructors, as well as members of external unmanned systems crews," [23] the Ministry of Defence of Ukraine made an attempt to systematize the training of UAS operators by developing a qualification system consisting of four basic qualification levels (BQL).

At each BQL, clear requirements are imposed for proficiency in planning and conducting flights of specified UAS types. The standardization of UAV operator training programs will improve battlefield interoperability and enhance the effectiveness of the personnel of the Armed Forces of Ukraine in the practical employment of various UAS types when carrying out assigned tasks [13].

Thus, changes in the employment of UAS lead to not only technical improvements to the platform, but also to a transformation of tactical techniques and methods of combat employment, a reassessment of security principles, a rethinking of mobility principle, and the establishment of a system for testing and feedback based on UAS employment in combat conditions. The speed of adaptation to the new realities of armed conflict and the use of unconventional problem-solving approaches will determine who and how will consolidate the experience gained during the Russian-Ukrainian war.

References: *Dias J. and Seneviratne L.* A survey of small-scale unmanned aerial vehicles: Recent advances and future development trends. *Unmanned Systems*, vol. 2, № 2, pp. 175–195, 2014. FPV Дрони. Dron Tech. URL: https://drontech.com.ua/kvadrokptery /fpv-droni (дата звернення: 10.10.2025). GPS-спуфінг – ворог безпілотників №1. *Армія Inform.* https://armyinform.com.ua/2019/10/27/gps-spufing-vorog-bezpilotnykiv-%E2%84 %961/ (дата звернення: 10.10.2025). *Hoang V. T. and Pham Q. H.* Pathplanningformulti-copter UAVs using tutorial training and self learning inspired teaching-learning-based optimization, Journal of Military Science and Technology, vol. 1, no. 1, pp. 10-20, 2023. *Humphreys T.* Assessing the spoofing threat: Development of a portable GPS civilian spoofer. Proceedings of the 21st International Technical Meeting of the Satellite, 2008. What's the Difference Between UAV and UAS? *Jurovich Surveying*. URL: https://www.jurovichsurveying.com.au/faq/difference-uav-uas (дата звернення: 10.10.2025)**.** Безпілотна авіація в сучасній збройній боротьбі: кол. монографія / В. Г. Радецький, І. С. Руснак, Ю. Г. Даник. К. : НАОУ, 2008. 224 с. Воздушная разведка наземных целей беспилотными летательными аппаратами: монография / *Л. М. Артюшин, Ю. К. Ребрин, В. Б. Толубко, А. Ю. Уваров, Ю. М. Черных*. К. : НАОУ, 2004. 244 с. *Жарик О. М.* Досвід створення і застосування ударних БПЛА багаторазового використання: сучасний стан та перспективи подальшого розвитку, визначення потреби Повітряних сил. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. 2013. Вип. №1(10). С. 30-38. Задача – закрити очі ворогу". Боєць "дядя Коля" розповів про застосування антидронових рушниць на Миколаївщині. *Суспільне. Миколаїв.* URL:https://suspilne.media/mykolaiv/647948-zadaca-zakriti-oci-vorogu-boec-dada-kola-rozpoviv-pro-zastosuvanna-antidronovih-rusnic-na-mikolaivsini/ (дата звернення: 10.10.2025). Застосування безпілотних літальних апаратів у воєнних конфліктах сучасності: кол. монографія / *С. П. Мосов, Ю. К. Зіатдінов, М. В. Куклінський, А. Л. Фещенко, Т. Д. Чубіна та ін.*; під ред. С. П. Мосова. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2013. 248 с. Застосування безпілотної авіації у бойових діях: кол. монографія / *С. П. Мосов, А. В. Слюсаренко, О. В. Сєлюков, Ю. П. Сальник, Ю. М. Пащук, А. Л. Фещенко; за заг. ред*. П. П. Ткачука. Львів: НАСВ, 2020. 394 с. Затверджено базові кваліфікаційні рівні операторів безпілотних літальних апаратів. *Міністерство оборони України*. URL: https://mod.gov.ua/news/zatverdzheno-bazovi-kvalifikaczijni-rivni-operatoriv-bezpilotnih-litalnih-aparativ (дата звернення: 10.10.2025). КВЕРТУС AD G-6. *Kvertus. Safety in Science*. URL: https://kvertus.ua/product/kvertus-ad-g-6/ (дата звернення: 10.10.2025). КВЕРТУС AD KRAKEN COUNTER FPV F4 M50. *Kvertus. Safety in Science*. URL: https://kvertus.ua/product/kvertus-ad-kraken-counter-fpv-f4-m50/ (дата звернення: 10.10.2025). *Мосов С. П.* Беспилотная разведывательная авиация стран мира: история создания, опыт боевого применения, современное состояние, перспективы развития: монография / С. П. Мосов. К.: Румб, 2008. 160 с. Окопна РЕБ" проти БПЛА. *Армія Inform.* URL: https://armyinform.com.ua/2023/07/15/okopna-reb-proty-bpla/ (дата звернення: 10.10.2025). Окупанти будують тунелі з сіток для підтримки логістики наступу на Покровськ. *Militarnyi*. URL: https://militarnyi.com/uk/news/okupanty-buduyut-tuneli-z-sitok-dlya-pidtrymky-logistyky-nastupu-na-pokrovsk/ (дата звернення: 10.10.2025). Особливості застосування безпілотних літальних апаратів органами та підрозділами поліції: метод. рек. / *А. А. Саковський, С. М. Науменко, С. І. Кравченко, І. М. Єфіменко та ін.* Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2022. 72

с. Офіційна сторінка 14 окремого полку БпАК. URL: https://14reg.army/?gad_source=1&gad_campaignid=22785029437&gbraid=0AAAABAlCW87sV_rzm2Rwr3o-xuL8BajiZ&gclid=Cj0KCQjwgKjHBhChARIsAPJR3xdjTcKNfh1V_exkP7flEqxyqW2B4nB9aVOPw4m8UOwBxvL0zdTsOhkaAmfEEALw_wcB (дата звернення: 10.10.2025). Офіційна сторінка компанії Tencore. *Tencore. Termit*. URL: https://www.tencore.com.ua/ (дата звернення: 10.10.2025). *Печерський А., Тарасов Р.* Гексакоптер Vampire на передовій: як працює швидкісний і далекосяжний дрон-важковаговик. *АрміяInform.* URL: https://armyinform.com.ua/2024/12/20/geksakopter-vampire-na-peredovij-yak-praczyuye-shvydkisnyj-i-dalekosyazhnyj-dron-vazhkovagovyk/ (дата звернення: 10.10.2025). Постанови Кабінету міністрів України від 1 жовтня 2024 року №1129 "Про реалізацію експериментального проекту щодо сертифікації шкіл зовнішніх пілотів (операторів) безпілотних систем, підготовки зовнішніх пілотів (операторів), зовнішніх пілотів (операторів) – інструкторів, а також членів зовнішніх екіпажів безпілотних систем". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 10.10.2025). *Рєзнік В., Ремез А., Серяков І.* Напрями розвитку безпілотних літальних апаратів наприкінці XX – у першій чверті XXI століть. *Повітряна міць України*. № 1 (6), 2024. С. 81–86. Російські військові створили "тунель" з сіток біля Часового Яру. Чи допоможе він окупантам. *Суспільне. Донбас.* URL: https://suspilne.media/donbas/946475-rosijski-vijskovi-stvorili-tunel-z-sitok-bila-casovogo-aru-ci-dopomoze-vin-okupantam/ (дата звернення: 10.10.2025). Росіяни розкрили, який відсоток вогневих завдань припадає на дрони і що треба розвивати у першу чергу. *Defense Express.* URL: https://defence-ua.com/news/rosijani_rozkrili_jakij_vidsotok_vognevih_zavdan_pripadaje_na_droni_i_scho_treba_rozvivati_u_pershu_chergu-20361.html (дата звернення: 10.10.2025). *Сєряков І. І., Рокунова М. А., Коліко В. Р.* Застосування комплексів озброєння з авіаційними баражуючими боєприпасами у сучасних та майбутніх військових конфліктах. Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту авіації. 2022. Вип. 18 (25). С. 227 – 232. Системи радіозв'язку з ППРЧ. *G7 Сили територіальної оборони ЗСУ. Готові до спротиву.* URL: https://sprotyvg7.com.ua/lesson/sistemi-radiozvyazku-z-pprch (дата звернення: 10.10.2025). Створено угрупування Сил безпілотних систем ЗСУ: до нього увійшли підрозділи "Лінії дронів". *Армія Inform*. URL: https://armyinform.com.ua/2025/06/20/stvoreno-ugrupuvannya-syl-bezpilotnyh-system-zsu-do-nogo-uvijshly-pidrozdily-liniyi-droniv/ (дата звернення: 10.10.2025). *Суспільне. Донбас.* URL: https://suspilne.media/donbas/946475-rosijski-vijskovi-stvorili-tunel-z-sitok-bila-casovogo-aru-ci-dopomoze-vin-okupantam/ (дата звернення: 10.10.2025). Росіяни розкрили, який відсоток вогневих завдань припадає на дрони і що треба розвивати у першу чергу. *Defense Express.* URL: https://defence-ua.com/news/rosijani_rozkrili_jakij_vidsotok_vognevih_zavdan_pripadaje_na_droni_i_scho_treba_rozvivati_u_pershu_chergu-20361.html (дата звернення: 10.10.2025).*Степанов Г., Оріховський П., Луцишин А.* Розвиток дроноцентричних операцій за досвідом збройних конфліктів та російсько-української війни. Повітряна міць України. № 2 (5), 2023. С. 5–9. Термін БЗВП збільшиться, військовослужбовців навчатимуть протидії ударним БПЛА. *Армія Inform.* URL: https://armyinform.com.ua/2025/07/01/termin-bzvp-zbilshytsya-vijskovosluzhbov cziv-navchatymut-protydiyi-udarnym-bpla/ (дата звернення: 10.10.2025). Указ Президента України № 51/2024 від 6 лютого 2024 р. Про нарощування спроможностей сил оборони. Президент України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/512024-49625 (дата звернення: 10.10.2025). *Чирак М.* Шляхи підвищення бойових спроможностей військових частин за рахунок оптимізації застосування ударних БПЛА. Повітряна міць України. № 1 (6), 2024. С. 99–104.

Rostyslav VYSOCHAN
Licentiate in Theology
Acting Head of the Department for Cooperation with Religious Organisations – Deputy Head of the Chaplaincy Service of the Armed Forces of Ukraine, Senior Lieutenant of the Chaplaincy Service, Military Chaplain
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-8896-8123
E-mail: rvysochan3@gmail.com

MODERN WAR: RECONSIDERATION OF THE "JUST WAR" TRADITION IN PROFESSIONAL MILITARY ETHICS

Abstract. This article examines the contemporary relevance of the "just war" tradition for professional military ethics in the context of modern total war, taking the experience of Ukraine as a central case. It argues that the classic categories of jus ad bellum, jus in bello and *jus post bellum remain conceptually important, but are increasingly challenged by hybrid, "new generation" and shadow wars, in which the boundary between war and peace, combatant and non-combatant, legality and denial is deliberately blurred. Particular attention is paid to the "law of war" as a core component of International Humanitarian Law (IHL) and as a foundational element of military professionalism. The article traces the historical development of the law of war from its Greco-Roman and Christian origins through the just war reflections of Augustine, Aquinas, Vitoria and Grotius, and then relates this tradition to contemporary debates on IHL, humanitarian intervention and military responsibility. On this basis, the paper analyses how the Russian–Ukrainian war exposes the limits of existing normative frameworks: systematic violations of the laws of war, the use of mercenaries and information warfare, and the strategic exploitation of plausible deniability. Finally, the article outlines possible responses for Ukraine, arguing that institutional adaptation, mission-type leadership, information dominance and technological innovation must be combined with a renewed moral formation of the military professional, for whom respect for the law of war and the protection of human dignity remain non-negotiable.*

Keywords: just war tradition; law of war; international humanitarian law; military ethics; Ukrainian Armed Forces; hybrid warfare; professional military education; moral responsibility.

Problem statement. The classical "just war" tradition and the associated conception of the law of war were formed in a historical context dominated by wars between states, conducted by regular armies on clearly defined battlefields and subject to at least a minimal level of reciprocity. Today's conflicts, however, increasingly take the form of hybrid, "new generation" and shadow wars in which legal norms are systematically violated, responsibility is obscured and information is weaponised. The Russian–Ukrainian war starkly illustrates this shift: large-scale conventional operations are combined with information warfare, the use of mercenaries, cyber activities and the deliberate targeting of civilians and critical infrastructure. As a result, a fundamental gap emerges between the normative expectations embedded in IHL and the real conduct of hostilities. This raises a pressing problem for professional military ethics: can the

traditional just war framework still provide meaningful guidance for officers and soldiers, and how should the moral identity of the military professional be formed under conditions where the enemy ignores the law of war?

Analysis of recent research and publications. The theoretical basis of this study draws on both classical and contemporary reflections on war, law and morality. Classical just war thinking is represented by authors such as Augustine and Thomas Aquinas, who articulated the key criteria of legitimate authority, just cause and right intention, as well as the moral logic of self-defence and proportionality. Later thinkers like Francisco de Vitoria and Hugo Grotius contributed to the differentiation between *jus ad bellum* and *jus in bello* and laid important foundations for what would become modern international law and debates on humanitarian intervention.

In contemporary scholarship, a number of authors have re-examined the just war tradition in light of IHL and modern conflict. Studies in military ethics emphasise that the law of war is not merely a technical legal framework but a central component of professional military identity, and that ignorance of IHL significantly increases the risk of war crimes and institutionalised brutality. At the same time, theorists of international relations and security studies have highlighted the changing character of warfare: the rise of hybrid conflicts, deniable interventions, private military companies and the strategic use of information and disinformation. The works of those analysing "new rules of war" and the future of armed conflict argue that the traditional dichotomies of war/peace and conventional/unconventional warfare are becoming obsolete. Against this background, recent research underlines the need to rethink both the just war tradition and professional military education so that officers are prepared not only to understand classical categories, but also to apply moral reasoning in radically transformed operational environments such as the current Russian–Ukrainian war.

Purpose of the study. The purpose of this study is to reconsider the "just war" tradition and the law of war in the context of modern total and hybrid warfare, using the experience of Ukraine as a key example, and to clarify their significance for the formation of professional military ethics. In particular, the article aims to show how knowledge and internalisation of the law of war can shape the moral identity of the Ukrainian military professional under conditions in which the adversary systematically violates IHL, and to outline the ethical and institutional changes required to preserve human dignity and legality in contemporary armed conflict.

This is a time of Total War. From an academic perspective, as we seek to understand the contemporary issues of security and international peace-making, it is more urgent and important than ever that we fully understand the subject of the military professional. Throughout history, countless books and articles have been published regarding the topic of military service, in addition to those focusing on the justification or condemnation of war. In this vein, in this article I will focus on the subject of the Ukrainian military professional. The purpose of this article is then, to gain knowledge about "just war" tradition this time of total war, specially within the Ukrainian military profession and with particular focus on its moral dimension.

In this research we examine the professional military knowledge of the "law of war". This is important because mostly combatants are not fully aware of or even not

familiar with the particular rules of the law of war. The conception of the law of war is not one accepted list of rules. There is a long tradition behind on this. Moreover, the International Humanitarian Law (IHL) has its own impact and contribution to the law of war. However, one question that needs to be asked: " Is whether IHL is really important for Military Ethics?" According to David Kennedy, we can consider some basic rules in IHL such as the code of conduct to limit violence on the battlefield. It should be clear that this "law of warfare" is considered one aspect of public international law (the law of nations) and provides legal limits to the conduct or justification of war. A number of scholars is in favour of this importance. There are Sidney Axinn, Anthony Hartle, David Kinsella, David Whetham and many others, claim that military education must include the teaching of the IHL: "To put weapons in the hands of those who do not know the restrictions on their use is to invite war crime".

The sections of this chapter will deal with different elements of the "law of war" conception. This is also a complex issue and it demands a deep examination.

HISTORY OF THE LAW OF WAR CONCEPTION

According to Clausewitz, "war is an act of violence intended to compel our opponents to fulfil our will". In the modern era, when armed conflict is widely spread and the conditions of war have become a more complex reality, the status of the "law of war" has required a newer international regulation for the limitation of violence in war. It was a time of numerous treaties and the development of international law that have established the "law of war".

The law of war is a body of specific laws and rules that are the ethical guidance for the military profession. It is based on The Hague and the Geneva Conventions. Axinn, observes that in April 1976, almost 140 nations were bound by them. In his analysis of those Conventions, he points out that a code of conduct also consists of an unwritten law that is established by the customs of nations. From Hartle's point of view, this body of rules also consists of treaties, conventions and constitutional documents, which are concerned with inter-state interest as well. In the case of the US Army Forces, we can read the following in the current official document concerning the Law of War Programme, Part V of the Department of Defence Directive 5100.17, 5 November 1974: "The Armed Forces of US will comply with the law of war in the conduct of military operations and related activities in armed conflict". David Whetham and Anthony Hartle assume that the big contribution to the law of war in the western context was traced by the "just war theory" developed in Christian ethics. Verstraeten claims that the so-called "just war" theory is quite paradoxical because in fact it is not one theory but a complex tradition. Let us use this term for our investigation of the examination of the just war criteria. Likewise, Whetham presumes that the just war tradition fits in between two very different attitudes towards war: 1) Realism which claims that war is a reality of human life and this reality already exists, even if we do not agree with that. The realism position is in favour of the exceptional use of violence when applied to ethical notions and legal limitations. 2) The pacifism or non-violence approach absolutely rejects any kind of violence and waging of warfare.

David Kinsella disagrees with Whetham's position. According to him, there is not a clear middle ground between these two opposite views. Realism is not necessarily more justified or condemns war more than the just war tradition, but simply uses prudential rather than moral considerations. And pacifism claims that war is prima facie wrong from a moral point of view, which is indeed true. However, the just war tradition tries to identify overridden moral considerations that under specific circumstances war can be legitimate. The compromise position is found by Childress. From his point of view, the pacifism and just war tradition need each other. On the one hand, the just war tradition needs pacifism for reminding of the moral presumption against war, and on the other hand, pacifism needs the just war tradition for providing the public framework for debates about particular wars and for restraining the practice of war. That is an interesting position, which links the realist and the pacifist positions. The question, however, is how the conception of the law of war was developed in the past and what it has become today.

The Greco-Roman traditions

According to Whetham, the law of war rooted in the ancient Greek and Roman civilisations. In ancient Greece (Vth century BC) we can find the military strategy based on the destruction of the enemy's social and economic system, which is described in rules and Hellenic customs. The first rule and a very important one is the declaration of war, which can only be accepted as a state declaration with respect for the particular truces. The second one – the fighting battles should be restricted to certain times of the year and should not demolish agricultural life or interfere with important events such as Olympic Games. The next rule was the deliberate discernment between non-combatants and combatants. Non-combatants were not deliberately targeted and all prisoners were to be ransomed rather than killed. In the case of wonders and surrenders that resulted from military actions, they were treated as non-combatants.

The interesting rule that deserves out attention is the building of monuments of victories. According to Hellenic customs, it was forbidden to use stone and wood as building material as this makes worse the discord between the two sides and remains as a permanent reminder. The point was not to provoke a new conflict but to create a new environment for eventual successful reconciliation.

As Whetham mentioned, the system of war rules was effectively undermined during the Peloponnesian Wars between Athens and Sparta. Also an important contribution was made by Hellenic philosophers such as Plato and Aristotle. In the Republic, Plato describes a perfect society and sets out some ideas about limitations in warfare. Plato points out that in the armed conflicts between Greeks and non-Greek "barbarians", certain limits have to be respected. Greek people need to be conducted with the intention to achieve the future reconciliation that must follow. The most important limitations during warfare are the following: 1) the enemies should never be enslaved and their homes and farms should not be destroyed; 2) it was forbidden to destroy the means of producing food; 3) the starvation of the civil population was severely condemned, because it made reconciliation impossible. The next philosopher Aristotle made a good contribution as well. Whetham claims that Aristotle was the first one to use the term "just war". According to Aristotle, we

have five principles for conducting war: 1) self-defence; 2) vengeance against those who have caused injury; 3) to aid an ally; 4) to gain advantage for one's own community; 5) to maintain authority over those who could not rule themselves. As we observe, only the first and third criteria fit the contemporary conception of the just war tradition.

In the Roman Republic's understanding, a war was just when it was a defensive war or war in war as a reply to injury. All Roman efforts tended to prove the defensiveness of war. Another aspect, which deserves our attention, is the presence of diplomats responsible for the correct conduct of international relationships. They were the festal priests who communicated with the other party. The other side had 33 days for retributive justice and only in this way could peace be maintained and war avoided. The Roman orator Cicero described some important philosophical elements of waging war. These are: 1) the formal legitimate declaration; 2) the war only as a last resort; 3) the end of the war is achieving peace; 4) the prisoners of war should be treated fairly; 5) the distinction between combatants and non-combatants; however, the non-combatants did not have the right to fight the enemy either.

St Augustine's contribution

St Augustine (353-430), bishop of Hippo developed the Christian understanding of just warfare. According to Augustine, the Christians can use violence to defend innocent person against evil. In this case killing, which makes war sinful, is not considered as a sin . The sin occurrs when one's motivations are unworthy such as the love of violence, revengeful cruelty, hatred, greed and the lust for power. And the opposite, when one's actions are motivated by love and charity – the defence of the innocents – these are not sin. An important point is the justification of military service by Augustine. Augustine presumes military service for Christians is right in order to fight injustice, which was considered a greater evil. Moreover, the citizens of the state have the right to wage the war if it was legally declared by the state. Finally, Augustine proposes some rules such as: 1) a declaration of war by a legitimate authority; 2) a just cause – peace and punishment of wrongdoers and promotion of good; 3) a right intention – the waging of war for realising one of those justifying causes.

St Thomas Aquinas' contribution

From Richard Sorabji's point of view, Aquinas was much influenced by the canon lawyer Gratian, who in his Decretum of 1140 speaks about the authoritative declaration of war and the right cause. St Thomas Aquinas (1225-1274) confirmed and simplified the ideas of Augustine and identified 1) the right authority; 2) a just cause; 3) the right intention for the moral legitimacy of using force. Aquinas also gave the moral explanation to the Christian case of killing. Killing in personal self-defence is a morally neutral act and is not considered murder as such. The death of the aggressor is an unintended side effect, which we call double effect: Accordingly the act of self-defence may have two effects, one is the saving of one's life, and the other is the slaying of the aggressor. Therefore this act, since one's intention is to save one's own life, is not unlawful, seeing that it is natural to everything to keep itself in "being," as far as possible. Aquinas emphasised also

proportionality on the level of self-defence: one may only use as much force as is actually necessary, not more. As Verstraeten mentioned, according to Aquinas, war is a physical reality and pre-moral evil. Of course, war is not good because it leads to serious destructions and suffering, but it does not mean, however, that it is necessary a moral evil. In some circumstances pre-moral evil, such as killing, can be a morally acceptable act, for instance when the intention of the act is the protection of the innocents or institutional goods. Hence, killing in war, from the perspective of soldiers who are waging a defence war, is pre-moral evil and is considered justified defence and not a simple act of violence.

Francisco de Victoria's contribution

Francisco de Victoria (1485-1546) endorsed the views of his predecessors that war was justified if it had a just cause and the right intention. However, Victoria goes further and applies this theory to both defensive and offensive wars. The new possibility of starting an offensive war is only permissible in cases of avenging previous injustice, punishing wrongdoers and protecting themselves from future aggressions. Carr thinks that this statement of Victoria justifies pre-emptive wars, starting hostilities against possible future aggression. According to Whetham, Victoria made an important moral division between the jus ad bellum (rules for declaring war) and the jus in bello (rules for the conducting of war) level of war. Kinsella supposes that Victoria focused more on the jus in bello, which was not much developed in that time. For Victoria it was never permissible to kill civilians, unless they were unintended victims of double effect. The principle of proportionality was equally important – the evil done in war should not outweigh the good gained from its points. Victoria claims that the prince, or we can say president in our contemporary context, has to secure a positive outcome and secure the peace, which is the primary end of war.

Another important contribution of Victoria is the right of the soldier to dissent from an unlawful order. As we have mentioned above in previous chapters this right is not only a right but it is a duty to dissent. According to Whetham, this duty to dissent was a fundamental criterion for the Nuremberg war crimes trials which followed World War II. The main point of Victoria's argument is that senior military commanders have the professional responsibility to examine the justice of war and through their advice to the main leader avert an unjust conflict or actions.

Hugo Grotius contribution

One of the most important contributions was made by the Dutch jurist Hugo Grotius (1583-1645). According to Hartle, Grotius can be called the "father of international law" for providing the philosophical and legal basis upon which the law of war became accepted as a law applying to all nations. In his main work De jure belli pacis (On the Law of War and Peace) Grotius made a clear foundation of international law. Using the key principles, which had already been established by precursors, Grotius emphasised the significance of a just conduct of war, the jus in bello rules. We read the following: "A war could only be just if it was launched in a procedurally correct fashion and just conduct". From Grotius' point of view human rights have a central stage in the natural law tradition and he developed the understanding of the mutual contract between the individual consent and the legal

mechanism of the contract. Another aspect of the law of war is the right of the state to use war as a prosecution in order to punish states that violated human rights. That is the argument for humanitarian interventions will have a look at this in the next chapters. Nevertheless, Grotius was aware of the reality of the human being. He argued that peace was the natural normal condition for mankind; hence, humankind ought to cultivate and maintain the peace. Both the jus ad bellum and the jus in bello were developed by Grotius beyond the traditional views of that time. It had a new impact on the traditional view of natural law understanding the just war tradition. According to Whetham, the future development of the law of war was influenced by the Enlightenment time, which changed the shift of accent from a religious to secular basis. Kinsella and Carr claim that the natural law tradition of the just war has little place in emerging international law. The reason is the shift from the rights of the sovereign state to the rights of individuals, from natural law reasoning to positivism. Positivists recognise the law by virtue of its sources, while in the law tradition the law is known by the moral character of its content. Hence, we can summarise that Kinsella and Carr argue with Whetham and Hartle about the contribution of the "just war" tradition to the "law of war".

Contemporary Just War Categories: jus ad bellum, jus in bello and jus post bellum.

As we have seen above, the moral distinction between the two categories of waging war draws a line between the decision to go to war (jus ad bellum) and to conduct war properly (jus in bello). Whetham assumes that for the decision to go to war the usual soldier is not responsible but he or she is responsible for his conduct. In the case of jus post bellum, which is a sustainable peace building process, reconciliation, and an economic-political reconstruction of the country, emerging from an armed conflict, Verstraeten claims it is neglected in the contemporary just war tradition. Let us have a look at the just war tradition today.

According to Whetham: Jus ad bellum; just cause; right intention; legitimate authority; a goal that is proportional to the offence; reasonable prospect of success; last resort; public declaration (Cook); end of peace (Cook); Jus in bello discrimination (distinction between combatants and non-combatants) proportionality.

According to Luc Reychler, jus post bellum is divided into two elements: reconstruction and reconciliation.

Reconstruction: political democratisation; economic reconstruction; restorative law; education; humanitarian health; ecological balance.

Reconciliation: changing the moral-political climate; healing of the past; engagement towards the future; reconciliation of values.

Hence, the whole picture of the just war categories which, are described above, give us a more colourful understanding of the different elements of the law of war. For our investigation the first and second parts are more important. So, our concern about the jus ad bellum will have a link with humanitarian interventions and the jus in bello with the individual and commander conducting the armed conflict.

The Changing Nature of Warfare

But the traditional understanding of the 'law of war' as its understood within the 'just war' tradition is not sufficient when talking about morality and the role of the military professional in our current conflicts. According to Sean McFate in The New Rules of War, the new reality of war requires new conceptual approaches. He widely criticizes the classical understanding of war. According to his thesis, in today's world there are no such things as traditional and unconventional warfare, there is just war.

However, it should be noted that the West continues to use the terms 'traditional war', 'symmetrical war', and 'regular war'. According to this model, a 'traditional war' is a struggle between states where brute force is the main tool and everything is decided on the battlefield. Prussian General Carl von Clausewitz noted in this regard: "War is politics by force alone". But traditional wars have one problem: no-one fights that way anymore. In this traditional military theory, the opposition between war and peace is enshrined in IHL (International Humanitarian Law). According to this model, we are either at war or in a state of peace. In this sense, war begins when peace is broken. However, in today's "unconventional warfare, there is no war or peace, there is war and peace". Robert D. Kaplan suggests that "future wars may become more fierce. The greatest truth proven by the past is the existence of a gulf that separates political and military virtue from personal moral improvement. In the twenty-first century, in the midst of high-tech warfare, we will be forced to choose between what is right and what is unfortunately necessary". Kaplan's vision of the future is the Ukrainian reality today. Every day, we see how Russia is waging a hybrid war against us. The hybridity of this war is that the enemy makes full use of non-traditional methods of warfare and at the same time actively uses traditional methods of warfare, such as large-scale trench tactics: i.e. large lines of trenches, containing large numbers of enemy combatants, supported by artillery fire, etc.

The Russian Federation calls 'unconventional warfare' a "new generation war". Current warfare is often disguised as peace and combines traditional and unconventional methods. Within this context, the media is becoming a world power with its own laws. Unconventional warfare includes public deception (disinformation), i.e. a "kill them with confusion" strategy. The power of the media is arbitrary and dangerous, especially when it becomes a controlled resource in the hands of authoritarian rulers and states.

Another important factor in the current war in Ukraine is the use of mercenaries (private military companies) who are willing to fight for money and other benefits. Mercenaries are cheaper than the military, less responsible, but more powerful. They do not fight for patriotism, so they do not fight traditionally.

The concept of 'shadow wars' is also useful when trying to understand the current conflict in Ukraine. Shadow wars are armed conflicts in which the center of gravity is not firepower, but the possibility of denying participation in the conflict. Participating soldiers tend to be masked, without uniforms and insignia, such as the "little green men" who seized Crimea (Southern Ukraine) in 2014. Disguise becomes a form of power, and information becomes a weapon.

Thus understood, Ukraine is currently involved in unconventional warfare, i.e. non-systemic warfare, which includes complex information warfare and the violation of all possible 'laws of war'. For these reasons, I would argue that the war in Ukraine represents the collapse of the 'just war' tradition. In other words, the morality of this war is unlike preceding wars.

Responding to the Changing Nature of Warfare

How should Ukraine respond to this change in warfare? Is there any way to triumph against an enemy which has so radically altered its manner of fighting? One possible answer can be found in General Stanley McChrystal's book Team of Teams. Stanley argues that you have to adapt yourself in order to win. In other words, to defeat a stronger enemy, you need to actively change. Change is required across the spectrum of your organisation. Within the management system, you need to constantly adapt from vertical to horizontal forms of leadership. Other changes include: increasing your information dominance, applying targeted sanctions that financially exsanguinate enemy elites, developing communication strategies to win the battle of interpretation, engaging in public diplomacy, and developing more technologically-advanced weapons.

The discussion of this paper has sought to situate the ethical debate regarding the morality of the military profession according to IHL. Given the magnitude of this topic and the scope of the paper, the explication has been relatively cursory, yet several significant points can be noted. Firstly, it is evident that the "law of war" as part of IHL is really significant to be an integral part of the development of military professionalism. Obviously evident is the fact that the "law of war" became the biggest part of professional military education. Such progress confirms the original perspective of hope that has been placed on the military ethics research and encourages further efforts in the field.

A further consideration is that contemporaly war is becoming more unpredictable and complexity of the morality of war needs be rethought. At the level of non-compliance with the rules of the law - the rules need to be changed. But at the level of morality - morality needs to be nurtured, it is the key to our success.

Reference: *Aquinas, T.* (n.d.). *Summa theologica* (Second Part of the Second Part, Q. 64, Art. 7). Retrieved March 7, 2011, from http://www.newadvent.org/summa/3064.htm#article7. Childress, J. F. (1980). Just war criteria. In T. A. Shannon (Ed.), *War or peace? The search for new answers* (pp. 40–58). Maryknoll, NY: Orbis Books. Clausewitz, C. von. (1976). *On war* (M. Howard & P. Paret, Eds. & Trans.). Princeton, NJ: Princeton University Press. *Cook, M. L.* (2004). *The moral warrior: Ethics and service in the U.S. military*. Albany, NY: State University of New York Press. *Hartle, A. E.* (2004). *Moral issues in military decision making* (2nd ed.). Lawrence, KS: University Press of Kansas. *Kaplan, R. D. (*2002). *Warrior politics: Why leadership demands a pagan ethos*. New York, NY: Random House. *Kinsella, D., & Carr, C. L.* (2007). Just war theory: Introduction. In D. Kinsella & C. L. Carr (Eds.), *The morality of war: A reader*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. *McFate, S.* (2019). *The new rules of war: Victory in the age of durable disorder*. New York, NY: William Morrow. *Reychler, L.* (1997). Religion and conflict. *International Journal of Peace Studies, 2*(1), 19–38. *Sorabji, R.* (2006). Just war from ancient origins to the conquistadors debate and its modern relevance. In R. Sorabji & D. Rodin (Eds.), *The ethics of war: Shared problems in different traditions*. Aldershot, UK: Ashgate. *Verstraeten, J. (*2003). From just war to ethics of conflict resolution: A critique of just-war thinking in the light of the war in Iraq. *Ethical Perspectives, 11*(2–3), 99–110.

Андрій БІЛЮГА
доктор філософії, полковни
Доцент кафедри воєнної історії України
Навчально-науковий інституту воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України
(м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-9071-4442
Електронна пошта: andreibeluga@gmail.com
Олексій БЕССОНОВ
слухач кафедри воєнної історії України
Навчально-науковий інституту воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: bessonovolexy@gmail.com

РОЗВИТОК ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЧЕТВЕРТОГО ПЕРІОДУ

Анотація. Стаття присвячена питанням періодизації воєнно-історичної роботи (далі – ВІР) у Збройних Силах України, адже існуюча трьохетапна періодизація (1991–2020 рр.) [1], що склалася в науці, не враховує докорінних інституційних та функціональних змін, спричинених повномасштабним вторгненням російської федерації у 2022 р., яке змінило характер завдань ВІР.

Ключові слова воєнно-історична робота, Збройні Сили України, періодизація, четвертий період, повномасштабне вторгнення, інституціоналізація.

Постановка проблеми. Періодизація є одним з основних методологічних інструментів історичної науки, що дозволяє систематизувати знання про розвиток складних соціально-історичних процесів. Вона забезпечує структуроване бачення етапів формування певного явища, сприяє виявленню закономірностей, динаміки та рушійних чинників його еволюції. Для дослідження становлення системи воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України періодизація має особливе значення, оскільки дозволяє відобразити трансформацію її функцій – від культурно-просвітницької до аналітико-прикладної складової військового управління. Події, пов'язані з початком широкомасштабної агресії Російської Федерації у 2022 р., фактично започаткували новий період розвитку воєнно-історичної роботи. Масштаб, характер бойових дій, рівень загроз та залучення ресурсів з 24 лютого 2022 року якісно відрізняються від періоду Антитерористичної операції/Операції об'єднаних сил. Це змусило ВІР перейти від більш реактивного режиму (фіксація, узагальнення досвіду) до проактивної ролі у забезпеченні деяких питань військово-патріотичного виховання. Четвертий період характеризується примусовою прагматизацією воєнно-історичної роботи під тиском повномасштабної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження, що проводилися до 2022 р., зокрема дисертаційна робота В.А. Бідного "Створення та розвиток системи воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (1991–2020 рр.)", охоплювали лише три періоди розвитку [1, с.183-184]. Автор запропонував розглядати еволюцію воєнно-історичної роботи у межах трьох періодів: інституційного становлення (1992–2000 рр.), реформування та трансформації (2001–2013 рр.), а також відновлення системності в умовах війни на сході України (2014–2020 рр.) [1, 185; 15]. Ця трьохетапна парадигма залишалася панівною до початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України [1, с.186-188; 15, с.30-32]. Водночас навчальний посібник Національного університету оборони України "Воєнно-історична робота у Збройних Силах України" 2023 року за загальною редакцією С. В. Сидорова також використовує трьохетапну градацію, але чітко хронологічно окреслює межі третього етапу з 2014 по 2022 рік [2, с.45–53]. Це дає підстави припустити, що на момент публікації питання виокремлення нового періоду залишалося дискусійним. Водночас спостережувана фактологічна база воєнного часу фіксує якісно інший, операційно спрямований рівень ВІР у 2022–2025 рр [13, с.16-27].

Метою дослідження є обґрунтування виокремлення четвертого періоду розвитку воєнно-історичної роботи (2022 – теперішній час), що становить суттєвий елемент наукової новизни цього дослідження. Попередні дослідження, зокрема В. Бідного, фіксували становлення цілісної системи ВІР станом на кінець третього періоду (до 2020 р.) у складі трьох підсистем [1, с.172]. Однак якісно інший масштаб і характер бойових дій з 24 лютого 2022 року змусив ВІР перейти до проактивної ролі та примусової прагматизації. Необхідно проаналізувати новий етап, що характеризується спробами систематичного практичного застосування, попри інституційну нестабільність (наприклад, створення Комісії, згодом – Центру досліджень воєнної історії Збройних Сил України, та його подальше розформування у 2024 р.).

Початок повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року став каталізатором для створення нових інституцій та оновлення підходів до документування бойових дій. За дорученням Головнокомандувача Збройних Сил України № 6820/с від 26 березня 2022 року була утворена воєнно-історична комісія з написання воєнно-історичного опису російсько-української війни [3, с.8; 4, с.6]. Її створення та діяльність в умовах широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації стала відправною точкою для формування сучасного напряму воєнно-історичної роботи, який охоплює фіксацію подій, аналітичне опрацювання бойового досвіду, систематизацію матеріалів та узагальнення практичних уроків війни [12].

Четвертий період розвитку воєнно-історичної роботи охоплює 2022 р. та триває сьогодні. Його початком варто вважати дату початку широкомасштабної збройної агресії, яка докорінно змінила характер діяльності у сфері воєнної історії. Цей період характеризується переходом від інституційного розвитку до безпосереднього систематичного практичного застосування воєнно-історичної

роботи у процесах управління, документування, аналітики та військово-патріотичного виховання.

Підтвердженням цієї тези є початок написання та регулярного видання воєнно-історичного опису російсько-української війни (від початку повномасштабного вторгнення) тимчасово створеною воєнно-історичною комісією [3, с.8; 4, с.7]. Основними завданнями воєнно-історичної комісії визначено збір та узагальнення історичних матеріалів, аналіз найбільш важливих історичних фактів і подій, створення на їх основі воєнно-історичного опису російсько-української війни після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року [3, с.8; 4, с.7]. Це завдання в подальшому виконувалось сформованим за Директивою Головнокомандувача Збройних Сил України від 21 червня 2022 року Центром досліджень воєнної історії Збройних Сил України, який визначався правонаступником воєнно-історичної комісії [4, с.6]. Нажаль, вже 31 березня 2024 року Директивою Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України розформували. За два роки роботи Центр сформував помісячну описову базу російсько-української війни, починаючи з 2022 р., провів низку досліджень та приймав участь у розробці керівних документів [12].

Станом на кінець третього періоду у Збройних Силах України систему воєнно-історичної роботи складали три складові: управлінська, дослідницька та установи забезпечення [1, с.169]. Ключовим здобутком нового періоду стало саме інституційне закріплення освітньої складової. Ця реформа мала глибоке підґрунтя. Як свідчить начальник кафедри історії війн та воєнного мистецтва полковник І. Фурман, ініціатива розробки єдиної системи воєнно-історичної освіти виникла ще у 2021 р. [14; 15, с. 30-32]. Створення такого масштабного проєкту було зумовлено кількома чинниками. По-перше, як механізм “зміцнення позицій” профільної кафедри, що раніше зазнавала скорочень. По-друге, існував запит у керівництва. Тісна співпраця з фахівцями Воєнно-історичного відділу Головного воєнно-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України об’єднувала наукову та освітню складові. І третій важливий аспект — це був запит слухачів. Зі слів полковника І. Фурмана “…вони хотіли почути щось більше, і за їхніми відгуками наша кафедра давала глибше розуміння воєнного мистецтва, ніж деякі інші кафедри. Також дуже позитивні відгуки надходили з військ, де випускники говорили про бажаність розширення комплексу дисциплін, передусім стратегічного та оперативного рівнів. Ці чинники, можна сказати, сприяли тому, що ми створили цю систему” [14]. Створена система воєнно-історичної освіти, охоплюючи кожен аспект освітньої діяльності (освітній, освітньо-професійний та професійний) на трьох рівнях, спиралася на власне методологічне підґрунтя. Розробка навчально-методичної літератури здійснювалася диференційовано, відповідно до трьох освітніх рівнів: тактичного, оперативного та стратегічного [14]. На тактичному рівні (бакалаврат) для дисципліни “Воєнна історія” ініційовано розробку єдиного базового підручника для всіх вищих військових навчальних закладів, робота над яким наразі триває [14]. Оперативний рівень (магістратура) для

дисципліни “Історія воєнного мистецтва” повністю забезпечений двома ключовими виданнями: однойменним підручником “Історія воєнного мистецтва” та розширеним підручником “Еволюція форм і способів збройної боротьби” [14]. Для стратегічного рівня, що охоплює дисципліну “Історія воєнної стратегії”, відповідний підручник напрацьовується в межах поточної науково-дослідної роботи із шифром “АРЕС” [14]. Окрім цього, кафедра забезпечила необхідними посібниками спеціальні курси, зокрема “Російсько-українська війна” (рівень L-4) та курси підвищення кваліфікації “Організація воєнно-історичної роботи у військах (силах)” [14].

Створена система воєнно-історичної освіти послугувала концептуальним підґрунтям для подальшої інституціоналізації: в якості освітньої складової системи воєнно-історичної роботи у 2023 р. було створено навчально-науковий інститут воєнної історії Національного університету оборони України [5; 6]. Його структура охоплювала кафедру історії війн і воєнного мистецтва, кафедру воєнної історії України, кафедру суспільних наук і науково-дослідний центр воєнної історії [5; 6; 7; 8]. Це стало першим кроком до інституціоналізації воєнно-історичної освіти та формування системи підготовки фахівців за спеціальністю “Організація воєнно-історичної роботи у військах (силах)” [10]. У 2024 р. здійснено перший набір слухачів за цією спеціалізацією [5; 6; 10]. У 2025 р. інститут було перейменовано на навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук. До складу інституту було введено кафедри операційного права і військового права та правоохоронної діяльності. Наразі здійснено другий набір слухачів за спеціальністю “Організація воєнно-історичної роботи у військах (силах)”.

На тлі інституційної нестабільності у дослідницькій сфері, пов’язаної з розформуванням Центру досліджень воєнної історії Збройних Сил України, ключовим стабілізуючим здобутком періоду стало саме інституційне закріплення освітньої складової. Створення навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук та запуск підготовки фахівців свідчить про довгострокову інвестицію у кадровий потенціал, що є фундаментом для майбутньої стабілізації всієї системи воєнно-історичної роботи.

Визначальним чинником нового етапу є практична інтеграція воєнно-історичної роботи у систему стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки держави. Зібрані матеріали бойових дій, свідчення учасників, трофейні документи, а також результати історико-аналітичних досліджень стали не лише історичним надбанням, але й інструментом протидії дезінформації противника. Показовим є перехід музейно-виставкової діяльності НУОУ від суто просвітницької функції до інноваційних комунікаційних форматів [13, с.16-27]. Прикладом є навчально-виставкові проєкти кафедри воєнної історії НУОУ “Сталеві полотна”, де поєднано конкретні бойові епізоди з мистецьким осмисленням на основі автентичних фрагментів знищеної російської техніки [9; 13, с.16-27]. Додатково, міжінституційні колаборації – спільний проєкт “Лютий. Грані незламності” розгортають ВІР у площину публічної дипломатії та стратегічних комунікацій [13, с.16-27]. У підсумку, це формує стійку модель

впливу на цільові аудиторії й розширює ВІР у сферу державної комунікаційної політики та національної стійкості [13, с.16-27].

Виділення четвертого періоду розвитку воєнно-історичної роботи має не лише наукове, а й прикладне значення. Його результати можуть бути використані для подальшого оновлення нормативно-правової бази, удосконалення освітніх програм, методик документування бойового досвіду та підготовки фахівців. З огляду на сучасні виклики, воєнно-історична робота має стати частиною системи стратегічного управління знаннями у Збройних Силах України [5; 6]. Вона забезпечує формування доказової бази для воєнно-політичних оцінок, створює підґрунтя для історичної пам'яті та сприяє зміцненню національної та громадянської ідентичності особового складу.

Обґрунтованим є виокремлення четвертого періоду воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України з 24 лютого 2022 року. Три попередні періоди забезпечили інституційне, нормативне та концептуальне підґрунтя, тоді як четвертий ознаменував практичне розгортання механізмів у війні високої інтенсивності.

Створення воєнно-історичної комісії, регулярний воєнно-історичний опис російсько-української війни та інституціалізація ВІР перевели діяльність від фрагментарної фіксації до системного накопичення доказів, їх первинної аналітики та впровадження висновків.

Вибудовано освітню вертикаль – створення навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук та запуск спеціальності "Організація воєнно-історичної роботи у військах (силах)" – перевів кадрове забезпечення на системну основу. Розширення до міждисциплінарного формату з правничими та соціальними компонентами відповідає потребі поєднати історико-аналітичні компетенції з правовими режимами роботи з матеріалами війни, гуманітарними аспектами та вимогами інформаційної безпеки.

З практичної сторони періодизація дає підстави нормативно закріпити воєнно-історичну роботу як окрему підсистему управління знаннями, синхронізовану зі стратегічними комунікаціями, інформаційною безпекою й вимогами міжнародного гуманітарного права. У підсумку воєнно-історична робота стає інструментом, що формує фактологічну базу управлінських рішень, підтримує стійкість і пам'ять.

Список використаних джерел: *Бідний В. А.* Створення та розвиток системи воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України (1991–2020 рр.): дис. ... канд. іст. наук.Київ, 2020. Воєнно-історична робота у Збройних Силах України : навч. посіб. /; за заг. ред. С. В. Сидорова. Київ, НУОУ, 2023. 104 с. Збірник документів з організації та проведення воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України: за загальною редакцією С.Є. Талаура К.: НУОУ, 2025, 228 с. Воєнно-історичний опис російсько-української війни (лютий–березень 2022 року) / [авт. кол.: Валерій Залужний та ін.] ; Міністерство оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України. Київ : [б. в.], 2022. 142 с. Про затвердження Положень навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України : наказ начальника Національного університету оборони України від 22 лют. 2024 р. № 111/нод. Київ : Національний університет оборони України, 2024. 2 с. Положення про навчально-науковий інститут воєнної історії Національного університету оборони України : внутрішній документ / Національний університет оборони України. – Затв. наказом начальника Національного університету оборони України № 111/нод від 22

лют. 2024 р. 18 с. Положення про науково-дослідний центр воєнної історії навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України : внутрішній документ / Національний університет оборони України. Затв. наказом начальника Національного університету оборони України № 111/нод від 22 лют. 2024 р. 18 с. Положення про кафедру воєнної історії України навчально-наукового інституту воєнної історії Національного університету оборони України : внутрішній документ / Національний університет оборони України. – Затв. Наказом начальника Національного університету оборони України № 111/нод від 22 лют. 2024 р. 12 с. Сталеві полотна : музей НУОУ. Офіц. Сайт Національного університету оборони України. URL: https://nuou.org.ua/u/stru/others/muzei/stalevi-polotna.html (дата звернення: 17.10.2025). Навчальний план-програма курсів підвищення кваліфікації з питань організації воєнно-історичної роботи у військах (силах) (шифр курсу – ВІР-ОР) / Міністерство оборони України; Національний університет оборони України; Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації. Київ : [б. в.], 2023. 108 с. Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року Постанова Кабінету Міністрів України. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/uploads/public/661/d31/975/661d31975b299199842776.pdf (дата звернення: 17.10.2025). Наша місія. Воєнно-історичний портал ЗСУ : вебсайт. URL: https://milhistory.zsu.gov.ua/nasha-misiya (дата звернення: 18.10.2025). Коваль М., Вєдєнєєв Д. Музейно-виставковий простір Національного університету оборони України як перспективна модель розвитку військово-музейних установ // Воєнно-історичний вісник. 2025. № 3(57). С. 16–27. DOI: 10.33099/2707-1383-2025-57-3-16-27. Інтерв'ю з начальником кафедри історії війни та воєнного мистецтва НУОУ полковником Фурманом Ігорем Івановичем / записав [Бессонов О.С.]. 28.10.2025. // Особистий архів [Бессонов О.С.]. м. Київ. 1 аудіофайл (25 хв.), 1 транскрипт (2 с.). Українське військо: сучасність та історична ретроспектива : зб. Тез доп. Наук.-практ. Конф. (Київ, 2021 р.) / Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ : НУОУ, 2021. 268 с.

Сергій ГАЛКИН
кандидат технічних наук, доцент,провідний науковий співробітник
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки,
(м. Черкаси, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0693-1629
Електронна пошта: Galkinserg1969@gmail.com
Руслан ОЛІЙНИК
ад'юнкт штатний
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3969-544X
Електронна пошта: o.ruslan77@gmail.com
Наталія ОЛІЙНИК
науковий співробітник
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0883-6078

Електронна пошта: nata.oleynik1976@ukr.net

СПЕЦИФІКА РАДІОЕЛЕКТРОННОГО ВПЛИВУ ЗАСОБІВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ БОРОТЬБИ НА НАВІГАЦІЮ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ

Анотація. Безпілотні літальні апарати (БпЛА) використовують навігаційні системи, що приймають сигнали від супутникових радіонавігаційних систем (СРНС) GPS, Beidou, Galilieo та інші, забезпечуючи точність визначення місця знаходження 1…2,5 метра. Для протидії БпЛА використовують засоби радіоелектронної боротьби (РЕБ), які створюють радіоперешкоди для зриву/ускладнення функціонування бортової радіоелектронної апаратури, зменшення точності визначення місця положення і, тим самим, унеможливлення/ускладнення виконання бойового завдання засобом повітряного нападу. Розглядаються типи перешкод, що застосовуються для радіоподавлення каналів СРНС: шумова, гармонічна (полігармонічна), прицільна імітуюча та загороджувальна імітуюча. На основі теоретичних досліджень зроблено висновок, що загороджувальна імітуюча радіоперешкода потребує найменшого енергетичного потенціалу для досягнення вищої ймовірності радіоподавлення апаратурі споживачів (АС) СРНС.

Особлива увага приділяється імітуючим радіоперешкодам, які є найбільш ефективними для нав'язування хибного режиму роботи АС СРНС і хибного визначення місця знаходження БпЛА. Процес постановки імітаційних перешкод двоетапний: спочатку шумова загороджувальна перешкода для "відв'язування" АС, а потім імітуюча перешкода для "прив'язки" до хибних сигналів.

Ключові слова: навігаційна система, безпілотні літальні апарати, радіоелектронна боротьба, засоби повітряного нападу, перешкода, випромінювання.

Постановка проблеми. У сучасних бойових діях безпілотні літальні апарати широко застосовують супутникові радіонавігаційні системи, що забезпечують високу точність позиціонування. Це створює потребу у вивченні впливу засобів радіоелектронної боротьби на роботу навігаційних каналів БпЛА, зокрема типів радіоперешкод та їх ефективності у зриві навігації й нав'язуванні хибних координат. Проблемним є визначення найбільш енергетично ефективних типів перешкод та умов їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах Дятлова, Макаренка, Казакова, Тяпкіна та інших дослідників розглядаються питання структури сигналів СРНС, механізмів радіоподавлення та оцінки перешкодостійкості навігаційних приймачів. Окрему увагу приділено шумовим, гармонічним та імітуючим перешкодам, а також методам формування радіоперешкод для порушення функціонування GPS, GLONASS, Galileo та Beidou. Сучасні дослідження підтверджують зростання ролі імітаційних перешкод, які

дозволяють втручатися у навігаційні рішення БпЛА та змінювати їхні траєкторії.

Метою дослідження є визначення специфіки радіоелектронного впливу засобів РЕБ на навігацію БпЛА, аналіз типів радіоперешкод і встановлення найбільш ефективних з них для зриву роботи навігаційних систем та нав'язування хибних координат апаратурі споживачів СРНС.

Більшість малих БпЛА використовують навігаційні системи, до складу яких входить АС, що приймає сигнали від однієї чи кількох СРНС. До основних СРНС, які використовуються у світі належать: ГЛОНАСС (Росія), GPS/NAVSTAR (США), Beidou (Китай) та Galileo (ЄС). Сигнали цих систем використовують діапазон робочих частот від 1,1 ГГц до 1,6 ГГц.

Зазвичай навігаційні системи БпЛА тактичного рівня працюють поєднуючи інформацію від кількох СРНС. Це дозволяє їм визначати своє місце знаходження з точністю від 1 метра до 2,5 метра, як у горизонтальній так і у вертикальній площині.

Для протидії БпЛА, захисту військових об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури від засобів повітряного нападу (ЗПН) використовують засоби радіоелектронної боротьби. Протидія здійснюється шляхом створення електромагнітних перешкод.

Електромагнітні перешкоди – це електромагнітні випромінювання, які не уражають, а лише погіршують якість функціонування радіоелектронних засобів (РЕЗ), що працюють на принципі прийому, посилення та перетворення енергії електромагнітних хвиль. Електромагнітні перешкоди, що створюються у діапазоні радіохвиль, називають радіоперешкодами, у діапазоні світлових (оптичних) хвиль – світловими (оптико-електронними) перешкодами. Відповідно до [1] радіоперешкода – електромагнітне випромінювання (перевипромінювання) радіодіапазону, навмисно створене для зриву або порушення роботи РЕЗ.

Засоби РЕБ погіршують якість інформації, що отримується за допомогою бортової радіоелектронної апаратури ЗПН, тим самим знижують точність їх влучання, тобто знижують ймовірність виконання ЗПН бойового завдання.

Для подавлення каналів СРНС застосовуються наступні типи перешкод [2], [3]:

шумова перешкода (білий шум високої потужності на частотах каналів СРНС);

гармонічна (полігармонічна) перешкода (одночастотне або модульоване гармонійне коливання на частоті (частотах) сигналу СРНС);

прицільна імітуюча перешкода (перешкода, що імітує структуру сигналів СРНС з частотною та часовою неузгодженістю, а також з фіксованим значенням фази функції маніпуляції, що обгинає);

слідкуюча імітуюча перешкода (перешкода, яка імітує структуру сигналів СРНС, але із змінною початковою фазою функції маніпуляції, закон зміни якої відповідає зміні відстані від приймача до передавача радіоелектронної протидії (РЕП);

загороджувальна імітуюча перешкода (перешкода, що імітує набір сигналів супутників СРНС з однаковою частотною неузгодженістю для всіх компонентів та різною часовою неузгодженістю для кожного компонента).

Для організації імітуючих перешкод потрібна розвідка не лише несучої частоти і фази, а й амплітуди сигналів СРНС, а також маніпулюючої функції, яка є кодовою послідовністю для розділення сигналів і навігаційних даних. При цьому для формування перешкоди, що стежить, і прицільної імітуючої перешкоди необхідна розвідка частотних, фазових і часових параметрів корисних сигналів СРНС. Простішою у реалізації є загороджувальна перешкода, що імітує, оскільки вона не вимагає для формування точних часових параметрів сигналу [2].

Найбільш ефективними перешкодами для порушення нормального функціонування АС СРНС є імітуючі перешкоди, що відтворюють структуру реального сигналу СРНС з частотними, фазовими і часовими параметрами, що дозволяють нав'язати АС СРНС хибний режим роботи і як наслідок – хибне визначення місця знаходження ЗПН. Модифікація параметрів, які несуть інформацію у перешкоді, що імітує, дозволяє керувати траєкторією польоту ЗПН. При цьому параметри, які несуть інформацію про місцезнаходження у перешкоді, мають бути якомога ближчими до відповідних параметрів реальних сигналів СРНС.

Постановка імітаційних перешкод здійснюється у два етапи:

постановка шумової загороджувальної перешкоди, з метою виникнення в каналах СРНС "відв'язування" АС від поточних сигналів СРНС, переривання режиму стеження і перехід у режим виявлення та пошуку сигналів;

формування імітуючої перешкоди з високим енергетичним потенціалом з метою "прив'язки" АС СРНС до хибних сигналів, з наступним переходом у хибний режим роботи.

Результати теоретичних досліджень завадостійкості АС СРНС GPS, представлені у роботі [4], узагальнено у таблиці 1.

З наведених у таблиці 1 результатів випливає, що з усіх перешкод, які розглядаються, найменший енергетичний потенціал станції РЕП потрібен при постановці загороджувальної імітуючої перешкоди. При дії загороджувальної імітуючої перешкоди на канал виявлення та канал стеження за затримкою ймовірність подавлення АС СРСН становитиме близько 0,9. При постановці шумової або гармонійної перешкод з енергетичним потенціалом станції РЕП, рівним 8,5 дБВт, ймовірність подавлення АС СРНС становитиме близько 0,5. З метою збільшення ймовірності подавлення АС РЕП необхідно при постановці шумових перешкод мати енергетичний потенціал станції РЕП близько 20 дБВт, а при постановці гармонійних перешкод – 25 дБВт [4].

У роботах [2], [5] показано, що перешкодостійкість стандартних АС СРНС становить від 34 дБ до 36 дБ для АС, що динамічно рухаються, і від 38 дБ до 40 дБ – для слабкодинамічних АС.

Таблиця 1 – Результати досліджень подавлення каналів АС СРНС при використанні різних типів перешкод для ситуацій, коли АС працює автономно в штатному режимі [4]

Канал АС СРНС	*Тип перешкоди*	*Ймовірність успішного подавлення каналу АС*	*Необхідний енергопотенціал станції РЕП,* $P_{\text{пп}} \cdot G_{\text{пп}}$, *дБВт*
Канал виявлення	Шумова	0,5	8,5
	Гармонійна	0,5	8,5
	Загороджувальна, що імітує	0,67	-3,6 ... – 9,5
Канал стеження за частотою	Шумова	0,32	19,5
	Гармонійна	0,32	24,4
Канал стеження за затримкою сигналу	Шумова	0,5	10,4
	Гармонійна	0,5	54
	Загороджувальна, що імітує	0,67	-3,6 ... – 9,5
Квадратичний детектор	Шумова	0,1	18,7
	Гармонійна	0,1	18,7

У роботі [6] наведено оцінки рівня потужності навмисних перешкод, які можуть бути створені типовими засобами РЕП на вході приймача АС СРНС авіаційного базування:

а) при висоті польоту льотно-підйомного засобу з АС СРНС 100 м:

1) від наземних засобів РЕП: 78...166 дБВт;

2) від авіаційних засобів РЕП: 82...103 дБВт;

3) від тактичного БпЛА зі засобами РЕП: 94...96 дБВт;

4) від малогабаритного передавача перешкод, що закидається: 81...83 дБВт;

б) при висоті польоту льотно-підйомного засобу з АС СРНС 5 км:

1) від наземних засобів РЕП: 81...102 дБВт;

2) від авіаційних засобів РЕП: 82...103 дБВт;

3) від тактичного БпЛА із засобами РЕП: 97...99 дБВт;

4) від малогабаритного передавача перешкод, що закидається: 101...103 дБВт.

В сучасному конфлікті засоби РЕБ довели свою ефективність як невід'ємний елемент сучасних бойових дій (особливо в умовах високої інтенсивності застосування БпЛА). Розвиток засобів радіоелектронної боротьби дає можливість забезпечити тактичну перевагу на полі бою. Інтеграція нових технології дозволить підвищити військові спроможності Сил оборони України. Системи радіоелектронної боротьби необхідно розвивати (модернізувати) враховуючи сучасні виклики та загрози від агресора. Вдосконалення нових алгоритмів формування сигналів дозволяє засобам РЕБ бути ефективними. Загалом перспективи розвитку систем та засобів РЕБ пов'язані з використанням передових технологій, розширення спектра застосування для реалізації комплексного підходу до захисту особового складу та військових об'єктів.

Список використаних джерел: ВСТ 602.001:2024(01). Електромагнітна та кіберборотьба. Радіоелектронна боротьба. Терміни та визначення. Чинний з 23.08.2024.

Житомир, 2024. 50 с. *Макаренко С. И.* Противодействие беспилотным летательным аппаратам: монография. Санкт-Петербург: Наукоемкие технологии, 2020. 204 с. *Казаков А. Е., Водяных А. А.* Пути повышения помехозащищенности навигационной аппаратуры потребителей спутниковых навигационных систем. Системи обробки інформації. 2007. № 1(59). С. 48–51. *Дятлов А. П., Дятлов П. А., Кульбикаян Б. Х.* Радиоэлектронная борьба со спутниковыми радионавигационными системами : монография. Москва : Радио и связь, 2004. 226 с. *Тяпкин В. Н., Дмитриев Д. Д., Мошкина Т. Г.* Потенциальная помехоустойчивость навигационной аппаратуры потребителей спутниковых радионавигационных систем.

Олег ДМІТРІЄВ
доктор технічних наук, професор, провідний науковий співробітник
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID:https://orcid.org/0000-0003-1079-9744
Електрона пошта: dmitriievoleh@gmail.com
В'ячеслав МАТЮЩЕНКО
ад'юнкт штатний
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID:https://orcid.org/0000-0001-9675-8868
Електрона пошта: mvg88@ukr.net

РОЛЬ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У СУЧАСНІЙ ВІЙНІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація: у сучасних конфліктах новітні технології стають визначальними факторами бойової переваги на полі бою. Використання безпілотних літальних апаратів, систем штучного інтелекту та високоточне озброєння. Новітня зброя підвищує ефективність ведення бойових дій, скорочує час прийняття рішень та знижують ризики для особового складу який приймає участь у виконанні бойового завдання. Проаналізовано основні технологічні тенденції сучасної війни та приклади їх практичного застосування, зокрема у війні росії проти України.

Ключові слова: сучасна війна, новітні технології, безпілотні літальні апарати, штучний інтелект, високоточна зброя.

Постановка проблеми. Сучасні військові конфлікти демонструють радикальні зміни у характері ведення бойових дій, зумовлені стрімким розвитком новітніх технологій. Російсько-українська війна стала наочним прикладом, де технологічна перевага, інтеграція безпілотних літальних апаратів (БпЛА), штучного інтелекту та високоточних озброєнь визначає результат операцій навіть при нерівних силах сторін. Проблема полягає у недостатньому дослідженні практичної ефективності сучасних технологій у реальних бойових

умовах, їх впливу на швидкість прийняття рішень, ефективність ураження та мінімізацію ризиків для особового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові та практичні дослідження акцентують увагу на широкому використанні БпЛА для розвідки, коригування вогню та безпосереднього ураження противника (Коршець, Горбенко, 2023; Волошин, 2020). Практичні кейси, зокрема застосування дронів типу "Bayraktar" TB2, демонструють ефективність високоточної зброї та інтеграції штучного інтелекту у процес прийняття рішень (Volkov et al., 2024). Водночас, міжнародні дослідження зосереджуються на прогнозуванні розвитку технологій, автоматизації бойових операцій та оцінці ризиків застосування новітніх озброєнь, але їх вплив на конкретні сценарії ведення війни потребує подальшого практичного аналізу.

Метою дослідження є аналіз ролі та ефективності новітніх технологій у сучасній війні, зокрема у війні росії проти України, визначення ключових технологічних тенденцій та оцінка їхнього впливу на ведення бойових дій, підвищення ефективності операцій та зниження ризиків для особового складу.

У XXI столітті характер збройних конфліктів зазнав радикальних змін під впливом технологічного прогресу. Сучасні війни відрізняються високою швидкістю прийняття рішень, використанням автоматизованих систем управління підрозділами та військами, розширенням можливостей точкового ураження та активним застосуванням штучного інтелекту[1]. Традиційні концепції ведення бойових дій, що спиралися на чисельну перевагу та масові атаки, поступово відходять на другий план. Натомість ключовою перевагою є технологічна перевага, яка здатна визначити результат бою навіть при нерівних силах супротивників. В умовах збройної агресії росії проти України стає очевидним, що інноваційні технології забезпечують значну перевагу та дозволяє ефективно протистояти до умов ведення війни[2].

Безпілотні літальні апарати далі (БпЛА) стали однією з ключових технологічних інновацій сучасного військового мистецтва. Їхнє застосування охоплює всі ключові напрямки ведення війни а саме: розвідувальна інформація, ударні операції та коригування вогнем, що значно підвищує ефективність бойових операцій. БпЛА надають актуальну інформацію про переміщення супротивника у режимі реального часу [5], що дозволяє планувати операції більш точно. Завдяки постійній розвідці військовослужбовці можуть оперативно реагувати на зміни обстановки та оптимізувати використання сил і ресурсів на час виконання бойового завдання. Дрони камікадзе (FPV-дрон) дозволяють ефективно знищувати техніку та особовий склад противника таким чином мінімізуючи ризики для особового складу. Приклад із практики: застосування БпЛА типу "Bayraktar" TB2[3], які успішно знищували колони техніки та логістичні об'єкти противника, надаючи критичну перевагу у розвідці та вогневому ураженні. Штучний інтелект активно інтегрується у сучасну військову справу, покращуючи можливості та автоматизуючи управління операцією, що дозволяє аналізувати великі обсяги даних прогнозувати дії противника та оцінювати ризики різних сценаріїв бойових дій. Це прискорює прийняття рішень та підвищує їх точність та ефективність.

Новітні боєприпаси здатні самостійно обирати оптимальні цілі або коригувати траєкторію під час польоту, що робить удари більш ефективними та непередбачуваними для противника. Використання американських реактивних систем залпового вогню "HIMARS" дозволило знищувати ключові логістичні вузли російських військ із мінімальними ризиками. Новітні технології змінюють не лише технічну складову війни, а й підходи до планування та ведення бойових дій, зменшується потреба у великій чисельності особового складу, зростає швидкість прийняття рішень, з'являється можливість вести гібридну війну, поєднуючи традиційні та технологічні методи. Приклад із практики: в умовах ведення бойових дій технології дозволяють вести ефективну оборону та доцільне поєднання з БпЛА [6], розвідки, штучного інтелекту та високоточних систем які забезпечують точні удари по важливих об'єктах супротивника, мінімізуючи ризики для особового складу. Україна стала першою державою, яка системно запровадила морські дрони у структуру оборони та наступальних дій на морі. З відкритих джерел відомо, що українські морські дрони, створені у співпраці з Міністерством цифрової трансформації України та Службою безпеки України, здійснили низку успішних операцій проти Чорноморського флоту російської федерації. Приклад із практики: ці апарати були залучені до ударів по Севастополю, Новоросійську, Керченському мосту та іншим військово-морським об'єктам противника.

Новітні технології дозволяють змінюють характер сучасних збройних конфліктів, підвищуючи ефективність бойових операцій та знижуючи ризики для військовослужбовців. Інтеграція БпЛА, штучного інтелекту, високоточних систем дозволяє отримати перевагу у бою навіть при нерівних силах супротивників. Практичний досвід у війни росії проти України демонструє ефективність технологій у реальних бойових умовах. Подальший розвиток технологій змінюватиме військове мистецтво, роблячи війну більш автоматизованою та технологічною. Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки безпосередньо приймає участь у розвитку інноваційних технологій під час проведення випробувань, які проходять на високо-технологічних та сучасних полігонах.

Список використаних джерел: *Коршець О., Горбенко В.* Уроки застосування безпілотних літальних апаратів у російсько-українській війні. Повітряна міць України. 2023. № 1(4). С. 9–17. https://doi.org/10.33099/2786-7714-2023-1-4-9-17. *Волошин В.* Чи можуть змінити дрони перебіг війни? Армія inform: веб-сайт. URL: https://armyinform.com.ua/2020/10/24/chy-mozhut-zminyty-drony-perebig-vijny/. Байрактари та квадрокоптери зі скидами. PS Magazine українською: веб-сайт. URL: https://drukarnia.com.ua/articles/bairaktari-ta-kvadrokopteri-zi-skidami-g28dH *Volkov N., Evans A., Mappes G., Bailey R., Kagan F. W.* Russian Offensive Campaign Assessment, April 10, 2024. Institute for the study of war. URL: https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-april-10-2024. Квадрокоптер BetaFPV Pavo25 Whoop. RC Store. Веб-сайт. URL : https://rc-store.com.ua/kvadrokopter-betafpv-pavo25-whoop. FPV-дрон камікадзе DRONE UKRAINE SPIDER-2 TBS вантажопідйомність 4,0 кг. SAFETY. Веб-сайт. URL : https://safety.kiev.ua/fpv-dron-kam-kadze-drone-ukraine-spider-2-tbs-vantazhop-dyomn-st-4-0-kg/.

Каріна КАЛЮГА
доктор юридичних наук, професор
Заступник завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інститут економіки та права
Класичний приватний університет
(м. Запоріжжя, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9941-9690
Електронна пошта: kalugaalim@gmail.com

ВІЙСЬКОВА КРИМІНАЛІСТИКА ЯК ОКРЕМА ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У тезах розглядаються сучасні аспекти формування та розвитку військової криміналістики як окремої галузі наукового знання, що формується під впливом воєнного стану та потреб забезпечення національної безпеки. Застосовано системний та порівняльно-правовий підходи. Визначено її сутність, предмет і практичну роль у розслідуванні воєнних злочинів. Проаналізовано специфіку збору, фіксації й дослідження доказової інформації у бойових умовах, роль технічних і цифрових засобів у підвищенні ефективності розслідувань. Показано необхідність створення методологічної бази, підготовки кадрів і впровадження цифрових технологій у доказуванні злочинів у воєнних умовах.

Ключові слова: військова криміналістика, воєнні злочини, військова юстиція, кримінальне провадження, доказування, судова експертиза, воєнний стан.

Постановка проблеми. У роботі розглянуто становлення та розвиток військової криміналістики як нової галузі юридичних знань, що формується під впливом сучасних воєнних подій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України.

Традиційна криміналістика, розроблена для умов мирного часу, не враховує специфіку розслідування злочинів у зоні бойових дій, зокрема труднощі фіксації доказів, доступу до місця події, використання новітніх технологій та міжнародних стандартів документування воєнних злочинів.

У роботі застосовано системний, порівняльно-правовий, аналітичний та історико-правовий методи, що дали змогу розкрити закономірності формування військової криміналістики, її місце у системі юридичних наук і практичну роль у діяльності військової юстиції.

У роботі розглянуто формування військової криміналістики як окремої галузі наукових знань у контексті сучасних воєнних подій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Визначено сутність військової криміналістики, її місце у системі юридичних наук та практичне значення для фіксації, розслідування й доказування воєнних злочинів. Проаналізовано сучасні тенденції та виклики, пов’язані з розслідуванням

злочинів у зоні бойових дій, документуванням фактів агресії, геноциду, катувань і порушення норм міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано необхідність формування єдиної методології військової криміналістики, підготовки спеціалізованих кадрів для військової юстиції, створення наукових шкіл і навчальних програм, орієнтованих на практичне застосування криміналістичних знань у воєнних умовах.

Сучасна війна, яку веде Україна проти збройної агресії Російської Федерації, поставила перед правовою системою держави безпрецедентні виклики. Одним із них стало документування та розслідування воєнних злочинів, що вимагає застосування особливих криміналістичних знань і методів, адаптованих до бойових умов. Традиційна криміналістика, сформована на базі мирного часу, не враховує специфіку військових дій, пересування фронтів, руйнування територій, обмеженого доступу до місця події, а також широкого застосування новітніх технологій – дронів, супутникової розвідки, цифрових баз даних. Саме через це постає потреба у формуванні військової криміналістики як самостійного напряму, що поєднує елементи класичної криміналістики, військового права та міжнародного гуманітарного законодавства [3–4; 9].

Метою дослідження є визначення сутності військової криміналістики як окремої галузі знань, аналіз її сучасного стану в Україні та окреслення перспектив розвитку у контексті документування воєнних злочинів.

Так, військова криміналістика – це сукупність теоретичних знань, методів і практичних засобів, спрямованих на виявлення, фіксацію, дослідження та доказування злочинів, пов’язаних із веденням воєнних дій, а також інших правопорушень, що вчиняються військовослужбовцями під час виконання службових обов’язків. Предметом її є закономірності механізму військових злочинів, особливості слідчої діяльності у військових умовах, специфіка доказування та судової експертизи у таких справах.

Взагалі, витоки військової криміналістики можна віднайти у досвіді розслідування військових злочинів періоду Другої світової війни, діяльності військових трибуналів СРСР, а також у сучасній практиці міжнародних кримінальних судів. Проте лише після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, ця галузь набула реальної практичної значущості для України. З початку збройної агресії проти України створено численні механізми документування воєнних злочинів. Генеральна прокуратура, Служба безпеки України, Державне бюро розслідувань та Національна поліція координують процес фіксації доказів злочинів, пов’язаних із катуваннями, вбивствами цивільних, руйнуванням об’єктів критичної інфраструктури. Одним із ключових елементів є криміналістичне забезпечення доказування – використання спеціалізованих методів огляду місця події, збирання фрагментів зброї, проведення експертиз за допомогою дронів, геопросторових систем, 3D-моделювання тощо. У цьому контексті формується практична основа військової криміналістики [1–2; 5].

Варто зазначити, що до роботи залучаються міжнародні партнери – Євроюст, Міжнародний кримінальний суд, місії ОБСЄ, що використовують

спільні стандарти фіксації доказів. Такий обмін досвідом сприяє гармонізації національних і міжнародних підходів до криміналістичного забезпечення воєнної юстиції (військова юстиція (military justice) – це окрема правова підсистема у межах національної правової системи. Вона стосується військовослужбовців та інших осіб, які виконують обов'язки військової служби, в окремих випадках– цивільних осіб. Система військової юстиції діє з метою здійснення правосуддя, забезпечення військового правопорядку, дисципліни та зміцнення бойової (операційної) спроможності збройних сил у спосіб та відповідно до процедур, які можуть відрізнятися від загальних, що діють у національній правовій системі. Таке розуміння системи військової юстиції запропоновано Женевським центром з питань урядування в секторі безпеки (DCAF)) [6; 7, с. 10]. Важливою складовою становлення військової криміналістики на практиці та її розвитку є створення електронних баз воєнних злочинів, системи WarCrimes.gov.ua, а також цифрових платформ збору свідчень. Такі інструменти поєднують криміналістику з інформаційними технологіями, відкриваючи нові напрями аналітичної роботи. Подальший розвиток військової криміналістики в Україні має ґрунтуватися на кількох наступних ключових напрямах: інституціоналізація наукового напряму; підготовка кадрів; розробка методичних рекомендацій та міжнародне співробітництво. Необхідне створення окремих кафедр або навчальних програм у закладах юридичної освіти, орієнтованих на військове право, судову експертизу та розслідування воєнних злочинів. Варто формувати корпус військових слідчих і експертів, які володіють специфічними знаннями щодо документування злочинів у бойових умовах, використання цифрових технологій, дронів і супутникових даних. Потрібно систематизувати досвід розслідування воєнних злочинів, створити єдину методологічну базу, адаптовану до міжнародних стандартів доказування. Український досвід уже стає об'єктом уваги європейських правових інституцій. Визнання військової криміналістики як окремої дисципліни дозволить інтегрувати її до системи міжнародного кримінального права [1-2; 8-12].

Таким чином, військова криміналістика поступово переходить із практичної площини у науково-освітню, стаючи невід'ємним елементом сучасної правничої науки.

Військова криміналістика – це новий і надзвичайно актуальний напрям юридичної науки, який формується під впливом сучасної війни. Її завдання полягає у виробленні методів і засобів розслідування злочинів у воєнних умовах, забезпеченні об'єктивного доказування і притягнення винних до відповідальності.

Україна нині є фактичним центром формування практичних основ військової криміналістики, що може стати підґрунтям для створення нової європейської моделі воєнної юстиції. Перспективи розвитку цієї галузі пов'язані з науковим осмисленням здобутого досвіду, створенням спеціалізованих програм підготовки кадрів та формуванням власної школи військової криміналістики.

Список використаних джерел: The Geneva Conventions of 12 August 1949 and their

Additional Protocols. International Committee of the Red Cross. ICRC, 2016. 214 p. URL : https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/publication/geneva-conventions-1949.htm. International Criminal Court. Guidelines on Evidence Collection in Armed Conflict Zones. The Hague : ICC, 2022. 64 p. URL : https://www.icc-cpi.int. Закон України "Про основи національного спротиву" від 16.07.2021 р. № 1702-IX. *Законодавство України. Верховна Рада України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). *Законодавство України. Верховна Рада України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. *Бєляєв В. М.* Криміналістика : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 684 с. *Богуцький П., Назарчук І.* Чи вдасться Україні розбудувати повноцінну систему військової юстиції? *Юридична газета online*, 23 січня 2024 р. URL: https://yur-gazeta.com/interview/chi-vdastsya-ukrayini-rozbuduvati-povnocinnu-sistemu-viyskovoyi-yusticiyi.html. Військова юстиція в Україні. Зелена книга. Київ : Парламентський центр ; Лабораторія законодавчих ініціатив, 2024. 76 с. URL : https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/lab-green-book.pdf. *Гребенюк А. М., Синиціна Ю. П.* Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності : навч. Посіб. Київ : НАВС, 2020. 312 с. *Кузьменко О. В.* Воєнна юстиція: історія, сучасність, перспективи : монографія. Харків : Право, 2023. 275 с. *Пархоменко І. Г.* Документування воєнних злочинів: український досвід і міжнародні стандарти. *Вісник криміналістики*. 2023. № 1. С. 45–59.

Сергій КУРДЮК
доктор філософії
Начальник науково-дослідного управління морських безпілотних ударних систем
Науково-дослідний центр Збройних Сил України "Державний океанаріум"
Інститут Військово-Морських Сил Національний університет "Одеська морська академія"
(м. Одеса, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3165-4571
Електронна пошта: Serega15507@ukr.net
Артем ФИЛИПЕНКО
Начальник майстерні експериментально-виробничого цеху науково-дослідного управління морських безпілотних ударних систем
Науково-дослідний центр Збройних Сил України "Державний океанаріум"
Інститут Військово-Морських Сил Національний університет "Одеська морська академія"
(м. Одеса, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8283-5313
Електронна пошта: fylypenko.niss@gmail.com

АСИМЕТРИЧНІ БОЙОВІ ДІЇ НА МОРІ: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. Розглядається вивчення феномену асиметричного конфлікту та асиметричних бойових дій у зарубіжній та вітчизняній літературі, визначено, у чому полягає специфіка асиметричних бойових дій на морі, наведені історичні приклади подібних дій, проаналізований досвід російсько-

української війни на морі як приклад асиметричних бойових дій, показаний вплив цього досвіду на військово-морську діяльність.

Ключові слова: асиметричний конфлікт, асиметричні бойові дії, морська війна, російсько-українська війна, морські безекіпажні апарати, Військово-Морські Сили.

Постановка проблеми. Сучасні збройні конфлікти демонструють зростання ролі асиметричних підходів до ведення війни, зокрема на морі, де традиційні концепції контролю морського простору зазнають перегляду. Російсько-українська війна засвідчила, що навіть у конвенційному конфлікті між державами з нерівним військово-морським потенціалом слабша сторона може досягати вагомих результатів завдяки інноваційним тактичним рішенням і новітнім технологіям, зокрема морським безекіпажним платформам. Водночас у науковій літературі недостатньо висвітлені особливості саме асиметричних бойових дій на морі, їх історичні прояви та український досвід, який фактично формує нову парадигму морської війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття “асиметричний конфлікт” активно розробляється у військово-політичній та стратегічній думці з 1970-х років після праці Е. Макка, присвяченої аналізу війн Франції в Алжирі та США у В’єтнамі. Подальші дослідження А. Органскі, Дж. Куглера, Т. Паула, А. Леле та інших зосереджувалися переважно на асиметрії у контексті “малої війни”, повстанських рухів та протидії нерегулярним силам. У працях з морської стратегії ключове місце займають концепції А.Т. Мегена та Ф.Х. Коломба про “морську силу”, однак вони орієнтовані переважно на конвенційну боротьбу лінійних флотів. Питання асиметричних дій на морі висвітлені фрагментарно та переважно через окремі історичні приклади – крейсерську війну, каперство, дії підводних човнів чи диверсійних підрозділів. Досвід російсько-української війни, який демонструє новітні форми морської асиметрії, поки не отримав комплексного наукового узагальнення.

Метою дослідження є проаналізувати феномен асиметричних бойових дій на морі у світовій історії та сучасності, з’ясувати їх характерні риси та інструменти, а також системно оцінити український досвід морських асиметричних дій у російсько-українській війні як фактор зміни парадигми морської війни та впливу на подальший розвиток військово-морської діяльності.

Широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну у лютому 2022 р. стало поворотним моментом у сучасній військовій історії. Характер та перебіг бойових дій спростували деякі попередні уявлення про те, якими будуть війни XXI-го століття, натомість поставивши перед військовими теоретиками завдання критичної оцінки її досвіду. Ця війна поєднує у собі новітні технології, зокрема, масове застосування безпілотних та безекіпажних літальних, морських та наземних апаратів (комплексів, систем) і тактичні прийоми, властиві позиційним боям часів Першої світової війни.

Не менш серйозні зміни відбуваються у принципах ведення морської війни. Характеризуючи бойові дії на морі під час російсько-української війни

експерти вживають терміни "асиметрична війна" або "асиметричні бойові дії" (Asymmetric Warfare), відзначаючи успішність Сил оборони України, складовою яких є Військово-Морські Сили ЗС України.

Термін "асиметричний конфлікт" вперше було введено в науковий обіг вченим-міжнародником Ендрю Макком, який опублікував 1975 р. статтю "Чому великі держави програють малі війни: політика асиметричного конфлікту". Аналізуючи війни Франції в Алжирі та США у В'єтнамі він намагався об'єднати розрізнені раніше факти в єдину концептуальну модель "асиметричного конфлікту". Він, зокрема, говорить про наступні уроки війни у В'єтнамі: а) перевага у військовій силі не є гарантією перемоги; б) театр воєнних дій може виходити за межі поля бою, щоби охопити державні та громадські інституції зовнішньої сили (країни-агресора) в) затяжний конфлікт працює на партизан. Асиметричний характер, на думку Е.Макка, носила і війна Франції проти алжирських повстанців, де результат (отримання Алжиром незалежності) був досягнутий завдяки зростанню ціни цієї війни не для алжирців, а для французів, що породило відчуття "втоми від війни" та "втрату політичної волі".

Таким чином, "асиметрична війна (конфлікт)" у трактовці Е.Дж.Р.Мака постає як складне та багатогранне явище. Саме це зумовило той факт, що дослідники, які вивчали асиметричні конфлікти, розділилися на кілька напрямів. Одні з них розглядали їх переважно в контексті вивчення антиколоніальних та національно-визвольних рухів, другі дивилися на проблему крізь призму феномену "малої війни", пропонуючи певну стратегію як партизанських, так і протипартизанських дій, треті розглядали асиметрію крізь призму стратегії ведення війн країн з різним потенціалом.

Під час розгляду феномену асиметричного конфлікту в центрі уваги дослідників опинялися проблеми поразки та перемоги в сучасних війнах, зміни характеру військових дій, відходу від безпосереднього протистояння супротивників із застосуванням військової сили (конвенційна війна) до війн з використанням різних непрямих форм боротьби, таких як партизанські дії та тероризм. Серед робіт, присвячених асиметричним конфліктам, можна виділити роботи А.Органскі та Дж. Куглера, Т.В.Паула, А.Леле та інших.

Більшість конфліктів після Другої світової війни і перед терактами 11 вересня 2001 р. були асиметричними саме завдяки протистоянню між конвенційними силами однієї з сторін та неконвенційними, ірегулярними формуваннями іншої. Найбільш відомі серед них: вже згадані війна у В'єтнамі (1955 – 1975 рр.) та війна за незалежність Алжиру (1954 – 1962 рр.), Афганська війна СРСР (1979 – 1989 рр.), Перша та Друга Чеченські війни. Війни XXI-го століття продовжили цю тенденцію: війна в Афганістані (2001-2021 рр.), Іракська війна (2003 – 2011), Друга ліванська війна (липень – серпень 2006 р.).

Зазначений досвід призвів до того, що більшість дослідників останніх часів зводить "асиметричний конфлікт" до протистояння, де однією з сторін є держава із регулярною армією, з іншого – недержавні угруповання, які дотримуються повстанської тактики. Подібне, дуже вузьке трактування самого асиметричного конфлікту обмежує сприйняття військового боку справи.

Російсько-українська війна показала, що асиметричним може бути також і сучасний конвенційний військовий конфлікт. В цій війні на одна з протиборчих сторін, російська федерація не лише володіє ядерною зброєю але й має військовий, економічний, ресурсний (у тому числі і мобілізаційний) потенціал, який у рази перевищує потенціал України.

Крім того, російсько-українська війна показала, що потрібно розрізняти поняття "асиметричний конфлікт" та "асиметричні бойові дії". Поняття "асиметричний конфлікт" є більш широким і охоплює різноманітні аспекти протистояння суб'єктів із різним потенціалом, включаючи військові, в той час, як "асиметричні бойові дій" – це певні стратегія і тактика, які застосовуються збройними силами меншої за потенціалом протиборчої сторони.

Узагальнюючи тему "асиметричного конфлікту", слід визнати наступне:

асиметричний конфлікт може відбуватися, як між державою, з одного боку, і недержавними суб'єктами, з іншого, так і між двома державами, одна з яких має вагому (у рази) перевагу в економічному, ресурсному та військовому потенціалі;

асиметричний конфлікт передбачає не лише різницю в потенціалі, але й застосування однією з сторін асиметричних засобів (інструментів): нова тактика, нові технології, "мала війна";

асиметричний конфлікт часто є не лише війною армій, вона ведеться не лише за захоплення чи утримання певних територій. Важливим елементом асиметричної війни є боротьба за симпатії населення, моральна перевага однієї сторони над іншою, можливість здійснювати вплив на настрої противника;

асиметричний конфлікт може бути розрахований на тривалий термін, на відміну від класичних конвенційних війн і мати на меті виснаження противника.

Найбільш відомі з історії приклади асиметричних конфліктів і асиметричних бойових дій відбувалися на суші, в той час, як приклади асиметричних бойових дій на морі відомі значно менше. Це зумовлено особливостями військово-морського середовища:

мінливість моря як поля бою, відсутність лінії бойового зіткнення, неможливість захоплення (окупації) та утримання (оборони) моря або морського району як певної географічної території;

прозорість моря, як поля бою, неможливість прихованих дій з опорою на особливості ландшафту (відсутність лісів, гір, складок місцевості, в яких могли б сховатися

тривимірний характер війни на морі: бойові дії можуть відбуватися на воді, під водою і над водою (у повітрі). Причому дії у цих вимірах можуть проводитися одночасно;

залежність сторін, що воюють на морі, від облаштованих військово-морських баз на узбережжі, інших пунктів перебування кораблів та суден. Військові флоти не можуть діяти без прив'язки до суші, без забезпечення з суші ресурсами, необхідними для ведення бойових дій;

наявність міжнародних вод (відкритого моря) поза межами дії національної юрисдикції і можлива присутність в них нейтралів – суден країн, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях;

фізичні особливості водного простору, його відкритість (відсутність складок місцевості, які на суші сприяють маскуванню, полегшують або ускладнюють пересування військ тощо).

У зв'язку з цим результативність бойових дій на морі визначається здатністю військово-морських сил здійснювати "контроль над морем" (Sea Control) та недопущення дій противника і районах, що становлять для нього інтерес (Sea Denial).

Питання, яким чином держави можуть забезпечувати "контроль над морем" постійно знаходиться в центрі дискусій військово-морських теоретиків. Поворотним пунктом в історії військово-морської думки став вихід у 90-ті роки XIX ст. двох фундаментальних праць з теорії війни на морі: "Вплив морської сили в історію, 1660–1783" офіцера ВМС США Альфреда Т. Мегена та "Морська війна, її основні принципи та досвід" англійського адмірала Філіпа Х. Коломба.

Меген А., формулює концепцію "Морської сили" (Sea Power, іноді можна зустріти переклад "Морська могутність" або "Морська міць"). Згідно з нею завоювання панування на морі визнавалося метою, яка забезпечує перемогу над супротивником. Саме панування на морі полягало у свободі користування морем та запереченні користування ним для противника. Ключовим та єдиним варіантом боротьби за панування на морі, з точки зору Мегена А., була вирішальна битва між флотами.

В своїй концепції Меген А. та Коломб Ф., спиралися перш за все на історію, причому переважно на історію парусного флоту. Водночас, дослідження історії збройного протистояння на морі показує, що далеко не завжди воно зводилося до протистояння лінійних флотів. У війні на морі асиметричні бойові дії набули не меншого застосування, ніж на суші.

Прикладом асиметричних бойових дій нової доби можна назвати, перш за все, крейсерську війну, або каперство. Каперство представляло собою вид бойових дій на морі, які проводилися озброєними приватними суднами, що отримали спеціальні дозволи (каперські свідоцтва) від держави, проти ворожих торгових суден, а також суден нейтральних країн, які перевозили вантажі для ворога. І хоча каперство як явище було законодавчо закріплене ще наприкінці XIII ст., його справжній розквіт припадає на епоху французького короля Людовіка XIV, особливо під час війни Аугсбургської Ліги, коли Франції довелося протистояти на морі об'єднаному англо-голандському флоту.

У наступні століття каперство неодноразово застосовувалося для підриву торгівлі противника. І хоча його застосовували всі сторони, частіше до нього зверталися слабкіша у військово-морському відношенні сторона. Так під час Громадянської війни в США (1861–1865) славу успішного каперу здобув гвинтовий шлюп Конфедерації "Алабама", який за два роки знищив та пограбував 65 кораблів Союзу.

Ідеї крейсерської війни, як асиметричної відповіді на перевагу більш сильного флоту відродилася також у Франції у останній чверті XIX ст., у вигляді ідей "молодої школи" (Jeune Ecole) На відміну від "традиціоналістів", які наполягали на будівництві лінійних кораблів, Jeune Ecole пропонувала розвивати малий флот. Вони вважали, що альтернативна стратегія і тактика мають спиратися на технологічний прогрес (який на той час уособлювали торпеди та міноносці).

Згодом різні держави (а іноді і недержавні суб'єкти) застосовували крейсерську війну для послаблення економічного потенціалу противника.

Про ефективність крейсерської війни відсутня однозначна точка зору. Прихильники крейсерської війни відзначають суттєву шкоду, яку вона може завдати економіці протиборчої сторони, противники вказують на те, що протягом історії не було випадку, коли б крейсерська війна призводила б до панування на морі і перемоги у війні.

Втім, асиметричні бойові дії на морі не обмежуються лише крейсерською війною, яка є лише одним з її різновидів.

Серед прикладів асиметричних бойових дій на морі можна виділити наступні (даються як війни, так і окремі епізоди в рамках війн):

дії морських гьозів під час війни Нідерландів за незалежність у другій половині XVI – першій половині XVII ст.

морські походи українських козаків у другій половині XVI – першій чверті XVII ст.;

каперство під час європейських війн кінця XVII – XVIII ст. (війна Аугсбургської ліги 1688–1697 рр., війна за іспанську спадщину 1701–1714 рр., війна за незалежність США 1775–1783 рр. революційні війни Франції 1792–1802 рр.)

дії крейсерів Конфедерації під час Громадянської війни в США у 1861–1865 рр.

атака японських міноносців на Порт-Артур і подальші спроби японського флоту заблокувати гавань Порт-Артура (як приклад дій малого флоту і застосування тактики раптовості);

тотальна підводна війна Німеччини під час Першої світової війни 1914–1918 рр. та тотальна підводна війна Німеччини під час Другої світової війни 1939 – 1945 рр., які були спрямовані на підрив економіки Великої Британії;

дії італійських диверсантів з X-ї флотилії MAC у 1940–1945 рр., а також дії німецьких диверсантів з K-Verband у 1944–1945 рр., застосування ними вибухових катерів та міні-субмарин;

нічний морський бій у о.Саво 9 серпня 1942 р. під час битви за Гуадалканал, під час якого японські військові моряки продемонстрували здатність діяти в темну часу доби;

військово-морська фаза операції "Йоав" ВМС Ізраїля проти єгипетського флоту під час першої арабо-ізраїльської війни, під час якої були застосовані вибухові катери;

дії ВМС США проти ВМС Народно-визвольного флоту Південного В'єтнаму під час війни у В'єтнамі з метою припинення військової допомоги, що

надходила з Північного В'єтнаму морським шляхом ("морська стежка Хо Ші Міна");

"танкерна війна" під час ірано-іракської війни (1980–1988);

дії "морських тигрів" під час громадянської війни в Шрі Ланці (1983 – 2009);

бойові дії Сил оборони України на Чорному морі під час широкомасштабного вторгнення росії в Україну (з 2022 р.).

Російсько-українська війна є яскравим прикладом сучасного асиметричного конфлікту, а бойові дії на Чорному морі є яскравим прикладом асиметричних бойових дій На початку широкомасштабного вторгнення на Чорному та Азовському морях противник створив угруповання кораблів, яке суттєво переважало ВМС ЗС України кількісно та якісно і включало у себе 1 крейсер, 2 фрегати, 4 підводних човни, 42 бойових кораблі (катери) та до 30 суден забезпечення. ВМС ЗС України мали на початку війни мали 14 бойових кораблів (катерів) та 8 допоміжних суден.

За умов суттєвої чисельної переваги противника, Сили оборони України на Чорному морі активно застосовували асиметричну тактику, в основі якої з одного боку, було недопущення дій противника в районах, які становлять інтерес для нього (Sea Denial), а також забезпечення заборони доступу до певних морських зон (anti-access and area denial – A2/AD), з іншого – активне застосування морських безекіпажних апаратів (МбеА), у тому числі завдання комбінованих ударів із застосуванням МбеА, ударних безпілотних літальних апаратів та крилатих ракет. Внаслідок асиметричних бойових дій Сил оборони України проти морського угруповання різнорідних сил російської федерації противнику було завдано суттєвих втрат у корабельному складі, здійснено деблокаду українських портів Чорного моря і відновлений експорт українських товарів морським шляхом, противник був змушений здійснити перебазування флоту з основної бази в тимчасово окупованому Севастополі в інші порти.

Аналіз історичного досвіду асиметричних війн на морі дозволяє зробити наступні висновки:

Асиметричні бойові дії на морі можуть бути частиною більш широкого симетричного військового конфлікту і здійснюватися за умов різниці військово-морського потенціалу сторін. Серед характерних рис асиметричних бойових дій на морі слід виділити наступні:

сприятливі географічні особливості морського театру бойових дій: частіш за все напівзамкнена або замкнена водойма (Чорне море, Ормузький пролив, потенційно – Балтійське та Каспійське моря, Філіппінський та Індонезійський архіпелаги), наявність вузьких місць (проток), островів, які можуть використовуватися для базування флоту країни, яка застосовує тактику асиметричних бойових дій на морі, мілководдя, сприятливі кліматичні умови тощо;

застосування нових видів озброєнь та їх комбінації: під час Другої світової війни – підводні човни, керовані людиною торпеди, вибухові катери, під час російсько-української війни – ударні МбеА та БпЛА;

застосування нової тактики ("вовчі зграї" німецьких підводних човнів, рої катерів військово-морських сил КВІР Ірану, комбіновані удари українських

БпЛА, МбеА та крилатих ракет проти кораблів та місць базування Чорноморського флоту);

На відміну від суходолу, асиметричні бойові дії на морі є недооціненим засобом ведення бойових дій. Водночас асиметричні бойовій дії на морі носять обмежений характер і може бути ефективним, але все ж допоміжним інструментом досягнення успіхів.

Список використаних джерел: *Mahnken T.G.* Asymmetric Warfare at Sea. Naval War College Review. Vol. 64, No. 1 (Winter 2011). PP. 95–121. *Mack A.* Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict. World Politics. 1975. Vol. 27, No. 2. PP. 175–200. *Roksund A.* The Jeune École: The Strategy of the Weak. Brill, 2007. 260 P. *Yakymiak S.V.* War at sea in 2022–2023: lessons learned, perspectives and features of maritime unmanned vehicles employment. Наука і оборона, 2023. №3. С.49–55. *Курдюк С., Соколовський Р., Филипенко А.* З історії військово-морської думки: обговорення концепції "малої війни" на морі на сторінках журналу "Морской сборник" у 1927-1928 рр. Старожитності Лукомор'я. 2025. №2. С. 184–199. *Курдюк С.В., Галаган С.М., Филипенко А.О.* Застосування морських безекіпажних апаратів (комплексів, систем) на морі під час російсько-української війни. Чорноморська минувщина. 2024 рік. Випуск 19. С.117–126.

Дмитро ПЕЧУРА
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
Начальник науково-організаційного відділу
Державний науково-дослідний інститут авіації
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/*0000-0002-5703-4039*
Електронна пошта: armament82@gmail.com
Сергій КОТЛЯРЕНКО
кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Державний науково-дослідний інститут авіації
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/*0000-0001-7060-5847*
Електронна пошта: kckvvaiu.2017@gmail.com
Ірина ІЛЮХІНА
молодший науковий співробітник
Державний науково-дослідний інститут авіації
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.*org/0009-0009-4646-7136*
Електронна пошта: irinairuxa8@gmail.com

АЛГОРИТМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЗАСОБІВ УРАЖЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, ЗАСТОСОВАНИХ ПРОТИ ВІЙСЬКОВИХ ОБ'ЄКТІВ ТА ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Анотація. У тезах доповіді представлено алгоритми вирішення задачі ідентифікації засобів ракетно-повітряного нападу (за типами), застосованих повітряно-космічними силами російської федерації проти військових об'єктів

та об'єктів інфраструктури України. Показано, що таку задачу в загальному випадку можна класифікувати як задачу ідентифікації складних технічних систем, для вирішення якої запропоновано використовувати сучасні методи розпізнавання образів шляхом побудови відповідних алгоритмів для співставлення формалізованих описів ситуацій та об'єктів за відповідними класами.

Ключові слова: ідентифікація, засоби ураження, алгоритм, військові об'єкти, об'єкти інфраструктури.

Від початку агресії, наприкінці лютого 2014 року, російська федерація систематично порушує загальновизнані норми міжнародного права, права людини, в тому числі право на життя мирних громадян, які стали заручниками терористів на окупованій території України [1, с. 208]. Цинізм кремлівської агресії, яка включає активну підтримку терористів на державному рівні, перетворює вбивство безневинних мирних громадян на звичне повсякденне явище [2, с. 21]. Привертаючи увагу міжнародної спільноти до триваючого нарощування російською федерацією воєнного потенціалу на кордоні з Україною, на тимчасово окупованих частинах території України, в Чорному та Азовському морях та на території Республіки Білорусь, наголошуючи, що російська федерація грубо порушила і продовжує порушувати Статут ООН та основні принципи міжнародного права, Верховна Рада України звернулася до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОЧЕС, урядів та парламентів іноземних держав і наголосила про необхідність мирного вирішення спровокованого збройного конфлікту на основі загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [3, с. 123]. Втім 24 лютого 2022 року російська федерація оголосила про проведення так званої "спеціальної воєнної операції" на території України та розпочала повномасштабну збройну агресію.

Постановка проблеми. З перших днів повномасштабної війни російської федерації проти України агресор активно застосовує засоби ракетно-повітряного нападу проти військових об'єктів та об'єктів інфраструктури. Під час розслідування відповідних злочинів для надання фахового висновку щодо приналежності зазначених засобів тому чи іншому типу авіаційних засобів ураження повітряно-космічних сил російської федерації постало завдання щодо їх ідентифікації за усіма наявними ознаками.

Основними завданнями при цьому є [4, с. 20; 5 с. 35]:

установлення належності засобів ураження до того чи іншого виду зброї повітряно-космічних військ російської федерації;

визначення їх типу, виду, моделі або зразка;

визначення способу виготовлення та придатності для використання за призначенням.

Для вирішення подібних задач, пов'язаних з ідентифікацією складних технічних об'єктів, запропоновано використовувати сучасні методи розпізнавання образів, основною метою яких є побудова ефективних

алгоритмів для співставлення формалізованих описів ситуацій та об’єктів за відповідними класами [6, с. 56].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основною метою розпізнавання є побудова, на основі систематичних теоретичних і експериментальних досліджень, ефективних обчислювальних засобів для віднесення формалізованих описів ситуацій і об’єктів до існуючих класів. В основу такого віднесення (розпізнавання, класифікації) покладено певну оцінку ситуації з її описом. За умови встановлення відповідності між класами еквівалентності, заданих на множині рішень та множині об’єктів розпізнавання (ситуацій), процедура розпізнавання є елементом процесу прийняття рішень. У роботі [7, с. 8] сформовано загальну задачу розпізнавання образів.

Мета. На основі аналізу підходів до вирішення задачі розпізнавання образів сформовано алгоритми ідентифікації ракетного озброєння та авіаційних бомб російської федерації, застосованих проти військових об’єктів та об’єктів інфраструктури України [8, с. 42; 9, с. 13].

Загальна структура системи розпізнавання та класифікації складається з трьох модулів, які дозволяють реалізувати на практиці процес підготовки варіантів рішень щодо визначення типу засобу ураження (рис. 1) [8, с. 39].

В першому модулі вирішуються задачі статистичної обробки діагностичних ознак засобу ураження, які отримано на місті його падіння, з метою формування рішення щодо можливого кластеру застосованого типу зразка озброєння.

Особливості обробки даних полягають у наявності невизначеності, яка обумовлена кількісним обсягом та станом окремих частин конкретного зразку засобу ураження. Тому передбачено застосування припущень щодо кластерів початкової вибірки та функцій розподілу ймовірностей приналежності зразків до кластерів.

Результатом процесу обробки даних в першому модулі є визначення ймовірності приналежності засобу ураження до можливого кластеру.

Рисунок 1 – Загальна структура математичної моделі оцінки варіантів рішень щодо розпізнавання типів засобів ураження

У другому модулі вирішуються завдання зменшення існуючої невизначеності і передбачають на основі використання досвіду експертів формалізацію процесу розпізнавання та кластерізації шляхом розробки та застосування бази у вигляді відповідних гіпотез з використанням апарату нечітких множин.

В третьому модулі оцінюється достовірність результатів обробки даних та виконується аналіз отриманих результатів з оцінкою інформативності діагностичних ознак засобів ураження. У випадку не співпадіння результатів проводиться корегування зроблених в модулях припущень і повторюється експертною системою процес обробки даних.

У загальному випадку алгоритм ідентифікації засобів ракетно-повітряного нападу повинен включати такі етапи [9, с. 14…16]:

1. Оцінка оригінального номеру від заводу виробника.
2. Оцінка форми та розмірів залишків елементів корпусу.
3. Аналіз характерних елементів корпусу (хвостова частина, аеродинамічні поверхні, технологічні елементи).
4. Аналіз комплектувальних виробів.
5. Аналіз наслідків ракетного удару (руйнувань).
6. Аналіз конструктивних матеріалів, з яких виготовлено ракети.

Блок-схему зазначеного алгоритму представлено на рисунку 2.

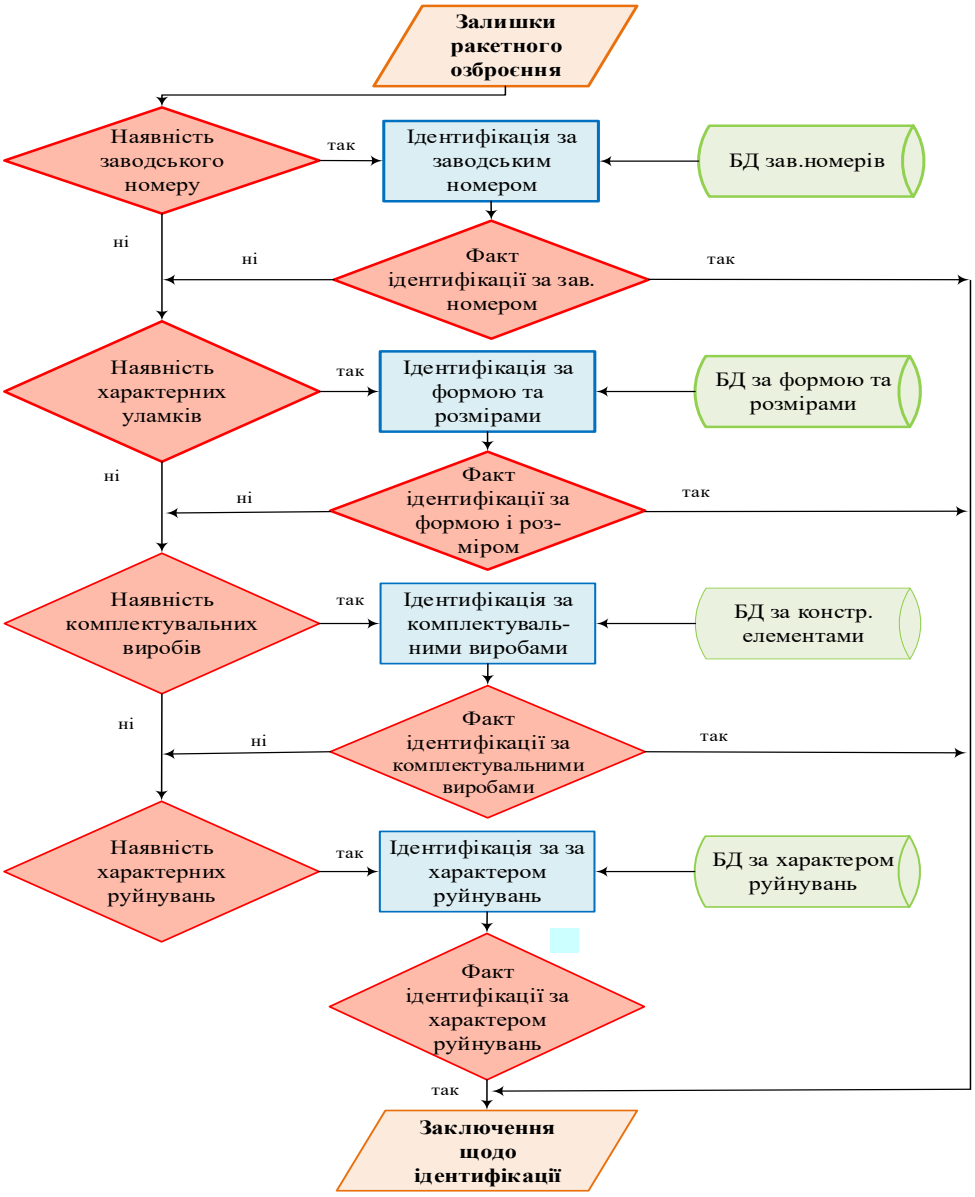

Рисунок 2 – Алгоритм ідентифікації залишків ракетного озброєння/

Особливу увагу слід приділити ідентифікації керованих авіаційних бомб. На сьогодні на озброєнні повітряно-космічних сил російської федерації знаходиться 19 типів керованих авіаційних бомб, що здатні змінювати свою траєкторію польоту відносно балістичної траєкторії бомб вільного падіння завдяки аеродинамічним властивостям конструкції. У деяких бомб наявні аеродинамічні поверхні, що значно збільшує дальність їх застосування.

У роботі [9] узагальнено досвід фахівців науково-дослідних установ, підприємств та організацій, які приймали участь в дослідженнях, спрямованих на виконання основних завдань та формування відповідей на найважливіші питання під час розслідування кримінальних злочинів, пов'язаних із застосуванням керованих авіаційних бомб російської федерації у збройній агресії проти України.

Алгоритм ідентифікації, який формалізує задачу розпізнавання та визначення типу керованих авіаційних бомб на основі аналізу окремих

елементів конкретних їх зразків в місті падіння та подальшу їх ідентифікацію, наведено на рисунку 3.

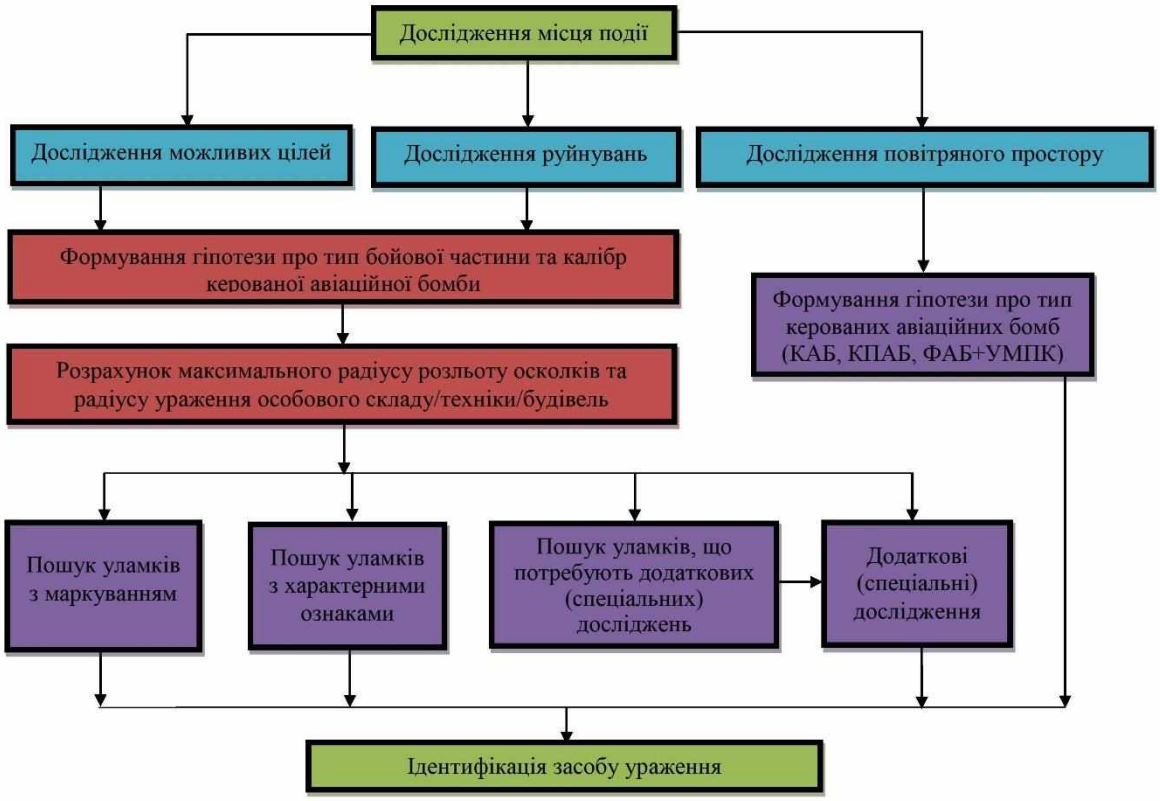

Рисунок 3 – Узагальнений алгоритм ідентифікації керованих авіаційних бомб

Запропоновані алгоритми ідентифікації ракетного озброєння та авіаційних бомб російської федерації, застосованих проти військових об'єктів та об'єктів інфраструктури України, дозволяють забезпечити необхідну підтримку прийняття рішень під час досудового і судового розслідування кримінальних проваджень за фактами злочинів агресії та воєнних злочинів пов'язаних із застосуванням зброї російської федерації проти України.

Практична реалізація запропонованих алгоритмів передбачає створення та безперервну актуалізацію відповідних баз даних за всіма типами засобів ураження повітряного базування країни-агресора по мірі накопичення відповідного статистичного матеріалу.

У процесі супроводження розслідування воєнних злочинів, вчинених російською федерацією, зібрано великий масив інформації про авіаційні засоби ураження, що застосовуються противником. За результатами досліджень підготовлено узагальнені Методичні рекомендації щодо ідентифікації авіаційних засобів ураження приналежності повітряно-космічних сил російської федерації, застосованих проти військових об'єктів та об'єктів інфраструктури України, а також закономірностей їх застосування [11].

Матеріали, що викладено в зазначених Методичних рекомендаціях, істотно допомагають як у розслідуванні воєнних злочинів, так і у плануванні протидії їх використанню. У даному посібнику, який на сьогодні представлено в третій редакції, традиційно наведено методичні підходи щодо проведення

досліджень наслідків ракетно-повітряного нападу з метою ідентифікації застосованих засобів ураження, а також актуалізовані фактичні матеріали, отримані безпосередньо за результатами аналізу наслідків ракетних (бомбових) ударів (руйнувань).

Водночас, противник постійно оновлює номенклатуру засобів авіаційного ураження, намагається вдосконалити їх технічні характеристики та тактику застосування. Це обумовлює необхідність постійного оновлення і доповнення Методичних рекомендацій.

. У подальшому доцільно розглянути створення на основі методів штучного інтелекту автоматизованої експертної системи, яка дозволить в рамках запропонованих алгоритмів, на підставі наявної інформації, встановлювати ідентифікаційні ознаки та властивості об’єкта з метою надання обґрунтованої доказової інформації щодо належності цього об’єкта до конкретного типу ракетного озброєння та авіаційних бомб російської федерації.

Список використаних джерел: *Пащенко С.В., Невзгляденко Ю.О., Пащенко О.В.* Загальний алгоритм ідентифікації ракетного озброєння та авіаційних бомб російської федерації, застосованих проти військових об’єктів та об’єктів інфраструктури України // Збірник наукових праць Державного науково-дослідного інституту авіації. Київ, 2022. Вип. 18 (25). С. 208-217. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором: постанова Верховної Ради України від 27.01.2015 р. № 129-VIII // Офіційний вісник України від 10.02.2015, № 9. – 232 с. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОЧЕС, урядів та парламентів іноземних держав у зв’язку з ескалацією Російською Федерацією безпекової ситуації навколо України: постанова Верховної Ради України від 15.02.2022 р. № 2038-IX // Офіційний вісник України від 04.03.2022, № 18. – 958 с. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення 03.05.2022). Експертиза зброї та слідів і обставин її використання. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. URL: https://kndise.gov.ua/ekspertyza-zbroyi/ (дата звернення 03.05.2022). *Пащенко С.В.* Експертна система технічного діагностування бортового обладнання літальних апаратів та алгоритми її діагностування: дис. … канд. Тех. Наук : 20.02.14. Київ, 1996. 168 с. *Артюшин Л.М., Пащенко С.В.* Оптимальний алгоритм ідентифікації технічних станів в системі контролю складних систем // Кібернетика та обчислювальна техніка. Київ, 1995. № 6. С. 7–10. *Криштун І.Л., Вашутін А.В., Печура Д.С.* та інш. Методичні рекомендації щодо ідентифікації ракетного озброєння та авіаційних бомб приналежності повітряно-космічних сил російської федерації, застосованих проти військових об’єктів інфраструктури України. Під ред. В.Ф. Залужного. Київ, 2022. 198 с. *Криштун І.Л., Вашутін А.В., Печура Д.С.* та інш. Методичні рекомендації щодо ідентифікації керованих авіаційних бомб приналежності повітряно-космічних сил російської федерації, застосованих проти військових об’єктів та об’єктів інфраструктури України. Під ред. В.Ф. Залужного. Київ, 2023. 61 с.

10. Науково-методичне та практично-довідникове видання Ідентифікація ракетної та реактивної зброї Російської Федерації Видання перше Практичний посібник Укладачі В.М. Коротаєв, Р.С. Кірін, М.М. Кушнір, А.С. Клочков, О.В. Овчаров, О.С. Жуган / Видано в

редакції укладачів. *Криштун І.Л., Вашутін А.В., Печура Д.С.* та інш. Методичні рекомендації щодо ідентифікації авіаційних засобів ураження приналежності повітряно-космічних сил російської федерації, застосованих проти військових об'єктів та об'єктів інфраструктури України. Під ред. В.Г. Шостака. Київ, 2024. 251 с.

Сергій РОГОВЕНКО
кандидат військових наук, доцент
доцент кафедри оперативного мистецтв
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-2503-5953
Електронна пошта: s.rohovenko@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ДОКТРИНАЛЬНИХ ЗАСАД ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМИ І СПОСОБИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. Висвітлено хронологічну еволюцію доктринальних засад воєнної безпеки України через Воєнні доктрини України 1993, 2004, 2012, 2015 років та Стратегію воєнної безпеки 2021 року. Аналіз демонструє фундаментальний перехід національної стратегії від концепції позаблоковості та ілюзій оборонної достатності, які спричинили критичне послаблення воєнного потенціалу, до жорсткого військового реалізму, пов'язаного з прямою збройною агресією російської федерації.

Ключові слова: Воєнна доктрина України, Стратегія воєнної безпеки України, воєнна безпека, євроатлантична інтеграція, гібридна війна, стримування, всеохоплююча оборона.

Постановка проблеми. Ключовим доктринальним документом у воєнній сфері для будь-якої держави є воєнна доктрина, яка закріплює офіційні погляди та положення, що визначають напрямок військового будівництва, підготовку держави та її збройних сил до ведення війни, а також форми та способи її ведення. Формування власних доктринальних засад воєнної безпеки України розпочалось одразу після проголошення її незалежності у 1991 році. Потреба в захисті державного суверенітету і політичної незалежності, збереження територіальної цілісності та недоторканності кордонів вимагала невідкладного створення відповідних інституцій та розроблення законодавчої бази. З цією метою першочергово було прийнято Постанову Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року "Про військові формування на Україні", відповідно до якої усі військові формування на території України підпорядковувались Верховній Раді України. 11 жовтня 1991 року Верховною Радою України було схвалено Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України. Визначною датою у становленні Збройних Сил України стало 6 грудня 1991 року, коли Верховна Рада України ухвалила два ключові закони "Про оборону України" та "Про Збройні Сили України", які заклали правову основу для оборони держави та

функціонування її армії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню різних аспектів досліджуваної проблеми присвячено ряд наукових праць таких вітчизняних вчених як Горник В., Євмєшкіна О. [1], Кормич Л. [2], Погібко О. [3], Сокуренко В. [4], Фурашев В. [5], Знаменок М. [6]. Водночас, недостатньо розкрито вплив еволюції доктринальних засад воєнної безпеки на форми і способи застосування Збройних Сил України, особливо в контексті збройної агресії російської федерації, що триває з 2014 року.

Мета. Висвітлити еволюцію доктринальних засад воєнної безпеки України та показати їх вплив на форми і способи застосування Збройних Сил України в контексті збройної агресії російської федерації.

У різні періоди існування незалежної України, у 1993, 2004, 2012 та 2015 роках, приймалися різні Воєнні доктрини України (далі – Воєнна доктрина). Вони динамічно змінювалися з часом, віддзеркалюючи поточну геополітичну ситуацію та курс зовнішньої політики держави, реагуючи на зовнішні та внутрішні загрози.

Перша Воєнна доктрина, яка була затверджена Постановою Верховної Ради України у 1993 році, стала фундаментальним документом пострадянського періоду, що закріпив стратегічні пріоритети нової незалежної держави. Вона мала суто оборонний характер і проголошувала, що Україна не є потенційним противником жодної конкретної держави. Стратегічною метою визначався захист державного суверенітету, політичної незалежності, територіальної цілісності та недоторканності кордонів. Ключовими політичними орієнтирами були позаблоковий статус та без'ядерність. Україна проголосила намір стати без'ядерною державою та виступала за загальне роззброєння, розраховуючи на надійні міжнародні гарантії її безпеки. Акцент ставився на тому, що всі міждержавні суперечності мають вирішуватися виключно політичними та дипломатичними засобами.

У воєнно-технічних аспектах Воєнна доктрина 1993 року визначала, що Збройні Сили України у процесі оперативно-тактичної, мобілізаційної та бойової підготовки мали оволодівати оборонними, контрнаступальними та наступальними видами дій.

Слід відмітити, що за час дії Воєнної доктрини 1993 року останні полкові тактичні навчання з бойовою стрільбою із застосуванням авіації, артилерії полкової, дивізійної та армійської ланок відбулися восени 1998 року на Гончарівському полігоні. В подальшому в рамках оперативної підготовки відпрацювання практичних дій військ (сил) обмежувалось лише ротними тактичними навчаннями. Разом з тим, починаючи з 1997 року відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння і співробітництво в галузі оборонних та військових відносин між міністерствами оборони США та України на території України розпочинаються щорічні багатонаціональні військові навчання "Сі Бриз" (англ. Sea Breeze), які були спрямовані на покращення співпраці та координації між країнами чорноморського регіону, окрім російської федерації.

Концепція оборонної достатності, закріплена у Воєнній доктрині 1993 року, була тісно пов'язана з економічною політикою, орієнтованою на

раціональну конверсію воєнного виробництва та обмеження військових витрат. Обмеженість фінансових ресурсів та ідеалістичні політичні орієнтири призвели до фактичного виснаження військового потенціалу, що пізніше було визнано як внутрішня загроза.

Переломним моментом у поглядах на імовірні загрози стала реальна загроза, пов'язана з островом Тузла. Конфлікт за цей острів у 2003 році виявився першим серйозним випробуванням на міцність суверенітету України з боку російської федерації. Криза виникла через неоголошене будівництво росією дамби в Керченській протоці, спрямоване на зміну лінії державного кордону та фактичне отримання контролю над доступом до Азовського моря. Це був прояв нової, гібридної моделі агресії, що включала дезінформацію, використання проксі-агентів (місцевих чиновників) для прикриття дій, нарощування військової присутності та повзучу анексію. Хоча конфлікт був вирішений політичним шляхом, укладена угода про спільне використання Азовського моря навмисно залишила морський кордон невизначеним. Цей конфлікт мав прямий вплив на зміну Воєнної доктрини.

Військово-політичне керівництво усвідомило, що загроза походить не від абстрактного "евентуального противника", а від конкретної суміжної держави. В результаті у Воєнній доктрині, яка була затверджена Указом Президента України 15 червня 2004 року, з'явилися прямі вказівки на необхідність вирішення проблеми "виникнення територіальних спорів між державами" та "незавершеність договірно-правового оформлення державного кордону України" як реальних зовнішніх загроз національній безпеці України у воєнній сфері. Воєнна доктрина 2004 року зберегла оборонний характер. Її перша редакція чітко визначала проведення політики євроатлантичної інтеграції та вступ до НАТО, що стало прямою спробою зміцнити зовнішні гарантії безпеки після конфлікту за острів Тузла. Проте вже 15 липня 2004 року до Воєнної доктрини були внесені зміни, які не передбачали вступ до НАТО, а лише обмежувались політикою євроатлантичної інтеграції та поглибленням відносин з НАТО і ЄС.

Після Помаранчової революції змінами, внесеними Указом Президента України від 21 квітня 2005 року, у Воєнній доктрині офіційно закріплюється курс на євроатлантичну інтеграцію, кінцевою метою якої мав стати вступ до НАТО як основи загальноєвропейської системи безпеки.

У воєнно-стратегічному плані Воєнна доктрина 2004 року вимагала реформування Збройних Сил України, яке полягало в наближенні до стандартів НАТО та підвищенні взаємосумісності.

Воєнна доктрина 2004 року дозволяла застосовувати всі форми, способи і засоби збройної боротьби, які в обставинах, що склалися, є найбільш ефективними, і не виключала перенесення бойових дій на територію агресора з метою його повного розгрому.

З метою підготовки Збройних Сил України до спільних дій у складі багатонаціональних сил під час коаліційних операцій з 2006 року в рамках програми "Партнерство заради миру" на Яворівському військовому полігоні розпочинаються щорічні багатонаціональні військові навчання "Швидкий

тризуб" (англ. Rapid Trident) за участю військовослужбовців держав – членів НАТО. Водночас, залучення військ (сил) до цих навчань було мінімальним.

У 2012 році відбувся стратегічний регрес. Затверджена Указом Президента України від 15 червня 2012 року нова редакція Воєнної доктрини фактично скасувала євроатлантичний пріоритет, відновивши принцип політики позаблоковості, мотивуючи це як важливий фактор зниження напруженості. Найбільш критичною помилкою цієї доктрини стала офіційна оцінка воєнно-політичної обстановки.

Воєнна доктрина 2012 року стверджувала, що збройна агресія проти України, в результаті якої може виникнути локальна або регіональна війна, є малоймовірною у середньостроковій перспективі. Ця стратегічна передумова, що ґрунтувалася на політичному рішенні, підірвала мотивацію для належного військового будівництва та реальної підготовки Збройних Сил України до широкомасштабної оборони. В цей період по суб'єктивним причинам фактично зриваються терміни виконання державного замовлення по створенню багатофункціонального ракетного комплексу "Сапсан", будівництва багатоцільових бойових кораблів проєкту 58250 "Корвет" та розробки інших зразків озброєння і військової техніки.

Хоча ця доктрина деталізувала гібридні ризики (втручання у внутрішні справи, підтримка сепаратизму, інформаційно-психологічні заходи, нарощення військових угруповань поблизу кордонів), відсутність прямого визнання російської федерації потенційним противником та недооцінка ймовірності конвенційної агресії призвели до того, що підготовка Збройних Сил України у 2012–2013 роках була спрямована лише на "оборонну достатність" та підтримку мінімальних можливостей. Це означало, що військово-політичне керівництво свідомо проігнорувало потенціал наростання гібридних ризиків до рівня повномасштабної агресії, що фактично призвело до незаконної анексії російською федерацією Кримського півострова у 2014 році.

Подальша окупація російськими військами окремих районів Донецької та Луганської областей остаточно анулювала стратегічні тези Воєнної доктрини 2012 року про малоймовірність агресії. Держава була змушена застосовувати Збройні Сили України та інші військові формування в режимі Антитерористичної операції, що юридично та оперативно не відповідало масштабу та характеру російської збройної агресії. Ця криза виявила критичний брак стратегічних резервів і стала наслідком доктринального провалу попереднього десятиліття, заснованого на політичних ілюзіях. Початкові форми застосування військових частин і підрозділів Збройних Сил України та добровольчих формувань у 2014 році були переважно імпровізованими, оскільки Воєнна доктрина 2012 року не передбачала ні швидкого стратегічного розгортання, ні мобілізації такого масштабу. Збройні Сили України, незважаючи на структурні проблеми, були змушені швидко адаптуватися до ведення локальних конвенційних боїв, контрбатарейної боротьби та протидії диверсійно-розвідувальним групам противника.

Воєнна доктрина від 24 вересня 2015 року стала актом доктринальної революції, обумовленої війною. Вона здійснила незворотний стратегічний зсув.

По-перше, офіційно заявлено, що російська федерація є воєнним противником України, а розв’язана нею збройна агресія названа головною загрозою. По-друге, визнання гібридної війни – воєнні конфлікти тепер характеризуються комплексним використанням воєнних і невоєнних інструментів (політичних, економічних, інформаційно-психологічних) та асиметричним застосуванням воєнної сили, не передбаченими законом збройними формуваннями. По-третє, ця доктрина змінила стратегічний курс, повністю відмовившись від політики позаблоковості, закріпила кінцеву мету – набуття членства в ЄС і НАТО.

Головним принципом застосування сил оборони у воєнному конфлікті визначалась активна оборона з метою завдання поразки противнику та примушення його до припинення воєнних (бойових) дій. Воєнна доктрина 2015 року дозволяла використання усіх можливих форм і способів збройної боротьби, а також завдання ударів противнику на його території. Це підтвердження права на самооборону та рішучості переносити бойові дії у відповідь на агресію.

Форми застосування Збройних Сил України почали формалізуватися в рамках Операції об’єднаних сил, що стало реалізацією концепції активної оборони та об’єднаного керівництва силами безпеки і оборони.

У 2021 році відбувся перехід від воєнної доктрини до стратегії як основи для всебічної мобілізації ресурсів. Подальшим розвитком Воєнної доктрини 2015 року стала Стратегія воєнної безпеки, затверджена Указом Президента України 25 березня 2025 року, яка є одним із головних документів системи планування у сфері оборони.

Стратегія воєнної безпеки виключає досягнення воєнного паритету з російською федерацією, що призвело б до надмірної мілітаризації держави та відповідно виснаження національної економіки. Натомість вона передбачає підтримання певного балансу та синергії воєнних і невоєнних засобів для забезпечення воєнної безпеки України, зокрема робить фокус на веденні асиметричних та інноваційних дій для нівелювання чисельної і технологічної переваги противника.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у лютому 2022 року, стала прямим випробуванням Стратегії воєнної безпеки 2021 року. Фактичне застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони у 2022–2025 роках виявилось реалізацією концепції всеохоплюючої оборони.

Швидке та ефективне розгортання Сил територіальної оборони та руху опору відповідно до Закону України “Про основи національного спротиву” є реалізацією принципу стійкості. Це дозволило мобілізувати значну частину суспільства для захисту критичної інфраструктури, забезпечити життєдіяльність тилу та створити серйозні перешкоди для просування ворога вглиб території, особливо на північних напрямках. Стратегія воєнної безпеки забезпечила завчасну підготовку механізмів для швидкого розгортання сил і засобів, що було критично важливим для стійкості у перші місяці вторгнення.

На теперішній час відповідно до Стратегії воєнної безпеки здійснюється подальший розвиток спроможностей усіх складових сил оборони, які

нівелюватимуть кількісну та технологічну перевагу противника. Реалізація форм і способів застосування Збройних Сил України включає такі елементи як:

мережецентрична війна (Network-Centric Warfare) – удосконалення системи управління, автоматизація управлінських процесів та цифрова трансформація. Інтеграція розвідувальних даних, зокрема, отриманих від космічних систем, з високоточними засобами ураження дозволяє Збройним Силам України проводити високоточні та ефективні удари, незважаючи на кількісний дисбаланс;

дальнє вогневе ураження та ракетне стримування – Стратегія воєнної безпеки визначає розвиток ракетного озброєння вітчизняного виробництва як один з основних засобів стримування. Фактичне застосування зброї, здатної вражати важливі об'єкти противника глибоко в тилу, є прямим втіленням доктринальної норми, дозволеної ще воєнними доктринами 2004 та 2015 років, щодо перенесення бойових дій на територію агресора;

багатосферні (багатодоменні) операції – інтеграція операцій на суші, в повітрі, на морі, а також у кіберпросторі та інформаційному просторі.

Принцип взаємодії, визначений Стратегією воєнної безпеки, разом із доктринально закріпленим курсом на досягнення взаємосумісності з НАТО, дозволив ефективно інтегрувати масштабну міжнародну військову допомогу. Досягнення сумісності Збройних Сил України із збройними силами держав – членів НАТО забезпечило оперативну перевагу у логістиці та координації їх підготовки.

Еволюція доктринальних засад воєнної безпеки України від 1993 року до 2021 року відображає перехід від стратегічних ілюзій до жорсткого військового реалізму, спричиненого прямою збройною агресією. Політика позаблоковості та недооцінка загрози у воєнних доктринах 1993 та 2012 років призвели до критичного послаблення військового потенціалу, що сприяло неготовності до відбиття агресії 2014 року.

Першим чітким індикатором гібридної, територіальної загрози з боку росії стала криза на острові Тузла у 2003 році, що вплинуло на формулювання загроз у Воєнній доктрині 2004 року. Однак лише Воєнна доктрина 2015 року, здійснила радикальну інституційну трансформацію, прямо назвавши агресора та заклавши основи для взаємосумісності зі збройними силами держав – членів НАТО.

Стратегія воєнної безпеки України 2021 року, що стала кульмінацією цього процесу, є адекватною відповіддю на екзистенційний характер загрози. Вона відмовилася від неможливої мети досягнення військового паритету, натомість легітимізувала мобілізацію всього потенціалу держави через концепцію всеохоплюючої оборони.

Список використаних джерел: *Горник В. Г., Євмєшкіна О. Л.* Особливості формування та реалізації воєнної політики як складової оборонної політики України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Том 34 (73). № 1. Кормич Л. І., Детермінанти Воєнної Стратегії незалежної України. *Актуальні проблеми політики.* 2017. Вип. 59. С. 17–34. *Погібко О. І.* Воєнна Доктрина України – нормативно-правове підґрунтя законодавчого забезпечення оборони держави. *Прикарпатський юридичний вісник.* Вип. 39, 2015. С. 5–18. *Сокуренко В.* Нова Воєнна

доктрина України як основа реформування національного сектору безпеки і оборони. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку*. Харків, 2016. С. 34–56. *Фурашев В.* Проект нової Воєнної доктрини України: керівництво до дії чи декларація? *Віче.* 2011. С. 12–25. URL: https://veche.kiev.ua/journal/2674/. *Znamenok M. V.* Military doctrines of Ukraine 1993, 2004, 2015, 2021: comparative analysis. *Соціально-політичні студії : наук. Альм. : пр. молодих науковців. Вип. 7. ОНУ ім. І. І. Мечникова*, Одеса, 2023. С. 94–103.

Сергій РУДНІЧЕНКО
ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1810-142X
Електронна пошта: ianat4968@gmail.com
Антон КОЗИР
кандидат технічних наук
заступник начальника інституту з сертифікації
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1888-2553
Електронна пошта: kozyrwork@ukr.net
Наталія ВОВЧАНІВСЬКА
науковий співробітник науково-інформаційного відділу
Державний науково-дослідний інститут випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3825-014X
Електронна пошта: leruk77@ukr.net
Андрій ДЕГТЯРЬОВ
Начальник відділення логістики штабу
Новчально-науковий випробувальний полігон високотехнологічного озброєння та військової техніки
(м. Черкаси, Україна)
ORCID: https://0009-0004-3229-9542
Електронна пошта: andredeg1978@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ ІЗ СИСТЕМОЮ FIRST-PERSON VIEW В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Анотація. Розглянуто становлення безпілотних літальних апаратів із системою first-person view в умовах широкомасштабної війни російської федерації проти України. Висвітлено шляхи еволюції цих безпілотних систем від цивільних, розвідувальних засобів до бойових систем, здатних виконувати

завдання з ураження противника. Висвітлено особливості їх випробувань, впровадження у підрозділи Збройних Сил України.

Ключові слова: безпілотні літальні апарати, система first-person view, випробування, експериментально-бойовий підрозділ.

Постановка проблеми. Широкомасштабна війна російської федерації проти України зумовила гостру потребу у доступних, мобільних та ефективних засобах ураження противника. Традиційні системи озброєння виявилися недостатніми для забезпечення необхідної тактичної переваги, що актуалізувало потребу у стрімкому розвитку та впровадженні БпЛА FPV як нового інструмента ведення бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях (Геращенко, Мазуренко, Крет, Сівак та ін.) увага зосереджена на розвитку безпілотних систем, їх технічних особливостях і досвіді застосування у російсько-українській війні. Наукові та нормативні джерела розглядають еволюцію БпЛА FPV від цивільних апаратів до бойових платформ, їхню роль у коригуванні вогню, розвідці та завданні ударів, а також у формуванні експериментально-бойових підрозділів для випробувань у реальних умовах бою.

Метою дослідження є проаналізувати становлення та еволюцію БпЛА FPV у Збройних Силах України в умовах широкомасштабної війни, визначити особливості їхнього бойового застосування, впровадження, випробувань та роль у формуванні нових тактичних рішень на полі бою.

Історія розвитку безпілотних літальних апаратів (далі – БпЛА) із системою first-person view (далі – FPV) тісно пов’язана з еволюцією озброєння та військової техніки і зміненням уявлень про роль дистанційно керованих систем в умовах ведення бойових дій. Перші експерименти зі створення безпілотних систем були на початку XX століття, коли під час Першої світової війни у Сполучених Штатах Америки та Великій Британії проводилися експерименти зі створенням радіокерованих літаків.

На початку XXI століття розвиток електроніки, супутникових навігаційних систем та мініатюризація елементної бази сприяли появі компактних та високоефективних цивільних і військових БпЛА. На цьому тлі сформувався окремий клас БпЛА FPV, які спочатку використовувалися у спортивних цілях, але згодом набули широкого поширення серед військових. Їх перевагами стали низька вартість, простота конструкції, висока маневреність та можливість точного управління у часі наближеному до реального [1, с. 12].

БпЛА FPV – це БпЛА мультикоптерного типу з дистанційною системою керування, які додатково в якості цільового спорядження обладнані відеокамерою з передавачем відео сигналу, що дозволяє зовнішньому пілоту (оператору) отримувати зображення у часі наближеному до реального через спеціальні окуляри (монітор), надаючи відчуття польоту, як у пілотованому літальному апараті [2, с. 26].

Початком використання БпЛА FPV у Збройних Силах України став 2022 рік, коли в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації

проти України у підрозділах Збройних Сил України виявилась нестача боєприпасів та ресурсів для здійснення впливу на противника артилерійським озброєнням. Відгуком на цю проблему стало створення мобільних і не надто вартісних БпЛА FPV, як засобів доставки боєприпасів. Завдяки широкій доступності комплектуючих, простоті виготовлення такі засоби забезпечили швидку дистрибуцію і надали підрозділам Збройних Сил України тактичну перевагу на полі бою [3, с. 21, 4, с. 109]**.**

Ініціатива з розроблення, виробництва та бойового застосування БпЛА FPV виходила насамперед від військових підрозділів і волонтерських спільнот, які швидко адаптували цивільні БпЛА FPV під потреби фронту. Упродовж 2022-2023 років БпЛА FPV застосовувались для розвідки, коригування артилерійського вогню та ударних операцій. Починаючи з 2023 року, частину БпЛА FPV стали використовувати, як носії варіантів бойового спорядження (авіаційні засоби ураження, інші вибухові пристрої) для вирішення завдань з ураження противника. Низька собівартість і можливість масового виробництва (у тому числі за рахунок волонтерських ініціатив) зробили БпЛА FPV привабливою альтернативою в умовах дефіциту традиційних засобів ураження противника.

Першими представниками цього сімейства вітчизняних БпЛА FPV були "SkyKnight–1" та БпЛА FPV "УД-10А". Ці БпЛА FPV були першими зразками озброєння та військової техніки, які відповідно до "Тимчасового порядку постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів для потреб Збройних Сил України під час воєнного стану", затвердженого Головнокомандувачем Збройних Сил України залучалися до заходів із забезпечення підрозділів Збройних Сил України озброєнням та військовою технікою [5].

Особливістю цієї процедури стало те, що вперше в історії Збройних Силах України випробування БпЛА FPV проводилось безпосередньо в бойових умовах – на лінії зіткнення. У результаті зазначеного, уперше за час існування Збройних Сил України був створений експериментально-бойовий підрозділ для проведення випробувань БпЛА FPV у бойових умовах. Цей підрозділ був створений з метою реалізації завдань з визначення характеристик і параметрів зразків БпЛА FPV, обґрунтування пропозицій щодо уточнення оперативно-тактичних та загальних вимог до цих зразків, надання пропозицій щодо удосконалення системи підготовки особового складу на вказані зразки та апробації нових форм і способів бойових дій, поява яких обумовлена характеристиками нових зразків озброєння та військової техніки [6, с.8].

Згодом досвід практичного використання БпЛА FPV у Збройних Силах України був узагальнений, а у складі Збройних Сил України почали формуватись батальйони **(**роти) ударних безпілотних авіаційних комплексів з підрозділами оснащеними БпЛА FPV.

На сучасному етапі БпЛА FPV масово застосовуються підрозділами Збройних Силах України. Вони використовуються для знищення особового складу, озброєння та військової техніки противника та вразливих елементів інфраструктури. Окрім цього БпЛА FPV широко використовуються як

винищувачі (перехоплювачі) засобів повітряного нападу (Shahed/Герань, Ланцет, Орлан тощо) противника [7, с. 10].

Таким чином, широкомасштабна війна дала поштовх до становлення БпЛА FPV в Україні, сприяючи їх трансформації від розвідувальних до бойових систем. Внаслідок чого вони швидко інтегрувались у підрозділи Збройних Сил України та адаптувались до реальних умов ведення бойових дій.

Список використаних джерел: *Геращенко М.М., Шаповалова Д.Ю., Бондаренко Ю.Ю.* Сучасні тенденції розвитку безпілотних систем. Досвід застосування в ході російсько-української війни та перспективи розвитку безпілотних (безекіпажних) апаратів та роботизованих систем: зб. Мат. Міжвідомчого наук.–практ. Круглого столу (31 трав.2024). – Київ: ЦДВІ ЗС України, 2024. – 55 с. *Мазуренко Л.І.* FPV-дрони: Зброя, що змінила сучасну війну. Досвід застосування в ході російсько-української війни та перспективи розвитку безпілотних (безекіпажних) апаратів та роботизованих систем: зб. Мат. Міжвідомчого наук.–практ. Круглого столу (31 трав.2024). – Київ: ЦДВІ ЗС України, 2024. – 55 с. *Крет М.А., Голка М.М.* Особливості застосування FPV-дронів в російсько-Українській війні. Досвід застосування в ході російсько-української війни та перспективи розвитку безпілотних (безекіпажних) апаратів та роботизованих систем: зб. Мат. Міжвідомчого наук.-практ. Круглого столу (31 трав.2024). – Київ: ЦДВІ ЗС України, 2024. – 55 с. *Сівак В.А., Рудніченко С.В.* Оцінка існуючих методів та підходів щодо контролю технічного стану безпілотних авіаційних комплексів мультироторного типу. Журнал “Випробування і сертифікація” Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки. 2024. № 4(6) С. 103-112. DOI: 10.37701/ts.06.2024.13. Тимчасовий порядок постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів для потреб Збройних Сил України під час воєнного стану: затвердж. Головнокомандувачем Збройних Сил України 02.02.2023. (офіц. Норматив. Документ). Тимчасове положення про експериментально-бойовий підрозділ: затвердж. Головнокомандувачем Збройних Сил України 02.02.2023. (офіц. Норматив. Документ). Доктрина “Безпілотні системи”: затвердж. Головнокомандувачем Збройних Сил України 14.08.2025. (офіц. Документ).

Владислав САВЕЛЬЄВ
капітан 3 рангу, слухач кафедри застосування Військово-Морських Сил командно-штабного інституту застосування військ (сил)
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
Електронна пошта: v.saveliev.official@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ОЗБРОЄННЯ У ПЕРІОД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (1950-1980-ТІ РР.)

Анотація. У роботі досліджується розвиток військово-морського озброєння протягом Холодної війни. Проаналізовано технологічні прориви кожного десятиліття: атомні підводні човни та перші ракети у 1950-х, масове будівництво ракетних систем у 1960-х, високоточну зброю в 1970-х, інтегровані бойові системи в 1980-х. Показано вплив технологічного змагання США та СРСР на формування концепцій морської війни. Встановлено, що багато розробок того періоду є основою сучасних військово-морських сил.

Ключові слова: Холодна війна, військово-морське озброєння, атомні підводні човни, ракетна зброя, авіаносці, протиповітряна оборона, технологічна гонка озброєнь.

Постановка проблеми. Період 1950-1980-х років був часом найстрімкіших змін у розвитку військово-морських сил за всю історію флоту. За чотири десятиліття морське озброєння пройшло шлях від артилерійських кораблів часів Другої світової до складних багатоцільових систем з ракетною зброєю, атомними установками та передовою електронікою [15, с. 244]. Геополітична ситуація Холодної війни створила унікальні умови для безпрецедентної гонки морських озброєнь [15, с. 254]. Розуміння цих процесів необхідне для оцінки сучасного стану військово-морських сил та прогнозування їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку військово-морського озброєння періоду Холодної війни досліджували багато фахівців. Бадах Ю.Г. аналізував роль флотів у локальних конфліктах та характер протистояння наддержав на морі. Доценко В.Д. створив фундаментальну працю з історії військово-морського мистецтва, детально описавши технічний розвиток та бойове застосування флотів. Горшков С.Г. розробив концепцію морської могутності держави, що визначала розвиток радянського флоту. Кузін В.П. та Нікольський В.І. систематизували еволюцію Воєнно-Морського Флоту СРСР. Широкорад А.Б. детально описав озброєння радянського флоту. Полмар Н. дослідив розвиток підводних сил. Тенюх І.Й. узагальнив досвід розвитку флотів різних країн.

Метою доповіді є проаналізувати еволюцію військово-морського озброєння в період 1950-1980-х років, виявити ключові технологічні прориви кожного десятиліття та оцінити їх вплив на формування сучасних військово-морських сил.

Дослідження періоду показує чітку послідовність технологічних проривів, що визначили характер сучасної війни на морі.

1950-ті роки: атомна революція та перші ракети.

Революційним проривом стала поява атомних підводних човнів. 30 вересня 1954 року США прийняли на озброєння USS Nautilus (SSN-571) – перший атомний підводний човен у світі [16, с. 451]. До появи атомних установок підводні човни були надводними кораблями з обмеженою можливістю тимчасового занурення. Вони використовували дизельні двигуни для надводного ходу та електромотори для руху під водою. Підводна автономність обмежувалася кількома днями.

Реактор S2W потужністю 13400 к.с. не потребував атмосферного кисню, що дозволяло кораблю перебувати у підводному положенні практично необмежений час. Швидкість підводного ходу перевищувала 20 вузлів. У серпні 1958 року "Наутілус" пройшов під кригою Північного полюса, перебуваючи під водою 96 годин і пройшовши 1830 миль [8, с. 89].

СРСР відповів створенням К-3 "Ленінський комсомол" у 1958 році [15, с.251]. Човен мав дві атомні установки ВМ-А сумарною потужністю 35000 к.с. і

швидкість понад 30 вузлів під водою. 17 липня 1962 року К-3 здійснив перехід під кригою до Північного полюса, продемонструвавши, що СРСР володіє повним спектром технологій атомного підводного кораблебудування.

Також у 1950-х з'явилися перші протикорабельні ракети. У 1959 році СРСР прийняв на озброєння П-15 "Терміт" – ракету масою 2340 кг з дальністю 40 км [5, с. 335]. Для неї створили ракетні катери проекту 205 водотоннажністю 245 тонн, які несли чотири ракети. Це змінило економіку війни на морі – невеликий дешевий катер міг загрожувати великому есмінцю [9, с. 156].

США в цей період зосередилися на протиповітряній обороні. У 1956 році з'явилася перша масова корабельна зенітна ракета RIM-2 Terrier з дальністю 30 км [1 с. 445]. Вона використовувала напівактивне радіолокаційне наведення – корабельний радар безперервно підсвічував ціль, а ракета летіла на відбитий сигнал.

Авіаносці зазнали значної модернізації. Революційною новацією стала кутова злітно-посадкова палуба, запропонована британським капітаном Денісом Кемпбеллом у 1951 році. Посадкова палуба розташовувалася під кутом 6-10 градусів до осі корабля, що дозволяло одночасно виконувати зльоти і посадки. Другим нововведенням стали парові катапульти, які розганяли важкі реактивні літаки до 250-300 км/год за 2-3 секунди.

1960-ті роки: епоха масового будівництва.

Ключовою подією стало масштабне розгортання атомних підводних човнів з балістичними ракетами. До кінця десятиліття США мали 41 такий човен, що несли 656 балістичних ракет. Перші човни типу George Washington (1959-1961) несли ракети Polaris A1 з дальністю 2200 км. У 1964 році з'явилася Polaris A3 з дальністю 4600 км та трьома боєголовками індивідуального наведення по 200 кт кожна. [5, с. 269].

СРСР будував проект 667А "Навага" (1967-1974) з 16 ракетами Р-27 дальністю 2400 км [7, с. 267]. До кінця 1960-х у СРСР було близько 30 таких човнів з понад 300 ракетами. Балістичні ракети підводного базування стали найнадійнішою складовою ядерного стримування – підводний човен, що патрулює у віддаленому районі океану, практично неможливо виявити та знищити превентивним ударом.

У листопаді 1961 року США ввели в стрій USS Enterprise – перший атомний авіаносець. Водотоннажність 94000 тонн, вісім ядерних реакторів сумарною потужністю 280000 к.с., до 90 літаків на борту. Атомна установка дозволяла кораблю йти без дозаправки понад 400000 морських миль – теоретично 13 років експлуатації. Під час В'єтнамської війни літаки з "Ентерпрайза" здійснили понад 100000 бойових вильотів, доводячи ефективність концепції атомного авіаносця [5, ст. 386].

21 жовтня 1967 року відбулася перша в історії бойова застосування протикорабельної ракети. Єгипетські ракетні катери потопили ізраїльський есмінець "Ейлат" трьома ракетами П-15. Ця подія шокувала західні флоти та стимулювала розвиток протиракетної оборони кораблів [2, с. 45].

СРСР формував концепцію "ракетного флоту". У 1962 році з'явився перший ракетний крейсер проекту 58 з 16 ракетами П-35 "Прогрес" дальністю

300 км. Масово будувалися ракетні катери проекту 205 – понад 100 одиниць до кінця десятиліття. Паралельно розвивалися підводні носії крилатих ракет – проект 675 з 8 ракетами П-6 дальністю 450 км [7, с. 289].

З масовим розгортанням радянського підводного флоту протичовнова оборона стала пріоритетом для НАТО. США розгорнули глобальну систему SOSUS – мережу стаціонарних гідроакустичних станцій на дні океану. До кінця 1960-х система покривала весь Північний Атлантичний океан. Гідрофони, занурені на глибину 1000-2000 метрів, виявляли радянські човни ще біля баз на Кольському півострові [15, с. 248].

Протичовнова авіація також розвивалася. P-3 Orion (1962) міг патрулювати протягом 10 годин на відстані до 3800 км від бази, несучи магнітометр, радіолокатор, до 84 гідроакустичних буїв, 8 торпед Mk 46. Радянський відповідь – Ту-142 (1968), створений на базі стратегічного бомбардувальника Ту-95, з дальністю польоту 12000 км та тривалістю патрулювання до 14 годин [5, с. 390].

1970-ті роки: високоточна зброя та електроніка

Найважливішою розробкою стала крилата ракета BGM-109 Tomahawk [16, с. 234]. Програму почали в 1972 році, перші успішні випробування – 1976. Ракета могла летіти на 2500 км з точністю влучення 10 метрів. Вона летіла на висоті 50-100 метрів, обходячи пагорби та будівлі. Система TERCOM порівнювала рельєф місцевості під ракетою з цифровою картою в пам’яті. На кінцевій ділянці працювала оптична система DSMAC, що порівнювала зображення цілі з еталоном.

У 1977 році з’явилася протикорабельна ракета Harpoon [5, с. 288]. Маса 515 кг, дальність 110-220 км, боєголовка 221 кг. Універсальність – запуск з кораблів, підводних човнів, літаків – дозволила швидко оснастити нею велику кількість носіїв. До кінця 1970-х експортувалася до понад 25 країн.

СРСР робив ставку на швидкісні ракети. П-270 “Москіт” летіла зі швидкістю 2,5-3 Маха на висоті 7-20 метрів [11, с. 267]. Якщо її виявляли на дальності 40 км, до влучення залишалося 50 секунд – час на межі можливого для реакції систем ПВО.

У 1975 році СРСР ввів у стрій перший важкий авіанесучий крейсер “Київ” проекту 1143 [5, с. 189]. Водотоннажність 43000 тонн, на борту 12 літаків Як-38 та 18 вертольотів. На відміну від американських авіаносців, “Київ” мав власне потужне озброєння – ракети П-500 “Базальт”, зенітні ракети, артилерію. Проте літаки Як-38 мали радіус дії лише 370 км і бойове навантаження 2000 кг, що було набагато гірше американських палубних літаків[3, с. 234].

Підводні човни вдосконалювалися. Американські Los Angeles (з 1974) були найтихішими човнами свого часу – рівень шумності утричі нижчий за попереднє покоління завдяки звукопоглинальним покриттям, системам віброізоляції, малошумним гвинтам [8]. Радянський проект 705 “Ліра” розвивав швидкість 41 вузол під водою – рекорд, не побитий досі. Титановий корпус забезпечував глибину занурення 450 метрів.

З’явилися зенітні ракети другого покоління. Американська RIM-66 Standard SM-2 (1981) мала дальність до 167 км та могла летіти автономно на маршовій ділянці, отримуючи лише періодичні корекції по радіоканалу [17, с. 178]. Це дозволяло одному кораблю одночасно атакувати кілька цілей.

Революція відбулася в корабельній електроніці. З’явилися радари з фазованими антенними решітками, що дозволяли електронно сканувати простір, миттєво перемикаючись між різними секторами. Корабельні комп’ютери інтегрували всі датчики та зброю в єдину систему.

Космічна розвідка стала частиною морських операцій. Радянська система “Легенда” (з 1974) включала супутники з радарами, що стежили за кораблями в океані та передавали координати для наведення ракет. Американські супутники КН-11 (з 1976) мали роздільну здатність близько 15 см – достатньо для розпізнавання типу корабля та його озброєння. [15, с. 254].

1980-ті роки: піковий розвиток систем

На початку десятиліття з’явилася система Aegis. Її радар AN/SPY-1 з фазованою антенною решіткою міг одночасно супроводжувати понад 100 цілей на відстані до 320 км [17, с. 156]. Чотири великі плоскі антени розміром 3,65×3,65 метра, розміщені по бортах надбудови, забезпечували 360-градусний огляд. Система автоматично визначала найбільш небезпечні цілі, розподіляла зброю та запускала ракети. Час реакції від виявлення до пуску – менше 10 секунд. Перший крейсер з Aegis – USS Ticonderoga – увійшов у стрій у 1983 році.

З’явилися універсальні вертикальні пускові установки Mk 41, що могли запускати зенітні ракети Standard, крилаті Tomahawk, протичовнові ASROC. Це різко підвищило бойову гнучкість – один корабель міг виконувати різні завдання [16, с. 267].

Радянський флот відповів крейсерами проекту 1164 “Атлант” з 16 ракетами П-1000 “Вулкан” дальністю 700 км [11, с. 345]. Ці ракети масою 7000 кг несли боєголовку 1000 кг, летячи зі швидкістю 2,5 Маха. Для ПВО встановлювалася С-300Ф “Форт” – 64 ракети з дальністю 90 км. Західні експерти визнавали цей комплекс одним з найпотужніших корабельних ЗРК [1, с. 567].

Підводні човни досягли вражаючих характеристик. Радянський проект 971 “Щука-Б” (з 1984) вперше досяг рівня малошумності, порівнянного з американськими човнами, зберігаючи традиційні радянські переваги – швидкість 35 вузлів, глибину занурення 520 метрів [7, с. 456]. Американські Los Angeles пізніх серій мали рівень шумності менше 100 децибел – майже як фоновий шум океану.

Для ближньої протиракетної оборони з’явилися автоматичні артилерійські комплекси. Американський Phalanx CIWS (1980) – шестиствольна 20-мм гармата зі швидкострільністю 4500 пострілів за хвилину. Власний радар виявляв ракету, комп’ютер розраховував точку зустрічі, автоматично наводив гармату та відкривав вогонь на дальності до 1,5 км [12, с. 523].

Балістичні ракети підводного базування досягли межі можливостей. Американська Trident II D5 (1987) мала дальність 11300 км з точністю влучення 90 метрів. Радянська Р-39 для підводних човнів проекту 941 "Акула" була найбільшою в історії – маса 90 тонн, дальність 8300 км, до 10 боєголовок [4, с. 534].

Період 1950-1980-х років був епохою якісних змін, що визначили вигляд сучасного флоту. Дослідження виявило три ключові результати.

Кожне десятиліття приносило технологічні прориви: атомні підводні човни (1950-ті), масове ракетне озброєння та балістичні ракети підводного базування (1960-ті), високоточна зброя та електронні системи (1970-ті), інтегровані бойові комплекси (1980-ті). Ці технології створили основу морської могутності XXI століття.

Технологічна конкуренція між СРСР та США сформувала дві різні концепції застосування флоту. Американська модель з авіаносцями та збалансованими силами протистояла радянській з акцентом на підводні човни та ракетні удари. Обидві концепції впливають на військово-морську стратегію сьогодні.

Багато технологій залишаються актуальними. Авіаносці типу Nimitz, побудовані в 1970-80-х, досі служать у флоті США. Крилаті ракети Tomahawk активно використовуються у сучасних конфліктах. Система Aegis є стандартом корабельної ПВО. Навіть сучасні розробки – безпілотники, гіперзвукові ракети – базуються на технологіях періоду Холодної війни.

Список використаних джерел: *Ахромеев С. Ф.* Военный энциклопедический словарь / С. Ф. Ахромеев. М. : Воениздат, 1983. 863 с. *Бєлков Ю. Г.* Флоти у локальних війнах і збройних конфліктах другої половини XX – початку XXI століття / Ю. Г. Бєлков. К. : НАОУ, 2003. 156 с. *Борисов Є. А.* Покоління війн і флот / Є. А. Борисов, В. Ю. Вигребов. Ніколаєв : Іліон, 2006. 356 с. Горшков С. Г. Морская мощь государства / С. Г. Горшков. М. : Воениздат, 1976. 462 с. Доценко В. Д. История военно-морского искусства. Т. 2, кн. 2. Флоты XX столетия / В. Д. Доценко. М. : ЭКСМО, 2003. 784 с. *Тугаров И. Н.* Развитие военно-морских флотов в послевоенный период / И. Н. Тугаров. М. : Воениздат, 1971. 312 с. *Широкорад А. Б.* Оружие отечественного флота. 1945–2000 гг. / А. Б. Широкорад ; под общ. Ред. А. Е. Тараса. Мн. : Харвест АСТ, 2001.544 с. *Широкорад А. Б.* Флот Советского Союза. История и современность / А. Б. Широкорад. М. : Вече, 2007. 512 с. *Бадах Ю. Г.* Військові флоти у локальних війнах і збройних конфліктах 1946-2003 : монографія / Ю. Г. Бадах. Київ : НАОУ, 2006. 284 с. Військово-морська історія : підручник / за ред. І. Й. Тенюха. Севастополь : ВВМІ ВМС ім. П. С. Нахімова, 2009. 456 с.

Сергій СОКОЛЮК
Доцент кафедри Військово-Морських Сил, кандидат історичних наук, доцент.
Командно-штабний інститут застосування військ (сил)
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ОРСІД : http://orcid.org/0000-0003-3182-8073.
Електронна пошта: sergnavy@ukr.net
Сергій ОДИНЕЦЬ
капітан 2 рангу слухач кафедри Військово-Морських Сил

командно-штабний інститут застосування військ (сил)
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ РІЧКОВИХ СИЛ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В ОПЕРАЦІЯХ УГРУПОВАННЯ ВІЙСЬК (СИЛ)

Анотація. У роботі досліджується досвід застосування річкових сил Військово-Морських Сил Збройних Сил України під час операцій у складі міжвидових угруповань військ, зокрема під час операції "висадка в Кринках" восени 2023 року. Розглядаються завдання річкових сил, особливості планування та організації бойових дій у річковому середовищі, взаємодія з підрозділами морської піхоти та Сил спеціальних операцій, а також тактичні прийоми захисту катерів від ударів противника. Проаналізовано виклики, пов'язані з високою інтенсивністю бойових дій та застосуванням сучасних технологій, включно з FPV-дронами, а також наведено практичні рекомендації щодо підготовки особового складу та технічного дооснащення катерів.

Ключові слова: річкові сили, Військово-Морські Сили Збройних Сил України, річкові операції, тактика ведення бою, міжвидова взаємодія, FPV-дрони, сучасна війна, Дніпро, висадка десанту.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна проти України зумовила появу якісно нових форм та способів ведення бойових дій у річковому середовищі. До 2022 року Збройні Сили України практично не мали власного досвіду застосування річкових сил у бойових операціях, що створило серйозні виклики під час формування річкової флотилії та її інтеграції у міжвидові угруповання. Операція з висадкою у н.п. Кринки восени 2023 року стала першим масштабним прикладом системного використання річкових сил у сучасній війні та продемонструвала як потенціал, так і проблемні аспекти планування, координації та технічного забезпечення їхньої діяльності.

Водночас широке застосування противником БпЛА, зокрема FPV-дронів (у тому числі на оптоволокні), вимагає пошуку нових тактичних рішень та оновлення підходів до підготовки екіпажів, захисту катерів та організації річкових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика застосування річкових сил у сучасних конфліктах до недавнього часу практично не була представлена в українській військовій науці, оскільки відповідні підрозділи у ЗС України до 2022 року фактично не були сформовані та не функціонували.

Одним із найбільш цікавих залишається досвід застосування річкових сил ВМС США під час війни у В'єтнамі (1964–1973), де були сформовані річкові флотилії, здатні виконувати транспортні, десантні, розвідувальні та вогневі завдання в умовах інтенсивного вогневого впливу противника. Цей досвід систематизовано у працях, присвячених військово-морській історії (Тенюх та ін., 2009), де підкреслюється значення водних шляхів як ключових маршрутів

маневру. Нормативною основою для сучасного українського підходу є Бойовий статут ВМС ЗСУ “Застосування сил (військ) на річках” (2022), який визначив загальні принципи організації річкових операцій. Журналістські та аналітичні матеріали щодо операції у Кринках (Галів, 2023) деталізують практичні аспекти застосування річкових сил у реальних бойових умовах. Водночас новітні технологічні загрози, насамперед масове застосування FPV-дронів, у наукових джерелах поки що висвітлені недостатньо, що потребує додаткового наукового аналізу.

Метою дослідження є узагальнення бойового досвіду річкових сил ВМС Збройних Сил України, отриманого під час операцій у складі міжвидових угруповань військ на Дніпрі восени 2023 року, аналіз проблемних аспектів їхнього застосування, визначення специфічних загроз річковому середовищу та обґрунтування шляхів удосконалення тактики, технічного забезпечення та підготовки особового складу з урахуванням умов сучасної російсько-української війни.

Операція під назвою “висадка в Кринках”, що розпочалася восени 2023 року, мала стати поворотним моментом у російсько-українській війні. Її метою було створити новий плацдарм для ЗСУ на лівому березі Дніпра, значно послабити сили противника і відкрити шлях до Криму [1].

Для сприяння підрозділам морської піхоти на річці Дніпро та прирічкових районах річковим силам, які були сформовані у ВМС ЗС України навесні 2022 року, були визначені завдання, основними з яких були:

здійснення річкових перевезень (розвідувальних груп, тактичних десантів та військового озброєння (майна));

участь та забезпечення висадки річкового десанту;

протикатерна оборона на визначеному напрямку;

здійснення протиповітряного прикриття об’єктів інфраструктури;

пошуково-рятувальне забезпечення та медична евакуація;

вогнева підтримка дій військ (сил) на прирічкових ділянках суходолу;

координація та контроль судноплавства.

До початку широкомасштабного вторгнення рф досвіду застосування річкових сил у Збройних Силах України практично не було. У світовій історії подібний, найбільш багатий досвід був набутий під час війни у В’єтнамі (1967–1973 рр.) [3, с. 88].

Слід зазначити, що під час війни у В’єтнамі та українсько-російській війні бойові дії на річках мали спільні риси, зокрема, стратегічне використання водних шляхів, руйнування гідротехнічних споруд і застосування річок як природних бар’єрів або маршрутів для маневру. Але прийоми та способи застосування річкових сил за понад 50 років кардинально змінились у зв’язку з стрімким розвитком сучасних технологій, зокрема БпЛА.

Динаміка бойової діяльності річкових сил у районі активного ведення бойових дій вимагає, виходячи із набутого бойового досвіду, пошуку та впровадження нових способів протидії асиметричним загрозам в річковому середовищі.

Під час безпосередньої участі підрозділів річкової флотилії в операції з висадки на лівому березі річки Дніпро виникли перші труднощі щодо планування розміщення катерного складу. У ході планування бойових дій у взаємодії з підрозділами морської піхоти (Сил спеціальних операцій, підрозділів ГУР), в інтересах яких виконувалися завдання, постала необхідність визначити місця (точки, райони, пункти) для завантаження/розвантаження на своєму узбережжі та на березі [2, с. 33-34], зайнятому противником, місця (точки, пункти, райони) медичної евакуації, місця (пункти) укриття катерів на воді, місця спуску катерів на воду та місця поповнення запасів. Усі ці місця (пункти, точки, райони) заносяться у програмне забезпечення "Кропива" на планшеті кожного катера. Доцільно навести визначення зазначених понять.

Район зосередження – район, віддалений від лінії бойового зіткнення за межами досяжності артилерії загальної підтримки бригад противника (понад 35 км). У районі зосередження відбувається формування тактичної групи, планування бойових дій та зосередження катерів, автотехніки. Під час ведення бойових дій район зосередження використовується для зберігання та укриття автотехніки, лафетів, відновлення технічного стану катерів.

Район очікування – район, наближений до місця спуску/підйому катерів на воду відстань до 10 км та віддалений від лінії бойового зіткнення за межі досягнення артилерії безпосередньої підтримки. Необхідно мати 2-3 райони очікування на групу з 6-8 катерів. У районах очікування здійснюється укриття катерів й автотехніки безпосередньо перед спуском катерів на воду. Під час ведення бойових дій райони очікування використовуються для укриття автотехніки з лафетами, відновлення технічного стану та обслуговування катерів.

Район спуску катерів на воду – район, віддалений від лінії бойового зіткнення, бажано за межею досягнення артилерії безпосередньої підтримки, на узбережжі річки, зі сліпом для спуску катерів на воду, або район з причалом (гідроспорудою), з якого можливо за допомогою крану здійснити спуск катера на воду. На групу із 6-8 катерів необхідно мати 1-2 райони спуску.

Місця укриття катерів на воді – елемент пункту маневрового базування, місце на воді, де катери здійснюють укриття, виконуючи при цьому заходи маскування, на період між виконанням завдань в річці.

Місця поповнення запасів – елемент пункту маневрового базування, віддалений від лінії бойового зіткнення, бажано за межею досягнення артилерії безпосередньої підтримки, місце, де катер може безпечно підійти до узбережжя для поповнення запасів, а автомобіль може під'їхати до узбережжя для здійснення поповнення катеру запасами.

У зоні ураження вогневими засобами противника малорозмірні швидкісні катери мають рухатися виключно на повному ходу та з виконанням випадкових зигзагів, дотримуючись генерального курсу. Цей тактичний прийом – "протидроновий зигзаг" – дозволяє ухилятись від артилерійського вогню, протитанкових ракетних комплексів та ударних БпЛА різних типів, що неодноразово підтверджено в умовах реальних бойових дій на Херсонському напрямку.

Крім того, обов'язковим елементом підготовки екіпажів є комбінація "протидронового зиґзаґу" та кулеметного вогню з борту катера. Відпрацьовуються схеми маневрування для групового застосування катерів.

Виконання завдань катерами в сучасних умовах з використанням противником системи ешелонованого вогневого ураження потребує їх технічного дообладнання (засобами РЕБ, додатковими вогневими засобами, засобами виявлення FPV-дронів та інші) та прикриття району дій береговими підрозділами (мобільні вогневі групи, РЕБ, артилерія старшого начальника) зі складу дивізіону річкових сил або приданих за рішенням старшого начальника на час виконання завдання.

Останнім часом особливу небезпеку для річкових сил під час виконання завдань становить застосування противником FPV-дронів на оптоволокні через неможливість їх придушення засобами РЕБ.

Успішне виконання завдань катером стає можливим тільки за умови використання фактору раптовості та врахування багатьох умов (загальних – рельєф узбережжя, наявність рослинності, глибини, розрізаність берегів, характер русла, сила течії, та кліматичних – хмарність, опади, погодні явища тощо).

На даний час триває робота спільно з представниками промисловості щодо створення та встановлення на катери з метою апробації автоматизованого комплексу протидії оптоволоконним FPV-дронам, який дозволить автоматично виявляти, супроводжувати та перехоплювати FPV-дрони.

На основі досвіду російсько-української війни можна зробити висновок, що річкові сили відіграють надзвичайно важливу роль у підтримці та сприянні дій сухопутних підрозділів у річковому середовищі. Успіх виконання бойових завдань значною мірою залежить від якісної взаємодії річкових підрозділів з підрозділами, в інтересах яких вони діють, що підкреслює необхідність відпрацьованих схем координації та взаємопідтримки. В умовах високої інтенсивності бойових дій підготовка особового складу повинна здійснюватися на основі ретельного аналізу виконаних завдань та врахування реального бойового досвіду, що забезпечує підвищення ефективності дій і мінімізацію ризиків. Крім того, стрімкий розвиток технологій на полі бою вимагає відповідного дооснащення катерів сучасними зразками озброєння та технічними засобами, що дозволяє річковим силам ефективно протидіяти сучасним загрозам і підвищувати результативність виконання операцій.

Загалом, правильне використання уроків з досвіду застосування річкових сил має стратегічне значення для розвитку тактики, організації взаємодії між видами військ і формування нових підходів до ведення бойових операцій у водному середовищі в умовах ведення війни за незалежність України.

Список використаних джерел: *Галів О.* Кринки: Усе, що треба знати про плацдарм ЗСУ і українські втрати: https://www.radiosvoboda.org/a/krynky-vsya-pravda-vtraty/33042599.html. Бойовий статут Військово-Морських Сил "Застосування сил (військ) на річках". Затверджений наказом Командування Військово-Морських ЗС України від 29.07.2022 року № 166. Військово-Морська історія (В'єтнамська війна 1964-1973 рр.). / підручник І.Й. Тенюх та ін. Севастополь: СВМІ, 2009. 445 с.

Олег ЧЕРНИШ
Професор кафедри тактики та вогневої підготовки факультету лідерства
Житомирський військовий інститут імені Сергія Павловича Корольова
(м. Житомир, Україна)
Електронна пошта: chorny.oieg@ukr.net
Іван ХОЦЬКИЙ
Викладач кафедри тактики та вогневої підготовки факультету лідерства
Житомирський військовий інститут імені Сергія Павловича Корольова
(м. Житомир, Україна)
Електронна пошта: life20245@ukr.net
Олексій ДЖЕМУЛА
Викладач кафедри тактики та вогневої підготовки факультету лідерства
Житомирський військовий інститут імені Сергія Павловича Корольова
(м. Житомир, Україна)
Електронна пошта: 95jemm2015@gmail.com

ВІЙНА, ЩО ЗМІНЮЄ СВІТ: РОЛЬ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УЯВЛЕНЬ ПРО ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО

Анотація. Російсько-українська війна конфлікт який зруйнував усталені уявлення про стратегію, тактику, логістику, інформаційний простір та взаємодію цивільного і військового вимірів.

Безпілотні літальні апарати, супутникова розвідка, штучний інтелект, кіберзброя та цифрові платформи – усе це стало невід'ємними елементами воєнного мистецтва. Також війна стала війною наративів, де слово, образ і символ мають не меншу силу, ніж ракета чи снаряд, а на зміну масованим наступам і великим з'єднанням прийшли малі мобільні групи, здатні діяти швидко, автономно та ефективно. Гнучкість, ініціатива та адаптивність стали головними критеріями успішності сучасних бойових дій.

Сучасна війна – це не лише зіткнення армій, а багатовимірний конфлікт, де взаємодіють технології, інформація, мораль, суспільство і глобальна політика.

Ключові слова: багатовимірний конфлікт, безпілотні літальні апарати, супутникова розвідка, штучний інтелект, кіберзброя, цифрові платформи, малі мобільні групи.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна зруйнувала усталені уявлення про воєнне мистецтво, стратегію, тактику, логістику та взаємодію цивільного і військового вимірів. Виникла необхідність переосмислити характер сучасних бойових дій у контексті застосування новітніх технологій, цифрових платформ, інформаційних і моральних чинників. Війна продемонструвала, що успіх залежить не лише від кількості техніки чи озброєння, а від ефективності інтеграції технологій, мобільності, гнучкості та моральної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження українських і закордонних науковців показують широке використання безпілотних літальних апаратів, супутникової розвідки, штучного інтелекту та кіберзброї у сучасних конфліктах. Зокрема, роботи Геращенка М.М., Шаповалова Д.Ю., Бондаренка Ю., висвітлюють різні аспекти застосування безпілотних систем, проте комплексного дослідження їх впливу на воєнне мистецтво XXI століття досі бракує. Додаткові дослідження Ю. Зятдінова, М. Куклінського, О. Ільяшова та інших підкреслюють роль технологій і цифрових платформ у підвищенні ефективності бойових операцій та інформаційної взаємодії.

Метою дослідження є комплексне вивчення впливу російсько-української війни на трансформацію уявлень про воєнне мистецтво XXI століття, зокрема через застосування технологій, інформаційних платформ та нових тактичних підходів, що змінили характер сучасних бойових дій.

Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 році й перейшла у фазу повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, стала не лише найбільшим збройним конфліктом у Європі після Другої світової війни, але й потужним каталізатором переосмислення самої суті війни та воєнного мистецтва. Цей конфлікт зруйнував усталені уявлення про стратегію, тактику, логістику, інформаційний простір та взаємодію цивільного і військового вимірів. Війна, яку веде Україна проти значно більшого за ресурсами противника, перетворилася на полігон для появи нових технологічних, організаційних і морально-ціннісних підходів, що змінюють характер збройної боротьби XXI століття.

Однією з найпомітніших рис сучасної війни є безпрецедентна роль технологій. Безпілотні літальні апарати, супутникова розвідка, штучний інтелект, кіберзброя та цифрові платформи – усе це стало невід'ємними елементами воєнного мистецтва. Українські сили, часто маючи обмежені ресурси, зуміли перетворити технологічні інновації на головний інструмент асиметричної відповіді. Зокрема, використання дронів – від побутових до спеціалізованих бойових систем – стало символом нової епохи війни.

Безпілотники виконують функції розвідки, коригування артилерії, ударних операцій, психологічного тиску та навіть інформаційного впливу. Саме українські інженери та волонтери створили унікальну систему інтеграції "народного" дронового виробництва, що поєднує приватний сектор, військових і волонтерські ініціативи. Водночас інформаційно-цифровий фронт став не менш важливим, ніж фізичний. Україна активно використовує технології штучного інтелекту для обробки розвідувальних даних, ідентифікації цілей та управління логістикою. Війна показала, що перемогу сьогодні здобуває не лише той, хто має більше танків і гармат, а той, хто ефективніше керує даними.

Сучасне воєнне мистецтво вже неможливо відокремити від інформаційного виміру. Російсько-українська війна стала війною наративів, де слово, образ і символ мають не меншу силу, ніж ракета чи снаряд. Україна продемонструвала унікальний приклад інтеграції державної комунікації, громадянського суспільства і цифрових платформ. Завдяки ефективному використанню соціальних мереж, відкритості інформації та чіткій ціннісній

позиції, українська держава змогла сформувати глобальний імідж країни, що бореться за свободу, демократію і міжнародний порядок. Це докорінно змінило ставлення світу до війни та ролі інформації в ній. Російська стратегія дезінформації, натомість, стала прикладом того, як інформаційна зброя може втрачати ефективність, якщо суспільства мають високий рівень медіаграмотності та довіри до демократичних інституцій. Відтак, інформаційна війна в Україні продемонструвала, що перемога можлива не лише на полі бою, а й у свідомості людей.

Російсько-українська війна спричинила революцію у військовій тактиці та оперативному мистецтві. На зміну масованим наступам і великим з'єднанням прийшли малі мобільні групи, здатні діяти швидко, автономно та ефективно. Гнучкість, ініціатива та адаптивність стали головними критеріями успішності сучасних бойових дій. Тактика "роїв дронів", поєднання традиційних і новітніх методів ведення бою, використання штучного інтелекту для планування операцій – усе це свідчить про народження нового типу війни, яку деякі аналітики називають "мережево-центричною". У цій системі успіх визначається не розмірами армії, а якістю її зв'язків, взаємодії та інформаційної інтеграції. Крім того, війна показала, що лінія між фронтом і тилом стирається. Ударні дрони можуть досягати цілей за сотні кілометрів від лінії зіткнення, а цивільна інфраструктура стає одночасно об'єктом і ресурсом воєнних дій. Це потребує переосмислення самого поняття оборони, що тепер охоплює економіку, енергетику, кіберпростір і навіть культуру.

Попри технологічну насиченість, російсько-українська війна підтвердила, що людський фактор залишається центральним у воєнному мистецтві. Мораль, мотивація, воля до опору – це ті чинники, які не можна замінити жодним алгоритмом чи дронами. Українські військові довели, що цінності та ідея свободи можуть бути не менш потужною зброєю, ніж найсучасніші ракети. Саме моральна стійкість, здатність до самопожертви і згуртованість суспільства стали фундаментом українського спротиву. У цьому сенсі війна сприяла переосмисленню етики війни. Якщо раніше воєнне мистецтво розглядалося як наука про перемогу, то сьогодні воно дедалі більше стає мистецтвом збереження життя, гідності та справедливості. Війна в Україні довела, що перемога не вимірюється лише територією чи числом втрат ворога – вона полягає у збереженні людяності навіть у нелюдських умовах.

Нова епоха воєнного мистецтва російсько-Українська війна стала точкою зламу у розвитку воєнного мистецтва. Вона показала, що сучасна війна – це не лише зіткнення армій, а багатовимірний конфлікт, де взаємодіють технології, інформація, мораль, суспільство і глобальна політика. Війна змінила саму логіку ведення бойових дій, зробивши їх більш децентралізованими, інтелектуальними і залежними від швидкості прийняття рішень. Водночас вона нагадала, що навіть у добу штучного інтелекту та дронів вирішальним чинником залишається людина – її воля, гідність і любов до Батьківщини. Таким чином, російсько-Українська війна не лише змінила карту Європи – вона змінила саме уявлення про війну. Це конфлікт, у якому народжується нове

воєнне мистецтво XXI століття – поєднання високих технологій і високих цінностей, де перемога вимірюється не лише зброєю, а й силою духу.

Список використаних джерел: *Геращенко М.М., Шаповалова Д.Ю., Бондаренко Ю.Ю.* Сучасні тенденції розвитку безпілотних систем. Досвід застосування в ході російсько-української війни та перспективи розвитку безпілотних (безекіпажних) апаратів та роботизованих систем: зб. Мат. Міжвідомчого наук.–практ. Круглого столу (31 трав.2024). – Київ: ЦДВІ ЗС України, 2024. 55 с. *Сівак В.А., Рудніченко С.В.* Оцінка існуючих методів та підходів щодо контролю технічного стану безпілотних авіаційних комплексів мультироторного типу. Журнал "Випробування і сертифікація" Державного науково-дослідного інституту випробувань і сертифікації озброєння та військової техніки. 2024. № 4(6) С. 103-112. DOI: 10.37701/ts.06.2024.13. Тимчасовий порядок постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів для потреб Збройних Сил України під час воєнного стану: затвердж. Головнокомандувачем Збройних Сил України 02.02.2023. (офіц. Норматив. Документ). Тимчасове положення про експериментально-бойовий підрозділ: затвердж. Головнокомандувачем Збройних Сил України 02.02.2023. (офіц. Норматив. Документ). Доктрина "Безпілотні системи": затвердж. Головнокомандувачем Збройних Сил України 14.08.2025. (офіц. Документ).

Олексій ЧІРІКАЛОВ
полковник, кандидат історичних наук
заступник начальника кафедри історії війн і воєнного мистецтва
Навчально-науковий інститут воєнної історії, права та соціальних наук
Національний університет оборони України
(м. Київ, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1939-8322
Електронна пошта: aleksejcirikalov@gmal.com.

ОСОБЛИВОСТІ ЕВАКУАЦІЇ ВІЙСЬК (СИЛ) МОРЕМ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Дослідження присвячене особливостям евакуації військ (сил) морем під час російсько-української війни на прикладі боїв за острів Зміїний та м. Херсон. Проаналізовано досвід дій Збройних Сил Російської Федерації, що носили вимушений характер і супроводжувалися втратами та репутаційними наслідками, а також тактичні евакуаційні заходи Збройних Сил України, спрямовані на збереження боєздатності й мінімізацію втрат. Визначено умови успішності евакуацій, окреслено можливості використання набутого досвіду у плануванні майбутніх операцій Збройних Сил України.

Ключові слова: застосування військ (сил), евакуація, евакуація військ (сил) морем, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна наочно продемонструвала, що проблема евакуації військ (сил) морем та річковими комунікаціями зберігає високу актуальність у контексті сучасного збройного протиборства. Досвід протиборчих сторін підтверджує, що морські шляхи евакуації залишаються важливим елементом військової стратегії й за певних

умов можуть стати ключовим чинником збереження особового складу, озброєння та техніки, а також запобігання їхньому захопленню противником. Ігнорування питань підготовки та організації евакуаційних заходів, а також недооцінка їхньої доцільності в умовах несприятливого розвитку обстановки неодноразово призводили до тяжких наслідків, зокрема під час подій у Криму (2014) та оборони Маріуполя (2022).

Сучасний стан проблеми евакуації військ (сил) морем у російсько-українській війні є надзвичайно актуальним та багатогранним питанням, яке має як наукове, так і практичне значення. Аналіз перебігу подій засвідчив, що морські шляхи евакуації виступають не лише як засіб збереження живої сили та техніки, але й як важливий елемент оперативного та стратегічного планування, здатний впливати на результат бойових дій. Евакуаційні заходи стають важливим елементом як тактичного маневру, так і стратегічного планування, ключовим елементом забезпечення маневру, збереження бойового потенціалу та підтримки стратегічної ініціативи, мінімізуючи військові та політичні втрати. Аналіз сучасних операцій (дій) з евакуації морем засвідчує, що успішна організація морської евакуації залежить від інтегрованого застосування військово-морських, повітряних та інформаційних ресурсів, а також від рівня координації між різними видами сил.

Наукова значущість проблеми полягає у потребі розробки теоретичних основ, методик та моделей ефективного проведення евакуаційних заходів у сучасних умовах високотехнологічних воєнних конфліктів. Практичне значення – у забезпеченні обороноздатності держави та збереженні життя особового складу. Сфери вирішення цієї проблеми охоплюють військову стратегію та тактику, логістику, управління силами, розвиток засобів прикриття та забезпечення морської евакуації, а також підготовку відповідних кадрів. Таким чином, проблема евакуації військ (сил) морем у російсько-українській війні залишається одним із пріоритетних напрямів досліджень та практичної діяльності у сфері воєнного мистецтва XXI століття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняна та зарубіжна воєнно-історична література приділяє значну увагу евакуаційним операціям XX століття, переважно в контексті Другої світової війни. Водночас питання морських евакуацій у рамках сучасної російсько-української війни залишаються майже не дослідженими – історіографія з цієї теми перебуває на стадії формування; існуючі аналітичні матеріали зосереджені переважно на оперативно-тактичних аспектах бойових дій [2-8; 10-12; 16; 17; 19], не виокремлюючи специфіки морських евакуацій; спостерігається поодинокий аналіз евакуаційних морських заходів військ (сил) протиборчих сторін, проте без належної систематизації та комплексного наукового осмислення [13-15; 20]. Більшість наявних матеріалів з досліджуваної проблематики походять з інтернет-ресурсів [1-15; 18-20], тоді як у друкованих публікаціях [16; 17] вона висвітлюється переважно фрагментарно. З огляду на незавершеність війни, брак достовірної інформації про точний перебіг подій та їхній вплив на регіональні й глобальні процеси, задекларована тема наразі знайшла лише часткове й ситуативне відображення в науковому дискурсі.

Виходячи з викладеного, *метою* дослідження є визначення та розкриття особливостей евакуації військ (сил) морем під час російсько-української війни на прикладі дій військ (сил) Російської Федерації (далі – РФ) та України в районах острова Зміїний та міста Херсон, а також виокремлення можливостей врахування набутого досвіду при плануванні та проведенні майбутніх операцій Збройних Сил України (далі – ЗС України) та їхніх союзників.

Одним із найяскравіших прикладів морської евакуації став вихід російських підрозділів з острова Зміїний у червні 2022 року. За наявними даними, евакуація здійснювалася під прикриттям авіації, засобів протиповітряної оборони, а також із застосуванням десантних катерів Чорноморського флоту РФ. Цей випадок засвідчив, що навіть у разі обмеженого простору та високої інтенсивності вогневого впливу з боку України російська сторона змогла організувати відхід сил морем, зберігши частину особового складу і техніки. Водночас операція виявила і слабкі сторони організації – втрату частини засобів забезпечення та техніки, а також значні репутаційні наслідки для командування РФ.

Зазначимо, що після початку повномасштабної агресії РФ розглядала контроль над островом як стратегічний чинник, що дозволяв би забезпечити панування на північно-західній частині Чорного моря, створював загрозу морським комунікаціям України, а також потенційно міг використовуватися як плацдарм для подальших дій у напрямку до Одеської області. Однак утримання гарнізону виявилося надзвичайно складним завданням. Протягом травня–червня 2022 року ЗС України здійснювали комплексний тиск на гарнізон окупантів, застосовуючи високоточну артилерію, ударні безпілотні апарати та ракетні комплекси. Умови перебування особового складу РФ на острові ставали дедалі небезпечнішими: було порушено систему матеріально-технічного забезпечення, унеможливлено розгортання систем протиповітряної оборони (далі – ППО) та засобів радіолокаційного спостереження, знищено частину засобів ППО противника, уражено техніку та особовий склад. Гарнізон опинився фактично в умовах ізоляції [1; 2; 8-10; 12; 14; 18].

30 червня 2022 року російське командування було змушене організувати евакуацію залишків гарнізону морським і повітряним шляхами під прикриттям авіації та ППО. Офіційна версія російської сторони подавала цей крок як "жест доброї волі", однак фактично йшлося про вимушений відступ, спричинений системним вогневим ураженням об'єктів противника засобами ЗС України, блокадою постачання гарнізону острова та втратою сенсу його подальшого утримання. Ситуація навколо острова Зміїний продемонструвала, що сучасна високоточна зброя здатна позбавити противника стратегічних позицій навіть без масштабної наземної операції, створюючи передумови для примусової евакуації [12; 15; 16, с.39; 18].

Ще одним прикладом стала організована евакуація російських військ із правобережжя Дніпра у Херсонській області восени 2022 року. ЗС України, уникаючи фронтальних атак, реалізували стратегію системного стратегію системного вогневого ураження тилових комунікацій противника [6]. Знищення мостів через Дніпро, складів боєприпасів, пунктів управління та логістичних

вузлів унеможливило належне постачання угруповання російських військ. Це призвело до відчутного ослаблення угруповання противника, яке перебувало під загрозою оточення. В цих умовах російське командування у листопаді 2022 року прийняло рішення про виведення військ за Дніпро. Хоча основний масив особового складу виводився сухопутним шляхом через понтонні та баржеві переправи, помітну роль відіграли й морські маршрути. Частина техніки та особового складу була евакуйована через Дніпро з використанням десантних катерів та допоміжних плавзасобів. Цей приклад демонструє, що морські шляхи евакуації у поєднанні з річковими та сухопутними переправами створюють комплексну систему маневру, здатну забезпечити відведення значного угруповання військ.

Попри намагання організувати процес, евакуація супроводжувалася значними втратами особового складу та техніки, що потрапляла під удари українських сил. Сама подія стала не лише військовою, а й психологічною поразкою для РФ: втрата обласного центру, який вони намагалися інтегрувати до свого політичного простору, мала стратегічні наслідки – втрата Херсона стала однією з найбільш відчутних поразок РФ за весь період війни. Вона засвідчила неспроможність російського командування утримувати великі угруповання військ в умовах системного тиску, а також продемонструвала ефективність української стратегії виснаження противника. Успішність української операції полягала у поєднанні вогневого впливу, інформаційного тиску та уникненні лобових атак, які могли б призвести до значних втрат серед ЗС України та цивільного населення. Таким чином, евакуація з Херсона виявила слабкість російської армії у триманні плацдарму під умовами систематичного руйнування логістики. Особливістю дій ЗС України у Херсонській кампанії стало прагнення мінімізувати жертви серед цивільного населення та зберегти інфраструктуру міста. У той час як противник зосередився на утриманні позицій шляхом залучення додаткових сил і засобів, Україна зробила ставку на асиметричну стратегію: поступове виснаження ворога замість прямого наступу [4-6; 11; 16, с.31; 17, с.3-4; 19].

Таким чином, Україна продемонструвала принципово інший підхід до проблеми евакуації: замість необхідності виводити власні війська з невигідного плацдарму, вона створила умови, за яких противник змушений був сам відступати.

Українська сторона також активно застосовувала морські та річкові евакуаційні заходи. Зокрема, під час наступальних дій на Херсонщині у 2022 році, в умовах інтенсивних артилерійських і ракетних ударів противника, евакуація поранених та постачання боєприпасів здійснювалися із використанням малих плавзасобів через Дніпро.

Так, у межах цього підходу ЗС України організовували низку евакуаційних заходів тактичного рівня: вивезення поранених і важкопоранених військовослужбовців, транспортування критично важливого матеріального забезпечення, а також доставку боєприпасів. Для цього застосовувалися малі плавзасоби, десантні катери та цивільні баржі, використання яких було можливим завдяки локальному контролю над окремими ділянками річки.

Подібні дії вимагали високого рівня координації між різними видами сил, організації мінної безпеки маршрутів, оперативного медичного супроводу та забезпечення сумісності військових і цивільних засобів. Хоча такі евакуаційні заходи мали здебільшого тактичний характер, їхнє значення було вирішальним для підтримання боєздатності підрозділів, збереження морального духу особового складу та мінімізації втрат серед цивільного населення. Цей досвід засвідчує, що морські та річкові комунікації можуть виконувати не лише функцію масового виведення військ із загрозливих плацдармів, але й виступати гнучким інструментом логістичної підтримки у ході маневру військ.

Евакуація українських підрозділів із плацдарму на лівому березі Дніпра в районі с. Кринки носила надзвичайно складний і фрагментарний характер і не була здійснена як єдина організована операція [3; 7; 13; 20]. Відсутність офіційних даних щодо масштабної централізованої евакуації з Кринків свідчить про високий рівень оперативної складності, обмеженість ресурсів і підвищені ризики для особового складу. Така ситуація відображає характер бойових дій на даному відтинку – поєднання маневрових рейдів, локальних переправ та кризових рішень на рівні підрозділів замість масового, попередньо спланованого виведення сил. У відкритих публікаціях [3; 7; 13; 20] повідомляється про тривалі та інтенсивні бої за Кринки, які тривали довго і мали епізодичний характер, з частими рейдами та зміною контролю над ділянками. Це підтверджує тезу про відсутність єдиної централізованої евакуаційної кампанії.

Підсумовуючи вищезазначене, можливо зробити наступні висновки.

Досвід евакуаційних операцій під час російсько-української війни у районах острова Зміїний (червень 2022) та міста Херсон (листопад 2022) дозволяє окреслити низку особливостей застосування морських та річкових шляхів у сучасних умовах збройного протиборства:

по-перше, дії ЗС РФ засвідчили, що навіть за умов активного вогневого впливу противника можливо організувати відхід сил морем із залученням авіації, засобів протиповітряної оборони та допоміжного флоту. Водночас у випадках як на Зміїному, так і в Херсоні ці евакуації носили вимушений характер, супроводжувалися втратами техніки й особового складу та мали значний політичний і репутаційний резонанс. Це свідчить про те, що недооцінка логістичних ризиків і вразливість комунікацій здатні перетворити евакуацію на символ поразки;

по-друге, український досвід демонструє принципово інший підхід: замість потреби власної евакуації з невигідних плацдармів, ЗС України створювали умови, за яких противник був змушений залишати позиції. Ключовими елементами стали системний вогневий тиск, ізоляція районів бойових дій шляхом руйнування логістики та поєднання інформаційно-психологічних і військових заходів. Водночас ЗС України застосовували локальні тактичні морські та річкові евакуаційні дії (евакуація поранених, вивезення критично важливого матеріалу, постачання боєприпасів), що дозволило підтримувати боєздатність військ навіть за умов інтенсивного вогневого впливу.

Таким чином, досвід боїв за острів Зміїний та Херсон свідчить, що:

морські та річкові шляхи евакуації можуть забезпечувати не лише масове відведення угруповань, а й виконувати критичні функції тактичної логістики;

успішність евакуації визначається рівнем контролю над інформаційним простором, здатністю прикривати переправи засобами ППО та авіацією, а також наявністю резерву плавзасобів різного типу (військових і цивільних);

системне вогневе ураження комунікацій противника здатне змусити його до відступу навіть за відсутності масштабних наземних операцій.

Під час підготовки майбутніх операцій (дій) ЗС України з евакуації морем/річкою доцільним є:

розвиток гнучкої системи морської та річкової логістики з інтеграцією військових і цивільних засобів;

підвищення спроможностей у сфері протиповітряного/протидронового прикриття переправ, районів (пунктів) завантаження/розвантаження, маршрутів евакуації;

удосконалення процедур міжвидової взаємодії під час евакуацій військ (сил);

використання асиметричних стратегій для створення умов примусової евакуації противника замість власного відходу.

Отриманий досвід доводить, що контроль над водними комунікаціями у поєднанні з високоточною зброєю та інформаційними впливами стає одним із ключових чинників у плануванні та проведенні сучасних операцій.

Список використаних джерел: ВСУ перечислили уничтоженную технику россиян на Змеином, появились спутниковые фото острова. URL: https://investigator.org.ua/news-2/244450/ (дата звернення: 29.09.2025). Выбили войска с острова? Украина утверждает об успешной операции на Змеином. URL: https://www.youtube.com/watch?v=oODYo4RKw3k (дата звернення: 29.09.2025). *Галів О.* Кринки: усе, що треба знати про плацдарм ЗСУ і українські втрати. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/krynky-vsya-pravda-vtraty/33042599.html (дата звернення: 29.09.2025). *Глущенко О.* Тарнавский рассказал о “непростом решении” россиян сбежать из Херсона. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/news/2023/11/4/7427146/ (дата звернення: 29.09.2025). *Жирохов М.* Битва на Днепре: как ВСУ освобождали Херсон. URL: https://apostrophe.ua/article/society/2023-11-10/bitva-na-dnepre-kak-vsu-osvobojdali-herson/54994 (дата звернення: 29.09.2025). *Крамаренко Д., Юрченко Н.* Как удары по Чернобаевке и мостам приближали освобождение Херсона: мнение экспертов. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/k-udari-chornobayivtsi-ta-mostah-nablizhali-1699688079.html (дата звернення: 29.09.2025). Кринки. Знищені, але нескорені. URL: https://www.youtube.com/watch?v=buCVw1WTsgM (дата звернення: 29.09.2025). *Михайлов В.* “Мы начали процесс вытеснения России из этой части моря”. В чем военное и стратегическое значение острова Змеиный. URL: https://www.currenttime.tv/a/my-nachali-protsess-/31924757.html (дата звернення: 29.09.2025). *Мулько А.* Военных со Змеиного должны были эвакуировать после вторжения РФ: командующий ВМФ рассказал, что этому помешало. URL: https://war.telegraf.com.ua/war-in-ukraine/2024-01-11/5827480-viyskovikh-zi-zmiinogo-mali-evakuyuvati-pislya-vtorgnennya-rf-komanduvach-vmf-rozpoviv-shcho-tsomu-zavadilo (дата звернення: 29.09.2025). Освобождение острова Змеиный. Факты. URL: https://www.youtube.com/watch?v=INhJFV-LGOI (дата звернення: 29.09.2025). Освобождение Херсона. Как ВСУ вернули город под контроль Украины. https://www.youtube.com/watch?v=Q3cFo1xW-kc (дата звернення: 29.09.2025). *Павленко А.* “Нам не хватало сил в тот момент дожать”: Буданов рассказал, как освобождали остров

Змеиный. Спецоперация проходила в несколько этапов. URL: https://tsn.ua/ru/ato/nam-ne-hvatalo-sil-v-tot-moment-dozhat-budanov-rasskazal-kak-osvobozhdali-ostrov-zmeinyy-2361466.html (дата звернення: 29.09.2025). *Попович О., Хлєбус О., Сірненко А.* "Навколо все горіло: земля, ліс, позиції". Історії тих, хто воював у Кринках на Херсонщині. URL: https://suspilne.media/kherson/1101568-navkolo-vse-gorilo-zemla-lis-pozicii-istorii-tih-hto-vouvav-u-krinkah-na-hersonsini/ (дата звернення: 29.09.2025). Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / упорядники: д. і. н., проф. А. Киридон, к. і. н., доц. А. Іваненко; за заг. Ред. Д. і. н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа "Енциклопедичне видавництво", 2024. 352 с. Російсько-українська війна: перебіг та перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь. Київ : Центр Розумкова, 2023. 13 с. *Сотников Д.* Российские военные покинули остров Змеиный. URL: https://www.dw.com/ru/rossijskie-voennye-pokinuli-ostrov-zmeinyj/a-62312638 (дата звернення: 29.09.2025). Херсон от момента оккупации до освобождения. Хронология событий. URL: https://www.youtube.com/watch?v=LgjnwKyy8FE (дата звернення: 29.09.2025). Nate Ostiller, Martin Fornusek. With Krynky lost, what did the perilous operation accomplish? URL: https://kyivindependent.com/with-krynky-lost-what-did-the-perilous-operation-accomplish/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 29.09.2025).

Максим ШКРІГУНОВ
начальник групи цивільно-військового співробітництва штабу
Військова частина А1788
(м. Хмельницький, Україна)
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-9486-9168
Електрона пошта: altikm@ukr.net

РОЛЬ ВОЄННО-ІСТОРИЧНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ НОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Анотація. У контексті повномасштабної збройної агресії рф проти України відбувається глибинна трансформація воєнної теорії та практики. Ця війна характеризується багатовимірністю, технологічною еволюцією та зміною форм ведення бойових дій. У таких умовах воєнно-історична робота набуває не лише інструментального, а й оперативного та стратегічного значення. Вона виступає як важливий чинник, що формує нові підходи до воєнного мистецтва шляхом аналізу бойового досвіду, систематизації тактичних новацій і впровадження їх у навчально-методичну та доктринальну базу ЗСУ.

Ключові слова: воєнно-історична робота, бойовий досвід, воєнне мистецтво, воєнна освіта, стратегічна культура, ЗСУ, інновації, аналіз бойових дій.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна демонструє глибоку трансформацію воєнного мистецтва під впливом технологій, асиметричних методів ведення бою та психологічних аспектів. У цих умовах воєнно-історична робота набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує збір, аналіз та систематизацію бойового досвіду, що дозволяє вдосконалювати оперативні та доктринальні підходи, адаптувати підготовку

військовослужбовців та формувати національну воєнно-стратегічну культуру. Проблема полягає у недостатньому використанні потенціалу воєнно-історичної роботи для інтеграції нових тактик, технологій і досвіду у навчальні та управлінські процеси ЗСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні наукові дослідження підкреслюють важливість воєнно-історичної роботи як інструмента адаптації бойового досвіду та формування нових підходів до воєнного мистецтва (Шевчук, Талаур, Покотило, 2024; Пащук, 2024). Вивчення бойових дій 2014–2025 рр., аналіз понад 1500 бойових епізодів та систематизація даних дозволяють розробляти практичні рекомендації для командування, оновлювати навчальні модулі та формувати стратегічну культуру ЗСУ (Нашивочніков, 2024; Грицюк, Пашкова, 2024). При цьому наголошується на необхідності створення постійно діючих аналітичних структур, які б забезпечували оперативний збір, аналіз і впровадження бойового досвіду у навчання та управління.

Метою дослідження є визначення та наукове обґрунтування ролі воєнно-історичної роботи як інтегративного елемента у процесі формування нових підходів до воєнного мистецтва в умовах гібридної та повномасштабної війни.

Сучасна російсько-українська війна – це не лише сукупність воєнних кампаній, а і стратегічний воєнний вимір, що став полігоном для випробування нових форм, способів і засобів збройної боротьби. Воєнне мистецтво трансформується під впливом реальних бойових дій, технологічних інновацій (зокрема масового застосування БпЛА, РЕБ, цифрових систем управління), нестандартної тактики малих підрозділів, некінетичних дій, а також морально-психологічної складової. У цьому контексті воєнно-історична робота стає критично важливим інструментом зворотного зв’язку між фронтом, майбутнім застосуванням цінного набутого бойового досвіду та воєнною наукою. Її значення виходить за межі традиційної документації бойових дій і охоплює стратегічне та оперативне управління трансформаціями у військовій сфері.

Воєнно-історична робота забезпечує не лише хронологічне документування бойових дій, а й глибокий структурований аналіз ефективності застосування сил і засобів. З урахуванням досвіду бойових дій 2014–2025 рр., вона трансформується у динамічний інструмент формування оперативного знання, яке впливає на зміст бойової підготовки, удосконалення оперативно-стратегічних рішень і адаптацію доктринальних документів. За даними НДЦ воєнної історії НУОУ, лише у 2023–2025 рр. було проаналізовано понад 1500 бойових епізодів, що стали основою для практичних рекомендацій командуванню [2].

Воєнно-історичні матеріали є основою для оновлення змісту програм військової освіти, формування стійкої професійної ідентичності військовослужбовців, розвитку критичного мислення у командирів. На прикладі НУОУ в 2023 р. було впроваджено нові навчальні модулі, розроблені на основі узагальненого бойового досвіду. Воєнно-історичні дослідження також є основою для виховання національної гідності, бойового духу та готовності до самопожертви, що в умовах тривалої війни мають стратегічне значення.

Систематизація і вивчення бойового досвіду сприяє створенню унікальної національної воєнно-стратегічної культури. Вона проявляється в адаптивності українських командирів, новаторському мисленні, спроможності до асиметричних відповідей противнику. Воєнно-історична робота фіксує ці особливості, забезпечуючи науковий імпульс у передачі досвіду між поколіннями військовослужбовців і забезпечуючи ціннісну основу для майбутніх оборонних стратегій [3].

На сьогодні актуальним є створення постійно діючих аналітичних структур при оперативних командуваннях, академіях, навчальних центрах, які б здійснювали оперативний збір, аналіз та трансляцію бойового досвіду. Необхідно формалізувати алгоритми, моделі та інноваційні механізми впровадження результатів воєнно-історичної роботи в навчальний, управлінський і доктринальний процеси. Згідно з аналітичними звітами НУОУ, частина рекомендацій, напрацьованих за результатами аналізу бойових дій, уже інтегрована у документи бойової підготовки Сухопутних військ.

Воєнно-історична робота в умовах сучасної війни перетворилася на самостійний вектор розвитку воєнної науки, який поєднує оперативний аналіз, військову педагогіку, стратегічну комунікацію та інституційний розвиток. Саме завдяки їй формується нове українське воєнне мистецтво, яке відображає гібридний, маневрений, асиметричний, некінетичний і технологічно просунутий характер війни XXI століття. Надалі необхідне її системне посилення від тактичного до стратегічного рівня.

Список використаних джерел: *Шевчук В., Талаур С., Покотило О.* Діяльність Науково-дослідного центру воєнної історії НУОУ із вивчення перебігу й досвіду російсько-української війни (2014–2024). Воєнно-історичний вісник, НУОУ, 2024. *Пащук Ю.* Воєнно-історичний аналіз імплементації у Збройних Силах України процесу вивчення та впровадження досвіду за стандартами НАТО (2019–2024 рр.). Воєнно-історичний вісник, НУОУ, т. 53, № 3 (2024). *Нашивочніков О.* Досвід застосування військових частин і підрозділів Сухопутних військ ЗСУ в антитерористичній операції на сході України. Воєнно-історичний вісник, НУОУ, т. 54, № 4 (2024). *Грицюк В., Пашкова О.* Історична періодизація російсько-української війни: методологічні аспекти та наукові рефлексії. Воєнно-історичний вісник, НУОУ, т. 51, № 1 (2024).

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК “СОФІЯ КИЇВСЬКА”

Наукове видання

“Ucraina militaris”

29–30 жовтня 2025 року.

Збірник матеріалів
І Міжнародної науково-практичної конференції

Матеріали подано в авторській редакції.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

Підписано до друку 15.12.2025 р.
Друк. арк. 44,5. Обл. вид. арк. 15,39.
Формат паперу 60×84 ⅛
Тираж – 10 прим.